

VISSZAPILLANTÁS

«Hogy a szociális problémák gyakorlati megoldása biztossá tartsák, szükségünk van valóban tudományos, pártszempontoktól mentes szociológiára . . ., ezért javaslatba hozom egy szociográfiai és néplélektani intézet felállítását.» E sorokat Bibó István, a kultuszminisztériumban a tudományos ügyek előadója írta 1920 január 20-án. Az intézet később létrejött, ha *nem is úgy*, ahogyan azt az előadó kitervelte. Az eszme, ha egészséges magot rejt, nem könnyen ölhető meg. Ha eltemetik is, kihajt. A létesülő intézet a szociográfiát a statisztikával párosította a néplélektan helyett. Ezzel a mozgató, a lelki komponens kiszorult, tehát a szociográfia sem *születhetett meg, még* kevésbé az, ami az indítványozó előtt lebegett. Ezt Bibó István érezte, előre látta, tovább kereste tehát az eszme megvalósításának útját. Hogy merre és miképen, az maga is szociológiai tanulságokat rejt magában, érdemes lesz vele foglalkozni most, amidőn az eszme testté válása, a *Társadalomtudomány* huszonegyedik évfolyamát indítjuk.

Bibó István inkább filozófiával foglalkozott és etimológiával, mégis *szociológiai* folyóirat megindításán fáradozott. Miért? Abból a tervezetből, amelyet fent idéztünk, kitűnik, hogy ő a társadalmi bajok orvoslásának akadályát elsősorban abban látja, hogy a főkérdések áttekinthetősége elvész a részletek labirintusában, úgyhogy ezek a politika síkján eltorzulnak. Jól látja, hogy ezen csak a szociológia segíthet, minthogy ez a főkérdések tárgyilagos megvilágítója és rendezője. A szociológiát *lényege szerint* pszichológiai, közelebbről néplélektani tudománynak tartja, melynek eredményeit a vezetőknek fel kell használniuk, (Ezért hangoztatta annyit, hogy a

«mechanikus szemléletű» vezetőket organikus szemléletűeknek kell felváltaniok, mert amazok a lelki tényezők iránt érzéketlenek.) Ethnológus lévén a kollektívum, a nép, a faj lelki habitusát kereste s ebben látta a szociológiai vizsgálódás legizgatóbb feladatát is. Ha ezt sikerül megismerni és megismertetni, mindjárt közel jutnak egymáshoz a vezetettek és vezetők s ezzel a kóros állapotok orvoslásának legfontosabb feltételét elérjük. Még 1920-ban meggyőzi a Magyar Néprajzi Társaság vezetőit egy társadalomtudományi szakosztály létesítésének szükségéről, melynek feladatául a néptan, szociológia és szociálpolitika művelését jelöli meg. A szakosztály létrejött, de oly laza szervezeti összefüggésben, hogy működése folyóiratára szorítkozott, melyet Bibó 1921-ben Társadalomtudomány címen indított meg.

Így született meg folyóiratunk, melynek első három évfolyamát az alapító szerkesztette. Ezek azonban inkább csak a külső tényezők és események. A siker két feltételéről kell még szólanunk. Egyik a vállalkozás időszerűsége, a másik a szerkesztő egyénisége.

A forradalmak után és a trianoni döntést megelőző időben a magyar társadalom a lázas beteghez volt hasonló. Még tele volt a forradalmak izgalmaival, a lüktető agy száguldó fantáziája nyugtalanra tette, idegessé, képtelenné a hideg fontolgatásra. Minden bizonytalan volt, ideiglenes, átmeneti. Egy nyitott seb a nemzettest, melyen nagyjából hívatatlan, de ambiciózus sebészek kísérleteznek. Ha valaha, ekkor igazán szükség volt arra, hogy valahol nyugodt, szenvedélytől és túlzásoktól mentesen írni lehessen a nemzet életbevágó problémáiról. Bibó István a tudománypolitikus finom érzékével felismerte, milyen hivatás vár egy ily folyóíratra s attól sem riadt vissza, hogy a nemzetközi polgári radikalizmus szellemétől kompromittált tudományt nevének nevezze a folyóirat címében. Tudta, hogy szükség van rá, tudta, hogy a magyar értelmiség, melynek vezetőrétegének írták a folyóiratot, szintén tisztában van azzal, hogy 18-ban sem a tudományban volt a hiba, hanem művelői-

ben, a bennük rejlő idegenségekben, a magyarság belső megértésének hiányaiban.

Ha valakinek, Bibó Istvánnak valóban volt oka bízni abban, hogy a Társadalomtudomány olvasói nem fogják összevetésztetni folyóiratát a nemzetközi radikalizmus orgánumával. A szemlék valamiképen mindig tükröztetik a szerkesztő szellemét. Mellőzzük az összehasonlítást, de idézzük fel a visszaemlékezés e perceiben első szerkesztőnk nemes alakját. Ezét a maga útján járó, nem alkuvó, mélyen magyar lelkű férfiút, akinek egy gondja volt — inkább tépő, mint cselekedtető gondja: a magyarság sorsa, amelyet hittel, önzetlen, odaadó, tiszta lélekkel szolgálni számára a magyar léttel volt egyértelmű. Mennyit szenvedett, látva az emberek aljasságát, ahogy az opportunus elvtelenséget szokta nevezni. Mégsem csüggedett a tőle oly idegen erkölcsi világban, mert erősen hitt az egyszerű magyar nép és a fórum tülekedését ösztönösen kerülő magyar értelmiség benső értékeiben. Csak eszméletre kell hozni a magyart, hogy lemossa az idegenség rátapadt porrétegét, mely eltorzítja igazi ábrázatát. Szenvédélyesen kutatja a magyar karakter titkait, végtelen és forró vitákban védi igazát tételeinek, melyeket vizsgálódás és képzelőerő együtt, de sokszor viaskodva szűrtek le lelkében. Nem volt ürge elme s a formáért, melyet ízlése igényelt, olykor küzdenie kellett, e nehézkességért azonban bő kárpótlást adott egyéni, önálló gondolkozásának magva és súlya.

Mint szerkesztő nem vette szigorúan a szociológiai jelleget. Felfogása szerint minden tanulmány, mely a népről, valamely társadalmi jelenségről vagy kérdéstről szól, tárgya alapján s tekintet nélkül a szerző tárgylátására vagy írói célkitűzésére, már szociológiai munka. A társadalomtudományi aspektus sokszor hiányzik az első évfolyamok tanulójaiból (— valljuk be, ma is itt van a legnagyobb nehézsége a szerkesztésnek —), azonban ennek ellenében viszont igen vigyázott a szerkesztő, hogy jónevű, kitűnő szerzőket szólaltasson meg.

E sorok írója küzdelmekben és tapasztalatokban gazdag

tizenhét évi szerkesztői működése után még híven őrzi az alapító Bibó István szellemi hagyatékát s ebben az első célkitűzések még meg nem valósult elemeit. Fájlalva tudjuk mindannyian, hogy a magyar társadalomtudomány még ma sem szolgálja olyan céltudatosan és oly kemény akarattal, következetességgel a magyarság életérdekeit, ahogyan azt az idő és alapító szerkesztőnk elgondolása kívánná. Egyetlen mentségünk a jószándék és annak tudata, hogyha vannak is súlyos mulasztásaink, viszont a Társadalomtudomány első szerkesztőjének eszményeiből semmit sem engedünk elalkudni vagy veszendőbe menni. Húsz év után, mialatt szinte minden megváltozott körülöttünk, a Társadalomtudomány ma is eredeti tisztaságában, revízió szüksége nélkül látja a maga programját Bibó István célkitűzésében, jelélül annak, hogy az alapító az örök magyarság lelkét szólaltatta meg.

Szombatfalvy György

NÉP, NEMZET, ÁLLAM VISZONYA MA.

Akkor fogjuk kiállani a vihart, ha lenyúlunk oda, ahonnan a magyar népi erő jön és nemcsak lenyúlunk feléje, hanem lelkünkkel oda is tartozunk. Gr. Teleki P. 1940. IV. 5.

Földregés mutatja, hogy mily erősre építették a házat. Háborús korszak tárja fel, hogy nemzet és állam erőben vannak-e, vagy pedig épületük tele van rejtett repedésekkel. Repedés az, ha a fenti három tényező különválik. Ma ezt érezzük: erősnek, stabilisnak kell lennünk, mert nincs alaposabb teherpróba a külpolitikai próbánál. A próbát állja a fenti három tényező, ha összefog.

E tényezők ma részleges összeforradásban vannak, ama három alakulat *integrálódik*. De minő *mértékben és módon?* Ez homályos. Szekfü Gyula panaszkodik,¹ bár áttanulmányozta a hazai és külföldi irodalmat, ingadozónak találja a nép, nemzetiség, nemzet, kultúrállam fogalmát; vagy pedig ezeket a szerzők nem is definiálják. Okunk van feltenni, Szekfü kellő szerzőkhöz fordulva már talált volna egyet-mást, bár a lényegben ma is van homály. Ezt kívánjuk itt részben eloszlatni mindenekelőtt jó kiindulással, ami nem más, mint *alakulattani* szempont.

Ugyanis három «alakulatról» («nép — nemzet — állam») van szó. Először szét kell választani, aztán pedig tudni kell őket összetenni. Ennél szubtilisabb kérdést — 25 év óta — a társadalomtanban nem találtam. «Ma» — ez 2—3 évet jelent — a kérdés még bonyolultabbá vált. Oda jutottunk már, hogy — a zsidótörvény tárgyalása közben — a parlament egy héten át önképzőkörré alakult át, erősen vitatva: «mi» a nemzet. Folyó-

¹ *Mi a magyar?* 1939. 12. 1.

irataink, előkelő klubjaink¹ is erről tárgyalgatnak. Csak épp a katedrák² maradnak aránylag némák; holott a kérdés irodalma már óriási,³ s már a háború előtt⁴ nálunk is figyelemmel kísérték. Hazánkban a kérdés inkább csak félig elmélyedő, publicisztikai művekben⁵ kerül szóba, szuverén módon nézve el a hatalmas irodalom feje fölött. Folyóiratunk már ismételtelen felszínen törekedett tartani a problémát ötletes írásokban.⁶ Hátra van természetesen még sok kérdés — hiszen a történeti helyzet folyton új — s módszeres alapon kell újból és újból felvenni ez örök problémát, mely soha sincs kész; aminthogy a történet maga sincs készen. Sem a nemzet, sem az állam nincs «készen»; mindegyik «alakul» s a viszonyuk is alakul. Mégis van népnek, nemzetnek és államnak valaminő fogalmi lényege, ideája s ezt ki lehet elemeznünk: történeti adatokból, de nem-történeti módszerrel. Mi hát a jó, célravezető módszer?

1. A módszeres kiindulás.

Az államra nézve már többször megpróbálták, miként lehet a helyes útra rálépni. Történeti adatokból indultak ki, úgy Treitschke,⁷ mint Roscher,⁸ kiknek könyvei tele vannak történeti részletekkel, de hiányzik bennük az elméleti elmélyedés; G. Jelűnek⁹ már elmélyed tárgyában, kettéválasztja a «szociális államtant» (Soziallehre des Staates) és az államjogtant (Staats-

¹ Egyed I.: *Politikai nemzet, népi nemzet.* 1939.

² Kivétel Csekey I.: *A magyar nemzetfogalom.* Menyhárt emlék-könyv. 1938.

³ Egybegyűjtve pl. Jahrbuch der Soziologie. I. Ergänzungsband: *Nation u. Nationalität.* Karlsruhe, 1927 és *Volk u. Nation.* Hdw. d. Soziologie.

⁴ Barabási Kun B.: *Nép, nemzet, nemzetiség.* 1908.

⁵ V. ö. Joó T.: *A magyar nemzeteszme.* 1939. E mű a nemzetfogalmat úgy kitágítja és elmállasztja, hogy végre elvesztjük — önmagunkat.

⁶ Így lásd Trócsányi Gy.: *Néperő, nemzeteterő, államerő.* 1939. 15—56. l.

⁷ Halála után adták ki előadásait: *Politik,* 1899. 2 köt.

⁸ *Politik.* Gesch. Natúriehre der Monarchie, Aristokratie, u. Demokratie. 1892.

⁹ *Allgem. Haatslehre.* 3. kiad. 1914.

rechtslehre) — az előbbi a valóságot, a második a szabályozott államszerkezetet nézi, de az első mégsem válik szociológiává; az államtan megmarad «*félnormatív*» tannak,¹ holott *egészen* a valóságot kellene nézni. Ez a hibája van az oly fejtegetéseknek, amelyek először a «szervezetet» nézik s aztán a történeti valóságot. Ez erős hiba lehet, mert — a szervezet néha felmondja a szolgálatot, nincs meg. Ki tudja megmondani, hogy a magyar államnak 1918 novemberében de facto mi volt a «szervezete?» Különösen a normák világára beidegzett jogászai gondolkodónak esik neheze a szervezet vizsgálatáról való részleges lemondás; még ott is szervezetről akarnak — mindenáron — szólni, ahol ilyen még nem volt (pl. Timon a Szent István korabeli «szenátust» illetőleg). A szervezet késői produktum; jól leolvasható szervezet kivételes. Ellenben kell tudni és lehet leolvasni a *funkciói*, a történeti szerepet a történelem lapjairól.

Nép, nemzet, állam *nagyméretű történeti közösségek*¹; évszázadokat kell átpillantani összehasonlítások közepett; de ha csak az adatokat vesszük számba, olyan lesz a tárgyalás, mint Roschernél: tízezernyi vonal zsúfolódik össze egy kusza rézmetszetben s nem látjuk a lényegét, azt, ami időn felül áll. Ez történeti genetikából, pusztá hosszmetsetből nem derül ki.²

Groteszkség az is, ha először tipológiával foglalkozunk, még mielőtt tudnók, *minek* a típusairól van szó. Nálunk is ismeretes pl. Meinecke két típusa: *kultúr-nemzet* és *állam-nemzet*,³ de ebből nem derül ki: mi a nemzet. Avagy: nyugati és magyar nemzet-szemléletről írnak;⁴ ezek is típusok s előbb tudni szeretnők: mi egy európai nemzet általában s aztán jöhet a differenciális, különbözeteiket kihegyező szempont.

A történet után következik az összehasonlító módszer, ezután a *lényegkutató*; a lényegét le lehet írni — ez *fenomenológiai*hoz hasonló; hasonlattal kifejezve: acélmetszet után most

¹ V. ö. Dékány: *Kjellén államelmélete*. Társadalomtudomány, 1923. évf.

² V. ö. pl. O. Vossler egyébként jeles művét: *Der Nationalgedanke von Rousseau bis Ranke*. 1937.

³ V. ö. *Weltbürgertum u. Nationalstaat*. Több kiadás.

⁴ V. ö. Asztalos M.: *A korszerű nemzeti eszme*. 1933.

domborműre törekszünk. Fenomenológusok érdeme az, hogy nem vesztek el részletekben, «lényegszemléletre» törekedtek. Ez a szociológiában is megkísérélhető.

Röviden tehát: történetben jelentkező funkciók *összehasonlításából* indulunk ki, de ez csak a kezdet; lényegeket választunk ki így a funkciók vizsgálatával, s itt olykor különös tények tárnak fel. Ily tény példája legyen a következő.

Nemzet és állam *területre* szorulnak, enélkül egyik sem létezik; de a lényeg mégsem a terület, hanem a *hozzátartozás érzülete*. Nevezetes példa marad mindenkor hazánk az ú. n. török hódoltság¹ korában. Lélektanilag épp a *behódolás* nem állott fenn: a magyar soha egy percre sem lett török alattvaló; a «törököséget» főbenjáró bűnként üldözte,² a mohammedántól irtózott már keresztény mivoltánál fogva. Aki törökös, «renegáti» lett,³ végérvényesen kitzitották a maguk közösségéből. Várok visszahódításakor ész nélkül menekültek a magyarból törökké lett renegátok, pedig épp «véreik» jöttek, de bosszúval jöttek. Az Alföldön — szociológiailag — nem egy, hanem *két* állam volt egy területen (rendkívül ritka eset, de beszédes); voltaképp erkölcsileg differenciált *kondóminium* volt itt: török állam, mely adóztat, rekvirál, biológiai (gyermek) adót szed és pusztítja a magyar «népet». De terület nélkül is volt magyar, csonkítottan élő állam is, a tömegek erkölcsi érzületében — az állam «élt», mert élt az «állam-érzülete» (Staatsgesinnung) — tántoríthatatlanul keresztény és magyar állam felé fordulva; és így esett meg, hogy bár a magyar államnak török területen semminő szerve, végrehajtó hatalma nem volt, az alföldi jobbágy kiküldötte száználmasan letört állapotában is *más* államba az adóját, a «maga» megyéjének, mely katonát tartott török terület adójából is.⁵ Ez kivételes élettani csoda, s mégis tény.

¹ Ezen közönségesen a *török területet* értjük, holott pontosabban a török és magyar részre adózó határsáv a «hódoltság».

² V. ö. Salamon F.: *Magyarország a török hód. kor. 2. kiad. 1886. 3°5—6.*

³ V. ö. erről lélektani elemzésünket: *A renegát lelki arca. Pannónia. 1940. évf.*

⁴ V. ö. Salamon F. 308—9. 1.

A különösség itt az, hogy a török államnak van katonai hatalma, szervezete az Alföldön, de nincs erkölcsileg hódító ereje. Az állam csak «előkelő idegen». A magyar államnak meg katonai hatalma nincs, de erkölcsi tekintélye van. Ugyanígy érez a vitéz szerb nép; megveti a török hódítót. Ebből az esetből kiderül pl. a következő: az állam csak akkor «*épül rá*»¹ a népre, ha erkölcsi tekintély is, nem pusztán katonai, kényszerítő erő; az állam nem lehet *először* «kényszerítő» tényező, hanem csak a *népérzület képviselője*: *népérzület alapján* álló szervezet. Különbösen csak gyűlölt idegen. Nép és állam lélektanilag nem lehet «idegen», hanem *népérzületi egység*. Íme, tudatosan társadalom-*lélektani* alapra kellett utalnunk. Mily messze esik ez a «szervezettől!»

Ugyaníly irányba mutat Erdély megszállása 1918—1940. Az erdélyi magyarság nem érezte magát behódoltnak; lélektanilag csak «megszállás» volt a fennálló helyzet, mert nem volt képes a román állam, mint a török sem, erkölcsi hódításra, nem vált tekintélyé. Ha ily tények, bár kissé szokatlanul hangzanak a jogászai normatív fülnek, bizonyára világossá teszik azt, hogy a történet lélektani diapazonjai iránti érzéknek ki kell élesednie államtani és szociológiai kutatókban.

De az «idegen» sokfélét jelenthet. Lássunk egy példát. Luganóban egy szobron svájci olaszok írták egy emlékművükre: *Liberi e Svizzeri o Morte*.² Eredete ez: mikor a cisalpin köztársaság megalakult, a milánói olasz hazafiak természetesnek találták, hogy a svájci olaszokat bekebelezzék. Behatoltak csapataikkal a tessini területre, hol olaszok laktak és — a svájci olaszok kiverték olasz testvéreiket: ők «svájciak». Íme, kell valaminő *közös sorsérzés* — enélkül egyik olasz más, mint a másik s nem akarnak egymásról hallani, közös «népet», vagy «államot» alkotni.

Legyen elég e néhány példa, mely a kiindulásunkat jelzi.

¹ E kifejezésre alább súly fog esni.

² Szabad svájciak maradunk vagy jöjjön a halál. Lásd Vosslet id. m. 12. 1.

2. A nép.

Ami a nép *szót* illeti, ezt használjuk tulajdonképeni és nem tulajdonképeni értelemben; az utóbbira példa: sok «nép» hullámozott az utcákon; sok «nép» volt a templomban; sok «nép» volt a temetésen stb. Ez a szó pusztán «összesereglett emberhalmazra» utal, azaz *tömegekre* (a néplélektani «tömeg» ismét más). A tömegében még nincs egység, csak valami épp összehozta az embereket, csak összesereglés, egyhelyrejutás.

A nép szó tulajdonképeni értelme: egy összesereglett embercsoport, amelynek *egysége* van. Ilyenre utal Kant: a nép szerinte «egy vidéken egyesült emberhalmaz, amely *egészet* tesz ki». Fichte szerint a nép fogalma kissé bővebb tartalmat nyer: «társas állapotban továbbélő és természeti és szellemi téren folyton megújuló embercsoport *egésze*, amely együttesen bizonyos isteni törvények alatt él». Hegel szerint a nép «a közös élet *szerves teste*». Mindenütt valami «egész» van nép alakjában előttünk: a nép totalitás, illetve totalitás felé tör s ennyiben *potenciális* egész. Annyit mindenesetre elárul ez, hogy a nép nem valami más társas egységnek a *szerve*, sajátos funkciót teljesítő *része*, pl. nem egy államnak a szerve; lehet (de csak lehet) inkább fordítva úgy, hogy az állam egy népnek a szerve. A nép — legalább is elvben — *önálló* egész. Természetesen, akik ismerik az alakulatok természetét általában, azoknak nem kell hangsúlyozni, hogy *kerek* egész, amely tehát mintegy lezáródik, *sehol sincs a társadalom világában*. A társadalomban csak aránylagos egészről lehet szó; az egész annyit tesz, hogy nem szorítkozik részfunkciókra. A népnek *sokféle* összefüggő funkciója van, vagy lehet: ezért «szerves» valami, nem speciális. A nép nem «merőben» egész, «kerek» egész, ámde potenciálisan *mindig* az, tehát mindig valaminő *egészre-irányulás*, mint feszítő erő van benne; ha a körülmények gátakat vetnek eléje, akkor megelégszik azzal, hogy töredékesen egész; mihelyt pedig kedvezőbb a helyzet, kezd integrálódni. Tényleg véve tehát a nép mindig egy egésznek a *kísérlete*. Ennyit már sejtenek a romantikusok.

Ami a nép szót illeti, ma kétféle használata is van: egyiket *totális*, a másikat *vertikális* (rétegbeli) jelentésnek mondjuk. Ha

szembeállítjuk a francia és az angol «nép»-et, eltérő érdekeit egy háborúban, úgy az «egész» (totális) nép fogalma jelenik meg.¹ A magyar ily esetben szívesebben használja — ha lehet — a nemzet szót (pl. francia «nemzet» az angollal szemben). Ez a differenciális szempont. Néplélektan is az «egész» nép-fogalomra vonatkozik.

Más az «alsóbb» nép, «köz»-nép ily szókbán, mint népművészet, *népdal*, *néphimzés*, *népi* irodalom. Itt rétegződésben (vertikális) értelemben a nem-város, a falu, vidék «népére» gondolunk. Egyben ez az elvárosiasodó kultúrával szemben egy régebbi *kultúrfokot* is jelent; az ősi elemeket a «népies» irodalom csak megújítja és továbbfejleszti.²

A «köz»-népet kezdetlegesebb (érettségi foknak) véli pl. a politikus (népi: akinek «nincs önálló ítéletképessége», politikusok szerint); tart ugyanis a «nép» ősi szenvedélyeitől stb. Vertikális értelemben tehát a nép szónak többféle árnyalata van.

Társadalmi értelemben a nép egyben a «nemzet zömét» teszi ki. Itt van az a biológiai alapanyag, melyre nemzet és állam ráépül; az az alap, ezek pedig a falakat és tetőzetet jelentik — ismét új árnyalat, mely a társadalom elemi *struktúrájára*, alapfelépülésére utal. Nép nélkül nincs nemzet sem, mint alépítmény nélkül felépítmény sem lehet. A nép így megelőzi — időben — a nemzetet, a nemzetalakulást a Megalakulás.

Néha úgy tűnik fel, hogy az ily vertikális és strukturális értelemben vett nép — népközi viszonylatban — az idegen néphez közelebb állna (az «örök nép»), holott már itt is van szó népi *önállóságról*: *a nép egy típusközösségbe tartozik*, érzi, hogy egységes s valaminő jellege van.³ Pl. idegen nyelvet nehezen

¹ A német a *Volk* szót ily értelemben gyakrabban használja, mint a magyar. Ezért lett *Völkerbund* a *Société des nations*-ból. Nálunk is orosz újságírói fordításban «*Népszövetség*».

² V. ö. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség*. 1927.

³ Ellenkező jel is akad. Székely ember előtt felolvasták a Kalevala egy-egy versét, s azt mondta: ezek az ő régi mondái közül valók. De az egész Kalevalát mégsem vállalná székely hősmondának. — Az összeolvadás az «örök nép» körében könnyebben megy: magyar hadifogoly orosz nőt vett el s hozott haza; de ha ott magyar leány akadt volna, bizonyára ezt választotta volna.

engedne magára erőltetni; még ha idegen nyelvet meg is tanul s kétnyelvű lesz, megmarad egy, mint a «maga» nyelve.¹

A típusközösség érzése mögött homályosan dereng valamínő közös *származás* is, mely sokszor csak *fable convenue* (fiktív rokonság). Ez alapon azonban nem jutunk messze: sok típus van egy népen *belül* is (pl. táj típusok, foglalkozásbeli, pl., földművelő típus²); a nép érzi a típusbeli tarkaságot, s olykor már a szomszéd falubeli is «idegen».

Tovább csak akkor jutunk, ha bekapcsoljuk a történeti *sorsközösség* fogalmát is. Ennek homályos tudata megvan a népben, kialakul; felébred hirtelen is, ha idegen nép tör rá, pl. magyarra a «rác», török, tatár, német, cseh. Még ha kevés történelmet tud is a nép,³ bizonyos *ellentéteket* megérez s ez épp a lényeg. Még ha az egész hagyományanyag iránt nem sok kegyeletet érez is, érzi, sőt látja, mi az idegen, pl. a török 150 év alatt merőben idegen maradt. Levédiában a hét törzs össze-r forradása után is még lényegében csak *ellentétérzés* az idegennel szemben volt a magyarság legfőbb kapcsa — ekkor alakul néppé —, de «békében», ellenséges nyomás híjján külön élnek a törzsek, szabadon egymás mellett stb.

Látjuk, a totális nép-fogalom részben sokat, részben pedig keveset tartalmaz, «nemzetté» érlelődés nélkül.

Last not least. Szociológiai szempontból utoljára hagytuk a lényegét: a nép egyike a történeti *nagyméretű közösségeknek* — ez a szó mint műszó, nézetünk szerint, sokat mond, de itt nincs terünk másutt mondottakat⁴ ismételni. A nép főképp *természetes életegységben* érzi magát, oly viszonyok közepett, amelyek hasonlóak a rokonság érzéséhez. Lehet népet szervezni, de *néppé* szervezni nem. A nép nem mesterséges alakulat, nem

¹ V. ö. a csángókat; a Bucurestben élő százezernyi székelyt, az amerikás magyart stb.

² Különösen nehéz a *nép* jellemének agrárországban való megállapítása; ami a «*Mi a magyar?*»-ból kiderül, népi-agrár alapú jelleg a legtöbbször.

³ V. ö. Visi érdekes adatait: *Mi a magyar?* 357. 1. — Luby M.: *Népjünk történeti tudatáról*. Társadalomtud. 1938. 169—76.

⁴ V. ö. Dékány: *Communauté et organisations*. 1940. 2. fejr. Kérnem kell az olvasót, hogy az itt mondottakat vegye figyelembe. Különben üres frázis marad a «közösség» szó.

«szervezet». A nép alakul, történeti idők folyamán, természetes úton; születési évszáma, mint egy-egy államnak, nincs; és nem is lehet. Az egyénre nézve a nép egy, őt körülfogó, szerves (organoid) *életegész*, amelynek ő *valódi*, nem pedig csak külsőleges (ki- és belépő) «tagja». Időre szorul, míg valaki a természetes közösségbe szervesen be tud olvadni (ez időszak a «noviciátus» ideje), tehát 5—10 évről lehet szó. Nem elég a nyelv eltanulása, hanem egy *érzületvilágba* való, összhangzó beleilleszkedés szükséges, mint Széchenyi egészen jól látta.¹

Itt vagyunk a lényegnél: közös sorsérzéssel kapcsolatos az (érzuletnek) s a potenciális reakció-módoknak csodálatosan gazdag skálája: egy *egész «kultúra»* a népé, amelynek alapja *ma is* a magyarányú elvárosiasodás korában is, a «népi» kultúra, mint lelki erőkészletek tára.

Jól érezte ki gr. Teleki Pál, midőn (1940 ápr. 5-én) ezeket mondotta: «Akkor fogjuk kiállani a vihart, ha lenyúlunk oda, ahonnan a magyar népi erő jön és nemcsak lenyúlunk feléje, hanem lelkünkkel oda is tartozunk».

Minden nép mélyén *sajátos erkölcsi világ* van: ez a legmélyebb alap.

3. Nemzetiség és nemzet.

A nemzetiség szónak régibb és újabb, politikai értelme van; a régibb Széchenyi korában még látható: jelenti a *nemzeti-t*, mint kulturális — potenciális és aktuális — *tartalmat*, pl. e kifejezésben: a magyar «*fejtse ki* nemzetiségét»; ma nemzetiesség szó esik ehhez közelebb. A 19. század második felében már a «körülöttünk élő nemzetiségekről beszélnek: ezek (új szóval) «népcsoportok», esetleg pedig «kisebbségek»;² ez utóbbi a szavazási technika és a statisztika műszótárából joggalansul tolokodott előtérbe.

A nemzetiség — a nemzettel szemben — *fokozati* fogalom s nagy nehézséggel jár (sokszor lehetetlen) megállapítani, hogy

¹ V. ö. híres szavait: «A szokás még korántsem érzés, a nyelvnek pengése korántsem dobogása még a szívnek s ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is korántsem magyar még».

² V. ö. ennek lélektani tárgyalhatóságára nézve tanulmányunkat: *Kisebbségi lélek*. Bpesti Szemle, 1939. évi

melyik «fok» az, ahol a nemzetiség «már» nemzetnek mondható. A csehek pl. kulturális múltjukra hivatkoztak 1920 körül, világa történeti szerepükre (husszitizmus stb.) s ezzel igazolták azt, hogy ők már régóta «nemzetnek» tekintendők.¹ A régi Ausztriában a cseh egyike volt a nemzetiségeknek. A 19. század végén s a jelen század elején az a *nép* tekintendő nemzetiségnek, amely önálló államalakításig nem jutott el, tehát «nemzet *minus* önálló államiság»;² vagy politikailag függő helyzetben lévő népcsoport. A nemzetből itt hiányzik egy fejlődési fok: a politikai, a nemzetben pedig ez *is* megvan: a nemzet önálló, maga intézi a sorsát. Talán így lehet a lényegét kifejezni: *saját történeti szerepe van* s tudatosan élheti a *maga* életét. Ez alapon — ha a szóhasználat valóban a történeti jelenség elevenére tapint — mondhatni: a lengyel az orosz birodalomban 1918-ig «nemzetiség» volt, s 1939 óta a német birodalomban ismét nemzetiség lett, közben pedig nemzet. Ugyanez mondható a csehről. Kérdezzük, mondható-e ugyanígy: az erdélyi magyar «nemzetiség» volt, ma Észak-Erdélyben ismét része a nemzetnek? Érezhető, hogy itt valami nincs rendben; vannak ugyanis (sit venia verbo) *lappangó nemzetek*, amelyek akkor sem szűnnek meg nemzetlétükben, amikor elvesztik önálló államiságukat.

A magyar az abszolutizmus korában volt ily helyzetben, mikor is a politikai önállóságnak csak ideiglenes megszűnéséről volt szó. Úgy tehát: a nemzet az, amely az önálló — és jelentős — történeti (egyben politikai) szerep *tudatában* él, erre be van állítva; végül is a nemzet *hivatástudatában*, beállítottságában, mentalitásában önálló és történetileg jelentős *szerepű*.³

¹ így érvelt előttem — helyeslőleg — 1928-ban a párisi egyetemen L. Bourgeois professzor.

² Megemlíthetjük, hogy a nemzetiség ilyen magyarázata a *szó* mai értelmét kívánja tisztázni és ez a jelentés esetleg 2—3 évtized alatt *változik*, mint már változott is. Továbbá, fel lehet vetni a kérdést, hogy egy merev meghatározás esetleg nem felel meg a történet nagyszámú variánsainak, az élet bonyolultságának és sokarcúságának, úgy hogy *itt alkalmasabb egy rugékonnyabb típus-fogalom használata*. Ezzel azonban túl is löhetünk a célon. Jobbnak véljük határozott szó-jelentés előtérbe helyezését, de a következőben már kissé hajlékonyabbá is tehetjük.

³ «A nemzetnek — írja Ottlik L. — be kell bizonyítania a világ előtt, hogy politikai öntudata nem csupán nagyzolás és illúzió.» *Nemzet és nemzetiség*. Lugoj. 1930. 3. 1.

Észrevehető, hogy itt fokról, rangról van szó az egész vonalon s ez a «fok» lehet *igényelt* (szubjektív) és *valóságos* (objektív): ki tud ilyen fokot-rangot feltétlen objektivitással igazolni a történet ítélőszéke előtt? Elég-e, ha maga a nemzet önmagát minősíti, azaz legalább hivatásérzése szerint «nemzet»? Kétségtelen, ez az utóbbi fennáll s rendszerint találó életérzésre támaszkodik; a cigány vagy vend *nép* nem fogja magát nemzetnek minősíteni.

Röviden: nemzet az a nép, mely magát *teljes történeti szerepre megérettnek* tartja s ennek a történeti események tartósan nem mondanak ellent. így persze tudatában kell lennünk, hogy ama «történeti szerep» — mint fok, színvonal — pontosan le nem mérhető, a «szubjektivitás» bizonyos mértéke nullára nem redukálható; emberi síkon vagyunk, ez nem is csoda, hanem épp természetes.¹ Bizonyos, hogy van *oros* nemzet, de csuvas nemzet nincs. Nehéz azonban a döntés abban, hogy ha angol nézőpontból *ír* nemzetiségről volt is szó, önállósági *igény* szempontjából nemzetnek nem mondhatja-e magát ma az *ír*. Mihelyt ugyanis történeti szerepre való *kilátás* bizonyos minimuma megvan, az illető nép már nemzetnek «tartja magát». *Valóság* és *igény* itt, úgy látszik, örök harcban állnak egymással. Mégis arra utalunk: nem épp az ily «határesetekre» kell tekintettel lennünk, mert vannak kétségtelen nemzetek; ezekről kell alább szólnunk.

Módszertanilag figyeljük meg, egy *viszonyítás* merült fel; a nemzetet viszonyítottuk lehetséges vagy való «történeti szerepéhez». De az is viszonyítást rejt magában, hogy: a nemzetet az államhoz (állami önállósághoz) *viszonyítva* vesszük számba. E téren két, félrekanyarodó elméletre utalunk. Egyik a Mitscherlich²-féle: ez arra utal, nemzetet az *állam tesz* «nemzetté».

¹ «Önálló történeti szerep» alapján nem *lehetetlen*, hogy pl. dél-afrikai angol, vagy ausztráliai nemzetről lehet majdan beszélnünk. Valószínű, hogy nem szociológusok, vagy politikusok, hanem történészek fognak vitatkozni azon, melyik nemzet, melyik *nem*. De épp a fenti «latens nemzet» fogalma is komplikálja a dolgot. Történésznek eszébe sem jut, hogy (oros fennhatóság ellenére) mindvégig *egységesen folytonos* lengyel nemzeti történelemről ne beszéljen. (Erről alább a folytonosság kérdését.)

² V. ö. *Nationalismus*, 2. kiad. 1929.

Történetileg helyes, ha a francia nemzet fejlődésére gondolunk; itt az állam, mint szervező erő, «alakította ki» a francia nemzetét (helyesebben annak mai «egységét»). Ez az elmélet azonban nem általánosítható.

Másik: a nemzet *tudatossági* elmélete. Egyesek szerint a nemzetet *szembe kell állítanunk* a néppel, mert ez utóbbival szemben csak a nemzet éli — tudatosan — a maga történeti életét, látja a céljait és történeti *életértékeit*. De kár volna e helyes meglátás-csirából túlságos nagy tőkét kovácsolni. Ugyanis a *tudatosság* — plerumque fit — feltétele a történeti *szerepnek*. Azonban nem egyedüli feltétele. Középosztályi íze van annak, hogy egy — «magasabb» — réteg van, mely a nemzet hivatását hordozza, ez a nemzet «gerince». Lehet ez pusztán önbiztatás is a középrétegek részéről, amely mögött esetleg nincs komoly erő-tudat, erőérzés, talán némi dicsekvés is rejlik benne. Miről van itt szó? *Nem* a nemzetről, hanem egy *nemzeti elit*ről, amely vállalja a történeti feladatok tudatának alakítását. Ez az elit-elmélet hasznos, de káros is lehet. A történeti tudat fontos mozzanat a nemzet életében, de nem minden csak a «tudatosság», értéktudat, «szellem» függvénye. Ha a tudatossággal, felelősség-érzéssel, a magas kultúrával azonosul is a nemzeti elit, ha a legnagyobb szervező erőt magának tartja is fenn, ha magas értékeket a legmélyebben ez ápol is stb., mégsem az elit az egész nemzet, hanem *mindaz, aki a történeti sorsot és hivatást vállalja*. Rövid példa: nem a vezérkar győz vagy vesz a háborúban, hanem az egész hadsereg, még ha a legnagyobb tudás, felelősség stb. a vezérkaré is. Ez az elit-elmélet, mely nálunk is hajtott nép-ellenes vagy közömbös, mérges virágot, félremagyaráz: ahelyett, hogy az *egész* nemzetet összefogná, egy elitet magasztal (öntudatlanul más réteg rovására) és voltaképp hatalmi célzatú s indokú elmélet.

Már sokkal jobb a Meinecke-féle elmélet, mely részben tipológia, részben pedig fokozat- (stádium-) elmélet: lehetséges, hogy egy nemzet előbb pusztán kultúrája alapján egyé forrott «*kultúrnemzet*» és csak később ível föléje állami egységben élő nemzet (*Staatsnation*). Ez is csak részleges elmélet, sok országra nem talál, hazánkra sem ...

A nemzet mindenesetre történeti szerepre önmagát elszánt

(ily hivatásérzésű) *történeti nagyközösség*,¹ *történetében egységesen reagáló történeti alany*. Nemcsak önálló jellege, hagyománya, kultúrája van, nemcsak sajátos kulturális rétegződése (városi műveltségű elem, arisztokrácia stb.), hanem *egységérzése* is van: önálló *Én*, alany. Mi ennek alapja?

A romantikus közösségelmélet kiválóan mutatott arra, hogy a közösség (elsősorban a nemzet) *időhosszmetszetben* is egység, «nemzedékek» történeti láncolata.² A 19. század túlhajtott individualizmusa szerint ellenkezőleg «naponkint végrehajtott népszavazás» (Renan).³ Szomorú emléke ez ama századnak, mely a szavazás-technikát helyezte oda, ahol érületi hűség és «eredeti közösségérzés» (consensus) képezi az alapot. A nemzet nem lehet csapodár lelkek ideiglenes gyülekezőhelye, egy renegátizmus tanyája. Hol volna akkor a bizalom egymásban, ha valaki ma magyar, holnap román, holnapután japán vagy török lehetne! Sőt. A nemzet tagja üldözés esetén is hű tag, megmutatta ezt cseh és román uralom alatt sokmillió magyar. Ha manapság beszélnek «mély-lélekről», úgy a nemzet *mély-közösség*, melynek ősi erkölce nem tántorodik meg történeti viharban sem. A nemzet ősi, *akarati* egység,⁴ «összeforrott» egység, térben és időben. Mikor hic et nunc szavazunk, ebeink is velünk «szavaznak». (Chesterton tréfás szavával, ha szavazati joga van pincéremnek, van őseimnek is.) Lényeges szerep jut egy *öröklött* érületnek:⁵ egy irányba be vagyunk «állítva». Ezt mondjuk közösségi

¹ A «nagyéretű történeti közösségek» közt nem az egyetlen; vannak nemzetnél nagyobb közösségek: *kultúrkör*, *vallásos közösség* (a kettő fedheti egymást pl. a mohammedán kultúrkörben), végül az *emberiség*. Mivel a történetírás — általában — ez utóbbiakról aránylag keveset szól, a közfigyelem meg szokott állni mint kultúrahordozónál, a nemzetnél. Ebből egy nemzeti *monizmus* származhatik. A túlhajtásokról e kiterjedelmű dolgozat elvileg nem emlékezik meg, bár gyakorlati téren ezeknek is jelentős, «történeti» szerepük van (imperializmus stb.)

² Főképvisező: Ad. Müller: *Die Elemente der Staatskunst*. 1809. Új kiadás 1922. A. Baxa. A «Herdflamme» c. sorozatban. 2 kötet.

³ *Qu'est-ce que la nation*.

⁴ Ha itt szükség volna pontosan rögzítő műszóra, vissza lehetne emlékeznünk Fouillée e szavára: «szinergikus»; de az «akarati *összeforrottság*» szó is megteszi a szolgálatot.

⁵ V. ö. *Polit. lélektan*. 1933.

irányzódásnak, vagy érületi beágyazódásnak. A jelen csak pillanat, hol két hatalom találkozik a történet hordozásában: sorsközösség (azaz a múlt), és *hivatásközösség* (jövő), avagy misszió-érzés.¹

A nemzet sokcélú (politikus) egység, eletes; mindenemű célja van,² vallásos, politikai, gazdasági, szellemkulturális; ezt mind nem lehet egyidejűleg számon tartani, s nem is mind van aktuálisan az «első vonalon». Ezért homályos valami a nemzeti misszióérzés. Hogy *mi* a «missziókn», csak sejtjük s mégis tudjuk, hogy van. Ez mélyen belénk van ágyazódva.

Nagy tény jóformán mindenütt a biológiai keverődés. A nemzetet azonban nem szabad elbiologizálni, de agyonspiritualizálni sem, a nemzet nemcsak «szellem». A nemzetet mindennemű társadalomalkotó erő összetartja, 1. a geografikum, a táj — egy nemzet nem lehet ezerfelé szétszórta; 2. a nemzet hasonló (bár ritkán azonos) biológikumú; a magyar nemzet «szelleme» elképzelhetetlen, ha merőben különböző, busman-, maláji-, néger-, japán- stb.-ből próbálná valaki gondolatban összekeverni; 3. a nemzet gazdasági eszköz javakkal rendelkezik, különben kultúráját nem tudná fenntartani sem, nemhogy fejleszteni; 4. a nemzet — legfőképp, de nem kizárólag — szellemi egység.

A nemzet, mint nagy, történeti alany misztikum is, áttekinthetetlen. Van benne titok-egység. Van itt-ott mithosza, pl. leszármazásban. Sokféle embertípusa van, a székely is más, mint a kun. S mégis egység, mert van benne *történeti* egység-érzés, azaz: közös sors és közös jövő érzése. Ebben a *természetes* közösségben spontán él és fejlődik az az érzés, hogy *együtt kell* és *csak együtt lehet* menetelni a jövő felé. Ebből ered bizonyos történeti «szenvedély» (Hegel értelmében): az az érzés, *hogy* «nagyot alkotni, mégis mi jövénk». A nemzetnek megvan a maga gyakorlati *érvényesüléshite*, megvan sajátos értékvilága. A nemzet az a gyakori történeti formátum, ahol az egyén magas történeti feladatokhoz tud felemelkedni. S maga a nemzet is

¹ Az itt közszóban szereplő «érzés» szó részben a homályos lelki tartalomra utal, bár ez is «érület».

² V. ö. *Communautes et organisations*. 1940. 28—40. 1.

együttes felemelkedési szándék, felemelkedés a magas értékek, emberi életeszmények felé. Ezért az alapvető vénája: *önkifejtés*. Aki nem érezi ezt a sokszor konok önkifejtési erőt, elmegy a nemzet lelkesége mellett. A nemzetnek ez a misztikus vonzódása sajátos színű értékvilágához —melyben «képviseli» az emberiség előtt álló magas feladatokat — kitörölhetetlen a történetből, íme, ez mind adottság. De látjuk, a nemzet nemcsak adottság, mint valaminő faj, hanem *feladat*; és pedig jelentékeny autonómiával: a nemzet *magának* ad fel történeti, magas feladatokat. A nemzet örök vágyódás örök emberi, sajátos értékek után. Ezért valójában *történeti*; magasrendű Én lakozik lelke-teste mélyén.

A nemzet *önkifejtő* *egység*, mert előtte *értékek* lebegnek: a nemzet *értékhordozó* közösségi alany, sajátos erő-tudattal: érzi, hogy azokat az értékeket, melyeket hordoz, meg is tudja valósítani; *értékhordozás és erőtudat párhuzamosak*. Ha csak erő-tudata volna a nemzetnek, úgy nyers erőnél, hatalomnál nem volna több; ha csak értékhordozó lenne, nem volna több utópiákat melengető szellemnél: a kettőnek: erőnek és értéknek a szintézise az, mely a nemzeteket a világtörténet egzisztenciális, létörző hőseivé avatja: létet és kultúrát védve és fejlesztve. A hősök pedig azok, akik hisznek is az értékek megvalósíthatásában; a nemzetnek sajátos lényéhez ez a *hit* hozzátartozik.¹ Magyar az, aki hisz a magyarságban, erejében és történeti küldetésében. Így van ez más nemzetnél is; mert hit nélkül igazi erőtudat nincs éppúgy, mint történeti missziója sem fejlődik ki hite nélkül. Ebből ered az az elszántság, hogy sorscsapások, katasztrófák ellenére vagyunk és leszünk, mint az «örökkévalóságnak egy kísérlete». Ha a múlt felé a nemzeti élet beállítottasága *tradicionálizmus*, úgy a jövő felé *perpetualizmus*. A kettőnek oly egyensúlya szükséges, hogy se a múlt ne csorbuljon meg értékállományában, se a nemzet jövő felé feszülő virulenciája, kilátásai kárt ne szenvedjenek. A nemzet a legnagyobb jelentőségű transzformátor, mely a múltat, a hagyományozott értékeket a jövőbe menti át, nem pusztán a múlt érdekében,

¹ V. ö. Trócsányi Gy.: *A magyar lét értelméről*. Magy. Szemle 1938. júl. sz.

hanem a nemzet jövőjéért, nemzedékek magasabbrendű boldogulásáért, így válik a nemzet az általános emberi kultúra melegágyává, a kultúra szolgáltatójává is. Mert amit a nemzet megtehet, egy nemzetellen emberkáosz megtenni képtelen; szerves összekapcsolása múltnak és jövőnek így lehet normális történeti fejlődéssé, kulturális haladássá.

4. Népi nemzet és állam.

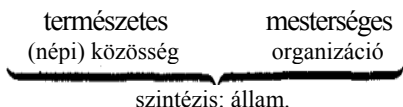
A nép-nemzet-állam viszonyának kérdése lényegében a nemzet és államra redukálódik, tekintettel arra, hogy a nemzet a népnek csak a kiteljesedése. Az állam nincs *szükségképeni* viszonyban a nemzettel, hanem csak a területtel és az «alattvalókkal». Két eset lehetséges: 1. az állam egy *regionális* (helyi) közösségre, népesedett tájra épül rá, minő ma is Svájc esete, ahol német, francia és olasz nép él együtt; elképzelhető — középkorban gyakori is — tarka népegyveleg, amely fölött egy államot találunk. 2. Ma gyakoribb, hogy az állam egy-egy népre, vagy 1—2 rokonnépre (angol és skót) épül rá — azaz egy «*közösségre*». Ez oly szociológiai tényállás, amely a 19. század individualizáló felfogásához képest lényegében új. Hogy az államot egy természetes közösség *megelőzi*, az újkor nézőpontján szokatlan: az újkor racionális-individuális «szerződésnek» tulajdonította (átlagosan) az állam keletkezését. Feltevése *egyik* oldalról nézve helyes: az állam *mesterséges* alkotás, szervezet (organizáció). Valóban, míg nemzetet nem lehet máról-holnapra «alapítani», addig államot igen; győztes hadvezérek százszor beigazolták a történet folyamán. Napóleon hányszor alapított államokat egyre-másra!

Az újkor államait abszolút uralkodók építik ki, szervezve hadseregeket, bürokráciákat. Ama kor hozzászokott ahhoz, hogy velük szemben legfeljebb «partikuláris», helyi hatalmak léphetnek fel itt és ott, — ezt a partikularizmust mindenütt letörte az állam, — avagy itt és ott «rendi» ellenállás nyilvánul meg s ezeket is letörte. Nincs már látszólag más, mint szétszórt atomok halmaza, «alattvalók». E fölött az emberhalmaz fölött állónak érezték magukat az államok. De hogy külön céljaikat hordozó, eleven kultúrközösségek, «népek» vannak, önálló,

spontán felfakadó életfolyamattal és problematikával, az később derült ki. És csak a 19. század folyamán az, hogy nagy gazdasági hatalmak (mammut-vállalatok, bankok s más egyesülések) is vannak az államon belül, amelyek állandóan is tudnak ellenállni az államnak (pártok, Amerikában trösztök stb.). Ez még érthetlenebbnek látszott. Holott a tény világosan ez: ezrével vannak társadalmi alakulatok, amelyek hatalmak az állammal szemben is¹ — a 20. század állami szemlélete máig sem számolt gyökeresen ezzel a morfológiai «pluralizmussal».

De elsősorban megmarad a nagy tény: *nemzetek* vannak, mint önálló *életegészek*. Hiába beszéltek oly gyakran a 19. században nemzetállamokról; megmaradt az individualista-demokrata, atomizáló tan: épp a «demokratikus» állam épül fel *egyéni* szavazatokon (parlamentarizmus) — ez utóbbi lett az általános, meglehetősen valóságközömbös tan, s folytatódott a liberalizmus leple alatt a felvilágosodott-autoritatív állam funkcióképe, stílusa. Állam van és egyes «alattvalók» vannak.

Mi a reális tényekből indulunk ki; röviden így: az állam *mesterséges* «szervezet», ennek alapján pedig *természetes* «közösségek» vannak; pontosabban az állam szintézis, így:

Azt jelenti ez: bárha az állam mesterséges organizáció (az állam mint valamely szervezet, egy-egy célra «alapítható»), s minden organizáció *valamely*, azaz speciális célra készül (egycélú, monotelikus), az állam mégis sokcélú (politelikus) alakulat, éppen azért, hogy egy *többcélú* életegészre: *népi* közösségre épül rá; az állam így lesz *közösségszerű*, azaz sokcélú *életegészhez* hasonló. De csak hasonló lesz, nem lesz közösséggé! Az állam a közösséggel szemben más jellegű; «hidegebb», gépszerűbb («apparátus»), mint aminő a népi közösség. Az állami életnek e szerint két oldala van: az egyik a *közösségi* oldal, avagy népi

¹ V. ö. K. Landauer: *Die Wege zur Eroberung des demokratischen Staates durch die Wirtschaftsleiter*. Erinnerungsgabe für M. Weber. 1923. II. 111—143.

(nemzeti) oldal, — a másik a *szervezeti* oldal, avagy a normatív-jogászai oldal. Ha nézzük jelenlegi államtanainkat, túlnyomóan, sőt *csaknem kizárólag a szervezeti oldal érvényesül bennük*. Csak félarcú államtant tanítanak. Ezért késett is az a felismerés, hogy az államnak minő sokrétű feladata van a nép, vagy nemzet sorsának megoldásában; az ú. n. (mai) «szociálpolitikákban» ez csirázik ugyan¹, de csak egyes foltokra terjed ki a figyelem; más foltok merőben ismeretlenek maradnak.

Az állam is a maga «szervezeti» oldalával jelentkezik a nagyközönség felé; mint jól szabályozott szerkezetet «apparátusnak» is mondják, s hidegebbnek érzik a közvetlenebb népi közösséghez képest. Az egyén «közeli» érzi magát az «ő» nemzetéhez, kissé távolabb az «ő» államához (disztancia-érzés itt de facto nagyobb); az állam épp «hatalmi apparátus», és ez más, mint egy szoros életközelséget jelentő népi közösség. Az állam, mely *közösségkiegészítő* szervezet (apparátus), *csak részben közösségpótló*. Tény az, hogy az egyén *először* a nemzetének a tagja, csak ezen *keresztül* válik tagjává² a nemzete fölé épülő államnak is. Az állam kissé merev, mert szabályok közt mozog, — sok merev államszervezet a történet folyamán hamar szétbomlik — belőle sok spontán élettevékenység ki van zárva, vagy csak abban az arányban talál helyet az államban, aminőben «politikai» érdekű, a hatalmat alátámasztja. Ezért a közösségpótlék még nem közösség is, ha mégoly jól «fedi» is látszólag az emezt. Kitűnik léptenyomon, hogy az államnak végül is kell egy magjának lenni, s van is: ez a hatalmi «szervezet» magja. Erre esik a legtöbb gond. A többi fel-felmerülő kérdés inkább csak periferikus, minő pl. a kultúrpolitika.³ Az állam továbbá természeténél fogva *stabilis* hajlamú, a népi közösség pedig *dinamikus*, márcsak a nép szaporodása folytán is. De ha az állam a tetőzet, a nép a falazat, az épület stílusa nem lehet kétféle: *az állam átveszi annak a népközösségnek a stílusát, amelyre ráépül* — előbb, vagy

¹ V. ö. *A szociálpolitika négy típusa*. Bálás—Heller Emlékkönyv, 1938-

² Ez jelentkezik kisebbségek «loyalitásában», hol a disztancia szemben az állammal jóval nagyobb.

³ V. ö. *A kultúrpolitikai állam eszméjének kialakulása*. Társad.-tud. 1927.

utóbb. Itt merül fel az új kérdés: mikor? Ha az állam ráépül (ma szükségkép) a népi közösségre, kérdés, *nem késik-e el* a szorosabb ráépülés ideje? Hiszen ez épp a Meinecke-féle probléma: kultúrnemzet *már* megvan, a politikai szervezet (*Staatsnation*) később érkezik el. A német «állam» jóval előbb épült volna ki, ha pl. a török nem Belgrádot, hanem mindjárt Bécszet kezdte volna ostromolni. A «Kleinstaateri» idillje hamar szétfoszlott volna, ha itt az ellenséges hatalom nyomása. Kiderült volna, hogy nem a lét *minősége* (kultúra) az első életkérdés, hanem maga a *lét* és hamar felbuzdult volna az állam iránti érzület (*Staatsgesinnung*¹). Az államnak *a közösségre való ráépülése csak akkor késhet el, ha kivételesen kedvező a külpolitikai helyzet*. Ilyen volt az eset a liberalizmus békés korszakában.² Itt igenis meglátszik a külpolitika Ranke-féle primátusa. Ez az «elkésés» az első kérdés. Második az, hogy az állam *minő mértékben* «épül rá» a maga (helyi vagy) népi közösségére. Egyik jellemzőbb példánk a Habsburg-állam, s erre bővebben kell utalnunk. Ez makacsul csak regionális közösségekre — tájakra és rajtuk élő egyes «alattvalókra» akart ráépülni egész a chlopy-i hadparancsig (1903 szept.), amikor az állam — özőnvízelőtti műszóval — még mindig «néptörzsek» fölött vélt uralkodhatni, holott a magyar már 900 év előtt alig ismert törzset, s nem fért már el a Habsburgok kedélyes regionalizmusának rendszerében, az összbirodalomban. Kiderült ez már nem a chlopy-i hadparancs, hanem II. József idejében. Azonban az állam «ráépülésének» évszázados akadályja volt az, hogy az állam megszokta a felvilágosodott abszolutista állam disztanciáit, magát messze a nép «fölé» helyezte, s óvakodott egy kaoszba-nyúlást kockáztató közelebbi kapcsolattól. Még mindig csak azt látta, hogy pusztá «alattvalók» vannak az államban (holott már a lakosságnak nem ⁴/₅-de analfabéta, mint II. József idején). Ez csak a jobbá-

¹ Hogy mily lassan, lásd J. G. Sprengel: *Der Staatsgedanke in der deutschen Dichtung vom MA bis zur Gegenwart*. 1933. 226 l.

² A nomád államban ily késelem nem lehet, nem lehet *először* kultúrát, *azután* államot kiépíteni; a nomádnak az állam mindjárt kell, mert naponként kell a területüket biztosítani. Innen a nomád magas államalkotó vénája, a *dinasztia* «szervező» és katonai tudása (V. ö. Deer J. *Pogány magyarság—keresztény magyarság*. 1938.)

gyok korában volt normálisnak tekinthető. Az a Habsburg-jellegű állam így minden «néptörzs» számára idegen volt, ami 1918-ban hirtelen lepleződött le. A Habsburg-állam még mindig a régi, törökgyőztes állam ön-nimbuszában, fensőbbbségi érzésében élt. Lehet-e szociológiailag a 20. században normális egy *akkora hézag* állam és nép vagy nemzet között? Ezt a kérdést I. Ferenc József korában fel sem merték tenni a maga zordon súlyosságában.

Még *egy* sajátos tényállás: a sajátosan nemzeti államokban nemcsak egy «állam» van a nép fölött, hanem egy *társadalmi elit* is. Ez más és más rétegből kerülhet ki.

Kezdetleges elképzelés volt a múltban azt hinni, hogy az elit — *miként az állam* — a «nép fölött» áll, bár sokan az elitet hajlandók kitornyosítani, szinte kihalítani a népből. A nép és az elit viszonya nem az, ami a víz és a «fölötte» elhelyezkedő olajrétegé. Bárhogyan megzavarja a társadalmi fejlődést az egyenlősítés forradalmi áradata, az elit éppúgy «felszínre kerül» (mondjuk), minthogyha a víz és az olaj keveréket nyugodni hagyjuk: az elit «felülre kerül» természetes minőségénél fogva; így helytelen lesz az elképzelés. Helyes az lesz, ha meglátjuk: az elit felül van, de *a népben van, annak minden rétegét áthatja* s mindenütt vezető, példaadó szerepű.

Az elit nemcsak rangosztály, de az elitnek is vannak rangbéli rétegei.

Az elitnek tragikusan szomorú felfogása volt az, hogy elit-tagnak lenni annyit tesz, mint bizonyítványokkal rendelkezni. A kiállított okmány csak szóbeli és írásbeli vizsgákról tesz tanúságot, némileg jelzi a tudás *akkori* színvonalát, de nem jelezheti azt, hogy az illetők időközben hova fejlődnek és minő a felelősségérzésük, felelősségvállaló hajlamuk (Verantwortungsfreudigkeit) s ezzel a történeti, nehéz helyzetben való kiállásuk. Olyan elit keletkezett, mely válságos helyzetben lapult vagy csak sodródott s nem tudta végül is az államot kellőképp alátámasztani. De az is háttérbe szorult, hogy az elitnek nemcsak egyirányban, felfelé az állam felé van arca. Az elit kétfelé néz:

Állam «———*Elit*———» Nép.

Nagyjelentőségű az, hogy *ugyanaz az elit kétfelé szolgálhat*: az állam és a nép felé. Ez nemzeti államban csak «nemzeti elit»

lehet. Ilyen azonban a Habsburg-államban nem volt — és nem lehetett. (Ez volt a nagy tragédia!) Ez az elit lett volna az, amely legnagyobb felelősségérzéssel lett volna eltelve az állam jövőjét illetően, *egyben* pedig a nép sorsát nézve is. Az elit fontos, sőt alapvető *társadalmi kapocs* a nép és az állam közt. Az elit «társadalmi» tényező és nem hivatalos (speciális) «szerv». Ezt az egész liberális éra nem látta. Politikai gondolkodása sablonra járt: az állam a «szuverén», tehát a «nép fölött» van; az állam rendtartó (ellenőrző) és kormányzó (vezető) hatalom: ő az intézményesített tekintély. A nép is figyelemreméltó tényező, de lényegileg véve csak szavazáskor; a parlamentet végül is a kormányzat csaknem kedvére úgy állítja össze, ahogy akarja; s a parlamentarizmusnál kinek kellett akkor több? így aztán széleskörű és aktív, a nép szükségleteit élesen és intenzíve látó *elit* helyett egy «hivatásos politikusokból» álló és politikából élő szűkebb kör keletkezett, amely a nagy bajokat,¹ vagy sorskövetelményeket alig látta; mikor már látta (1918), későn volt: a monarchia összeomlott...

Nézzük most a lehetséges, különböző *mértékeket*, melyek mutatják az állam és a nép közelítését. (Itt, mert a két alakulat többé-kevésbé fedi egymást, ábrákra szorulunk; ha tökéletlenek is, világosabbak, mintha szavakkal élnénk.) Első lehetséges viszony: az *alig-érintkezés*. Két körrel jelezzük, amelyek csekély arányban fedik egymást (I. ábra). Ilyen az újkori abszolút állam. Az államot jelző kör még kicsiny, mert az állami apparátus még nem nagyon fejlett: diplomácia, hadsereg, bürokrácia. Sokáig fenntarthatja az ily «rendszer» magát, de ritkán erősödhetik meg, olykor hirtelen elárulja belső gyöngeségét (Ausztria 1859;—66-ig). Külpolitikai válság az, amikor leszámol — nem az ellenséggel, hanem önmagával. Ausztria leszámolt: maradt regionális konglomerátum, de a magyaroknak átengedett állam sem tudott nemzeti lenni; a lakosság fele nemzetiség. Ez is *egyik* oka annak, mért nem tudott az állam szorosabban a nemzetre, illetve a népre tapadni. *Másik* oka az volt, amit amaz idők korszellemének érzünk: a liberális *individualizmus*. Ez a társa-

¹ Jellemző e korra, hogy mikép került szóba a nagy népi elvérés: a kivándorlás.

dalmát, népet, nemzetet in ultima analysi egyének¹ összegének nézte, a szokványos államtan nyelvén «alattvalók» halmazának. Mi sem volt kézenfekvőbb, mint az a hipotézis, hogy az állam mérhetetlen magasságban van az «egyének», az alattvalók fölött. Az állam disztanciálódásának *elméleti* akadályja a kor nézőpontján, fogalmi berendezésében nem volt, s — a gyakorlatban *sem* mutatkozott. Ha pártok ellenzéki alapon keletkeztek is, ezek szemben találták magukat a «nagyhatalmi állás» egységet követelő nézőpontjával stb. A bürokrácia nagyrésze megmaradt a kényelmes, megszokott síkon: elintézni azt, ami épp elő volt írva. Hogy a jövő mit hoz, az nem az ő gondja.

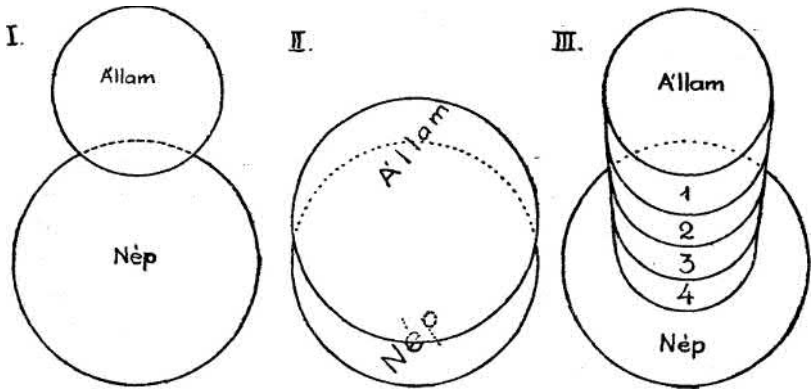
1918-ban a nagy változás hirtelen csapott le. Egyszerre derült ki, hogy a nemzet évezredes misszióját: a Kárpát-medence kitöltését nem tudta elérni, a Habsburg-állam magyar részen is négyfelé szakadt. S erre jöhetett volna új állam új stílusa. De a régi bürokratikus hagyományok még mindig túlerősek voltak ahhoz, hogy az államnak a népi nemzettel való szokványos disztanciáját csökkentse s a külföldön feltűnedező *új állam-típusokhoz* közelebb jusson, bár volt idő, amikor az új olasz állam nálunk erős szimpátiát ébresztett mindjárt kezdetben, a 20-as évek közepén. Ekkor, *amikor nem voltak nemzetiségeink*, különösen időszerű volt, hogy az állam egy újabb szellemű nemzeti, vagy népi irányt vegyen fel.

Az új külföldi államtípusok ennek az iránynak nagy eredményeit csak a 30-as években mutatták meg; itt az állam egyre inkább «*fedi*» a népetet széleskörű problémáit (II. ábra). — Az állam és nép «disztanciálásának» oka nem annyira *elvi* okoktól függ, úgy látszik, első a külpolitikai ok: az egymásra-illeszkedés

¹ Az *egyén* korabeli felfogására igen jellemző Choncha e tétele: «Az ember legsajátosabb tulajdonsága öntudatában van, amelynél fogva magát minden kívülről levőtől megkülönböztetni bírja, s magát lényegesnek, *minden kívülről levőt pedig magához viszonyítva lényegtelennek tekint*» (Politika I. 1895. 106. 1.) Egy individualista antropológia klasszikus tétele! Továbbá: «Az egyéniség az egész közszel szemben is önértékét iparkodik érvényesíteni, s hogy a köz mégis fennállhat, az csak az egyéni erők bizonyos fokú *egyenlőségének* tulajdonítható (sic!), amely lehetetlenné teszi az egyik egyénre nézve, hogy érdekét a másikéval szemben a maga teljességében érvényesíthesse» (107. 1.)

a mindenkori történeti *helyzettől* függ. Ez ma a világválság. Ez indikálja a *népies* nemzeti állam eszméjét. Az állam ugyan «fölötte» áll a népeknek, de a kettő közti távolság nem lehet nagy. Az állam egyre jobban «belenyúl» a nép életébe, egyre több *közösségi* feladat *hárul rá*.

Ez az áthárulási elmélet¹ azt mondja: a nép-nemzet életében egyre több és többféle lesz az olyan ügy, amelyet a közösség (közszóval: a «nagyközönség») a maga spontán intézkedő és

rendteremtő erejével elvégezni már nem tud, a társadalom tömegesedik, forgalmi élete gyorsabb, gazdasági és művelődési szükségletei nagyobbak és bonyolultabbak lesznek stb. — és mindezekben előtérbe jut a tömeges problémákat felvevő állam;² *áthárulnak* az államra egykori, ú. n. «társadalmi» feladatok és pedig i. a művelődéspolitikai, 2. a gazdaság-, 3. a szociálpolitika, 4. a népegészségügy körében (v. ö. III. á.).

Ez jelentkezik abban, hogy az állami bürokratikus, rendtartó ügyintézés egyre inkább széleskörű, *irányító* «közszolgálatává» növekszik. Az új feladatkör már jóideje itt van, de

¹ V. ö. részletesebben; *A kultúrpolitikai állam* stb. Társadalomtudomány. 1927.

² V. ö. *A szociálpolitika négy típusa*. Bálás—Heller-émlékkönyv. 1938.

nincs itt az új szellem, az állam még régi típusú; bürokratikus szerveinek élénk, szociális életszemlélete még alig van meg.

Ma világos a helyzet. Mindenki érzi, hogy az állam már nem lehet rideg rendtartó mechanizmus, régies stílusú hatalmi apparátus, hanem eleven és mozgékony megfigyelője a nemzeti életsors kívánalmainak, s gyors intézkedő oly téren, amelyen a régi liberális állam még elvileg laissez faire-t kiáltott. Különösen a mai külpolitikai helyzet az, mely a nép-nemzet-állam sürgős integrációját követeli és hangosan sugallja az államerő fejlesztését. Jórészt ettől függ, hogy megálljuk-e a helyünket a már tomboló világviharban.

Dékány István

A TÁRSADALMI LÉLEK ÉS A TUDOMÁNY A ROMANTIKA TÜKRÉBEN.

A felvilágosodás eszméi jobbára torz formában és ideiglenesen megvalósultak a francia forradalomban. A XVII. századtól kezdve a társadalom ösztönös feszítő erőitől, főképp a mind nagyobb szerepet játszó polgárság érvényesülési törekvéseiből, megszületnek bizonyos eszmék, az átalakulóban lévő világnézetnek és életérzésnek nem-tudatos formáit tartalmazó gondolatok. Ezeket a felvilágosodás tudománya az öntudatosság fokára emeli, kimunkálja, továbbfejleszti, szélső formákban a megváltó erejűnek hitt ész alapján kiélezi, rendszerezi, alkalmas jelzavakhoz fűzve, az elmék számára könnyen szállíthatóvá teszi s széles körökben elterjeszti. Mindezzel a tudomány a társadalom gyökeres átalakulását ideológiailag, főképp Franciaországban, előkészíti. Persze a felvilágosodásnak a tiszta ész elvei szerint szépen kiesztorgályozott eszméi a tömeglélek forradalmi kohójában csak kavarnak, füstöt hánynak s megvalósításuk a régen várt közboldogság helyett általános felfordulásban üt ki. A jámbor tudománytól elméletileg megszerkesztett szabadság, egyenlőség és testvériség eszméinek a nyaktiló a szankciója.

A politikai forradalmat a tudomány forradalma előzte meg. Mi volt a tudomány forradalma? A világgépnek gyökeres elvi átalakulása. A XVI. és XVII. században az új tudományos világgép még csak csendesen *fejlődik*, vagyis a régi világgépfogásnak eredeti körvonalai fokozatosan kitérülnek, s új eszmékkel töltődnek ki, mind több részletük új szint nyer. De a XVIII. században a világgépszemlélet alapjaiban átalakul, a régi vallásos világtávlatból és értékrendszerből lassankint semmi sem marad: a világgép merőben naturalisztikus formát ölt. Ez már a szellemnek nem békés fejlődése, hanem forradalmi átalakulása. Mi a fejlődésnek jellemző jegye? Az, hogy történeti folyto-

nosságban megy végbe. Ha azonban a történelemnek részletező és aprónlátó mikroszkópján át *nézzük* a társadalmi léleknek s a világgépnek molekuláris szellemi változásait, a csendesnek látszó fejlődés sem egyéb, mint kis ugrásoknak-szakadásoknak, a szabad szem előtt alig feltűnő miniatűrű-forradalmaknak láncolata. A nyílt forradalom viszont már a folytonosságunk mindenkitől látható megszakítása, nem apró ugrás, hanem hatalmas és erőszakos lépés, a szellemi-történeti fejlődés fonálának szétszakítása. A tudomány fejlődése viszonylag békés, lassú forradalom, a politikai forradalom ellenben az addig lefogyott társadalmi erőknek elemi kitörése.

A tudomány racionalizált világgépének és értékrendszerének gyakorlati, társadalmi- politikai következményei is vannak: a régi társadalmi-állami rend történeti folytonosságának szétbomlasztása, a tudomány eszméinek merev és explozív forradalmi alkalmazása, erőszakos belenyúlás a meglévő állami rendbe. A hatalmat az egyik társadalmi réteg erőszakkal a másiktól elragadja. Ilyenkor a társadalmi-állami viszonyok hirtelen megváltoznak: a forradalom nem egyéb, mint a társadalmi osztályoknak: a polgárságnak a nemesség, a proletariátusnak a polgárság ellen a hataloméért kitörő harca, amely a társadalom alapjait rázza meg s új struktúrát iparkodik neki az élet valamennyi területén adni: nemcsak a politikai erőhálózatban, hanem a kultúrának vallási művészeti, erkölcsi és tudományos ágaiban is új stílust akar teremteni. A forradalom vihara azután továbbtűnik, de megmarad a kultúra és az élet stílusában kisebb-nagyobb csapadéka: nemcsak a régit leromboló, hanem az újat építő elemei is beleszövődnek a további fejlődésbe. A pozitív elemek azonban a nagy, hatásos, romboló és viharos tünetek mellett kevésbé hívják magukra a figyelmet: csendesén kapcsolódnak bele a fejlődés áramába. A francia forradalomból is megmaradt egy sereg eszme, amelyek később lehiggadt formában történetileg belerögződtek az európai kultúra fejlődésébe s a XIX. század szellemi arculatának kialakulásában hatékony erőkként közreműködtek.

Mielőtt azonban a felvilágosodás tudománya és eszméi új erőre kaptak volna a XIX. században, ennek első évtizedeiben a francia forradalomra való visszahatásképen a társadalom lelke

a fejlődés menetébe egy új szellemi áramlatot iktat, amely úgyszólván mindent tagad, amit a felvilágosodás és a forradalom állított: a *romantikát*. Ennek gyökerei elsősorban a társadalom lelkének érzelmi, irracionális rétegeiből táplálkoznak. A felvilágosodási kornak egész tudománya, értékelő állásfoglalása és világképe a tiszta észen nyugszik. A merő racionalizmus a lelki és a szellemi életnek az észen kívüli tényezőire, az érzelmi értékekre, a vallásos és a művészi megnyilvánulásokra ügyet sem vet, a kultúrának érzelmi-értékelési funkciókon alapuló ágait csak annyiban veszi figyelembe, amennyiben az ész elveivel összhangba hozhatók. A felvilágosodás az észnek apriori és autonóm útján építi fel az egész világ és élet képét. Szemében a társadalom nem az ember természetes társas hajlamából kialakult szerves történeti fejlemény, hanem az emberi *ész* alkotása, csupán külszerű, az egyes egyedek célszerűségi megfontolásából szerződés útján *uno ictu* támadt együttélése, nem lassan kifejlődött szervezet, hanem ésszerű szervezkedés, nem organizmus, hanem organizáció. A felvilágosodás gondolkodóinak s a véres forradalom hőseinek ezzel az elméletével szemben a társadalom megkínzott lelke először Franciaországban, de csakhamar Európaszerte érzelmi-értékelési alapon éppen az ellentétes eszméket szövö ki: olyan tudományt szerkeszt, amely a felvilágosodás eszméit főképp erkölcsi-társadalmi téren mindenben cáfolja. A romantika az ész határtalan megismerő erejébe *vetett* hitet a maga korlátai közé szorítja s az érzelmek és történeti értékek kultuszát iparkodik helyreállítani.

A felvilágosodás tudományára való romantikus visszahatás természetszerűen Franciaországból indul ki, amelynek társadalma legtöbbet szenvedett a racionalizmus szélső gyakorlati következményétől, a forradalomtól. A racionalizmussal szemben történeti alpra visszahelyezkedő romantikus tudományt és irodalmat, a tradicionalizmust, az ősrégi francia nemesi társadalmi réteg tagjai indítják meg, míg a felvilágosodás legfőbb szóvivői, az enciklopédisták, egyszerű polgári rendből származtak. Az eszmeáramlatok képviselői tipikusan a saját társadalmi rétegük érzületét és gondolkodását tükrözik. *De Bonald*, *de Maistre* és *de Chateaubriand*, a romantika ragyogó tollú útörői, mind a hárman grófok, a restauráció diplomatái és minisz-

terei. Lelkük ösztönszerűen visszariad a forradalmi eszméktől és tényektől: társadalmi származásuk és ebből folyó szellemi alkatuk a felvilágosodás elleni támadásra s a régi társadalmi rend és világnézet védelmére hangolja őket. *Bonald* már a forradalom idején a teokrácia alapján nyugvó monarchiát követeli vissza, majd a középkori eszmék rehisztorizálására tesz kísérletet. *Maistre* is színes nyelven s metsző logikával hirdeti ugyanezt az elvet: a nemzeteknek vissza kell térniök a középkori keresztény államformákhoz és társadalmi rendhez a pápaság szellemi vezetése alatt. *Chateaubriand* pedig a *Le genie du Christianisme-ben* (1800) a felvilágosodástól annyit támadott keresztényiség ragyogó apológiáját írja meg, nem annyira dogmatikai, mint esztétikai alapon. A tradicionalizmusnak ez a nagy sugalló erejű képviselője ihleti meg először *Hugó Viktor* és *Lamartine* lantját is.

A romantikának, bármily sokféle szétágazása Van, alapjellegét a felvilágosodás ésszerűségével szemben *az érzelmi magatartás*, mint a racionalizmusra való visszahatás, adja meg, mégpedig elsősorban *esztétikai* irányban, nemcsak a romantika francia úttörőinél, hanem az angol, német és olasz romantikusoknál is. A francia tradicionalisták nem az észnek konstruktív képességében, hanem a történet irracionális tényezőiben találják meg azokat az erőket, amelyek az emberiséget, a társadalom szerkezetét, az államot, a gazdasági életet, a művészetet, az irodalmat s a tudományt, az egész kultúrát mozgatják. Ez a felfogás nyilván a kor társadalmának érzelmi visszahatása az ész nevében végbevitt forradalmi tényekre. De ugyanezt az utat járják a német romantikusok is. *Schmitt Carl* kimutatja (*Politische Romantik*. 2. 1925.), hogy *Müller A.*, *Schlegel Fr.*, *Brentano Cl.* történeti felfogásának lényege a szentimentalizmus. A történet számukra elsősorban nem valóságértékénél fogva becses, hanem *azért*, mert esztétizáló fantáziájuknak alkalmat szolgáltat a meg termékeny ülésre. A romantika eszerint subjektív okkazonalizmus az erősen érzelmi típusú egyének számára.

Valóban a romantikusok sajátzerű értékelő magatartásában az esztétikai érték az értékek hierarchiájának tetőpontján áll. Ez nemcsak költői lendületükben és stílusukban nyilvánul

meg, hanem tudományos felfogásukban és világnézetükben is: a világ előttük többé nem mereven, magától lepergő mechanizmus, hanem öntudatlan műremek; a világ azért van, hogy a szépség megvalósulhasson benne; filozófiájukban is a tudomány és a művészet egybeolvad. A politikai élet célja szemükben a társadalom esztétikai harmóniája. A vallás számos romantikus lelkében nem a dogmák hite, hanem csupán a jámborság esztétikai hangulata: ezért vonzódnak a lélekbemarkoló liturgiájú katolicizmushoz, még ha protestánsok is; így a németeknél *Novalis*, nálunk *Kölcsey*. A racionalizmusba belefáradt lelket az orgonának méla bugása, a tömjénfüstnek méltósággal terjedő illata a vallás esztétikai áhítatába emeli. Ez azonban sokszor csak *religion de cloches*, csak «a harangszó vallása», csak hitbéli szentimentalizmus, a kereszténység nosztalgiája. *Chateaubriand* a katolicizmus igazságát a szertartások szépségével, a kereszténységtől sugallt csodás műalkotásokkal s az emberiség erkölcsének megújításával igazolja. S e műkedvelő teológus könyve sokszor hangolt át olyan lelkeket a kereszténységre, akiket mindig hidegen hagytak a hittudósok szakszerű és észszerű érvei. A romantikusok még az erkölcsöt is elesztetizálják: az érzületek és cselekvések nemcsak jók és rosszak, hanem szépek és rútak is. Ez az esztétikai szubjektivizmus nem törekszik objektív értékek felismerésére, ebben már a racionalizmusnak egyik fajtát pillantja meg: megelégszik a szép hangulattal. *Schlegel Fr.* egyenest kijelenti, hogy a kultúrának valamennyi ága: vallás, erkölcs, művészet, politika, sőt a tudomány is «csak hangszer, melynek segítségével az ember magát szép hangulatokba ringatja».

Mindebben csak egyes romantikus személyeknek kétségkívül a kor társadalmi-történeti viszonyaitól befolyásolt egyéni visszahatási módjait szemlélhetjük a felvilágosodás egyoldalú északultúrájával szemben. Azonban a romantika értelme és lényege távolról sem merül ki ebben az esztétikai jellegű szubjektív hangulatban. Van a romantikának sajátos *objektív eszmetartalma* is, amely a romantikus gondolkodók egyéni lelkétől elszakadva, mint szellem tovább is formálja a társadalmat és a kultúrát. Ezek az eszmék a *vallásra, a történetre, a társadalomra, az államra, a nemzetre, a jogra s a gazdasági életre* vonat-

koznak. Az idevágó eszméknek objektív szellemi tartalmában találkozunk a *társadalom lelke s a romantika tudománya*.

A felvilágosodás a vallást pusztán az ész ügyévé szűkíti. Most *Chateaubriand* a kereszténység egész történetével igazolni törekszik azt a tételt, hogy a vallás az egész kultúrának: művészetnek, erkölcsnek, tudománynak, jognak és társadalmi formáknak teremtő forrása. *Bonald* a forradalmat legyűrő elveket keresve, a vallásban találja meg minden társadalmi hatalom alapját. S *Maistre* azt a meggyőződését bizonyítja, hogy minden társadalmi intézmény tekintélye végső elemzésben a valláson alapul. A német romantikusok is, mint *Schlegel*, *Müller A.* és *Görres* a vallásban látják a társadalom összekötő kapcsát, minden társadalmi és politikai intézmény szilárd értékalapját, (szuverén mindenütt jelenlevőségét) (*Müller*).

A történeti folytonosságot az ész nevében erőszakosan megszakító forradalom után a társadalom romantikus gondolkodói valamennyien a *történet elvének kultuszát hirdetik*. Az emberi társadalom kérdéseit nem a tiszta és hideg észnek eszközeivel, hanem a történeti folytonosság és fejlődés gondolata alapján kell megoldani, mert a történetben egy belső immanens, szerves összefüggés nyilatkozik meg. Csak az az egységes és üdvös a társadalomban, ami organikusan fejlődik. A történelmet a romantikusok minden társadalmi és politikai cselekvés szabályozó elvévé emelik. A múlt tényeiből kell a jövőnek alakító princípiumát elvonni, nem pedig az észnek pusztán légürestérben szerkesztő agyaskodásából. A forradalmi kor tanulsága alapján a romantikusok teremtik meg a *történeti gondolkodásmódot*, a XIX. századnak egyik jellemző vonását: *az egyetemes hisztorizmust*, amely egy ideig lényeges befolyást gyakorol a politikai-társadalmi élet alakítására, másrészt a szellemi tudományok fejlődésének alapjait rakja le. A romantika hisztorizmusa szerint az egyes emberek, a nemzetek, az egész emberiség lényege csak történetükből érthető, mint egy folytonos levésfolyamat, fejlődés eredménye. Az egyes korok a történeti folyamatnak nem elszigetelt, egymástól szigorúan elválasztható sajtyszerű szakaszai, hanem csak a megelőző és követő idők folytonosságának kapcsoló pontjai. A felvilágosodás a világot elemek racionális rendszerének fogta fel, egy világformulán törte a fejét, mint

Laplace, hogy ebből a világ összes jövőendő állapotait levezethesse: most a romantika a világot folytonos történetnek tekinti, mely szerves és teremtő módon újat alkot, amely észből ki nem számítható: «A világ sem systema, hanem historia» — mondja *Schlegel*. A német idealizmus romantikus filozófusa, *Schelling*, pedig azt a tételt hangoztatja, hogy «a történet, mint egész az Abszolútumnak magát folytonosan és fokozatosan kibontakoztató megnyilvánulása; az ember pedig a maga története által az Isten létének állandó bizonyítékát szolgáltatja». A romantika a felvilágosodás naturalisztikus irányával szemben a *szellem primátusát* hirdeti. A természet, mondja *Novalis*, *per se*, önmaga által megismerhetetlen: csakis tudatunk világossága hatolhat mivoltába, a természet is csak a szellem által érthető. Így voltaképp a természet nem egyéb, mint a szellemnek szimbolikus képe. Az ember a kozmosz nagy rejtélyét csakis saját belső világának szemlélete alapján tudja megoldani, ha ez a titok egyáltalán megoldható. Mindennek alapja a szellem, még a természeté is. Ezért a romantikusok az egymástól látszólag egészen elütő tudományokat úgy nézik, mint ugyanazon lényegnek sokszínű megjelenését és vizsgálatát: a tudományok mind belső, organikus egységet alkotnak, mert valamennyiüknek tárgya végső elemzésben a szellem. A szellem gazdagságát pedig elsősorban a dolgok története tárja a elénk: hogy ma micsoda valami, úgy tudjuk meg legjobban, ha azt nézzük, hogyan lett azzá. A tudomány *szisztematikus* szerkezetéből kilépve, *genetikus* formát ölt. A romantikának ugyancsak a racionalizmussal szembezegezett gondolata a *közösségnek* újra az arisztotelesi alapra visszatérő felfogása: a közösség mint egész, megelőzi az egyes létét. A felvilágosodás a természettudomány mechanikai-atomisztikus elméletének analógiájára az egyes emberekből vezeti le a társadalmat (individualizmus): a romantika szerint a társas közösség mint egész az egyéni létnek is alapja (univerzalizmus). Már a francia tradicionalisták az egyéni cselekvésnek sajátos teremtő indítékát a közösségben pillantják meg; *Fichte* ezt a gondolatot már mint szociológiai alaptételt hirdeti. A romantikus társadalombölcselek, mint *Mutter* A., a társadalom szerves jellegét hangsúlyozzák: a társadalom organizmus, amelyet belső, egymást kölcsönösen kiegészítő életerők

szabályoznak; az egyes ember a szerves közösségbe van beágyazva és tőle korlátozva, azonban az egyén a közösséget meg is termékenyíti. A társadalom organikus felfogása kétségkívül viszonylag kevésre becsüli az egyént a társadalom kollektív erőihez mérten. A romantika képviselői jól látják a tragikumot, amely abban rejlik, hogy az egyesnek el kell múlnia, hogy az egész fennmaradjon. Azonban éppen ebben az áldozatban, mint az egyénnek a közösség láthatatlan történeti-szellemi világával való kapcsolatában, rejlik az egyénnek nagysága és halhatatlansága. Az embernek a láthatatlanhoz, a szellemihez, a múlt-hoz és a jövőhöz való viszonya a nemzeti közösség életének lényege.

A társadalomnak organikus felfogásából következik a romantikus gondolkodók *államelmélete*, amely szögesen szembe helyezkedik a felvilágosodásnak az államról táplált s oly jelentős történeti-forradalmi változásokat előidéző eszméivel. Az állam a politikai romantika szerint egyénfölötti egész, amely a közösség egész életét átöleli: nemcsak a rendet, a biztonságot és a jogot, hanem a művészetet, tudományt és művelődést is. Az állam az élő társadalom, amelyen kívül emberhez méltó élet nem is gondolható. Az állam nem a pusztá észnek a hasznosság céljára mesterségesen létesített találmánya, ügyvédi fufanggal kiokoskodott szerződés szerző csinálománya, mint *Hobbes* vagy *Rousseau* kitervelte, hanem az emberi társas hajlammak, a szívnek szükséglete nyomán keletkezett hosszú történeti fejlődés eredménye. Ezért az állam életének szilárd és igazi alapjai nem az észnek rideg elvei, hanem a szeretet erkölcsi erői, a közösség iránt való odaadás és a szolgálat szelleme. Az államnak az egyes emberektől független, önálló léte és élete van: átöleli az egymást felváltó nemzedékeket. «Az állam— mondja *Müller A.* — a múlt, a jelen és a jövő nemzedékeknek fenséges közössége». Az állam *Novalis* szerint «makroanthropos»: «az állam olyan személy, mint az egyén»; nem «gyár», mint *Nagy Frigyes* állama, nem merev mechanizmus, hanem «mozgékony organizmus, mint a család». *Novalis* államtudománya már 1799-ben (*Die Christenheit oder Európa*) úgy akarja formálni a társadalom lelkét, hogy ez mélyen átérezze az állam szükségességét: a *Bedürfnis zum Staat*-ban megy végbe az egyén legnagyobb-

fokú kiteljesedése. «Ami az ember önmagának, az az állam az embernek.» Kora legfőbb politikai követelményének tartja a pozitív állami érzületet. Minél műveltebb az ember, annál inkább az állam szerves tagja. A romantika esztétikai ihlete tör elő *Novalisból*, amikor az állami érzületre való esztétikai nevelést minősíti a király főfeladatának: a «poétikus államban» a király a tudomány és a művészet letéteményese. A romantikusok mélyen érzik a társadalomnak, az államnak és a tudománynak szoros összefüggését: a jogállam mellett ők fogalmazzák meg először a *kultúrállam* eszméjét. Mivel az állam az *egész* embert átöleli, *Müller A.* az állam legfőbb feladatának tartja «a tudománynak és művészetnek s ezek szent eszméinek a komoly politikai élettal való egyesítését». Ez biztosítja «az állam és a társadalom békéjét» a felvilágosodással szemben, amelynek tudománya az állam s a társadalom alapjait alámosta. Az egyes tudományok akkor lesznek «érettek és nagyok, ha virágaik és gyümölcseik az egész közösség életének, vagyis az államnak javára szolgálnak». *Mutternek* ez a gondolata hangzik tovább *Fichtének* a német nemzethez intézett beszédeiben.

A felvilágosodásnak az egyetemes emberiségért rajongó légnemű kozmopolitizmusa helyébe lépteti a romantika a meleg nacionalizmus eszméjét, amibe ismét a korabeli társadalmi lélek ösztönös reakcióját szemlélhetjük a forradalom és Európa nemzeteinek *Napóleontól* való leigázása ellen. A romantikának jelentékeny része van a maga korában a nemzeti öntudat és szellem felébresztésében, a nemzeti nyelv s történet, népi erkölcsök és szokások, a népélet, népköltészet és népművészet tanulmányozásában. Mert a romantika szemében az egyes ember életét formáló közösség nem az általános emberi társadalom, amelynek vértelen és sáppadt eszméjét a felvilágosodás észből megszerkesztette, hanem a nemzetnek, a népnek konkrét közössége, amelyet a közös történeti sorsnak tudata, a közös nyelv és szokások kapcsolnak egybe. Nem a világállam és a világpolgárság, hanem a nemzeti állam s a polgárok nemzeti érzülete a romantika politikai eszménye. A történet célját nem abban látja a romantika, hogy a nemzeti kultúrák egybeolvadjanak, közös nevezőre jussanak, uniformizálódjanak, hanem abban, hogy valamennyi nemzet bontakoztassa ki a benne szunnyadó saját-

szerű erőket, a kultúra spektrumába mindegyik nép vigye bele a maga külön színét. Minden nemzet létjoga és történeti méltósága éppen abban áll, hogy sajátyszerűen kifejleszti a maga kultúráját. Ezzel szolgálja egyben legjobban az egész emberi nemnek történeti feladatát is.

A romantika először hangsúlyozza minden egyes nemzet és államszemélyiség egyszerűségét, a többitől elütő, sajátyszerű voltát és ennek a fejlődésben való történeti jelentőségét. A romantika munkálja ki *a nemzeti államélet első elméletét*. Ebbe a romantika, amelynek igen finom szenzóriuma van a nemzeti államfejlődés irracionális erőinek és dinamikájának irányában, beleszövi a történeti folytonosság eszméjét s a múlt áhítatos tiszteletének kötelező érzését: mindazt meg kell őszintén becsülni s mindazon kegyelettel kell csüngeneni, amit az ősök örökségképen ránk hagytak. Ebben rejlik minden nemzet nemesi rendjének igazi jelentősége: ők a történeti folytonosság őrői, a nemzeti múlt tiszteletének ébrentartói. *A romantika látja meg öntudatosan először a történeti műveltségnek a nemzeti életben játszott nagy szerepét*: a történeti műveltséget azonosítja a politikai műveltséggel, sőt minden valódi műveltség alapjának minősíti.

A romantikának három alapgondolata: a vallás, a közösség és a történet eszméje magasabbrendű egységben egyesül *a rendileg tagolt állam* politikai eszményében. Mivel a romantika a vallásban látja a társas közösség életének szilárd alapját, természetes, hogy azt az államrendet avatja ideális állammá, amely a történet folyamán a középkorban valósult meg. Ekkor az állam a vallástól irányítva valóban társas organizmus volt. A felvilágosodásnak a *volonte generale*-on nyugvó kvantitatív demokráciája helyett mind a francia, mind a német romantikus politikai gondolkodók a középkori rendi alkotmány visszaállítását követelik s ezt a történelem természetes tanulságának minősítik. *Novalis*, aki a romantikus államelmélet úttörője, a középkornak keresztény univerzalizmusában pillantja meg az állami és társadalmi rendnek igazi formáját s a történeti fejlődés helyes alapját, amelyet a francia forradalom, «a társadalmi pubertásnak ez a válsága», törekedett megingatni. A középkori államnak rajongó eszményítése egy időre szinte divattá válik a romantikus történetírásban és szépirodalomban.

A romantikának történeti elve benyomul az egyes tudományágakba, ezeket rövid idő alatt egészen átformálja. Ez is arra utal, hogy a hisztorizmus a felvilágosodásnak a forradalomban végződő vérvörös alkonyata után valóban a társadalom lelkéből, a nemzeti érzés erejéből fakad. Most a társadalom és tudomány a romantika történeti szemléletében talál egymásra. A társadalom új jogi felfogása a *történeti jogi iskolában* találja meg tudományos formulázását. A jognak történeti felfogása is visszahatás a racionalizmus apriori természetjogi elméletére. A jognak végső alapját a romantika nem az észben, hanem a történetben látja, amely minden egyes korszakban éppen e kornak megfelelő jogot fejleszt ki s ezért a minden időre és helyre érvényes törvény és kodifikáció, amelyet a felvilágosodás hirdetett, merőben az ész fikciója. A *jognak forrása maga a népélet*, ezért van a jogrendszernek erős nemzeti különbsége és sajátos színezete. A történeti jogi iskola tehát elsősorban a népeknek a történeti fejlődés folyamán keletkezett közösségi formáit kutatja, amelyek a jognak tulajdonképeni teremtői és letéteményesei. A jogi élet valamely nép életének egyik ágazata, amely immanens szükségképiséggel a nép múltjának elemeiből fejlődik, tehát elválaszthatatlan a nép történeti szemléletétől. A jog eredetileg a nép szokásjogában jelentkezik s ezt a jogrendet fejleszti tovább a gyakorlat, a törvényhozás és a tudomány. A jog tehát a csendesen munkáló «népszellem» alkotása. A romantikában jelentkezik először a «népszellem» mint teremtő jogelv. Sohasem érti meg egy-egy nemzet jogát az, aki a történeti kutatást mellőzve, csupán az észnek természetjogi okoskodása alapján akarja a jog lényegét megismerni.

Savigny történeti jogi felfogása sugallja *Grimm Jakabot* a német nemzeti múlt szellemi kincseinek: nyelvének, népköltészetének, jogának és szokásainak tanulmányozására. A napóleoni elnyomástól fölkorlácsolt nemzeti érzés *Grimmet* ilyen történeti irányú tudományos kutatásokra ihleti. Vizsgálatainak a német társadalomra gyakorolt nagy és felrázó hatása a tanúsága annak, hogy a germán ősmúlt szellemi javainak tudományos feltárása mennyire egybehangzóit a korabeli német társadalom lelkével. Tudományos törekvéseinek legfőbb indítéka népének szeretete a romantika szellemében. Elsősorban a ger-

mán nyelv múltját kutatja s megalapítja a *nyelvtörténeti iskolát*. A nyelvtanban nem a nyelv észszerű szabályozásának feladatát látja, mint a felvilágosodás nyelvtudománya, hanem a nyelv történeti fejlődésének megállapítását. Valamely nép legfőbb egyfűző köteléke nyelvének közössége. «Minden nép, mondja, amely apái nyelvéről lemond, elfajzik.» Ezért a nemzeti nyelv kutatása hazafias kötelesség. *Grimm* azonban nemcsak a nyelvtudományt helyezi történeti alapra, hanem a germán mitológiát, jogot, mondákat s egyéb régiségeket is felbúvárolja. Ebben a tudományos kutatásban nagy nemzetnevelő feladat serkenti: a germán szellem, a germán népiség erőire minden oldalról fényt akar deríteni, hogy a német népben a német múlt szeretetét felébressze s életakarátát a jövőre nézve megerősítse. Így teremti meg benne a romantika a népeletet vizsgáló *nemzeti tudományt*. Ahogyan az újkor a természettudományokat a technika gyakorlati céljainak szolgálatába állítja, akkép a romantika a szellemi tudományokat a néplelek formálásának, a *nemzeti pszichotechnikának* célzatával fejleszti ki és ápolja. így követeli nálunk is a klasszikusból romantikussá átlényegült *Kölchey* a «Nemzeti hagyományok» c. tanulmányában (1825) a magyarság ősmúltjának, népi életének, történeti mondáinak s népköltészetének tanulmányozását: ettől várja az igazi magyar költészet megszületését. Már nem éli meg, amikor Petőfi és Arany géniusza a János vitézben és a Toldiban a magyar népmesei és népmondai motívumok nyomán újjáteremti költészetünket, a Kisfaludy-Társaság pedig ugyanakkor (1844) megkezdí a Magyar Népköltészeti Gyűjtemény kiadását, Ipolyi Arnold pedig a magyar mitológia rekonstruálását.

A romantika megteremti a *nemzetgazdaságtan történeti iskoláját* is, a nemzet anyagi viszonyainak tervszerű alakítására. A felvilágosodás «klasszikus nemzetgazdaságtanával» szemben, mely a gazdasági önzés szabad erő kifejtésének elvén alapul, a romantika az erkölcsi mozzanatot hangsúlyozza: a népnek nemzedékről-nemzedékre áthagyományozott erkölcsi-szellemi erői a gazdasági haladás igazi forrása, nem a csereértékek pusztá termelése és szaporítása a gazdaságpolitikai cél, hanem minden gazdaság középpontja és célja az ember. Téves a felvilágosodás gazdaságtudományának az a hite, mintha minden kor és ország

számára egyetemesen érvényes gazdasági törvények lennének spekulatív úton megformulázhatók. A gazdaság lényege és természete csakis a történeti fejlődésből érthető, ez pedig a nemzetek sajátzerű lelkiségének megfelelő különbségekre utal. A gazdaság nemcsak a tárgyi javak passzív mozgása, hanem az embereknek, mint akaró és erkölcsi törvényektől irányított személyiségeknek cselekvése is; a nemzetgazdaság figyelmének ki kell terjednie az erkölcsre és a jogra, a pusztán egyéni érdeken kívül a közösség érdekére, az állam hatalmi szervezetére is, mint olyan tényezőkre, amelyek a gazdasági életre befolyást gyakorolnak. A történelem eléggé tanúsítja, hogy nem csupán az egyes ember s ennek egyéni haszna alakítja a gazdasági életet, hanem még inkább a közösség szabályozó ereje és érdeke, főképp az állami közösségé. Meglepő, hogy a romantika tudománya már a XIX. század legelején, amikor a kapitalista liberalizmus nagyobb arányainak csak körvonalai mutatkoznak, mennyire hangsúlyozza az államnak a gazdasági életbe való beavatkozási jogát. Mert a romantika szemében az állam feladata nem merül ki a jogrend biztosításában, hanem kiterjed az egész emberi életre, tehát a kultúrán kívül a gazdasági élet szabályozására is: a romantika szerint a teljes liberális szerződési és ipari szabadság alapvető politikai tévedés és véték a nemzeti közösség érdeke ellen. A romantikusok úgy, ahogy a politikai, akkép a közgazdasági szervezet eszményi képét is a középkorban találják meg: a céhek testületi-hivatásrendi gazdasági alkotmányában. A romantikusok amint a középkori rendi államnak, akként a középkori gazdasági szervezetnek idealizálását is túlságba viszik. Számos gondolatuk azonban éppen korunkban üli Európászerte föltámadását a fasizmus korporációs szervezetében, a hivatásrendi alkotmányreformokra való különféle formájú törekvésekben.

A tudományok közül nemcsak a jogtudomány, nyelvtudomány és a közgazdaságtan teremtett magának történeti iskolát, hanem a felvilágosodás racionalista államtudománya is *államtörténetté* alakul át. A többi tudományok is egyelőre levetik szisztematikus köntösüket s a történeti fejlődés kutatásává formálódnak. A rendszeres esztétika jobbára helyet enged a *művészet-történetnek* és az *irodalomtörténetnek*, sőt maga a filozófia is,

amely a világnak racionalizált rendszeres elvi képét hivatott megszerkeszteni, a XIX. század közepe felé önmaga történelmévé alakul át: a filozófia egy félszázadig kimerül a *filozófia-történetben*. Meglepő, hogy a történelmi elv a romantikával egy időben hatol be a természetbúvárlatba is: az állatvilág fejlődését *Lamarck* ekkor változtatja át történelmi problémává; ekkor indul meg nagyobb mozgékonyással a természettudományok többi történelmi ága is, így a geológia és a paleontológia.

A romantikának a vallásra, a társas közösségre, az államra s a történelmi elvre vonatkozó eszméi rövid idő alatt uralkodóvá váltak, mert az akkori társadalom lelkéből fakadtak, a korviszonyokkal összhangban voltak. A történelmi és a nemzeti érzés felkeltése és ápolása mind a tudományban, mind a társadalom életében a felvilágosodás lapos és rideg racionalizmusával szemben általában jelentékeny haladás s a kultúra színeiben való gazdagodása. Azonban az egyoldalú hisztórizmus, mindig csak a múlton csüngés, a történeten való kérődzés, a középkornak túlzó eszményítése, egyetlen korszak intézményeinek abszolút érvényre emelése a történelmi tudatot megmerevítette, a jövőnek cselekvő friss formálására való hajlamot és kedvet megbénította, az elmélet a múltba való terméketlen és ábrándozó «visszaszomorkodásra» (a történelmi romantikát a tett nevében támadó *Széchenyi* szava) csábította. A mindig *csak* a történelmi szempontok szerint való tájékozódás, a romantikus ideológia, a mindig bonyolultabbá váló társadalmi, gazdasági és politikai élet természetszerű fejlődési igényeit nem tudta kielégíteni. Már a XIX. század húszas éveiben szakadék támad a romantikus tudomány és a kor életérzése, a merev történelmi elv s a társadalom észszerű kielégítést követelő szükségletei között. A romantika eszméinek hullámvonala lefelé görbül, viszont a felvilágosodás racionalizmusának vonala megint emelkedőben van.

Komis Gyula

A JOGSZOCIOLÓGIA ÚTJA

I. Van-e haladás a szociológiában?

A tudomány királyi útja túlhaladott eredményekkel van kikövezve. Egyhelyben vesztegel az a tudomány, amely nem képes az egyszer elért eredményein túlhaladni. Az ilyen tudomány vagy *már* nem halad, mert eredményei véglegesek, vagy pedig *még* nem halad, mert eredményei kérdésesek. Az olyan tudományban, amelynek eredményei sem egészen nem bizonyíthatók, sem teljesen meg nem cáfolhatók, hanem örökösen állíthatók is, meg kétségbevonhatók is, nehéz lenne haladásról beszélni. Elterjedt felfogás szerint azonban éppen ilyen a filozófia is, meg a szociológia is, s velük együtt minden olyan értelmi tájékozódás és kutatás, amely még nem talált rá az *exakt* tudomány útjára.

Nem hinném, hogy ennek a felfogásnak egészen igaza lenne. Elismerem azonban, hogy, mint annyi mindent, a haladást is nehezebb kimutatni, bizonyítani a szociológiában, mint például a természettudományban. Azt hiszem, hogy a bizonyíthatóságnak és cáfolhatóságnak *fokozatai* vannak. Ez a fokozatosság magyarázza meg azt is, hogy a szociológiában is vannak eredmények, amelyekre visszatérni, és olyanok, amelyeket mellőzni, többé büntetlenül nem lehet, meg azt is, hogy az ilyeneket nehezebb észrevenni a szociológiában, mint a természettudományban.

A haladás útjából eltakarított téves eredmények és a haladás nélkülözhetetlen láncszemének bizonyult, a bár szemernyi új igazságukkal minden későbbi eredményben teremtő módon érvényesülő, időálló eredmények, a haladás kétségbevonhatatlan jelei. Vagyis a végérvényesen megcáfolt és a viszonylagosan igazolt egymás fölé épülő eredményeknek a gazdagsága nyugtathat meg afelől, hogy van haladás. A haladásnak ezek a jelei azonban a szociológiában esetleg csak halvány körvonalakban,

csak nyomokban mutatkoznak. Lehet, hogy a műértő szem már kétségbevonhatatlan haladást lát, amikor a kezdő még csupán a nézetek örvénylő forgatagát. A szociológiai irodalma igen vegyes. Az értéktelen anyagőzet hatalmas tömbjeiben húzódik meg a nemes érc vékony erecskéje. A haladás igazi útját járó mély és éles kutatás nem egyszer kénytelen megbúvni és meghunyászkodni a magasból leckéztető korlátoltság és romlottság előtt. Ez hozzátartozik a tudomány demokráciájához. Minden korban a napfényben sütkéreztek tudományos desperádók, miközben igazi kutatók a homályban nekik gondosan fenntartott helyeken sorvadtak. A mély tantörténeti kritika azonban igazságot szolgáltat, és magasan a mocsár fölé emeli hegycsúcsokként azokat, akik a haladás zászlóvivői voltak és egymásnak gyakran az évszázadokon keresztül válaszolgattak. Az érdeklődőnek ép ezért nem lehet eléggé nyomatékosan ajánlani, hogy tanuljon *különböztetni*. A járatlan olvasó ugyanis nem veszi észre, hogy melyik szerző idéz össze-vissza csupán az idézés, az olvasottság fitogtatása kedvéért, és melyik fejezi ki önmagát mesterien már azzal, amit idézésre kiválogat. A fényesen kiállított és ügyesen «szerelt» híg könyvet sem fogja érdeme szerint megkülönböztetni attól a szerény publikációtól, amelyben talán előnytelenül jut kifejezéshez olyan igazság, amely a haladás útján lépést jelent előre.

A haladás észrevétele finom és kényes feladat. Gyakran túlméretezzük a követelményeket és nem vesszük észre, hogy szerényebb követelményeknek megfelelő kétségbevonhatatlan haladás történt. A szociológiát nagyon feltartotta például az a túlzott követelmény, amely csakis az egész társadalmi fejlődést általánosságban megmagyarázó törvényszerűséget ismert el haladásnak. Kiderült ezzel szemben, hogy hatalmas haladás érhető el a pusztá leírásban, adatok feltárásában, a megfigyelés finomodásában és szempontjainak a kifejlődésében is. A társadalomrajz haladása kétségbevonhatatlan, noha az exakt mérés követelményeit csak kis részben képes megvalósítani.

Hasonló haladás van a tantörténetben és a tankritikában is. Amilyen lélektelen volt ez valaha, olyan izgalmas ma. Miért? Azért, mert amint mind teljesebbé válik a tantörténeti fejlődés rajza, leírása, mindinkább feltárul az egyes eredmények jelentő-

sége, történeti kötöttsége, túlhaladottsága vagy időtálló volta. Mint ahogyan a rostán mindinkább elválnak az értékes szem a pelyvától, minél tovább rázzuk, ugyanúgy a tankritika is mind élesebben választja szét azt, ami efemer, attól, ami marandó.

A tantörténetből tanuljuk meg észrevenni a haladásnak azt a kétségbevonhatatlan jelét, hogy bizonyos eredmények *egymást támogatják*. A bizonyítást és a cáfolatot egyaránt megkönnyíti és erősíti az a körülmény, hogy az új eredmény jól beleillik, illetőleg sehogy sem illik bele, sok egymást támogató eddigi eredmény összhangjába.

A haladásnak eme ismérvei alapján szeretném megvizsgálni, hogy van-e észrevehető haladás a szociológiának egyik fiatal és mind erőteljesebben kibontakozó ágában, a jogszociológiában, amint az két figyelemreméltó művelőjének új műveiben, a tudományágot igen jól képviselő formában, előttünk bemutatkozik.¹

2. A jogszociológia kibontakozása

A tantörténeti és irodalmi tájékozottság mindkét kutatónak erős oldala. Timasheff 23 oldalnyi általános bibliográfiát közöl a könyve végén és minden egyes fejezet után bibliográfiai jegyzetbe foglalja össze az idézni valóját. A jogszociológia történeti kifejlődéséről szóló fejezetben mellőzi az utólagosan, mai szemmel nézve, jogszociológiainak minősíthető régebbi elméleteket, és csupán a jogot a szociológiával kapcsolatba hozó törekvésekkel foglalkozik. Gurvitch viszont a jogszociológia előfutáraival és megalapítóival oly behatóan foglalkozik, hogy könyvének ez az első fejezete az egész műnek csaknem a felét foglalja magában. A jogszociológia előfutárai sorában szerepel nála Aristoteles, Hobbes, Spinoza, Montesquieu, Grotius, Leibniz, Fichte, Krause, Savigny, Puchta, Saint-Simon, Proudhon, Stein,

¹ Timasheff, N. S.: An Introduction to the Sociology of Law. Harvard Sociological Studies. Volume III. Cambridge. Harvard University Committee on Research in the Social Sciences. 1939. XIV+418.

Gurvitch, Georges, Eléments de Sociologie Juridique. Paris. Aubier 1940. 267.

Gierke, Maine, Ihering, Tarde és az egyetemes jogtörténet, az összehasonlító jogtudomány, a jogászai ethnológia és a kriminológia több képviselője. A jogszociológia alapítói között szerepel Durkheim, Duguit, Lévy, Hauriou, Weber, Ehrlich. Mindezekkel Gurvitch olyan behatóan foglalkozik, hogy a jogszociológia tantörténeti kibontakozása tekintetében munkája a legtájékoztatóbb. Egyenesen azt kell mondanom, hogy ez a tantörténeti rész leszűrtebb és értékeesebb annál, amit Gurvitch saját elméleteként nyújt. Tantörténetének, sajnos, megvan az a hibája, hogy túlságosan a saját elméleti álláspontja szerint rajzolja meg azt, keresvén, hogy abból, amit maga helyesnek tart, mi van meg és mi hiányzik az előző írónál.

Timasheff kevesebbet markol, de igen érdekes összefüggéseket tár fel. Elmondja, hogy a szociológia voltaképpen a jog iránt ellenséges beállítottságban született. Ennek az a magyarázata, hogy Comte a jogot a metafizikai szellem emanációjának tartotta. Azonosította a jogot az írott törvényhozással, és a jog iránti ellenszenvében az a történetes felfogás tükröződik, amely a törvényhozásban az önkényt és a szerves fejlődés megzavaróját látja. Meggyőzően emeli ki Timasheff, hogy mindaddig nem lehetett szó tulajdonképpeni jogszociológiáról, amíg a szociológia olyan iránya nem jelentkezett, amely szerint a jog a társadalomszemléletnek lényeges eleme, nem pedig zavaró tünete. Ez az irány Ross Edvárd felfogásában jelentkezett, aki 1896-ban felállította a «társadalmi ellenőrzés eszközei (the means of social control)» fogalmát és a jogot mint a társadalmi ellenőrzés leginkább specializált és nagymértékben kiépített gépezetét írta le. Egyébként Timasheff a jogszociológiát 1892-ről keltezi, amikor Anzilotti megteremtette és először használta a «sociologia juridica» kifejezést.

Mi a bennrejlő értelme vagy jelentősége annak a folyamatnak, hogy a szociológiából és a jogtudományból mindinkább kibontakozott a jogszociológia? Gurvitch, a maga felfogásának megfelelően, abban látja és ismeri fel az egyes írónál a jogszociológia kibontakozását, hogy a kutató figyelme a társulás formái s az azok szerint elkülönülő jogfajták, a jog horizontális tagozódása felé fordul. Érdeklődni kezdenek továbbá a jognak a merev, szervezett kikristályosodottság és a lágy, cseppfolyós,

közvetlen és dinamikus spontaneitás, a megfontolt és a spontán társulás, dimenziójában fekvő vertikális tagozódása iránt is. Foglalkozni kezdenek a társadalmi csoportok és a nekik megfelelő jogkeretek tipológiájával. Végül a jog változásának szabályosságai és ezeknek tényezői is mind jobb megvilágítást nyernek. A folyamat jelentőségét közérthetőbben is lehet jellemezni. Egyfelől arról van szó, amit Timasheff kiemel, hogy a szociológus figyelme mindinkább a jognak, mint a társadalmi ellenőrzés legtokéletesebb gépezetének a működése felé fordul. Másfelől pedig arról, hogy a jogot mindinkább a társadalommal együtt, társadalmi összefüggéseiben szemléljük. Vagyis a jogszociológia kibontakozása egybeesik a jogszemlélet átalakulásával. Érdemes közelebbről szemügyre venni, hogy ez az átalakulás miben áll.

3. A jogszemlélet átalakulása

Mit jelent az, hogy a jogot mindinkább együtt látjuk a társadalommal? Talán leginkább azt, hogy a jogot nem tekintjük többé öncélú és önlétű, elszigetelt valaminek, ami a körülötte zajló élettel nem törődve, afelett megközelíthetetlenül lebegve, csakis öntörvényeinek engedelmeskedik. Ehelyett a jogot méginkább a maga közvetlen környezetéből, társadalmi összefüggéseiből építjük fel és azokra bontjuk szét.

A jogszemlélet átalakulása mindenekelőtt elfordulást jelent a dogmatikus formalizmustól, az elvont általánosságok körében keringő jogász logika szörszálhasogatásaitól. A fogalmi jogászat groteskségeitől.

Kétségtelen, hogy a jogszociológia kibontakozásával a jogszemlélet pozitívabbá, realiztikusabbá, naturalisztikusabbá vált. A racionalisztikus dogmatizmusból, az elvont jogtétel kizárólagos spekulatív kezeléséből ugyanis ép a jogeset, a tények, a reáliák figyelmesebb művelése hiányzott. A jogszociológia kibontakozása összefügg a dogmatikus logizmus elleni azzal a reakcióval, amelyet a jogász pozitívizmus, naturalizmus és realizmus műszavai jeleznek.

Azonban egyoldalú jellemzése lenne a jogszemlélet átalakulásának, ha csupán a tények felé való fordulást látnók meg benne. Ugyanúgy jellemzi a jogon keresztül érvényesülő érté-

kek felé való figyelmesebb odafordulás is. Mai jogszemléletünk nem csupán a jog mögött működő tényekre, hanem a benne pozitíválódó értékekre is kíváncsibb, mint a tegnapi. A jogot társadalmi összefüggéseiben szemlélni annyi, mint azt a társadalom tényelemei és értékelemei működésének, funkciójának tekinteni. Természeti tényeket és erkölcsi értékeket látni a jogban, amint azok sajátos módon előbb társadalommá, majd azon belül joggá szövődnek össze. A jogszemlélet átalakulására legjellemzőbb tehát a láthatárának a kitágulása, a jog elszigetelt vizsgálatának a vele összefüggésben álló összes társadalmi tényekre és értékekre való kiterjesztése. Mintha a régi szűk jogszemlélet kilépett volna medréből és eleven érdeklődésével elárasztaná a jog összes társadalmi vonatkozásait, végül is nem elégedve meg kevesebbel, mint a jogon keresztül összes társadalmi tényezőinek és funkcióinak a szemléletével.

Figyeljük meg a jogszemlélet átalakulásának néhány kétségtelen jelenségét, amelyek ezt az általános jellemzést igazolják. Mindenekelőtt kétségtelenül nagyobb ma, mint volt tegnap, a jogeset iránti érdeklődés, a jogtétel elvont tartalma és konkrét érvényesülése közti eltérések iránti egészséges gyanakvás. Az a szempont, hogy nem a «jog a könyvekben», hanem egyedül a «jog az életben», nem a papirosjog, hanem egyedül a vigens jog, érdekel bennünket, mai jogszemléletünkben kiirthatatlan.

Ehhez képest jogszemléletünk konkrétebb, mint volt a tegnapi. A jogon annak konkrét működését értjük. Ezért érdekel az elvont tételeknél jobban a gyakorlat, az ügyleti forgalom, a jog esetvilága. Ezért nyomulnak mindinkább érdeklődésünk központjába a szövegek, a tételek, az elvont jelentések és tartalmak merő logikuma helyett a konkrét folyamatok, az eljárások, a konkrétizálódás dinamikus menete, a jog drámája. És a «dramatis personae», maguk a joggal élő és azzal foglalkozó emberek. A jogot konkrétan szemlélni természetesen azt is jelenti, hogy azoknak az embereknek a sajátos lelkiségén keresztül szemlélni, akiket foglalkoztat.

De nem csupán arról van szó, hogy a jogot annak a legtávolabbi társadalmi összefüggéseiben való elvibrálásában is keressük. Hanem arról a kétségbevonhatatlan jelenségről is, hogy sokkal szabadabban alkalmazzuk, vagyis érvényesítjük

rajta keresztül az értékmérőiként elfogadott értékeket. Ma a jogot nem csupán tényelemeire, hanem értékelemeire bomlott, fellazult állapotában is szemléljük. A jogbiztonság kultusza hátterbe szorul a mindenkori méltányosság kultusza mögött. Az egyik, sokáig egyedül bálványozott értékmérőt, túlzott kultuszának reakciójaképpen, ma, az ellenkező végletbe esve, nagyon is elhanyagoljuk, aminek az árát esetleg még majd meg kell fizetnünk. Kétségtelen tény az, hogy a mai jogérzet a méltányosságnak a jogbiztonság rovására való érvényesítésével szemben sokkal kevesebb aggályt érez, mint a tegnapi. Ez pedig annyit jelent, hogy a jog érvénytartalmát is annak a legtávolabbi érvényalapjaiban is ugyanúgy nyomozzuk, mint tényleges működésének a legtávolabbi társadalmi összefüggésekben való elvibrálásait.

Mi van minde jelenségek mögött? Azt hiszem, semmi más, mint hogy a jog történeti átalakulásának, elemeire bomlásának és új tartalmakkal telítődésének egyik grandiózus példáján mindinkább megtanuljuk, hogy valamit megmagyarázni azzal lehet, ha összefüggéseiből és elemeiből való előállítását és azokba való felbomlását folytonosan át tudjuk tekinteni.

4. A munkaterv fejlődése

Semmi sem olyan jellemző a kifejlődőben levő tudomány-
szakra, mint munkatervének, módszereinek, a határos tudományokhoz való viszonyának, a folytonos módosulása, átalakulása. A módszertani vita, a tudomány munkatervének a tervezgetése, képes elnyomni magát a kitűzött munkatervnek a megvalósítását, helyébe lépni a tulajdonképpeni tudományos kutatásnak. Gyakran tapasztalhatjuk azt is, hogy a munkaterv tulajdonképpen egészen mást, rendszerint többet és jobbat ígér, mint amit a szerző tudományos kutatásaiban kapunk. Mintha szakadékon lépnénk át, amint a művelendő tudományról szóló részből átlapozunk a tudomány problémáinak megoldásával foglalkozó részre.

A tudományos munkaterv folytonos változásai közepette a haladás abban áll, hogy a tudomány mind biztosabban, tudatosabban, útja helyességéről mindinkább megbizonyosodva,

végzi munkáját. Ami eleinte a homályban való tapogatódzás volt, az végül is olyan kétségtelenné válik, mint a százszor kipróbált és helyesnek bizonyult, kitaposott út.

A munkaterv és végrehajtása közti törés a jogszociológiában gyakran akként jelentkezik, hogy a módszertani rész okozatos összefüggések és törvényszerűségek felderítését ígéri, a kijelölt problémákat kutató rész ellenben minden egyebet nyújt, csak éppen okozatos törvényszerűségeket nem. Bizonyos haladás a munkatervben pedig talán éppen abban mutatkozik, hogy a lehetetlennek bizonyult tervek lassankint kiküszöbölődnek, helyükbe pedig szerényebb, de több eredménnyel kecsegtető tervek lépnek. Egyetemes történeti törvényszerűségek, egyvonalú fejlődéstörvények helyére így lép bizonyos jól körülírt típusok belső törvényszerűségeinek a jellemzése, a megkülönböztető szociológia, a tipológia. Bizonyos haladás jelentkezik annak tudatossá és mind bizonyosabbá válásában is, hogy a szociológia kezdettől fogva, tudtán és szándékán kívül is, nem okozatos módszerrel dolgozott, mert a természettudomány módszerével kutatásának tárgyáig nem juthatott el, hanem sajátos módszert használt, amelynek az értelme, és azzal a jogszociológia munkaterve is, kezd mind kétségtelenebbé válni. Lássuk, hogyan mutatkoznak a haladásnak ezek a tünetei Timasheffnél és Gurvitchnál.

Timasheff azt mondja, hogy a jogszociológia tárgya az emberi magatartásnak a társadalomban jogi normák létezése által történő meghatározása és egymásmellérendelése. Fő módszere pedig az okozatos-funkcionális vizsgálat (30—31).

Közelebbről Timasheff munkaterve szerint a jogszociológiai kutatás fő témája a különleges jogi egymásmellérendelés (koordináció)¹ szerkezete (struktúrája), vagyis azoknak az emberi akcióknak és reakcióknak a rendszere, amelyekből ez a mellérendelési forma felépül. Megmagyarázandó tehát, hogy miként sikerül az emberi magatartást társadalmi minták szerint alakítani, és hogy mik a feltételei az irányítás hatásosságának vagy hatástalanságának. Evégből kutatni kell a jog helyét az erkölcs és a hatalom szerkezetében. Szó van egyfelől a magatartás jogi

¹ A társadalmi koordináció Timasheff szerint nem egyéb, mint magatartásminták kiszabása, aminek társadalmi rend az eredménye (9).

meghatározásának szociológiai elméletéről, másfelől magának ennek a jogi meghatározásnak a társadalmi feltételeiről és tényezőiről. Magatartás-sorozatokhoz jutunk, amelyekben belül normák és magatartások felváltva játszanak cselekvő és szenvedő szerepet. Ezzel eljutunk a jognak a kultúrában való integrálódásához, a jognak az élettani, gazdasági, politikai és művelődési tényezőkkel való kapcsolataihoz, amelyeknek az okozatos vizsgálata zárja le a jogszociológia feladatkörét (31—32).

Ha ezzel a munkatervvel összehasonlítjuk azt, amit Timasheff jogszociológiája nyújt, akkor némileg meglepődünk. Timasheff ugyanis lényegileg az erkölcs, a hatalom és a jog viszonyával foglalkozik, a fogalomlemező irány szellemében. Mindhárom esetben az egyensúly, a változás, a differenciálódás és integrálódás kérdései foglalkoztatják. Azonban éppen az igazi genetikus kérdésekben, ahol okozatos törvényszerűségek találásáról lehetne szó, ilyeneket alig keres, hanem inkább leírásra szorítkozik. Fő eredményei pedig nem annyira okozatos törvényszerűségeket nyújtanak, mint inkább vitatható fogalmi megkülönböztetéseket. Az erkölcsről és a hatalomról szóló részek főeredményét ő maga akként foglalja össze, hogy ez a két társadalmi jelenség egymástól független, mivel elemi tüneményeken nyugszanak, az erkölcs a közmeggyőződésen és az abból eredő társadalm-erkölcsi nyomáson, a hatalom ellenben a polarizáción, vagyis uralkodási és alárendelődési tendenciáknak hatalmas rendszerein (245). Egész elméletének a lényege pedig az a megállapítás, hogy vannak olyan magatartási szabályok, amelyek erkölcsi szabályok is és egyúttal valamely felállított hatalmi szerkezetnek az általános parancsai is, azaz egyidejűleg viselik az erkölcs és a hatalom jegyeit is. Az erkölcs és a hatalom tehát két egymást metsző kör, egymást fedő szelvényük pedig a jog (248).

Gurvitch tudatosan elfordul a merőben okozatos kutatástól, és ezért nincs is törés munkatervének és kutatómunkájának az irányában. Élesen szétválasztja a rendszeres, a megkülönböztető és a genetikus jogszociológiát. A rendszeres jogszociológia problémáit a jog mikroszociológiája néven tárgyalja, amely lényegileg a különböző társulási formáknak megfelelő jogfajtákkal foglalkozik. A megkülönböztető jogszociológia a csoportok jogászai tipológiájával, a társadalmi csoportok osztályozásának

megfelelő különböző jogkeretekkel, valamint a globális társadalmak különböző típusainak jogával foglalkozik. A megkülönböztető jogszociológiát a jog statikus makroszociológiájának is lehet nevezni. A genetikus jogszociológia végül a jog dinamikus makroszociológiája, amely az átalakulás irányzatainak szabályszerűségeivel és tényezőivel foglalkozik. A mikro- és makroszociológia megkülönböztetését Gurvitch a fizika példáját követve teszi meg, kiindulva abból, hogy a meghatározatlanság sokkal nagyobb az egyszerű és tovább már vissza nem vezethető mikroszkopikus elemeknek, mint az azokból felépülő halmazoknak a világában, ahol a valószínűségszámításra alapított szabályszerűségeket inkább találhatunk. Gurvitch szerint különben a jogszociológia a szellem szociológiájának az a része, amely a jog teljes társadalmi realitását tanulmányozza, miközben kiindul annak érzékelhető és külsőleg megfigyelhető kifejezéseiből, amint azok tényleges kollektív magatartásokban és alaktani alapokban jelentkeznek. Ezeket értelmezi az őket inspiráló és átható belső jelentések szerint, miközben a jelképektől a lágy szabályok és a spontán jog felé, innen az előbbieken kifejezésre jutó jogi értékek és eszmék felé, végül pedig azok felé a kollektív hiedelmek és belátások felé halad, amelyek ezek után az értékek után törekednek és ezeket az eszméket megragadják, és amelyek spontán «normatív tényekben», minden jog érvényessége és pozitívítása «forrásainak forrásaiban» nyilvánulnak meg (24—26, 142).

Gurvitch munkaterve és annak végrehajtása között, mint említettem, nincs iránybeli törés. A meglepetés inkább a munkaterv kidolgozottsága és végrehajtásának elnagyoltsága közti különbségben rejtőzik. A rendszeres és a megkülönböztető rész közti különbség sem világos. Egyikben a társulás formáit, másokban a csoportokat különbözteti meg, de mindenképpen inkább csak megkülönböztet, mint rendszerez. Gurvitch elmélete lényegileg megkülönböztető, tipologizáló jogszociológia.

Hol van itt a munkaterv haladása? Mindent megmagyarázó általános kauzális törvényszerűségek keresése meglehetősen lekerült a napirendről. A leírás mindinkább a magyarázat helyébe lép. A kutatás az elvontságok felől a konkrétumok felé fordul. Timasheffnél, aki «normák létezéséről» beszél, különösebb módszertani eredményekről beszélni aligha lehet. Mégis, egy alka-

lommal észreveszi, hogy voltaképpen olyan láncolatokról van szó, amelyekben hol normák, hol pedig tényleges magatartások játszanak aktív vagy passzív szerepet. Itt felcsillan az a gondolat, hogy a jogszociológiában csak olyan módszer hozhat eredményt, amely értékösszefüggések megragadásán keresztülfutó okozatos sorozatokat, és okozatos tényekről leolvasható érték-sorozatokat, képes bizonyos szkémákra, típusokra, szabályszerűségekre visszavezetni.

Ez Gurvitch «normatív tényeiben» programmá válik. A megkülönböztetés, a tipológia értelme abban van, hogy minden típus tovább nem elemezhető módja oksorok és értéksorok találkozásának. Általános törvényszerűségek keresése helyett Gurvitch megelégszik az átélt típusok leírásával és megkülönböztetésével. A naturalizmussal szakít és azon túl, a jelentésektől inspirált tények» világában a megkülönböztetésre szorítkozik. A tudományos magyarázat közeledik a művészi ábrázoláshoz és leíráshoz.

Visszaesés van a jogszociológia és a jogelmélet (jogfilozófia) viszonyának felfogásában. Mindketten élesen elválasztanak a kettőt egymástól. Timasheff szerint a jogfilozófia túlesik a tudomány határán, mert a jogi jelenségeket meg nem ismerhető, hanem csupán intuitíve megragadható «entitásba integrálja» (29). Gurvitch szerint viszont a jogbölcselet első feladata, hogy a közvetlen jogtapasztalathoz vezessen, második, hogy a jogtapasztalat különlegességét kidomborítsa, harmadik, hogy az átélt jogi értékek között megkülönböztesse az illúziót az objektíve érvényestől (266). Gurvitch szerint a jogszociológia csak tárgyának körülhatárolásakor találkozik a jogelmélettel, különben szerinte a jog szociológiai elméletének semmi köze sincs a jogszociológiához (31—32).

A tévedés gyökere Timasheffnél a jogelmélet szembeállítása a tudománnyal, Gurvitchnél pedig az érték elméletére korlátozása és kizárása a jogi realitás magyarázatából. Az bizonyos, hogy egyes jogintézmények szociológiai vizsgálata még nem jogelmélet, mert hiszen nem a legáltalánosabb jogi kérdésekre vonatkozik. De ha a szociológia a társadalom elmélete, és ha a jog a társadalomnak egyik tekintete, akkor a jogelmélet csakis jogszociológia lehet.

5. *Timasheff és Gurvitch teljesítménye*

Érdekes összehasonlítani a két szerző teljesítményét. Timasheff régebbi stílusú gondolkodó, aki az Erkölc, Hatalom, Jog témájának újabb változatát nyújtja. Megoldása kevésbé meggyőző. Legfőbb hibája, hogy az erkölcsöt olyan közel hozza a hatalomhoz, hogy az már elmossa a különbséget a hatalom és a jog között is. Timasheff ugyanis az erkölcsben a tömegmeggyőzés nyomását látja, a hatalomban pedig a hajlamos fölé- és alárendelődést. Ha már most valamely gondolkodó a jogot az erkölcsi helyesléssel kívánja a hatalomtól megkülönböztetni, akkor olyan megkülönböztető jegyre mutat rá, amely a jogot csakugyan megkülönböztetné, csak éppen nem forog fenn mindig. Ha ellenben valaki, mint Timasheff, erkölcsön a csoportmeggyőzés nyomását érti, akkor azt a jog mögött mindig meg fogja ugyan találni, csak hogy nem lesz képes azzal a jogot a hatalomtól megkülönböztetni. Mert hol az éles határvonal a társadalomerkölcsi nyomás és a hajlamos alárendelődés között? Az alárendelődési hajlamot nem lehet elszigetelni a csoportmeggyőzés nyomásától, mert mindkettőnek vannak egyének és elvek felé forduló vonatkozásai. Elvekhez egyének és egyénekhez elvek kedvéért alkalmazkodunk mindkét esetben.

Timasheff a fogalomelemző irány nyomdokain járó gondolkodó, aki sem elég mélyen nem jár, sem eléggé alapvető fogalmakig nem nyúl vissza ahhoz, hogy valami különösebben újat tudjon mondani. Egysíkú gondolkodása híven mutatja, hogy hol vesztegel a naturalista jogszociológia.

Ezzel szemben Gurvitch gondolkodása duzzad a forrongó újszerűségetől. Amit nyújt, az cseppfolyós láva, amiből nehéz előre látni, hogy milyen szilárd közet fog majd kialakulni. Gurvitch a társulás formáinak megfelelő jogfajokat horizontálisan, a mélységi rétegeknek megfelelőket pedig vertikálisan tagozza. A horizontális osztályozás szerint van társas és egyéni jog. A társas jogon belül van a tömeg, a közület (communaute) és a közösség (communio) joga. Az egyéni jogon belül van a távolodás, a közeledés joga, és a távolodást és közeledést egyenlítő vegyes jog. Van az egy- és sokfunkciójú, valamint a funkciófeletti egységek joga. Van a partikuláris érdeket szol-

gáló és a közérdeket szolgáló jog. A horizontális tagozás Gurvitch szerint összesen 27 jogfajtaát különböztet meg minden csoporton belül, amelyek között feszültségek tartják a mozgó egyensúlyt. A mélységi tagozás szerint van egyfelől szervezetlen és szervezett jog, másfelől előre tételezett, továbbá lágy és *ad hoc* formulázott, végül pedig intuitív jog. A jog tökéletessége Gurvitch szerint a szervezett és a spontán jog egyensúlyában, kölcsönös áthatolásában áll. A vízszintes és a vertikális tagozás összesen 127 jogfajtaát ad (177).

A csoportok típusainak megfelelően Gurvitch a politikai, a gazdasági és a misztikus-ekztatikus jog, az egységes, a szövetségi és a szövetséges jog, a szétválasztó és az egyesítő jog, végül a nemzeti és a nemzetközi jog kereteivel foglalkozik. A globális társadalmak jogának tipológiája során pedig a mágikus-vallásos, a theokratikus-charismatikus, a házközösségi-politikai, a hűbéri, a városi és birodalmi, a kapitalista, és a mai átmeneti jogot különbözteti meg.

A jog genetikus átalakulásának tényezői között megemlíti az alaktani alapokat, a gazdálkodást, a vallást, erkölcsöt és az ismeretet, valamint a kollektív lelki tényezőket.

A megkülönböztetések értéke igen különböző. így például a szervezett és a spontán jog megkülönböztetése, vagy az előre tételezett, az *ad hoc* formulázott lágy és az intuitív jog megkülönböztetése, kétségkívül jelentős, hiszen a szabadjogi gondolat mintájára a jog és a nem jog közötti átmenet folytonosságát magyarázza meg. Már sokkal nehezebb megérteni a társas és az egyéni jog alapvető különbségét. Ez megfelelne a társulás két különböző módjának, amelyek közül az egyik: a «Mi»-ben való részleges áthatolás vagy feloldódás, a másik pedig: az egyszerű kölcsönös függés a «mással» való kapcsolatokban. A különbség Gurvitch további magyarázatai szerint az integráció és a koordináció, a kollektív intuáció és a jelképek útján való érintkezés, az egység és az elhatárolás különbsége. A «Mi» a tagok sokaságára vissza nem vezethető új egység. Az összesség benne rejlik a részekben, a részek pedig az összességben (148). A társas jog a bizalomra, az egyéni a bizalmatlanságra van alapítva, előbbi a béke, a kölcsönös segítség, a közös munka joga, utóbbi a háború, a konfliktusok, az elhatárolás joga. Előbbi-

ben az osztó, utóbbiban a kiegyenlítő igazság az uralkodó (156—157).

A megkülönböztetés nem. jelentéktelen, hiszen alapvető élményen, a «Mi» élményén, a közösség átélésén nyugszik. Szabatosnak és kidolgozottnak azonban nem lehet nevezni, hiszen a kölcsönös áthatolás és egymásbaolvadás inkább csak metafora, szókép, mint ellenőrizhető adat és valóság. Ugyanez áll a tömeg, a közület és a közösség jogának a megkülönböztetéséről. A közeledés és távolodás jogának megkülönböztetése egyenesen játékosnak tűnik fel, különösen, amikor megtudjuk, hogy a legtöbb jog «vegyes» jog, mert közeledést is, meg távolodást is jelent. Hasonló ködösségben, bizonytalanságban, kidolgozatlanosságban szenvednek a többi megkülönböztetések is, noha mélyükön rendesen eredeti, értékes vagy szellemes alapgondolat rejlik. Gurvitch egész jogszociológiája azt a benyomást kelti, mintha csak részletesebb munkaterv lenne. Az elnagyoltság különben mintha fokozódnék, amint a különös csoportokról a globális társadalmak jogászai tipológiájára, még inkább pedig amikor a genetikai szabályszerűségekre és ezeknek tényezőire tér át. Egyébként Gurvitch némi mélységére meg kell jegyeznünk, hogy típusait ő maga is csupán nagyszabású leíró művek, jogászai társadalomrajzok tájékoztatói, kiindulási pontjainak tartja, és talán ezért hagyja őket szándékosan annyira határozatlanul, ezzel is hódolván az intuicionista alapvetésű gyökeres empirizmus szellemének (266).

Gurvitch felfogásának eredetisége érdekesen nyilvánul meg a jog és a hatalom viszonyáról szóló fejtegetéseiben. Szerinte minden jog egyesek igényeinek a mások kötelezettségeihez való kapcsolása, tehát imperatív-attributív kapcsolat (157). A jog lényege az erkölcsi értékek logizálása, ami az igények és a kötelezettségek között összhangot teremtő követelmények általánosítása és meghatározása által az erkölcs melegségét lehűti (257). Minden jogi hatalom a társas jog funkciója, mert csupán külső megnyilvánulása a «Mi» visszavezethetlenségének, vagyis a részleges egymásbaolvadás útján való társulásnak. Ez az elsődleges hatalom mindig személytelen, objektív, bennrejlő: sohasem jelent uralkodást. Az egyéni jog viszont egymagában sohasem alapoz meg hatalmat. Csak amikor a társas jog szol-

gáló helyzetbe kerül az egyéni joggal szemben, akkor produkál ez az utóbbi uralkodási hatalmat (158).

Amikor még megemlítem, hogy Gurvitch felfogása szerint minden valóságos csoport a sokféle társulási forma feszültségi egyensúlyából áll, jogot azonban csakis az aktív társulás termel ki magából, Gurvitch alapgondolatait és teljesítményének a lényegét bemutattam.¹

Ha ennek a teljesítménynek az értékét akarjuk lemérni, akkor mindenképp ki kell emelnünk azt a megtermékenyítő hatást, amelyet eredetiségével és merészségével a gondolkodásra gyakorol. Kidolgozottak, leszűrtnek, mindenben megbízhatónak nem mondhatjuk. Főjellegzetességét abban a gyökeres intuicionista empirizmusában jelölhetjük meg, amellyel a törvényszerűségeket kereső magyarázatot a homályban tapogatózó tipológián keresztül a leíró jogszociológia, a jog társadalomrajza felé tereli és irányítja. És talán éppen ebben az irányzatban van a jogszociológia mai fejlődésének a legjellemzőbb ismertetőjege és bélyege.

6. Újrealizmus és mélyszociológia

Gurvitch alapgondolata a társadalom és a jog horizontális és vertikális tagozódása. A típusokra tagozás alapgondolata pedig az, hogy a típusok között olyan nagy minőségi különbségek vannak, hogy genetikus összefüggések keresésének csakis egy-egy típuson belül van értelme, sőt ilyenek csakis a jogfajták és jogkeretek sokaságából összetevődő globális típusokban fognak élesebben kirajzolódni. A típusokra szaggatásnak tehát a társadalom és a jog *plurális* szerkezete ad jogosultságot. A globális társadalmon belül a társulás fajtái és a konkrét csoporttípusok feszültségi egyensúlyban vannak, közöttük tehát épp ez a folytonos konfliktus a törvényszerűség. Viszont gene-

¹ Gurvitch jogszociológiája erősen támaszkodik régebbi műveire. Fontos alapgondolatai megtalálhatók már a következőkben: *Uldée du Droit Social* (1932), *La temps présent et l'idée du droit social* (1931), *L'expérience juridique et la philosophie pluraliste du Droit* (1935), *Morale théorique et science des moeurs* (1937), *Essai de sociologie* (évszám nélkül).

tikus okozati összefüggésekről csak a totális társadalmi jelenségek között lehet beszélni.

Vájjon igaza van-e Gurvitchnak abban, hogy a jogot horizontálisan a társas és az egyéni jog típusaira lehet tagolni, amelyek között a «Mi»-ben való eggyéolvadás és a «más»-sal való kapcsolat egymásra vissza nem vezethető oldhatatlan minőségi különbsége áll fenn? Ezt a kérdést most nem vizsgálhatjuk, mert Gurvitch ezt a termékeny alapgondolatot nem bizonyítja eléggé részletesen és meggyőzően. Sokkal meggyőzőbb nála a jog mélységi tagozódásának és a mélyszociológiának az alapgondolata.

A mélyszociológia elnevezése szerencsésen foglalja össze mindazokat a törekvéseket, amelyek már az elnevezés felbukkanása előtt is arra irányultak, hogy a társadalom szembetűnő, mintegy a felületen mutatkozó és rendszerint úgyszólván szilárd kéreggé merevedett tünetényei és képletei mögött és alatt vegyük tekintetbe annak a lappangó, mintegy a mélyben rejtőző és rendszerint úgyszólván cseppfolyós állapotban kavargó életét is. A szilárd formát öltött képletek csupán vékony réteg a társadalom életének mélyvizű óceánján. Az intézmények testet öltött gondolatok, de a gondolatok forrongása tovább folyik a mélyben, miközben közülök egy intézménnyé jegecedve felszáll a felszínre. Mint ahogyan a mélylélektan a tudatos lelki folyamatok mögött tudat alatti lelki életet, tényezőket és összefüggéseket tár fel, akként törekszik a mélyszociológia is a felületi és a mélységi tényezők összefüggéseinek az átvilágítására.

A jog esetében például a mélyszociológia a merev formát öltött, szervezett jogintézmény és a benne testet öltő gondolatok, értékelések, az őt hordozó közös lelki áramlatok légmentes elszigetelése ellen tiltakozik. Ehelyett inkább a kétféle tényező összjátékát igyekszik minél pontosabban megfigyelni. Az intuitív jogérzet, a *prima facie* esetben megtalált lágy jog, és a már előre formulázott jog megkülönböztetése is azt a folytonos átmenetet írja körül, amelynek során az erkölcsi közvélemény a szabadjog csatornáin keresztül technikus értelemben vett kész joggá merevedik és szilárdul. Azt, hogy a jog az erkölcsnek és a léleknek ezekből a mélységeiből száll fel, bukkan felszínre, miközben azonban érzékeny szálakkal, erővonalakkal marad kötve

a mélység áramlásaihoz, tagadni hiábavaló, pontosan megfigyelni ellenben mindennél fontosabb. A jog mélyszociológiája éppen erre törekszik.

Milyen vonatkozás van Gurvitch gyökeres empirizmusa és az amerikai újrealista jogtan között? Közös bennük mindenestre a jog összes társadalmi vonatkozásainak átfürkészésére irányuló törekvés. Az újrealizmus naturalisztikus, míg Gurvitch empirizmusa intuicionista. Viszont az új realizmusban sem a naturalizmus az igazán jellemző, hanem a mindent leplezetlenül feltáró, takargatni semmit sem kívánó művészeti értelemben vett realizmus. A jogeset társadalmi szövődményeinek teljes áttekintése az újrealizmus tulajdonképpeni programja. A jog összes társadalmi vonatkozásainak a kifürkészése az az út, amelyen összetalálkozik az újrealizmus és a mélyszociológia.

Mindkét iránynak közös őse a szabadjogi mozgalom. Az újrealizmus is abból a szabadjogi gondolatból táplálkozik, hogy a formált, a tételezett, dogmákba és fogalmakba öntött jog mögött mélységi tényezők működnek, amelyek gyakran eltéréseket eredményeznek a papírforma szerinti jogtól. Ezeknek a mélységi tényezőknek a feltárása újrealizmusnak és mélyszociológiának egyaránt programja. Az új realizmust egyenesen az a gyanú élteti, hogy mélységi tényezők következtében a bíróság előtt, tehát a jog érvényesülése során, nem egészen ugyanaz történik, mint aminek papírforma szerint történnie kellene. Azt is az újrealizmus veszi észre, hogy az összes, felületi és mélységi tényezőknek, a jogeset egész társadalmi szövődményének áttekintése mennyire megkönnyíti a jogeset eldöntését. A mélységi tényezők leíró jogtana tehát éppen annyira újrealizmus, mint amennyire mélyszociológia.

7. *Olivecrona naturalizmusa*

Olivecronánál¹ a jogászi realizmus és naturalizmus új, modernebb színeket kap. Felhasználva az újabb lélektan tanulságait, valamint Hågerström és Lundtstedt eredményeit, Olivecrona megpróbálja a jogot kizárólag az okok és okozatok

¹ Olivecrona, Karl, *Law as Fact*, 1939, 222.

láncolatába tartozó tényként magyarázni, a normatív jogszemléletet mindenestől az ódon furcsaságok lomtárába számúzni, a módszertani dualizmusnak pedig lélektani magyarázatot adni.

Olivecrona szerint elképzelhetetlen, hogy a jog a természeti világon kívül álljon, hiszen kapcsolatba kell jutnia e világ dolgaival. Már pedig a téridőbeli világ dolgaival semmi sem juthat kapcsolatba, hacsak nem tartozik bele maga is a térbe és az időbe (15—16, 79). A «kötelező erő», a «kell», a «norma», a jogosítvány és a kötelezettség misztikumok, amelyeknek csakis a beléjük vetett hit kölcsönzi a realitás látszatát. Itt van a választóvonal, kiált fel Olivecrona, realizmus és metafizika, tudományos módszer és miszticizmus között a jog magyarázatában (17). A jogszabályok egyszerűen kapcsok az okok és okozatok láncolatában (22.).

Olivecrona végre szakít a megszemélyesítő imperatív jogszemlélettel. Szellemesen mutatja ki, hogyha a jog az állam akaratának a kinyilvánítása lenne, akkor nem lehetne az állam parancsa, mivel a parancs nem az akarat kinyilvánítása (34). A jog nem parancs, mivel a parancs parancsolói és címzettet tételez fel, a jog mögött azonban nehéz parancsokat osztogató konkrét személyeket találni (35). A jog nem is az állam terméke, hiszen minden szervezet szabályokon, magatartásmintákon nyugszik, az állami szervezet meg éppen a jogszabályokon. Az állam feltételezi a jogot, nem lehet jog nélkül (41).

A jog esetében nem parancsokról, hanem *független imperatívuszokról* kellene beszélnünk (43). Ezek egyszerűen a parancsolótól és a címzettől függetlenül működő, mintegy megszemélytelenített parancsok. Parancsoló formában kifejezett eszmék bizonyos körülmények között mint az emberek magatartását meghatározó okok működnek (44). A parancsoló kifejezés összekapcsolódik lelkünkben valamely cselekvés eszméjével. Ez a *lelki* kapcsolat azután a tárgyi világban létezőnek tűnik fel. Ez az illúzió a «kell» realitása! Ez a «kötelező erő» gondolatának az alapja is (46). A valóságban a jog nem egyéb, mint óriási tömege az emberi magatartásra vonatkozó eszméknek (48).

A független imperatívuszok azáltal jutnak társadalmi jelentőséghez, hogy beleilleszkednek a társadalom gépezetébe. Ennek egyik feltétele egyfelől az alkotmányhűség lelki atti-

tüdje, másfelől pedig a szervezet. A szervezet hatalmas gépezethez hasonlítható: a jogalkotók a kapcsolótáblánál ülnek és irányítják a különböző kerekeket (56). A törvényhozás lényege az, hogy a törvényjavaslat rendelkezései bizonyos alakszerűségek betartása után lélektanilag hatékonyakká válnak (60). A törvényhozásban az alkotmányos forma a lényeg, amit forradalmi alkotmányozás esetében a győzelem, az erő és a propaganda pótol (68—69).

A jogositvány bizonyos hatalom fikciója. Nem híven leírni, hanem irányítani akar. A technika lényege az, hogy képzeletben jogositványokat és kötelezettségeket iktatunk a jelentős tények (pl. a kölcsön nyújtása és a bíró ítélezése) közé (109—110). A jogositvány eszméje mint valami összekötő kapocs, mint valami telefonközpont működik a tényállás és az ítékezés között (112).

Kritikai tisztogató munkája végeztével Olivecrona modernizált kényszerelméletet ad. A jog lényegileg szervezett erőszak (*organized force*, 121). Pontosabban a jog a kényszer *iránti* szabályokat tartalmaz, a kényszer gyakorlására vonatkozó magatartásmintákat (134). Szervezett erőszak nélkül nem lenne biztonság, mert az embereket szelídíteni kell, hogy békésen megférjenek, a szelidítés pedig legyőzhetetlen erőt tételez fel. A gazdasági rend, a vagyoneeloszlás csak erőszakkal tartható fenn. De ha csak köztulajdon lenne is, a köz hivatalnokainak akkor is szükségük lenne a fölényes erő támogatására, hogy a köz javai felett rendelkezhessenek. A vagyoni egyenlőséget talán még bajosabb lenne fenntartani, mint az egyenlőtlenséget (136—138).

Nagy fallácia azt mondani, tartja Olivecrona, hogy a kényszerítő szankcióknak csak a jogsértés egyes eseteiben van jelentőségük, egyébként pedig az emberek a jognak a szankcióktól függetlenül is engedelmeskednek. Ezzel szemben Olivecrona szerint az egyes esetekben alkalmazott szankciók közvetlen hatásai jelentéktelenek ahhoz a nyomáshoz képest, amelyet a szervezett erőszak működése az elmékre általában gyakorol (141). Igaz ugyan, ismeri el Olivecrona, hogy általában nem félelemből engedelmeskedünk. Ennek azonban az a magyarázata, hogy a félelem finom lelki mechanizmussal van elrejtve magatartá-

sunk motívumai között. Az állandó félelem ugyanis túrhetetlen. Hogy a félelemnek ettől a túrhetetlen terhétől megszabaduljunk, nemcsak tartózkodunk a jogsértéstől, hanem kizárjuk annak még a gondolatát is lelkünkéből. A szankcióktól való félelem tehát uralkodó befolyást gyakorol magatartásunk felett, anélkül hogy éreznénk (148).

Lelki békénk csak akkor van biztosítva, ha elménk teljesen szabad azoktól a gondolatoktól, amelyek a szankcióktól való félelmünket felébreszthetnék (148). Olivecrona elismeri, hogy a szankcióktól való félelem tudat alá szorítása feltételezi azt, hogy a szankciók kiszabásának általánosan elfogadott érvei, indokai legyenek. A terrorista rezsim, amelynek jellegzetessége, hogy a szankcióktól való félelem a közvetlen uralkodó motívum, Olivecrona szerint mindig ingatag (149).

Olivecrona szerint a jog működésének sokkal nagyobb hatása van az erkölcsi meggyőződés kialakulására, mint megfordítva. A jog leglényegesebb szabályai nem altruista érzelmeken, hanem az önfenntartás, a biztonság, a hatalom utáni kívánságokon alapulnak. Ezzel szemben a jog működése a legfontosabb környezeti tényező, amely jellemünket, erkölcsi elveinket kialakítja. Elménk a jog független imperatívuszait úgyszólván elnyeli (abszorbeálja). Mentális berendezésünké hasonlítjuk át, magunkévá tesszük őket. Lelki kapcsolat jön létre bizonyos cselekedet eszméje és bizonyos imperatív kifejezések között. A lopás eszméje például a tilalom eszméjével kapcsolódik. így jön létre az erkölcsi parancs «kötelező ereje». Akkor beszélünk ugyanis erkölcsi parancsról, amikor a független imperatívusz teljesen objektiválódott abban az értelemben, hogy kötelezőnek érezzük tekintet nélkül bármely külső tekintélyre. Csak amikor a jog fő imperatívuszai ily módon átalakítottak, van a jog szilárdul megalapozva (155).

Az erőszak jótékony alkalmazása felteszi annak monopolizálását, szabályozását és kantárszárba fogását. Ez a jog műve. Amikor ez sikerült, akkor beszélünk joguralomról.

Olivecrona Hume-ra emlékeztet, amidőn a «kötelező erő», a «kell», a jogosítvány és a kötelezettség illúzióit elmebeli eszmetársításoknak a kivetítésével magyarázza. Vájjon megmaradna-e naturalisztikus monizmusa mellett, ha tekintetbe

venné, hogy Hume hasonlóan magyarázta meg a «valóság», az «okozatiság», az «erő» és a «hatalom» illúzióit is?

Az angol «force» szó Olivecronánál legalábbis három különböző dolgot jelelt: erőt, erőszakot és kényszert.¹ Ez nem teszi gondolatmenetét világosabbá. Meglepő, hogy Olivecrona nem veszi észre ezeknek a fogalmaknak a bizonytalanságát és megbízhatatlanságát.

Olivecrona nagy meggyőző erővel mutatja be a jognak a fennálló rend felforgatására törekvő erőket *fékentartó*, az emberben lakó bestiát *szelídítő* funkcióját. Szerinte ez a lényeg. Az már csak ráadás, hogy a joghoz alkalmazkodva gazdasági vagy művelődési, anyagi vagy eszmei céljainkat könnyebben elérhetjük, a társadalmi együttműködést tökéletesebben megvalósíthatjuk. Valaki azt kérdezhetné, vajjon az iskolában az-e a lényeg, hogy a tanító fegyelmet tart és osztályoz, vagy pedig az, hogy az iskola alkalmat nyújt a művelődésre? Vajjon a hozzá való alkalmazkodás szenvedő beállítottsága, vagy pedig céljainkra való felhasználásának, a vele való élésnek a cselekvő beállítottsága a lényegesebb-e a jog életében? Mi a lényegesebb, a tövis vagy a rózsza? És ha nem is realista az, aki a rózsától nem veszi észre a tövist, vajjon realista-e viszont az, aki a tövistől nem látja a rózsát?

Mindazonáltal az, amiről Olivecrona beszél, kétségkívül a jognak *egyik* hú arckifejezése. A jog szervezett kényszer bizonynyal, hiszen társadalmi szervezet, és ahol társadalom van, ott kényszer is van. A jog a kényszer monopolizálása, szabályozása, megrendszabályozása, megszervezése, és mindez testetlen szabályok műve. Ami a nyers erőnek ezt a szervezettséget adja, az a funkciók megosztásának a terve, az a működési terv, ami minden szervezet lényege. Ezzel visszatérünk arra a pontra, ahol Olivecrona mondanivalója a leginkább figyelemreméltó, a tény és a szabály vonatkozásának a módszertani kérdéséhez.

¹ «But among the forces working within society the law is without doubt one of the foremost» (153). Itt «erőről» van szó. — «... the provisions of the law are ultimately carried out by physical force or violence» (125). Itt «erőszakról» beszél. — «Nothing could be more foolish than the cry for the abolishing of force» (171). Ezúttal «kényszer» fog szóban.

Olivecrona a kapcsolótábla és a telefonközpont képeivel dolgozik. A szabály, a norma, a «kell», eszerint tényfolyamatoknak, okozatos hatásoknak, eszméink közé való betorkolása és ott «érvénytartalmak» képében való jelentkezése, letükröződése. Ez a «letükröződő» normatartalom a kapcsolótábla egyik nyílása. A normatartalmak logikai összefüggése lenne az egyik nyílástól a másikig beilleszthető vezeték. A második nyílás az a normatartalom, amelyre a normalogikai sor konkludál és amelyen át az első nyílásnál keresztbemetszett kauzális sor továbbszalad.

Természetesen hasonló módon le lehetne írni a kauzális és normatív sorok kombinálódását az ellenkező oldalról is. A normalogikai sorban minden tényállást különös normatartalommal lehet átértelmezni, mint azt a tiszta jogtan teszi is. Haladás van abban, ha mind világosabbá válik, hogy a «transponálás» kölcsönösen jól el lehet végezni és hogy az egész kettősség csupán a megfigyelés és a törekvés, vagy talán még pontosabban, két különböző fajta törekvés konfliktusának, azaz alanyi beállítottságunk kettősségének a tünete.

Olivecrona modern naturalizmusa módot nyújt arra, hogy a módszertani kettősséget akár lélektani tünetennyé, akár pedig természeti folyamatok és tartalmak váltakozásává értelmezzük át.

8. *Mulandó és maradandó eredmények*

A tudomány haladása gyorsan kipróbálja az egyes elért eredményeket. Egy lépés a haladás útján: és máris távlatot kapunk annak megítéléséhez, hogy az előző eredményekben mi volt a mulandó és mi a maradandó. Pár év alatt így bármely elmélet, amely a maga idején a haladás úttörőjeként tűnt fel, legalább szerzője előtt, aki különösen nem bocsátotta volna közre, pusztára tantörténeti érdekűvé értékelődhetik alá. A «tévútra» jutott elmélet elvéréseinek a helyét pedig a kritika olyasféle figyelmeztető táblával látja el, mint amilyenek a turistaszerencsétlenségek helyét jelzik a hegyi ösvények mentén.

Talán abban is a tudomány haladása tükröződik, hogy miként látja saját nézeteit, miként választja szét egymástól elméletének mulandó és maradandó elemeit, az időközben mások

által tett haladás fényében, az a szerző, akinek törekvése az, hogy a sajátmaga iránti szigorúságban ne maradjon el kritikusai mögött.

A német nyelven 1934-ben közzétett jogszociológiám mindenekelőtt módszertani eredményt dolgozott ki. Kiindulva a tény és az érték logikai ellentétéből, arra a következtetésre kellett jutnom, hogy a kettőnek a kapcsolata a tárgyi világban nem lehetséges, mert ellentétes törzsfogalmak és törvényszerűségek alatt álló, logikailag ellentmondó fogalmakból felépített ismerettárgy képtelenség. Ha mégis vannak olyan gondolat-tárgyak, amelyek tény és érték kapcsolatát jelentik, akkor ezek nem a tárgyi világnak, hanem az alanyi szemléletnek a tüneteinek. Ha tehát a jog tény és érték kapcsolata, akkor nem ismerettárgy, hanem szemléletmód.

Ez volt a döntő lépés. A legfigyelmesebben végighallgatván a kritika összes ellenvetéseit,¹ ma is azt hiszem, hogy ez

¹ A módszer kérdésére vonatkozik Wilson, Pound, Timasheff és Gurvitch kritikája.

Wilson C. H. a *Law Quarterly Review* LII. (1936) évfolyamának 138—139. lapjain közöl német könyvemről bírálatos ismertetést. Megállapítja, hogy szerintem a jogszociológia olyan reflexív gondolat-képletet vizsgál, amely ismerettárgy tekintetében meghasadt, amely a távlatnak, a szempontnak, a szemléletnek a tünete. Ezt az eredményt Wilson igen érdekesnek és kétségen felül elmésnek mondja («This is very interesting and undoubtedly ingenious. Nor is it uncritically advanced» 138).

Mégis tarthatatlannak véli álláspontomat. Miért? Azért, mert szerinte elképzelhetetlen az ismeretnek két, egymást kölcsönösen kizáró szférája között funkcionális vonatkozás, hiszen tisztaságukat csak idegen elemek teljes kizárása árán őrizhetik meg. A kétféle módszer, t. i. az okozatos és az értékelő módszer, váltakozó alkalmazása Wilson szerint csak az egyik módszernek a másikra való alkalmazását jelentheti. Ámde az ismeretszférák feltétlen szétválasztásával teljesen összeférhetetlen az, hogy a normativitást a kauzalitás funkciójának tekintsük, vagy megfordítva. Wilson szerint a tévedés gyökere, éppen a normativitás és a kauzalitás alapvető kettősségének az elfogadásában, vagyis az egész gondolatmenet kiindulópontjában van. Ez a kettősség, a maga eltúlzott elvontságában, alkalmatlan az ismeretelmélet és a társadalomtudomány, egyáltalában bármely pozitív tudomány megalkalmazására.

Ami már most a módszertani eredménynek könyvemben való alkalmazását illeti, Wilson úgy látja, hogy a színoptikus módszer alkal-

a módszertani eredmény elméletnek a maradandó, mélységében még ki nem aknázott eredménye. Más kérdés, hogy ezt a módszertani eredményt *miként* tudtam értékesíteni. Talán jobb lett volna, ha nem akartam volna mindjárt exakt tudományos módszert felépíteni erre a velejében szkeptikus módszertani belátásra, és ha nem törekedtem volna mindjárt ennek a módszernek a segítségével egyetemes törvényszerűségek, a jog

mazása a leggyarlóbb, és kimerül a különböző társadalmi tényezők és intézményeik közötti dialektikus összefüggésnek néhány alkalommal való feljegyzésében («Though the author here displays an easy acquaintance with diverse and specialized sciences, his application of the «synoptic theory» is of the flimsiest character, and consists mainly in noticing, on some three or four occasions, a dialectic relationship between the different social forces and their institutions» 139)-

Wilson rövid és kíméletlen bírálata igen tanulságos. Az ugyan még nem dönt meg valamely ismeretelméleti eredményt, hogy alkalmazatlan valamely tudomány megalapozására. Ismeretelméleti eredmény akkor is értékes lehet, ha azt jelenti, hogy valamely kérdésről tudomány lehetetlen. Wilson abban is téved, hogy a két módszer váltakozó alkalmazása okvetlenül azoknak egymásra való alkalmazását jelenti. Módszertani bírálata annyiban elmaradott, amennyiben nem látja meg, hogy a két elszigetelt ismeretmódszerhez képest *valami új, valami több* van az őket egymásra vonatkozó *szemléletben*, hogy ennek az alanyi szemléletnek olyan tünetényei vannak, amelyek nem érintik az ismerettárgyak tisztaságát, és mégis túlmennek a tárgyi világról szerezhető tapasztalatokon.

Wilson módszertani bírálata azonban annyiban jelentős, amennyiben felveti a régi kérdést, vajjon lehetséges-e egyáltalában olyan tudomány, amely sem természettudomány, sem pedig normalogika. Vajjon a szinoptikus módszer a társadalom és a jog *tudományának* a módszere-e, vagy pedig ellenkezőleg annak a nézetnek a módszertani bizonyítása, amely szerint ezen a téren igazi tudomány lehetetlen, hanem meg kell elégednünk olyan leírással és rendezéssel, amely nem üti meg az exakt tudomány mértékét?

Érdekes, hogy Losonczy máris úgy értelmezi a szinoptikus módszert, hogy «a jogtudomány nem tudomány, éppen tárgyának kettős természete miatt, s ugyanezen okból önálló módszere sem lehet». Losonczy István: *A mulasztás*. 1937. 74. Losonczy máshelyütt azt a figyelemreméltó, de az előbbivel nem egészen összeegyező megjegyzést teszi, hogy a szinoptikus módszer «inkább jogtudományos, mint szociológiai módszernek látszik» i. m. 43.

Pound Roscoe, az amerikai jogszociológia mestere, *Fifty Years of Jurisprudence* című tanulmányában (Harvard Law Review. L.

és egyéb társadalmi tényezők összefüggését elvontan meghatározó merev általánosítások felállítására.

A gondolkodás történetében gyakran előfordul, hogy új alap gondolat első ízben olyan groteszk alkalmazásban tör keresztül, amely semmi arányban sem áll a később felismert jelentőségéhez. Nálam is a szemléleti módszer megtalálása a hegyek vajúdásával, a jog és a társadalom közötti «csökkenő

1936—37. 1937. 557—582. LI. 1937—38. 1938. 444—472. LI. 1937—38. 1938. 777—812.), a Harvard Law Review LI. (1937—38. 1938.) kötetének 806—807. lapjain foglalkozik német könyvemmel. Úgy véli, hogy a módszer dolgában van mondanivalóm. Mélységes elégedetlenséggel tölt el engem szerinte a jog belső antinómiájának a divatos dogmája, vagyis az, hogy a tényekkel és a normákkal foglalkozó tudomány nézőpontja ellentétes és egymást kizáró, és hogy természeti és normatív tüneményeket nem lehet egymással vonatkozásba hozni. Ezzel a tannal szemben indokolt elégedetlenséget érezvén, kimutatom, hogy a jog éppen természeti tények és normák közötti vonatkozás. Ezt Pound úgy értelmezi, hogy minden jogtétel, a maga alkalmazásában, magatartásminta vagy «kell-modell» felé irányuló cselekvés, viszont minden «kell» csupán pozitív tételek alakjában képes célját elérni. Nézetem lényegét abban foglalja össze, hogy a jogszociológia szinoptikus tudomány, és a jelentős vonás benne a mi nézőpontunk. Ez Pound szerint nyilvánvaló javítás a ma annyit hangoztatott megoldásról-lemondó tannal szemben. A kérdés csak az, Pound szerint, hogy nem kellene-e az újkantianus kiindulási pontot mindenesztül feladni («Accordingly, he holds that sociology of law is a «synoptic science» and the significant feature is our point of view. This is clearly an improvement on the give-it-up doctrine which is preached so much today. One can only wonder whether the net result may not prove to be that we must give up the Neo-Kantian starting point altogether. 807).

Mint ahogy azonban a kellemetlen igazságok nem szűnnek meg igazságok lenni csupán annál fogva, hogy kellemetlenek: ha egyszer a lét és érvény antinómiájáról meggyőződünk, nem térhetünk felette egyszerűen napirendre csak azért, mert a jogtudomány tudományjellegének megmagyarázását megnehezíti. Lehet, hogy a lét és érvény antinómiájának van kopernikuszi megoldása (ezt kíséreltem meg *La réalité, la valeur et le droit* című tanulmányomban: *Travaux du IXe Congrès International de Philosophie. Congrès Descartes. 1937. XII. 42—48.*), de bizonyára Pound sem hiszi, hogy szabadon válogathatunk igaz és téves kiindulási pontok, ismeretelméleti feltevések között aszerint, hogy melyikből juthatunk el inkább valamely látszólag kívánatos eredményhez.

Timasheff főkéifogása az, hogy a jog és más társadalmi tényezők

teljesítmény törvényszerűsége» pedig, amelyet a módszer alkalmazása útján véltem elérni, a nevetséges egérke születésével volt egyértelmű. A szemléleti módszer kigondolása után kétségkívül nagyobb lélekzetet kellett volna vennem, nem pedig azonnal a négy fejlődéstípus (növekedés, hatásosság, szabadság és kölcsönösség), valamint az öt társadalmi objektíváció (gazdaság, harc, hatalom, műveltség, eljárás) funkcionális összefüggé-

korrelációjának magyarázatát nálam hátrányosan befolyásolja az az igen mesterséges filozófiai szkéma, amely minden kérdésnek a történeti fejlődés, a társadalmi korreláció, a joglogikai változás, és az axiológiai elhatárolás nézőpontjából való tárgyalására kényszerít (Timasheff, i. m. 62.). Ez lényegileg ugyanaz a kifogás, mint Wilsoné, hogy t. i. a szinoptikus módszer alkalmazása még tökéletlen.

Gurvitch kifogásai a következők. A szinoptikus módszer megfosztja tárgytól a jogszociológiát. Megfosztja attól a lehetőségtől, hogy a teljes jogászai realitást tanulmányozza, ahol a jog spontán élete olyan alapvető szerepet játszik, mert a jogszociológiát más tudományoktól kölcsönvett tárgyak kombinációjára korlátozza (Gurvitch, i. m. 139).

Azt hiszem, hogy Gurvitch rémeket lát. A szinoptikus módszer egyáltalában nem akadályoz a «teljes jogászai realitás» lehető legintenzívebb átélésében, a jog «spontán életének» a lehető legélményszerűbb méltatásában. Ellenkezőleg, ezt a «teljes jogászai élményt» magyarázza meg, elemzi szét a reflektáló gondolkodás segítségével. Mindazonáltal Gurvitch-nak ez a kifogása is, mint a következő is, a tudományos rendszerezés és általánosítás feladatáról a tipologizáló leírás és elemzés feladata felé kívánja terelni a kutatást.

Azt is kifogásolja ugyanis Gurvitch, hogy a jogszociológia perifériáin elhelyezkedő kérdésekkel foglalkozom, a végén kezdem a dolgot, holott a jog és a többi társadalmi tényezők összefüggései csupán a jogszociológia munkájának a végeztével, mintegy betetőzéseképpen, tanulmányozhatók. Elemzéseim túlzott általánosításban szenvednek, minden *igazi* tipologizálást lerontanak. Nem veszem tekintetbe a társulás formáinak, a csoportoknak, a mélységi rétegeknek megfelelő tagozódást a jogban, holott a jog különböző fajtái, keretei és rendszerei igen különböző vonatkozásban állanak az egyes társadalmi jelenségekhez (Gurvitch, i. m. 139).

Gurvitch általában mindent kifogásol, amiben valamely szerző nem ugyanazt mondja, mint ő. Kifogásaiból aligha lehet más tanulságot meríteni, mint azt, hogy merev általánosítások helyett az intuitív jogi tapasztalat elemzésére és tipologizálására kell a súlyt helyezni.

Nem fogadhatom el azt a más oldalról elhangzott kifogást, hogy a szinoptikus módszerrel dolgozó jogszociológia olyan tudomány, amelynek sem tárgya, sem módszere nincsen. Azt a tudományt, amely

seit egy csapásra megmagyarázó elvont szkéma keresésére a módszert mintegy elvesztegetnem.

Az olvasó joggal mondhatta: sok hűhó semmiért! Nem arról van szó, mintha a funkcionális összefüggésre vonatkozólag talált eredményt revokálnom kellene. De az eredmény tényleg szintelen, semmitmondó. Ebben része van az óvatosságnak is, amelynek szavára hallgatva inkább szintelen ered-

ni ismerettárgy gondolati kapcsolatát olyan *módszerrel* vizsgálja, amely ugyan nem megismerési, de gondolkodási módszer, tárgy és módszer nélkülinek nevezni nem lehet. Nem *tárgy* nélküli a csupán *ismerettárgy*, de nem *gondolattárgy* nélküli tudomány. Nem *módszer* nélküli a csupán *megismerési* módszer, de nem *gondolkodási* módszer nélküli tudomány. A kifogás súlyát az mutatja, hogy maga a formális logika is csupán gondolkodási tárgyakkal és csupán gondolkodási módszerekkel foglalkozik, ami semmit sem von le tudományos értékéből. Ezzel a kifogással különben már foglalkoztam *Lét, érvény, jog* című tanulmányomban (Szellem és Élet. I. 1936. 129—143. 142).

Távolabbi tudományelméleti összefüggéseket is érintenek Darmstaedter és Legaz y Lacambra megjegyzései.

Darmstaedter az *Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts* IX. évfolyamának (1935) 37—53. lapjain tanulmányt közölt *Der Rechtsphilosoph Heinrich Ahrens und die Anfänge der wirtschaftlich-soziologischen Rechtsauffassung* címen. Ebben a tanulmányban, a 45. lapon Krause-ról azt írja: «Er ist damit zum Vorläufer der modernen Rechtssoziologie geworden, die die gesellschaftlichen Grundlagen des Rechts erforschen will, ohne die aussergesellschaftlichen Grundlagen und Bedingungen zu leugnen». Ehhez a mondathoz idézi, a 4. jegyzetben, német könyvem 2. oldalát. Ezen az oldalon arról van szó, hogy a jog társadalmi jellege a jogszociológiának követelménye és korlátja egyaránt. A jogszociológia kénytelen állítani, hogy a jog társadalmi *jellegéből* lényegeset lehet a jogról megtudni, és hogy ennél fogva a jog; társadalmon kívüli összefüggései elhanyagolhatók. A jogszociológia a jogot társadalmi és csakis társadalmi funkciónak tekinti. A jog társadalmi alapjaira való ilyen szorítkozás azonban nem jelenti a társadalmon kívüli alapoknak és feltételeknek a tagadását. Csak annyit jelent, hogy a jog közvetlen alapjai a társadalomban található *meg*, közvetett[^] társadalmon-kívüli feltételei pedig csakis a társadalmon keresztül, nyerhetnek a jogra nézve specifikus jelentőséget.

Darmstaedter tehát a jogszociológia legfőbb előfeltevése tekintetében osztja az én felfogásomat. Könyvemnek alapvető gondolatára hivatkozik, amidőn Krause-t a modern jogszociológia előfutárának nevezi. Kénytelen vagyok azonban megjegyezni, hogy a társadalom-

menyeknél, általános tájékozódásnál maradtam meg, mintsem hogy cáfolható következtetésekbe rohanjak. Könyvem előszavában kifejeztem, hogy fiatal tudomány ugarán a kutató örülhet, ha eredményeinek csak egy része is maradandónak bizonyul. Mindazonáltal megkülönböztetésem elvontsága, a funkcionális összefüggéseknek elvontan felfogott problematikája, a módszer termékenyebb alkalmazását, jelentőségének

előtti, különösen a lélektani, tényezőknek ma nagyobb jelentőséget tulajdonítok, semmint az a fenti formulázásból kitűnik.

Darmstaedter különben ugyanazon folyóiratszám 58. oldalán, két Bodin-ről szóló könyv ismertetése közben, is kitér felfogásomra. Ezt írja ugyanis Bodin-ről: «Die durch die moderne Rechtssoziologie entstandenen methodologischen Probleme sind bei ihm deutlich gesehen. Wenn Horváth neustens Synopsis statt Synkretismus fordert und die Rechtssoziologie als «kritische Geschichtslehre» bezeichnet, so wird ihm Moreaus schönes Buch, das eine eingehendere Analyse verdient, als hier möglich ist, in Bodin den Vater dieser Thesen zeigen». Ennek az összefüggésnek, amelyről nem volt tudomásom, a közelebbi kimutatása igen érdekelne. Megjegyzendő, hogy olyan módszertani belátáshoz, amiről itt szó van, ha a belátás egyszer már megvan, utólag csaknem minden jelentősebb gondolkodónál találni útmutatásokat. Mindazonáltal csak örülnék, ha a szellemi öskutatás Bodin-t kutatná fel módszertani nézeteim ősapjaként.

Legaz y Lacambra Lajos, a saragossai egyetem tanára, a *Revue Internationale de la Théorie du Droit* IX. évfolyamának (1935) 141. oldalán rövid francianyelvű ismertetést közöl német könyvemről. Bár elméletem bírálatába nem bocsátkozik, azt mégis alapvető fontosságúnak tartja («Sur ces bases, M. Horváth a báti un système de sociologie juridique auquel nous croyons devoir attribuer une importance fondamentale»).

Abban a kérdésben, vajjon én a jog változása mellett a jog helyességének és fogalmának a kérdéseit is megoldható, vagy pedig ellenkezőleg reménytelen, kérdéseknek tartom-e, vajjon a jogszociológiai a jogelmélet irányának vagy részének *iogom-e iel*, a jogelméletet a maga egészében, vagy pedig csak egyik részében tekintem-e szociológiának, Legaz y Lacambra-ra hivatkozhatom, aki igen világosan megértette és igen érthetően mutatja be felfogásom lényegét. Azt mondja, hogy szerintem a jogszociológiát az teszi jogosulttá, hogy a jog fogalmára és értékére vonatkozó kutatásoknak sikerteleneknek kell maradniok mindaddig, amíg a jog történetére, fejlődésének szabályosságaira és a legfontosabb társadalmi jelenségekkel való összefüggéseire nem vagyunk tekintettel («La nécessité d'une sociologie juridique est prouvée par le fait que toutes les recherches sur le concept et la valeur du droit

kibontakozását, megakadályozta. Ha nem is szándékosság nélkül maradtak tehát színtelenek a jog és a társadalom funkcionális összefüggéseit formulázó eredmények, mégis kétségkívül ezeket kell elméletem mulandó részének tekintenem.

Ellenben ismét a viszonylag maradandó eredmények közé sorolom az eljárás jogelméletet, amelyen keresztül később (1937) a módszert is sikerült talán jobban alkalmazni, jelentőségét kibontakoztatni. Az eljárás jogelmélet lényege az, hogy a jogot a legfejlettebb, legintézményesebb társadalmi eljárásként lehet meghatározni.¹ Módszertani jelentősége pedig abban áll, hogy

on toujours échoué, parce qu'on ne peut pas parler du droit sans faire recours à son histoire, aux régularités de son évolution et de sa liaison organique avec les phénomènes sociaux les plus importants»).

Legaz y Lacambra világosan látja, hogy szerintem a tény és az érték között olyan viszony van, mint Kant szerint az okozatosság és a szabadság között. Módszertani felfogásomat is helyesen akként magyarázza, hogy a szociológiának nem egy, hanem két tárgya van, amelyeket azonban nem tárgyi mivoltukban, hanem kapcsolatuk szerkezete és sorsa tekintetében tanulmányoz. Módszere tehát nem tárgyat, hanem csupán gondolatképletet teremt. A kritikai szociológia tehát elutasítja a naturalista és az idealista, az empirikus és a spekulatív irányok egyoldalúságát. Legaz y Lacambra kiemeli még, hogy a tiszta jogtant is jogszociológiának tekintem, mert a társadalmat normarendnek, a jogot és az államot pedig a társadalom részének tartja. Rövidsége ellenére ez az ismertetés helyezi német könyvemet a legélesebben és leghívebben jellemző megvilágításba.

¹ Nem fogadhatom el azt a kifogást, amely szerint a jogot a legfejlettebb eljárás szerkezettel definiálni *idem per idem*. Az eljárás, a szervezet, az intézmény, e kifogás szerint, már feltételezi a jogot, amely őt delegálja, tehát nem lehet felhasználni a jog meghatározására. Ha azonban az eljárás hozzátartozik a joghoz, akkor nyilván nem lehet a kettőt szembeállítani, mintha előbb lenne a jog, amelyhez utóbb csatlakoznék az általa delegált eljárás. A kifogásban rejlő fallácia a bizonyítandó feltételezése, t. i. feltételezése annak, amit az eljárás jogelmélet éppen tagad, hogy a delegáló jogtétel egymagában, leszakítva az eljárások szerkezetéről, már jog lenne. A legfejlettebb eljárás szerkezet tehát nem tételezi fel a jogot, a jognak általa történő jellemzése nem *idem per idem*. Hogy az eljárás fejlettsége mit jelent, azt igyekeztem pontosan meghatározni *A jogelmélet vázlata* (1937) című könyvemben. Erre tehát most kitérni nem kívánok. Felvetem azonban a kérdést, hogy az egész kifogás nem túlzó logizmus aggálya-e csupán? Miért ne lehetne pl. Platon-t az általa megírt művekkel jellemezni.

az eljárás fogalmán keresztül a jogot elemi joghelyzetek, leg-egyszerűbb tény- és értékelemek sorozataira lehet szétbontani, illetőleg azokból felépíteni, miközben ezeknek az elemeknek a gondolatbeli összekapcsolódása is áttekinthetővé válik. Áttetszővé válik ezen keresztül a jogot más társadalmi eljárásoktól megkülönböztető intézményesedés értelme és mibenléte is.

Az eredendő hiba tehát, amint azt már 1936-ban egyik németnyelvű tanulmányomban¹ felderíteni igyekeztem, az volt, hogy a szemléleti módszer nem «működött», illetőleg az általa elértnek feltüntetett sovány eredmény nélküle is elérhető lett volna. A módszer működését az eljárási jogelméletnek és a joghelyzetek tanának a *Jogelmélet Vázlata* (1937) című magyar könyvemben történt kidolgozása szerény nézetem szerint már jobban szemlélteti. Ezen az úton talán szerény lépést tesz előre egyik szociológiai tanulmányom is.²

De nemcsak a módszer tulajdonképeni jelentőségének kibontakoztatása, működtetésének helyes módja, termékeny alkalmazásának mikéntje tekintetében tapogatóztam sötétben. Kevéssé voltam tájékozva rokontörekvések felől, amelyek útmutatást, termékeny ösztönzést adhattak volna a módszer kiaknázására vonatkozólag. Hiányoztak a szkeptikus gondolkodás (Hume), az újabb lélektan, a mélyszociológia és az újrealizmus tanulságai. A módszer és annak alkalmazása közötti szakadék tehát nem csupán az én hibámon múlt, hanem bizonyos összekötő, kapcsoló gondolatok hiánya, nem ismerése következtében ennek a szakadéknak szükségképen fel kellett tárulnia. A szemléleti módszert ezek nélkül a közvetítő gondolatok nélkül *nem is lehetett* termékenyebben alkalmazni.

A Descartes Kongresszusra küldött tanulmányomban (1937) ugyanis arra jöttem rá, hogy a valóság és az érték közötti rideg logikai ellentmondásnak a feloldására egyedül a szkepticizmus savai képesek. Megkíséreltem tehát a módszertani kettősségnek

noha azoknak megírása Platón létezését már feltételezi? (A kifogással már foglalkoztam *Lét, érvény, jog* című tanulmányomban (Szellem és Élet. I. 1936. 129—143. 139.).

¹ *Macht, Recht, Verfahren*. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. XXX. 1936—37. 1936. 67—85., 79. 1.

² *A szociológia elemei*. 1938.

«kopernikuszi fordulatot» adni. A kiegyenlíthetetlen kettősség ugyanis a tárgyi világra vonatkozik. Gondoljuk el, mondtam, hogy valóság és érték a transcendens tárgyaknak számunkra elérhetetlen világában lebegnek. Számunkra ellenben mindig csak érzékiéinek és értékelésnek az egyidejű átélése van adva.

Ennek a fordulatnak az a jelentősége, hogy az ismeret-tárgyak feloldhatatlan kettőssége és ellentéte, mint az alanyi szemléletnek, a léleknek önmagán túlra kívánczó képkivetítése válik magyarázhat óvá.

A szemléleti módszer kezdettől fogva a tárgyi világban észlelt fogalmi ellentétnek az alanyi szemléletbe való visszavonulás segítségével történő áthidalását jelentette. A szkeptikus gondolkodás második lépést jelentett a szemléleti tünemények közé való bellebbezésének ezen az útján, mert hiszen immár nem csupán a tárgyi ellentét megoldása, hanem annak előállása is, szemléletmódok önkényes képkivetítésével volt megmagyarázható. Ezen az úton harmadik lépést tettem az utópia értelmére vonatkozó kutatásaim során.¹ Az utópia végső gyökere ugyanis az a vágykonfliktus, amely a valóság és az érték ellentétének és azonosságának az egyidejű kívánásában áll. Az elméleti értékfogalom ennek az utópisztikus vágykonfliktusnak az elvont képkivetítése. A jogi utópia és a természetjog végső magyarázata, a jognak, mint utópiának az értelme szintén az, hogy a jogtétel és a jogeset ellentétét is, meg egybeesését is, egyidejűleg kívánjuk is, meg el is utasítjuk és ennek a vágykonfliktusnak a víziója a jogi utópia.

Ezek persze igen messze vezető elgondolások. A figyelmes olvasó talán észreveszi, hogy mutatnak némi távoli rokonságot a «kell» élményének Olivecronánál található lélektani magyarázatával. Nem kívánom tovább fűzni a gondolatot. Csupán azt jegyzem még meg, hogy Gurvitch intuicionista tipológiája a jogélménynek minőségileg különböző típusokban leendő elemzésére, érték-ténykapcsolatok élesen megkülönböztetett típusai-

¹ *Az utópia értelme.* Kolosváry-Emlékkönyv. 1939. 211—223. *Der Sinn der Utopie.* Sonderabdruck aus Zeitschrift für öffentliches Recht. XX. 1940. 34 lap.

nak vizsgálatára, a kutatás konkretizálására hív fel, amiben rokonságot mutat az újrealizmussal.

A további kutatás előtt a tipológia, a lélektani magyarázat és a modernizált naturalizmus útjai kecsegtetnek eredménynyel. A haladásból levonható tanulságok: merev általánosítás helyett inkább finom és mély megfigyelés és leírás, továbbá a normatív elemeknek lelki, illetőleg természeti folyamatok keresztmetszeteként, tartalmaként, képvetítéseként való értelmezése. Ezekbe az irányokba mutat a jogszociológia további haladásának a valószínű útja.

Horváth Barna

AGRÁRÁLLAM VAGY IPARÁLLAM ÉS A HÁBORÚS GAZDÁLKODÁS

Úgy a tudományos, mint a gyakorlati agrárpolitika kialakulására nagy hatással volt az «agrárállam, vagy iparállam» vita-kérdése. A Roscher által formába öntött tudományos anyag a múlt század utolsó évtizedében megmerevedni látszott s a vám-tarifa és a mezőgazdasági hitel körül vívott politikai harcok argumentumai *átütő* erő nélkül szűkölködő jelszavakká váltak. Az agrárállam, és iparállam vitája megmozdította a német köz-gazdasági tudomány minden számottevő művelőjét s az agrár-gondolat parlamenti képviselői épúgy, mint a Velük szemben álló «szabadkereskedők», a lefolytatott vitából elmélyülő szem-pontokat, statisztikai bizonyítékot s a német parlamenthez méltó, logikailag kifogástalan argumentumokat kaptak.

Az agrárpolitikai tudomány a földjáraadéktan és a csökkenő földhozadék törvényének újabb vizsgálata folytán értékes köz-gazdasági megállapításokhoz jutott. A Ricardo-féle földjáraadéktan egybevetése a piaci fekvésre támaszkodó Thünen-féle jára-dékelmélettel épúgy, mint a szervezett munka járadékképző hatásának (Rodbertus) kombinációja a kultúr-javításokkal (Liebig) új és teljesebb szemléletet nyújtott a mindkét fél által egyformán használható, primitíven fogalmazott törvényszerű-séggel szemben.

Talán még ennél is nagyobb lendületet vett a csökkenő föld-hozadék törvényének, röviden a földtörvénynek, tudományos vizsgálata. Liebig kutatásai nyomán túlzott optimizmus fogta el nemcsak a mezőgazdaság természettudományi munkakörében tevékeny szakembereket, hanem a liberális gazdasági rendszer tanai által befolyásolt közgazdákat is, akik az agrárkrízis fenye-gető veszélyét és annak speciális következményeit a meliorációk és a kémia fegyvereivel kivédhetőnek tartották. Fantasztikusnál

fantasztikusabb mezőgazdasági tervek születnek a nemzetközi munkamegosztás elgondolása nyomán, amelyek közül kuriózumként csak a Szahara öntözésére és kalorikus művelet útján az Északi-Sark egyes vidékeinek gabonatermesztésére, továbbá az összes élelmiszereknek kémiai úton való előállítására utalunk, ötven év távlatából, az azóta bekövetkezett tragikus események tapasztalataival bölcsebben, ma már mosolygunk azon, hogy ilyesmi szóba is kerülhetett, de annak idején komoly tudósok bizonygatták, hogy a Malthus-féle sötétenlátás gyermekes, Madách Embertragédiájának eszkimójelenete soha nem fog bekövetkezni.

Az agrárállam és iparállam tudományos vitájában a földtörvényt már teljes hatásának ismerik el a szabadkereskedelem szóvivői is, sőt szembeállítva ezzel az ipari növekvőhozadék törvényét, utóbbiból vezetik le az olcsó külföldi gabona behozatalának szükségességét. Brentano utal arra, hogy a csökkenő földhozadék törvénye a gyorsan növekvő népességű államokat szükségszerűen tereli az iparosodás felé, mert csak így képesek a belföldi mezőgazdaság termelési költségeinek emelkedését — ami feltétlenül visszahat az életnívóra is — tengerentúli országok olcsóbb mezőgazdasági terményeivel kiegyensúlyozni és a nemzeti jövedelem és vagyonosodás számára az ipari tőke és munka növekvő produktivitását biztosítani.

Wagner Adolf és a védvamos irány többi híve, szintén a földtörvényből vezetik le a külföldi konkurrencia elleni védekezés szükségességét. Európa kultúrterületei már telítve vannak meliorációval és mezőgazdasági munkával; földjének természeti hozadéka közeljár a maximumhoz és az ennek emelésére fordítandó befektetés aránytalanul több költséget jelentene, mint terményszaporodást. Viszont az újonnan eke alá *vett*, tengerentúli földek nyers- és tisztahozadéka a befektetések arányában korlátlanul emelhető, mert messze vannak még a «maximum»-tól.

Az a kérdés most már, hogy ennek a konjunktúrának kihasználása a hazai mezőgazdaság feláldozása és a fokozott iparfejlesztés révén nem okoz-e nagyobb gazdasági és szociális kárt Európa kultúrországainak, mintha a termelési költségek különbségeit a belföldi mezőgazdaság istápolásával kiegyensúlyozzák. Utaltak arra, hogy a textilipar maga is mezőgazdasági nyers-

anyagokat dolgoz fel és a nem őstermelő lakosság ellátása szintén a mezőgazdasági termelésre utalja az emberiséget. Így az ipari termelés értékét végeredményében az határozza meg, hogy termékeiért mennyi mezőgazdasági árucikket lehet kapni, más szóval, hogy a mezőgazdaság vásárlási akarata és képessége mennyi iparcikket tud felvenni. Utaltak arra is, hogy az ipari haladás motorereje a XIX. században az iparcikkek árforradalma volt. Angliában egy font fonál ára 1779-ben 38 silling, 1882-ben 1 silling 10 penni. Hasonló arányú árcsökkenés és ezzel arányban álló keresletnövekedés ma már el sem képzelhető. Az ipari haladás másik alapja: a szállítási eszközök rapid fejlődése és a tarifális olcsóbbodás, a nemzetközi munkamegosztásba távolabb fekvő agrárországok fogyasztását kapcsolta be, de ez szintén problematikus, mert a tengerentúli országok szukcesszive maguk is iparosodni fognak és belső fogyasztásuk ipari tőkeképzőerejét kihasználják.

ötven év közgazdasági fejlődése igazolta Wagner Adolf és társainak jövőbelátását. Ha akkor Amerika és Japán nagyrésze, India és Oroszország, de hazánk és a Balkánállamok is Közép-európa ipari fejlődésének biztos agráralapjául voltak tekinthetők, a világháború alatt és után megindult ipari fejlődés ma már nemcsak kétségessé teszi Európa iparos államainak uralmát ezeken a fogyasztópiacokon, de az ott kifejlődött ipar összeütközésekre vezető konkurrenciát jelent nekik, amint ezt különösen Japán textilipari fejlődése igazolja. Az Egyesült-Államok, hazánk, sőt Oroszország is, ma már csak néhány ipartermékben abszolút biztos piaca Angliának, Németországnak és egyéb iparállamnak.

Nem kisebb súlyú érveket szolgáltatott az akkor még ifjú, később világhírre emelkedett német agrárpolitikusnak, Max Seringnek tanulmányai sem. A német nép véderejének ősforrása a földműves-népesség. A városi lakosság és az ipari foglalkozást űzők katonai alkalmatlansága sokkal csekélyebb, mert fizikai és idegeregük elhasználódott. Az elpusztult agrárnépességet pedig, amint ezt Róma példája bizonyítja, városiakból regenerálni nem lehet. Felvetette Sering azt a kérdést is, hogyha Németország a háborús körülmények következtében blokádnak alá kerülne, elcsenevészdedett mezőgazdasága képes lesz-e hadseregét és civil

lakosságát éveken keresztül élelmiszerrel és a textilipart nyersanyaggal ellátni? Németország kenyérmagvakban önellátó, mert ha az ipari feldolgozásra és állati takarmányozásra fordított nyersanyagot emberi táplálkozás céljaira hasznosítja, a kiőrlés s a keverés kisebbmértékű változtatásával a gabonabehozatalt nélkülözni tudja. Viszont ez a változás a hús- és zsírellátás rovására megy, nem említve a textilipar nyersanyagszükségletét. Az előrelátó gazdasági politika tehát nem engedheti a hazai mezőgazdaságot elpusztulni és igyekeznie kell a mezőgazdasági népességet falusi lakóhelyén és mezőgazdasági foglalkozásában megerősíteni.

Az ötven évvel ezelőtt lefolyt vitának végső eredményét, hogy sem a kizárólag agrár, sem a túlnyomólag iparállam gazdasági alakulata egészségesnek nem tekinthető, hanem mindkettőnek helyes arányára kell törekedni, a világháború úgy tudományos, mint politikai szempontból igazolta. A Páris-környéki békék óta egymást váltogató gazdasági krízisek e megismeréshez újabb bizonyítékokat szolgáltatottak. Az arany és a nemzetközi követelések tőkereje az angolszász-államokba koncentrált. Ennek következtében az egyes európai államok autarchiáját már maga a hitelhiány kikényszerítette volna akkor is, ha a nemzetközi cserének nem kellett volna különböző szállítási, valutáris és vámpolitikai nehézségekkel megküzdnie. A békekötést követő első évtized gabona-, gyapot- stb. krízisei s a hadiipar átállításának nehézségei szükségszerűen vezettek az európai államok többségének kötött gazdasági rendszerei felé, amelyeknek kiindulópontja, akár Oroszországot, akár Olaszországot, akár Németországot nézzük, a népesség ellátásának a termelés és fogyasztás racionalizálása útján való biztosítása. Minden európai állam talajának, klímájának, néperezésének, történelmi fejlődésének megfelelően igyekezett mezőgazdasági termelését átállítani, kezdve a birtokpolitikától, a növénytermesztésen, állattenyésztésen, mezőgazdasági iparon keresztül, a kivont talajerő pótlásáig. Ha eddig csak sujtás volt a ruhán a mezőgazdasági szakoktatás és a kísérletügy, ez most, mint motorerő nyert alkalmazást, hogy a jobb vetőmag, a megfelelőbb állatállomány, az üzemtechnika racionalizálása nemcsak egyes elitüzemekben, de országos viszonylatban is jelentős terménygyarapodást hozzon létre. A mezőgazdasági szociálpolitika is, de mind-

ezek felett a méltányos ár s a biztos értékesítés, integráns része lett Európa legtöbb államában az irányított mezőgazdasági politikának. Csúcsteljesítmény volt az eddig elhanyagolt, vagy művelésbe egyáltalán nem vett területek bonifikációja, olyan nagyarányú telkesítés, aminőre gazdaságtörténeti középkorunk első, agrárperiódusa óta alig találunk példát Európában. Olaszország, Németország, Oroszország óriási költséggel nagy területeket tett alkalmassá ekésművelésre. Az irányított gazdálkodás Európa vezető országaiban tervgazdasággá sűrűsödött.

Természetesen a mezőgazdasági termelésnek előtérbenyomulása nem volt öncél és főleg nem járt karöltve az államok ipari termelésének lebontásával. A bonifikáció, a mezőgazdasági termények értékesítésének megszervezése és a méltányos ár nem egyjelentésű az őstermelők munkájának túlértékelésével. Az államhatalom gondoskodott arról, hogy a csökkenő-földhozadék törvénye által determinált magasabb termelési költségek a terményárakban kiegyenlítést nyerjenek, de csak azért, hogy a gazda többtermelésének veszélyeztetése nélkül képes legyen munkásait magasabb életnívón fizetni és képes legyen vásárlási erejével a bel-földi ipart alátámasztani. A méltányos ár épűgy, mint az értékesítés biztosítása a legtöbb országban állami feladattá lett, ott is, ahol az egyes termelő az üzemkezelésben és az értékesítésben megtartotta önállóságát. A városi fogyasztó és a falusi termelő érdekellentétének szaldóját legtöbb esetben a közvetítő-kereskedelem fizette meg.

A most dúló háború gazdasági része már az agrárállam és iparállam kiegyensúlyozott rendjének keretei között mozog. A hadviselő államok, Angliát sem véve ki, több-kevesebb erőfeszítéssel igyekeztek mezőgazdaságukat fejleszteni, de a modern harci eszközök előállítása érdekében összes, de különösen nehéz- és vegyiiparukat is nívón tartották. Az önellátás, amely végeredményben a mezőgazdasági és az ipari termelés gazdasági és szociális egyensúlyát is jelenti, intézményeiben már jóval a háború kitorése előtt meg volt alapozva. Az anyagfelhasználás racionalizálása, az összfogyasztás százalékos csökkentése, a keverés, a hulladék értékesítése, a pótanyagok alkalmazása, mind előre megállapított tervgazdálkodás alapján megy végbe.

Ezeket a kitaposott utakat járják ma már nemcsak a had-

viselő felek, de a blokád gyűrűjébe szorult semleges országok is. Mi erősebben érdekeltek vagyunk, semhogy saját fogyasztói és termelői helyzetünk változásából objektív igazságokat vonjunk le. De ha egy abszolúte kívülálló ország háborús agrárpolitikai intézkedéseit mérlegeljük, nyilvánvalóvá lesz, hogy a nemzetközi munkamegosztás zavarai esetén az agrárállam és iparállam egyensúlya egyetlen segítség a nehéz idők enyhítésére.

Svájc már a mostani háború első évében intézkedéseket foganatosított mezőgazdasági termelésének fokozására. Nemcsak a tagosítást és több, mint 72.000 hektár ártéri területnek vízmentesítését vette munkába, amely utóvégre hosszabb idő múltán érezteti hatását, hanem futballpályákat, tornatereket, parkok pázsitját szántották fel és minden kanton talajjavító-hivatala a legkiválóbb szakemberek útmutatása szerint gyors tempóban végzi ezt a szükségmunkát. Minthogy pedig az átállítás magángazdaságilag nem mindég kifizető, az állam olcsó hitellel és garantált terményárakkal segíti az akciót. Újabban még a városi építkezések korlátozását is tervbe vették s az így felszabadult mérnökök, előmunkások, akiket egyébként a katonai szolgálattól is mentesítenek, a talajjavítást és egyéb meliorációkat szakszerűen és soronkívül végzik. Olyan törvénytervezet is készül, amely ezt a fontos és sürgős akciót kiveszi a magánkezdeményezés szabad elhatározása alól, általános vetési és művelési kényszert tervez, beleértve a kötelező munkaszolgálat behozatalát is a városi fiatalságra és a katonaköteles koron túllévőkre. A már művelésbe vett területek növénytermesztésének és állattenyésztésének mennyiségi és minőségi felfokozását, amely különösen nálunk lenne sürgős tennivaló, Svájcban nem kell új intézkedésekkel alátámasztani, mert ezirányban a mezőgazdasági szövetkezetek és érdekképviselők már évtizedek óta eredményes munkát végeztek.

Hogy az egyes hadviselő államok mily mértékben igyekeztek mezőgazdasági termelésüket felfokozni, fogyasztásukat racionalizálni és hogy a háborús gazdálkodás az agrárállam és iparállam helyes arányának figyelembevételével, a szükséglet-kielégítés sürgőssége szerint mily mértékben vesz igénybe kényszereszközöket, annak fejtegetése már túlhaladja e tanulmány kereteit.

Czettler Jenő

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKA

Hazánk az egyesületek országa. Egyedül a főváros társadalompolitikai ügyosztálya 300 Budapesten működő jótékony-célú egyesületet tart nyilván. Mégis általános az a panasz, hogy a magyar társadalmat nehéz megszervezni, hogy a társadalomszervező munka szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A hasonló célkitűzésű társadalmi egyesületek összevonása már kormányzati program is volt, de megvalósítása eddig még nem sikerült. Szervezők és előadók jól ismerik azokat a nehézségeket, amelyek legtöbb városunkban és községünkben felmerülnek akkor, amikor a helyi szervezeteket és egyesületeket szeretnék egy közös cél elérése vagy akár csak egy közös rendezés érdekében összefogni. Az ilyen merész vállalkozók elé — mint köztudomású — elsősorban személyi nehézségek tornyosulnak. Egy másik jellemző vonása egyesületi világunknak akkor ütközik ki, ha egyesületeinket célkitűzésük szerint csoportosítjuk. Az ú. n. szociális-karitatív célkitűzésűek csoportjában aránytalanul nagyobb számban szerepelnek az «általános szociális» feladatok ellátására vállalkozók, mint az anyagi és erkölcsi erőiket egy *sajátos szociális kérdés* megoldására tömörítő társadalmi szervezetek. Ha megrajzolnánk a társadalmi szociális munka térképét, azon több munkaterületet fehér vagy majdnem egészen fehér folttal kellene jelölnünk, így pl. a megelőzésre törekvő ifjúság- és nő védelmet. Ma sincsen olyan társadalmi szervezet, amelynek az lenne a célja, hogy az iskolaköteles kort már meghaladt, sem tovább nem tanuló, sem tanoncnak nem szerződött, sem kereső munkát nem végző, szóval minden elfoglaltságot nélkülöző fiú- és leányifjúságot összegyűjtse, foglalkoztassa, lehetőleg valamilyen pályára terelje és közülük minél többet megmentsen nemcsak az elzülléstől, hanem az örökös létbizonytalanságtól és a mindig alacsony

életszínvonalat jelentő napszámos sorstól. Egy ilyen társadalmi kezdeményezés — mint ahogyan más problémakörben, pl. az anya- és csecsemővédelem terén megtörtént — már maga után vonhatta volna a kérdés intézményes rendezését. A sok ezer egyesület még valóban nem jelenti azt, hogy társadalmunk a fegyelmet, elsősorban önfegyelmet kívánó céltudatos szervezethez hajlamos volna. Az individualizmus gyakorlati megnyilvánulási formájának: a liberalizmusnak virágkorában másutt is, nálunk is sok jótékonycélú egyesület keletkezett azzal a ma már átlátszó tendenciával, hogy abból, amit a szabadverseny nyertesei két kézzel, szociális gátlás nélkül magukhoz ragadtak, itt-ott egy-egy morzsát félkézzel visszaadjanak a versenyben lemaradt vesztes tömegeknek. Azt természetesen senki sem állítja, hogy főképp akkor, amikor a társadalom testén egyre üszkösebbek lettek a kapitalista rendszer okozta szociális sebek, ne akadtak volna olyan szervezetek, olyan egyesületek, amelyek igyekeztek ezeket a sebeket önzetlenül, a legjobb szándékkal, a jótékonyág különböző balzsamcseppjeivel gyógyítani és terjedésüket meggátolni. Voltak — és nélkülük a társadalmi és gazdasági válság bizonytalansággal még rombolóbb hatású lett volna, a még ma sem befejezett, ma sem lezárult korforduló szenvedései még embertelenebbek. De mert az elmúlóban lévő liberális korszaknak társadalmi szociális munkája csak néhány kivételes esetben lépte át a jótékonyág határait azért, hogy szociálpolitikai irányú tevékenységet kezdeményezzen és a legégetőbb kérdések megoldását provokálja, különösen abban a világnézeti atmoszférában, amely az egyént istenítette és ugyanakkor kegyetlenül magára hagyta, amely az egyént kiemelte a természetes közösségekből, sőt gyakran szembeállította a családdal és a nemzettel, amely divatjamúlt múzeumi tárgyaknak tekintette a kereszténységet és a nacionalizmust, abban a «társadalomtalan társadalomban» a jótékonyág sem lehetett más, mint atomizált erők, személyek vagy csoportok hangulatoktól vezérelt ad hoc alamiznaosztása. Hiába voltak a személyi kultuszt űző, egyéni hiúságot legyezgető, több vezetővel, mint végrehajtóval rendelkező, inkább a reklámra és a klikk-szellem ápolására, mint a produktív munkára súlyt helyező, önvállveregető egyesületeken kívül emberbaráti szere-

tettől vezérelt, becsületes odaadással és szociális érzékkel dolgozó és sokszor úttörő munkát végző társadalmi szervezeteink is — a szétszórtságot és rendszertelenséget, az adminisztráció túltengését, egymás munkájának keresztezését máig sem lehetett kiküszöbölni és a szervezettséget, a munkaterület egymás közötti felosztását, a munka racionalizálását és céltudatosságát biztosítani.

Tagadhatatlan, hogy a «nagy veszélyek» idején, így a világháború alatt, majd a forradalom okozta romok eltakarításának éveiben sikerült elérni bizonyos egységet, együttműködést, több szakszerűséget és az erők gazdaságosabb felhasználását, de a közvetlen veszély elmúltával a régi szellem és a régi módszerek vertek ismét tanyát az egyesületi berkekben. A világgazdasági válsághullám rajtunk is átcsapott. De, mint ahogyan a pusztító ár visszahúzódása után nem egyszer termőbb lesz a talaj, mint volt azelőtt, úgy a szociális talaj is termékenyebb lett a romboló válságáradat apadásával. Miután a válság az egyesületek vagyonát jórészen magával sodorta és a tagok anyagi erejét is jelentékenyen meggyöngítette, ha a társadalmi szervezet tovább akart működni, a nálánál anyagilag erősebb szervezethez: államhoz vagy helyi hatósághoz kellett segítségért fordulnia. Csak egy példát említek: 1936-ban közel 100, nagyrészen szociális célzattal működő budapesti nőegyesület bevételének mindössze 3.9%-a származott tagdíjakból. Az adományokból származó bevételüknek több mint 40%-át az állam és közel 13%-át a főváros adta támogatásként, ezenkívül különböző intézményeikbe az állam által gondozásra beutaltak után fizetett tartásdíjak is jelentékeny összeggel szerepeltek ezen egyesületek bevételei között. Hasonló a helyzet a gyermek- és ifjúságvédelmi stb. egyesületeknél. Állam és főváros ilyenformán fontos helyet kaptak a társadalmi egyesületek létét biztosító tényezők között, működésükre nagyobb befolyást nyerhettek, a hatósági és a társadalmi szociális munka között szorosabb együttműködést kívánhattak. A gazdasági válság nyomában fellépett, eddig ismeretlen méretű munkanélküliség, állástalanság, tömegnyomor olyan rendkívüli teljesítményt követelt az anyagi nehézségekkel küzdő társadalmi szervezetektől is, hogy a komolyak, a jószándékúak maguk is belátták,

milyen fontos a szervezettebb, a szakszerűbb munka. Hatóság és társadalom kooperációja annál inkább szükséges volt, mert előbbi is csak a közjótékonyság fegyvereivel harcolt az ijesztően felduzzadt szociális bajok ellen. Arra kellett tehát törekedni, hogy a rendelkezésre álló különböző segélyek a lehető legigazságosabban és leggazdaságosabban kerüljenek szétosztásra és amennyire lehet, mindenféle visszaélésnek elejét vegyék. (Hogy miért nem alkalmazott vagy alkalmazhatott a hatóság szociálpolitikai megoldásokat, arra most nem akarok kitérni.)

Ennek az egész jótékonyági rendszernek nemcsak azért, mert a szétforgácsolt, rendszertelenül működő társadalmi erővel a rendszeres együttműködést csak részben lehetett megvalósítani, hanem azért is, mert a munkaképes tömegek ellenszolgáltatás nélküli segélyezése az egyes embert destruálja, a társadalmi közösséget bomlasztja, a nemzetfenntartó erkölcsi és fizikai erőket elsorvasztja, a szociális kérdések komoly megoldását pedig csak elodázza és megnehezíti, előbb-utóbb meg kellett változnia. Mindezeket az alapvető hibákat jól látták az ínségakciókat lebonyolító hatóságok és lassan ráeszméltek azok a társadalmi szervezetek is, amelyeket a segélyt kérők rendszeresen ostromoltak. A hatóságok a segélyek ellenében kívánt munkaszolgáltatással, ínség- és szükségmunkákkal igyekeztek hidat verni az intézményes, a szociálpolitikai megoldások felé, társadalmi részről pedig egyes szervezetek részben saját belátásukból, részben a hatóság szuggeszciójára a liberális szemlélettől eltérő más, a közösségi szemlélet felé tájékozódó utakon igyekeztek, illetőleg igyekeznek most is a társadalmi szociális munkát produktívabb irányba terelni.

Országos viszonylatban a «Magyar a magyarért» mozgalom, amelynek szakképzett munkaerői most mint a belügyminisztérium szociális szervezete működnek, a megszállás alól felszabadult Felvidéken próbálta ki először, miként lehet a társadalom elemeit szociális munkakörökben állandóan és rendszeresen foglalkoztatni. A mozgalom a maga működési területén fekvő községekben hatósági és társadalmi tagokból álló *munkaközösségeket* szervezett azzal az elgondolással, hogy a munkaközösségekre bíz a helyi szociális feladatokból annyit, amennyit a tagok teljesítőképesége és szellemi szín-

vonala elbír. A beszámolók számos olyan feladatot sorolnak fel, amelyeket általában szívesen vállaltak a munkaközösségek tagjai. Ilyenek pl.: környezettanulmányok felvétele, időszakos családlátogatások, az után járó gondozás egyes konkrét megadott teendőinek ellátása, társadalmi gyűjtések rendezése, hatósági étkeztetési és felruházási akciók kiegészítése, munkaképtelenek, elaggottak gondozása, rendszeres ellátásuk megszervezése, közérdekű intézmények — bölcsődék, napközi otthonok, népkonyhák — vezetése, vagy felügyelete, háztartási, főző- és varrótanfolyamok rendezése stb. Egyes helyeken — mondják a jelentések — már a Zöldkereszt és a Stefánia társadalmi hátvédjévé kezdenek válni a munkaközösségek. Megszervezik a szomszédságot terhes- és gyermekágyas nők háztartási és házkörüli teendőinek ellátására, vándorcsecsemőkelengyéket készítenek és gondoskodnak azok karbantartásáról, megszervezik a faluban az anyatejakciót, messziről bejáró iskolásgyermek ebédeltetését, a szegényalapon gyógyszerhez nem jutó szegények gyógyszerellátását stb. A feladatokat a hivatásos szociális munkás jelöli ki és gondoskodik arról is, hogy a gyakorlati munka folyamán gyűléseken és megbeszéléseken állandóan fejlessze az önkéntes szociális munkások látókörét, hogy a helyi jelentőségű bajokon túl a távolabb eső, de *az egész nemzeti közösséget érintő problémákat is meglássák*. A «Magyar a magyarért» 1939-ben megjelent beszámolója a munkaközösségekkel kapcsolatban többek között ezt mondja: «A tökéletes szociális rendszer csakis *a hatósági munka és a társadalmi segítség szoros együttműködésével* valósulhat meg. A társadalom segítő erőinek bekapcsolását egyben a *szociális felelősség* tudatosítását szolgálták a szociális megbízottaink által megindított munkaközösségi szervezkedések». A munkaközösségek tevékenységének ismertetése után még hozzáfűzi: «Nagy lehetőségek rejlenek a kísérletben. Biztató ígéret, hogy ezen az alapon meg lehet teremteni az ország szociális szeretethálózatát». Ez a hálózat azóta már tovább terjeszkedett és ahol a belügyminisztérium szociális szervezete működik, ott mindenütt megalakulnak a munkaközösségek. Ezek eredményes működéséből kell levonni azt a tanulságot, hogy a társadalmi erők közreműködése komoly segítséget jelent a közhatóság népjóléti munkája és

általában a szociálpolitikai törekvések számára, ha ezeket az erőket *szakképzett, hivatásos szociális munkakerők* szervezik, irányítják és képzik.

A fővárosban az ú. n. szociális telepeken («Jószomszéd» telepeknek is nevezik) működnek ilyen munkaközösségek. Jelenleg 8 ilyen telep van.¹ A főváros társadalmpolitikai (ezelőtt Közjótékonyági és szociálpolitikai) ügyosztályának 1938. évi jelentésében olvassuk a következőket: «... a szociális védelem hacsak közvetett és nem használja ki az anyagi juttatás nevelő és társadalomszervező lehetőségeit, bizonyos idő múlva azt a réteget, amelyet védelemben részesít, mintegy beleszoktatja ebbe az állapotba. Felmerült a közvetlen segítség, az olyan speciális védelem szüksége, amely az összes lehető nevelési és szervezési tényezőket egyesíti.» Ennek a védelmi munkának úttörői és szervezői a fővárosban az előbb felsorolt telepek, amelyek mindegyikének közös jellemvonása, hogy *a)* nem várja meg, míg a gondozásra és nevelésre utaltak felkeresik azokat, akiktől segítséget (nem segílyt!) várnak, hanem azok, akik erkölcsi, kulturális, anyagi és társadalomhelyzeti többlettel rendelkeznek, maguk keresik fel a gondozásra és nevelésre utaltak egy bizonyos rétegét vagy csoportját; *b)* a munka 3 irányú: gondozó, nevelő és szervező; *c)* a telepeken működő munkakerők kisebb számban szakképzett hivatásos szociális munkások, nagyobb számban egyházi és társadalmi szervezetek keretében vagy egyénileg bekapcsolódott önkéntes munkatársak; *d)* minden telepnek megvan a hatósági és társadalmi elemeket egyesítő munkaközössége. Három telep személyi és dologi kiadásai külön címen szerepelnek a társadalmpolitikai ügyosztály költségvetésében, de a többi telepet is támogatja a főváros a munkájához szükséges épület átengedésével, a fűtés

¹ Az V., Vág-u. 12. sz. alatti Központi Szociális Telep, a X. kerületben a Kozma-utca 7—9. sz. alatt, továbbá a Ceglédi-út 30. sz. alatti és az Augusztá-szükséglakótelepeken, a IX. kerületben a Zita—Mária Valéria és a Vágóhid-utcai szükség-, illetőleg kislakásostelegeken és a XIII. kerületi Babér-telepen. (A legutóbbi eddig szükséglakástelep volt, most átépítik kislakásos teleppé.) A telepek túlnyomórésze egy-egy szükséglakástelepen élő családok szociális és kulturális gondozásával foglalkozik.

és világítás költségeinek és más dologi kiadásoknak (irodai felszerelés, berendezés stb.) fedezésével,

A szociális telepek közül elsőnek a Külső-Kőbányán lévő Kozma-utcai telep nyílt meg, mint Kozma-utcai Népgondozó és Népművelő Otthon 1935 november 5-én. Ezt a legrégebben működő és munkatársi otthonnal is rendelkező telepet szeretném itt rövid ismertetés keretében bemutatni.

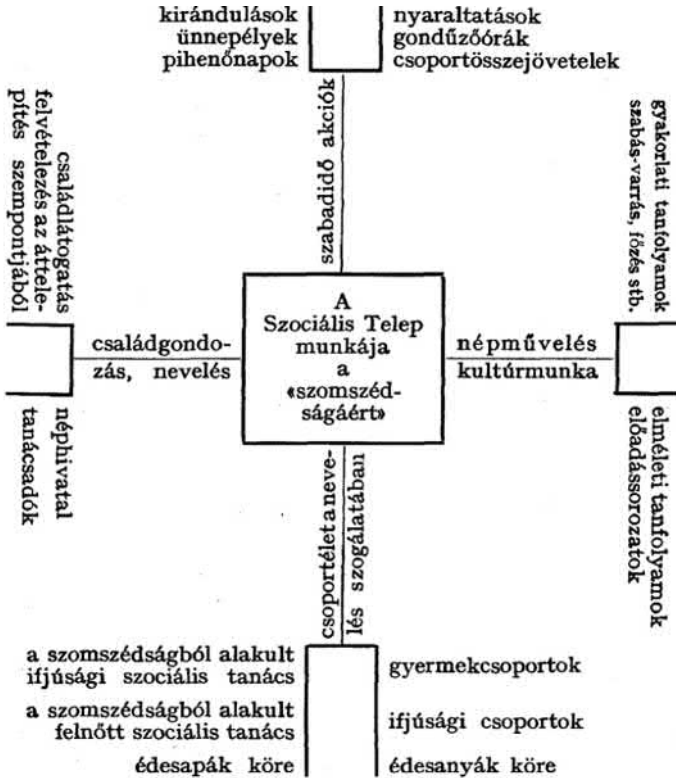
A telep szervezését egy ifjúsági mozgalmi csoport kezdeményezte, amelynek női munkatársai a Szociális Misszió Társulat leányifjúsági mozgalmának tagjai közül kerültek ki, a férfi munkatársai pedig egyetemi hallgatók és már egyetemet végzett fiatal jogászok és orvosok voltak. Mindnyájan önkéntes szociális szolgálatot teljesítve dolgoztak az intézmény meggyökereztetése, a munkaközösség kialakítása, a környék lakosságának, a «Szomszédság»-nak erkölcsi, kulturális, szociális és gazdasági szempontból való megismerése érdekében és kidolgozták a legalkalmasabbnak bizonyult munkamódszert, amely szerint most általában a többi telepek is dolgoznak. Eszerint a szociális telep: *a)* szociális (nem karitatív!) gondozással egybekötve neveli a «szomszédokat» munkára, munkaszereztetre, magasabb erkölcsi és szellemi értékek gyűjtésére, rendezett észszerű háztartás-gazdaságra, egészségesebb életmódra, a szabadidő helyes felhasználására stb. Munkájának ezt a részét a 88. oldalon lévő ábra tünteti fel.

b) neveli a társadalmat szociális életszemléletre, a közösség iránti felelősségre, céltudatosabb szociális munkára. Ez a nevelés kiterjed elsősorban a munkaközösséghez tartozó önkéntes szociális munkásokra, másodsorban a munka iránt érdeklődő baráti, pártfogói körre. A teljes munkaközösséget a 89. oldalon lévő rajz illusztrálja.

c) A telep *mint helyi szociális szervező* a szomszédság érdekében együttműködik a gondozó és nevelő munkájával határos vagy hasonló célkitűzésű, ezt a munkát kiegészítő össze? egyházi, társadalmi és hatósági szervvel. Ezt ábrázolja a 90. oldalon lévő rajz.

Az egy fő- és több melléképületből álló telep szomszédsága a munkástársadalom jellegzetes rétegződését mutatja az alkalmi munkából vagy az egészen minimális napszáméből

tengődő szükséglakótól a szezonmunkáson át a polgárosult szakmunkásig, fegyőrig és altisztig. A telep a maga hatókörét állandóan bővíti és körzetek szerint végzi a rendszeres család-gondozást. Ezek a körzetek: a Külső-Jászberényi-úti szükség-lakástelep, a Külső-Jászberényi-úti Városszéli-telep, a Drasche

téglagyár lakótelepe, a fegyőri és pénzügyőri telepek és a környező utcák munkáslakásai. A gondozott családok száma kerek számban egyezer, több mint ötezer lélekkel. Kik foglalkoznak ezzel az ezer családdal? Mint említettem, a telepnek *munkatársi otthona* van. A telep 15 állandó munkatársa közül 8 kint lakik az Otthonban és csak egy-egy szabadnapra megy haza a «családi otthonba». Ezeken kívül a többiek is rendszeresen

igénybeveszik az Otthont rövid pihenésre, a munkatársi tanulmányi napokon és egész napi munka közben étkezésre, szemitáriumi munkára. Az Otthont azért kellett megszervezni, mert a telep a főváros egyik legtávolabbi külterületén, a város közép-pontjától kb. 14 km-re van és így a munka folytonosságát, a szomszédság alapos megismerését, a munkaközösség kialakítását és rendszeres együttműködését csak az állandó ottartóz-

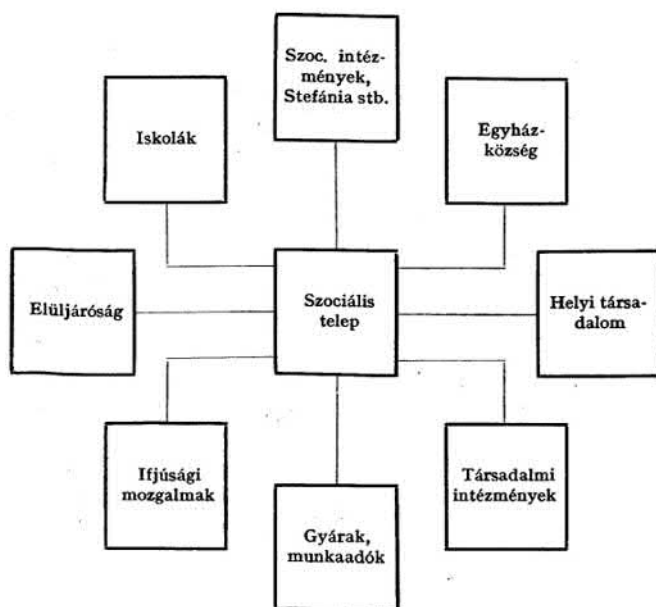

kodással, odatelepüléssel lehet biztosítani. A lakáson, fűtésen és világításon kívül az Otthon felszerelését majdnem teljes egészében a munkaközösség önerőből — nagyobb részben egyéni, kisebb részben társadalmi hozzájárulásból — teremtette elő. Lényeges segítséget nyújt a telephez tartozó évről-évre rendszeresen megmunkált kert termése. A munkatársi Otthon konyhája látja el a szomszédság részére rendezett különböző akciókat, pl. a gondülő órák alkalmával adott uzsonnát, az első szentáldozással kapcsolatban adott reggelit, egy-egy ünnepélyes családi összejövetelen a vacsorát, kurzusok alkalmával a résztvevők ellátását stb. Ilyen alkalmakkor a szomszédságból ki-

kerülő munkásasszonyok is segítenek a munkatársaknak és önkéntesen elvégzik a főzést, mosogatást stb.

A munkatársak *vezetőképző, illetőleg továbbképző foglalkoztatása* a következőképpen történik:

1. havonként munkatársi tanulmányi napok, vagy félnapra terjedő összejövetel van; 2. hetenként munkajelentések

a telep vezetőjével való egyéni megbeszélés keretében; 3. a munkaközösség minél bensőségesebb kialakítását szolgálják az ünnepi vagy szórakoztató összejövetel; 4. a munkaközösség munkájának tapasztalatait, munkamódszereit igyekszik propagálni és elfogadtatni a szociális vitadélutánokon. Ilyen vitadélután rendeztek pl. 1940-ben a szociális akadémia hallgatói részére, a X. kerületi elöljáróság népjóléti osztályának munkatársai és az önkéntes női munkaszolgálat vezetői részére. A női munkatáborok 28 napos vezetőképzőtanfolyama is a Kozmaúti telepen zajlott le.

A telep a *legszorosabb együttműködést fejt ki* a területén működő hatósági és társadalmi kulturális és szociális szervezetekkel. Pl. résztvett több tantestületi értekezleten és megbeszélést tartott az iskola és a telep közös munkafadatairól. Ilyen megbeszélés volt a Maglódi-úti, Kada-utcai, Ihász-utcai, Kápolnateri és Szent László-terti elemi iskolákban, legutóbbi helyen a leányiparos-tanonciskolában és az Óhegy-utcai polgári iskolában.

A már említett körzetekben lakó családok rendszeres gondozásához szorosan hozzákapcsolódik a telep *néphivatali és tanácsadói* munkája, mégpedig a szakemberek által vezetett jogi, egészségügyi, nevelésügyi és egyben gyógypedagógiai, háztartás-gazdasági és általános családvédő tanácsadó. Családgondozói munkájuk egyik legszebb eredményének tekintik, hogy a családok egyre nagyobb számban és egyre gyakrabban fordulnak a telephez legkülönbözőbb ügyeik elintézéséért. A néphivatali ügyekkel kapcsolatban nemcsak a munkások életére és a munkáslélekre vonatkozó értékes megfigyelésekkel gazdagodik a telep, hanem őszinte és bensőséges kapcsolatba kerül a családokkal, amelyek mindinkább a telephez tartozóknak érzik magukat. 1940-ben a néphivatal 515 esetet intézett el. Ezek közül legtöbb volt a munkábahelyezés: 183, az okmánybeszerzés: 114 és a lakásügy: 74. Ezeken kívül kisebb számban szerepeltek örökbefogadási, házasságrendezési, OTI-ügyek (öregségi, rokkantsági járulék kiutalása) gyermekeknek intézetekben való elhelyezése, árusítási engedély megszerzése stb. A munkábahelyezéssel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a munkához juttatott férfiak és nők között szép számban voltak olyan szükséglakás-telepiek, akik már évek óta nem tudtak vagy nem akartak munkát vállalni. A telepnek ezzel a tevékenységével függ össze a *környező gyárak munkaadói*val az állandó kapcsolatnak mind szélesebb körben való kiépítése és megtartása. A munkások szociális gondozásával pedig szorosan összefügg *a gyárgondozónőkkel való együttműködés*.

A családgondozó és nevelő munkával párhuzamosan kifejlesztette a telep a *csoporthoz tartozó munkát* és a *szabadidő-akciót*. A csoportmunkák sorában első helyen áll a *gyermekfoglalkoztatás*. Mióta a családgondozó munka szoros kapcsolatba

hozta a telepet a szülőkkel, a gyermekekkel való foglalkozás sokkal eredményesebb. 1939—40-ben a rendes vasárnapi gyermekcsoportokon kívül a telep megszervezte a polgári iskolás gyermekek hétköznapi mese- és tanulódélutánjait is. A szülők ezért nagyon hálásak, mert mint ismeretes, a polgári iskolákban nincsenek napközi otthonok és így az egész nap munkában lévő szegény szülők gyermekei a hosszú délutánokon, mindenféle veszélynek kitéve, egészen magukra lennének. Az egyéni foglalkozás eredménye, hogy az elmúlt évben is több tehetséges gyermek továbbtanulását és a képességeinek legjobban megfelelő elhelyezését tette lehetővé a telep. Összesen 8 gyermekcsoport működik kb. 300 résztvevővel. Az ünnepi gyermektalálkozókon (évnnyitó, karácsony, farsang, tavaszi ünnep, évszáró) uzsonnával egybekötött ünnepek vannak, amelyeken a gyermekek szerepelnek és különböző versenyeket rendeznek. A telepen a nemzeti gyermekhéten, továbbá július és augusztus hónapokban rendszeres gyermek játszótéri foglalkoztatás van. Legújabban megszervezték a Külső-Jászberényi-úti városszéli telep gyermekfoglalkoztatóját. Itt ugyanis még nincsen óvoda és így a munkába járó szülők kisgyermekai felügyelet nélkül maradnak. A telep kultúrházában 50 gyermek részére megszervezett foglalkoztató tehát pótolja az óvodát mindaddig, amíg az felépül.

A *felnőttek részére* vasárnap délutáni és hétköznapi csoportos összejöveteleket tartanak az egyes lakótelepeken és a Kozmaúti telep helyiségeiben. A 8 működő csoport a következő: 1. Dolgozó munkások tanulmányi csoportja; 2. Dolgozó munkásnők csoportja; 3. Jókedvű-társaság; 4. Táncoló munkásifjúság; 5. Édesanyák köre; 6. Gondúzó órák szülők részére; 7. Édesapák köre; 8. Tisztviselőasszonyok köre. A telep állandó kapcsolatban van a *székesfőváros népművelési bizottságával*. A bizottság a telep körzeteiben 1940-ben összesen 12, részint elméleti, részint gyakorlati tanfolyamot rendezett. A gyakorlati tanfolyamokhoz rendszerint versenyek is kapcsolódnak.

A *szabadidőakció keretében* kirándulások voltak felnőttek és gyermekek részére. A 16 felnőtt- és gyermekcsoport mind-egyike évente 2 nagyobb kirándulást rendez. A munkásasszo-

nyok részére ebéddel és uzsonnával összekötött pihenőnapokat szervez. Múlt évben kétízben elvitték őket a Nemzeti Színházba. A telep arra törekszik, hogy a nehéz mindennapi gondokkal küzdő munkáscsaládok részére a szabadidő-akciót minél jobban kifejlessze és tökéletesítse. A tapasztalatok szerint az egyik legkedveltebb ilyen kezdeményezés a «gondúzó órák» és évről-évre nagyobb számban vesznek részt a szomszédok a karácsonyi, farsangi, tavaszi stb. ünnepi délutánokon.

A telep ú. n. *állandó intézményei* közé tartozik a gyermekotthon, amelyben naponta átlag 30, 3—6 éves gyermeket gondoznak. A gyermekek túlnyomórésze a Drasche-téglagyár legszegényebb munkáscsaládjából való. Az otthon vezetője kéthavonként szülői értekezletet tart, egészségügyi tanácsadója pedig havonként megvizsgálja a gyermekeket és tanácsadást tart a szülők részére. Az óvónők a gyermekek családját a rendszeres családgondozó munkával kapcsolatban állandóan látogatják. A gyárkaputól az otthonba és onnan vissza ők kísérik a gyermekeket, akik étkeztetésben is részesülnek.

A telepen 4 éven át leány munkaiskola is működött. Ezt — a szülők kívánságára — «kisgazdasszonyképző» tanfolyammá fogják átszervezni. Egy ilyen intézménynek nagy jelentősége volna, mert az otthoni nevelés ezirányú hiányait, tehát a háztartás vezetésére, a családi otthon gondos, lelkiismeretes és szakszerű ellátására való nevelést a bentlakással egybekötött hat-nyolchetes tanfolyammal pótolni lehetne.

A fentebb vázolt munkát a már említett 15 állandó munkatárson kívül még 15 teljesen önkéntesen, díjtalanul dolgozó szociális munkás végzi. Az előbbi csoportban kettő kivétellel mind nők, mégpedig óvónők, tanítónők és tanárnők. Ezek közül a telepet kezdettől fogva Földy Ilona székesfővárosi polgári iskolai tanárnő szervezi és vezeti. Rajta kívül még 3 munkatárs díjazásához járul hozzá a főváros. A többieknek csak készkiadásait (pl. a villamosköltséget) téríti meg. A másik csoportban egyetemi hallgatók, végzett jogászok, orvosok, közgazdászok és tanárok működnek. Az önkéntes munkatársak között mindig van egy-két hetedik-nyolcadik osztályos nagydíák, akik ezt az önkéntes szociális szolgálatot egyetemi hallgató

korokban is továbbfolytatják. A nagyobb társadalmi szervezetek közül elsősorban a Szociális Misszió Társulattal, a Társadalmi Szociális Bizottsággal és a Magyar Vöröskereszt Egylettel tart fenn állandó kapcsolatot a telep.

A szociális telepek munkájának eredményeit ma még nehéz lemérni. Nehéz számokban és statisztikákkal kimutatni, hogy mit jelent az, ha a magukat társadalmon kívülinek érző, a leg súlyosabb gátlásokkal küzdő, a nyomor kegyetlen szorításából való menekülésnél ezer akadályba ütköző és ezért nem egyszer társadalomellenessé vált szükséglakástelepi családok közvetlenül, mint ember az emberrel találkoznak olyan segítőkészekkel, amelyek nem messziről és az érintéstől iszonyodva vetnek tenyerükbe egy kis alamizsnát, hanem jószomszéd módjára megragadják az ökölbesorított kezeket is és igyekeznek őket az emberi életkörülmények, a több kultúra és tisztább erkölcsi atmoszféra megteremtésével visszahúzni a társadalmi közösségbe. Amikor a tanítók megállapítják, hogy mennyivel jobb viselkedésű az a gyermek, aki olyan telepről jön, ahol már van jószomszédság, mint az, aki olyan telepen lakik, ahol még nincsen, akkor bizonyítva látjuk, hogy kell és lehet menteni az embert, elsősorban a gyermeket, a magyar gyermeket. Több mint 6000 család él a szükséglakástelepeken és ezért mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy ezeken mindenütt megszervezzük a jószomszédság munkaközösségeit. Természetesen ez a társadalomnevelő munka nem korlátozódhatik a szükséglakástelepekre, hanem fokozatosan ki kell terjednie a kislakásos telepekre is, hiszen a végcél az, hogy minél szélesebb néprétegek kultúráját emeljük és gazdasági helyzetét erősítsük, egyben a társadalomnak a szociális munkába való bevonásával a *közösségi érzést* kifejlesszük. A tapasztalat azt mutatja, hogy szociális érzék szempontjából más emberek lesznek azok, akik ilyen telepeken szociális szolgálatot teljesítettek és közvetlenül találkoztak embertársaik szociális problémáival. Az ilyen tanár, orvos, ügyvéd a maga hivatása körében sem lesz többé aszociális ember, az a gyáros, az a munkaadó, aki kapcsolatba került egy ilyen intézménnyel, készségesebb lesz üzemének szociálisabb vezetésére és berendezésére, annak az «előkelőségnek», aki pártfogolja egy ilyen telep munkáját, annak más fogalmai lesznek

a szociális felelősségről, az a «jobb» munkás, iparos és más kispolgári dolgozó, aki egy ilyen jószomszédságban összekerül a nálánál szegényebbel, az szerencsétlenebb embertársában nem a «proletárt» fogja látni, hanem embert, akin segíteni kell. A nálunk oly sokszor emlegetett kasztszellemet a jószomszédság kiirtja és helyébe a közösség iránti megértést, a szociális közszellemet ülteti. Ezért kell ezeket a telepeket a társadalomnak megismernie, a hatóságoknak támogatnia, nehéz munkájukat mindkettőnek megbecsülnie.

Imre Ilma

FIGYELŐ

MAGYAR ÖNESZMÉLÉS

Az eszmélés alapvető emberi lelki folyamat, amelynek leírása époly körülményes, mint bármely más lelki folyamatunké, s körülbelül épp olyan felszínes is. Mivel nem lélektani tanulmány itt a célunk, elég a fogalom mindennapi és mindenki által ismert jelentésére gondolnunk. Eszmélni annyit tesz, hogy részben ösztönösen, részben szándékosan haladunk egy homályosabb, többé-kevésbé eszméletlen, tudattalan állapotból világosabb, látóbb és tudóbb vagy tudatosabb állapotba. Az eszmélés ébredési-ébredézési folyamat, melynek eredménye az eszmélet vagy tudat, amely már ébrenlét, s egyben készenlét arra, hogy a bennünket érő hatásokat ne csak felfogjuk, hanem elébük álljunk, s ha kell, szembe is szálljunk azokkal. Élni annyi, mint veszélyben lenni, élni annyi, mint helytállni, s ha kell, harcolni.

Az eszmélés hasonlít a tudatosuláshoz, s mégsem azonos vele, mert az eszmélés fogalmában benne van még a keresés, tapogatózás. Tudatosulás közben inkább az okoskodás vezet, az eszmélésben az intuíció, az ösztön és a sejtés.

Az öneszmélés fogalmában, úgylátszhatik, tautológia van, hiszen az eszmélést mindenkinek önmagának és önmagán kell végeznie. És mégis ragaszkodnunk kell az öneszmélés fogalmához abban az értelemben, hogy az öneszmélésben az eszmélő személye, énje a fontos, vagy legalább is a fontosabb azoknál a körülményeknél, amelyek folytán eszmélése megindul.

Az öneszmélés folyamata most mint egy közösség, a magyarság ténye érdekel bennünket. Ez a kollektív és interpszichikai (együttes és lelkek közti) élmény konkrét tervekben, művekben is megnyilvánul, s mint alkotás lép a közösség elé. Hangot és kifejezést ad a néma óriás, a népközösség törekvéseinek, vágyainak, reményeinek, mint tanulmány, regény, dráma, vers. A társadalmi, közelebbről nemzeti, esetünkben magyar öneszmélésnek érdekessége éppen ez: az eszmélés, azaz a tudat felé való haladás tudatos

vagy nagyon is öntudatos műveken keresztül történik. Tudós, költő, közíró, politikus egyaránt hozzá akar járulni a közösségi tudat kialakításához, mert a közösségi tudattól s annak tudatos, ha kell bátor és elszánt cselekvésétől várható a közösségnek, a népnek és nemzetnek megtartása a reá szüntelen leselkedő veszélyek között. A közösségi eszmélés élénkebb, figyelmezőbb a veszélyek feltűnő jelentkezése idején; viszont nyugalmasabb időkben az eszmélés ellanyhul. A kiegyezést követő évtizedekben a gazdasági fejlődés és kibontakozó magyar kapitalizmus idején a hosszú béke évtizedeiben a magyar öneszmélés bágyadt és erőtelen. A kilencszázas években jelentkezik *Ady Endre*, aki új idők új dalaival tör be, ős Napkelet álmait idézi, de mint a holnap hőse indul el hajóján, s a magyar tél felett tavaszi szelek fuvallását érzi, derülést vár, amely után megszűnik a temetői csend, s új élet kezdődik «sok szegény legénynek szabadulására». Ady «büszke és szertelen» eszmélése és eszméltetése viharokat váltott ki, melyekben több volt az értetlenség, mint a megértés. Szomorú emlékü forradalmaink után Ady eszméltető hatása megmaradt, s a megnemértés helyébe mindinkább megértés lépett. Csak a megértést követő tettek vártak továbbra is magukra, s szociális állapotaink, különösen a földbirtokmegosztás terén uralkodó «anakronisztikus viszonyok»-at olyan tudós is kénytelen volt megállapítani, mint *Szekfü Gyula*, akinek «Három nemzedék» c. eszméltető könyvét húsz év óta egyre megújuló kiadásokban olvassa a magyar közönség. Ez a húsz év a bizonytalan és tétova, botladozó tapogatózás jegyében indult: még *Szabó Dezső* is, e húsz év állandóan harsogó és sikoltó «büszke és szertelen» ébresztgetője és eszméltetője is belépett — mint maga írja —jó néhány titkos társaságba, amelyek természetesen semmi komoly munkát nem végeztek, és semminő eredményt nem értek el. Élniakarásunk és magyar öneszmélésünk mégis elvezetett legalább odáig, hogy a nacionalista sajtó megkezdje az idegen sajtó dzsungelében a maga hódító munkáját, amelyet folytatnia kell húsz év múltán is, mert még mindig nem eszméltünk rá eléggé magunkra. Öneszmélésünk egyik orgánuma és központja kívánt lenni, s mint ilyen töltötte és tölti be hivatását ebben a két évtizedben a mi folyóiratunkba *Társadalomtudomány is*.

Sokezeréves múltunk folyamán «bőven volt részünk zimankós időben». Most újból benne vagyunk a viharzónában. Hogyan vésszeljük át a zivatart, s hogyan építjük meg azt a szociális Magyarországot, amelyért az elmúlt, mégis csak békés húsz esztendő alatt a minden oldalról és irányból felhangzó sok szép gondolat, terv,

szándék mellett is olyan kevés történt? Ha a húszas évek elején megcsináljuk, amint *kell*t volna, a *földreformot*, a harmincpengős búzából és kukoricából kifizették volna új birtokosaik a földek árát, s ma nem hatna még mindig utópiának *Németh László* kert-országa.

Ennek a rövid Figyelő-cikknek nem lehet célja, hogy az elmúlt két évtized reformvágyainak és gondolatainak történetét nyújtsa, de az sem, hogy ezeket az eszméket rendszerbe foglalja. Szükség volna egy ilyen nagyobb tanulmányra is, amely egyúttal kritikai rosta alá venné a felmerült kívánságokat és javaslatokat, itt azonban csak annyit tehetünk, hogy az utóbbi évek néhány idetartozó kiemelkedő mozzanatára figyeljünk és figyelmeztessünk, s megkíséreljük megállapítani, hogy öneszmélésünk szerteágazó irányiban van-e valami integráló tényező, s lehetséges-e egyáltalában öneszmélésünk szintézise.

Vájjon mi lehet arisztokráciáink mondanivalója a magyar sorskérdésekben? Talán nem tévedünk, ha ilyen véleményt tulajdonítunk nekik: «Maradjon lehetőleg minden a régiben, a kormány dolga, hogy szociális olaj cseppekkel tegye könnyebbé a társadalmi gépezet járását. Kell valamelyes reform is, de aztán hallgasson a nép». Hasonló véleményen lehetnek a nagytőke képviselői is. És a középosztály? Nagy részében meg van elégedve szürke filiszterségével, legfeljebb előmenetelt, rangot vagy legalább címet kíván. Kisebb részében a megújulás, a szociális Magyarország megteremtésének vágyától ég, olvassa az öneszmélés és megújulás könyveit, várja, hogy a megvalósítás ideje is mielőbb elkövetkezik. S a nép? Nagy tömegében hallgat, robotol, de szóvivői annál erőteljesebben jelentkeznek. A falukutatók megjelenését is értetlenség, zajgás kísérte; ma a reform el sem gondolható nélkülük. *Erdei Ferenc* ismerete nélkül el sem képzelhető tájékozottság mai sorskérdéseinkben, s nem lehet figyelmen kívül hagyni *Veres Pétert* sem. Népünk kisebbik része, az ipari munkásság szervezett része a szociáldemokrácia ma jó fiú módjára viselkedik. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a revideált marxizmus mégis csak marxizmus, és a Szovjet itt van a szomszédunkban.

Bármennyire is nem történeti áttekintés a célunk, lehetetlen rá nem mutatnunk arra a tényre, hogy öneszmélésünk, valamint népkutatásunk megindulásának egyik fontos mozzanata az, a munka, amelyet a sárospataki református teológiai akadémián végeznek körülbelül 1930 óta. Két fiatal tanár, *Szabó Zoltán* és *Újszászy Kálmán* cserkésztaborozás közben jutott arra a gondolatra, hogy

tanítványaikat a falusi nép leendő lelkipásztorait be kell vezetni a magyar nép életének, lelkületének komoly megismerésébe. Így kezdték meg a közelebbi és távolabbi környék népének felkeresését, hagyományainak, szokásainak feljegyzését, néprajzi tárgyainak gyűjtését. A sárospataki faluszeminárium kéziratára sok népi emlék, hagyomány, mese, monda, mondóka, babona alakjában őrizi magyar népünk lelkének vonásait, s gyűjtésük, feljegyzésük bő okulással szolgált diáknak és tanárnak egyaránt. A patakiak önzetlenségét dicséri, hogy gyűjteményük tisztán pedagógiai célt szolgál, ezért nem *publikálnak semmit* munkájuk eredményéből. Említést érdemel *regős mozgalmuk* is. Körülbelül 8—10 tagú diákcsoporthoz indul neki időnkint a vidéknek, s most már ad a népnek magának a népnek kincseiből. A hamisítatlan népmese, dal, tánc sokfelé feledésbe kezd merülni, a regősök a feltárt néphagyománykincssel visszatérnek a néphez, s harcot indítanak a slágerek és a dzsessz, valamint a nem magyar táncok ellen. Említsük meg, hogy a patakiak rendezték az első *főiskolás munkatábort*, hogy az ifjúság a szerszámon és a testi munkán keresztül is próbáljon közelebb jutni a nép, a magyar testvér értékeléséhez; s ugyancsak úttörő munkát végeztek a *népfőiskola* megteremtésében. A pataki gimnázium tanárai pedig a falusi *tehetséges; gyermekek felkutatását* végzik már évek óta, s gondolkodnak ezek neveltetéséről is. (Ez a munka azóta már a hódmezővásárhelyi református gimnáziumban is folyik.)

A néphagyományon át történő magyar öneszmélésnek volt lelkes hirdetője az oly hirtelen és korán elköltözött *Győrffy István*, akinek «A néphagyomány és a nemzeti művelődés» c. munkája (1939) sok magyar keresőben és jövőváróban keltett szép reményeket. Úgy hisszük, hogy ez a mű, amelyet helyenként a diákok is sokan megvettek és lelkesedéssel olvastak, nem marad hatás nélkül, s midőn *Makkai Sándor* és *Karácsony Sándor* nevelésügyünk megújítását és magyarrátételét együtt hirdeti (előbbi «Magyar nevelés és magyar műveltség» 1937 és «Tudománnyal és fegyverrel» 1939, utóbbi «A magyar észjárás és közoktatásunk reformjai» c. művében), akkor lényegileg azon az úton jár, amit Győrffy István jelölt ki a magyar nevelésnek.

A néphagyomány társadalmi jelentőségét és nemzetnevelő szerepét legélénkebben szemlélteti *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* műve: az igazi magyar népzene feltárása, s vele együtt a cigányzene elvi detronizálása. A megszokás — sajnos — ténylegesen még felszínen tartja a cigányoktól meghamisított és majdnem tönkretett zenénket, de itt is remény van a feleszmélésre. Mint a *Kelet népe*

ezévi febr. 1.-i száma írja: «A magyar népdal megszállottjai, az «Énekszó» szerkesztősége és párthívei szorgalmasan járják pár hete a várost és aláírásokat gyűjtögetnek. Harmincezer aláírást akarnak benyújtani a rádió vezetőségéhez, hogy a magyar népzene méltó helyet kapjon a rádió programjában». A Bartók—Kodály gyűjtötte igazi magyar zenének kérnek helyet a rádióban. Reméljük, sikerük lesz, hiszen *Balla Péter* országszerte rádöbbsentette hallgatóit egyes dalaink ősi voltára, mikor bemutatta azoknak cseremiszt megfelelőit. Arról a rendkívüli hatásról, amelyet a távoli rokon nép lelkének a több ezer kilométer s talán több ezer év távlatán át a mienkével együtt rezdülése tesz a magyar lélekre, beszámol a maga hatásos módján *Illyés Gyula* («Ki a magyar?»), valamint *Veres Péter* is («Mít ér az ember, ha magyar?»). Ősi zenénk mélységes, szinte kísérteties hatása egyike azoknak a tényezőknél, amelyek Veres Pétert a nemzetköziség eszmeköréből kikapcsolják, s odaállítják fajtája mellé, hogy itt törekedjék a magyar népi közösség kiépítésére, «a lelkes magyarok és az őszinte szocialisták» találkozására útján.

«Hagyományaiban él a nemzet» mondta Gyórfy István, s hozzátette, hogy e hagyományok egyik legértékesebbje a nyelv. Ma rádöbbsenünk arra, hogy nem beszélünk, nem írunk magyarul, mert nem tudunk magyarul. Illyés Gyula megírja a «Magyarok»-ban, hogy református pap barátja a sorvadó-pusztuló Baranyában megállapítja róla, hogy nem tud magyarul. Azután ő ugyanezt a megállapítást teszi barátjáról. «Ki tud még magyarul? . . . Szavunk még volna, de fordulatunk, kifejezésünk, amelyben a nyelv csillog, az már alig». S valóban így van. Tudományunkban nemcsak a tartalom és a forma európai, hanem a nyelv is valami sajátos európai magyar: megértésük még az intelligens embernek is nem egyszer nehézséget okoz elvontságával, bonyolultságával. Szinte restellünk egyszerűen és világosan írni, mert azt hisszük, hogy akkor nem látszunk mélynek, tudósnak vagy bölcsnek. Egyik esetben a szerző mentegeti magát könyve előszavában előadásbeli nehézségéért; a másik esetben a folyóirat a címlap belsején kéri fel munkatársait, hogy vigyázzanak a magyar fogalmazásra. «Nyelvvédő» könyvek jelennek meg, külön folyóirat foglalkozik azzal a sok magyartalansággal, pongyolással, sőt nyelvtani vétséggel, amelyet tudományos könyveinkben, a szépirodalomban, de különösen a napi sajtó termékeiben találunk. Könnyelműen bánunk egyik legnagyobb kincsünkkel, nyelvünkkel: hol hanyagul, hol előkelősködvé. A szociológus figyelmét is megérdemli udvarias nyelvünk

nyálassága, a címek tömege s a «méltóztassék» s még inkább a «méltóztatol» barokk csikorgása. Szóvá is tette ezt folyóiratunk is (*Ferenczy Valér: A társas érintkezés formái, 1936*); valamint *Molnár Benjámin* («Európai magyarság keresése»). Mindnyájunkhoz szól hát *Reményik Sándor: «Vigyázatok ma jól, mikor beszéltek.»*

* * *

Vessünk még egy rövid pillantást arra, hogy sorslátó eszméletűink miben jelölik meg a kiutat. *Szekfü Gyula* szerint «a magyarságot mindig a szellem tartotta fenn», s ma a teendő csak az lehet, hogy «a szegény nép és mindazok, akik nem felelősek az utolsó emberöltő hibáiért» alakítsák ki «az új vezető osztályt, mely ismét történeti múltunk és jellemünk szerint fog cselekedni» («Mi a magyar?»). *Németh László* új középosztályt vár, amely mint elit úttörője lehet a keleteurópai kis- és középállamokból alakulandó új Középeurópának. Ebben az új alakulatban újból görögök leszünk, az életnek örvendő tevékeny emberek, a szabadság, a munka emberei, a kert-birodalom szorgalmas, intelligens és jólétben élő polgárai. *Szabó Dezső* is új középosztályt kíván «a magyar parasztság és a magyar munkásság arravaló gyermekeiből», amely megteremti a «több kenyeret, több földet, több szociális igazságot» adó új Magyarországot, amelyben több emberi léleknek lesz lehetősége «megteljesíteni a benne lappangó isteni képmást». *Féja Géza* az agrárszocializmust képviseli, viszont *Erdei Ferenc*, aki megállapítja «Parasztnak lenni most már nem lehet» (*Kovács Imre* is «A paraszti életforma csőd»-jéről beszél) nem bízik a «parasztszágban». *Veres Péter* velük szemben azt állítja, hogy a paraszti életforma örök; s a munkásság és parasztság egyesüléséből reméli a szabadságot is biztosító szociális demokrácia megvalósulását.

Könnyen megállapítható, hogy ezek a tervek, ha tartalmaznak is egyezéseket, nagy különbségeket is mutatnak. Közös nevezőre hozásukat olyan történeti sorsforduló valósíthatná meg, amely a reánk leselkedő veszélyekben összehozhatja hirdetőiket; (viszont még messzebb is vetheti egymástól).

Az integrációnak az az eszköze, amellyel hosszú lejárattal a reformer legjózanabban számolhat, a nevelés. *Makkai Sándor* nagy koncepciójú tervet dolgoz ki, hogy a politika és a nevelés kölcsönös erejével legyen a nemzeti közösség megteremthető. Ez a politika «véget vet minden álpárlamentarizmusnak, párharcnak és pártérdeknek»; az az átfogó nevelési rendszer pedig, amely tizenhétéves korukig neveli az ifjakat magyarokká, európaiakká

és ezek együttességében műveltté és testileg derekké, katonává, mindenkit lelkileg is belekapcsol a nemzeti közösségbe. *Karácsony Sándor* viszont nem kíván közoktatási reformot módszertani értelemben. Magyar észjárásunkhoz, mely primitív és objektív az európai komplikált és szubjektív lelkiséghez hasonlítva, kell alkalmazni a nevelést: a nevelőben magyar tudás legyen, bőven áradó, elmét mozdító, diákat gondolkoztató és vitába szólító: akkor, ha megismertük önmagunkat és magyar polgár- és sorstársainkat, szeretettel hajlunk és ragaszkodunk a magyar lényeghez, s azután a többi kérdés megoldása már könnyebb lesz.

Figyelő cikkünkben csak jelezhattük a magyar eszmélés fontosabb mozzanatait, terveit, javaslatait. Állást nem foglalhattunk kritikát nem gyakorolhattunk. Ezt a tudatosító-öntudatosító munkát a nemzet gondolkozó tagjainak egyéneként kell elvégezniük. Részünkről még szeretnénk más vonatkozásban is visszatérni a kérdésre.

Trócsányi Dezső

A MAGYAR TÁRSADALOM OSZTÁLYTAGOZÓDÁSA

A 13.5 millió lélekre felszaporodott Magyarország 1941 január 31-én tartotta első népszámlálását. Még jó időbe bele fog telni, amíg ennek a számbavételnek adatai ismeretesebbé válhatnak, különösen addig, míg a részletek is a nyilvánosság elé kerülnek, amelyekből a mai Magyarországról képet alkothatunk magunknak. Mindaddig elsősorban a trianoni Magyarországra vonatkozó adatok azok, amelyeket megismerhetünk s amelyekről szólhatunk, ha hazai viszonyaink átfogóbb jelentőségű jellemvonásait meg akarjuk határozni. Valósággal idejét múlta kép volna ez, ha nem hivatkozhatnánk arra, hogy a trianoni Magyarország népe és területe a történelmi Magyarországnak is törzse volt és minden eljövendő Magyarországnak egyaránt gerince marad, tehát a mainak is az.

A magyar társadalom megismerésének útján a társadalmi osztálytagozódás ismerete az, amely a legtöbb felvilágosítást igéri a kutatónak. A társadalom élete ezekben az *osztályokban* játszódik le, ezek foglalják össze mindennapjainkat, amint megszabják hovatartozandóságunkat, kijelölik a helyünket, a környezetünket és ezzel egész életsorsunkat is meghatározzák. Ha az osztálytagozódás nem is olyan merev rétegződésben nyilvánul meg, mint ahogy az egyes kasztok élesen elválnak egymástól, sőt ha az osztályok elkülönülése nincs is jogilag úgy megkötve, ahogy a rendi társadalmakban találjuk, mégis az emberek az osztálytagozódású társadalomban is

egy meghatározott osztályba születnek bele és ebből az osztályból csak titka kivételképen emelkedhetnek feljebb és ugyanígy csak kivételesen is süllyedhetnek egy-egy osztállyal alább. Amint az angol gentleman azt tartja magáról, hogy három nemzedék kell ahhoz, amíg valaki hozzá hasonlóvá lehet, úgy az angol mintára kialakult osztálytagozódású társadalmainkra általában is jellemzőnek mondható, hogy az emelkedés vagy süllyedés több nemzedék munkája, vagyis csak több nemzedéken át válik egy megindult felemelkedés véglegessé vagy pedig egy süllyedés is befejezetté. Kivételek persze mindig vannak, kivételes egyének, akik az utat felfelé vagy lefelé gyorsabban teszik meg; és vannak kivételes társadalmak, amelyekben a kicserélődés gyorsabb, mint például az északamerikai Unióban. De azt is elmondhatjuk, hogy osztálytagozódása társadalmainknak eddigi történelmi múltja aránylag rövid és így sok nemzedékre vissza sem tekinthetnek. Mai társadalmaink túlnyomórésztben még nem is tisztán osztálytagozódású társadalmak, amit a legjobban azok a *rendi hagyományok* mutathatnak meg, mely rendi hagyományokat társadalmaink gondosan megőriztek, sőt tudatosan tovább is ápolnak. Ezek a rendi hagyományok a társadalmi osztály mozgalmakat bizonyára lassúbbakká teszik s így elmondható volna, hogy a társadalmi osztálycsere irama jórésztben attól függ, hogy a társadalmat a rendi hagyományok mily mértékben hatják át és az amerikai osztálykicserélődés gyors irama talán arra is vezethető vissza, hogy ott a rendi hagyományok hiányoznak. És még mielőtt elért volna társadalmunk általában arra a fejlődési fokra, hogy osztálytagozódása a rendi elemektől megtisztult volna, máris egy új társadalmi rend körvonalai rajzolódnak ki, amelyben az osztálytagozódás le van tompítva. Hogy ez az új elrendeződés mennyire fogja a jövőt meghatározni, ma még teljes bizonyossággal nem állapítható meg, de rá kell mutatni, ha a máris jelentkező tények előtt szemet hunyni nem akarunk.

Mai magyar társadalmunk, illetőleg a trianoni Magyarország magyar társadalma, amelynek megismerésére törekszünk, kétségkívül osztálytagozódású társadalom, de legkevesébbé sem rendi elemek nélkül. Megmutatkozik ez abban, hogy a születési kiváltságokat elismerjük és méltányoljuk. A *királyi ház* tagjainak és a *főnemességnek* ugyan már nincsenek különösebb előjogaik, de a közbecsülés és a megkülönböztető tisztelet, amellyel társadalmunk őket körülveszi, minden bizonnyal különös helyet biztosít nekik a társadalmi életben, amit még fokoz e rendek társasági és családi elzárkózása, úgyszólván érintkezésük a társadalom többi rétegeivel

bizonyos ünnepélyesség jellegét ölti magára. Ez a különállás bizonyos anyagi kötelezettségekkel jár és az osztálytagozódású társadalom eleven ereje éppen ezen a ponton is töri át az elkülönülés válaszfalát, mert mihelyt a felsőbbrendű élet anyagi feltételei hiányoznak vagy legalább is nem elégségesek, a rendi kiváltságok dicsfénye sem mentheti meg e rétegek egyes hozzátartozóit attól, hogy a legfelsőbb társadalmi osztályból lejjebb ne süllyedjenek és másrésről csak a nagyvagyonú elsőbrendűek képesek igazán oly magasra emelkedni, hogy a főrendűekkel életmódban, az élet stílusában, ünnepélyes külsőségeiben versenyre keljenek.

A rendi hagyományokat őrzi az a kiváltságos megbecsülés is, amelyben a *nagybirtokosság* részesül. Nagybirtokosaink sorában történeti okoknál fogva a főnemességnek természetesen kimagasló szerep jut, amit a hitbizományi intézmény is fenntartani igyekezett. A mi főnemességünk kétségbe nem vonhatóan megőrizte egyoldalúan nagybirtokos jellegét, inkább tőkeszegény maradt, semmint tőkét gyűjtött volna, úgyhogy nagybirtokainak belterjes megművelésében is nehézségeket támasztott tőkeszegénysége, semhogy tőkéivel iparra tudott volna áttérni és a hazai iparnak megalapítója és finanszírozója lehetett volna. Nem lehet azt állítani, mintha mezőgazdaságunkban tőkék ne képződtek volna s nem lehet azt sem mondani, hogy a mezőgazdaságban képződött tőkék iparvállalatok alapítására és fejlesztésére nem szolgáltak volna. Csak azt volna bajos kimutatni, hogy ebben a folyamatban főnemességünk vett volna részt és főnemességünk lett volna az, amely a mezőgazdaságban szerzett tőkékből gyárossá és nagykereskedővé vált volna. A nagybirtokrendszerű földtulajdon mellett a főnemességet a múltban csak a politikával való foglalkozással lehet jellemezni, amin kívül csak a diplomáciai szolgálatban, a hadseregben és az egyházi méltóságokban foglalt feltűnőbb számban helyet.

A rendi hagyományok másik kiváltságosa a társadalmi megkülönböztetésben és megbecsülésben a *köznemesség*. Ez a réteg jórészt szintén a földbirtokosság köréből származott, de aránytalanul nagy számának megfelelően nem csekély mértékben a kisbirtokosság körébe tartozott, amit a «hétszilvafás», «bocskoros» nemes jelzői oly jellegzetesen juttattak kifejezésre. A köznemességre a tőkeszegény gazdálkodás mellett a politikával való foglalkozás ugyancsak jellemző volt, de itt már egyre jobban előtérbe lépett a megyei és állami közhivatali szolgálat, mint a köznemesség egyre jellegzetesebb foglalkozása és megélhetési forrása egészen a

legújabb időkig. Ez a foglalkozási jelleg idézte elő, hogy amíg a főnemesség színvonalára való emelkedés eszköze a nagyvagyon és pedig elsősorban a nagybirtok volt, addig a köznemesség színvonalára való emelkedés módjának a közhivatali szolgálatba lépés látszott. A rendiség hagyományai így határozták meg társadalmi osztálymozgalmaink irányát. Míg egyrészt a nagybirtokosság elérése volt a társadalmi felfelé törekvés legmagasabb célja, úgy másrészt a felfelé törekvés közepes céljának a közhivatalba való lépést lehetett mondani. Nem a nagybirtok jövedelmezősége és nem a közhivatali állás jól fizetett volta lett a társadalmi osztálymozgalom hajtóereje, hanem a rendi hagyományoknak az az osztályalakító hatása, amely a felső osztályhoz tartozást ahhoz az életmódhoz, azokhoz az életviszonyokhoz kötötte, amelyek a főnemességre jellemzők voltak és ugyanígy tette a középosztályhoz tartozásnak jellemző vonásává annak az életmódnak a követését és azoknak az életviszonyoknak a megteremtését, amelyek között a köznemesség élt.

Tudvalevő, hogy a rendiség harmadik erős pillére, a *városi polgárság*, a mi társadalomfejlődésünkben úgy szólván teljesen hiányzott. Ipari termelésben és kereskedelmi forgalomban megerősödött, meggazdagodott városaink nem voltak. Az, hogy városi polgárságunk nagyrészt idegen származású volt, ezt a helyzetet még nem idézte elő, mert hiszen ez a polgárság ugyanakkor, amikor gazdaságilag megerősödött, meg is magyarosodhatott volna és mint ilyen megmagyarosodott réteg lehetett volna a meghonosuló kapitalizmus megteremtője és kiépítője. Ilyen városi réteg azonban kellő számmal és még inkább kellő gazdasági erővel nem volt. Így a polgári elemnek kijutó szerepet, amelyet a városi polgárságon kívül a földbirtokosság sem töltött be, végeredményben a *zsidóság* vállalta magára. Ez a zsidóság eredetileg a hiteléletben és a kereskedelemben helyezkedett el és innen származott át a földbérletre, majd a gyár-iparra. El lehet mondani róluk, hogy a rendi hagyományoktól nem érintett osztálymozgalomnak legjellemzőbb képviselőivé lettek, legfőbb céljuknak a vagyonszerzést tekintették, amin keresztül a rendi kiváltságok megkülönböztető erejét is ellensúlyozni vélték, ha mindjárt a rendi megkülönböztetéseket, járulékul a már megszerzett vagyonhoz, éppen nem vetették meg, hiszen közülük került ki az új főnemesi és köznemesi címek birtokosainak legnagyobb része. Nagybirtokosaink sorában is növekvő számban foglaltak helyet és a földszerzésben nem utolsó sorban a társadalmi emelkedés, a rendi társadalomhoz alkalmazkodás vezette őket. Ha az első

világháború előtti folyamat zavartalanul tovább tarthatott volna, akkor a folytonos zsidó bevándorlás, a zsidó értelmiség szaporodása valószínűleg a közhivatali állások fokozottabb megszerzésére is irányult volna, amint az aktív politikusok sorában is rohamosan szaporodóban voltak a zsidók. De ezek a jelenségek, úgy a nagybirtokszerzés, mint a közhivatalok felé való törekvés, már csak másodlagos jelenségek voltak, az első a gazdasági életben való elhelyezkedés és a vagyonszerzés célzata volt.

A zsidóság közbeiktatódása három társadalmi rétegnek, a *kisiparosságnak*, az újonnan keletkezett *gyáripar munkásságának* és a *parasztágnak* társadalmi emelkedését nehezítette meg. E három réteg gyermekeire váró magasabb osztályelhelyezkedési lehetőségeket mindenütt a zsidóság foglalta le magának és így a társadalmi osztályok egészséges összhangjához szükséges osztályközi mozgalmakat és kicserélődési folyamatot is akadályozta. Ha az alsóbb rétegeknek emelkedési lehetősége nem elegendő, akkor a felsőbb rétegekkel nemcsak idegenül állnak szemközt, hanem ellenségeiké is válnak, ami nyilván az osztályközi békét veszélyezteti. Abból, hogy a zsidóság száma az ország lakosságának csak mintegy öt százaléka volt, arra lehetne következtetni, hogy ez a lélekszám az osztálymozgalmakra csak mérsékelt befolyást gyakorolhatna. Ha ellenben tekintetbe vesszük, hogy a rendi származású elemek a felsőbb osztályoknak egy számottevő részét már eleve meghatározzák, akkor a felfelé törekvés számára már csak a maradék jöhet számba és ennek a megmaradó hányadnak a szempontjából öt százalék már igen jelentékeny lehet. Tegyük fel például, hogy rendi származású elemeink is öt százalékát teszik a népességnek és a társadalom felső rétegeinek arányszáma húsz százalék körül van, akkor ebből a húsz százalékból egynegyedet a rendi elemek és egynegyedet a zsidóság vehetne igénybe és ezzel a népesség öt százaléka már igen számottevővé válik. A zsidóság értelmiségi elhelyezkedéséről köztudomásúvá lett adatok különben élesen rávilágítanak arra a tényre, hogy egy népesség egyoldalúan tőle idegen elemek vezetése alá kerülhet és került is minálunk.

A társadalmi osztályok számát, vagyis az osztálytagozódás fokozatait, igen különbözőképpen lehet megállapítani. A legtermészetesebbnek és legáttekinthetőbbnek azonban az a felosztás látszik, amely nem tesz különbséget több osztály között, mint a *felső*, *középső* és *alsó osztály* között. Mindegyik ez osztályok közül befelé még tovább tagozódik, de ettől eltekinthetünk és csak másodlagosan vehetjük figyelembe. így sokkal tájékoztatóbb képet kapunk

a társadalomról, anélkül, hogy képünk élethűségéből veszítene. A jelen szűkreszabott keretben erre a hármastagozódásra kívánunk is szorítkozni, de középosztályunk sajátos jellegénél fogva ennek kettéosztását nem tudjuk elkerülni. Ennek magyarázatára az alábbiakban majd kitérünk.

Az egyes ember nem közvetlenül tartozik a társadalom valamely osztályához, hanem csak egy szűkebb vérségi köteléke útján, amelyet *családnak* nevezünk, de nem egyféleképpen értünk. Családnak nevezzük azt a tágabb vérrokonságot is, amelyet helyesebb szóval nemzetségnek is jelölünk, amint családnak nevezzük azt a szűkebb közösséget is, amely a szülőkből és gyermekeikből áll. Fogadjuk el családnak csak az utóbbit és tegyük fel a kérdést, hogy mennyi volt az ilyen értelmezésű családok száma a trianoni Magyarországon. A hangsúly nemcsak a vérségi köteléken, hanem az együttélésen is van, minélfogva megfelelően figyelembe kell venni azokat is, akik a tulajdonképeni családon kívül élnek és legfeljebb töredék családot alkotnak. Kérdésünkre a megszámlált lakások száma adja meg az egyik és pedig az alsó határt, mert *kevesebb* családot, mint amennyi a *lakott lakások* száma volt, nem tételezhetünk fel, ha mindjárt egy lakásban több család lakhatik és, sajnos, szokott is lakni. Van azonban egy felső határunk is, még pedig a kereső népeség számában. *Több* család ugyanis nem képzelhető el, mint ahány *kereső* volt, mert minden családnak legalább egy keresőre szüksége van és egy kereső nem tart el több családot egynél, viszont egy családnak több keresője rendszeresen előfordul. A lakások száma az 1930. évi trianoni Magyarországon alig valamivel volt több két milliónál, az összes keresők száma pedig alig maradt el a négymilliótól. Családaink számának tehát e közé a két szám közé kellett esnie. *Thirring Lajos* eszközölt egy számszerű becslést arra nézve, hogy teljes és töredék családaink, önálló háztartási egységeink, száma mennyi lehetett és azt találta, hogy ez a szám a 2-8 milliónál nagyobb nem volt. Ha ezt az adatot alapul elfogadjuk, akkor családaink átlagos lélekszáma alig valamivel volt a 3 fölött és egy családra közel 1-5 kereső esett. A családnak ilyképen meghatározott lélekszáma természetesen nem azonos azzal, amit egy családnak a népszaporodás szempontjából vett lélekszáma alatt értünk, vagyis nem mutatja a családok átlagos gyermekszámát, hanem csak azt, hogy pillanatnyilag egy-egy háztartási közösségben átlag hányan élnek.

Az osztálytagozódás számszerű meghatározásánál alig lehet nélkülözni a *nemzeti jövedelemre* és *jövedelemmegoszlásra* vonatkozó számításokat. Máshelyütt már kifejtettem, hogy a *nemzeti jövedel-*

műnkre és annak megosztlására vonatkozóan rendelkezésünkre álló számításokat nem lehet nagy fenntartások nélkül alapul venni. Ugyanakkor rámutattam azonban arra is, hogy *Matolcsy Mátyásnak* a jövedelemmegoszlásnál alkalmazott hármas osztálytagozódása milyen használható gondolon épült fel és megfelelő módosítások mellett nagyjában egyezik azzal az osztálytagozódással, amelyre társadalmunk valóban megoszlik. Ezen az alapon arra az eredményre jutottam, hogy a felső- és középosztály határvonalát, az 1930 körüli időre vonatkoztatva, évi 24 ezer pengős jövedelemhez kötöttem, ami egy 1000 holdas birtok jövedelmének körülbelül megfelelő lehetett és a törvényhozó valóságérzékelével is alátámasztható, amikor a miniszteri fizetések összegét körülbelül ebben a magasságban állapították meg. A felső osztály lakástípusát ugyanakkor a családonként ötnél több lakószobából álló családi házban kerestem. A középosztályt jövedelem szempontjából évi 24 ezer és 3600 pengő közé helyeztem. Ez az alsó határ megfelelő lehetett egy 50 holdnál nagyobb földbirtoknak és az a határ volt, amelyet a törvényhozó valóságérzéke egyrészt a jövedelemadómentes jövedelemnek, másrészt a társadalombiztosításra kötelezett jövedelemnek felső határként megszabott. A középosztály lakástípusát a 3 és 4 szobás lakásban jelöltem meg, vagyis az alsóosztályt a legfeljebb 2 szobás lakásra szorítóknak tekintettem.

Mennyi lehet ezek figyelembevételével az egyes társadalmi osztályokhoz tartozók lélekszáma? A legtermészetesebb kiindulópont a *jövedelemadóstatistika*, még azon hiányok ellenére is, amelyek az adóalapok megbízhatósága tekintetében elkerülhetetlenül mutatkoznak. Ezeket a hiányokat úgy szokás számításba venni, hogy az adóstatistika adatait valamilyen kulcs szerint helyesbítik. A mi jövedelemadóköteleseink száma 1929-től fokozatosan esett és az 1930. évi népszámláláshoz legközelebb eső időpontra vonatkozó adóstatistikai adatok, az 1931. éviéket, szerint az adókötelesek száma már több mint 10 százalékkal volt kevesebb, mint 1929-ben volt. Az adókötelesek adóalapjainak kellő részletezése viszont csak az 1932. évi adóstatistikában található meg, amikor az adókötelesek száma még 1931-hez képest is további 10 százalékkal esett. Ha tehát az 1931. évi adóstatistikai adatokat megfelelően fel akarjuk használni, a legtermészetesebb módnak az látszik, ha az 1932. évi részletezést vesszük alapul s az adóeltitkolást számbavevő helyesbítést az 1931. évi megelőző magasabb adatok irányában keressük. Ez alapok összevetéséből a *felső osztályra* vonatkozóan a következő eredményre juthatunk. Az 1932. évi adóstatistika szerint az évi

20 ezer pengőnél nagyobb jövedelemadóalap után adózó családfők száma 6467 volt. Ez a 280 ezer jövedelemadózonak 2-3 százaléka. Mivel az 1929. évi adóstatistika szerint a jövedelemadózók egész száma közel 350 ezer volt, ennek 2-3 százalékául 8 ezer adózót kapunk, mint a nagy adózók becslőszámát. Ebből arra következtünk, hogy az évi 24 ezer pengőnél nagyobb jövedelmű családok száma 8 ezer körül lehetett, vagyis a felső osztály teljes lélekszáma 24 ezer körül lett volna. Mennyit tett ki ezek között a *főnemesi* címek viselőinek száma? Az 1935. évi gazdacímtár 100 holdon felüli birtokosainak névsorából azt találjuk, hogy a 100 holdon felüli birtokok közül 486 volt főnemesi címek viselőinek kezén. E közül a 486 közül 360 volt 1000 holdasnál nagyobb birtokos, de ez utóbbiak teljes száma 753 volt, vagyis a nem főnemesi családi birtokok száma 393-at tett ki és így meghaladta az 1000 holdasnál nagyobb főnemesi birtokosok számát. Már a legnagyobb birtokok sorában egyre jobban a főnemesi birtokok javára tolódik el a helyzet. A 3000 holdnál nagyobb családi birtokok száma 200 volt, ebből 167 főnemesi és 33 egyéb. A 10 ezer holdnál nagyobb családi birtokok száma pedig 46 s ebből 43 főnemesi, de csak 3 egyéb. A 8 ezer családra becsült felső osztály sorában számuk szerint a 753 földbirtokos család is elvész, méginkább tehát a főnemesi családok 360-as száma, de ez alighanem annál inkább a javukra tolódik el, mennél feljebb emelkedünk a felső osztályon belül.

A *középosztály* lélekszámának megállapításánál hasonló módon járhatunk el, mint ahogy a felső osztálynál tettük. Kiindulunk az 1932. évi jövedelemadóstatistika részletezéséből, amely szerint az évi 3 ezer pengőnél magasabb és 20 ezer pengőnél alacsonyabb adóalap után adózók száma 280 ezer adózó közül közel 98 ezer volt, vagyis 34-8 százalék. Ez az arány az 1929. évi 350 ezer adózóra alkalmazva 122 ezer családfőnél valamivel kevesebbet ad. Ehhez azonban még hozzá kell adni a fizetési osztályba sorozott tényleges és nyugdíjas állami és önkormányzati tisztviselőket a legalsóbb fizetési osztályok kivételével, tehát azokat, akiknek évi jövedelme 3600 pengő fölött van, de mint köztisztviselők a jövedelemadó alól mentesek. A mintegy 120 ezer tényleges és nyugdíjas közigazgatási és üzemi tisztviselő, bíró, tanár, katonatiszt együttes számának felét a fenti adathoz hozzászámítva, a középosztályú családok számát 180 ezerre, a lélekszámukat pedig 540 ezerre becsülhetjük. Ennél azonban sokkal többen vannak olyanok, akikben a *középosztályhoz tartozás tudata él*, annak ellenére, hogy jövedelmük a középosztály anyagi színvonalát nem éri el, sőt az alsó osztály felső rétegének

jövedelmétől is elmaradhat. Ezt a középosztálytudatot, amelyet kellő anyagi erő nem támaszthat alá, azzal lehet magyarázni, hogy a jövedelem nagyságán kívül más osztálymeghatározó tényezők is érvényesülnek, nevezetesen ennél a magát a középosztályhoz számító rétegnél részben az, hogy olyanokból áll, akik *önálló* foglalkozást űznek, részben pedig az, hogy olyanok, akik *tisztviselői* munkakört töltenek be. Az 1930. évi foglalkozási statisztika szerint az önállók és tisztviselők együttes száma hozzátartozóikkal együtt kevéssel 4-5 millió alatt volt. Ezek közül azonban vannak szép számmal olyanok is, akiknél középosztálytudatot sem lehet feltételezni. Ilyenek a napszámot vállaló törpebirtokosok, a háziiparosok, házaló-kereskedők és a foglalkozási statisztikának több ehhez hasonló csoportja, amelyek együttes lélekszáma hozzátartozóikkal együtt eléri a 2 milliót. A maradék 2.5 millióból persze lejön a felső osztály 24 ezres lélekszáma és a fenti 540 ezer fő, akit valóságos középosztálybelinek minősítettünk s így a kellő jövedelem nélkül is középosztálytudattal bíró népességet 1.9 milliós lélekszámmra becsülhetjük s ebben láthatjuk a középosztály második, alsóbb csoportját.

Az osztálytagozódásnak a *műveltség* is tényezője. Legszembe-tűnőbb megnyilatkozása a népesség iskolázottságában mutatkozik meg. Az 1930. évi népszámlálás szerint a legalább *középkisiskolát* végzett önálló keresők száma valamivel több, mint 219 ezer volt, ami sajtárságos véletlenként közel egyezik azzal a számmal, amennyit a felső- és a tulajdonképeni középosztály családfőinek együttes száma gyanánt 188 ezerben megállapítottunk. Persze ez nem jelentheti azt, mintha a felső- és középosztály összes családfői legalább középkisiskolát végeztek volna, vagy hogy az alsóbb rétegekben ily végzettségűek nem volnának. Arra azonban mégis következtethetünk, hogy a felső- és középosztály családfőinek iskolai végzettsége általában legalább a középkisiskola elvégzéséből áll. A hozzátartozókat is számításba véve a legalább középkisiskolát végzett népesség száma közel 275 ezer. Ennek a népességnek az egyes foglalkozási ágak szerint való megoszlása igen tanulságos. A mezőgazdasági népességnek 19 éves életkoron túli része 271 millió főből állott s ezzel 13.884 középkisiskolai végzettségű állt szemben, vagyis csupán 0.5 százalék. Az iparban és bányászatban 1.26 milliónyi felnőtt népességre 38.508 iskolázott esett, ami 3.1 százalék. A kereskedelemben és a hitéletben a 0.29 millió felnőttre 43.564 iskolázott jutott, tehát 15 százalék. A közlekedésben 0.20 millió felnőtt 13.910 iskolázottal 7 százalék, a közszolgálatban, szabadfoglalkozásúaknál, valamint nyugdíjasoknál és tőkéseknél 0.64 millió felnőtt 160:387 iskolázottal

25 százalék, végül az összes egyéb foglalkozásoknál 0.32 millió felnőtt 4605 iskolázottal 1.5 százalék. Feltűnő a kereskedelem és hitel nagy kiugrása különösen az iparral szemben. Ez az eltérés akkor is megmarad, ha a kereskedelmet a hitelélet nélkül vesszük szemügyre. Az eddigiekben számításba vett népességen felül az *alsó osztályba* tartozónak majdnem 6.2 millió lélek marad. Ebben a fentiek szerint 2 milliós lélekszámban *önállók* és ezek hozzátartozói is akadnak. A többiek, több mint 4.1 millió lélek, azt a széles és termelési ágak szerint tagozódó népréteget adják ki, amelyet a foglalkozási statisztika *segédszemélyzetnek* nevez. Ezek között olyanok is vannak, még pedig hozzátartozók nélkül is közel 550 ezren, akik kisebb *vagyon*, föld, ház, házrész felett rendelkeznek. Ha ennek a vagyonnak kellő jövedelmezősége nincs, akkor nem elegendő arra, hogy birtokosát az alsó osztályból kiemelje. A magántulajdonnak ilyen esetei azonban alkalmat adnak arra, hogy ezeket a kisvagyonúakat a proletárérzűlettől megóvják, mert hiszen minden birtok, mégoly szerény értékű vagyon is biztonságérzetet kelt és ezzel a birtokosának nemcsak támasztékot nyújt, hanem *polgári öntudatot* is ad. Ezt a polgári öntudatot azonban még mindig külön kell választani szerintünk attól, amit középosztálytudatnak nevezhetünk. Ebből nem következik, hogy a polgári öntudat kialakulása a társadalom szempontjából kevésbé fontos, sőt ellenkezőleg inkább azt tartanók, hogy még fontosabb, mert amíg a középosztálytudat, mint osztálytudat mégis csak szétválasztó erő, addig a polgári öntudat a társadalmi rend helyeslése és a társadalomhoz való tartozás átérzése és megvallása. Ebben van a kisvagyonú elemek szaporodásának jelentősége a társadalom fennmaradása és békéje szempontjából.

Neubauer Gyula

KOLOZSVÁRI JOGÁSZOK

Milyen képet kap az ember a kolozsvári joghallgatóról, amikor 1939. évi december 3—4.-én, kezében egy kérdőívvel, bemegy 78 elsőéves, azután 62 másodéves, végül pedig 39 negyedéves hallgató közé, a kérdőívet pontonként felolvassa s a kérdőpontokra a jelenlevők azonnal feleletet adnak az előttük fekvő papírlapon, amelyet az összes kérdések megválaszolása után, névalírás nélkül, szolgáltatnak be a kérdezőnek?

Átlagos testmagasság 172.6 cm. Átlagos testsúly 66.5 kg.

Testsúlyát méri havonta vagy gyakrabban 58, kettőtől-hathavonként 52, évenként vagy ritkábban 35, nem felel 6.

Kollégiumban lakik 111, albérletben 35, otthon 26.

Friss gyümölcsöt eszik naponta 18, hetenkint kettő-öt napon 67, hetenkint egyszer 41, egyszer sem 39, ritkán 1, nem felel 12.

Húsételt eszik naponta 13, hetenkint kettő-hat napon 149, egyszer sem 3, nem felel 11.

Nem dohányzott még 37, rendszeresen szív 71, alkalmilag szív 64, egyáltalában nem szív 40.

Szeszes italt rendszeresen iszik 4, alkalmilag 149, egyáltalában nem 24.

A német-angol háború 1941-ben véget fog érni 102 szerint, nem fog véget érni 67 szerint, nem felel 8, bizonytalan 1, nem tudja 1.

Templomba jár naponta 11, vasárnaponként vagy gyakrabban 116, ritkábban 48.

Újságot olvas naponta 132.

Fürdik vagy tussol naponta 17, hetenkint többször 52, hetenkint 93, ritkábban 17.

Moziba jár gyakrabban mint hetenkint 32, hetenkint 61, ritkábban mint hetenkint 84.

Ez évben legjobban tetszett film: Halálos Tavasz 41, Notre Dame-i Toronyőr 12, Alcazar, Gül Baba 10—10, Földindulás 7, Új Földesúr 4, Csajkovszky élete, Bors István, Várlak, Uz Bence 3—3, Rákóczi induló, Robin Hood, Édes mostoha, Elcsereált ember 2—2 szerint. Nem felel 19. A hátralévő 56 szavazat eloszlik olyan filmek között, amelyek csupán 1—1 szavazatot kaptak.

Kedvenc movizínésze és movizínésznője Szelezky 39, Páger 32, Jávor 26, Uray 12, Karády 10, Cooper, Boyer 9—9, Garbó 7, Jean Gabin, Harry Baur, Deanna Durbin, Szörényi, Kiss 6—6, Bette Davis, Eddy Nelson, Robert Taylor, Jeanette MacDonald 5—5, Zarah Leander, Simor Erzs, Tasnádi Mária, Clark Gable 3—3, Alice Fay 2 szavazónak. Nem felel 23.

A szavazóra legnagyobb hatást gyakorolt olvasmánya: Szabó Dezső, Az elsodort falu 9, Rákosi Viktor, Elnémult harangok, Cronin, Réztábla a kapu alatt 8—8, Madách, Az ember tragédiája 5, Dosztojevszkij, Bűn és bűnhődés, Axel Munthe, St Michele regénye, Mitchell, Elfújta a szél 4—4, Hugó Victor, Nyomorultak 3 szerint. Nem felel 20. 114 szavazat olyan művek között oszlik meg, amelyek közül egyik sem ért el 3 szavazatot sem.

A nagy francia forradalom 1789-ben tört ki 128 szerint, téves évszámokat ír vagy nem felel 51.

A Leviathan szerzője Hobbes 20 szavazó szerint, a többi nem tudja.

Életszemlélete derűs (optimista) 98, borús (pesszimista) 65 szavazónak. A többi 16 váltakozó, bizonytalan vagy nem felel.

A nemzetközi helyzet kedvező 86, kedvezőtlen 78 szerint, 15 bizonytalan vagy nem felel.

Életcélját gazdagságban, jólétben látja 27, hatalomban, dicsőségben 14, családi boldogságban 88, utazásban, világtúrázásban 43, szemlélődésben, művelődésben, műélvezetben 24, munkában 62, alkotásban 71. Nem felel 2.

Rádiót hallgat naponta 122, ritkábban 57.

Kedvelt rádióműsorszámok: cigányzene 71, könnyű zene 74, klasszikus zene 53, hírek 66, színdarab 24, előadás 29, humoros számok 11, sport 47, ünnepélyes alkalmakról adott közvetítés 15, kamarazene 1 szavazónak.

Főkívánsága a rádióműsorra vonatkozólag: nem felel 33, több könnyű zene 30, több cigányzene 12, több ismeretterjesztő előadás, több zene 10—10, változatosság, több klasszikus zene 4—4 szavazónak. 76 szavazat megoszlik olyan kívánságok között, amelyekre még 4 szavazat sem esett.

* * *

Miért összesen csupán 179 hallgatót kérdeztem meg? Főleg azért, mert lehetőleg spontán feleleteket akartam kapni. Az egésznek semmiféle hivatalos színezete nem volt, reklám vagy propaganda nem előzte meg, nem volt beharangozva. Egyszerűen szünet közben bementem a teremben tartózkodó hallgatók közé.

Miért maradtak ki a harmadévesek? Azért, mert ezeknek egy tekintélyes részét, a Szegedről jötteket, tavaly már hasonló módon kikérdeztem. Nem akartam összevegyíteni az először és az ismételt hallott kérdésekre adott feleleteket.

A válaszok feldolgozása óriási munka. Könnyen kaptam volna segítséget, de mégis úgy határoztam, hogy egyedül dolgozom fel az egészet. A kérdések között voltak kényes természetűek is. Az ezekre adott válaszokat nem közlöm itt sem. A válaszolónak tökéletes megnyugtatót kívánok nyújtani aziránt, hogy névtelen marad.

A «mustra» jellemző egy bizonyos szempontból. Elvégre inkább érdekel azoknak a lelki arcképe, akik az előadásokat tényleg látogatják és a társadalomlélekrész módszerei iránt elég érdeklődést mutatnak ahhoz, hogy egyik órákői szünetüket feláldozzák, mint a notórius távolmaradóké. Az előbbieket, nem pedig az utóbbiakat, az igazi «kolozsvári jogászok».

Ezeket előrebozsátva, meglep a feleletek komolysága és pontossága. A kérdőív azzal törekszik spontán és a felelő lelkiségét híven tükröző válaszok előmozdítására, hogy merőben adatszerű, minden érzelmi tónust nélkülsz, kérdések sorába ékel bele néhány «véleményes» kérdést.

A testmagasság és a testsúly ismerete, utóbbi mérésének a gyakorisága, azt hiszem, nem hagy kívánni valót hátra. A hús- és a gyümölcsfogyasztás sem. A szeszfogyasztással sincs nagyobb baj, ellenben a dohányzás, azt hiszem, előző évekhez viszonyítva, terjed. Kitűnő a fürdési eredmény is. A külső életkörülmények e kedvező voltához valószínűleg a kollégiumoknak lehet szerencsét kívánni, mert a kérdezettek túlnyomó többsége kollégiumban lakik. Az eddigi válaszok tehát a kolozsvári kollégiumokban elérhető életlehetőségeket is tükrözik.

A templomlátogatás, az újságsolvasás, a mozibajrás és a rádióhallgatás normálisnak látszik. A nagy francia forradalom kitörésének évszámát 128 tudja helyesen, 51 nem. A kérdés a világtörténelmi műveltség alapjait érinti, az eredményt azonban nem tartom tragikusnak. Azt sem csodálom, hogy csak 20-an tudják a kisujjukból kirázni, hogy Hobbes volt a Leviathan szerzője. Hiszen a hallgatóság túlnyomó része ezt vagy még nem tudja, vagy pedig már nem tudja.

A háború végére és a nemzetközi helyzetre vonatkozó kérdésekre adott válaszok megoszlása alighanem híven tükrözi a töprengő és bizakodó közhangulatot, illetőleg közvéleményt.

A derűs életfelfogásúak csekély túlsúlya a borús létezemléltűek felett megfelel a *realista* világnézet érvényesülésének.

A rádióra vonatkozó válaszok meggyőznek arról, hogy annak lényeges társadalmi működése nálunk a zeneközvetítés. A fő-kívánság is több könnyű zene. Messze a zeneközvetítés jelentősége mögött kullog a hírszolgálat, sport stb.

Legérdekesebbek azok a «véleményes» válaszok, ahol a kérdezett nem volt kötve egy-két választási lehetőséghez, hanem ahol egyéni véleményét teljesen szabadon érvényesíthette. Ilyen a kedvenc mozidarab, moziszinész és a legnagyobb hatást gyakorolt olvasmány.

Itt nézhetünk szembe a magyar individualizmussal. A vélemények szóródása óriási. Szó sincs róla, amitől félni lehetne, hogy a «gépesített művészet» uniformizálja az ízlést. Nem kevesebb, mint 56 szavazat oszlik el egyetlen szavazatot kapott filmek között. Nem kevesebb, mint 28 moziszinész és moziszinésznő kapott

csupán egyetlen szavazatot. Nem kevesebb, mint 114 szavazat oszlik el 3 szavazatot sem nyert olvasmányok között. Olvasmány tekintetében tehát a túlnyomó nagy többség minden egyes tagjának egyéni különvéleménye van. És milyen nehezen állanak össze kis csoportokká a vélemények! Óriási eredmény az, hogy a Halálos Tavaszban ebben a nehéz társaságban 41 szavazatot sikerült maga köré sűrítene. Utána a többiek már csak 12, 10, 7, 4, 3, 2 szavazatot kapnak. Hasonlóképpen óriási eredmény Szeleczy 39, Páger 32, Jávor 26, Uray 12 és Karády 10 szavazata. Gondoljuk meg, hogy Garbó csak 7, Baur és Kiss csak 6—6, Chaplin csak 1 szavazatot kapott!

A könyvek terén Az Elsodort falu vezet 9 szavazattal. Utána a többi 8, 5, 4, 3 szavazatot kap. Örömmel vesszük észre a jogászok érdeklődésének a középpontjában az Ember Tragédiáját, a Bűn és Bűnhődést, a Nyomorultakat. Az áttekintés meggyőző arról, hogy kevés, de igen jó fajsúlyú könyv az, amely ebben a nehéz versenyben magának egyáltalában csoportot tudott szerezni szavazókból!

Végül mit szólnak az életcélokhoz? Itt fel volt sorolva, hogy miféle életcél kíván a szavazó előnyben részesíteni. Egyesek többre is voksoltak. Magyar realizmus van a 88 családi boldogságra szóló, a 62 munkára szóló szavazatban. Szemérmes idealizmus viszont abban, hogy a gazdagságra és jólétre csupán 27, a hatalomra és dicsőségre pedig csak 14 szavazat esett. A merő kontemplációtól való idegenkedés jele talán a szemlélődésre, művelődésre és műélvezetre esett csekély 24 szavazat. Ellenben a magyar vállalkozási szellem és a magyar tehetség bontogatja szárnyait az utazásra és világgjárásra esett 43 és az alkotásra esett 71 szavazatban.

Így készülnek az életre a kolozsvári jogászok!

Horváth Barna

KÖZÖS ÉLETREND

A modern társadalomtudomány egysége.

(Vázlat.)

Első rész. Előzetes és alapvető kérdések.

1. *A természettudomány, a lélektudomány és a szellemtudomány.* A társadalom, mint természet; a társadalom, mint lélek; a társadalom, mint szellem.

2. *Történeti távlat.* Az eredet. Az őstermészet. Az őslélek.

Az ősszellem. A közösség mint az őstermészet megnyilatkozása; a közösség, mint a kollektív psyché megnyilatkozása; a közösség, mint az ősszellem megnyilatkozása. A közösség, mint ősjelenség. Az Urphánomen.

3. *A feladat kezelése.* A közösség sem a természetből, sem a lélekből, sem a szellemből közvetlenül nem adódik. Sem a háromból együttesen. A negyedik, irracionális elem.

4. *Elhatárolás:* a három élettér: az egyén, az Én-Te és a Sok. Monológ, dialóg és polylog beállítás és magatartás. A három együtt.

Részletezve: a filozófiai antropológia szerint az alap és a cél mindig csak az emberi egyén lehet. Maritain felfogása: az a tény, hogy valamiből sok van, nem azt jelenti, hogy erősebb, hanem, hogy gyengébb. Ez a par excellence antropológiai felfogás. Az egyén, mint cél. Mint kiindulás. Az ember és világ. Klaszszikus felfogás.

Az Én-Te kérdése. Szerető, barát, társ, házaspár, felebarát. A dialóg beállítás. A modern egzisztencializmus tévedése, hogy a dialóg beállítás a közösség alapja. Az Én-Te-viszony nem a szocialitás kezdete. A kollektívum eredetében más. Az Én-Te-élet törvényei: összhang és ellentét. A kollektív élet törvénye: dinamika, polifónia, dialektika és hierarchikus architektúra. A par excellence Én-Te-kapcsolat.

A kollektívum teljesen új és az előbbiektől különböző beállítás. A lét minősége az egyénben, az Én-Te kapcsolatban és a közösségi viszonyban. A magános, a kettős és a kollektív lét. Nem fokozatok. Egyidejűség: ugyanakkor vannak. Egyértékűség: egyiknek sincs előnye a többi fölött. A szóló, a duett és a kórus. A három valóság különbözősége és egysége.

5. *Az irracionális elem.* Amelyben a természet, a lélek és a szellem, az egyén, az Én-Te és a közösség találkozik. Község, mint a lét világcategóriája, melynek alapja metafizikai. A kollektívum misztériuma. A kollektív őstények: a kollektív psyché, a nyelv, a kölcsönös segítség.

6. *Az ember élete kilencven százalékban kollektív,* csak tíz százalékban dialogikus és individuális. Az önzés, mint kollektív őstény. Az életelemek kollektív természete. Kollektív sors. Az individuális lények rendkívüli ritkasága. A nonkonformizmus, mint kollektív jelenség. Az «ellentípus», mint kollektív jelenség. A par excellence egyéni. Az egyén és a személy. A személy meghatározása. Az individuális, a dialogikus és a kollektív elemek egysége és kiegyenlí-

tett összhangja. A személy individium-fölöttisége, Én-Te-fölöttisége és kollektívum-fölöttisége. A kollektívum, mint a személy tényezője.

7. *A kultúra.* A kultúra nem primer teremtő valóság. Spengler, Frpbenius és egyéb kultúrmorfológusok tévedése. A kultúra sohasem teremt létet, de még csak nem is módosít. A lét teremti a kultúrát. A lét a kultúrát a kollektívum útján teremti meg. Sok-szerűsége. A kultúra a kollektívum oeuvre d'art-ja.

8. *A kollektív lét metafizikája.* A Sok nem az Egy polarítása. A Sok és az Egy találkozása és közössége. A Sok, mint *látszat* és mint tény. Megértései formák, sohasem egyenlőek a valósággal. A lét gazdagsága. Típusok? A típusok irrealitása. A tipizálás ellen. Az egyszerűsítés ügyefogyottsága. Minden ember számára külön karakterológiát kellene írni. Minden Én-Te-viszony számára külön ontológiai alapot kell találni. A társadalom fokozatai és lehetőségei: család, törzs, csoport, polisz, város, osztály, faj, nép, nemzet, állam, emberiség. Az osztályozás elégtelensége és tökéletlensége. A szempontok naivitása. Külsőséges szempontok. Minden emberi én külön karakterológia középpontja, — minden Én-Te-viszony alapvetően más, — de az egész kollektívum gyökerében egyetlenegy. A gyökér tapasztalata a természet világán, a lélek világán és a szellem világán túlnyúlik. Az irracionális misztérium, ami a közösség, csak vallásosán érthető meg. A közösség alapítása vallásos tett. A közösségalapítók, városalapítók, államalapítók, családi ősök mitikus lények. Az istenek szerepe. A kollektívum szakrális volta. Az emberiség egysége. Az egység nem természeti, nem lelki és nem szellemi, nem az emberi faj, nem a kollektív psyché, nem a szellem egysége. Misztikus elmélet: ahogy a színtelen fénysugár a föld légterében a szivárvány bomlik, az egységes lét a természetben sokaságra töredezik. Maritain igaza, hogy a Sok gyengébb, mint az egy. Az egység elvesztésének alapvető érzése a kollektívumban. Törekvés az egység helyreállítására. A kollektívum, mint a Leiden und Tatén des Seins. A Sokaság megtartja emlékezetét az egységről, ahogy a színné vált fénysugár mindig fénysugár marad. A platóni mítosz a Symposionban az Én-Te-szakadásról. A Pandora-mitosz. Valahol mindnyájan egyek vagyunk és ezt mindnyájan tudjuk.

Ez az ősi és primer lét-egység teszi lehetővé azt, hogy közös életrendről lehessen szó.

Második rész. A társadalom körei.

I. *Társadalom, mint természet.*

Természeti alapok. — Természet és anyag. — Természet és élet. — Biológia és fizika. — Organizmus és gépiesség. — Természeti tényezők. — A tudomány egy része a társadalmat mérő természetnek tartja. — Cáfolat. — A módszer csupán leírás. — Elég telensége. — Szociográfia. — Statisztika. — Nincs objektív leírás. — A természeti tényezők részletezése. — Nép, faj, vidék, múlt, vér, táj. — Elemek: család, törzs, csoport, osztály, réteg. — Absztrációk kezdete. — Szempontok. — Formai lehetőségek. — Alakok és funkciók.

II. *Társadalom, mint lélek.*

A lelki tényezők. — Tömeglélektan és néplélektan. — Van-e közösség-lélek? — Gesellschaft és Gemeinschaft. — Kétféle lélek. — Sokféle lélek. — Egy lélek. — Kollektív psyché. — Archaikus volta. — Archetípus. — Analitikus lélektan. — Kollektív lélektípusok: életszerű, gépszerű, intravertált, extravertált, integrált, dezintegrált. — Lélek és tudat.

III. *Társadalom, mint szellem.*

Szellemi tényezők. — Szellem és lélek. — Démonikus intellektus. — A szellem jelenléte: tudat, történet, emlékezet, hagyomány, rend, fegyelem, morál, eszmények, hierarchia. — Szellem és szakrális lét. — Szellem és vallás. — Az irracionális aktivitás. — Az «isten»-i. — Szellemi túltengés. — Sok szellem és kevés szellem. — Elszakadás az anyagtól. — Reális szellem és irreális szellem. — A szellem diktatúrája. — Erőszak és szellem. — Abszolút és desztillált szellem.

IV. *Társadalom, mint közös lét.*

Részesedés a közös létben. — Participation collective. — Mi az egzisztencialitás? — Több, mint tudatosság. — Vállalás. — Kötelesség. — Alázat. — Az egyén és a közös lét. — A család és a közös lét. — Az osztály és a közös lét. — Részegzisztenciák és a közös egzisztencia. — A nemzet. — Az emberiség. — Kozmikus valóság. — Egzisztenciális közösség. — Fokozatok és mélységek.

Harmadik rész. A közös lét körei.

I. *A közös lét, mint őskollektívum: a nép.*

Minden kollektívum ideálja, kortól, fajtól, időtől függetlenül: a nép. — Népek lenni a közösség számára annyi, mint az ember számára személynek lenni. — A tökéletes kollektívum. — Az abszolút utópia. — Megvalósítható. — A nép tulajdonságai. —

Egység. — Szabadság. — Egészség. — Állandóság. — Rend. — A tényezők összhangja. — Rugalmasság. — Ünnepek és hétköznap. — Sacra dies. — A szent hétköznap és az ünnep. — Az «egyek vagyunk», mint mámor és kegyelmi állapot.

II. *A közös lét, mint kollektív sors: történet.*

Politikai, szellemi, kultúra történetek. — Részlettörténetek. — A tökéletes történet. — Apokalyptikus történet (megnyilatkozás). — A sors megnyilatkozása. — A nép története. — Az egzisztenciális lét története. — Ami kimarad. — Aminek benne kell lennie és nem lehet benne. — Mithikus és tudományos történet. — Az idő. — A szent idő. — Ritmus. — A világtörténet melodikája. — Dinamika. — Tempó. — Üres és tele történet. — Mazzini és a francia forradalom. — A nép és a világ. — Néptörténet.

III. *A közös lét, mint kollektív alkotás: kultúra.*

A kultúrák sokszerűsége. — Típusok hiúsága. — Kultúr-szociológia. — Művészetszociológia. — Szellemszociológia. — Tudomány szociológia. — Kultúrfilozófia. — A kultúra a nép és az idő közös alkotása. — Az eszköz. — Az első eszköz. — A fakanál. — A varrótű. — Az eszköz dicsősége és alacsonyrendűsége. — A kis és a nagy kultúra. — A nagy kultúra eszközei. — A legfőbb eszköz: a könyv. — A szakrális eszköz. — Mallarmé különbségtétele a könyv és az album között. — A könyv és a humus. — A könyv mágiája. — Tóth és a könyv. — A könyv mellett minden egyéb kultúralkotás elvész.

IV. *A közös lét, mint kollektív aktuális egzisztencia: a jelen élet.*

A könyvnél csak egy magasabbrendű van: a jelenben való élet teljessége. — Minden tényező legfőbb és egyetlen szabad megnyilatkozása a jelenhez van kötve. — Grisebach könyve: Gegenwart. — Exisztenciafilozófia: Kierkegaard, Jaspers, Barth. — A jelen pillanat teológiája. — A pillanat az egész kozmikus lét aktualizálódása. — Az ember részesevé a pillanatban. — Minél magasabban áll valaki, annál többet kap a kozmikus pillanatból. — A hatalmi helyzetek kiváltsága ebben van: kozmikusban él. — Pillanat és pénz. — Idő és arany. — Evola párhuzama. — A Tao tanítása az időről. — A politikában az idő már depraválódik. — Szellem és jelen. — Művészet és jelen. — Platonizmus és a jelen. — A nép és a jelen. — Történet és a jelen. — Morál és a jelen. — A jelen természete apokalyptikus. — Leleplez és megnyilatkozik. — Misztikus, transzcendens, irracionális, jóslatszerű, közvetlen. — A jelen és a világtűz. — Hegel és Hérakleitosz. — Jelenben lenni annyi, mint az egész kozmikus valóságot egyszerre élni.

Negyedik rész. A jelen élet körei.

I. A jelen élet mindig a feladott kötelesség és a lehetséges élvezet között játszódik le. — Exisztencia és világhelyzet. — Élet-irigység és életéhség. — A kötelesség túlsúlya a képmutatást, ál-puritanizmust, hazugságot és maszkot provokál. — Az élvezet túlsúlya züllést, korrupciót, lazaságot, cinizmust és elpuhulást provokál. — Kollektív szenvedélyek és kollektív belátások. — A szenvedély a kötelességet támadja, a belátás az élvezetet.

II. A jelen életben elfoglalható magatartások lehetőségei. — Kötelesség-magatartás. — Kötelesség megoldás. — Évezet magatartás és megoldás. — Kiegyenlítő megoldások. — Menekülő megoldások. — Elmerülés. — Struggle for life és struggle against life. — Kiemelkedés a magatartások közül: minden magatartásra állandóan kész aktuális egzisztencia.

III. A jelen élet javai. (Gazdaság?) Idők, emberek, népek, elvek, magatartások, melyeknek van érzékük a javak iránt és amelyeknek nincs. — Az idealizmus és álidealizmus. — Javak fontossága és semmisége. — Gazdaság és gazdasági közösség. — A fej, a gyomor, a szem, az íny kultúrája és gazdasága. — Az embernek a földi javak nem elegendők. — A javak hátsó értelme. — A föld szelleme és a javak.

IV. A jelen élet, mint kollektív felelősség. (Morál.)

Ötödik rész. A társadalmi elméletek áttekintése.

I. A közösség fogalmai:

Társadalom, — társulás, — társ, — függés, — kölcsönös függés, — (Beziehung), — szociális, — szociábilis, — antiszociális, — aszociális, — szociális pátosz, — szociális étosz, — szociális charme, kényszer, viszony, élő és látszatviszony, — tartozás, — felelősség, — elsőbbség, alárendeltség, — kapcsolódás, — visszautasítás, — merevség, — magány, társadalmon kívül és belül, — elhelyezkedés, — szervezet, funkciók, — mechanikus és vitális, — egymásrautaltság, — segítség és segítség, —részvét, — a sors közössége és azonossága, — szimpátia és formái, — közös élmény, — közös tudás, — nevelés, — közös formák, — határok.

II. A közösség eszmét.

Rend, — organizáció, — igazság, — szabadság, — fegyelem, — bensőség, — szilárdság, — arány, komolyság, — erő, — észszerűség, termelőképesség, — alkalmazkodás, — műveltség, — helyes kivá-

lasztás, — szaporodás, — józanság, idealitás és realitás, — nemzet, — Válás, — a faj, nemesség, — egyszerűség, — öntudat, — belátás, — engedelmesség, — hűség.

III. *A közösség sorsa.* (Történet és társadalomfilozófia.)

Ősi filozófiák. — Kína. India. Egyiptom. Babel és Asszur. — ősi törvénykönyvek. — Míthosz és történetfilozófia. — Európa kezdete. — A görögök. — Hérakleitosztól Platóig. — Az első politika. — Hellenizmus. — A római államfilozófia. — Caesar. — Augustus és az örök béke eszménye. — A kereszténység. — Gnózisz. Augustinus. — Középkori elméletek. — Thomizmus. — Az újkor eleje. — Az első közösségfilozófia. — Vico. — A humanizmus. — Dante. — Macchiavelli. — Antagonizmusok. — A franciák, angolok és németek. — A nagy államok és a nagy filozófiák. — A Cambridge-platonizmus. — Reformáció. — A nagy teoriák kora. — A XVIII. század szelleme. — A tudományos utópiák. — A szocialista elméletek kezdete. — Hegel. — A történeti materializmus. — Ellenhatás. — A teremtő filozófiák és a magyarázó filozófiák. — Nietzsche. — Az oroszok. — Maritain. — Evola. — Pannwitz. — Elméletek és történeti valóság. — Szociális elméletek és szociális mozgalmak. — A világválság. — Elméletei. — A háború. — A kommunizmus és nemzeti szocializmus. — Az aktivitás és az elmélet. — Az erőszakkal keresztülvitt teoria.

IV. *A közösség lehetőségei.* (Eszkatológiai szociológia.)

A valóságos és a lehetséges közösségek. — Kollektívum, mint határhelyzet. — Kollektívum lefelé és felfelé: az ember határa lent is közösség, fent is közösség. — A határhelyzetek lehetőségei. — Az abszolút törvény. — Az abszolút szabadság. — Az abszolút nép és az abszolút tömeg. — A hierarchikus istenkirályság, az ideális anarchia, az abszolút földi állam, a civitas dei, a Napállam, az állam, mint üzlet és részvénytársaság, — az állam, mint szakrális valóság. — A közösség eleje és vége.

Hatodik rész. (Szociológiai diszciplínák.)

I. Leíró tudományos diszciplínák. — Vidék, ország, faj, ember-tan, statisztika, néprajz, eszközök, formák, népesedés, lakosság.

II. Tevékenységi diszciplínák. Mozgalmak. Politika. Vándorlások. Aktivitás. — Harcok. — Egyesülések, társulatok. — Közigazgatás. — Ellenőrzés, rendőrség.

III. Szellemi diszciplínák. — Tudomány. — Filozófia. — Ismeretszociológia.

IV. Törvényhozói diszciplínák. — Jog. — Törvénykezés. — Alkotmány. Állam. Rendelet. — Parancs. — Kormányzati formák. — Kormányzat.

Hetedik rész. (A társadalomteremtés története.)

I. *A törvények kora.* Chamuraggától a Polisz törvényéig.

II. *Az emberiség fogalmának felfedezése.* Hellenizmus és a római birodalom.

III. *Egyház és állam.*

IV. *A tudatos társadalomteremtés a humanizmus óta.* Eszmé-
nyekkel és gyakorlati munkával.

Nyolcadik rész. (Társadalmi rendszerek.)

I. *A mitikus őskor társadalmi.* — A mágikus társadalmak. — A theocentrikus társadalmak. — A hatalmi társadalmak.

II. *Az állam.* — Formái. — Igényei. — Céljai. — A társ-
államtól az emberiség-államig.

III. *Az állam szerkezete.*

IV. *Az államélet dialektikája.* — Belpolitika. — Mozgal-
mak. — Forradalmak. — Polgárháborúk. — Államok egymás
között. — Háborúk. — Hatalmi rétegek. — A hatalom termé-
szete. — Hatalom és uralom. — Elit, — tömeg. — Radikalizmus,
szindikalizmus. — Az állami organizmus és az állam szelleme.

Kilencedik rész. (Törvényhozás.)

A közös életrend legmagasabb pontja a törvényhozás. — A törvényhozást ki kell venni a politikus kezéből. — A politikus méltatlansága és a gondolkozó méltósága. — A törvényt nem az érdekek kell hozni, hanem a szellemnek. — Platón igaza. — A filozófus király és a szellem embere a törvényhozó. — Az érdek nem bölcsesség. A becsvágy nem fog rendet teremteni soha.

Mannheim ellen. — Az «Ideológia és utópia» hamis relativiz-
musa. — Az utópiák védelmében. — Minden utópia jobb, mint a
politikus valóság. — Ha az ember nem tud utópiában élni, annál
rosszabb az embernek. — Az utópia magasrendűsége és az ember
alacsonyrendűsége. — Minél valószínűtlenebb az utópia meg-
valósulási lehetősége, a rendetlenség annál nagyobb. — Rendet
csak a gondolat teremt. — Gondolat és morál. — A törvény fon-

tossága. — Normátlan élet semmit sem ér. — Nem ahogy élni lehet, hanem ahogy élni: *kell*.

I. *Az elékezett idő*. A közösség, mint a körülmények játéka, mint az idő játéka, mint az érdekek játéka, mint az ösztönök játéka. — Hatalmi közösség — természetközösség — szabad közösség — szeretet-közösség. — A világtörténet helyzete ma. — Az ember sorsa az ember kezébe van letéve. — Már nem külső körülményektől függ, nem erőktől, nem időtől, nem Ösztönöktől, hanem önmagától. — Mától kezdve minden közösség úgy él, ahogy akar, mert életének kormányzásához szükséges hatalmat és tudást megszerezte. — Az ember lett az egyetlen történeti tényező. — A kollektív sors irányítása. — A szellem megjelenése és a kollektív sors tudatos alkotása. — Törvény. Írás. — Logosz. — A teremtő szó, mint törvény. — Parancsolat.

II. *Az elemek*. — Az első közösség. — Az ősközösség nem a primitív. — «A primitív a lélek visszaképződésének kései történet-előttisége». — A primitív démonikusan megszállott állapot. — Az ősközösség és a paradicsom. — Az ősközösség és a nép. — Az aranykori közösség. — Lényeges kérdés: a fejlődés, vagy a visszafejlődés eszméje? — Az európai ember fejlődéseszméje: pokol, purgatórium, paradicsom. — Dante és az európai szellem. — A keleti ember visszafejlődéseszméje: a boldog aranykor, ezüstkor és vaskor. — Laotse, Buddha és a keleti szellem. — A kettő szintézise: aranykor, mint a lét állandó és nyílt lehetősége. — Minden pillanatban megvalósítható. — Ellentétek: nem utópia és valóság, nem szellem és természet, — nem fejlődés és dekadencia, — *nem* primitív és fejlett, — nem barbár és kulturált, hanem: démonikus közösség és aranykori közösség. — Aranykori és isteni. — A tökéletes rend. — A szép közösség.

III. *Aspektusok*. — Állati közösségek sohasem hasonlítanak az emberire. — Az ember maga alkotja közösségét, az állat nem. — A gyermekek közössége. — Gyermekkollektívum. — Ifjúsági kollektívumok. — A nők kollektívuma. — Leányok és asszonyok együtt. — «A nő, mint nő». — A férfiak társadalma. — Intézetek. — Szerzetek. Kaszárnya. — Szövetségek. — A férfi és a Phila. — A barátság férfiassága. — Az öregek társadalma. — Az abszolút kollektívum. — A bölcs öreg és a közösség.

IV. *Őstörvénykönyvek*. — A Szent Könyv. — Manu. — Chamurragga. — Egyiptomiak. — Kínaiak. — Primer közösségteremtő aktusok. — Transzcendens államok és dogmatikus államok. — Szellemi államok és természeti államok. — Az aktivitás és a theoria

kora. — Tevékenység és idealizmus elégtelensége. — A törvényhozás. — őskori törvényhozók. — Alkotmányok. — Életrendek. — A közös életrend. — Van minden emberre érvényes abszolút törvény. — Ez a törvény az abszolútumban van.

A parancsolat. — Egyszerűség. — Nyíltság. — Súly. — Rövidség. — Félreérthetlenség. — Parancsolat és törvény. — Parancsolat és rendelet. — Pongyola kormányzat rendeletekkel igazgat, demokrácia. — A kőbe vésett írás. — A rövid szó. — Meg nem fellebbezhető. — Még az sem változtathat rajta, aki leírta. — Reá is érvényes. — Fecsegő törvény és egyszavú törvény. — Tiltás és felszólítás. — A parancsban nem a negatívum a fontos, hanem az hogy vezényel. — Mindenkire érvényes és mindenkinek meg kell tenni. — Nem a fegyelem a törvény alapja, hanem a jó törvény alkotja a fegyelmet. — Fegyelem és tudatosság. — Világosság. — Világosságot teremtő egyszavú parancs. — Megmondja, hogy mit kell tenni. — Szabály. — Szabadság és szabály. — Az igazi szabadság. — A törvényt az embernek magára kell venni. — A kell és a parancs és a teljesítés szabadsága. — Szabadnak csak ott lehet lenni, ahol törvényesen és helyesen parancsolnak, — Magas embertípus: aki engedelmeskedik. — Még magasabb, aki tud parancsolni.

Hamvas Béla

VITA A PARASZTSÁG KÖRÜL.

Figyelemreméltó vita zajlott le a Hanza Szövetkezeti Újság és a Kelet Népe hasábjain arról, hogy parasztok, vagy nem parasztok a magyar földművelők. A vita úgy kezdődött, hogy a Szövetkezeti Újság a «falukutató» irodalom nyomán parasztoknak nevezte mezőgazda olvasóit, mire azok a levelek légiójával protestáltak az ilyen «megbélyegzés» ellen, mondván, hogy «nem vagyunk parasztoké A vitába belekapcsolódott a Kelet Népe «népi» írógárdája is, s ezzel széleskörű társadalompolitikai vitává duzzadt az egyszerű szóhasználati megjegyzés.

A kérdés a vita kezdetén is és nagyjában a végén is az volt, hogy paraszt-e a magyar földművelő, vagy nem paraszt, hanem földművelő, mezőgazda stb. A vita során megszámlálhatatlan hozzászólás történt és a kérdés mindenféle szempontból megvilágítást kapott. Természetesen nem döntötte el a kérdést a vita, azonban annyiban eredményes volt, hogy felszínre vetett egész sereg jellemző adalékot ehhez a kérdéshez.

A vélemények kétfelé oszlottak. Egyik oldalon a leghatáro-

zottabban ellenezték a paraszt név használatát s helyébe földművelőt, mezőgazdát, falusit javasoltak, vagy valami kitalálандó jobbat. Ennek a résznek az érvei három pontba foglalhatók:

1. nem lehet parasztnak nevezni a magyar földművelőt, mert ez a név lealacsonyító és megbélyegző, tehát sértő egy különben megbecsült, sőt dicsőített foglalkozás munkásaihoz;

2. a paraszt szó egy különleges társadalmi minőséget jelent, olyat, ami már nagyrésztben nem is sajátja a magyar földművelőnek, tehát a szó használata anakronizmus;

3. a paraszt társadalmi helyzet feudalista örökség, tehát a fejlődés akadály, ezért még a név ellen is küzdeni kell.

A másik oldalon a paraszt szó további használata érdekében szállottak síkra. Érveik így csoportosíthatók:

1. a paraszt nevezet nem lealacsonyítás, hanem tisztos megkülönböztetés, tehát értelmetlen az ellene való tiltakozás;

2. a szó ugyan rosszértelmű, azonban hiába törölnénk el, a paraszti társadalmi helyzet csak megmaradna, azt kell tehát megváltoztatni, nem a nevet, akkor a szó értelme, elkopik;

3. különben pedig az, amit a paraszt szó jelent, nem mindeztül alacsonyabbrendűség, hanem ellenkezőleg, időtlen emberi és társadalmi érték is.

Jellemző, hogy kik vannak az egyik és kik a másik oldalon. A paraszt nevezet ellenzői:

1. minden rendű földművelők az ország minden tájáról, kivéve azokat, akik valamilyen irodalmi sugallatot kaptak,

2. a szocialista értelmiségiek és

3. az urbánus hajlamúnak ismert «falukutatók».

Viszont a paraszt szóhasználat mellett vannak az alábbi hozzászólók:

1. a faluvezető értelmiségiek legnagyobb része, ezek konzeratív értelemben: a földművelők parasztok és ez így van rendjén;

2. a paraszteredetű értelmiségiek, különösen a fiatalok,

3. a népies értelmiségiek,

4. az irodalmár földművelők, ez utóbbi csoportok mind valamilyen progresszív értelemben.

Ilyen sommás érveléssel a vita ítéletnapig folyhatna, akkor sem lenne más az eredménye, mint ami eddig is kiderült. Nem pedig azért, mert a hozzászólások legnagyobb része egyetlenegy szempontból — az egyik etimológiai, a másik szociológiai, a harmadik politikai szempontból — érveltek helyeslésük vagy ellenmondásuk mellett, ami természetesen azzal a következménnyel járt,

hogy csak egy szavazat lett a hozzászólásból, nem pedig megvilágosító okfejtés. Ha nem akarjuk a szavazatokat szaporítani továbbra is, hanem kellő kritikával kívánjuk megvilágítani a kérdést, akkor nem tehetünk mást, minthogy az itt számbajöhető szempontok szerint tisztába tesszük a kérdést és rámutatunk a megoldás, illetőleg eldöntés perspektíváira. Három ilyen szempontról lehet szó, mint ahogy a vitában is ezek merültek föl: etimológiai, szociológiai és politikai kérdésföltevésről.

A paraszt szó etimológiája rendkívül érdekes, itt-ott perdöntőnek is tetszik, azonban végeredményben nem világítja meg a kérdés érdemét.

Kétségtelen, hogy a szó mint jelző a szlávból került nyelvünkbe és jelentett egyszerűt, közönségest, később durvát, faragatlant, s tájnyelvünkben, legalább is összetételben ma is jelent hasonlót. Amikor főnévi jelentésben is kezdett szerepelni, egyfelől minden társadalmi vonatkozás nélkül jelentette azt, aki, vagy ami «paraszt» tulajdonságú, tehát a posztót, ahol sima, nem pedig kivarrt, az embert, aki egyszerű, faragatlan. *Másfelől* azonban társadalmi jelleg megjelölésére is átment, s jelentette a világit az egyházival szemben, a közönséges, kvalifikálatlant a kvalifikálttal szemben, míg végre főjelentésül nyerte a nemtelen a nemesrendűvel szemben. Míután pedig a dolgozó földművelők mind ilyen nemtelenek voltak, teljes jelentése így alakult ki: alacsonyrendű földművelő. A földművelő mesterség végül annyira jelentése lett a szónak, hogy a szintén nemtelen pásztornépek parasztnak nevezték a szántó-vetőt, viszont magukat nem tartották annak. így kialakulván a szó társadalmi értelme, akkor is ezt a társadalmi minőséget jelentette már, amikor általános karaktert kívántak vele jelölni, mégpedig sértő értelemben.

Ebben a jelentésfejlődésben kétségtelen, hogy az összes többi európai nyelvekkel szemben nem tárgyi jelentésű szóból alakult ki a földművelők rendjének az elnevezése, hanem egy olyan jelzőből, amely eredetileg nem volt éppen lebecsülő, azonban könnyen azzá tudott átalakulni. De hogy a magyar paraszt szó végül is azt jelenti, amit ma jelent, arról aligha tehet a «prost» jövevényszó, hiszen más gyökből is ugyanilyen jelentésű név lett volna, ha arra a társadalmi csoportra alkalmazzák, amelyre a parasztot alkalmazták.

Hogy ez mennyire így van, arra kétségtelen bizonyítékaink vannak. Van egy föltétlenül tiszteletreméltó eredetű jövevényszavunk, olyan, amelynek eredeti jelentése összeférhetetlen min-

den lebecsüléssel s mire meglelte a helyét nyelvünkben, szinte éppen olyan jelentésű lett, mint a paraszt szavunk. Ez pedig a pór, német eredetű jövevényszavunk. A «bauen» eredetű Bauer magyar mása ez s jelentése távolról sem a tiszteletreméltó műves vagy termelő, hanem éppúgy mint a paraszté, alacsonyrendű, nemtelen. A műves, földműves jelentés egészen alárendelődött a rangot jelölő jelentésének, úgyannyira, hogyha ma parasztot vagy pórt mondunk, egyformán először az alacsonyrendűsége és csak azután a földművelő mestersége gondolunk.

Ha tehát van különbség a magyar paraszt szó és a többi európai nyelvek megfelelő szavának a jelentése között, az nem az eredetbeli jelentés vagy a gyökérszó különbsége miatt van, hanem a társadalmi fejlődés folytán állott elő, s akkor is előállott volna, ha történetesen a mienkhez hasonlóan kisebbrendűséget jelentő szóból fejlődött volna ki. Nyilvánvalóan így van ez, hiszen a vidék, haza, föld jelentésű gyökérből eredő paysan és peasant, vagy a művelni, termelni jelentésű szóból képzett Bauer, vagy a települést jelentő eredetű sedlák, bármilyen *tiszteletreméltót jelentenek* is eredetileg, történeti életüknek egy szakában éppúgy jelentették az alávaló parasztot, mint a magyar szó, azonban ez a korszak ott elég hamar és legfőképen elég régen letűnt már, s azokban az országokban a társadalmi fejlődés olyan irányt vett, hogy a földművelő mesterség elismert polgári szakma lett, nem pedig paraszt földhözragadság.

Világos tehát, hogy a szó nem vonható felelősségre azért, amit jelent. A szó csaknem korlátlanul tud idomulni a jelentéshez, hiszen ha megtörténhetett, hogy az eredetileg tisztés jelentésű paysan, peasant, Bauer, sedlák stb. jelenthetett alávaló parasztot, most viszont újra tiszteletreméltó földművelőmestert, akkor a mi paraszt szavunk is, bár eredete nem föltétlenül tisztés és hosszú történeten keresztül alávaló parasztot jelentett, egyszer jelenthet tiszteletreméltó földművelőt is. Azonban a korlátlanság mégsem teljes. A többi nyelvek parasztnak megfelelő szavai mind tárgyias jelentésűek: vagy a földet, vagy a falut, vagy a vidéket, vagy a telephelyet, vagy a termelő munkát jelentik, tehát eredetileg is minden minősítés, legfőképen leminősítés nélkül jelölnek egy-egy embercsoportot, amivel szemben a mi paraszt szavunknak semmi ilyen tárgyi jelentése nincs, mert ez csak minősítést jelent s eredetileg sem fölfelé. Ez a kis törés pedig azért figyelemreméltó, mert ilyenformán megérthető, hogy a mi paraszt szavunk magában véve is akadályos annak, hogy színtelen, vagy éppen tisztés szak-

mát jelölő szó legyen belőle. Ha tehát a magyar társadalmi fejlődés úgy alakul, hogy a magyar parasztrendet fölszabadítja az összes paraszterhek alól, a szó még akkor is terhelni fogja, ha jobbat nem találunk helyette. Nyilván a finnek voltak hasonlóképen, mert amióta valóban fölszabadult parasztságuk, azóta az ősi finn szó helyett szívesebben mondanak agronómot.

Mindez a szófejtés kérdése, s a vita lényege nem itt van; az szigorúan társadalmi kérdés és megvilágítása is ilyen szemlélettel lehetséges.

Kétségtelen, hogy a parasztság szorosan vett szociológiai értelemben nem annyit jelent, hogy a «vidékiek», az őstermelők, hanem egy különleges és élesen körülhatárolható réteget jelöl, mégpedig rendi társadalomban kialakult réteget, tehát lényegében rendet. Eszerint tehát a paraszt nem azt jelenti, hogy földművelő vagy falusi, hanem egy társadalmi minőséget jelöl, azt nevezetesen, hogy parasztrendű. A parasztrendűség ilyen értelemben az európai társadalmi fejlődés terméke és kialakulásának ideje a keresztény középkor. Így a parasztság történeti társadalmi helyzet és csoport, s ahol még fennáll, ott mint történeti elmaradottság, mint feudális örökség van meg.

Bizonyos, hogy a paraszt társadalmi helyzet alacsonyrendű és állandóan dicsért, de soha meg nem becsült státus, éppen ezért parasztnak lenni mindig megbélyegző lebecsülést jelentett. Pontosan szólva alacsonyabbrendűséget, szemben az egyenrangúsággal.

Ezt az alacsonyabbrendűséget aztán különbözőképen viselte a parasztság. A normális európai fejlődés során a rendi társadalmi szervezet fölbomlott s helyébe olyan polgári rétegződés lépett, amelyben a parasztrend is fölmorzsolódott és a parasztságnak lehetősége nyílt arra, hogy a polgári társadalom megfelelő szintjén helyezkedjék el. A volt parasztnak, ha maradt valamelyes különállásuk, az nem egyéb lett, mint a foglalkozás és a lakóhely megkülönböztető jegye, semmiesetre azonban általános társadalmi minősítés. Mindenütt azonban, ahol ez a fejlődésmenet nem mehetett végbe, mint korszerűtlen történeti örökség megmaradt a parasztrend, s ezeken a helyeken a parasztság szüntelenül küszködik ezzel a teherrel s vagy forradalmi gyökerességgel kíván fölszabadulni, vagy éppen visszajára fordítván az értékrendet, elvet csinál a parasztságából és így igyekszik nagyobb becsületét kiharcolni.

Az már most ténykérdés, hogy a fejlődés országonként hogyan ment végbe és napjainkban hol tart. Nyugaton és északon s nagyjában délen is, a parasztrendűség likvidálása végbement, ezekben

a társadalmakban nincs parasztprobléma, hanem ehelyett vidéki és agrárproblémák vannak. Viszont Közép-Európában és keleten a parasztság lényegében fennmaradt és éppen napjainkban bomlik, alakul, illetőleg igyekszik korszerűsödni. Magyarországon különösen az a helyzet, hogy mélyen be a polgári társadalom korszakába fennmaradt a parasztrend és az ország előrehaladottabb részein most bomlik föl végképen, azonban az elmaradottabb vidékeken még kisebb-nagyobb átalakulásokkal főnnáll.

Ha tehát szociológiai szempontból, a társadalmi valóság problémájaként tesszük föl a kérdést, hogy a magyar földművelő paraszt vagy nemparaszt, akkor nem felelhetünk másképen, mint-hogy helyenkint még paraszt, helyenkint már nem paraszt. Föl lehetne térképezni az ország területét ilyen szempontból, s jellegzetes vidékek rajzolódának ki, ahol még paraszt a földművelő, s hasonló tájak, ahol már nem paraszt. Ilyen értelemben tehát aligha lehet vitás a szóhasználat. Legfőljebb egy-egy átmeneti területről lehetne vitatkozni, hogy ott parasztok vagy nem parasztok a földművelők. Általánosságban nem is kérdés: vannak paraszt földművelők és vannak nem paraszt földművelők.

Nyílt marad ellenben a kérdés, ha politikai értelemben tesszük föl: maradjon-e paraszt a magyar földművelő vagy nem. S amikor a közönséges szóhasználatban vagy hírlapi cikkekben beszélünk a témáról, akkor a szóhasználat maga már ebben a politikai kérdésben való állásfoglalást jelent. Ha szociográfiai tanulmányban beszélünk parasztról vagy nem paraszt földművelőről, az minden minősítés és politikai állásfoglalás nélkül való tényelőadás, rögtön azonban, ahogy megszólításként vagy köznyelvi megnevezésként mondunk parasztot vagy földművelőt, már értékeljük ezt a társadalmi helyzetet és abban a kérdésben is döntötünk, hogy lehet-e vállalni a parasztrendűséget, vagy tiltakozni kell ellene.

Mert a parasztsághoz tartozó egyénekre vonatkoztatva a parasztrendűség vagy a belőle való fölszabadultság alapvető értékelést jelent. Ha azt mondom, hogy paraszt, s erősítem, hogy *ezt* a minőséget vállalni is kell, akkor vagy azt az értékelést fejezem ki, hogy parasztnak lenni ugyan alacsonyabb értékűséget és alárendelt társadalmi helyzetet jelent, azonban ezt viselni kell, mert ez a társadalom rendjének az alapja, vagy azt az értékelést jutatom kifejezésre, hogy parasztnak lenni alárendelt és kizsákmányolt helyzet ugyan, azonban a faj és a társadalom szempontjából a legértékesebb státusz, amelyet öntudattal kell vállalni. Ha

viszont elvetem a paraszt nevet, akkor annak az értékelésnek az alapjára helyezkedem, hogy a parasztrendűség indokolatlan alacsonyabbrendűséget jelent, tehát ezt a státust mindenestül föl kell számolni.

A lefolyt paraszt-vita két pártja kiütközően ebben a politikai kérdésben vitakozott végeredményben s voltaképen ezek az értékelések kerültek szembe egymással. A konzervatív faluvezetők azon az alapon kívánják megtartani a paraszt szót, hogy a paraszt állandó és szükséges státusa a társadalomnak s kell is, hogy megmaradjon, mert ez a *nemzeti élet nagy* rezervoírja s flastromul azt a vigasztalást nyújtják a parasztságnak, hogy ez a társadalmi helyzet tisztos és megbecsülendő. (Más kérdés, hogy ugyanakkor ők úgy becsülik meg, hogy természetesnek tartják a parasztnak alárendeltként való kezelését.) Az összes népi elemek viszont, tehát a paraszt-eredetű értelmiségiek, a néprajongó értelmiségiek és az irodalmár parasztok, visszájára fordítják a társadalmi értékrendet és azt állítják, hogy a parasztság alárendelt helyzete ellenére, sőt éppen azért értékesebb állapot, mint a városi vagy polgári vagy úri státus, mert itt «egészségesebb» a faj élete, közösségibb a társadalom élete és mélyebb és magyarabb a kultúra. Ezek alapján tehát nem szabad engedni, hogy a paraszti helyzet fölbomoljék, hanem emberi, társadalmi és magyar követelmény, hogy továbbra is megmaradjon, sőt régebbi állapotába visszaállíttassák. Természetesen annyi korrekciót ők is megkövetelnek, hogy a kizsákmányoltsága és elhagyatottsága szűnjék meg, azonban föltétlenül maradjon meg parasztnak.

Azok ellenben, akik elvetik a név használatát, éppen azért, mert nagyon jól tudják, hogy mit jelent parasztnak lenni, s mert azt is tudják, hogy a magyar földművelő egy része még alaposan parasztrendű, ugyanolyan értékkel mérik a parasztságot, mint a társadalom többi csoportjait, tehát egy objektív és általános érvényű társadalmi értéket tartanak szem előtt. Eszerint az értékelés szerint tarthatatlan a paraszti státus, mert további fönnmaradása kissebbértékűséget, fejlődésképtelenséget és emberi és népi értékek kiesését jelenti. Ezen az oldalon nem hiszik, hogy a városi és polgári lét értéktelenebb, mint a paraszti, mégha kevesebb gyermeket is produkál, mint a falusi-paraszti, mert azt el tudják képzelni, hogy a városi-polgári élet kialakíthatja a társadalmi élet magasabb és értékesebb formáit, de a paraszti világ soha különbet annál, amilyet eddig elért.

De van itt még egy politikai kérdés. Akik a paraszt-név ellen

szállnak síkra, úgy tartják, hogy a parasztrend fölemelése folyamatos történeti fejlődés útján következhetik be, s mindenütt, ahol bekövetkezett, így is történt, tehát ha elkésve is, nálunk is ennek a folyamatos és szüntelen fölszámolásnak kell végbemenni, s ennek egyik eszköze a név elpusztítása. A parasztpártiak ellenben nem hisznek ilyen fokozatos fejlődésben, illetőleg ha elhiszik, akkor veszedelmesnek tartják, mert a paraszti élet szigorúsága és termékenységé helyett a «városi romlást» látják bekövetkezni. Hisznek ellenben abban, hogy a parasztság megmaradván parasztságnak, egyszer valamilyen politikai fordulattal fölszabadítja magát, s megmarad ugyan parasztnak, azonban nem lesz többé alárendelt rendje a társadalomnak. Ez a kérdés aztán már tökéletesen nyílt. Itt olyan végső értékekről van szó, amiket nem lehet összehétközíteni egymással. Aki a mindennekfelett való faji kollektivitásban hisz, aki a természettel szemben való alázatot és a minden körülmények közt való vegetatív életet tartja mindenképpel való jónak, az hisz a parasztságban és ezt az állapotot fenntartandónak ítéli, aki ellenben az emberi méltóságot csak szabadságban élő egyénben tudja elképzelni, s nem akármilyen, hanem csak a lehetőség szerint kulturált és értéktermő életet tud érdemesnek tartani, az a parasztság teljes fölszámolását kívánja. Akkor is, ha egyelőre a «romlott» és válságos városi-polgári élet terjed ki a parasztság körébe, mert ki vonhatja kétségbe, hogy az ilyen polgári társadalomból következhet egy különb társadalmi rend, s ki meri állítani, hogy hasonló fejlődhet ki a parasztság alvilágából?

Végsőleg leegyszerűsítve a dolgot, a «paraszt — nem paraszt» — politikai vitában úgy áll a helyzet, hogy az egyik oldalon a parasztság tudatos önfelszámolását helyeslik magának a paraszt névnek a kiirtásával is, a másik oldalon pedig a parasztság öntudatos vállalását kívánják, s ennek jegyeként védik a paraszt elnevezést. Az eltérő felfogás mögött, hogy milyen értékelés áll, láttuk, a törekvések politikussága szintén jellemző különbség. A paraszt név elvetése egy részben végbement, részben most folyó társadalmi folyamatnak a politikus élű lezárása, illetőleg megfogalmazása, viszont a paraszt név vállalása egy romantikus elképzelésnek a politikai programja. Éppen ezért a két tábor politikai súlya nem is áll arányban egymással. A parasztságnak a külső társadalmi-gazdasági körülmények által és a parasztság által saját maga által való felszámolása a tények erejével folyik, s igazolható politikai felfogás indokolja, viszont a parasztság megtartása és «öntudatos

vállalása» egy romantikus vágyakozás és alig igazolható téveszme, ami csak különös véletlen esetén juthatna érvényre.

Ennek a vitának tehát aligha van olyan eredménye, ami mélyebb hatást idézne elő a parasztság életében, annak ellenére, hogy az érdekeltek közül számosan vettek részt benne és hogy egy 40.000-es példányszámú lap hasábjain zajlott le. A parasztság szétbomlása ellenállhatatlanul halad abba az irányba, hogy nem is olyan soká a valóságban nem lesz paraszt a magyar földművelő. Hogy egy vita formájában szembe lehet fordulni ezzel a folyamattal, az alig jelent többet, minthogy végeredményben minden mégoly kétségbevonhatatlan társadalmi ténnyel és politikai eszmével szemben is lehet ellenkezőt állítani. Különösen korunk légkörében.

Erdei Ferenc

SZINTÉZISRE TÖREKVÉS GIERKE JOGBÖLCSELETÉBEN.

(Szélgjegyzetek egy tanulmányhoz.)

Alig lehet megcáfolni, hogy «minden, ami szép, jó és igaz: egyszerű — a tiszta égbolt is az.» De tagadhatatlan az is, hogy az igazság minden egyszerűsége mellett végtelen, tehát sohasem lehet a maga egészében sajátunk, aminek egyik legfőbb oka fogalmi gondolkodásunk nyelvtechnikai eszközeinek fogyatékosága.

A szellemi élet minden más síkján is ez a törvény uralkodik.

Boldog, aki a szép valósítására törekvő élet végén elmondhatja magáról: «egy barátját én is vontam.»

Erkölcsei téren is hasonló a helyzet. A szegénység hovatovább mindenütt tömegnyomorrá fajul, amely elárasztja szennyes iszapjával az élet egészét. A szegénységet lehet áldozatos lélekkel vállalni s ebből a kompenzációból igen magas életforma adódik. De jaj annak a közületnek, amely vállalja önkényt a nyomort, amely közületben nincs kollektív emberszeretet. De ha van is jóindulat bőségesen, e probléma egyetemes és végleges megoldásához egy-magában kevés az emberi szervezőképesség.

Ilyen tényállás mellett igazság dolgában pozitív magatartás egyedül az a tisztalelkű közeledés és alázatos barátkozás, amelyet a filozófia szó a maga eredeti értelme szerint kifejez. Ez az alapbeállítottság nem változhatik meg akkor sem, ha a bölcselet tárgyává a természet konkrétumát teszem meg (természetbölcselet), avagy a jogi absztrakumot (jogbölcselet). Ha pedig mégis meg-

változik, akkor az illető irányzat eleve meddőségre van kárhoz-
tatva. Ez következett be a jogtételek pusztá fogalomelemzésével
beérő «Begriffsjurisprudenz»-nél és e technikai pótbölcselet sza-
bályainak módszeresítésénél, a naiv jogpozitivizmusnál. Az az álta-
lános eldologiasodási folyamat, amelynek a technika nem oka,
hanem csupán megnyilvánulása, csakhamar elsorvasztotta mind
a kettőt. Amennyire a jog harcos egészségének jele a koreszmékre
való élénk reagálás,¹ annyira végzetes vállalkozás a jog erejének
kisajátítása ki nem forrott eszmék cél valószínűsítésére, mert elszakítja
a jogot az általános humánumból és politikai bérencé aljasítja.
Hogy a jog a maga hivatásának megfelelőhessen, olyan bölcseletre
van szüksége, amely mindenkor bátran hitet tesz a jogeszmé ab-
szolút önértéke mellett. Az ilyen bölcselet az apokaliptikus lovasok
legvadabb vágatása közepette is jog és igazság dolgában a tiszta
kontemplatív álláspontot vallja.

Jog dolgában ma az a szellemtörténeti helyzet, hogy társa-
dalmi viharok nagy területen lesöpörték a tételes törvényjog hu-
muszát a természetjog kösziklájáról. Ennek folytán e kettőnek;
a tételes törvényjognak és a természetjognak a viszonya újból idő-
szerű kérdés lett. E kérdés ama megoldása, amely szerint természet-
jog és tételes, pozitív törvényjog csupán elvonások a jogról,² meg-
oldhatatlan szemléleti ellentétek fogalmi vetületei: szerintem
melléje fog a valóságnak. A jognak, mint egységes életjelenségnek»
egyformán eleme a pozitivitás és a természetszerűség. Az igazi
bölcseleti jogszemlélet pedig felette áll úgy az egyoldalúan poziti-
vista mint az egyoldalúan természetjogias felfogásnak s mint ilyen,
szükségkép szintetikus jellegű. Viszont minden szintézis szükség-
képi, vagyis nem egyéb, mint kihangsúlyozása a végső egymásra-
utaltságnak, az egyetemes összefüggésnek és még a legnagyobb
ellentétek közt is fennálló titkos kapcsolatnak. E szükségképiség
nem jelenti korántsem azt, hogy minden jogbölcselet szintetikus
jellegűt A szintézis érvényesülésének, aktualizálódásának határo-
zott előfeltételei vannak, ahogy azt a jogbölcselet történelme iga-
zolja. E feltételek közt a leglényegesebb két ellentétes irányú egy-

¹ V. ö.: Vladár Gábor: Fejlődik-e jogunk vagy tesped. — Magy»
Jogi Szemle, 1940, 19. füz., 357. old.

² Weder das positive Recht, noch das sogenannte Naturrecht sind
das Recht in seiner Einheit und Ganzheit, beide sind vielmehr Ab-
straktionen, — Larenz, Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart,
2. kiad., 1935. 151. l.

elvű irányzat egymásrakövetkezése, meddő harca és az ennek nyomában előállott nagyfokú dezintegráció. Ez alkalommal azt óhajtom bemutatni Hans Krupának egy Ottó von Gierkeről írt tanulmánya nyomán,¹ hogy ennek a dezintegrációnak is bizonyos magas feszültséget kell elérnie, hogy a megfelelően fogékony elme egy teljes jogbölcséleti szintézist kitermelhessen magából.

Igen jellemzőnek tartom ebből a szempontból, hogy Gierke eseténél maradjunk — miszerint tanítványai és tisztelői 1911-ben emlékkönyvvel² ünnepelve meg a Mester 70. születésnapját, az ebben összegyűjtött 44 tanulmány közül egyetlen egy még csak meg sem pendítette azt, hogy Gierke jogbölcséleti állásfoglalásának lényege a jogi pozitivizmus és a természetjogi felfogás elutasítása és e kettő feletti álláspontra törekvés. Ilyen álláspont szükségkép csak egy van: a szintézis. De Gierke korában még túlerős volt a pozitivizmus helyzete, a bukás csak később következett be és a természetjog igazi társadalmi funkciói nem voltak eléggé kiderítve. A szellemi dekompozíció még nem érte el volt mélypontját. 1940-ben azonban Gierke jogbölcséleti nézeteinek figyelmes szemlélője már a pozitivisták és a természetjog feletti álláspontra törekvésben³ látja nyitját e nézetek igazi értelmének.

Laband közjogi pozitivizmusa és a felvilágosodás korabeli természetjog új életre galvanizálása ellen Gierke egyaránt a történeti iskola fegyvereivel küzdött.⁴ Módszer dolgában tehát hátrányban volt a pozitivizmussal szemben, amelynek főereje éppen a természettudományinak utánaképzett exakt technikára törekvésben rejlett. Az exaktság együtt járt értékelésmentes logicizmus-sal, amely közömbös volt az államok jogmonopóliumával szemben.

¹ Hans Krupa: *Ottó von Gierke und die Probleme der Rechtsphilosophie*, Breslau, 1940, — X+64 oldal, az *Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte* című gyűjtemény 150. füzeté.

² *Festschrift, Ottó Gierke zum 70. Geburtstag dargebracht von Schülern, Freunden und Verehrern*, Weimar, 1911.

³ Krupa tanulmányának első fejezetét ennek a mozzanatnak megfelelően címezte: «Jenseits von Naturrecht und Positivismus» — amiből egy halk Nietzsche-reminiszcencia hallatszik ki. Azt már az olvasóra bízta a Szerző, hogy melyik a gut és melyik a böse a két jogelméleti irány között. — Krupa, mint a «konkretes Ordnungsdenken» híve, mindenestre egyformán közömbös a két iránnyal szemben.

⁴ V. ö. továbbá a tanulmány 12. oldalán foglaltakat: *Seine (t. i. Gierkenék) vermittelnde Haltung suchte zwei sich widersprechende, unvereinbare Standpunkte in einer Synthese zu überbrücken ...*

Gierke, az emberi közületek egyikének látta csak az államot s nem fogadta el az állam kizárólagos jogképző erejének pozitivistá dogmáját. Az ő jogfogalma nem a formális legalitásból indul ki, hanem telítve van igazságtartalommal, a jogot kialakító közület egyetemese-etikai hiedelmeivel.

Gierke természetjog-ellenes álláspontja sok tekintetben tárgyilagosabb és haladottabb, mint e téren elődeié, Savignyé, Puchtaé vagy Beseleré, ami legjobban J. Althusiusról írt könyvében jutott kifejezésre.¹

Gierke a jog társadalmi szerepkörének és szellemi szerkezetének igen világos áttekintése dacára valahogy megrekedt a bírálathoz és önálló jogbölcseleti rendszerig nem jutott el,² bár a két alapproblémát szabatosan körvonalazta.³ Szerintem ennek oka nem Gierke jogfogalmában rejlik, ahogy azt Krupa véli, hanem abban, hogy a kor még nem érett volt meg szintetikus megoldásokra. A két ellentétes pólus: természetjog és pozitívizmus nem ért még össze, a szintetikus áram nem funkcionált még.

Gierke mint jogbölcsező becsületesen küzdött korának absztrakt normativizmusa ellen s mint ilyen minden tiszteletünket megérdemli. Hogy nem előzte meg mint jogbölcsező korát, nem vethetjük szemére: ez a kegyelem csak a legkivételesebb gondolkodóknak adatik meg.

Krupa érdeme, hogy e gondolateltő anyagot a nagy Gierke-komplexusból biztos kézzel kiemelte s a leggondosabb tudományos eszközökkel és eljárással kiformálta.

Hegedűs József

¹ Die weltgeschichtliche Leistung des Naturechts liegt darin, dass es die erhabene Idee der Gerechtigkeit vor den Ansturm kollektiver Machtgelüste und gesellschaftlicher Nützlichkeitszwecke gerettet hat. Krupa id. m. 29. o.

² Ottó von Gierke hat an keiner Stelle seines gewaltigen Lebenswerkes seine rechtsphilosophischen Anschauungen systematisch entwickelt. — In begrifflicher Hinsicht sind seine philosophischen Ansichten oft bis zur letzten Klarheit nicht gediehen. . . Id. m. 42. old.

³ A Krupa-féle tanulmány II. fejezetének címe: *a) das Recht als Norm, b) das Recht als Funktion.*

⁴... die Rechtslehre Ottó von Gierkes — blieb — trotz fruchtbarer Ansätze zu einer synthetischen, die dualistischen Aufspaltungen der zeitgenössischen Staatswissenschaft überwindenden Lösung, schliesslich in einem wertindifferenten Rechtsbegriff stecken ... id. m. 52. old.

A BÍRÓI ÉS KÖZIGAZGATÁSI FUNKCIÓ SZOCIOLÓGIÁJÁHOZ

— Az igazságügyminiszter véleményező szerepe a közigazgatásban. —

Az igazságügyminiszter változatos feladatai sorába tartozik többek között mindennemű jogi vélemények adása is. Nem tarthat különös érdeklődésre számot ezen belül a kincstár szerződései, jogvitái és perei kapcsán történő véleményadás, melyet az igazságügyminiszter, mint a kincstár ügyvédjének, a kincstári jogügyi igazgatóságnak a felettes hatósága gyakorol. Nincs semmi szokatlan abban sem, hogy az igazságügyminiszter a helyhatósági szabályrendelet-tervezetekhez jogi szempontból hozzászól. Ellenben figyelemre érdemes — és ezúttal kizárólag ezzel a jelenséggel akarunk foglalkozni —, hogy az igazságügyminiszter véleményező tevékenységének mind nagyobb, sőt túlnyomó részét teszi ki a közigazgatási tárgyú, és pedig *konkrét közigazgatási ügyben*, rendszerint felülvizsgálati, vagyis harmadfokon folyó ügyekben történő véleményadás. Meglehetősen indokolatlannak tűnhetik fel, hogy ezeket a véleményeket a magánjogi osztály adja. Még szokatlanabbnak fog fel tűnni, ha megtudjuk azt, hogy a magánjogi osztály 1934-ben kettéoszlott olymódon, hogy az egyik osztály munkájának nagyobb részét a közigazgatási jogi vélemények adása teszi ki.

A véleményezési ügkörnek ez a kiterjedése azzal kezdődött, hogy az igazságügyminiszter a hozzáintézet — rendszeren magánjogi, vagy magánjogi vonatkozású — kérdéssel kapcsolatban kitért a kérdéssel összefüggő előkérdésekre, különösen a megkereső hatóság hatáskörére is, s ennek során gyakran arra kényszerült, hogy ne a feltett *kérdésre*, hanem az *ügyre* nézve adjon véleményt. Később már nem is kérdést intéztek hozzá, hanem minden közelebbi megjelölés nélkül véleményt kértek tőle, s a felelet az áttett ügy minden vonatkozására kiterjeszkedett. Utóbb lassan oda fejlődött a helyzet, hogy az igazságügyminiszter a szóbanlévő ügy összes iratainak birtokában úgy foglalt állást, hogy valójában nem is véleményt, hanem vélemény formájába öltöztetett elintézési tervezetet adott, mintha a megkereső hatóság helyett neki kellene határoznia. Ennek során idővel az elvi állásfoglalásoknak és a precedenseknek egy bizonyos rendszerét is kialakította. Ehhez azonban a tényállások homályosságait is tisztáznia kellett: érintkezésbe lépett tehát a megkereső minisztériummal, sőt később közvetlenül az ügyben eljáró alsóbb hatóságokkal is. Sürgetések kapcsán pedig az ügyben érdekelt magánfelek képviselőivel került nolens-volens érintkezésbe. Az el-

járás ilyenmódon mindinkább hasonlítani kezdett egy — közvetett és írásbeli, de mégis — bírói eljáráshoz. Érdemben pedig kezdettől fogva bírói szellem érvényesült a vélemények adásánál. Az igazságügyminiszter ugyanis véleményeiben a fennálló jog alkalmazására és értelmezésére szorítkozott s e tekintetben — alig lévén a keze megkötve — megfelelően nagyvonalú lehetett; viszont következetesen elvonatkozott a politikai szempontoktól, igen logikusan abból indulva ki, hogy ezeket a társmínisztériumok az igazságügyminiszter közreműködése nélkül is érvényesíteni tudják. Sőt arra is volt eset a véleményezés hosszú története során, hogy az igazságügyminiszter megtagadta a véleményadást, midőn a megkereső hatóság kifejezetten közölte, hogy politikai okokból az igazságügyminiszter jogi álláspontjával ellentétben akar határozni, s csupán a jogi indokoláshoz kér segítséget. Ebben az elutasításban az jut kifejezésre, hogy az igazságügyminiszter nem jogászai segédhivatala a többi minisztériumnak, hanem jogszolgáltatási fórum. Csak az a különbség, hogy döntéséhez formai értelemben vett kötelező erő, vagy jogerő nem fűződik. A társmínisztériumok azonban rendszerint akkor kérnek az igazságügyminisztertől véleményt, amikor mindenekelőtt *jog szerint* akarnak határozni, s ha már a határozás felelősségét is megóhajtják osztani az igazságügyminiszterrel, természetesen még kevésbé szívesen veszik magukra a nyert véleménnyel ellentétben való határozás felelősségét: gyakorlatilag az a helyzet, hogy a nyert véleményt, elenyésző kivételektől eltekintve, magukévá teszik és annak értelmében határoznak. Van tehát valamilyen jogi hatálya ezeknek a véleményeknek, ha az nem is nevezhető kötelező erőnek. A kötelező erő irányában való fejlődés akkor jutna döntő stádiumba, ha bizonyos jogforrások kifejezetten utalnának az igazságügyminiszter véleményező tevékenységére s a vélemények kikérését egyes esetekben elő is írják.

Az igazságügyminisztérium véleményeiben kifejezésre jutó jogi állásfoglalások általában érvényesülnek a gyámügyek, építési, városrendezési és közterülethasználati ügyek, valamint anyakönyvi ügyek harmadfokú elintézésénél, ezenfelül sok részletkérdésben érvényesülnek az állampolgársági jog, az egyesületi jog, az önkormányzatok feletti vagyonfelügyelet, a vallásügyi közigazgatás, a díj- és illetékügy, egyes iparrendészeti kérdések és közigazgatási kihágások stb. területein. Ezekben a területeken tehát valójában egy véleményezés formájában megjelenő s gyakorlatilag eredményesen működő közigazgatási bíraskodás folyik, melyet a magyar közigazgatás, az erre irányuló szükséglet nyomása alatt, hall-

gatólagos megegyezéssel szokásjogi úton hozott létre a maga számára.

Érdekes *jogszociológiai* tanulságokhoz jutunk, ha ennek a jelenségnek az okait keressük.

Az első ok kétségtelenül az ilyennemű jogi véleményezésnek a bírói funkcióval való rokonságában rejlik. Míg a peres felek számára történő, ügyvédi jellegű jogi véleményadás eléggé ismert és feldolgozott jelenség, addig annak a véleményező funkciónak, mely egy hatóság részére a miként való határozathozatal kérdésében ad véleményt, kevésbé ismertek a jellemző vonásai. Valószínű, hogy igen változatos megjelenési formái voltak és vannak világszerte, de általánosan ismert példája kevés van. Ilyen az angol titkos tanács véleményező hatásköre, melynek értelmében közigazgatási ügyekben, valamint több, Nagybritannián kívüli birodalmi jogterületről a király elé terjesztett mindennemű fellebbviteli ügyekben a titkos tanács jogi bizottsága mond véleményt.¹ Ismeretes az is, hogy a francia államtanács egészen 1872-ig nem mint kötelező határozatokat hozó közigazgatási bíróság, hanem mint az államfő véleményező szerve működött.² Németországban a XVIII. század végéig gyakorlatban volt az ú. n. Aktenversendung, vagyis az, hogy a bíróságok a határozathozatalra érett ügy összes iratait más bírósághoz vagy egy jogi fakultáshoz küldötték jogi véleményezés végett.³ A nemzetközi jogban ismert példa a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság véleményező hatásköre, mely a Nemzetek Szövetségének közgyűlése vagy Tanácsa által hozzá áttett ügyekben adott jogi véleményeket. E véleményező szervek működésében is több ponton észlelhető, hogy igyekeztek a jogilag megragadható kérdésekre szorítkozni,⁴ a politikai kérdések eldöntését lehetőleg elhárították maguktól,⁵ a véleményezés során a maguk és a megkereső hatóság hatáskörét vizsgálat alá vették, s a tényállást tisztázni igyekeztek s csak minden vonatkozásban feltárt, egyértelmű tényállás mellett adtak véleményt, nehogy hiányos tényállás alapján történt állásfoglalásaik

¹ Csiky János: Az Állandó Nemzetközi Bíróság véleményező hatásköre. 1935. 26. o.

² Menczer Károly: A francia és olasz államtanács szervezete és működése. 1937. 47. o.

³ Sacher: Staatslexikon. I. köt. «Akten» alatt 101—102. o.

⁴ Csiky i. m. 105. o.

⁵ Csiky i. m. 27., 29., 92. o.

⁴ Csiky i. m. 29., 33., 98., 104. o.

miatt véleményeik tekintélye csorbát szenvedjen.¹ Mindezeket keresztül működésük — melyet maguk is bírói tevékenységnek tekintettek — mindinkább bírói jelleget öltött,² s véleményeik formai kötelező erő nélkül is gyakorlatilag kötelező erőre jutottak azáltal, hogy a megkereső hatóságok azokat magukévá tették és irányadónak fogadták el.³ A francia államtanács formailag is átalakul ítélő testületté,⁴ az angol titkos tanács jogi bizottságából is idővel valóságos felsőbbíróság lett, mely csak külsőleg őrzi a királyhoz intézett vélemény formáit, de véleményeinek el nem fogadása közmeggyőződés szerint alkotmányértés.⁵ A német «Aktenversendung» is szabályozott eljárássá fejlődött, melyben a nyert véleményt a véleménykérő bíróság köteles a sajátjaként kihirdetni.⁶ Hasonlóképpen kialakul a hágai bíróság véleményeivel kapcsolatban is az a jogi meggyőződés, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa megsérti a nemzetközi jogot, ha azoktól eltér, s végül is a hágai bíróság ítéletei és véleményei között csak annyi maradt a különbség, hogy ítéletért az egyes államok fordultak hozzá, véleményért ellenben a Nemzetek Szövetségének Tanácsa.⁷

A bíraskodó jelleg irányában való fejlődés mindezekben az esetekben — éppen úgy, mint az igazságügyminiszter véleményező tevékenységénél — mindenekelőtt abból indul ki, hogy egy, a konkrét ügytől távol állói jogász-képzettségi szervtől *jogi* véleményt kérnek. Ebben a helyzetben működni kezdenek azok az erők, melyek minden ítélő jogász tevékenységet jellemeznek s melyek odavezetnek, hogy a jogi véleményezés bíraskodó vonásokat ölt magára. Az ítélő jogásznak mindenkor *konkrét* jogesetre kell *általános* szabályt találnia, a vett jogesetet tehát elegendően konkrétizálnia, az alkalmazandó jogszabályok körét pedig megfelelően általánosítani kell. Innen a kipuoztíthatatlan tendencia egyrészt a tényállás teljessé tétele, másrészt az alkalmazandó szabályanyag teljessé tétele iránt, mely utóbbira éppen az igazságügyminiszter véleményező tevékenységének a magánjogból a közigazgatási jog területére való átcsapása a legjellemzőbb példa. Az ítélő jogászt

¹ Csiky i. m. 29—30., 105—106., 110. o.

² Csiky i. m. 26., 33., 40. o. Menczer i. m. 65. o.

³ Csiky i. m. 127. o. Menczer i. m. 47—48., 51. o.

⁴ Menczer i. m. 50., 68. o.

⁵ Csiky i. m. 26—27. o.

⁶ Sacher: Staatslexikon. I. köt. «Akten» alatt. 101—102. o.

⁷ Csiky i. m. 115., 127. o.

mindenekfelett nem a tények és a szabályok magukban érdeklík, hanem érdeklík az, hogy azt a tényállást, melyre egy jogszabályt vonatkoztat, minden oldalról körülhatárolja, s azokat a normatív következményeket, melyeket ez a tényállás magában hordoz, kimerítően tisztázza. Ezért nem szereti, ha töredékes tényállás mellett elvont és kiszakított jogi kérdéseket intéznek hozzá: ilyenkor a homályos tényállást elhatárolni és tisztázni igyekezík, a téves jogi felfogás alapján vagy a tényálláshoz viszonyítva rosszul feltett kérdéstről visszamegy az egész befolyással bíró szabályanyagra, — egyszóval iparkodik az egész ügyet ténybeli és jogi szempontból «körüljárni», nehogy homályos tényállás és kiszakított jogi kérdés alapján hozott határozatát utóbb teljes tényállás mellett vagy másirányú jogi megítélés során azzal szögezzék vele szembe, hogy «ebben az ügyben» már állást foglalt. Ezért nem áll meg az ítélő jogászí tevékenység — ha külön jogi korlátokat nem állítanak eléje — a különböző jogterületek, mint magánjog és közigazgatási jog nem is mindig éles határainál; ezért áll meg viszont magától is ott, ahol már nem az esetnek általános szabály alá vonásáról van szó, hanem politikai indokból, célszerűségből vagy szociális jótékony-ságból fakadó egyszeri, önkényes döntéstről. Mindkét esetben *precedenseinek* tisztaságát és tekintélyét őrzi az ítélő jogász. Ilyen módon a jogi vélemény is idővel kötelező erőhöz jut egyrészt azért, mert a véleményadó szerv a véleménykérő hatósággal szemben bizonyos függetlenséggel és tekintéllyel bír, másrészt azért, mert a véleménykérő hatóság *jog szerinti* határozatot akar hozni, tehát a vélemény elvetésének felelősségét nem szívesen vállalja.

A véleményező tevékenység belső tendenciáin kívül kétségtelenül a vonatkozó joganyag természetében rejlik a másik ok, mely az igazságügyminiszter közigazgatási véleményező hatáskörének kifejlődését előidézte. Ez a joganyag egészében megérett a közigazgatási bíráskodásra. Egy része azért, mert benne nem a közérdeknek esetről esetre való védelme, hanem a tiszta jogszabály alkalmazás szempontja az uralkodó (anyakönyvi jog, díj- és illetékügy), más része azért, mert szoros kapcsolatban van a magánjog különböző területeivel (gyámügy, anyakönyvi jog, egyesületi jog), ismét más része azért, mert alanyi jogokat keletkeztető joghatóságokkal kapcsolatos (építési, közterülethasználati ügyek). De mindezekről eltekintve is, azóta, hogy az 1929: XXX. t.-c. a harmadfokú jogorvoslat lehetőségét a közigazgatásban a jogsértés és a hatáskörtúllépés eseteire, vagyis a tiszta jogkérdésre korlátozta, a harmadfokú közigazgatási határozathozatal ügykört egészében is sokkal

célszerűbben láthatja el egy tisztán jogalkalmazást végző hatóság, mint a szakminiszter.

Mindez elegendően indokolja, hogy miért fejlődött ki ez a véleményezés formájában megjelenő közigazgatási bíráskodás, de nem magyarázza meg, hogy ez miért az igazságügyminisztérium kebelében történt. Ennek mélyebben fekvő, a közigazgatás s közigazgatásunk sajátos természetében rejlő oka van. Egy modern közigazgatás jósága — demokráciában és diktatúrában egyaránt — elsősorban azon az egyensúlyon nyugszik, mely benne a közérdek szolgálatának szelleme és a tiszta jogalkalmazás szelleme között ki tud alakulni. Ez az egyensúly azonban könnyen eltolódik azáltal, hogy a közigazgatás a megvalósítandó közérdekű vagy annak tekintett célt oly mértékben magáévá teszi, hogy az egyesek jogérvényesítő és jogorvoslatot kereső lépéseit nem a jogbiztonság továbbfejlődésének fontos tényezőinek tekinti, hanem inkább a közérdek akadályozásaként vagy megghiúsításaként ítéli meg. Közigazgatásunk erre azért is hajlik, mert a közérdeknek esetről-esetre való érvényesítését könnyebben összekapcsolhatja személyes hatalomgyakorlással, míg erre a jogszabályok személytelen alkalmazásánál kevesebb lehetőség nyílik. Ilyen körülmények között a jogalkalmazás és jogértelmezés lelki beállítottsága a közigazgatáson belül általában nehezebben jut különös becsüléshez, s így nehezebben alakul ki oly személyi gárda, mely a magasabbfokú közigazgatási jogértelmezés és precedensalkotás munkájának ellátására időt és erőt szentelhetne. Ez az oka annak, hogy a magasabbfokú közigazgatási jogértelmezés során felmerülő elvi kérdések eldöntésében nálunk az igazságügyminiszter ilyen szerepet kapott.

A fentiekben ismertetett tények *jogpolitikai* tanulsága az, hogy a közigazgatási bíráskodás régóta tervbe vett reformja során az alsóbbfokú közigazgatási bíráskodás bevezetésén kívül a közigazgatási bíráskodás további kiterjesztése is aktuális, s ezzel kapcsolatban célszerűen hasznosítani kellene azt a tapasztalattömeget és precedensanyagot is, mely az igazságügyminiszter véleményezői tevékenységének fejlődése során felgyülemlett. A közigazgatást bíráskodás kiterjesztésének útjában azonban olyan akadályok vannak, melyek nem annyira technikai, hanem inkább *ideológiai* természetűek. Ilyen mindenekelőtt az a közhit, hogy a közigazgatási bíráskodás létre jövetelére és kiterjesztésére irányuló tendencia szoros kapcsolatban van az alanyi jogok mindenekfeletti védelmére törekvő jogállam liberális eszmekörével. Valójában a jogállam ideológiája nem annyira a közigazgatási bíráskodás kiterjesztésére,

mint inkább a közigazgatás működésének a polgári bíróságok ellenőrzése alá való vonására irányult. Ezt az irányzatot a kontinentális jogfejlődés általában elutasította, s helyette inkább a külön közigazgatási bíraskodást szervezte meg. Történetileg ez is összefügg az alanyi jogok ideológiájával, azonban mi sem mutatja jobban, hogy ez az összefüggés nem szükségszerű, mint az, hogy Olaszországban a fascista uralom a közigazgatási bíraskodás új virágzásának korát hozta magával,¹ a nemzeti szocialista Németország pedig a közigazgatási bíraskodás területét éppen ki is terjesztette azáltal, hogy nemcsak az alanyi jogsérelmek területére korlátozza.² Ezek s az igazságügyminiszter véleményező tevékenységével kapcsolatban mondottak éppen azt mutatják, hogy a közigazgatási bíraskodás kiterjesztésére irányuló szükséglet ma nem az alanyi jogok ideológiájából, hanem a közigazgatás jogszerű működésének maguk a közigazgatási szervek által érzett szükségességéből táplálkozik, s éppen ezért kiterjed az alanyi jogot nem sértő, de objektíve jogellenes közigazgatási határozatok körére is. Itt lép azonban fel a másik súlyosabb természetű ideológiai akadály, a közigazgatás és bíraskodás elválasztásának klasszikus követelménye. Ennek a követelménynek a szemszögéből nézve a közigazgatási bíraskodás már magában is nehezen elhelyezhető idegen test, mely a jogot pártatlanul alkalmazó bíraskodás és a közérdeket diszkrecionárius módon érvényesítő közigazgatás két külön rendszerének a szimmetriáját rontja, s ezért csak szűk térre — jogvítás vagy alanyi joggal kapcsolatos ügyekre — szorítva, a polgári bíraskodástól élesen elválasztva, sőt esetleg a bírói jelleget még az elnevezésekben is kerülve (államtanács) engedhető meg. A gyakorlatban mindez nem tudta megakadályozni, hogy a közigazgatási bíraskodás szabályszerű bírói tevékenységgé ne fejlődjék s a jogvítás és alanyi joggal kapcsolatos ügyek kereteit túl ne lépje.³ Valójában az a helyzet, hogy az egész kérdés a közigazgatás és bíraskodás elválasztásáról szóló elv dogmatikus túlértékeléséből származik. Ez az elv a maga idejében is mindenekelőtt a bíraskodásnak a közigazgatás alól való emancipációjára irányult s nem a közigazgatási tevékenység bírói megítélését akarta kikapcsolni. A bírói funkció szociológiai jellegzetességeiről fentebb mondottak világossá teszik, hogy közigazgatás és bíraskodás csak az állami feladatok rendszerében jelentenek

¹ Menczer i. m. 5., 54—55. o.

² Huber Ernst Rudolf: Verfassungsrecht des Grossdeutschen Reiches. 1939. 418—419., 448. o.

³ Menczer i. m. 44. o.

két egymás mellé helyezett párhuzamos ügykört: ha azonban ugyanezt a bíraskodás, mint az állam előtt, az államon kívül s az államtól függetlenül is meglévő, örök társadalmi funkció oldaláról nézzük, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a bíraskodás számára az, hogy a közigazgatás is jogalkalmazás, nem jelent többet, mint az, hogy a magánjogi szerződések szerinti cselekvés is jogalkalmazás. A bírói attitűd — amint azt az igazságügyminiszter véleményező tevékenységének fejlődése mutatja — nem tekinti a közigazgatást oly idegen területnek, melynek határainál automatikusan meg kell állnia, hanem az emberi magatartások oly körének, mely éppen úgy bírói megítélés alá vonható, mint a szerződési szabadság szférája. Mind a kettőnél egyaránt felmerülhetnek olyan kérdések, melyek általános szabályoknak konkrét esetekre való intézményes, egyszeri önkényt kizáró, pártatlan és jogbiztonságot teremtő alkalmazásával, vagyis bírói úton intézhetők csak el kielégítően. Az, hogy a diszkrecionárius közigazgatást mindenekfelett a közérdeknek esetről-esetre való cselekvő érvényesítése jellemzi, a bíraskodás számára csak annyit jelent, hogy a bíró köteles a közigazgatási jogban az illetékes hatóság által megállapított közérdeket — éppen úgy, mint a magánjog széles területein a felek akaratát — irányadónak, adott mennyiségnek tekinteni. Szerződészegés, önkény, hatásköri túllépés, joggal való visszaélés bírói megállapítására azért itt is, ott is bőven marad tér. S ha figyelembe vesszük azt, hogy a modern politikai és társadalmi rendben a közigazgatás a legszélesebb körben tért foglal oly területeken is, melyek eddig a szabad verseny s a szerződéses szabadság uralma alatt állottak, akkor azt tekinthetjük helyes követelménynek, hogy mindazt, amit a polgári bíraskodás hatásterületben elveszít, a közigazgatási bíraskodás foglalja el. A közigazgatási bíraskodás kiterjesztése, nem pedig elsorvasztása a modern s a korszellem haladásával párhuzamos tendencia. *Bibó István*

KÉT KÖNYV A FELVIDÉKI MAGYARSÁGRÓL¹

A felvidéki peremrészek visszatértével megjelent a felvidéki szellem is — vájjon ki emlékszik még rá — s egy darabig elég hangosan ágált is szellemi s politikai életünk fórumain. Most az «erdélyi szellem» van soron, ez azonban nehezebben fog eltűnni. Nehezebben azért, mert erdélyi szellem kétségtelenül van, csak éppen nem egé-

¹ Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra (Nyugat kiad.) és Ideges igában (Athenaeum kiad.).

szén azonos azzal, ami ezen a néven ma szerepel. De ez az utóbbi éppen ezért halkabb, mint jobblétre szenderült elődje, az úgynevezett felvidéki szellem volt, úgy látszik hat rá, az *igazi* erdélyi szellem legalább annyiban, hogy feszélyezi.

A múlté tehát az a bizonyos felvidéki szellem, amelynek csak két baja volt: nagy jóakarat kellett hozzá, hogy *szellemnek* nevezük s felvidéki is inkább lett volna, ha a Felvidéknek nemcsak a pereme tér haza. A nagy harsonazengésből, ami akkor a bevonulást kísérte, csak néhány homályos emlék maradt és számos köpönyegforgatás, vagy mondjuk megtérés, bár ezek őszinteségükben mindenestre messze elmaradnak a nagy felvidéki megtérő, Veresmarti mögött.

Vájjon tényleg csak ennyit, ezt az úgynevezett felvidéki szellemet adta a magyar egyetemességnek az a magyarság, amelyik húsz évig élt a Csehszlovák állam demokratikus keretei között kisebbségi, illetőleg nemzetiségi sorban? Távolról sem és éppen erre bizonyíték néhány más bizonyítékkal együtt Jócsik két könyve.

A felvidéki szellem két év előtti zsvivájában sok mindenről hallottunk, csak éppen arról nem sokat, hogy az a magyar fiatalság, amelyik idegen államban nőtt fel úgy, hogy az addig irányító és példát mutató magyar (főleg hivatalnoki) középosztály cserbenhagyta (amiben persze csak kistrészében ő a hibás), hogyan fedezte fel a magyarságát, hogyan maradt magyar. Arról is keveset hallottunk akkoriban, hogy a magyar parasztság s a magyar munkásság fölött hogyan múlt el az idegen uralom, hogyan reagált az addig neki szokatlan demokratikus formákra s a se nem egészen szokatlan se nem egészen új jelenségre, az elnyomatásra és a gazdasági elhagyatottságra.

Az ott felnőtt magyar fiatalság eszmélése s fejlődése Jócsik első könyvének a tárgya saját élete, saját visszaemlékezései tükrében, míg a második összegyűjtött tanulmányait tartalmazza a csehszlovák államról, a Felvidékről, annak gazdasági életéről, az ottani magyarság társadalmáról, harcairól, lelkialkatáról. Izgalmas olvasmány és érdekes dokumentum mind a kettő.

Az «Iskola a magyarságra» egy magyar vasutascsalád trianoni tragédiájával kezdődik, saját küzdelmes gyermekora emlékeivel, ami azért is fontos és érdekes, mert a húszas években sokat hallottunk a menekült tisztviselők tragédiájáról, azt tehát eléggé ismerjük, de elég keveset tudunk az ottmaradt «államiakról», akiket rendszerint kötött oda valami más is. Az iskoláséveik alatt a 30-as évek körül eszmélnek fel nemzetiségi sorsukra s új, a háború előtől különböző helyzetükre és ekkor fordulnak el a háború előtti

magyar «úri» világtól, amit nem ismertek, hiszen képviselőik szinte kivétel nélkül otthagyták posztjukat, az a kevés pedig, aki mégis ottmaradt, meddő csodavárásba menekült s miként Jócsik írja, dátumokat írtak s várták azok beteljesedését.

A mozgékonyabb és aktívabb pozsonyi ifjúság, a városiak s a nehézkesebb s tunyább mezőváros-paraszti érsekújvári fiatalság találkozásából született meg a Sarló-mozgalom, amelyben a szerző mindvégig szerepet játszott, majd a prágai s párisi egyetemi évek után az 1938. év eseményeivel végződik a könyv a galántai pályaudvaron, akkor, amikor a magyar felszabadító csapatok oda bevonulnak s amikor a visszatérő menekültek hangoskodása közben nem tud megszabadulni attól a gondolattól, hogy kisebbségi magyar.

A könyv önéletrajzi s az eseményeket csak ezen át látjuk. Ez kétségtelenül szép és irodalmi műfaj, olyan, amelyik igen nagy elődökre tekinthet vissza. Jócsik pedig rendelkezik az ehhez szükséges tehetséggel és íráskészséggel. Mégis az az érzésünk néha-néha, hogy ebben a szép irodalmi műben elveszett egy nagy, fontos és hasznos dokumentum, a kisalföldi magyarság, vagy legalábbis a Sarló húsz éves története. Ami ugyanis ebből benne van a műben, az kevés és túlságosan szubjektív, az irodalmi forma ugyanis helyenkint mintha felszívná a dokumentumot. Ez azonban nem Jócsik hibája, annál kevésbé, mert hiszen korunkban is olyan gazdag példák állanak előtte, mint Illyés Gyula, Veres Péter, Gs. Szabó László, Szabó Zoltán stb., akik magyari, társadalmi, sőt politikai mondanivalóikat irodalmi, sőt személyes, majdnem azt mondhatnók lírai formába öntik. Hibáztatható ez? Egyáltalában nem, csupán ennek a jelenségnek a *szociológiai és lélektani* háttere az érdekes. Hogy ennek a jelenségnek népi-nemzeti, vagy inkább társadalmi oka van-e, hogy vájjon az-e az oka, hogy talán sohasem voltunk igazán urak a magunk portáján, hogy az egész magyarság mintha régen kisebbségben lenne, izgató és izgalmas kérdések, amiknek a tisztázása természetesen nem tartozik most ide.

A Sarló fiatalága serdülő korban eszmél rá a kisebbségi helyzetére és ebben elsősorban a szociális kérdésre, elfordul apái ideáljától, amelynek nem kis szerepe van abban, hogy idejutottak s a cserkészlet keretei között, de az irodalom nagy indítására, elmegy «falut kutatni», etnográfiai és szociográfiai vándorlásokra s Szabó Dezső nyomán «felfedezi a parasztot». A városi elem néha a parasztromantikáig is eljut, a demokratikus formák között folyó politikai élet azonban tágabb területet nyit meg s így a Sarló egészében megmenekül a parasztromantikától s az egyoldalú «parasztzemplélettől»

egyaránt erősebben politikai síkra és egyben balfelé tolódik el s ezzel a hivatalos magyar vezetők ellenszenvét is felkelti annyira, hogy a híres kossuthi csendőrsortúz idején a «hivatalos» magyar lapok: is azt állapítják meg, hogy «a csendőrök jogosan használták a fegyverüket», amellyel magyar földmunkások életét oltották ki. Azok a csendőrök pedig szláv csendőrök voltak.

Érdekes az első faluzások tévelygéseinek, naivságainak — amint ő mondja — bárgyúságainak a leírása s hogy miként hullik bele a nemzetiségi sorba kényszerült magyarság a sokkal primitívebb népi fonnák közé, miként húzódik vissza népisége védőfalai mögé és miként próbál az értelmességi fiatalság ismét kiemelkedni onnan. Tévelygéseiket a nemzetiségi helyzet menti s komoly, nagy erőfeszítéseik azt bizonyítják, hogy ezt a behúzódást a népiség földvárába mindenkép rossznak, de szükséges rossznak és időlegesnek látták és tartották.

Részben a nemzetiségi helyzet magyarázza azt is, hogy az Ady—Móricz—Szabó Dezső triász hatása csak az első nemzetiségi évtized végén éri el őket, de ennek bizony részben az is az oka, hogy az előttük járó nemzedék sem ismerte őket, holott akkor még a határ nem zárta el őket tőlük. Becsületükre legyen mondva, a nagy triász, főleg Szabó Dezső hatása mellett sem estek bele a parasztromantika feneketlen kútjába, ettől megóvta őket a közben ezzel párhuzamosan szerzett szociológiai műveltségük, a más állami forma és nem utolsó sorban talán az is, hogy köztük és az előttük járók között nagy hiányok voltak.

A Sarló nem tudta végigjárni az útját, tagjai szétszóródtak s minden hősi küzdelmük ellenére sem tudtak sokat adni az egyetemes magyarságnak. Ismerjük el azonban, hogy ebben nagyobb szerepe van az úgynevezett felvidéki szellemnek, amelybe a Sarló megmaradt roncsai a népi egység nevében feltétel nélkül beleolvadtak. Pedig kár ezért a nagyreményű és nagy szándékú indulásért, amely azon kevés magyar megmozdulások egyike volt, amelyik szellemi és politikai síkon egyaránt otthonosan mozgott és komoly szociológiai alappal bírt.

Jócsik második könyve egyik legfőbb bizonyíték erre, a szlovákiai nemzetiségi magyarság társadalomrajza komoly szociológiai ismeretekről és tanulmányokról tanúskodik. A csehszlovák államról s a Félvidékről szóló tanulmányai némi elfogultságuk ellenére is bizonyíték amellett, hogy a kisebbségi sorból ki is tud tekinteni (erre különben az első könyvében is van több bizonyosság), bár a Szlovákia gyarmati helyzetéről szóló részt — bármennyire kitűnő

taktikai és politikai fogás volt is az a Sarló hőskorában — ma már nem írhatjuk egészen a csehek rovására, hiszen a szlovákok a felszabadulásukat sem tudták elképzelni másként, mint védettség, protektorátus formájában, azaz gyarmati sorban. Mivel pedig a szlovákságnak a provincialitáson felülemelkedni nem tudó szemléletét s szellemi horizontját a legnagyobb szlovák, Hlinka páter alakján keresztül Jócsik igen jól látja, nagy a gyanúnk, hogy itt az történt, hogy a sokkal szélesebb horizontú magyar szemléletet vetítették ki magukból a kisebbségi magyarok a többségi szlovákságra, nem egészen alappal. De ez sem érthetetlen, hiszen a magyar a csehben látta az elnyomót és fegyvertársat remélt a szlovákokban, akik pedig ma nagyobb elnyomói és kizsákmányolói az uralmuk alatt maradt magyarságnak, mint a csehek voltak, akiktől — minden hibájuk s a velünk szembeni ellenséges érzületük s bukásuk ellenére sem lehet elvitatnunk bizonyos politikai koncepciót, némi nagyvonalúságot s európai szemléletet. Legkevesebb szabad ezt tennünk nekünk, akikben szintén van ilyen tulajdonság, ami nem olyan gyakori itt Kelet Európában s mindnyájunk kára, hogy ezek egymással szemben érvényesültek s így jórészt paralizálták egymást.

Kétségtelenül a fiatal írói generáció legkomolyabb szociológiai tudással rendelkező tagjai közé tartozik Jócsik Lajos, aki kijárta az (iskolát a magyarságra» és látta azt, hogy még nemzetiségi sorban is csak akkor lehet nemzeti összefogás, ha a szociális ellentétek az általános elszegényedés következtében, hacsak időlegesen is, elsimulnak. Ezt a tanulságát azonban soha sem szívlelik meg az uralmon lévő elnyomók, de talán ez a helyes, mert különben az elnyomó uralmát nem fenyegetné veszély. Jócsikot képességei és kitűnő művei arra predesztinálták, hogy a Sarló és a felvidéki magyarság harcainak a történetét megírja, amire annál inkább szükség van, mert Német László szerint kisebbségben vagyunk s így jó iskola lenne egy magyar kisebbségi harc igaz történetének az ismerete is. Igaz ugyan, hogy a demokratikus formák között és demokratikus eszközökkel vívott harc eszközeit alig használhatnák, minden harcból tanulhatunk és tanulnunk is kell.

Szerzőnk, úgy érezzük, nagyobb feladatok vállalására és megoldására is képes. Kétségtelen írói kvalitásai szinte predesztinálnák őt arra, hogy szociológiai irodalmunkban új utakat vágjon. Ehhez azonban tökéletesen ki kellene irtania magából a kisebbségi sorból hozott kisebbségi érzés csökevényeit, amik néha kissé a látását is zavarják. De ez nem lényegbevágó és azóta talán már ki is nőtt belőlük.

Borbély Mihály.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Markó Árpád*. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, 1939. 8°, 380 lap.

Igaza van Markó Árpádnak, amikor munkája előszavában azon kesereg, hogy Zrínyi Miklóst, a magyar történet egyik legnagyobb alakját, alig-alig ismerik nálunk. Az iskolában ugyan mindenki megtanul róla annyit, hogy mint költő és mint hadvezér egyaránt nagy volt, gondolatairól, küzdelmes életéről, magyarságáról azonban semmit sem tud.

Pedig ma, amikor a nemzet egy részében mintha meghalványodott volna a magyar látás, a magyar gondolkodás, amikor egyre többen akadnak, akik nem bírnak magyar szemmel látni a világban, de még idebenn az országban sem, ma minden magyarnak el kellene olvasnia Zrínyi Miklós munkáit.

Zrínyi egy hanyatló, elfásult korban élte életét. A magyarság ekkorra már rengeteg vért vesztett, az évszázados török harcok, Bécs közönye, sőt rosszindulata felőrölte erejének javarészét. A XVII. század második felére a nemzet kezd beletörődni a változhatatlannak hitt sorsba. Zrínyi utolsó fáklyaként jelenik meg, hatalmas tehetségével és nem lankadó energiájával még egy utolsó, kétségbeesett kísérletet tesz a magyarság felrázására, azután halála után teljessé válik hosszú időre a sötétség. Ő látta, mire vezet majd, ha a nemzet kiengedi kezéből a vezetést, ha a magyarság sorsát idegenek irányítják; Bocskai katonái azonban kifáradtak, pihenésre vágytak és nem ugranak a riadó szavára.

Zrínyi örökidőkre példaképe kell hogy maradjon minden magyar férfinak, állítsa a sors; akár felelősségteljesebb, akár alacsonyabb helyre a nemzet életében, polgári, katonai, vagy egyházi pályán. A benne tükröződő erények sajnos vezetőinkben nem mindig voltak meg s mennyi tragédia támadt emiatt a magyar történelem folyamán.

Bár családjának a bölcsője a horvát tengerparton ringott,

Zrínyi már lelkében, szívében és eszében (hozzátehetjük, sorsában is) tipikus magyar tehetség. Pázmány Péter oldalán szívja magába a magyar látást és érzést, ami már a csáktornyai vár katonái és magyar jobbágyai között szerzett élményekre rakodik. Zrínyit a magyar sors termelte ki, a magyar vitézi élet edzette keményebbé akarátát és elszántságát, kortársai bármelyikénél. Tanulmányait Olaszországban fejezi be, itt ismerkedik meg az európai műveltség egészével, innen hozza magával a harcos magyar életbe a művészetekért és költészetért való rajongását.

Egész lénye magyar és mégis európai. Benne feloldódik az a látszólagos ellentét, amit egyesek ma is megoldhatatlannak gondolnak, magyarság és Európa benne egy harmonikus egészet alkotnak. Ahogy hűen mutatja ezt csáktornyai vára; a vár a török-magyar harcokhoz alkalmazkodott egész építkezésében és mindenben szemelőtt tartotta az ősi magyar várépítési szabályokat. Ugyanakkor azonban a várudvaron a kastélyt olasz művészek kezemunkája díszíti, olasz stílusban épült a belseje s benn hatalmas könyvtár áll, amit az erre vetődő holland tudós is megcsodál. A vár ura pedig megtérve a török harcokról, könyvei közé megy, külföldi írók műveit olvassa, sőt maga is versel.

Nagy *elméleti* képzettsége szerencsésen egyesül gyakorlati tudásával s ehhez még hallatlan szívósság és fáradhatatlan lendület járul. Nincsenek illúziói a magyar sorsot illetően, tisztán látja, hogy kiáltása süket füleket talál, hogy az ország vezetői, ott Bécsben, nem hajlandók a magyar bajokat orvosolni, hogy a nemzet maga is alszik és közönyösen fogad mindent, jót, rosszat egyaránt.

Mégsem marad tétlen soha. Nem hagyja nyugodni lelkiismerete, úgy érzi, hogy ha senki másnak nem, de Istennek és lelkiismeretének tartozik azzal, hogy mindent kikiáltson a magyarság megmentésére, amit csak tud. Ki kell tartania őrhelyén mindvégig, jelentenie kell a közelgő veszedelmet, még ha senki sem hallgat rá, ha senki nem is hiszi el, amit mond, — mert az Isten reá tette ezt a kötelességet és neki vállalnia kell ezt, nehogy majd egyszer számonkérjék tőle nemzete vérét elaluvásáért. A hatalom felé sem önza érvényesülési lehetőség hajtja, hanem hivatás érzése, amelyik azt súgja neki, hogy csak ő és senki más meg nem mentheti már ezt a magyarságot. Isten küldöttjének vallja magát, ez ad neki erőt az utolsó pillanatig való harcra, ez acélozza meg akarátát és kitarátását a legreménytelenebb helyzetekben is.

Zrínyi a magyar öncélúság megfogalmazója és hirdetője egy olyan korszakban, amikor ebben már alig mert valaki hinni. A ma-

gyarság erejébe, tehetségébe vetett hitét semmi sem törheti meg, nemzete elhivatottságában, kiválasztottságában éppenúgy hisz, akár csak a sajátjában.

Zrínyi Miklós ma éppen olyan korszerű, mint volt bármikor ezelőtt és mintahogy mindig az lesz, amíg csak magyarok fognak élni és amíg azok törekednek arra, hogy a maguk magyar szemével nézzék a világot. Ezért bátran mondhatjuk, hogy a Magyar Szemle Társaság igen nagy szolgálatot tett a nemzetnek azzal, hogy modern, szép kiadásban kiadta Zrínyi prózai munkáit. Markó Árpád, nagyon helyesen, nem a szaktudósoknak rendezte sajtó alá a könyvet, a magyarság egészének akarta a kezébe adni. Ezért nincsenek fásasztó lábjegyzetek, nem gátolják az olvasást csak szakembereket érdeklő magyarázatok. A ma már nem használt latin kifejezések magyar nyelvű fordítása mindenütt ott van s ezzel az utolsó akadály is leomlott, Zrínyi mindenki számára közérthetővé vált.

Külön meg kell emlékeznünk még Markó bevezető tanulmányáról, mely rövid terjedelemben ugyan, de a mai ember szempontjai szerint nagyon ügyesen és szépen foglalja össze Zrínyi életének tragédiáját. A könyv kiállítása pompás, ahogy ezt már megszoktuk a Társaság többi kiadványainál is.

Zrínyi Miklós szava ezelőtt háromszáz esztendővel a/pusztába kiáltó szava maradt, alig hallgatott rá valaki is. Vájjon ma, amikor némely dolgokban megdöbbenő a hasonlatosság a két korszak között, vájjon ma lesznek-e, akikben felébred a Török Áfium írójának lelkiismerete. Lesznek-e, akik Zrínyi Miklóstól tanulnak látást és gondolkozást, de ugyanakkor akaratot, cselekvő képességet és kitartást is.

A könyvismertetés részben propaganda is. Szomorú, hogy Magyarországon magyaroknak még úgy kell ajánlgatni Zrínyit és ki tudja, vájjon akkor is a kezükbe veszik-e.

Benda Kálmán

R o b e r t V a l l e r y—R a d ó t : *Israél et Nous.* Paris, Grasset. 1940. 8°. 249. 1.

A szerző, francia katolikus költő és társadalmi publicisztikai író a világválság mélyebb okait a judaizmus és a kereszténység ellentétében, a keresztény értékeknek zsidó értékekkel való helyettesítésében, a két vallás erkölcsi és misztikus magvának problémájában látja. Krisztussal áll és bukik az ember, s a világ sorsa a próféciaokban adva van. Izrael nem akarta befogadni, mi pedig elpártoltunk tőle. Ha tehát a judaizmus szelleme győzedelmeskedik,

az épügy a mi bűnünk, mint az övék. A végső győzelem azonban Jézusé, kihez Izrael az idők beteltével meg fog térni.

Mindenekelőtt zsidó tekintélyekre (Darmstetter, Rathenau, Eberlin, Disraeli, B. Lazare, Kaufmann Kohler, Kadmi Kohen, Marx, stb.) támaszkodva, igazolja a zsidóság destruktív szerepét és hatalmi törekvését. «Izrael kezdettől fogva (t. i. a kereszténység születése óta) ... a hitetlen és a lázadó tanára volt.» A szellem minden lázadója az ő fegyvertárából merít. «Bomlaszt anélkül, hogy bomlana», írja Jean de Ménasce. A zsidó faj sokkal hatalmasabb, semhogy az asszimilációba süllyedhetne és sokkal öntudatosabb, semhogy erre adná magát, mondja Einstein a Manchester Guardian 1929 október 12-iki számában közölt levelében. A jeruzsálemi templom feldúlása óta hazátlan zsidóság sem megtérni, sem asszimilálódni, sem megnyugodni nem tud s harcra kél mindennel, ami nem az ő műve. «A zsidóság antiszociális, — jegyzi meg Lazare (Fumier de Job) — mindaddig, míg a társadalom alapja keresztény.» Hatalmi törekvéseinek két ága a kapitalizmus és a proletár forradalmi mozgalom. A kapitalizmus ugyan nem az ő találmánya, de a versenybe évezredes előnnyel lépett be s a keresztény értékeknek zsidó értékekkel való helyettesítése, a forradalmi szellem, a materializmus és racionalizmus hódításainak nyomán teljesen szabad kezét nyert, sőt uralomra jutott. «Az antiszemitizmus a zsidók szemére veti, hogy destruktívak. Igaz, hogy azok, de nem azért-e, mert az igazság destruktív?» kérdi Benda egyik előadásában (Rive Gauche, 1938). így látja ő a zsidó igazságot. A zsidó emancipáció ott és oly mértékben győzött, ahol és amily mértékben a magunk kereszténységét feladtuk. Ezért ne fogjunk minden bűnt az elzsidósodásra, közrejátszottak saját bűneink is — s a zsidóság félretolásával a probléma nincs megoldva. «Ha Krisztus után Izraelt is kiküszöböljük törvényeinkből, mialatt Belial mellett maradunk, mit se használ.» Csak magunk lennénk annál zsidóbbak, véli a szerző. «A polgári társadalom saját kebeléből szüli szüntelen a zsidót.»

Hogy jutott Izrael, melyben a prófécia szerint megáldatnak a Föld népei, mégis odáig, hogy a népek ostora legyen? Ügy, hogy ragaszkodott a messiási ígéret anyagi, világi, hatalmi interpretációjához. Eredetileg, más népektől eltérően, nem haditettekben, nem a dicsőségben élte ki magát, hanem misztikus elhivatottságában látta létjogosultságát. «Ebből az anyagi értelemben vett dicsőség nélküli népből oly hang szól hozzánk, mely tragikus szépségben a a világ minden más hangját felülmúlja. Az ember soha, sehol sem

tudta így kifejezni nagyságát és nyomorúságát, soha egy nép sem merte hibáit ily őszinteséggel írásban megörökíteni.» (81. lap.) Idővel az ígélet lelki tartalma a fantáziákban elanyagiasodik. Izrael már nem a kegyelem, hanem a természetes jog szerint akar a választott nép lenni. «Egy egész apokaliptikus irodalom keletkezik, mely a hódítóról s a faj megbosszulójáról szól csupán.» (90. lap.) «A próféták tekintélye helyébe az írástudóké lép s a törvény végül is elrejtí Isten képét a gyerekes exegezis halmaza alatt.» Sivár elvakultságában Izrael megtagadja lélekszerinti királyát, a Messiást, a Megváltót, s miután a próféciák szabta határidő lejárt (Babiloni Talmud), kétségbeesésében önmagában, a népben, a fajban keresi az ígélet megvalósulását. Bár kétségtelen, hogy az univerzális messianizmust másképp értelmezi Trockij vagy Litvinov mint Weizmann vagy Einstein. «A második Ézsajásnak Isten fájdalmas szolgájára vonatkozó szavai szerint a Messiás-cím mostmár Izrael népét magát illeti. Izrael, a szenvedő Messiás, az idők végeztével a népek Messiása lesz: győzedelmes és megkoronázott.» (Kaufmann Kohler: *Théologie systématique du judaïsme*).

A beteljesült jövődőlés kemény falába ütközve, ez a nép, az Igének, Isten fiának hordozója végre is abba a gondolatba menekül, hogy ő az Ige, ő Isten fia, a népek Messiása. «Az írástudók, a zsidó gondolat őrei úgy hitték és úgy tanították, hogy a Törvény nélkül és Izrael nélkül, ki azt gyakorolja, a világ nem léteznék, Isten a világot megsemmisítené s a világ csak úgy ismerheti a boldogságot, ha a Törvény viláгурalmának, tehát Izrael uralmának lesz alávetve.» (Lazare.) Igen, csakhogy a hatalom nem lévén az ő oldalán, de még a ghetto falai közt önmagát emésztő törvény presztízse sem, Izrael csellel kísérli meg lassú előnyomulását, udvarok titkai s a tudomány keresztutai közé lopakodva, onnan figyelve a keresztény épület repedéseit, messziről kalkulálva az időpontot, amikor a rombolók nyomdokain, akik nála szereztek be robbantószerkeiket, az összeomlott falakon át bevonulhat. (136. 1.)

Ahol berendezkedik, mindenütt a hatalom újszerű elgondolása válik uralkodóvá, a fegyver, a személyes tekintély helyett a kereskedelmi egyedárusági helyzet s mindenekfelett a pénz; nem a termelés, hanem annak pénzügyi ellenőrzése, a kapitalizmus. Szigorú gazdasági rend helyett a szabad kiaknázás rendszere. A pénz öncél, versenytársa nincs.

«Izrael papi hivatása — írja Ménasce, sok más zsidó író után — Izrael imperializmusává, titkává, a zsidó összeesküvéssé válik s Izrael önként alkalmazkodik, alávetve magát a csonkításnak ...»

A zsidó raszizmus a faji nacionalizmus szülőanyja. Nem csoda, hogy a népek egészséges ösztöne védelmet keres integritása megőrzésére a racionalizmusnak a család, a haza, az állam testi alapjait megsemmisítéssel fenyegető absztrakcióival szemben. «A vér testvérisége a véletlené» jelenti ki a Grand Orient (1921). Igaz, hogy a vér a lélek nélkül semmi, de a lélek is csak a vér útján tetterős. A kereszténység úgy a nácizmussal, mint a judaizmussal szemben áll, amennyiben nem téveszti össze a vért Istennel, az ember személyét a fajjal. Ha azonban, tagadva a megtestesülés törvényét, a véren (a természet rendjén) kívül akarunk absztrakt rendet teremteni, meghamisítjuk természetünket, hazugságba és tehetetlenségbe süllyedünk.

A nácizmus pogány, de ne higyjük, hogy a demokráciák rendre sokkal jobb, mint azé a rendszeré, amely a népből származott s a valóban népakarattal választott vezér útján gondolta akaratát érvényesíteni, mert mivel önkényesebb ez a szuverenitás, mint a *per procuram* demokrácia burzsoá komédiája? Nem igaz, hogy a fasizmus lényegében reakció a demokráciára, hanem annak logikus eredője, mint a jakobinizmus vagy a cezarizmus. A szociális atomizmust a politikai atomizmusba integrálja. A demokratikus állam viszont nem kevésbé totalitárius, mint a fasiszta állam, miután a személy már itt is csak szám a társadalmi summában. A szerző témájának egyéb vonatkozásaira s így különösen annak francia aspektusára is figyelmet fordít.

A kereszténnyé lett Drach rabbi a «Lettres d'un rabbin converti» szerzője «Harmonie entre l'Église et la Synagogue, etc.» című, ma már alig található művében a Talmud legrégebbi szövegrészeiből és a Kabalából vett bizonyosságokkal igazolja a Szentháromságra, a megtestesülésre és a megváltásra vonatkozó zsidó és keresztény hagyomány teljes megegyezését. A kereszténység a lélekszerinti zsidóság örököse, aminek az imperialisztikus judaizmus a pontos ellentéte. Nem lehet tehát igazuk azoknak, akik az elzsidósodást a kereszténység rovására írják, annak ellenére, hogy, mint Rathenau mondja «a félelem és az okosság erői rabszjira fűzték a férfias bátorság régi morálját», mert ez a keresztény értékek zsidó értékekkel való behelyettesítésének eredménye. A kereszténység a faji és nemzeti *erényeket* miben sem veszélyezteti, sőt elismeri és pártolja.

A cionizmus *Izrael* történetében új fejezetet nyit, a regenerálódás és megértés első etapja. Izrael vissza fog térni oda, ahova titokzatos sorsa s hivatása köti, mint a próféták írják. A próféciák útján történt kinyilatkoztatás csak akkor teljesül s csak akkor következ-

het be a kiegyenlítődés végső időszaka, a krisztusi impérium boldog korszaka.

Nincs módunkban a szerző elgondolásának helyességéről indokolt véleményt mondani, de műve mint a nacionalizmussal észrevehetően rokonszenvező s egy minden tekintetben pártatlanságra törekvő, keresztény, francia gondolat megnyilatkozása — úgy véljük — érdeklődésre számíthat. A száraz tudományosság híveit nem elégítheti ki, annál inkább élvezetes olvasmány másnak, kivéve a szemita vagy antiszemita olvasót...
S. F.

I. Leiviska: *Finnland Natur-, Geschichte-, Kultur und Wirtschaft.* Helsinki 1940. OJ. Suomen Kirja. 374 oldal. Egy térkép és függelék.

Folyóiratunk a közelmúltban két ízben is foglalkozott Finnországgal és a finnekkel. (XVII. évf. 89—110. l. 1937. és a XX. évf. 555—559 l. 1940) *Kodolányi János* megfigyeléseinek élményszerű leírásával ismertette a finneket, *Ferenczy Valér* pedig *J. Hamfiden Jackson: Finland* c. művét ismertette. *J. Leiviská*, a helsinki egyetem földrajztanárának szerkesztésével harminc kiváló finn szakember ad összefoglaló képet Finnországról és a finn föld és élet minden lényeges kérdéséről abban a kötetben, melyet most ismertetek.

Mindjárt elüljárójában meg kell említenem, hogy a finn szerzők hűvösebb tárgyyszerűséggel írnak, mint más nemzetiségű ismeretőik. A tények beszédén felül egyetlen mondat, vagy szó sem büszkélkedik, s maguk a tények sem igyekeznek mást mutatni, mint a józan valóságot. Pedig a könyv nyilván a XII. Olympiász előtt akarta az egész világot tájékoztatni Finnországról. Készen volt már, mikor 1939 novemberében Finnország hősi harcra kényszerült. A függelék a finn-országi békekötés következtében történt változásokat foglalja össze rövid áttekintéssel. Az teljesen érthető, hogy ez az összefoglalás is csak tárgyas tényismertetés. A propaganda mai világlélegetében ez a könyv üdítő emberségű művelődési dokumentum.

Bármennyire csalogatná is az embert a sok értékes tanulmányt rendre nyomon kísérő ismertetés vágya, itt most csak a társadalomtudományi vonatkozásokat említem. Még ezek közül is inkább csak azokat, amelyek a két fentebb említett ismertetést kiegészítik.

Finnország földje és természeti viszonyai eléggé ismertek.

Népe nyelvben is majdnem, vallás tekintetében pedig szinte teljesen egységes. Éles vagyoni és művelődési korlátok nem választják el a társadalom különböző rétegeit. Egyik rétegből a másikba emelkedni nem nehéz. Az életszínvonal nem mutat fel kiáltó ellentéteket. A társadalompolitika józan, előrelátó és igazságos. Ebben az ország története, fekvése és szomszédsága is jelentékenyen részes. Nehézségeket a település módjai okoznak művelődési, gazdasági és egészségügyi szempontból. A roppant területen szétszórta fekvő udvarházak, hosszú falu-utcák igazgatása, vezetése, gondozása egészen különleges berendezkedéseket kíván. De nagy segítség viszont a nép értelmessége, józansága, a szervezés iránt való fogékonysága és okos engedelmessége. A foglalkozás ősi módjaiból még mindig él az erdőégetéssel való földhódítás, bár a faipar és erdőgazdálkodás roppant fellendülése ennek lassan végét fogja vetni. A földbirtok megoszlása megfelel az állam életérdekeinek s a lakosság önállóságát, életkedvét s gazdasági szilárdságát biztosítja. Honvédelem szempontjából elsőrendű tényezőnek bizonyult. Az állam vagyoni helyzete rendezett. Az államadósság évek óta nem növekedett s fejenkénti összege 873 finn márka, a nemzeti vagyonnak mintegy harmincadrésze (ebből egy főre 30.000 finn márka esik). Az államadósság külföldi kölcsöneit alacsonyabb kamatú belföldi kölcsönrel váltották fel, nyilvánvalóan a köz nagy hasznára. Az idegen valutájú kölcsönök magasabb kamataival szemben elért nyereség ilyen módon akkora összeg, hogy felér a külügyi tárca egész évi költségével (39 millió finn márka), pedig 1929—1933-ig Finnország is nagy gazdasági válsággal küzdött. Legmagasabb a hadügyi tárca kiadása (714 millió), utána a közoktatásügyi következik (601 millió), a szociális minisztérium költségvetése (108.3) magasabb, mint az igazságügyi minisztériumé (106.3). A gazdasági, ipari, kereskedelmi élet jól szervezett. A szövetkezeti élet fejlett, — bár van ellene némi ellenszenv a népben, mert sajnálják a miatta szenvedő kiskereskedőket s lassan elpusztuló kisexisztenciákat. A bank- és hitelélet fejlett s magas pénzügyi morálú. Száz év óta egyetlen betétes vagy biztosító sem vesztette el pénzét. Új nehézséget a folyton fokozódó erdőgazdálkodás- és fatermeléssel kapcsolatos iparban a szállítási utaknak a finn-orosz háború következtében beállott változásai, megromlása, nagy területen megbénulása okoznak. A kivitel és behozatal kérdéseiben a sokoldalúan fejlődő iparosodás mutat az országra jelentős előnyöket.

A szellemi, művelődési élet élénk, erős. Kötelező népoktatás csak 1921 óta van, mégis alig akad írni-olvasni nem tudó. Az állam

a művelődési javakban való részvételt azonos fokon biztosítja minden polgára részére a lakóhelytől függetlenül. Költségvetési okokból a ritkán lakott területeken és kis népességű városokban koedukáció van. Erős a társadalmi asszendum, s a közeljövőben szellemi proletariátus kialakulásától lehet tartani. A főiskolákon aránytalanul sok a leánytanuló. Általában a társadalmi osztályok cserélődése gyorsabb menetű, mint bárhol a világon. A vallási ébredések (pietisztikus népmozgalmak) a szellemi és erkölcsi élet emelésére elismerten sokat tettek. Van szociális főiskola is Finnországban. A nők helyzete jobb, mint bármely más nemzet területén, de a finn nők az életküzdelemben és a háborúban is külön teljesítményeket mutattak fel, mint másutt.

A munkabér, lakásviszonyok, életszínvonal, táplálkozás általában megfelelőek, bár szerények, a tisztaság példás (sauna). De elég sok még a zsúfoltan lakott, egészségtelen szoba is, ezért a legelterjedtebb betegség a tüdővész. A főzés tudománya nem elég fejlett s nem is elég gazdaságos.

Az ország vezetői ismerik a fény- és árnyoldalakat s résen vannak.

Vitéz Szőnyi Sándor

Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve. XXVIII. évfolyam. Szerkeszti: *Illyefalvi I. Lajos dr.* Kiadja Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. 1940. 744 lap.

Az ismert gazdag adattárral most jelent meg Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyvének XXVIII-ik kötete, amely 416 táblázatban közli a főváros közigazgatási, gazdasági, műveltségi és társadalmi viszonyaira vonatkozó, nagyrészt 1939-ben gyűjtött adatokat.

Szociológiai szempontból különösen becsesek a főváros lakosságára, a népmozgalomra, a lakosság gazdasági, művelődési és társadalmi helyzetére vonatkozó fejezetek, amelyeket évről-évre táguló keretben tesz közzé *Illyefalvi I. Lajos dr.* igazgató, az Évkönyv kitűnő szerkesztője.

Ezekből az adatokból megtudjuk, hogy Budapest még mindig nem vesztette el roppant népességvonzó és felszívó erejét. Bár évről-évre nagy tömegek települnek ki anyagi kényszerből a környező községekbe, sőt a Budapest felé tartó, munkahelyet és alkalmazást kereső vidéki elemek nagyrésze is többnyire a főváros közigazgatási határán kívül keres olcsó lakóhelyet, mégis átlag 10—12 ezerrel gyarapszik évente Budapest népessége, amely 1939 végén már meghaladta az 1,115.000 lelket. A világháború óta évről-évre gyorsabbá

válík Budapesten a nép növekedésének *üteme*, amely 1920—1930 között évente átlag 7719 lélekkel 0.83%-os, 1930—1935 között 10.849 lélekkel 1.08%-os, a legutolsó években, 1935—1939 között 13.862 főnyi évi szaporulattal már 1.3%-os arányú volt. 1880 óta, tehát mintegy 60 év alatt, pontosan *háromszorosára* növekedett Budapest népessége, míg az ország vidéki népe ez idő alatt mindössze 96%-os növekedést ért el (a trianoni területen).

A főváros roppant népességhalmozó ereje — itt él az 1939. évi országos népességnek 10.3 %-a — az egész országból idetorkolló közgazdasági, közigazgatási és művelődési élet természetes következményeként jelentkezik, bár ez a népességi és gazdasági koncentráció már-már a nemzet egészséges népi fejlődésének és társadalmi viszonyainak rovására megy. Közismert, hogy a főváros népessége ma is túlnyomórészt a belső vándorlás fölöslege révén gyarapszik. Emellett azonban a természetes szaporodás, illetőleg a születések száma sem hanyatlott az utóbbi években Budapesten. Kedvező tünet a házasságok számának állandó emelkedése is, ami a születések növekedésével együtt azt mutatja, hogy Budapest népességében még mindig vannak olyan eleven erők, amelyek egyelőre visszatartották az élettani hanyatlás útjáról, amelyen számos külföldi nagyváros halad. A születések száma 1939-ben 17.030 élveszületéssel olyan magasra emelkedett Budapesten, amilyen még sohasem volt az 1928 óta eltelt évtized folyamán. Ez a 15.5 (a halvaszületettekkel együtt 16-0) ezrelékes születési hányad persze még nem elégséges a népesség állományának *növelésére* a 14.6 ezrelékes halálozási arányszám mellett. Kedvező jel a *törvénytelen* születések arányának hanyatlása, amely nem egészen egy évtized alatt 19.5%-ról 14.8%-ra hanyatlott s az 1930. évben is csak 15.4%-ig emelkedett. Ezt az arányt igen kedvezőnek kell tartanunk, ha tudjuk, hogy a világháború előtt a budapesti újszülötteknek még több mint 26%-a volt törvénytelen.

Állandóan csökken, bár lassú, de következetes irányzattal a fővárosi *nőtöbblet* is, ami szintén egészséges társadalmi fejlődés jele. A házassági kedv növekedését mutatja az 1931. évi 10.4 ezrelékes nyers házassági arányszámnak 12.0 ezrelékre való növekedése. Igaz, hogy ez a javulás részben a népesség korösszetételében beállott változás következménye, hiszen a világháború előtt csak 1912-ben érte el ez az arányszám a 10 ezreléket. A 15 éven aluli korban lévő *gyermek*ek számának hanyatlása miatt ugyanis ma aránylag többen vannak a házasuló korúak Budapest népességében, mint régebben voltak. A 15 éven aluli gyermekek aránya 1880-ban még 26.9% volt

Budapesten, ma már csak 14.7%-os ez az arányszám, ami a fővárosi lakosság elöregeedésének s a gyermeklétszámfogyásának kétségtelen jele. A gyermekek számának csökkenéséről egyébként igen sok üresen maradó fővárosi iskolaépület is tanúskodik, különösen a belső városrészekben.

Kedvező társadalmi tünet a *válások* számának *csökkenése*. Az 1920-as évtized közepén a válások arányának nagyarányú növekedése komoly aggodalmat keltett Budapest társadalmi életének figyelőiben. 1926-ban 2026 házasságot bontottak fel törvényesen, 1000 új házasságra 205 elválás esett. Azóta javult a helyzet. Az 1935- évben ezer új házasságra még 164 elválás jutott, (az elválások száma 1943 volt), 1939-ben már csak 135 (1778 esettel). Az özvegy férfiak és nők házassági arányszámának csökkenése is kedvező tünetnek minősíthető. A világháború utáni évek házasságkötési mozgalmában még igen jelentős hányadot képviseltek ezek a rendszerint idősebb korban házasuló, úgynevezett palingám házasságot kötő elemek. Az újabb házasságok már biológiailag is kedvezőbb korviszonyok mellett kötődnek, aminek szintén része lehet a születések számának megjavulásában.

Még mindig sok a *keresztény-zsidó házasság*. Az 1934/35-ös években ezek a házasságok csaknem elérték évente a 800 esetet, de 1939-ben már 500 alatt maradt számuk. Bár a budapesti zsidó vőlegényeknek még 1939-ben is 15.2%-a, a menyasszonyoknak 10.9%-a kapott keresztény házastársat, az 1939. évi IV. t.-c. társadalmi hatása már az első évben is érezhetően mutatkozott e számok alakulásában.

A fővárosi népesség *lakáskultúrája* emelkedik. Jellemzőek azok az adatok, amelyek szerint az összes épületeknek 89%-ában van villany- és vízvezeték, 49%-ban gázvezeték és 43%-ban fürdőszobások a lakások. Egy-egy nagyobb budapesti lakóház népessége *felér* egy egész kis falu vagy lakott telep lélekszámával. Több mint 2640 olyan épület van a fővárosban, az összes lakóházak 10%-a, ahol a lakók száma meghaladja a 100 lelket. Ezek a roppant bérkaszárnnyák gazdasági szempontból igen jelentős jövedelmi forrást biztosítanak birtokosaiknak s így társadalmi hatásuk a nagyvárosi viszonyok között nem jelentéktelen. Mintegy 800 budapesti háztulajdonosnak van évi 50 ezer pengőnél nagyobb nyers bérjövödelme az ilyen hatalmas bérházak után. Egyébként az összes budapesti lakóházak nyers bérhozama egy év alatt mintegy 160 millió pengő. Óriási összeg ez, ha tudjuk, hogy a főváros községi háztartásának egy évi összes kiadása nem több 180 millió pengőnél. Itt mindjárt megemlíthetjük, hogy ebből 17.45 milliót költ a főváros közjótékony-

sági és szociálpolitikai feladatokra, 23.42 millió pengőt a közegészségügyre, 5.77 millió pengőt közműveltségre és a légótalom kiadásaira.

Rendkívüli érdekesek az új Székesfővárosi Statisztikai Évkönyvnek azok az adatai, amelyek az említett óriási bérjövédelmet biztosító házvagon tulajdonjogi viszonyaira vonatkoznak. A 24.166 budapesti háztulajdonos között 22.263 volt fizikai személy, akik között a társadalom valamennyi rétege képviselve van. A háztulajdonosokra vonatkozó igen részletes adattömegből e helyen csak egyet ragadunk ki. A népesség 19.2%-át képviselő *izraelita* vallásúak a háztulajdonosok között 24.3%-kal, a birtokolt házak számarányát tekintve 25.3%-kal szerepelnek. Annál kedvezőtlenebb a katolikus és a református lakosság szociális helyzete. Ezt azok az igen részletes adatok is tanúsítják, amelyek a budapesti *lakásbérlők* társadalmi viszonyaira vonatkoznak. E két felekezést hívei laknak a legkisebb lakásokban. Az összes budapesti lakásbérlőknek átlag 59.7%-a katolikus (a lakosságnak 61.5%-a), de a csupán egy konyhából álló lakásokban 70.6%, az egyszobás lakásokban 67%-os a katolikusok aránya. E nagy lélekszámú, szegénysorsban élő katolikus tömeg mellett van a főváros katolikus népességének egy vékony felső rétege (ez a születési és a hivatalnoki arisztokrácia), amely a nyolc szobásnál nagyobb lakásokat 60.5%-ban birtokolja. Ezzel szemben a 2—8 szobás lakásokban élő kispolgári és jobbmódú középosztályú rétegben mindent az átlagos 59.7% *alatt* van a katolikus vallású bérlők száma.

A *reformátusok* nagy tömegei szintén a legkisebb budapesti lakásokban élnek. Így a konyhalakásokban 17.7%, az egy szobakonyhás lakásokban 14.4%-os arányuk az átlagos 12.7%-kal szemben. A 2—5 szobás *középső* rétegben ők se érik el átlagos arányszámukat, de a 6—8 szobás nagyobb lakásokban — a katolikusokkal ellentétben — már magasabb részesedéssel szerepelnek. Ezekben a jobb módra valló polgári lakásokban él a budapesti reformátusság társadalmilag vezető rétege, az a szociális réteg, amely a katolikus lakosságban aránylag gyöngébben van képviselve. A 8 szobásnál nagyobb lakásokban viszont a katolikus elem aránya kiemelkedő, mert a 108 ilyen nagy lakás közül 76-ot katolikus vallásúak bérelnek. (Ezek között azonban sok lehet a kitért zsidó.)

Szembetűnően más a helyzet az izraeliták és az evangélikusok lakásbérlési viszonyainál. A *zsidóság* 14.4%-os bérlői arányával szemben a konyhalakásokban mindössze 4.2%-kal, az egy szobakonyhás lakásokban is csak 11.0%-kal szerepel. Ezzel szemben a 3—4 szobás lakásoknak nem kevesebb, mint 30—33%-át a zsidóság lakja Budapesten.

Jellemző tünete a fővárosi lakásviszonyok alakulásának a *konyha nélküli lakások* számának növekedése. Azok az adatok, amelyek szerint az ilyen konyhanélküli lakások főleg a szegényebb néprétegektől lakott kerületekben terjednek, ahol a csak konyhából álló lakások száma is magas, arra vallanak, hogy itt tulajdonképpen a régi lakások megosztása, *kettéválasztása* folyik a széles tömegek lakásigényének kielégítése érdekében, ami a tömegek életszínvonalának *hanyaglását* kísérő kedvezőtlen folyamat. A budapesti lakásínségnek egyik elszomorító tünete ez, mert azt mutatja, hogy a fővárosi lakásépítkezés üteme nem bír lépést tartani a bevándorló népesség szükségleteivel. Annak ellenére, hogy 1920 óta mintegy 72 ezerrel nőtt Budapesten a rendes lakások száma, semmivel sem enyhül e széles rétegek lakáshelyzete, mert ugyanezen idő alatt csaknem 190 ezerrel szaporodott a népesség is a fővárosban úgy, hogy az évenként előállított lakások száma nem tudja kielégíteni az egyre növekvő keresletet. Ennek következtében óriási tömegek élnek még ma is albérleti lakásokban. A nagy kereslet következtében az albérlős lakások száma 1910-hez viszonyítva mintegy 435-el *emelkedett* Budapesten, sőt 1925 óta, amikor csak 40.882 volt az ilyen lakások száma, majdnem 12 ezer a növekedés. Az 1939. évben az 52.176 albérlőt tartó lakásban nem kevesebb, mint 73.788 lakosa élt Budapestnek. De még megdöbbentőbb az az adat, hogy 45.422 budapesti polgárnak csak *ágybérletre* telt, ezek között 38.768 keresőnek. Olyan nagy tömegnek tehát, amely az albérlőkkel együtt több, mint 100 ezer főnyi réteget képviseli Budapest népességének.

Ez az egy szám is mutatja, milyen óriási feladatok vannak még megoldatlanul a széles néprétegek lakásigényeinek kielégítése terén Budapesten. Ez a joggal kedvezőtlennek mondható helyzet kényszeríti aztán a szegényebb sorsú lakásbérelőket és háztulajdonosokat amúgyis szűkös bérleteik, illetőleg lakásaik megosztására, különösen a munkáslakta külső városrészekben, ahol a lakások zsúfoltsága már eddig is messze meghaladta az erkölcsi és higiénikus szempontból kívánatos mértéket. A jobbmódú városrészekben viszont a háztartás gondját elvető konyhanélküli garszonlakások száma szaporodik növekvő mértékben.

A szociológiai érdekességű adatokon kívül rendkívüli bőséges tájékoztatást találunk még az új Évkönyvben a főváros közigazgatásáról, közbiztonságáról, közművelődéséről és arról a nagyarányú szociális tevékenységről is, amelyet a főváros vezetősége az elesett néprétegek támogatása érdekében folytat.

Áfra Nagy János

Martin P. Nilsson: *Greek Popular Religion*. Newyork, Columbia University Press 1940, XVIII + 166 lap. Ára § 2-50.

Népvalláson szerzőnk is — felfogásunkkal egyezően (v. ö. Vallás és «nép»; Szellem és *Élet* Könyvtára Új sorozat 7. sz., 1939) — olyan sajátos rituális cselekedetek, szokások és formulák összességét érti, amelyek a legáltalánosabban emberiekhez tartóznán, a legmakacsabbul — «örökké» — látszanak élni. («Religion at all», «which corresponds to deep-lying ideas and needs of humanity.») Az ilyen tetteknek a lényege viszont (érthetően) nem merülhet ki annyiban, hogy továbbvitettek, átvétettek vagy ad hoc feltaláltattak; ennek a lényegnek belső természetünkben, abban a tényben kell rejlenie, hogy a dromenon vagy legomenon valójában ember-szerűek. A jelentőségük szükségképen lesz elsősorban biológiai: az emberileg mindig legmegfelelőbb (tehát az alapjában épúgy nem azonos mint nem új, hanem csak hasonló módon történő) formátöltés által, vitálisán gátló lelki bénulásokat kell megszüntetniük.

Ez az első érdemleges kísérlet a régi Görögország népvallásának felkutatására és összeállítására, szociológiai szempontból is nagy fontosságú és ezt a fontosságot Nilsson kellőképen hangsúlyozta is. Ezért kell munkájával ezen a helyen is foglalkoznunk.¹ Az ismertebb vallások közül éppen a görög talán legjobban mutatja a politikai étellel való legszorosabb összeforrottságát. Sehol nem olyan kézzelfogható, mint ennek a hamisítatlan történetében, hogy az igazi népvallás csak elemien közös életfeltételeknek, helyzetek megismétlődésének a függvénye és hogy bizonyos morális-szociális «gondolatok» *egyszerre* formálják egy társadalom *életét* és provokálják mint vallásosak, megfelelő istenek védnökségét. Így elégitették ki — például — a kis görög városállamok gyülekezései (panegyreis) félreérthetetlen módon egyszerre lakosságaiknak istentiszteleti és társadalmi szükségleteit. Sőt, — bár Nilsson nem jutott el ennek kifejtéséig, — úgy kellett lennie, hogy éppen ezeknek a régtől folyó, később szervezett és hivatalosan gyakorolt összegyűléseknek ősfomái vagyis a legrégibb görögségnek a közösségteremtésre önkénytelenül irányuló, legrégibb ösztönös törekvései voltak az a mozzanat, amely egyfelől a tisztelendő isteneket, másfelől a jobb társadalmi rendet eredetileg nyilván elsősorban segítette életre-hívni, így azonban természetes, ha a görög élet- és társadalmi for-

¹ Általános és főleg vallástörténeti jelentőségéhez 1. Archivum Philologicum 1941.

mák minden módosulása mindig szükségkép érezhetően eltolta a (nép)vallási jelenségek értelmét és formáját, míg ezek a magok részéről nagymértékben tették, éltették és erősítették amazokat. Egyes görög istenségek élettörténetét mindig feltűnően befolyásolta, ahogy a görögség — éppen felhagyva a falusi földműves étellel — a városi iparos és kereskedő életre adta magát; ahogy Athén — demokratikus polisból — nagyhatalommá fejlett; ahogy — főleg az V/IV. sz. átmenetében — a szofisztika társadalmi és politikai hatása lassan érvényesült; és í. t. Másfelől: az a körülmény, hogy a hívő görögség majd szükségéhez képest paraszti, majd királyian fenséges, majd racionálisan-mágikusan elvilágiasodott istenségeket vallott a magáéinak, ez is mindig a legfőbb alakító momentuma, összetevője lett és volt a mindenkori társadalmi és állami célkitűzéseknek, illetőleg valósításoknak. Amiben aztán az is már megokolódott, *miért* fognak az «örök» népvallás, a dinamikus «religion at all» megismétlődései is tulaj donkép sohasem változatlanul, mindig csak a mindenkori helyzetnyomáshoz igazítva, *hasonlóan* bekövetkezhetni. Mi a dolognak lényegét úgy fejeztük ki, hogy az élő vallás nem annyira survivalekből, mint inkább revivalekből áll (v. ö. «Kultische Motivverschiebung» stb. Archiv. Phil. 1939, II. 5. §. stb.): «In backward parts of the country... the old mode of life and the old popular religion persisted and have continued to persist down to our own day, but they *are giving way again because conditions of life are once more being »profoundly changed«* — ezek Nilsson fejtegetésének zárószavai.

Marót Károly

L. L. Barnard: *Social Control in its sociological aspects.* New York, 1939. 711 oldal.

A könyv címe, tárgya joggal kelti föl érdeklődésünket: A társadalmi irányítás — szociológiai szemszögből. Mellesleg itt tanácsos lesz mindjárt megállnunk, nehogy a «control» szó félreértésre adjon alkalmat. A magyarban a kontroll szó ellenőrzést jelent; aligha kétséges, hogy a szó ilyen értelemezését a németből vettük át. Azonban nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy az angol nyelvterületen számtalan latin vagy ógörög eredetű, nemzetközi forgalmú szót más értelemben használnak, mint hazánkban, ami aztán végnélküli fogalomzavarra, baklövésekre ad okot a fordítónál. Az angolban a «control» szót is a miénktől eltérő értelemben használják; meglehetősen tág értelemben ezeket jelenti: irányítás, befolyás, uralom.

így, ha teszem azt, egy nagybank «controll»-al rendelkezik valamely iparvállalat fölött, akkor nemcsak ellenőrzi annak gesztióit, de irányítja, diktál neki, a markában tartja. Azért is kellett tisztáznunk ezt, mert, mint a szóbanforgó könyv is mutatja, még angol szempontból sem egészen közömbös az, hogy a szó anynyira tág fogalmi közt takar; ezzel is függ össze, hogy a könyv rendkívül kiterjedt tárgykört ölel fel, már-már csaknem szerte-foszlóvá válik. Az uralom, vezetés, irányítás minden idők minden rendű és rangú társadalmában: ez valóban döbbenetesen nagy témakör s a róla szóló 711 oldalas könyv nem ígérkezik könnyű olvasmánynak. Ugyanis voltaképpen tankönyvről van szó, melynek szerzője amerikai egyetemi tanár, aki könyvét nyilván első sorban a tanulójfúságnak szánta.

A munkának több mint a fele a legapróbb betűkkel szedett beékelt idézet, melyek tömegével a szerző mondanivalóját illusztrálja, élénkíti. A világ minden tájáról, a történelem minden korszakából vett szemelvények, könyvekből, folyóiratokból, sőt napi-; lapokból kiollózott terjedelmes idézetek elevenné, plasztikussá, gyakran egyenesen szórakoztatóvá teszik azt, amiről a szerző fejtegetéseiben szót ejt.

Az uralom és irányítás módjait veszi sorra a szerző, helyesebben ezek kategóriáit az uralom eszközei s egyben céljai s egész jellege szerint. Sikerül neki ezt a terjedelmes, alaktalan, amorph matériát rendszerbe foglalni. A munka két nagy részre oszlik; az első az uralom ama típusairól szól, amelyek az irányítók érdekeit szolgálják — az irányítottak rovására; a második az irányításról, melynek célja az összesség boldogítása.

A két említett nagy szakaszt megelőzi egy rövidebb, bevezető rész, melyben a szerző röviden körvonalozza a könyv vezérgondolatait. Ezek szerint az irányítás legősibb eszköze a nyers erő, az erőszak. Ezt használják az állatok is. A második eszköze, típusa az irányításnak a megfélemlítés (még ez is előfordul az állatvilágban). A harmadik a csalás, illetőleg megtévesztés (fraud). Ezek a módszerek egymásba is fonódnak, könnyen előfordulhat, hogy a megfélemlített embereket meg is tévesztik, vagy adott esetben nyers erőt is alkalmaznak ellenük. A negyedik a propaganda; ez határos a megtévesztéssel. Az ötödik lehetőség a tudományos igazság, az észszerűség alapján való irányítás a közjó érdekében. Ez újabb keletű, bár igaz, hogy már Szókratész és Plató, korunkban pedig Lester F. Ward hittek abban, hogy csak okos emberekre van szükség, ebből következik, hogy az emberek jók és így a kö-

zösség, az állam is jó. Ez azonban nem olyan egyszerű; ez egyben erkölcsi probléma és végső fokon nevelésügyi probléma. Az iskola, az otthon s a nevelés valamennyi tényezője (rádió stb.) révén már a fiatakorúakkal kell az igazságot megismertetni, hogy az hatékonyá válhassék.

E bevezetés után következik a könyv két említett fő része: a kizsákmányoló irányítás» és a «konstruktív irányítás». Ezek mindegyike fejezetekre és rövid, az áttekinthetőség kedvéért ugyancsak címmel ellátott alfejezetekre oszlik. Fejezetek az első részben: társadalmi irányítás nyers erővel, a pacifikálás módszerei, büntetés, represszáliák, megfélemlítés; az irányítottak kizsákmányolása, csalárd módszerek, korrupció, intrika stb., türelmetlenség, cenzúra és elnyomás. A második részben: társadalmi irányítás forradalom útján; erőszak nélküli kényszer eszközeivel; regimentáció és standardizáció útján; a túlvilágba vetett hit révén erkölcsi irányítás; a büntetés, mint erkölcsi eszköz; aztán az irányítás a társadalmi reform s végül a nevelés útján.

A szerző a tanítást (nevelést), a nyers erőszak e szélső ellentétét jelöli meg a szociális irányítás alapvetően fontos eszközének. Három típusa a hivatásra való nevelés; a polgári, erkölcsi és társadalmi nevelés; a kulturális nevelés. A nevelés alapos reformra szorul, mert a sallangok túltengének a mostani tanításban.

Újabban kezdenek eltérni a kultúra eddigi, túl eroterikus és ornamentális elképzeléséről, inkább a szociális élet, a társadalomban helyettalálás szempontjából kezdik értékelni a művelődést. Itt néhány beiktatott idézet a felnőttek tanítását, az emberek gondolkozásra való ránevelését, a polgári jogokra való oktatást, az erkölcsi nevelést, a demokráciára nevelést fejtegeti.

A mindenünnen összehalmozott idézetek nagy tömege adja a könyvnek tipikusan amerikai karakterét. Hiszen az amerikaiak, akiknek művelődésében igen kevés a hagyomány, olvasmányaikban az *omnivorax* fajtához tartoznak. Így Bemard is a bibliográfiában a szerzők és könyvek egyenesen elképesztő tömegét sorolja fel. Mindezekeken felül pedig a szociológiai tanulóifjúság, az egyetemi hallgatóság részére minden fejezet végén egy részben kérdésekből, feladványokból s részben a behatóbb tanulmányhoz adott útmutatásokból álló függelék csatolt, melyben a tudománynak ez a tipikusan amerikai, a szellemi parvenúségre jellemző habzsolása, illetőleg kvantitatív halmozása és fitogtatása már túlmegy minden határon. Ezek a függelékek a «Student Exercises» — gyakorlatok a hallgatók számára — címet viselik és 20,30,40, sőt 50

különböző feladványból állnak. Ugyan hogy képzelhető olyan tanítvány, aki a kérdőpontok ily tömegeire értelmesen tudna felelni s aki a «továbbképzés» céljaira ajánlott olvasmányok és források tömegeivel meg tudna birkózni? A szerző fontoskodó telhetetlensége nyilvánul meg abban is, hogy a tanítványi gyakorlatok témakörét lényegesen tágabbra veszi, mint a fejezetekét. Így pl. a «Társadalmi irányítás forradalom útján»c. fejezet csak politikai, illetőleg hatalmi forradalomról szól; mégis a hozzávaló függelékben többek közt azt adja fel a tanítványnak: dolgozza fel a vallási forradalom módszereit a reformációról szóló művek alapján; aztán: mint vallási ellenforradalom a Jézus-társaság története; világi forradalom az egyház ellen (Montesquieu, Voltaire és az enciklopédisták); forradalom a szellem birodalmában, a művészetben (!). Ez utóbbira már forrásmunkát sem tud ajánlani, ellenben Erasmus, Galilei és Giordano Bruno életrajzait ajánlja oly szempontból, hogy ezekből szűrje le a tanítvány a szellemi forradalom technikáját (!). Ily tudákos dilettantizmus mellett is, még itt-ott ezek a tanítványoknak adott ötletek is, de főképen maga a könyv igen sok értékes ösztönzést és tanulságot hoz a szociológus olvasó számára.

F. V.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

«EGYEDÜL VAGYUNK». 1940 decemberi szám.

Tatay Sándor: *Egy dunántúli «amerikás» falu természetrajza.*

Tatay Sándor cikke egy sajátos társadalmi viszonyokat tükröző dunántúli «amerikás» falú életére irányítja a figyelmet. Bakonytamási annak a dunántúli kivándorlási területnek egyik községe, ahol már a múlt század derekán megindult a tengerentúli kivándorlás. A falu azóta is a kivándorlás útján vezeti le népfeleslegét. Száz év óta emiatt semmit sem gyarapodott a népesség. Mióta a kivándorlás útja megszűkölt, itt is felütötte fejét az egyke. Pedig Bakonytamási jómódú falu. Uradalom nincs. A 3000 holdas határ csupa kisbirtok, törpebirtok kevés, nincstelen ember alig van. A föld is jó, a határ kereken veszi körül a falut. Az evangélikus vallású nép színmagyar, egészséges, szép fajta, szorgalmas, tanulékony, haladó szellemű. Géppel és villanyerővel dolgozik, állattenyésztése szakszerű, versenyképes, jó hasznot hajtó. Terjeszkedésre, további fejlődésre, felemelkedésre, kibontakozásra azonban a föld hiányában nincs lehetősége. Emiatt válik ez a színmagyar nép földönfutóvá.

A kivándorlók legnagyobb része kiesik a magyar élet vérkeringéséből. Legjavarészüik sohasem tér vissza. Egyesek sikert érnek el odaát, a végtelen lehetőségek hazájában. Ezek jósorsa aztán állandóan izgatja az itthonmaradottak képzeletét. A kivándorlás rejtett utakon, rendszerint benősüléssel ma is szakadatlanul folyik. Ennek igen egyszerű módja, hogy az amerikai polgárleány itthonról viszi hites urát magával a tengerentúlra.

A kivándoroltak többsége nem örökre hagyja el faluját. Sokan vissza-visszatérnek. Vannak, akik már azzal a szándékkal is indulnak Amerikába, hogy ott erőt gyűjtve, visszatérjenek és idehaza megkapaszkodhassanak. Ez a legszerencsésebb fajta. Az ilyenek példája mutatja a kivándorlási probléma egyetlen lehetséges és helyes megoldását. Csak, sajnos, ilyen eset kevés van. Sokkal népe-

sebb a másik csoport, amelybe az elesettek, a nagy vállalkozásban testileg-lelkileg összeroppanok tartoznak.

Ezek nem tudnak újra beleilleszkedni az itthoni életbe. Ezekből nem lesz már sem amerikai polgár, sem magyar paraszt. Ez a típus hamarosan letörik, megtakarított pénzét elkölti s mert itthon semmihez sem tud fogni, vagy a szűkös viszonyok között semmi vállalkozása nem sikerül, kedvét veszti, elzüllick, testben-lélekben hontalanná válik. Akik szegényen vagy vereséggel jönnek vissza, azokat meg az itthoni atyafiság, a falu maga közösíti ki. Az ilyenek aztán sietve más vidékre vándorolnak.

A visszatérőknél sokkal nagyobb a *hazajárók száma*.. Ezek már nem tartoznak a falu társadalmába, csak mint látogatók, vagy jó-módjukat fitogtató gazdag rokonok jönnek meg a roppant útról. Ajándékoznak és fizetnek mindenkinek, de megállapodni már sem nem akarnak, sem nem tudnak, se úrnak, se parasztnak nem jók ott, ahonnan egykor szegényen elindultak. Ezek minden szélesebb búcsú nélkül váratlanul visszautaznak s eltűnnek Amerika ember-sűrűjében.

Vannak az öregebbek között, akik csak nosztalgiából, sírni járnak haza. Ezeket csak az emlékek és a sírok hívják néha vissza. Gyermekeik már mind amerikai polgárok s merőben más életet élnek, mint az övék volt. Életüket céltalannak, eltévesztettnek látják, s mintha azt éreznék, hogy idegeneknek építettek házat vagy további életet. A második nemzedékből rendszerint már csak a megnyúlt, szőke leányok térnek vissza, akik késő leánykorukban itthon keresnek férjet s rendszerint azzal térnek vissza Amerikába,

Bakonytamási «amerikás» élete száz és száz magyar falut példáz. Mindenütt ugyanaz a kép: a kivándoroltaknak csak kis töredéke lesz új építőerő a magyar faluban. A többiek vagy elzüllicenek, vagy idegen világnak építenek új gazdagságot. Életük példájával, sorsukkal nekünk csak azt mutatják, mire lennének képesek idehaza is, ha útjuk lenne felfelé s ha nem jelentene nálunk olyan végzetes sorsot ez a szó: parasztság.

Á. N. J.

A TÁRSULAT ÉLETE

Néhány adat a húszéves Társadalomtudományról.

Két évtized munkája csak felét jelenti az egyén élet-teljesítményének. A lapok, folyóiratok élete általában rövidebb az emberéletnél, itt tehát két évtized nagy idő, eredményére már érdemes visszatekinteni. A kívülállóknak rendszerint sejtelmük sincs arról, hogy a folyóiratoknak is megvannak a maguk komoly létproblémáik, az egzisztenciális gond ott ül a folyóirat megjelentetését intézők vállán s ez sokszor jobban megérzi a világ folyásának kedvező vagy kedvezőtlen hullámverését, mint az egyes ember. Ezt a Társadalomtudomány fenntartása körül kifejtett anyagi és erkölcsi erőfeszítések is bizonyítják.

A folyóirat szép lendülettel indult. Az 1921. évi első kötet kiadása után azonban már hirtelen hanyatlás következett. Két esztendő súlyos válság jegyében telt el. 1924-ben új erőt nyer folyóiratunk szerkesztése és kiadása. Az évi előfizetést akkor 12 kg búza árában állapították meg. Nem volt könnyű dolga a kiadóhivatalnak sem azokban az időkben, amikor a pénz vásárlóerejének bizonytalansága miatt a tőzsdetanács által megállapított *napi búzáárakon* volt kénytelen elfogadni és elszámolni az előfizetéseket. De ezekben a tudományos munka kifejtésére és terjesztésére annyira kedvezőtlen időkben is sikerült a folyóirat színvonalát fenntartani s terjedelmét igen jelentékenyen növelni, amint túldoldali táblánk adatai ezt jól mutatják.

Nagy lépéssel vitte előre a folyóirat fejlesztését a *Magyar Társadalomtudományi Társulat* 1925. évi január hó 25-én történt megalakulása. Ezzel új fejezet kezdődött a magyar szociológiai vizsgálatok történetében. A folyóirat szerkesztését, melyet 1924 óta Szombatfalvy György végzett, most pár évig Heller Farkas műegyetemi tanár szignálta. A magyar értelmiség vezetőrétege felfigyelt a magyar szellemű szociológia folyóiratára. Az 1925—26-os években a pénzérték állandósulásával együtt rendeződött a folyóirat anyagi helyzete is.

A Társadalomtudomány 20 évének statisztikai áttekintése.

Év	Az évfolyam		Az évfolyamban között		
	száma	lapterjedelme	cikkek, nagyobb tanul- mányok	figyelő cikkek	könyv- ismerteté- sek, bírál- latok
1921.	I.	654	29	16	24
1922.	II.	328	15 ¹	3	7
1923.	III.	128	5	1	5
1924.	IV.	274	9 ²	12	18
1925.	V.	400	17	25	39
1926.	VI.	352	12	22	34
1927.	VII.	528	15 ³	14	33
1928.	VIII.	480	14	16	30
1929.	IX.	464	14	16	47
1930.	X.	464	12	12	41
1931.	XI.	328	10 ⁴	14	33
1932.	XII.	392	11	18	30
1933.	XIII.	368	10	15	25
1934.	XIV.	356	5 ⁵	15	35
1935.	XV.	340	12	18	26
1936.	XVI.	428	13	13	33
1937.	XVII.	300	7	11	26
1938.	XVIII.	216	6	10	30
1939.	XIX.	224	6	8	17
1940.	XX.	646	14 ⁶	24	44
1921—40.	I—XX.	7670	236	283	577
Évi átlag		386	12	14	29

A Társadalomtudomány címe megindulása óta változatlan. *Címlapja* azonban 7—8 ízben is változott, míg mai, nemes egyszerűségű, jó áttekintésű címlapja végérvényesen kialakult. A címlap rajza, amely az 1926. évi 3. számon nyert elsőízben alkalmazást,

¹ Ezenkívül: ankét a választójogról.

² Ezenkívül: Az egyke okai és ellenszerei c. ankét.

³ A Társulat alapszabályait és tagjainak névsorát is közölte az évfolyam.

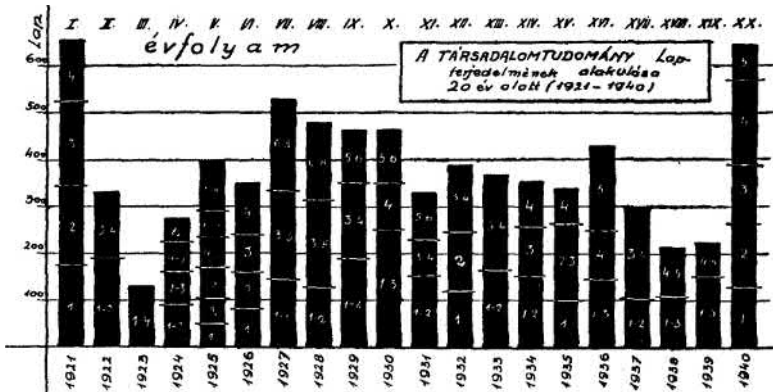
⁴ Ezenkívül: Ankét az értelmiség válságáról. Pályázat család-gazdasági adatgyűjtésre.

⁵ Ezenkívül: 25 válasz a «Liberalizmus és etatizmus» című körkérdésre.

⁶ Az erdélyi unió problémájáról szóló hét nyilatkozaton kívül az új tagnévsort is közöltük.

Jaschik Álmos nemesvonalú, tiszta harmóniájú munkája. Körülbelül a X. évfolyammal alakult ki a folyóirat mai *belső* beosztása is, amely tehát 10 év óta változatlan.

Grafikonunk feltünteti a *Társadalomtudomány* 20 évfolyamának oldalterjedelmét számonként is tagolva. Mint két határjelző oszlop áll a széleken az 1921. évi és az 1940. évi kötetek kiemelkedő vonala. A közbeeső két évtized lapszám-hullámzása mutatja azt a szívós, meg nem szűnő küzdelmet, azokat a vissza-visszatérő nehézségeket, amelyek között a *Társadalomtudomány* megjelent.

A *Társadalomtudomány* lapterjedelmének alakulása.

A folyóirat lapterjedelmének alakulása természetesen csak külső méreteiben ad képet arról a tudományos teljesítményről, amelyet a *Társadalomtudomány* fennállása alatt végzett, mint a mellékelt táblázatnak az az adata is, amely szerint e 20 év alatt 23.6 nagyobb cikk és önálló tanulmány, 283 figyelő cikk és 577. könyvismertető bírálat jelent meg folyóiratunk hasábjain. Abból a sokoldalú tudományos munkásságból, amelyet a folyóirat fennállása óta végez, e helyen csak azokat az ankéteket és körkérdéseket említjük meg, amelyek az elmúlt trianoni 20 esztendő alapvető magyar problémái felé irányították folyóiratunk révén a magyar közfigyelmet. Ezek voltak: az 1922. évi *választójogi értekezéslet*, az *egyke* okairól és ellenszereiről tartott 1924. évi vita, a magyar *értelmiség válságáról* folytatott 1931. évi tanácskozás, a *liberalizmus és etatizmus* problémájáról szóló körkérdés s végül az *erdélyi unió* problémájának felvetése az elmúlt évfolyamban.

Úgy e kérdések tisztázása, mint a többi időszerű magyar tár-

sadalmi probléma megvilágítása érdekében a magyar tudományos élet idősebb és ifjabb nemzedékéből hatalmas írói gárdát, a magyar művelődési életben komoly értéket képviselő tudományos közösséget alakított ki és gyűjtött maga köré a 20 éves fennállását most ünneplő Társadalomtudomány. Mintegy 270 névvel találkozunk a folyóirat eddig megjelent számaiban. Így mennyiségre is tekintélyes számú ez a tudós társaság, de a magyar közvélemény alakításában s a magyar közgondolkodás formálásában jelentősége messze meghaladja ezt a számszerű értéket. Nem lehet ezen a helyen felsorolni a folyóirat 20 év alatti munkatársait. Egyes nevek csak egyszer-egyszer tűnnek fel, de sokkal jelentősebb ama szociológusok, jogtudósok, közgazdászok, statisztikusok és társadalomkutatók száma, akiknek nevével rendszeresen találkozunk a *Társadalomtudomány* hasábjain, ahol a magyar tudományos életnek számos kiválósága kezdte meg irodalmi működését.

Azok közül a külföldi tudósok közül, akik az elmúlt 20 év folyamán a Társadalomtudományba cikkeket írtak, fel kell említenünk C. *Bouglé*, Fr. v. *Eismann*, H. *Freyer*, P. *Honigsheim*, H. L. *Laski*, M. *Ginsberg*, A. E. *Sayous* és G. del *Vecchio* nevét. A húszéves jubileum talán már is indokolná, hogy az eddigi kötetekről összefoglaló tartalomjegyzék, név- és tárgymutató készüljön.

Á. N. J.

SZÉKI GRÓF TELEKI PÁL

1879—1941.

Van nemzet, amelynek fiai csak temetésen találkoznak egymással. Ezért a Gondviselés, amikor annak szükségét látja — gondoskodik is temetésről. S amit az élő minden szerető igyekezetével sem tudott elérni, az a halottnak sikerül. A sír felett egynek érzik magukat, akiket széjjelválasztott az élet. A gyászban megtisztul a nemzet s újra összeforrva, daccal és megerősödött hittel indul jövő sorsa felé.

A *nemzet* halottja Teleki Pál, aki az államférfíúi lojalitás túl nem haladható mértékét, a nemzet iránti legteljesebb hűséggel foglalta egybe, amikor végső büszke cselekedetével lelkét visszaadta teremtőjének. A nemzet halottja, mert a nemzet úgy érzi, őt érte a legnagyobb veszteség; az élete inkább volt az övé, mint bárki másé s ő érte töltötte munkával, küzdelemmel, vívódással napjait, — a legutolsó pillanatig.

Egységes volt Teleki Pál élete műve s egyetlen gond töltötte el: a magyarság iránti szerető aggódás, minden más csak ezt szolgálta. Egységes magatartása, amelyben egy utánozhatatlan őseredeti személyiség jelent meg előttünk. S ezt a személyiséget ezeréves történelem s egy nagy család hagyományai formálták — a legnemesebb magyarrá.

Ilyennek érezte mindenki, ez volt az iránta való egyetemes és korlátlan bizalom alapja. S így alakította ki a kormányzásnak egy sajátos formáját, amely a parlament helyeslésén túl, a nemzet szeretetére épített. Az alkotmányt a nemzet lelki döntéseinek eredője gyanánt tisztelte s annak erősítéséhez maga is hozzájárult, végső elhatározásával is.

Teleki Pál, aki földrészekben és századokban gondolkozott, aki a legjobban tájékozott volt kormányfői helyzete következtében a politikai erőviszonyok változásairól is, aki tudta, hogy új

rend van kialakulóban, amelyben új feladatok, új embereket és új erőket kívánnak, aki egyszerre volt magyar és európai, felismerte és a próféta szent meggyőződésével hirdette a nemzet megerősödésének fontosságát, a nagy átalakulások próbatétele idején — mert nem tudta elviselni annak még gondolatát sem, hogy felolvadunk az új világ kohójában. A magyarságot meg akarta tartani és meg akarta nevelni az új Európa számára. A magyarság életterének biztosítása volt utóbbi éveinek legfőbb törekvése s tudta, hogy ehhez minden magyar ember lelki mozgósítására van szükség.

Töretlen hittel elmondott tanításainak közkinccsé kell válniok, nemcsak a bennük foglaltak miatt, hanem azért is, mert ő mondotta el azokat, aki hitetlen megalkuvó, óvatos és bizonytalan félemberek között, vir integer-ként a nemzet integritását képviselte mindig, minden megnyilatkozásában — s hogy ez kötelesség, ezt a meggyőződését életével pecsételte meg.

Nem kétséges: nemzet csak saját léttörvényei parancsa szerint élhet és legyőzhetetlen, amíg hű tud maradni önmagához. De elernyed minden erkölcsi erőfeszítés, megtorpan a szellem teremtő lendülete, ha nem meri a saját életét élni s nem tud védekezni az ellen, hogy idegen szellem bűvölete alá kerüljön. S a nemzeteknek ez a belső szuverenitási igénye nem akadály a államok legteljesebb együttműködésének, ellenkezőleg, tartósságát csak ez biztosíthatja. Erre tanít Teleki Pál.

S a gyász, a munkaszerszámot *letevő*, mozdulni nem tudó bánat ideje máris lejárt. Az *élet* jogait követeli. A nemzetnek minden körülmények között minden veszteség után fenn kell maradnia. S ehhez — így szól a tanítás —: munka kell, munka, munka. Az eltávozott életművét folytatni kell.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat Teleki Pálban nemcsak tiszteleti tagját, hanem a magyar társadalom életének egyik eredeti és tevékeny kutatóját is gyászolja. Magáénak érzi és tudja törekvései legnemesebbikének, a nemzet megismerésének és elismertetésének szolgálatát s hogy ennek a régi s most újra vállalt feladatának minél teljesebben *meg* tudjon felelni, arra Teleki Pál szellemében fog törekedni.

T. Gy.

IDŐSZERŰ JOGBÖLCSELETI KÉRDÉSEK ARISTOTELESNÉL

Aristoteles általános bölcselete tisztán áll a világ tudományos közvéleménye előtt. Hagyományos arcképe nem érdektelen a mi szempontunkból sem. Jogbölcséleti vonatkozásban azonban az a lényeges, hogy a klasszikus ókor gondolkodói közül egyedül a nagy Stagirita jutott túl az egyméretű pozitívizmuson és ugyancsak egyméretű természetjogon és mint ilyen egyik örök mintaképe a jogról mint társadalmi kategóriáról való legmagasabbrendű bölcséleti szemléletnek. Jelen fejtegetések célja tehát nem egy új és ismeretlen Aristoteles bemutatása, hanem Aristotelesnek mint első nagyszabású jogbölcséleti szintetikusként hű ábrázolása.

A jog- és állambölcselő Aristotelesben volt egészséges, izmos pozitívizmus, a tények reális kutatásához és az ennek megfelelő exakt módszerhez való érzék. De ennek nem maradt alatta metafizikai ereje, amelyből jogbölcséleti rendszerének természetjogi alapvetése sarjadt. Minthogy nem volt specializált szaktudós, hanem általában a bölcsesség őszinte barátja, mindvégig igazi szintetikus szellem maradt és jogbölcséleti téren sem rekedt meg a pozitívista és a természet) okias gondolkodás ellentétének, mert föléje tudott emelkedni ennek a dialektikának. Zseniális típusú bölcselő, akit nem lehet pusztán elődökből, fejlődéssel és környezeti adottságokkal megmagyarázni, akit teremtő erejű megismerés: lényegmegérzés és lényeglátás jellemez. Rendszere az egész utána következő jogbölcséleti fejlődés előlegezése, a jog- és államélet jövő alakulásának hatalmas látomása. Aristoteles bölcséleti jog- és államélményének valóságát több mint két évezred köz- és szellemtörténete igazolja. Az egzisztenciális szemléletbe meredt mai nemzedék számára a való élet és a bölcséleti jogszemlélet eme egybevágása akkor lesz igazán

döbbenetessé, ha az utolsó harminc év jogbölcseleti harcait veszi szemügyre.

Ha Aristotelesről azt állítom, hogy ő szintetikus szellem¹ és hogy jogbölcselete szintetikus jellegű, akkor most itt azokat a kapcsolatokat kell kiemelni, amelyek általában kedveznek e lelki és bölcseleti alkat kifejlődésének és érvényesülésének. Az általam első ízben szintetikusnak nevezett, de koncepciója szerint voltaképpen már ősrégi jogbölcselet tanításai Aristoteles rendszerében mind — és pedig nagyon is jellegzetes módon — jelen vannak. Az enciklopédikus «Corpus Aristotelicum»-ban már amúgyis mindenről szó esik a növényvilágtól az alkotmányformáig, a lélektantól a jogbölcseletig. Itt a jog sem légyeres gondolati térbe elabsztrahált tiszta logikai forma, amelyet egyetlen kihegyezett módszeres elv segítségével lehet csak megközelíteni, hanem az egyetemes élet egyik megnyilatkozása, amelyhez a megismerés számos útja vezet.

Ez a módszeres alapelv általában is jellemzi Aristoteles gondolati alkotásait.

Aristoteles tisztában volt azzal, hogy a logikának a bölcseletben csak eszköz-jellege lehet. Tudta azt is, hogy a kezdeményezés és vezetés itt is az egyéné, míg a kitermelt eszmék eredményes terjesztése a kollektív munkának helyes bekapcso-

¹ Horváth B. Die Gerechtigkeitslehre d. Aristoteles (Acta, Szeged, 1931) c. írásában Jäger (Aristoteles, Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung, 1923.) és Eckstein (Das antike Naturrecht in sozialphilosophischer Beleuchtung, 1926.) nyomán megállapítja, hogy *Aristoteles fejlődése során sohasem volt pozitivistának mondható, hanem mindig szintetikus szellem maradt és munkái is e szintetikus szemléletből fakadtak.*

Szintetikus szellemnek tartja Aristotelest W. Durant is: .

Nagy Sándor egyesítő szenvedélyének ereje és nagysága részben tanítójától származott, aki a legszintetikusabb gondolkodó volt a gondolkodás történelmében — a tanítvány rendteremtése a politika területén és a mesteré a filozófia területén csak két különböző oldala ugyanannak a nemes, epikus tervnek — két nagyszerű makedón, aki két zürzavaros világot egyesít.[^]

Aristoteles életműve — nyilvánvalóan Görögország nagy lexikona. Olyan szintézise van itt a tudásnak és az elméletnek, aminőt Spencerig nem végzett el senki. (The Story of Philosophy, Newyork, 1926. A gondolat hősei címén magyarra fordította Benedek M. — 56. és 59. old.

lásával érhető el. Ezért van az, hogy nagyszámú írásai közül csak kevés a közvetlenül kiadásra (*ἐκδοσις*) szánt, ú. n. exoterikus elmemű, bár hírnevét elsősorban ezeknek köszönhette, de annál több a szűk körben felolvasásra *hivatott* akromatikus alkotás. Ezeket később, rendszerint tanítványuk közös összefoglaló cím segélyével egyesítették metafizikává, politikává és etikává. Az eredeti: szintetikus egység annyira bennük volt, hogy ma már ez írásokból a többes számot nem is érezzük ki.

Ami mármost az arisztotelészi szintetikus jogbölcselet tartóoszlopait illeti, a természetjogot már előtte felfedezte az emberi szellem, a szofisták pedig a pozitivista irányzatnak voltak igen korai képviselői.¹

Aristotelesnél az a jellegzetes, hogy a két jogelméleti alpirány: t. i. a pozitivista és a természetjogias szemlélet egyáltalában nem elegyedik össze, hanem megtartja eredeti tisztaságát. Aristoteles szemléletében a természetjog mintegy sziklatalapat, amelyet a tételes törvény jog televénye borít. Minél mélyebb azonban e televény, annál inkább hajlandók a televény munkásai megfelelkezni az ősi szikláról, amely őket hordja. De amikor hatalmas viharok leseprik a humuszt és a munkás ekéje, ásója elgörbül, mert előbújik a meztelen kőzet: akkor az ember újból tudatára ébre annak, hogy csak a televény verejtékes megmunkálhatása adatott meg neki. A sziklába nem vetheti el búzáját. De szikla és televény mégis összetartoznak. Mert ahogy nincs talpalatnyi föld alzati hordozó nélkül, úgy nincs parányi tételes norma természetjogi megalapozottság nélkül...

Aristoteles nem teszi meg a természetjogot a pozitív jog platóni értelemben vett ideájának, a pozitív jogot pedig ontológiai állagnak. Az ő metafizikai elgondolása szerint nincsenek magánvaló ősminták, amelyekről valahogy lemásolódának a konkrétumok. A dolgoknak e céltalan megkettőzése csak arra vezethet, hogy az ősmintákat és a másolatokat egy végső harmadik feltételezésével közös nevezőre kellene hozni. Valóban a jogbölcselet tantörténete tud róla, hogy a természetjog minden

¹ Az első pozitivisták egyébként Epikur követőiből kerültek ki. Der Epikureer, die ersten Rechtspositivisten, állapítja meg róluk H. Rommen. (Die ewige Wiederkehr des Naturrechts, 1936. 19. old.)

ismeretelméleti értelemben vett platonikus *magyarázata*, a felesleges kettőzés vádját idézte elő,

Aristoteles a lényeket az anyag és az alak fogalmi eszközeivel kutatja. Alak- és anyag-kategória a jognál is megtalálható, de nem oly értelemben, mintha az anyag a pozitív, az alak pedig a természeti jogot jelentené.

Ha a természetjogot bennrejlő: *in re-szerkezetű* univerzálénak tekintjük, akkor feladjuk a természetjog abszolút mivoltát és *bizonyos* mértékig közeledünk az általános jogtani elmélet álláspontjához. Ez esetben minden pozitív jogtípusnak más és más természetjogi elgondolás felel meg. Ilyen értelemben beszélhetünk időszerű és elavult természetjogról.

Aristoteles szerint a jog szellemi létező és eredete kétféle, úgymint természet és emberi tételezés. Tehát a természeti és a pozitív jog nem egyszerűen komplementer fogalmak, miként például jog és méltányosság (*τὸ ἐπιείκεσ*).

Aristoteles tisztában volt a fogalmi meghatározásoknak a szellem háztartásában vitt szerepével. E funkcionális joglogikai szemléletnek megfelelően szerkesztette meg jogbölcseleti külön ismeretelméletét és módszertanát, ő túllátott a pusztán logikális horizonton, tudta, hogy minden norma az akaraton és annak motivációján is múlik.¹ Aristoteles tisztában volt azzal, hogy sem a jog tételestése, a törvények megfogalmazása, sem azok alkalmazása nem tiszta logikai folyamat. Ezért állította be szélesebb, történelmi, társadalom- és lélektani perspektívába a jogi élet jelenségeket. Ez a beállítás ellenállhatatlanul szintetikus

¹ Ahogy a világ makrokozmosz egésze akarata és képzet, a jogi norma kisebb világa is az, vagyis szólhatunk a Welt als Wille und Vorstellung mintájára «Recht als Wille und Verstellung»-ről is. A történelmi iskola a reflexió és az akarat erejét egyaránt tagadta és bizonyos romantikával s miszticizmussal: a titokzatos népszellemmel magyarázta a jogfejlődést s *ezzel* éppen a spirituális alapot adta fel.

Mit der völligen Leugnung der Bedeutung von Wille und Reflexion für die Rechtsbildung verfällt die historische Schule in das der logizistischen Naturrechtstheorie entgegengesetzte Extrém.

I. Kraft, Vorfragen der Rechtssoziologie, Zeitschrift f. vergl. Rechtswissenschaft 45. köt. (1900).

A megismerés és az akarat jogképző erejének feltételezése megfelel az ember állandó lelki berendezkedésének (I. Nelson, Theorie der praktischen Vernunft, Lipcse, 1917.).

formák és módszer használata felé irányítottá jogbölcseleti elméletét.

Az egyelvű pozitívizmust még ma is, több mint kétezer esztendő elmúltával nyugtalanítja Aristoteles fölényesebb: szintetikus szemlélete.¹ Akik közelállanak a pozitívizmushoz vagy erősebben rokonszenveznek vele, miként például az egyoldalú logicisták, azok elismerik ugyan Aristoteles szellemének szintetikus mivoltát, anélkül azonban, hogy ebből a körülményből a megfelelő következtetéseket is levonják.

A szinkretizmus, az össze nem tartozó dolgok összezavarásának vádjával soha senki sem illette Aristotelest. A logicisták szerint utópia a lét és az érték: a Sein és a Sollen között közvetíteni.² Márpedig Aristoteles elég bátor volt egymásba illeszteni a görög gondolkozásnak két irányát — a fizikait és az erkölcsit — felvette a Sokrates előtti görögök tudományos fejlődésének fonalát és a felhalmozott eredményekből nagyszerű épületét alkotta a megszervezett tudománynak.³ — Nála a jogrend nem logikai tételek, hanem értékek normatív rendje.

Ha ezt napjainkban cselekszi, a szinkretista eretnekség vádját zúditotta volna szegény fejére.

Aristoteles oly elvi síkon mozgott, ahol a létről és az erkölcsi világról alkotott fogalmak találkoznak s egységes rendszerbe foglalásukkal lehet szintézisre törekedni. E törekvésnek leg-erősebb és legmélyebb gyökerét nem kereshetjük egyedül Aristoteles enciklopédikus sokoldalúságában. A pusztá és természetlen *πολυμαθία*-t amúgyis elítélte a görög szellem.⁴

¹ Így pl. Somló a szintézis történelmi összetevőjén keresztül támadja Aristotelest:

A helyes jog főbb elveit époly kevésbé lehet megtanulni Aristotelesből, mint ahogy az orvosi tudományt sem lehet megtanulni sem Hypokratéstől, sem Galenustól, sem a középkor hírneves doktoraitól, sem a múlt század orvosi kapacitásaitól.

Nemcsak az orvosprofesszornak kell a saját fejével gondolkoznia, hanem ez a feladata a jogbölcselet professzorának is tanítványakkal szemben.

A jogbölcselet tanítása. Jogállam I., 59. old.

² V. ö. Mezger: Sein und Sollen im Recht. 1920.

³ W. Durant, id. mű 67. old.

⁴ *πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει*, — Herakleitos, 40. töredék Diels, Vorsokratiker, 5. kiad. 1. köt. 160. old.

Platón addig sűrítette és tömörítette a fogalmakat, amíg az univerzálékra, az általános fogalmakra bukkant. E felfedezés első mámorából eleinte rajongó tisztelet, végül is az általános fogalmak reális voltába vetett metafizikai hit lett.

... Platón szerint¹ az univerzáléknak objektív léte van, az univerzálé összehasonlíthatatlanul tartósabb, fontosabb és lényesebb mint az egyén. Aristoteles ellenben meglátta a végtelen miszticizmust és az iskolás képtelenséget Platón elgondolásában, ép ezért elhagyta a platóni logika e vonalát és azt prédikálja, térjünk vissza a dolgokhoz, a valóság és a természet hervadhatatlan arcához . . . mert a közös fogalmak nem kézzelfogható valóságok, hanem szubjektívek, kényelmes elvonások, külső létezés vagy valóság nélkül. Aristoteles nagyon is kedvelte a konkrét esetet, a húsból és vérből való egyént. . .²

A számtalan egyedi dolog zürzavaros sokaságából a természet és az ember közti kapcsolat érdekében Aristoteles először az elmét igyekezett szabályozni. Előtte ugyanis a görög intellektus fegyelmetlen és zürzavaros volt, amíg Aristoteles könyörtelen formulái kész módszerről nem gondoskodtak a gondolat korrektsége számára. Még Platón is féktelen és szabálytalan lélek volt, holott a végtelenségig csiszolta fogalmait és előtte Sokrates őrrítő csökönyösséggel ragaszkodott a meghatározáshoz. . .³

A helyes gondolkodás folyamatait épúgy vissza lehet vezetni szabályokra, mint a fizikát és a geometriát: minden normális elmét meg lehet rájuk tanítani. Ezt először Aristoteles ismerte fel teljes élességgel és ebből a felismerésből fakadt logikai organonja, amely valóságos öntő mintájává vált a középkori gondolatnak, szigorú édesanyjává annak a skolasztikus filozófiának, amely, ha a dogmák szorítása terméketlenné tette is — mégis ránevelte a serdülő Európa intellektusát az okoskodásra, megteremtette a modern tudomány terminológiáját és lerakta alapjait annak a szellemi érettségnek, amely végül meghaladta és megbuktatta azt a rendszert és módszert, amelynek születését és életét köszönhette.⁴

¹ W. Durant id. mű 62. old.

² W. Durant id. mű 63. old.

³ W. Durant id. mű 61. old.

⁴ W. Durant id. mű 61. old.

A természet és az emberi elme e kapcsolatából következik, hogy Aristoteles elől a spekuláció egyetlen felülete sincs elzárva.¹ A szétagoló területek mind a szellem egységes birodalmának tartományai. A fizika, biológia és lélektan egyaránt metafizikában végződnek. A lét és az érték világának kapcsolatából adódik a szépség és a művészet elmélete, a forma és egység szigorú szabályaival. Amikor pedig Aristoteles elméje elfordult a tudomány részleteitől és csak a végső összefüggésekre figyelt, megalkotta az etikát és annak függvényét, a politikát. Platón univerzalizmusával szemben Aristoteles e területeken és az általuk meghatározott jogbölcseletén sem elégedett meg pusztá ellenkezéssel.

Univerzalizmus és nominalizmus Aristoteles kezében tézis és antitézis nyersanyaga a jogbölcseleti érett szintézis számára, amelynek középkori pendantja Aquinói Szent Tamás és újkori megfelelője Spencer szintetikus bölcselete.

Aristoteles jogbölcseleti rendszerének magva igazságtana volt. Az igazság nála az erények foglalatja és a jogról való elmélkedés kiindulópontja. Erről a külömbégtételtől *diké* és *nomos* között a történelmi felfogás rendszerint meg szokott feledkezni, a pozitivisták pedig egyenesen tagadják a diké létezését és az egyedül üdvözítő *nomos* dogmáját hirdetik.

Horváth Barna idézett művében azt a tételt igazolja, hogy az arany középút dicsőítője politikai elméletében is szintetikus módszerrel járt el, amikor a viszonylag legjobb alkotmányt az ellentétes uralmi igények immanens szintézisében kereste. Jogbölcseletének szintetikus jellege pedig szerinte abban nyilvánul meg, hogy a ködös metafizikájú platonizmus, valamint a józan megfigyelés és valóságtisztelet ellentétes rendszereit egy magasabb egységbe igyekezett összekapcsolni. Éppen ezzel az eljárással tudta Aristoteles nemcsak Platón homályos, a jogi és erkölcsi igazságesszményt logifikáló és egyben a logikai igazságfogalmat etizáló elgondolásait közérthetővé fejleszteni és tökéletesíteni, hanem a saját maga bölcseleti alapjellegeinek jobban megfelelő eszméket is kimunkálni. Éppen a dialektikai ellentét feszültsége adta meg Aristotelesnek a kellő lendületet annak az eszmei magas-

¹ W. Durant id. mű 75. old.

latnak fölényes biztonságu meghódításához, amely egész kultúr-típus igazságszemléletének csúcspontját jelzi...

Aristoteles igazságtanának dogmatörténelme és kritikája igazolja, hogy ő a jog eszmevilágában lehetséges két szemlélet-fonnának, a természetjogiasnak és a pozitivistának dogmái fölé tudott emelkedni és kétségtelenül a kettőnek dimenzionális kapcsolatára törekedett.

Horváth Barna szerint Aristoteles még a természetjogias szemléleten belül külön is szintetikus elme, mert a természetjog-nak mindkét társadalmi funkcióját, a tételesen létező jog legitimálását egyfelől és forradalmasítását másfelől rendszerében szükség szerint tudja előtérbe helyezni.¹

Sajátságos törvényszerűsége a szellemi létnek, hogy minden eszme abszolút önkifejezéssel a végtelenbe tör és éppen ennek során kerülnek felszínre fogyatkozásai, amelyek kiváltják az ellenhatást és esetleg a bukást is. Hegel erre a megfigyelésre építette fel rendszerét. A módszertani elvek sem kivételek e törvényszerűség alól. A tudás modern szociológiája igen pontosan kiderítette a túlzásra hajlamos egyoldalú methodikai elvek tudománytani szerepét. A szintetikus szellem sajátossága és ereje éppen abban rejlik, hogy nem kapható egyoldalúságra és methodikai túlzásra, mert azonnal átlátja a dialektikai játékot és ezzel rögtön föléje emelkedik az ellentéteknek. A szintetikus felfogás alapossága kijózanít az egyirányú eszmék bűvöletéből. A szintetikus szellemi alkotások kiemelkedő és időálló voltának ez a titka.

¹ Horváth B. erre nézve Jáger könyvére (Aristoteles, Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung, 1923) hivatkozik.

² . . . Aristoteles ist niemals Positivist gewesen . . . » (402. old.) Ennek okát Jáger szerint Platónnak Aristotelesre gyakorolt hatásában kell keresnünk, amelynél fogva Aristoteles felfogásában két szemlélet, a saját és Platón szemlélete, de már szintetizált állapotban tükröződik.

«Dieser Gipfel der *θεωρία* gibt dieser Lebensansicht die eigentümliche moderné Doppelseitigkeit und Spanntmg.» (424. old.)

H. B. Ecksteinnek «Das antiké Naturrecht in sozialphilosophischer Beleuchtung» (1926) című könyvében foglalt elméletnek bírálatával kapcsolatban azt vallja, hogy Aristotelesnek ez a kettős funkciójú, H. B. által reformatorikus típusnak nevezett természetjoga legjobban felel meg a természetjog és a pozitivismus közötti szintézisnek, amely felé Aristoteles is törekedett (id. mű 11. old.).

Aristoteles jogbölcselete is ezért gyakorolt nemcsak saját korára¹ és általában az antik világra, hanem még az európai kultúrkörön kívüli arab kultúrára² is nagy befolyást. Szent Tamásnak a philosophia perennis fejlődési irányvonalában fekvő keresztényi rendszere bevallottan az aristotelizmus pilléreire támaszkodott. A renaissance idején az államcélok szabadabb vizsgálata csak úgy tájékozódik Aristoteles nyomán, ahogy minden ellenkező látszat dacára Luther és Melancthon belőle indultak ki.³ Hatása az újabbkor számos kiváló elméjénél, de főleg Leibnitznél, Thomasiusnál és Wolfnál kimutatható. Feltűnő végül a hasonlóság Carl Schmitt, a nemzeti szocialista állambölcselelő «konkretes Ordnungsdenken»-nek nevezett szemléleti módja és Aristotelesnek az állam és a jog kapcsolatáról vallott felfogása közt.

Aristoteles jogbölcselete már a kiindulási pontnál szintetikus. Alapfogalma nem a szűkebb értelemben vett pozitív tételes törvényjog, hanem egy bölcseleti elgondolás: az elvont **τὸ δίκαιον**, — amely mindenfajta közületnél normatív megoldásra, valósításra törekszik, természetesen a politikai közösségnél is. A **τὸ πολιτικὸν δίκαιον** — tehát nem egyedüli formája az igazság megtestesülésének, bár mindenhol jelen van, ahol szabad és egyenrangú emberek sorsközösségben élnek. Ahol a szabadság és egyenlőség hiányzik, nem lehet politikai értelemben vett jogról szólni.

A jog politikai megjelenési formája a törvény ... (Eth. Nik. 1184/a. és b.)

Az igazság tehát nála nemcsak etikai, hanem politikai kate-

¹ Bár logikai szigora, amely bizonyos mértékig dogmatikussá tette őt, sokakat elriasztott. Ezekből kerültek ki javarészt az új platonizmus hívei.

Egyébként a «saját korára» kitévelt tágan kell értelmezni.

Der Staat des Aristoteles zog so lange eindrucklos vorüber, bis eine Zeit (t. i. Szent Tamás középkora) nicht ihn, sondern seine Lehren und Beweise brauchte ...

Salin, Plátón und die griechische Utopie. 1921. 179. old.

² L. Anton Baumstark, Aristoteles bei den Syrern vom V—VIII. Jahrhundert, Lipcse, 1900; vannak aristotelesi írások, amelyeket araból visszafordítva ismert meg Európa először.

³ V. ö. Péter Petersen: Geschichte des aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland, 1921.

gória is. Az igazság az államon belül valósul a legszembetűnőbben (Polit. i. 2. 1055/a.)

A *τὸ πολιτικὸν δίκαιον* nem egyméretű, mert van természeti és pozitív: tételes törvényjog.

A politikai közületen belül kétféle norma jelentkezik: a természeti, amely nem az államtól jő, érvénye mindenütt egyforma és független az emberek tetszésétől, lényege nem az emberi tételezés — és a törvényi jog, amelynek tartalma magában és eredetileg közömbös és jelentőséget a legális formától nyer.

Aristoteles nem hirdeti a pozitív tételes törvényjog vagy a természetjog kizárólagosságát. Állítja egyaránt mindkettőnek létét és meg is jelöli mindkettőnek sajátos külön szerepkörét, az állami rend és a társadalmi igazság valósítása tekintetében. A jogot nem az államból vezeti le, nem azonosítja vele és az államnak nem tulajdonít jogmonopóliumot. Az államot és a jogot egyaránt egy közös forrásra: a természetre vezeti vissza anélkül hogy szellemi mivoltukat tagadná.

Aristoteles a jogot az igazságból vezeti le, tehát abból a habitusból, amely hajlandóvá és képessé teszi az embert az igazságos cselekvésre és az igazság akarására késztet (u. o. 1129/a.).

Az állam viszont nála természetes közület és az ember természeténél fogva alkot állami közületeket (Polit. I. a. 1052/b., 1053/a.).

Aristoteles nem lévén szintetikus e szónak a mesterségest jelző értelmében, de igenis szintetikus e szónak az analízis után következő magasabb fejlődésű gondolkodási szakot jelző értelmében, azt vallotta, hogy egész előbb van és több, illetőleg más mint a rész és következésképp politikai értelemben *az állam előbb van mint az egyén*: vagyis politikailag univerzalista volt: az egészies szemlélet híve.

Amikor a rómaiak ráeszméltek arra, hogy az államok és a jogrendek valami nagy egyetemes elgondolás szerint sorakoznak fel, megalkották a *ius gentiumot* és beillesztették azt nemzeti jogrendszerükbe. Ugyanekkor elismerték azt is, hogy a *ius gentium* valamiféle összefüggésben van a természetjoggal.

Aristoteles jogbölcséleti rendszerében a szűkebb nemzetléti igényekhez igazodó pozitív jognak ellenpólusa a természetjog,

amelynek alapelvei egyetemesek: mindenütt és mindenkor azonosak. Aristoteles elgondolása szerint a természetjog ahogy egyfelől nem konkrét részletekre kiterjeszkedő teljes szabályrendszer, úgy másfelől nem is valami túlfinomult bölcselet légius eredménye, hanem egy nagyon is erőteljes, életes politikai jelenség és éppen a tételezett pozitív törvényjog a már kultivált forma. A természetjog ezek szerint egy szinte «jenseits von Gut und Böse» álló hatalom.

Aristoteles mint «akit elhagyott az erős és akit csak a logos űz» (Salin, 166. old.) vagyis *mint* szigorúan logikus fő, e racionalizmusa dacára ahogy nem azonosítja a jogot a politikummal, illetőleg az állammal, úgy a logikummal sem. Ez az alapvető tévedés modern és magukat csalhatatlanoknak tekintő pozitivisták jogászoknak volt fenntartva, akikhez Aristoteles legközelebb Rhetorikájában áll, ahol számos, rabulisztikus ügyvédeknek szánt jogi műfogás van felhalmozva.

Aristoteles mint jogbölcselet azért szintetikus elme, mert a jog logikai szerkezetén felül annak társadalmi és lélektani alkátát is vizsgálta. A logika első nagyszabású Organonjának megalkotója, az ismeretelmélet és methodika alapvetője, aki minden tudás mértékévé és forrásává a logikát tette meg, bár elsősorban a jog szerkezetét vizsgálta, mégsem azonosította a *iust* a logikummal, ahogy a politikummal sem és nem támasztott a jogmegismeréssel szemben teljesíthetetlen követelményeket.

Aristoteles a rutinos görög jogtheoretikus ösztönös biztonságával kiérezte, hogy a *logikum nem lényege a jognak*. Csak az előfeltevésmertesség bálványozása hozta létre a jogelméletben az úgynevezett *tiszta jogtant*, amely *túlzásba vitte a formális logika szerepét a jogban*. *E túlzás egyike lett a jog igazságellenes tényezőinek*. Legkevésbé a jog történelmi fejlődéséhez volt érzéke, ami jellemzően görög vonás volt nála. Ellenben az alkotmány vizsgálatánál már összehasonlító módszert alkalmazott és e közben rájött arra, hogy az alkotmány a jog végső alapszabálya, amely meghatározza a jogrend konkrét kialakulását, nem absztrakt elgondolásokon múlik, hanem jellembeli adottságokon.

Így szemlélve a dolgokat, Aristoteles inkább hírhedt, mint híres politikai tantétele a természettől szabadokról, tehát uralomra születettekről és a természettől szolgaságra rendeltekről is

egészen más értelmet nyer. A görög szabadságelgondolás egyébként sem a politika, hanem a szellemiek terén mozog.

Aristoteles ama elgondolásának, hogy az alkotmány és a közgazdaság különböző típusainak az emberi lélek bizonyos sajátlagos általános állapota felel meg, egészen modern szociológiai íze van. Sőt Aristotelesnél már megvan az az elgondolás is, hogy az alkotmány a maga jogmeghatározó mivoltában szoros kapcsolatban áll népi, illetőleg nemzeti, jellembeli adottságokkal. Egy mai figyelő előtt már nem kétséges a hűbéri, rendi, szabadelvű és a szociális alkotmány, valamint a nemesi, úri, közpolgári és munkás lelki habitus közötti kölcsönösség.

Ahogy a helyes heliocentrikus felfogás Pythagoras követőinél és Aristarchosnál már az ókorban felbukkant, mégis Keplernek, Galileinek és Newton-nak kellett újból eltakarítani a Ptolemaios-féle geocentrizmust, amely a világszemléletben Tycho de Bracheig terpeszkedett, azonkép Aristoteles szintetikus szemléletű jogbölcseleti rendszerét minden egyes korszaknak úgyszólván újból kellett kiásnia a klasszikus romok alól. Nekünk is újból fel kell őt fedeznünk. Aristoteles esetében ennek az oka abban keresendő, hogy amíg a római szellem anonim népi, jellembeli erők évszázados kollektív munkájával a tételezett jognak csodálatos formai tökéletességű technikáját alakította ki, mert a magán-, de főleg a családi érdekkör, mint vitán felüli alkotmánya a lelkeknek adva volt, addig a politikai közösség teljes összhangja a görög világból hiányzott. Hiányzott továbbá a két érdekkör kiegyensúlyozottsága és a kidolgozott terminológiával rendelkező tételes technika, amelyet későbbi korok recipiálhattak és minta- illetőleg tanjogként használhattak volna. Mindezt az absztrakt spekuláció pótolta, amely meghaladja az átlag egyes értelmi képességet és képzeleti erejét.

Aristoteles jogelméleti rendszerének ezek szerint igazi és legfőbb értéke annak szintetikus és bölcseleti jellege, a jog- és államélet összes jelenségeit és az azokról a sokak lelkében élő elképzeléseket egyetlen képpé összesítő tekintete. Rendszere tehát, hogy Goethe szavaival éljek: eine Synthese aus Geist und Welt.

Ez a tekintet a bölcselettől nyerte élességét; attól a bölcselettől, amely a görögöknél nem volt a világtól és annak poli-

तिकai zajától távolálló szemlélődés, mert minden közéleti nagyság — Rómával ellentétben — vagy ezzel a művészettel közvetlen kapcsolatban állott.

Aristoteles jogbölcseletének nagyvonalúságát, amely méltán sorakozik egyéb maradandó alkotásai mellé, nem rontja le itt-ott kezdetleges, fogyatékos időérzékekével kapcsolatos célszemlélete, naturalizmusa és antropomorfizmusa.

Amíg Róma a tételesített magánjog fogalmi és nyelvi technikájával ajándékozta meg a világot (bár Róma közjogi génuszától is többet tanultunk, mint amennyit bevallunk), a görögség a jog bölcseletét hagyta ránk, amely Aristotelesnél érte el a pozitivista és a természetjogias szemlélet egyoldalúsága fölé emelkedés szintézisét.

Róma rugalmas társadalmi szerkezetének, amely igen sokáig egészen nagy feszültségeket is kibírt minden különösebb megrázkódtatás nélkül, súlypontja a család volt. A görög világból hiányzott egyfelől ez a családiasság, másfelől az egyéniesség és a közületiesség helyes arányosítása. A helyes arányérzék itt csak a művészetben és a bölcseletben, vagyis a kultúrában volt meg. Rómában a civilizációs készség, a görögségnél ellenben a kulturális adottság volt nagyobb. Róma a mindennapi élet empiriájában intuitív biztonsággal élte a maga jogi normáit. A családiasságtól le nem kötött, az állammal feszültebb viszonyban élő és a kontemplatív szemlélődésre hajlamos görög elme a reflexió eszközeivel *tudatosította a normák életét és bennük a politikai és bölcseleti megismerés tárgyát is látta.*

Hegedűs József

A TÁRSADALOM EGÉSZSÉGÉNEK BÜNTETŐ- JOGI VÉDELME

I. A közegészség büntetőjogi védelmének megvilágítását többféle módszerrel lehet megkísérelni. Foglalkozni lehetne a kérdéssel akképen, hogy a kultúrtörténeti fejlődés figyelemmel kísérése alapján vizsgálat tárgyává tétetnék, miképen alakult ki az emberiség értékrendszerében a közegészség, a *közösség egészsége*, mint a társadalmi közösség, az állammá szervezett nemzet fenntartásának és fejlesztésének olyan alapja, amelyet a fenyegető veszélyekkel szemben széleskörű védelemben kell részesíteni. Ennek a kultúrtörténeti vizsgálódásnak keretébe bele kellene illeszteni annak felderítését, hogy a védelem eszközei között milyen körben, milyen mértékben és minő gyakorlati eredménnyel találtak helyet a büntetőjog intézményei. Az egyetemes kultúrtörténeti, a szorosabb értelmű közigazgatástörténeti és a sajátos büntető jogtörténeti összehasonlító vizsgálódások eredményeinek megállapítása után meg kellene rajzolni a magyar állammá szervezett társadalomnak összefoglalt közegészségügyi képét és az állam feladatai tekintetében irányadónak tekintett célkitűzések keretében meghatározva az állam közegészségügyi szükségleteit, vizsgálat tárgyává kellene tenni, hogy — amennyiben a közegészség védelme terén a büntetőjog intézményeinek jelentőségük lehet — hatályos büntetőjogszabályaink mennyiben felelnek meg a közegészségügy megismert szükségleteinek s mennyiben és milyen értelemben szorulnak azok javításra.

Az alábbi fejtegetésekben — tanulmányomnak szűkre szabott kereteire tekintettel — nem alkalmazhatom ezt a módszert. A feladat megoldását annak megvizsgálásával igyekszem tehát megkísérelni, hogy a közegészségügy védelme milyen elvi természetű követelményekkel lép fel a büntetőjoggal szemben.

II. Fejtegetéseim kereteinek meghatározása céljából bizonyos általános természetű megállapításokat kell előrebocsátanom.

1. Ki kell rekesztenem a büntetőjogi védelemre vonatkozó vizsgálódások köréből a közegészségügyre vonatkozó rendészeti természetű rendelkezések megszegésében álló tényálladékokat. Ezek a tényálladékok ugyan kétségtelenül büntetendő cselekmények tényálladékai, tehát dogmatikai szempontból a büntetőjog körébe tartoznak. Tekintve azonban azt, hogy rendészeti, tehát igazgatási természetű rendelkezések megtartásához fűződő érdekeket szolgálnak, a büntetőjogi védelem körére korlátozott vizsgálódások szempontjából nem önálló, hanem csak másodlagos jelentőségűek; a bennük rejlő szankciók alapjául szolgáló rendszabályok tekintetében a közegészségügy rendészeti védelmének tárgykörében lehet összefoglaló vizsgálódásokat végezni.

2. A másik megállapítás az előbbinél mélyebbre hatoló s talán nem is lehet kétségtelen megállapításnak tekinteni, mert kérdés köntösében jelentkezik. Lehet-e a közegészségügyet büntetőjogi szabályokkal eredményesen védeni?

Ez a kérdés visszanyúlik annak az alapvető büntetőjogi problémának a területére, hogy a büntetőjog a megtorlás, vagy a megelőzés útján tudja-e hatályosabban szolgálni a reája bízott értékeket. Nincs létjogosultsága az olyan büntetőjogszabálynak, amely a megtorlás elvét kívánja az adott megfontolások alapján érvényre juttatni s a megtorlás szempontjából gyenge avagy túlzott mértékű. Nincs létjogosultsága az olyan büntetőjogszabálynak sem, amely a megelőzés erejével akarna visszatartó hatást kifejteni s ebből a szempontból vagy határozatlan, vagy nincs eleven kapcsolatban a szabálynak alávetett közösség lelki alkatával, különösképen erkölcsi felfogásával. Semmi sem árt jobban a jogi öntudatnak, mint nagyszámú olyan jogszabály léte, amely vagy nem gyökerezik a szabálynak alávetett közösség életfelfogásában, vagy egyéb okból áll távol az élet valóságától. Ha a képzelet útján megkísérelnénk némileg átfogó képet kapni mindarról, ami a közegészségügy körébe tartozik, s ha azután feltennők a kérdést, hogy vajjon a közösség egészségét meg lehet-e védeni, vagy egyáltalában: lehet-e védeni büntető jogszabállyal: nem alaptalanul fogna el kétség bennünket. S bár mostani vizsgálódásaim körében felmerülő vonatkozásokban is hangsúlyozom azt a felfogásomat, hogy a jog szabályai csak akkor érik el leghatályosabban megalkotásuk célját, ha

a jogi szabályozás csak az életnek feltétlenül szabályozásra szoruló viszonyaira vonatkozik és célja, mértéke, tartalma és módja szerint is az élet szükségleteihez igazodik: mégis annak a nézetemnek adok kifejezést, hogy a közegészség védelme terén igenis üdvös hatása lehet a helyes jogszabálynak. Ennek a tételnek az alapját a jog és az erkölcs összefüggésében találok meg.

A jog is, az erkölcs is az ember cselekvésére vonatkozó szabály; mindkettő a helyes cselekvés normája. Jog és erkölcs a legszorosabb kölcsönös összefüggésben áll egymással s minthogy az erkölcs egyetemesebbkörű norma, mert az embernek *minden* cselekvését felöleli s nem csupán a külső cselekvés helyességét kívánja meg, hanem megköveteli a külső cselekvés belső, érzelmi indítékainak helyességét is, a jogi szabályozás területén a jog rendszerint egy-egy erkölcsi parancsnak adja meg azt a kényszerítő erőt, amellyel az erkölcs — az erkölcsi norma természeténél fogva — nem rendelkezik. A jog és az erkölcs összefüggésének rendszerinti képlete tehát az, hogy a jogszabály meglévő erkölcsi szabálynak feltétlen érvényesülését biztosítja a jog eszközeivel. Nem elképzelhetetlen azonban az olyan eset sem, amikor a cselekvés normalizálásának ebben a rendszerinti folyamatában nem az erkölcs, hanem a jog parancsa foglalja el az *alap* helyét, mégpedig rendszerint azért, mert a közfelfogás az erkölcs parancsolásának körébe tartozó cselekvés helyességét vagy egyáltalában nem ismeri fel, vagy a felismerés csak szűkebb körre terjed ki vagy nem eléggé határozott. Ilyen esetekben a jog szabálya mintegy pótolja az erkölcsi megítélés hiányosságát vagy fogyatékoságát s keresztyén világfelfogásunknak annál az egyetemes elvénél fogva, amely szerint a jogszabálynak feltétlenül összhangban kell állania az erkölcs parancsaival, a jogszabály egyben erkölcsi szabályt is teremti.

A jog és az erkölcs viszonya a közegészség védelme terén a most vázolt helyzetet tünteti fel. A kultúrtörténeti fejlődés tanulmányozása alapján meg lehet állapítani, hogy a jogalkotás rendszerint korábban, szélesebb körben és erőteljesebb mértékben ismeri fel a közegészség jelentőségét a nemzet egyetemes szükségletei szempontjából, mint a nemzetet alkotó közösség egyedei, vagy szűkebbkörű közösségei. Ez a helyzet azzal a

következménnyel jár, hogy nem emelkedik sem társadalmi szabálynak, sem erkölcsi szabálynak erejére az a követelmény, amely *mások* egészségének, tehát a *közegészségnek* megtámadásától, — sértésétől vagy veszélyeztetésétől — való tartózkodást cselekvési szabálynak tekintend. Ezt a követelményt a *közegészség védelmére szolgáló büntetőjogszabály* teszi a jog és az erkölcs említett összefüggésénél fogva erkölcsi szabállyá. Az erkölcsi szabály pusztá léte pedig már önmagában visszatartó, megelőző erőt jelent az erkölcsi norma által tiltott cselekmény elkövetésével szemben, de legalább is eloszlat a köztudatban minden kétséget afelől, hogy a tilalmazott cselekmény erkölcs- és társadalomellenes.

A vázolt értékelési folyamat útján tehát a közegészség sérelmére vagy veszélyeztetésére szolgáló cselekményt vagy magatartást tiltó büntetőjogi szabálynak a felvilágosítás, a nevelés és az általános visszatartás: tehát értelmi és akaratú befolyásolás útján igenis van jelentősége a közegészség védelme tekintetében,

III. A kifejtettek értelmében megvan tehát az alapja és értelme annak, hogy a közegészség védelme követelményeket támasszon a büntetőjoggal szemben.

A közegészség büntetőjogi védelmének legelső alapfeltétele az, hogy a büntetőjog *a közösség egészségéhez fűződő érdeket* a büntetéssel, vagy egyéb büntetőjogi jogkövetkezménnyel védett érdekek sorába emelje. Ennek az értékelési folyamatnak az útja rendszerint két vágányon halad.

1. Az első tisztán büntetőjogi. A kultúrtörténeti fejlődés eredményei azt mutatják, hogy az ember személyi és vagyoni érdekei koronként és társadalmanként nem egyenlő értékelésben részesülnek. A közegészség büntetőjogi védelméhez vezető úton tehát annak a fejlődési foknak van számottevő jelentősége, amely az ember személyi értékeit nagyobb súlyú javaknak tekinteti, mint a vagyoni értékeket. A személyi értékek sorában az élet büntetőjogi védelme talált legkorábban elismerésre. Már a fejlődésnek magasabb fokán emelkedett a büntetőjog által védett érték rangjára a testi épséghez fűződő személyi érték s ugyancsak további sokirányú fejlettség kellett ahhoz, hogy a büntetőjog védelmének körébe vonja az egészséget is. A XVIII. század büntetőtörvényeiben már találunk szórványos rendelkezéseket

az egészség védelme irányában, azonban szinte kizáróan az egyes egyén egészsége tekintetében.

Az ekként jellemzett út az, amelyet tisztán büntetőjogi vágányon haladónak jeleztem s amelynek végső pontján az *egészségnek* büntetőjogi védelem alá helyezése foglal helyet.

2. A büntetőjog azonban azzal, hogy az egyes egyén egészségét büntetőjogi védelemre méltó értéknek ismerte fel, még nem felel meg a közegészségügy részéről a büntetőjogi védelem iránt támasztott követelményeknek. Ehhez szükség van arra, hogy a *közösség egészsége*, mint közösségi érték intézményes felismerésre találjon. A kultúrtörténeti fejlődés tanúsága szerint rendszerint közigazgatási természetű rendszabályok teszik előbb intézményessé a közösség egészségéhez fűződő érték védelmét. Ennek a fejlődésnek az útját nagy vonásokkal akképen lehetne vázolni, hogy közigazgatási, rendészeti természetű rendelkezések jönnek létre az egészséges életműködés általános előfeltételeinek biztosítása érdekében, mint például a levegő és a talaj tisztaságának megóvása, a lakások, különösen nagyobb számban együtt lakók lakásának egészségügyi ellenőrzése, az elsőrendű élelmicikkek előállításának és forgalombahozatalának egészségügyi ellenőrzése irányában; majd a fejlődés magasabb szintjén, rendészeti és általános igazgatási természetű szabályozás alá kerül a közösség egészségére veszélyt jelentő egyes termékek előállítása és forgalombahozatala; a fejlődés további fokozatán korlátozó szabályokat állapít meg az államhatalom egyes olyan gazdasági tevékenységek tekintetében, amelyeknek üzése valaminő vonatkozásban veszélyt jelent a közösség egészségére nézve. A kulturális fejlettségnek ezen a fokán már többé-kevésbé általános felismerésre talál a fertőző betegségek jelentősége a közösség egészségének veszélyeztetése szempontjából s az egyes társadalmak adott viszonyaihoz és szükségleteihez mérten az általános kulturális fejlettség színvonalához képest s a lehetőségek határai között létrejönnek a különböző fertőzőbetegségek ellen irányuló védekezésre vonatkozó rendszabályok. Betetőzi a fejlődést a *leszármazók* egészségének lehető előzetes biztosítására, vagy legalább is a néperő szempontjából különösen súlyos örökletes betegségek előzetes elhárítására irányuló s az egyéni szabadságba rendszerint mélyen belenyúló rendsza-

bályok alkotása s mint a fejlődés csúcsára helyezett értéknek, magának a *tisztaságnak* rendészeti természetű rendszabályokkal való körülbástyázása.

A közösség egészségének a közigazgatási természetű rendszabályok szankciójaként jelentkező büntetőrendelkezőkből elváló s tartalma szerint önálló büntetőjogi szabályozásban álló büntetőjogi védelme a kultúrtörténeti fejlődés tanúsága szerint általában akkor következik be, amikor a közösség egészsége — az említett igazgatási-rendészeti rendelkezések útján — mint a köz érdeke, legalább is bizonyos körben, védelemre talál. A fejlődésnek erre az eredményére tekintettel tettem azt a megállapítást, hogy a közegészség büntetőjogi védelméhez vezető út rendszerint két vonalon halad, melyek közül az egyik a már jellemzett tisztán büntetőjogi, a másik pedig a most vázolt út, amelyen a büntetőjogi védelem rendszerint a közigazgatási védelemmel párhuzamosan, vagy esetleg egyenesen annak indításaként jelentkezik.

IV. Az előbbieken vázolt összetett fejlődésnek az eredményeképpen áll elő a társadalom egészségének széleskörű gondozására hivatott közületi tevékenység, a *közegészségügy*, amely immár büntetőjogi szabályozást is magában foglal. A büntetőjog fejlődésének éppen egyik legjelentősebb eredménye annak felismerése, hogy nemcsak az *egyén az*, aki személyi, vagyoni vagy egyéb természetű javának veszélyeztetése vagy sérelme ellenében a büntetőjog eszközeivel biztosított védelemre igényt tarthat, hanem egyfelől az egyéneknek különböző szervezetű közösségei is, sőt az egyesekből összetevődő *szervezetlen* sokaság is, a tömeg. A közegészségügy büntetőjogi védelme szempontjából éppen ennek az utóbbi folyamatnak van különös jelentősége, annál fogva, hogy egyeseknek bizonyos cselekvése, mulasztása, magatartása, összefoglalóan: cselekménye tömegek számára jelenthet sérelmet vagy veszélyt. Az úgynevezett univerzalisztikus szemléletnek a jogalkotásban és a társadalom berendezkedésében való érvényesülése különös erővel jelentkezik éppen a társadalomegészségügy körében, s éppen a közegészség büntetőjogi védelmének területén, mégpedig kétirányban. Az egyik az, amely erőteljesen kifejezésre juttatja azt, hogy az egészség védelme a tömegnek, a közösségnek a szempontjából szorul hatá-

lyos oltalomra; a másik pedig az, amely a büntetőjogi védelemnek a körét — éppen a társadalom minél hatályosabb megoltalmazása érdekében — minél szélesebb körben vonja meg.

Lássuk ennek a kettős irányelvnek büntetőjogi követelményeit:

1. Az univerzalizmus társadalmpolitikai vonalon a társadalom legszélesebb rétegeinek jólétét, vagy legalábbis jobblétét kívánja valóra váltani. Az univerzalizmus lényegéhez tartozik tehát a népesség egészségének emelése. Az univerzalizmus elvét érvényesítő állam a büntetőjogi szabályozás körében is az összesség egészségét védi akkor, amikor az egyén egészségét sértő vagy veszélyeztető cselekményekhez fűz büntetőjogi következményeket; logikai szükségszerűséggel büntetés alá kell tehát helyeznie az olyan cselekményeket, amelyek — tekintet nélkül arra, hogy egyes egyénekre járnak-e jogsérelemmel — alkalmassak az összesség, egészségének megtámadására. Az univerzalisztikus elv ilyen értelmű érvényesüléséből jelentkeznek az említett első irányban büntetőjogi következmények.

Ezek a büntetőjogi következmények a legszorosabb összefüggésben vannak azokkal, amelyek az univerzalizmusból a másodsorban *említett* irányban következnek.

2. Az individualizmus eszmerendszerén alapuló büntetőjogba logikai ellenmondás nélkül beleülnek olyan szabályozások, amelyek az egészség védelmében csak az egészség ellen elkövetett *sértést* bünteti, az egészség *veszélyeztetésének* azonban nem tulajdonít olyan jelentőséget, amely önálló tényálladék meghatározása útján tenne szükségessé büntetőjogi beavatkozást. Ilyen értelmű szabályozásban az egészség veszélyeztetése csak annyiban esik büntetés alá, amennyiben a veszélyeztető cselekmény a kísérletre vonatkozó szabályok értelmében büntetendő, amire nézve ugyancsak az illető jogrendszer tartalmát meghatározó alapelvek az irányadók. Amilyen mértékben azonban érvényrejut a jogrendszerben az univerzalizmus elve, azzal párhuzamosan, annak folyamányaként előtérbe nyomul az az általános vezéreszme, amely a büntetőjogi szabályozásban mind szélesebb körben teret követel a *megelőzés* érvényesítésének. A büntetőjog a maga körében a megelőzést voltaképpen csak az általános megelőzés erejével tudja kifejteni, még pedig azért, hogy a tilalmazott cse-

lekmény erkölcsi, társadalmi és jogi helytelenítését nyomatékos erővel kifejezésre juttatja az illető cselekménynek bűncselekménnyé nyilvánításával, ezenfelül a cselekményre meghatározott büntetésben vagy egyéb jogkövetkezményben olyan hátrányt helyez kilátásba, amelynek képzele visszatartó hatást van hivatva kifejteni az illető cselekmény elkövetésével szemben. A különös megelőzés irányában a büntetőjog eszközei erőtlenebbek; ebben a körben megfelelő társadalompolitikai intézkedések útján lehet eredményeket elérni. A büntetőjog az univerzalizmus elvéből folyó megelőző erőt a maga körében azáltal tudja büntetőjogi úton érvényre juttatni, hogy főképpen a közösségi jelentőségűeknek felismert bűncselekmények tekintetében a büntetőjogi beavatkozást a *sértés* szakáról előbbrehelyezi a *veszélyeztetés* szakára s ezáltal az ilyen cselekmények esetében már a *veszélyeztetés* tekintetében fejt ki a köztudat, a nevelés és a visszatartás értelmi, érzelmi, illetőleg akarati indíttatásai útján mindazokat a hatásokat, amelyeknek alkalmazása módjában áll.

A veszélyeztetés büntetésének kétféle módja van. Vagy magát a veszélyeztetést, mint az akarati tevékenység eredményét foglalja a jog a büntetendő cselekmény tényálladékába, vagy pedig a cselekmény tényelemeit olyan jogsértő eredményben állapítja meg, amelyből a védett jogtárgynak jelentősebb veszélyeztetése rendszerint bekövetkezik.

Az univerzalizmus elvének érvényesüléseképpen kerül bele a büntetőjogba a kifejtettek értelmében a megelőzés gondolatának vonalán a *veszélyeztetés* büntetése.

V. A közegészség védelme szempontjából vizsgálva a büntetőjogi szabályok gyakorlati értékét, a jog és az erkölcs összefüggéseinek alapján meg lehetett állapítani egyfelől azt, hogy a közegészség védelmére szolgáló intézmények sorában helyet találhatnak megfelelő büntető jogszabályok is. Ebből az alapból kiindulva eljutottunk annak megállapításáig, hogy a közösség egészségéhez fűződő közérdek felismerése, a megelőzés elvének érvényrejuttatása és a közegészség veszélyeztetésének büntetés alá helyezése azok az alapfeltételek, amelyek teljesedése esetében szó lehet a közegészség büntetőjogi védelméről.

A közegészség büntetőjogi védelmének ekként meghatáro-

zott általános keretei között jutnak érvényesülésre a büntetőjogi védelem körét, mértékét és módját közelebről meghatározó szabályok. Minthogy a szóbanlevő büntetőjogi védelem hatályosságának megismert elemei közül a védelemnek a *közösség egészségére kiterjesztésében s a megelőzés elvének érvényesülésében* álló tényezője fogalma szerint nem esik változás alá, a közegészség büntetőjogi védelme jogrendszerek, illetőleg korszakok szerint ahhoz képest lehet különböző, hogy a büntetőjogszabályok miképpen értékelik a *veszélyeztetés* fogalmát, vagyis milyen természetű veszélyekkel szemben tartják *védendőnek* és *védhetőnek* a közegészséget. A tétel felállítása alapján megállapítható, hogy ebben a vonatkozásban nemcsak a kulturális fejlettség színvonalának van jelentősége, tehát a közegészség büntetőjogi védelmének a hatékonysága nemcsak attól függ, hogy az illető társadalom műveltségének fejlettségéhez képest milyen fokú érzékenységet tanúsít az egészség, a faji, nemzeti és egyéni tisztaság s az egészséggel kapcsolatos egyéb értékek iránt, vagy, hogy milyen jelentőséget tulajdonít a közösség élete szempontjából az egészségnek, továbbá, hogy milyen fokú szakismeretek vannak adva az illető társadalomban az egészséget fenyegető veszélyek felismerésével szemben, hanem attól is, hogy milyen eszközök állanak rendelkezésre az *illető* társadalomban az egészséget fenyegető veszélyek elhárításának céljára. Minthogy azonban a büntetőjogi védelem hatékonyságának az előbbieken meghatározott általános keretek között is van bizonyos minimális mértéke, a védelem általános keretei között érvényesülő konkrét szabályozás változatainak irányában további általános alapelveket lehet megállapítani. Ezek az alapelvek a közegészség veszélyeztetésének általános képleteire vonatkoznak.

VI. A közegészségre veszélyt jelenthet:

a) olyan helyzetnek vagy lehetőségnek megteremtése, amelyben az egészségre ártalmas cikk közfogyasztásra forgalomba kerülhet vagy a közfogyasztás tárgyául szolgáló cikk az egészségre ártalmas módon vagy összetételben kerülhet forgalomba;

b) olyan cselekmény (elkövetés, mulasztás, magatartás), amelynek folyományaképpen közhasználat céljára szolgáló és mindenki által hozzáférhető kútba, vízvezetékbe, víztartóba

vagy egyéb létesítménybe (pl. fürdőbe) az egészségre ártalmas anyag kerül;

c) olyan cselekmény, amelynek következményeképpen valaki súlyos betegséggel fertőződhetik meg.

A közegészség veszélyeztetésének körülbelül ezeket az alap-típusait lehet megkülönböztetni. A közegészség büntetőjogi védelmét tehát csak akkor lehet hatályosnak tekinteni, ha a védelem valamennyi alaptípus körében legalább is a maximumot jelentő veszéllyel szemben érvényesül.

A közegészségre veszélyt jelentő ezeknek a típuscselekményeknek a köre meglehetősen *tág*, ami természetes is, hiszen ezeket a típusokat — bár tapasztalati alapon — de mégis dedukció útján állapítottuk meg. Különösen tág a harmadik helyen említett típus-cselekmény, miért is éppen ebben a körben lehet a büntetőjogi védelem a legváltozatosabb. Tapasztalati alapon főképpen a fertőző betegségek révén fenyegető veszélynek elhárítását célzó büntetőjogi védelem érvényesül ebben a körben. E típus-cselekmény körén belül már most aszerint alakulnak ki konkrét tényálladékok, hogy a jogszabályalkotó milyen természetű betegségeket tekint olyanoknak, amelyeknek terjedését a veszélyeztetést magában rejtő cselekmény büntetés alá helyezésével is gátolni kell, továbbá aszerint, hogy miképpen határozza meg a büntetés alá helyezett veszélyeztető cselekményt.

A közegészségügy közigazgatási fejlődésének útján — a tapasztalatok készítő ereje alapján — aránylag korán felismerték, hogy főképpen a tömegekre kiterjedő fertőző betegségek — az úgynevezett járványok — terjedésének megakadályozása vagy csökkentése érdekében különböző elővigyázatossági s egyéb biztonsági rendszabályokra van szükség. Ugyancsak korán felismerték azt is, hogy az ilyen biztonsági rendelkezések megtartását nem lehet kizárólag sem a józan belátásra, sem a mások érdekeire tekintő jóérzésre bízni, hanem igénybe kell venni a büntetőjogi megtorlás eszközeit is. A veszélyeztetett közegészségnek ilyen értelmű büntetőjogi védelme — a már jellemzett norma-elemzés eredményeképpen — mint büntetőjogi védelem: voltaképpen nem elsődleges, hanem másodlagos, mert a büntetőjogi szankció a közegészség szoros értelmű védelmét jelentő közigazgatási, illetőleg rendészeti természetű rendszabálynak

megtorló s a megtorlás kilátásba helyezésében álló *általános megelőzést célzó* biztosítója. A büntetőjogi védelem keretei közé tehát az ilyen büntetőjogszabály csak ilyen másodlagos képződmény képletékepen illeszkedik bele. Hangsúlyozom azonban, hogy ez a megállapítás egészen általános absztrakció eredménye; az egyes jogrendszerek a közegészség most elemzett veszélyeztetésével szemben önállóvá egyénített cselekvési normák útján is meghatározhatják a büntetőjogi védelmet, amire találó példa hazai közegészségügyi jogalkotásunknak legújabb terméke, a gümőkór és a nemi betegségek elleni védekezésről, valamint a közegészségügyi törvények egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1940: VI. törvénycikk. Hangsúlyoznom kell ebben a vonatkozásban azt is, hogy a közegészség szóbanlevő veszélyeztetésével szemben a rendészeti rendszabályok másodlagos képződményének képletében jelentkező büntetőjogi védelem azt sem jelenti, hogy az ilyen értelemben meghatározott büntetendő cselekményeket feltétlenül csak rendészeti jogelleneségeknek — a mi büntetőjogunk rendszerében: kihágásoknak — lehetne minősíteni. Fejtegetéseim során rámutattam arra, hogy az univerzalizmus elvének érvényesüléseképpen a *közösséget*, sőt a közösségi szemléletben: az *egyest a közösség tagjaként értékelt minőségben veszélyeztető* cselekmények súlyos büntetőjogi megítélésében részesülhetnek; a társadalmi veszélyességük alapján meghatározott jogkövetkezményekben kifejezésre jutó büntetőjogi súlyuknál fogva tehát a büntettek vagy legalább is a vétségek körébe sorozhatók. Ekképen értékeli az ilyen cselekményt a mi büntetőtörvénykönyvünk 316. §-a is, amely ragályos betegség idején a továbbterjedésnek megakadályozása *végett* elrendelt zár- vagy egyéb felügyeleti szabályok megszegését vétség címén hat hónapig terjedhető fogházzal bünteti, abban az esetben pedig, ha valaki a zár- vagy felügyeleti szabályok megsértése következtében a ragályos betegséget megkapta, három évig terjedhető fogházbüntetést állapít meg.

Jellemző az, hogy az univerzalizmus fokozottabb érvényesülése — ami a közegészség védelmének szolgálatában mindig fokozottabb társadalomvédelmet jelent — milyen fejlődési menetet tüntet fel az előző fejtegetéseimben harmadsorban megjelölt típus-cselekmény körében. Amint megállapítottam, ebben a

körben a közösség egészségének veszélyeztetése címén előbb olyan cselekmény került büntetés alá, amely közvetlenül is többek egészségének veszélyeztetését rejti magában. Hazai büntetőjogunk talajából vett példánál maradva, ilyen cselekmény a ragályos betegség idején a továbbterjedés megakadályozása végett elrendelt zár- vagy egyéb felügyeleti szabályok megszegése. Hosszú utat tesz meg a társadalomvédelem és ennek körében a közegészségügy fejlődése, amíg eljut annak felismerésére, hogy vannak a népesség erejét romboló olyan betegségek, amelyek közvetett kihatásaikban nagy tömegekre kiterjedő járványos betegségeknel is súlyosabbak még abban az esetben is, ha a népességnek csak egyes egyedeiben jelentkeznek, amelyek esetében tehát nyomatékos erejű a közösség egészségének veszélyeztetése akár egyetlen embernek megbetegedése esetében is. Ez a felismerés akkor válik mindinkább határozottá, amikor a közösség rájön arra, hogy a közegészségügy körében nemcsak az élő nemzedék egészsége szorul védelemre, hanem az *utódok* egészsége is, amikor tehát a *közegészségügyi politika mind tudatosabban telítődik a faj épségének fenntartására, sőt fokozására irányuló feladatokkal*. Azok a betegségek, amelyeknek az utódokra átszarmazása a faj erejét gyengíti, vagy rombolja, olyan veszélyt jelentenek a közösség szempontjából, amellyel szemben az egészséges tartalmú kulturális fejlettségre igényt tartó államnak az idevonatkozó fejtegetéseimben harmadsorban említett típus-cselekmény körében megfelelő büntetőjogi védelmet is kell nyújtania.

Az, hogy melyek az ilyen betegségek, népek, fajok testi és lelki alkatától s életviszonyaiktól függ. Alkalmazva az előző fejtegetéseim alapján leszarmaztatott azt a követelményt, hogy a közegészség büntetőjogi védelmét csak akkor lehet hatékonynak tekinteni, ha a védelem az előző fejtegetések során megállapított típus-cselekmények körében legalább is a maximumot jelentő veszéllyel *szemben* érvényesül, a szóbanlevő vonatkozásban azt kell a büntetőjogi védelem követelményeként felállítani, hogy a harmadik típus-cselekmény körében büntetni kell az olyan cselekményt, amely az adott életviszonyok között a társadalom, a nép, a faj erejének folytonossága szempontjából legártalmasabb betegség átszarmaztatásának veszélyét rejti magá-

ban. Adott életviszonyaink között a gümőkór és a nemi betegség feltétlenül ezek közé az ártalmak közé tartozik s ugyancsak ide lehet sorolni az alkohol és az egyéb úgynevezett kábítószeres «élvezés»-ének szervezeti ártalmait is.

A közegészség veszélyeztetésének a büntetőjogi védelem szempontjából végzett elemzését tehát azzal a megállapítással zárom le, hogy a közegészség büntetőjogi védelmének hatékonysága szempontjából szükség van a gümőkór és a nemi betegség átszarmaztatásának veszélyét magukban rejlő cselekmények büntetésére s szükség van olyan jogszabályokra is, amelyek az alkohol- és az egyéb úgynevezett kábítószeres «élvezésé»-vel járó súlyos szervezeti ártalmak bekövetkezésének veszélyét magukban rejtő cselekményekre állapítanak meg büntetést.

VII. Vessünk egy összefoglaló tekintetet a tételes jogrendszerre abból a szempontból, hogy a büntetőjog szabályai mennyiben felelnek meg az eddigi fejtegetésekben megállapított követelményeknek.

I. A közegészségre veszélyt jelentő típus-cselekmények közül az elsőnek körébe vágnak a Btk. 314. §-nak és a 315. § második tételének rendelkezései. Ezek szerint: közegészség elleni vétség miatt egy évig terjedhető fegyházzal és az 1928: X. törvénycikk (II. Bn.) rendelkezései értelmében pénzbüntetéssel büntetendő az, «aki a közfogyasztás tárgyait képező s elárúsításra vagy szétosztásra rendelt élelmicikkek közé az egészségre ártalmas anyagot kever vagy kevertet»; továbbá, «aki az ekként meghamisított vagy életveszélyes élelmicikkeket elárúsítás vagy szétosztás céljából boltjában vagy más áruhelyen vagy raktáron tartja». Közegészség elleni büntett miatt öt évtől tíz évig terjedhető fegyházzal s a II. Bn. értelmében pénzbüntetéssel büntetendő: aki «életveszélyes, vagy az egészségre ártalmas anyaggal kevert valamely élelmicikket — ennek veszélyes vagy ártalmas tulajdonságát elhallgatva — elárúsít, áruba bocsát vagy szétoszt»; az utóbb említett cselekmény büntetése tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyház, ha a cselekményből valakinek súlyos testi sértése vagy halála következett be.

Büntetőjogunk eme rendelkezései alapján megállapíthatjuk azt, hogy az univerzalizmus elve ebben a szabályban kifejezésre jut mind a *közösség* egészségének védelmére irányuló vonat-

kozásban, mind pedig a *közösségi érték veszélyeztetésének* büntettségében. Ebből az alapvető szempontból támasztható követelmények tehát tételes büntető jogszabályainkban ki vannak elégítve. — Ha már most azt a további értékmérőt alkalmazzuk, hogy vajjon eléri-e a védelem az adott életviszonyok között megkövetelhető mértéket, joggal merülhetnek fel reformkívánások. Feltétlenül elégtelen a szóbanlevő tételes büntetőjogi védelem azért, mert csak az élelmicikkekben megtestesülő veszélyeztetésre korlátozódik. A bűncselekmény elkövetésének eszközei közé fel kell venni a közfogyasztás tárgyául szolgáló bármiféle cikket s az elkövetés módját ki kell terjeszteni az egészségre ártalmas módon való forgalombahozatalra is. — Az univerzalisztikus elvet fokozottabb mértékben érvényesíteni kell a veszélyeztetés irányában tanúsított erőteljesebb érzékenység kifejezésrejtatásával a büntetés szigorítása útján, ezenfelül súlyosabb büntetést kell megállapítani annak megkülönböztetése alapján, hogy vajjon a cselekményt az egészségre ártalmas cikk, avagy életveszélyes cikk útján követték-e el. Tekintve pedig azt, hogy a cselekmény veszélyeztető voltát nem érinti, azt, hogy a veszélyeztetés szándékos vagy gondatlan volt-e, a szándékos elkövetésen felül büntetni kell a gondatlan elkövetést is. Önként értetődik, hogy büntetőjogunknak a bűnösség alakjai tekintetében kifejezett alapelvei értelmében a gondatlan cselekmény enyhébb vétségi büntetést von maga után.

2. A második típus-cselekmény keretei közé illik a Btk. 315. §-ának első tétele, az úgynevezett kútmérgezés, amely szerint közegészségügy elleni büntett címén az előbbi cselekménycsoportnál említett megkülönböztetés szerint *öt évtől tíz évig, illetőleg tíz évtől tizenöt évig* terjedhető fegyházzal büntetendő az, «aki használatban levő kutat, vízvezetéket vagy víztartót megmérgez». — Bizonyos tekintetben kiegészíti ezt a tényálladékot a Kbt. 105. §-a, amely szerint három napig terjedhető elzárással büntetendő az: «aki az emberek használatára szolgáló kútba, vízvezetékbe vagy forrásba ronda vagy undorító tárgyat dob».

A Btk. 315. §-ának tényálladéka a fejtegetések során megállapított értékmérők alkalmazásának eredményeképpen kiegészít

szítésre szorulna egyfelől olyan értelemben, hogy a cselekmény eszközeinek körébe kellene vonni az ivásra használt létesítményeken felül kiemelés nélkül a *közhasználat céljára* szolgáló és bárki által hozzáférhető létesítményeket s — az említett kihágás tényálladékának analógiájára — a mesterséges létesítményekkel (kút, vízvezeték, víztároló stb.) egy tekintet alá kell vonni a természetnek közhasználatra szolgáló részeit is (pl. ivásra használt forrás, fürdésre használt tó). Ugyancsak különböztetni lehetne a büntetőjogi következmények között aszerint, hogy az elkövetés eszköze az egészségre ártalmas, vagy életveszélyes dolog volt-e. Megjegyzem azonban ebben a vonatkozásban — figyelemmel főként a joggyakorlat ingadozásaira —, hogy adott esetben kétség merülhet fel arra nézve, hogy az alkalmazott eszköz csupán ártalmas, vagy életveszélyes volt-e. Bizonyos dolgoknak ártalmas vagy életveszélyes minősége ugyanis esetenként nem csupán dologi összetételüktől függhet, hanem attól is, hogy milyen körülmények között kerülnek alkalmazásra, vagy jutnak hatás-kiváltás helyzetébe.

3. A harmadik típus-cselekmény tekintetében a legfogyatékosabb a büntetőjogi védelem. Említés történt már a Btk. 316. §-ában meghatározott cselekményről, járvány idején a továbbterjesztés megakadályozására szolgáló zár- és egyéb felügyeleti szabályok megsértéséről, mint olyan — bár fejtegetéseim rendszerében másodlagos — büntetőjogi szabálynak minősített — rendelkezésről, amely a büntetőjogi védelemnek ebbe a körébe tartozik. A Kbt. IX. fejezetében vannak egyéb olyan másodlagos büntetőjogi szabályok is, mint pl. a ragályos betegség bejelentésének elmulasztása, betegséggel fertőzött szállítóeszközök használata vagy azok fertőtlenítésének elmulasztásai, a koránál fogva gondviselés alatt álló gyermek ragályos betegségében a gyógyítás elmulasztása, ragályos betegségben vagy bujakórban szenvedő nőszemélynek, betegségének tudatában, dajkaságba állása, «ételeknek réz-, cin- vagy más ércedényekben való főzésére nézve» fennálló szabályok megszegése stb. Ezek a szabályok azonban a közegészség szóbanlevő büntetőjogi védelme szempontjából a kifejtettek értelmében nem elsődleges jelentőségűek.

Hangsúlyoznom kell azt is, hogy a közegészség védelmét

a közigazgatási rendészeti vonalon hatalmas lépésekkel viszi előbbre az univerzalizisztikus elv erőteljes érvényesítésével az 1940: VI. törvénycikk a közegészséget a gümőkór és a nemibetegségek részéről fenyegető veszélyekkel szemben. A közigazgatási rendészet védelemkörébe tartozó rendszabályok sorában — fejtegetéseim büntetőjogi tárgyára tekintettel — csak felsorolásszerűen említem a törvénynek azt a rendelkezését, amely szerint a munkaadó, a hivatalfőnök, illetőleg a munkavállalók közvetlen felügyeletével megbízott személy, ha a munkavállalónak, illetőleg az alárendeltnek megbetegedése tudomására jut, köteles azt figyelmeztetni, hogy magát azonnal gyógykezeltesse; ha a munkavállaló kötelező betegségi biztosító intézetnek tagja, a munkaadó — amennyiben arról tudomása van — köteles a munkavállaló megbetegedését a biztosító intézetnek is bejelenteni. Ilyen további rendszabály az, amely szerint minden gyermeket a kisedóvodába, gyermek- vagy napközi otthonba való felvételekor, továbbá hatodik, tizedik és tizenötödik életévében is gümőkóros megbetegedés szempontjából orvosi vizsgálatnak kell alávetni. Közfogyasztásra szolgáló — s a törvényben részletesen meghatározott — cikkek előállításában, kezelésében vagy forgalombahozatalában, fodrász-, kozmetikai vagy manikűrüzemben alkalmazni, dajkaszolgálatra felfogadni csak olyan személyt szabad, aki nem szenved fertőzőképes vagy arra gyanús gümőkóros megbetegedésben, illetőleg nemibetegségben; ezeket az alkalmazottakat, úgyszintén a háztartás körében alkalmazottakat időnkint ellenőrizni kell. A fertőzőképes beteget kényszer útján el lehet különíteni. A fertőzőképes gümőkóros beteg által rendszeresen használt helyiséget a beteg eltávozása esetében gondosan ki kell takarítani és fertőtleníteni kell. Gyermeket csak az fogadhat magához, aki orvosi bizonyítvánnyal igazolja, hogy sem ő maga, sem házanépének tagja nem szenved fertőzőképes gümőkóros megbetegedésben vagy nemibetegségben. Fertőző gümőkórban vagy nemibetegségben szenvedő gyermeket dajkaságba vagy nevelésre családba adni nem szabad. Nemibetegek gyógykezelésére orvosnak sajtó útján vagy más módon felkínálkozni, nemibeteget levelezés útján kezelni, a betegnek közvetlen vizsgálat nélkül úgynevezett önkezelést ajánlani tilos.

Nemibetegségek gyógyítására gyógyszert vagy gyógyászati eljárást csak kifejezetten orvosi és gyógyszerészeti szaklapban, vagy kizárólag orvosnak küldött szokásos kereskedelmi nyomtatványban vagy tudományos közlés alakjában szabad hirdetni.

A törvény a megelőzésre irányuló rendelkezéseit másodlagos nyomatékként büntetőrendelkezésekkel is hatályosíthatja s ezen az úton erkölcsi norma erejére emel nagyszámú olyan követelményt, amelynek sem társadalmi, sem erkölcsi szabályminősége nem volt, vagy nem elég határozottan volt elismerve.

a) A nemibetegség elleni védelem szempontjából azonban büntetőjogi vonalon is jelentős az 1940: VI. törvénycikknek az a rendelkezése, amely szerint a büntetőtörvények alkalmazása szempontjából testi sértésnek kell tekinteni azt is, ha valaki mást szándékosan vagy gondatlanul nemibetegséggel megfertőz.

a) Ez a jogszabály a joggyakorlatban az új törvény megalkotása előtt is érvényesült; az új törvény rendelkezésének azonban a már többször említett erkölcsi nevelő erő nyomatékossítása útján mégis van figyelemreméltó jelentősége.¹

Ez a büntető jogszabály azonban a közegészség ügyét a nemibetegséggel szemben nem önállóan és közvetlenül, hanem csak közvetve, a testi sértés büntetésének keretében szolgálja azok szerint a szabályok szerint, amelyek a testi sértés büntetése tekintetében irányadók. A nemibetegséggel megfertőzésnek a testi sértés büntetőjogi keretei közé utalása azonban néni csupán azért nem tekinthető hatályos büntetőjogi védekezésnek, mert az ilyen szabályozás nem juttatja az univerzális szemléletnek megfelelően kifejezésre azt, hogy a nemibetegség elleni küzdelem önálló büntetőjogi érték rangjára emelkedett. A testi sértésre vonatkozó büntetőjogszabály ugyanis *az egyes embernek nyújt megtorló* védelmet, míg a nemibetegség a *tömeg* érdekének veszélyeztetése címén *megelőző* oltalmat igé-

¹ Ezt a gondolatot fejezi ki a törvény alapjául szolgáló javaslat miniszteri indokolásának az 50. §-hoz fűzött következő kijelentése: «Az 50. §-ban meghatározott bűncselekmény a Btk. alapján jelenleg is büntethető volt; annak a nemi betegségekre vonatkoztatott külön kiemelése az ettől várható erkölcsi hatás érdekében történik.» (168. számú iromány 49. oldal.)

nyel. Az univerzalizmus értékrendszerének szempontjából nem lehet kielégítőnek tekinteni a szóbanlevő közvetett védelmet azért sem, mert a testi sértésre vonatkozó büntető jogszabályok keretében a nemibetegséggel megfertőzés az eseteknek csupán csekély számában kerül valóban büntetés alá. Meghaladná tanulmányom megszabott kereteit ennek a büntetőjogvédelmi rendszernek behatóbb kritikai elemzése. Csupán arra mutatok rá, hogy a testi sértésre vonatkozó hatályos jogszabályok alapján egyebek között csak akkor lehet büntetésnek helye, ha a nemi-beteg akaratos tevékenységére lehet az okozatosság törvénye szerint visszavezetni a sértettnek nemibetegséggel megfertőződését. Az okozatosság bizonyítása azonban a legtöbb esetben felette nehéz, aminek számos oka lehet. A nemibetegség egyes fajtái esetében például a lappangás ideje hosszabb tartamú. Lehetséges tehát, hogy a sértett már meg volt fertőzve a nemibetegséggel akkor, amikor a nemibeteggel érintkezett. Lehetséges az is, hogy a lappangási ideje alatt mással vagy másokkal is érintkezett s ezen az úton szerezte a betegséget. Az sem lehet kizárva, hogy a betegséget nem is nemi érintkezés útján szerezte (lues insontium). Ilyen természetű nehézségek állhatnak elő a külső okozatosság vonalán. De a testi sértés keretében való büntetéshez az is szükséges, hogy a cselekmény elkövetője tudta (szándék), vagy legalább neki tudnia kellett azt (gondatlanság), hogy a fertőzést előidéző tevékenység kifejtésekor nemibetegségben szenved. A belső okozatosság körébe tartozó ezeknek a tényelemeknek a bizonyítása ugyancsak nem kis nehézségekkel járhat.

Ezeket a nehézségeket olyan jogszabály háritaná el, amely a nemibetegséggel megfertőzés veszélyét magában rejtő tevékenységet helyezné büntetés alá. Nem tagadható, hogy ellenvetéseket ilyen értelmű szabályozással szemben is lehetne tenni. Tanulmányom megszabott kereteit ezeknek az ellenvetéseknek beható taglalása is meghaladná, azért csak a leglényegesebbek felemlítésére szorítkozom. Tartani lehetne attól, hogy a veszélyeztetés büntetése alaptalan gyanúsításokra, alaptalan vádaszkodásra, zsarolásokra vezetne. Ezzel az ellenvetéssel azonban szembe lehet helyezni azt, hogy ilyen természetű kifogások in abstractio felmerülnek a nemi életnyilvánulás természetszerű

zárt és titkolt voltánál fogva a nemi életnyilvánulással kapcsolatos egyéb olyan cselekmények — a szemérem elleni cselekmények — tekintetében is, amelyek tekintetében ez az ellenvetés nem áll a büntetés útjában. A gyanúsítással szemben egyébként hathatós védekezés: az egészséges állapotnak orvosi bizonyítvánnyal való igazolása; abban az esetben pedig, ha a gyanúsítás alapos, a feljelentéstől való félelem egyfelől alkalmas lehet arra, hogy a beteget visszatartsa a fertőzés veszélyét magában rejlő cselekménynek elkövetésétől, ami egyenesen *célja* a szóbanlevő büntető jogszabálynak; de legalábbis közreható abban az irányban, hogy a beteg gyógykezeltesse magát, ami szintén közvetlen célja a nemibetegség elleni küzdelem körébe tartozó közigazgatási jogi szabályozásnak.

A veszélyeztetés büntetését aggodalmasnak lehetne tartani azért is, mert az a betegség eltitkolását vonhatná maga után. A nemibetegség eltitkolásának azonban közismerten sokkal mélyebbre ható okai vannak. Ezen a téren a büntető jogszabály elsősorban a már említett erkölcsi velejáró erő útján fejt ki jótékony hatást s közvetlenül befolyásolják a közfelfogás helyes irányú módosulását olyan értelmű közigazgatási-rendészeti szabályok, aminőket a kifejtettek szerint az 1940: VI. törvény-cikkünk is magában foglal. Az eltitkolás közegészségi veszélyével szemben további védelmet nyújt az orvosi titoktartás, még pedig abban a korlátozottabb körben is, amelyben az orvosi titoktartás az 1940: VI. t.-c. 29. §-ában meghatározott rendelkezések hatálybalépése után érvényesül. Ezek szerint a rendelkezések szerint a közhivatalnok, az orvos, úgyszintén mindazok, akik állásuk, hivatásuk vagy foglalkozásuk körében nemibetegségről tudomást szereznek, titoktartásra kötelesek. Az orvosra nézve azonban a titoktartás nem kötelező azokkal szemben, akiket a nemibeteg közvetlenül veszélyeztethet; ugyancsak nem kötelezi titoktartás a biztosítóintézetekkel, illetőleg szervekkel szemben az intézet, illetőleg szerv orvosát sem s ezek a rendelkezések nem érintik a honvédorvosoknak katonai szabályok alapján fennálló közlési kötelességét sem. A törvény tehát biztosítja a titoktartást a betegnek az orvoshoz való bizalma érdekében, de — amint a törvény javaslatának indokolása kifejezi: «semmiesetre sem szolgálhat arra, hogy fertőző-

képes betegek az orvosi titoktartással visszaélve, illetőleg annak leple alatt büntetlenül közegészségellenes ténykedést fejthessenek ki». (Az említett 168. számú képviselőházi iromány 36. oldal.)

Alig lehet tehát kétséges az, hogy a közegészség védelme szempontjából nemcsak nagyobb súlyú közérdek, de jelentősebb gyakorlati előnyök is a fertőzéssel veszélyeztetés büntetés alá helyezését kívánják.

A harmadik típus-cselekmény tekintetében a nemibetegségek elleni küzdelem szempontjából végzett tételesjogi elemzés a másodlagos büntetőjogi védelem vonalán ahhoz a követelményhez vezetett, hogy a közegészség hatályos védelme érdekében szükség volna — közvetlen büntetőjogi védelmi eszközként — olyan jogszabályra, amely nem csupán a bekövetkezett fertőzés esetében éreztetné a büntetőjog súlyát, hanem büntetné azt is, *aki mást szándékosan nemibetegséggel fertőzés közvetlen veszélyébe hoz*. Meg lehetne elégedni a lelkiismeretlenségképen jelentkező szándékosság büntetésével, a gondatlanság büntetését azokra kellene csak korlátozni, akiknek foglalkozása a nemibetegséggel való fertőzés veszélyének állandó forrása.

P) Önálló büntetőjogi jelentőségűnek lehet tekinteni a közegészség védelme szempontjából az 1940: VI. törvénycikknek azokat a rendelkezéseit, amelyek szerint kihágás miatt büntetés alá esik az, aki nemibetegségben szenved és erről tud, vagy aki nemibetegségnek közismert tüneteit önmagán észleli és késedelem nélkül nem jelentkezik orvosi vizsgálatra. Kihágást követ el a törvény szerint az is, akinél az orvosi vizsgálat nemibetegséget állapít meg és az illető ennek ellenére magát nem gyógykezelletti vagy a kezelőorvos utasításait nem tartja meg. Ugyancsak büntetés alá esik kihágás miatt az is, akivel szemben a törvényben részletesen szabályozott hatósági jelentés alapján vagy egyébként nemibetegségnek vagy a gyógykezelés elmulasztásának vagy elhanyagolásának gyanúja merül fel s aki a hatóság felhívására ilyen esetben orvosi vizsgálatra nem jelentkezik.

Megállapítható tehát, hogy jogszabályaink az ismertetett rendelkezések útján hatályos büntetőjogi védelmet nyújtanak a közösség egészségét és a népesség fenntartó erejét súlyosan veszélyeztető nemibetegségekkel szemben, habár a betegség

átszármaztatásának veszélyét magában rejtő cselekményt általános tényálladék meghatározásával nem is helyezik büntetés alá.

b) A népesség ereje és az egészség szempontjából különösen súlyos veszélyeket magában rejtő másik tömegbetegség, a gümőkór ellen irányuló védelem tekintetében ugyancsak az említett új közegészségügyi törvény, az 1940: VI. törvénycikk tartalmaz hatáskoros rendelkezéseket. Ez a védelem — amely a nemibetegségek tekintetében ismertetett módozatok szerint főképpen a megelőzést és a betegség gyógyításának biztosítását célzó bejelentési kötelezettségek megszüntetésében, a fertőzőképes betegek tekintetében munkavállalási, illetőleg alkalmazási tilalom meghatározásában, elkülönítés és távoltartás elrendelésében áll — közigazgatás-rendészeti természetű s büntetőjogi vonatkozásai csupán az ilyen rendszabályok megtartására hivatott szankciók útján vannak.

Mint ahogy jogrendszerünkben a büntetőjogi védelem a gümőkórral szemben csupán az említett módon érvényesül, felmerülhet annak megfontolása is, hogy a közegészség hatékony védelme érdekében nem volna-e szükség közvetlen büntetőjogi védelemre a közegészséget a gümőkór részéről fenyegető veszéllyel szemben is. Előző fejtegetéseim nyomán alig lehet kétséges; hogy a társadalom védelme érdekében ilyen értelmű büntető jogszabályra szükség van. A kifejtettek alapján meg van adva a büntetőjogi védelem módja is, még pedig olyan szabály útján, amely bünteti azt, *aki mást szándékosan gümőkóros fertőzés közvetlen veszélyébe hoz.*

Ilyen értelmű jogi szabályozás az előző fejtegetések értelmében minimális követelmény a társadalom egészségének büntetőjogi védelme irányában. A társadalom szükségleteit az univerzalisztikus szemléletben kielégítő jogrendszer azonban nyilvánvalóan a minimális követelmények körébe tartozónak tekinti a közösség egészségének védelmére szolgáló olyan jogszabály alkotását is, amely a társadalom egészségét *minden fertőző betegséggel* szemben megelőző büntetőjogi védelemben részesíti. Büntetésre méltó tehát az, *aki mást szándékosan ragályos betegséggel fertőzés közvetlen veszélyébe hoz.* Nem kétséges, hogy a társadalom egészségének büntetőjogi védelme terén e felé az eszmény

felé kell haladnia a hazai jogalkotásnak is, továbbfejlesztve a legújabb közegészségügyi jogalkotás alapelveit s követve azokat a külföldi példákat, amelyek ilyen értelmű rendelkezést már a tételes jogszabályok sorába iktattak.

A nemibetegségek ellenében hatályosuló büntetőjogi védelem elemzésének körében tett megállapításokra tekintettel — a jogi szabályozás egyöntetősége érdekében — megfontolást kíván még az, hogy a *fertőző betegséggel* való veszélyeztetés általános körű büntetése esetében szükség volna-e olyan jogszabályra, amely *egyes fertőző betegséggel való veszélyeztetést* súlyosabb büntetőjogi beszámítás alá vonna. Ilyen értelmű kiemelést bizonyos fertőző betegségeknek számottevőbb objektív vagy szubjektív veszélyessége tehetne megfontolhatóvá. Hangsúlyozom azonban, hogy a büntetőjogi védelem hatályossága szempontjából nem a tényálladékoknak minél kiemelőbb részletezése a fontos. Ugyanannak a jogi értéknek a körében a tényálladékoknak, vagy a súlyosabb beszámítás kifejezésére szolgáló minősített eseteknek szinte atomizáló elaprózása esetleg éppen a céltalal ellentétes eredményre vezethet, jelesül arra, hogy a bírói mérlegelés elmerveedik a tényeknek az elaprózott tényálladékok alá foglaltatásában s az egyénítő bírói értékelés nagy erejét az életkérdések tág látókörű gyakorlatias megoldása helyett hatástalan dogmatikai elemzésekre fecsérel. Nem tartanám tehát a gyakorlati szükség szempontjából helyesnek azt, ha a fertőző betegséggel való veszélyeztetésnek önálló bűncselekményként büntetése mellett egyes meghatározott fertőző betegségek átszármaztatásával való veszélyeztetés az illető fertőző betegségnek *objektív* súlyossága alapján külön tényálladékokba foglaltatnék. Ennek a mozzanatnak az esetek súlyossága szerint való figyelembevétele a jogszabály alapelveit megértő, körültekintő, egyénítő bírói mérlegelés körébe tartozik.

Tekintve azt, hogy a nemibetegség átszármaztatásának veszélye az esetek túlnyomó többségében a nemibetegségben szenvedő személy által megkísérelt vagy véghezvitt nemi érintkezés útján áll elő, a büntetőjogi szabályozásnak erre az esetre kell legerőteljesebb visszatartó erőt kifejtenie. A nemi érintkezésre ható ösztön pedig gyakran elemi erővel léphet fel, az idegrendszernek magasra feszült állapotát idézheti elő. Az ilyen

állapotban keletkezett ösztönös vágyakozással szemben a nemi-betegség ismeretének rendszerint nincs elegendő visszatartó ereje. Ilyen gátlás más fertőző betegségek esetében nem fordul elő. Ennek megfontolásaképen nem ütköznék feltétlenül bele a fentebb hangsúlyozott jogszabályalkotó elvbe olyan rendelkezés, amely a *nemibetegséggel fertőzés veszélyének* jellemzett sajátos elemeire tekintettel a visszatartó tényezők hatékonyságát súlyosabb büntetési tétel meghatározásával fokozná.

c) Büntetőjogszabályaink figyelembe veszik a szeszes italok «élvezése» folytán előállható ártalmak jelentőségét is. A Kbtk. 85. §-a ugyanis kihágás miatt bünteti azt, aki mást kocsmában, vendéglőben, utcán vagy más nyilvános helyen szándékosan lerészegít; büntetés alá esik a szeszes italok eladásával iparszerűleg foglalkozó személy vagy megbízottja, ha a részegnek, ezt az állapotát tudva, még szeszes italt ad. Ezt a védelmet azonban a közegészséget és a népesség fenntartó erejét éppen az alkoholizmus részéről fenyegető közismert rendkívül súlyos veszélyek elhárítása vagy csökkentése szempontjából nem lehet kielégítőnek tartani sem a tényálladék, sem a büntetés tekintetében. A kielégítő szabályozás tekintetében iránymutatóként megemlítem az 1930. évi új olasz büntetőtörvénykönyv rendelkezéseit, amelyek büntetik magát a részegség állapotát, tehát a védelmet a maga közvetlenségében biztosítják; büntetik továbbá a szeszes italoknak jogosulatlan előállítását, forgalombahozatalát, árusítását és különösen súlyosan büntetik azt, aki kiskorúnak vagy elmebetegnek szeszes italt szolgáltat ki (olasz Btk. 586., 691. §-ai).

Jellemzőek a német büntetőtörvénykönyvnek az alkoholizmus büntetőjogi értékelését kifejező rendelkezései. A hatályos rendelkezések nem az alkoholizmussal, mint a társadalom egészségét veszélyeztető kórral szemben alkalmazott közvetlen társadalomvédelem útján ugyan, de közvetve mégis felveszik a küzdelmet az alkoholizmussal szemben a büntetőjogi megtorlás fegyvereivel is. A német Btk. 330. a. §-a szerint vétség miatt két évig terjedhető fogházzal vagy pénzbüntetéssel büntetendő az, aki magát szeszes italoknak vagy bódulatot keltő szereknek élvezésével szándékosan vagy gondatlanul beszámítást kizáró kábult állapotba hozza, ha ebben az állapotában bűncselek-

ményt követ el. A Btk. 361. §-a értelmében kihágás miatt elzárással büntetendő az, aki egyebek között iszákosság következtében idegen segítségre szorul olyan hozzátartozójának eltartása végett, akinek eltartására kötelezve van. A Btk. 42. c. §-a szerint rendes és munkás életmódhoz szoktatása végett a büntetés kiállása után iszákosokat gyógyító intézetbe kell utalni azt, akit szeszes italoknak vagy bódulatot keltő szereknek szokászerű mértéktelen élvezése folytán beállott állapotban elkövetett bűntett vagy vétség miatt vagy a Btk. 330. a. §-ába ütköző — fentebb említett — iszákosság miatt elítéltek. Az új német büntetőtörvénykönyv javaslata a megelőzés vonalán tervez hatályosabb rendelkezéseket az alkoholizmus veszélyével szemben.

A 18 évnél fiatalabb korú egyének számára nyilvános helyiségekben az ifjúság védelméről szóló 1927: XXXIII. törvény-cikk rendelkezései értelmében nálunk sem szabad szeszes italt kiszolgáltatni. A törvény 1. §-a szerint ugyanis «olyan ifjú egyén számára, aki élete tizennyolcadik évét még be nem töltötte, nyilvános helyiségben vagy helyen (akár vendéglőben, kávéházban, szállodában, kimérésben, kocsmában, automata-büffében, üzletben, akár kirándulóhelyen, vásáron, búcsújáróhelyen, táncmulatságokban stb. szeszes italt (bort, gyümölcsbort, pezsgőt, sört, pálinkát, likórt stb.) sem fizetésért, sem ingyen kiszolgáltatni nem szabad még abban az esetben sem, ha az ifjú felnőtt kíséretében van. Nyilvános helyiségben vagy helyen ilyen ifjú egyén számára szeszes italt felnőtt sem rendelhet és a törvényes képviselő vagy a felügyeletre jogosult egyén sem engedheti meg neki ilyen ital fogyasztását». A tilalom megszegése a törvény 2. §-a értelmében kihágás. Tompítja a védelem hatályosságát az, hogy az 1. § harmadik bekezdése felhatalmazza a belügyminisztert arra, hogy a földművelésügyi miniszterrel, a pénzügyminiszterrel és a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértve a tizennyolcadik évben meghatározott korhatárt — a büntető rendelkezésekre is kiterjedő hatállyal — a betöltött huszonnegyedik évre rendelettel felemelhesse.

A közösség egészségének hatékony védelme érdekében tehát szükség volna az olasz büntetőtörvénykönyv rendelkezéseinek megfelelően az iszákosságra vonatkozó jogszabályaink hatályosabbá tételére. Arra a közismerten súlyos veszélyre tekintettel,

amellyel az alkoholos ártalom a faj épségét és erejének folytonosságát fenyegeti, nem lehetne túlzásnak minősíteni olyan jogszabályt, amely megfelelően büntetné azt, akit nyilvános vagy a közönségnek nyitva álló helyen, vagy pedig bármilyen jellegű magánkörben szeszes ital élvezése által előidézett kábulatban találnak. Szükség volna mindenképp az iszákosokat gyógyító intézetek létesítésére s — a faj egészségének valóban hatásos oltalma érdekében — olyan jogszabályra, amely meggátolná az iszákosok részéről a házasságkötést.

d) Jogrendszerünk nem maradt érzéketlen a kábítószer okozta veszélyek felismerésével szemben sem. Különösen jelentős rendelkezéseket tartalmaznak ebben a vonatkozásban a Genfben az 1925. évi február hó 19. napján kötött «Nemzetközi ópiumegyezmény» (az ú. n. második ópiumegyezmény; a Hágában az 1912. évi január hó 23. napján kötött ú. n. első «Nemzetközi ópiumegyezmény»-t az ú. n. trianoni szerződés 230. cikke értelmében az 1923: XXII. törvénycikk iktatta be) becikkelyezéséről szóló 1930: XXXVII. törvénycikk, valamint a kábítószer gyártásának korlátozása és forgalombahozatalának szabályozása tárgyában Genfben az 1931. évi július hó 13. napján kelt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1933: VIII. törvénycikk rendelkezései. Ezek a rendelkezések túlnyomórésztben a közegészség közigazgatási védelmének körébe tartoznak s a büntetőjogi védelem — mely az 1930: XXXVII. t.-c. 3. §-ában meghatározott rendelkezések alapján a védett érték jelentőségéhez mérten kellően nyomatékos, — a rendészeti rendszabályokhoz fűződő másodlagos jogkövetkezmények vonalán érvényesül.

Az 1933: VIII. törvénycikk végrehajtása tárgyában 2222—1937. M. E. szám alatt kiadott rendelet azokat a kábítószereket, amelyek kóros méregélvezetre alkalmasak — s amelyeknek jegyzékét a belügyminiszter a szükséghez képest időnkint rendelettel közzéteszi —, hatósági felügyelet és ellenőrzés alá helyezi. Elrendeli a 2222/1937. M. E. sz. rendelet azt, hogy ilyen kábítószer behozatalával és kivitelével (átvitelével), termelésével, gyártásával és forgalombahozatalával csak az foglalkozhatik, aki erre kábítószerüzemi engedélyt kapott. Tüzetesen szabályozza a rendelet a kábítószer belföldi forgalmát, gyógy-

szertári, kórházi és orvosi rendelőintézeti, kiviteli, behozatali és átmenő forgalmát s meghatározza az 1930: XXXVII. t.-c. 3. §-ának említett rendelkezései alapján a büntetőjogi következményeket. Ezek szerint (a rendelet 16. §-a) vétséget követ el és hat hónapig terjedhető fogházzal büntetendő az, aki kábítószer hatósági engedély nélkül gyárt, behoz, elad, terjeszt, vagy kivisz; aki kábítószer engedély nélkül készletben tart, nem jogosult részére ad el, terjeszt, vagy kivisz, habár egyébként hatósági engedélye is van; aki a kábítószer más helyen gyártja, mint ahová engedélye szól s aki a kábítószer forgalmának nyilvántartására vonatkozó szabályokat megszegi. A kábítószernek engedély nélküli gyártása, behozatala, eladása, terjesztése vagy kivitele, továbbá engedély nélkül készletben tartása, nem jogosult részére eladása, terjesztése vagy kivitele büntetett és két évig terjedhető börtönnel büntetendő, ha a cselekmény elkövetője ilyen büntetendő cselekmény miatt már egyszer meg volt büntetve és büntetésének kiállása óta tíz év még nem telt el. A rendelet 17. §-a kihágásként bünteti a kábítószernek előállítására, kezelésére és forgalombahozatalára vonatkozó rendészeti rendszabályok megszegését.

Az ismertetett jogszabályokban biztosított védelem — büntetőjogi kiágazásában is — tagadhatatlanul széles körben oltalmazza a közösség egészségét a kábítószeresek ártalmaival szemben. Betetőzné ezt a védelmet — a védelem közvetlenségének jegyében — olyan büntetőjogszabály, amely büntetné azt is, akit kóros méregélvezetre alkalmas kábítószer tiltott használata által előidézett állapotban találnak.

VIII. Hátra volna még a külföldi jogszabályok áttekintése a megállapított közegészségügyi követelmények szempontjából. Csupán a legújabb külföldi büntetőtörvények legjelentősebb adataira utalok, amelyeknek hazai talajon is iránymutató jelentőségük van.

Figyelmet érdemelnek az 1930. évi október hó 19. napján alkotott és az 1931. évi július hó 1. napján hatálybalépet új olasz büntetőtörvénykönyvnek az univerzalizmus jegyében alkotott rendelkezései. A 438. § szerint életfogytig tartó fegyházzal büntetendő az, aki kórokozó csirák (baktériumok) terjesztése útján járványt idéz elő. A 439. § szerint tizenöt évig terjedhető

fegyházzal büntetendő az, aki közfogyasztásra szolgáló vizet vagy élelmicikket megmérgez. A 440. § szerint három évtől tíz évig terjedhető fegyház a büntetése annak, aki közfogyasztásra szolgáló vizet vagy élelmicikket a közegészségre veszélyeztető módon megront vagy meghamisít, vagy kereskedelmi forgalomra szánt élelmicikket hamisít; tizenöt évig terjedhető a fegyházbüntetés gyógyszer meghamisítása vagy utánzása esetében. A 441. § szerint egy évtől öt évig terjedhető börtön vár arra, aki kereskedelmi forgalomra szánt — az előző §-ok rendelkezései alá nem eső — cikket a közegészségre veszélyes módon meghamisít vagy utánoz. Az előző §-okban foglalt megkülönböztetések szerint az ott meghatározott büntetéssel büntetendő a 442. § értelmében az, aki megmérgezett, meghamisított vagy utánzott dolgot a közegészséget veszélyeztető módon elárúsítás végett készletben tart, forgalomba hoz, vagy fogyasztás céljából szétoszt. Különösen figyelemreméltó a 444. §, amely szerint hat hónaptól három évig terjedhető börtönnel és ötszáz líráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az, aki a *közegészségre veszélyes* — bár nem mérgezett, megrontott vagy utánzott — cikket készletben tart, forgalomba hoz, vagy fogyasztás céljából szétoszt.

Iránymutató a hazai jogalkotás számára az olasz büntető-törvénykönyv 554. §-a, amely szerint három évig terjedhető börtönnel büntetendő az, aki nemi betegségben szenved és betegségének tudatában valakin a fertőzés veszélyét előidéző cselekményt követ el. — A kábítószeres ártalmával szemben büntetőjogi szabállyal védi a közösséget az olasz büntető-törvénykönyv 446. §-a, amely egy évtől három évig terjedhető börtönnel és ezer líráig terjedhető pénzbüntetéssel bünteti a kábítószerekkel való titkos vagy csalárd kereskedést és súlyosabb büntetést állapít meg arra az esetre, ha a kábítószert tizennyolcadik évét még be nem töltött fiatalkorúnak, elmebetegnek, gyengeelméjűnek, vagy kábítószerek élvezetére szokott személynek adták el vagy szolgáltatták ki. A 447. § szerint hat hónaptól két évig terjedhető börtönnel és ötszáztól tízezer líráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az, aki kábítószere élvezet céljára másnak helyiséget enged át; hat hónapig terjedhető börtön és ezertől ötezer líráig terjedhető pénzbüntetés

alá esik az, aki ilyen helyiséget kábítószerélvezet céljából felkeres; a 729. § szerint pedig kihágás miatt hat hónapig terjedhető elzárással vagy száztól kétezer líráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az, akit nyilvános, vagy a közönségnek nyitva álló helyen vagy bármilyen jellegű magánkörben kábítószerélvezet által előidézett súlyos szellemi megzavarodottság állapotában találnak.

Az olasz büntetőtörvénykönyv tehát az univerzalizmus eszmekörében hatékony védelmet nyújt a közösség egészségét veszélyeztető különféle ártalmakkal szemben.

A legújabb külföldi törvények közül jelentős az 1930. évi április hó 16. napján alkotott és az 1933. évi január hó 1. napján hatálybalépett dán büntetőtörvénykönyv. Ennek a közegészséget veszélyeztető bűncselekményekre vonatkozó rendelkezései közül figyelmet érdemel a 186. §, amely szerint *tíz* évig terjedhető fegyházzal büntetendő az, aki emberi egészséget veszélyeztet *ivóvízhiány előidézésével*, illetőleg víztartályok, vízvezetékek, *folyóvíz* egészségre ártalmas anyagokkal való beszennyezésével. Az egészség követelményeivel szemben fokozott érzékenységre vallanak a 188. §-nak rendelkezései. Ezek szerint hat évig terjedhető fegyházzal büntetendő az, aki az illető dolog egészségveszélyeztető tulajdonságának elhallgatásával áruba bocsát vagy egyéb módon terjeszt olyan élelmi- vagy élvezeti cikket, amely *romlás, hibás elkészítés* miatt más okból az egészségre veszélyes, vagy az említett módon áruba bocsát vagy egyébként terjeszt olyan tárgyat, amelynek rendeltetésszerű használata az egészségre veszélyes.

A közösség egészségére veszélyes típus-cselekmények harmadsorban említett változata szempontjából ugyancsak haladott univerzalisztikus felfogásról tanúskodik a dán büntetőtörvénykönyv 256. §-a, amely szerint négy évig terjedhető fegyházzal büntetetik az, aki mást nemibetegséggel való megfertőzés veszélyének tesz ki, amennyiben a fertőzés veszélyét felismerte, vagy fel kellett volna ismernie.

Az 1937. évi december hó 27. napján közzétett, népszavazás útján az 1938. évi július hó 3. napján elfogadott és az 1942. évi január hó 1. napjával hatálybalépő új svájci büntetőtörvénykönyv 231. §-a egészen általános körben határozza meg a közös-

ség egészségét veszélyeztető bűncselekményt. A törvénynek említett rendelkezése értelmében egy hónaptól öt évig terjedhető fogházzal büntetendő az, aki veszélyes fertőző betegséget szándékosan átszarmasztat. Öt évig terjedhető fegyház a büntetés, ha a cselekményt aljas érzületből követték el. Enyhébb megítélés alá esik, de büntetendő a gondatlanság esete is. — A közegészség elleni bűncselekmények sorában az ivóvíznek az egészségre ártalmas anyagokkal tisztátalanítása esik még büntetés alá, még pedig a szándékos cselekmény igen széles keretek között, három hónapi fogháztól öt évig terjedhető fegyházbüntetéssel büntetetik, a gondatlan cselekmény három évig terjedhető fogházzal vagy pénzbüntetéssel (234. §). — Említést érdemel a harmadsorban említett típus-cselekmény tárgykörében a 136. §, amely szerint három hónapig terjedhető elzárással büntetendő az, aki tizenhatodik évét még be nem töltött gyermeknek egészségére ártalmas vagy veszélyes módon vagy mértékben ad vagy enged inni szeszes italt.

Habár nem a büntetőjogi védelem körébe tartozik, de nem maradhat végül említés nélkül az 1933. évi július hó 14. napján alkotott németbirodalmi törvény, amely szerint terméketlenül lehet a törvényben meghatározott módozatok szerint azt, aki öröklődő betegségben szenved, vagy akiről nagy valószínűséggel fel lehet tenni, hogy leszármazói öröklődő betegséggel vagy súlyos testi vagy szellemi ártalommal terheltetnének.

IX. A társadalom egészségének védelmére vonatkozó büntetőjogszabályok elemző áttekintése azzal a kétségtelen megállapítással jár, hogy jogrendszerünk tudatában van annak a feladatnak, amely a faj, a nemzet, az állam léte és folytonosságának biztosítása szempontjából kivételes jelentőségű közegészség oltalmazása terén reá vár. Kétségtelen az is, hogy a közösség egészségének védelme terén az univerzalisztikus elvet, a közösség érdekeinek figyelembevételét, fokozott mértékben köteles alkalmazni maga a közösség s annak minden egyes tagja. Ebben az irányban a helyes büntető jogszabálynak — amelyre különösen illik az a régi megállapítás, hogy *lex imperat et docet* — az erkölcsi érzés és az együvértartozás erejének fokozása útján — valóban kiemelkedő jelentősége van. *Zehery Lajos*

FIGYELŐ

A MEGKIÁLTÓ.

A «megkiált» szó misztikus emlékeket őrző ősi szavaink egyike. Városi ember alig ismeri, még kevésbé használja, s tudatalatti ősz démonhite az ismeretlen egyéni veszély elhárítására a német «*unberufeni*» szóban nyilvánul meg az asztal alulról való megkopogtatásával kapcsolatban. Asszony- és leányszokás gyanánt maradt meg itt a démonhit emléke, ami érthető, hiszen a nő, az életadás titokzatos letéteményese, elhívottja és átélője az, aki a lét misztikumát a férfinál — akinek ezzel szemben legmagasabb emberi ténye a közösség, a haza védelme, az életpusztítással egybekötött élet oltalom a háborúban — jobban és mélyebben érzi. A «hogymeg ne kiáltam» ma is használatos tagadó formájával szemben állító jelentésben lép elénk ez a fogalom, amikor *Veres Péter* ezt írja: «Nagy dolgok érlelődnek itt, népünk ma még mélyen alszik, de újjászületés előtt áll, a *megkiáltók*: az írók, a költők már itt vannak.» Ezek közé tartozónak, *megkiáltó*-nak érzi magát Veres Péter is, mégpedig teljes joggal. A «megkiáltó»-val egy ősrégi magyar gondolat kerül elő: a látó, a táltos a modern életben. Ahogy a közösségi-társadalmi élet terjedelmében és tagozottságában nő, növekszik benne az áttekinthetlenség is. «Embersűrűs, gigászi vadon» a mai társadalom, melynek embere, az átlag, a tömeg nem látja a célt és az irányt s nem látja a veszélyt, amely céltalan bolyongásában reá leselkedik. (Gondoljunk csak *Jaspers* kísérteties társadalomleírására a «*Geistige Situation der Zeit*»-ban! Az emberre, aki a társadalmi és gazdasági gépezetben tehetetlen atomként sodródik s elveszíti igazi én-jét, eredeti mivoltát és személyiségét, «*existenciá*»-ját, amely nélkül pedig az életnek nincs semmi értelme.)

A megkiáltóban misztikus érzék, *δαμόνιον* működik: lát ott, ahol a többiek csak néznek s megtalálja a szót, az ígét, ahol a többi néma. Próféta a megkiáltó, aki lát és előrelát: látja a jelent, a bajokat, ott, ahol más csak néz; látja a jövőt, amiről az átlagnak, filiszternek sejtelve sincs. Apostol a megkiáltó, akit küldetése

érzése hajt előre, nem magáért, nem a maga érdekéért, hanem a közösségért, az értékért.

A küldetés érzése hajtotta Veres Pétert is, akinél mélyebbről nálunk kevesen emelkedtek magasabbra. Első nagyobb műve (*Számadás* 1937) igazi «számadás» volt. Szűkebb osztályán vagy elvtársain túl szinte senki sem kérte vagy igényelte a számadást a Századunk, Korunk, Népszava cikkírójától, aki akkor már nemcsak kimondott szocialista vagy ilyen jellegű lapokba dolgozott, hacsak nem Németh László, hiszen «Az Alföld parasztságáét Veres Péter az ő kérésére írta meg 1932-ben, amikor a földmunkásmozgalomban való részvétel és cikkek miatt fogházban volt. S az a Számadás, amelyet a számvevők, a nagy magyar közönség nem kért, sok számvevőt, sok olvasót talált, és sok olvasó vált a számvevőből «számadó»-vá, azaz ébredt fel benne a magyar lelkiismeret, vagy vált éberebbé és mélyebbé. A Számadás *Kassák Lajos*: «Egy ember életé»-t, *Kropotkin*: «Egy orosz forradalmár emlékiratai»-t idézi olvasója emlékezetébe s valami távoli hasonlóságot még *Hugó V.* «Nyomorultak»-jaival is tart. Inkább belsőleg izgalmas és nagy-szabású film az akkor negyvenéves Veres Péter önéletrajza; de külsőleg, eseményileg is nagyvonalú ez a történet a sokszor kicsűfolt «szerelem gyermeke» indulásától kiskondás, napszámos, vasúti pályamunkás soron keresztül a háborúig — ahová a «felmentett» önként jelentkezve megy el —, a forradalomig, ahol a szocialista Veres Péter szerepet vállal, mert osztályának, a földmunkáságnak akar használni. A benyomuló román hadsereg magával hurcolja a «vörös»-t, aki fogság, fogoly munka nehézségei és hányattatásai közt is halad előre a kollektív tudatosulás útján, majd önként hazajön s itthon forradalmi tevékenységéért (a munkástanács jegyzője volt) egyévi fogságot kap. Ezt is ledolgozza a Debrecen-környéki erdőkben fogolytársaival, s hazatérve újakezdi a földmunkás-arató életet, majd visszakerülve «rég»i munkamezejére, mint vasúti pályamunkás dolgozik vagy másfél évtizedig. Az elhivatottság és küldetés gondolata szinte gyermeki esze kinyílása óta kíséri: mohón olvassa, ami csak keze ügyébe jut s tudja, hogy kikeli emelkednie, s hogy ki fog emelkedni, mert egymillió földmunkásnak nincs «megkiáltó»-ja. A földmunkások egyletén keresztül érkezik el a szocialista párt-sajtóhoz, Marxhoz s a marxizmus marad gondolkozásának egyik tartópillére. Szellemi mohóságára és kapacitására jellemző, hogy politikai fogságából kiszabadulva Einstein: «A különös és általános relativitás tanát veszi meg (elköltsve ezzel egyévi «fogolykeresményé»-nek egynegyedét), elolvassa, s mint írja, meg is érti. A párt-

sajtó mutat neki utat a *Századunk* és *Korunk* felé, s az olvasóból egyszer csak író lesz, akinek a pártíron túli elhivatottságát *Németh László* látja meg s Veres Péter keresett munkatársa lesz a magyar megújulást és újjászületést kereső folyóiratok jórészenek, s pártíróból az egyetemes magyarság egyik eszméltetője lesz könyveivel és cikkeivel. De osztályát és faluját sem hagyja el: «téli író, nyáron paraszt». A Számadás után Veres Péter két nagyobb könyvet írt: 1. *Szocializmus-nacionalizmus* (1939), 2. *Mit ér az ember, ha magyar* (1940). Az előbbi a «nacionalista marxizmus», az utóbbi a «magyar szocializmus» hirdetője. S ha e két munka tartalmát ezzel jellemeztük (Veres Péter egyik kifejezést sem használja), már azt is jeleztük, milyen irányban fejlődött szerzőjük gondolkodásmódja. Veres Péter a Számadásban osztálya, a földmunkásság felélesztését és öntudatosítását vállalja: «Osztályomnak nincsenek írói. . . Viszont az osztály felszabadítása nem mehet az osztály tehetséges emberei nélkül. És nem mehet az osztály sajátos öntudata nélkül. . . Nem lehet más feladat, mint osztályom tudatát nevelni, előkészíteni a tetre. A gondolon keresztül a cselekvésre.» (398. o.) A Szocializmus-nacionalizmus szerint a szocializmus az egyetemes szabadság eszméje és megvalósítása, amely részlegesen megy végbe az egyes nemzeti közösségeken belül, minthogy az emberiség egésze egy történelmi órában sincs ugyanazon történelmi helyzetben, azaz a forradalmi cselekvésre képes csoportok, harcos élcsapatok számára különböző időpontokban érik meg a helyzet és üt a cselekvés órája. Minden öntudatos élcsapat a maga országában képes eredményesen cselekedni, s tudja kiharcolni az igazságos társadalmi rendet, amelynek vezérigéje: «Ha nem lehetünk mindnyájan gazdagok, akkor legyünk mindnyájan szegények», politikai síkon pedig «ha nem lehetünk mindnyájan szabadok, akkor legyünk mindnyájan és egyformán kötöttek». Ez a kötött társadalmi rend «demokratikus kollektívizmus», amelyben az egyén közvetlenül a közösségtől (esetünkben a magyar közösségtől, a magyar államtól) függ s nem egyes birtokosoktól vagy hatalmi érdekeltségektől, miután a lényeges termelőeszközök, azaz a tőke (üzem és föld) egyéni birtoklása helyébe az állami tulajdonrendszer lép, amelyet a mai hanyatló kapitalista társadalom jövőtépítő öntudatos rétegei, az ipari munkásság, a földmunkásság és «az alkotó értelmiség» vív ki, midőn harcos élcsapatához a cselekvés történelmi órájában odarántja magához az érdekelt nagy néptömegeket. «Az alkotó értelmiség»-et Veres Péter szerint a különböző osztályok közösségi gondolkodású, azaz szocialista vagy kollektivisták tehetségei teszik, akik a leg-

nagyobb tömegek érdekeit tartják szem előtt s akarnak és tudnak cselekedni az igazságosabb és egészségesebb kollektivistá osztály nélküli társadalomért. Ez a társadalom nem lesz zsarnoki, nem nyomja el az egyéni szabadságot, sőt a tehetséget és akarást felszabadítja, amennyiben az a közösség javát szolgálja; felszabadítja még az ösztönöket is a nép egészséges szaporodása érdekében, de megtartja a monogám házasságot s a faj, a nemzet jövőjét a faji ideáltípus szeretetében, s az ebből eredő egészséges házasságban látja, mely szükségképpen termékeny lesz, annál is inkább, hiszen a gyermekek felnevelése a szülőknek terhet nem jelent majd, mivel ez az állam dolga.

Nyilvánvaló ezekből, hogy az itt szereplő «nemzet»-fogalom biológiai értelmezésű s a «nép»-nél nem jelent többet; Veres Péter maga mondja, hogy a faj, nép, nemzet fogalmakat lényegileg egy értelemben használja. A marxizmusnak ez a «nacionális» formája jó ismerősünk: Lenin is hivatkozott az «orosz» eszmére, ha a szükség úgy kívánta, s ma a bolsevizmus újból nacionalista fázisnál tart.

Veres Péter Szocializmus-nacionalizmusát a MEFHOSz adta ki, amit érthetővé tesz a «népi gondolat» erőteljes jelentkezése az egyetemi és főiskolás ifjúság körében, ami viszont *Szabó Dezső*, *Németh László*, *Kodolányi János*, valamint a falukutatók munkásságának és a «népi gondolat» folyóiratainak (*Magyar Élet*, *Magyar Út*. . .) az eredménye és következménye. Veres Péter érintkezésbe került a főiskolás ifjúsággal, mely előadások tartására kérte fel; professzorokkal, *Győrffy István* pl. a néprajzi szemináriumban való előadásra kérte. A «megkiáltó»-nak meg kellett látnia, hogy tehetségét megbecsülik, meg kellett látnia, hogy a magyar megújulás vágya és akarása régebbi elvtársain kívül számos más magyar emberben is él, mégpedig magyarabban, mint eddigi elvbarátaiban. «Ebben a felismerésben sokat segített az is, hogy az igazi magyar értelmiségiek, úgy a diákok, mint az öregebbek között ugyanazt a kedves magyar magatartást találtam, mint a parasztok és a magyar munkások között. Nyílt, közvetlen hang és magatartás vett körül és — mit tagadjam — jól éreztem magam közöttük, még ha elvileg nem is voltunk egy véleményen. Hiszen ezek is a mieink — így éreztem —, ha talán a nyelvük és a modoruk nem is olyan egyszerű, mint a parasztoké. És mertem köztük mindenről beszélni, mertem közöttük őszintén szocialista lenni, mert éreztem, ezek nem szaladnak a rendőrséghez besúgni, hogy mit beszéltem, még ha nem is a szájuk íze szerint beszéltem. Ezek magyarok és a magyarság az én szememben, de a múlt magyarjai szemében is: a nemes gondolkozás

és a nemes magatartás.» (*Mit ér az ember, ha magyar.* 31. o.) A húszas-harmincas években megismerte Veres Péter a magyar öneszmélés íróit is, rádöbrent arra, hogy földmunkás osztályközösségén túl egyetemes magyar bajok és gondok vannak, amelyeket röviden a kapitalizmus és idegen uralom név alatt gondol összefoglalhatónak. Az előbbit illetően már a «Szocializmus-nacionalizmus»-ban azt vallotta, hogy hanyatlóban-elmúlóban van; a «Mit ér az ember, ha magyar»-ban megállapítja, hogy a magyarság a kapitalizmus előnyeitől elesett, a nagytőke hasznából neki csak szerény-szegény munkabér jutott. Közben pedig a kapitalizmus még szabadabbá *tette* az utat egy magyar álkultúra (irodalom, művészet, sajtó stb.) számára, holott kultúránk már amúgy is idegen hatások és hatalmak alatt nyögött politikánkkal együtt. Így hát kettős ébredésre és kettős felszabadulásra van szükség. Rá kell eszmélnünk magyar voltunkra, magyarságunk mély értékére s arra, hogy magyar mivoltunk és lényegünk elég létgyökeres (modern és divatossá is sülyesztett szóval «exisztenciális») ahhoz, hogy abból igazi magyar műveltséget fejlesszünk ki.¹ S ugyanakkor rá kell ébrednünk arra is, hogy sorsunk irányítását politikai téren is a kezünkbe kell vennünk.² De meg kell

¹ Magyar lényegünk mélyebb átéléséhez Veres Péter egyik útja az igazi magyar népi zene ősi-évezredes mivoltának megismerése volt. «Egy alkalommal... összetalálkoztam egy még nem híres, de komoly és becsületes népzene kutatóval. . . Elhívott magához s a feleségével együtt, aki szintén ilyen átélő magyar ember, bemutatott nekem a gyűjtésekből néhány régi magyar népdalt s bemutatták ezeknek ázsiai, tatár, kirgiz, cseremis, dűrjén stb. változatait is. Amikor meghallottam tatárul azt a hortobágyi pásztordallamot, amelyet én mint bojtárgyerek napról-napra dúdolgattam a gulya mellett, bizony mondom neked potyogtak a könnyeim. Valami csodálatos meghatottság fogott el, engem, az alföldi magános magyart, Európa árvagyerekét az ezeresztendő hangok hallatára. Ugyanazt a mély közösségi érzést éltem át, amit más alkalommal az osztályszolidaritás szép megnyilvánulásai hoztak ki belőlem. Fajtám ezeréves lelkét hallottam. Hallottam és megértettem. Nem kell már nekem magyarul többé, hogy mi a magyar lényeg s mi a magyar kultúra.» (*Mit ér az ember, ha magyar.* 66—67. o.)

² . . . «nekünk is saját magunknak kell kikínlódni magunkból a nekünk megfelelő formát. És itt engedjenek meg idegenből jött vezetőink, már nem hisszük tovább, hogy nem vagyunk alkalmasak. Ellenkezőleg: már azt hisszük, hogy ők nem alkalmasak. Bizonyíték rá az ezeréves kínlődés és bizonyíték a mai egyhelyben ragadás. Engedjenek hát minket, hadd próbáljuk meg mi kihúzni a kátyúba ragadt magyar szekeret.» (*Mit ér az ember.* 35. o.)

látunk azt is, hogy a burzsoá kapitalizmus ideje lejárt s új magyar életformát, azaz új társadalmi és gazdasági rendet kell teremtenünk. Ennek a lényege, hogy mindenki dolgozik, mégpedig társasan. Az egyéni termelés, vállalkozás, birtoklás helyébe közösségi forma lép. Meg kell itt állapítanunk, hogy Veres Péter korábbi határozott kollektívizmusa itt kevésbé éles formát mutat. A tőke államosításáról ennyit hallunk: «*« jobbak a termelés meghódítására törnek» (Mit ér az ember. . . 43. o.)* Ezek a «jobbak» az öntudatos-harcos szocialisták, az ipari munkásságnak az az élcsapata, amely az öntudatlan s kispolgári megalkuvásra hajló munkástömegek helyett is harcol «a többi érdekében is a kisebb munkaidőért, a magasabb bérekért, a szabadságért, a politikai és emberi jogokért és végül az új társadalmi rendért is».

A földtulajdon kérdésében Veres Péter a Szocializmus-nacionálizmusban szintén a kollektívizmust képviselte, ostort suhogtatott a kiscgazdák felett is, akiket mint «zsiros paraszt»-okat «basaparaszt» és «kupecparaszt» kategóriába sorolt. Hangoztatta, hogy nincs szükség a mai értelemben vett «földreform»-ra, mert a zsellér és törpebirtokos kiscgazdává emelése az individualisztikus birtoklás és lelkület folytán útjában állna a jövőnek, a magasabbrendű kollektív birtoklásnak és gazdálkodásnak. Ilyen értelemben a földreform fejlődésseljes és züllesztő folyamat, amelyet az öntudatos, jövőépítő földmunkásságnak vissza kell utasítania, azaz a maga tömegerejével politikai harcot kell ellene folytatnia. A «Mit ér az ember, ha magyar»-ban Veres Péter álláspontja mérsékeltebb, legalábbis megfogalmazásában. Vezető szempontja, mindenkinek dolgoznia kell. A magyar ember tud dolgozni, tud virtuskodni, de helyt kell állnia végül is a közösségért, a maga közösségéért, amelyben a dolgozó nép győzni fog, mert győzni akar, s akkor az övé lesz minden. A győzelemhez azonban sereg kell és vezér kell. A sereg a dolgozó népből, azaz a parasztokból és az ipari munkásokból fog kitelni, akikhez «a dolgozó és alkotó értelmiség» is csatlakozik. A nagy szociális átalakulás és megújulás nem jön meg magától, mert a történet a maga folytonos váltakozásaiban csak felkínálja az alkalmat a cselekvésre, de cselekedni, a maga céljai és érdekei szerint változtatni a meglevő állapotokon, a fennálló renden az embernek kell. A nagy tömegben kevés az öntudat, de felismeri érdekeit, ha az öntudatos munkás, paraszt és értelmiségi vezető réteg, a harcossal élcsapat eléletárja azokat. Az életösztön, a megújulás mindent átalakító vágya az élcsapat mellé sodorja a tömeget, amely nyomatékot ad az élcsapat s a vezér akaratának és megvalósítja a szo-

cializmust, ami «nem ábránd, hanem az egyetlen történelmi lehetőség, amely a jövőbe vezet». (*Mit ér az ember...* 30. o.) A szocializmus az egyetemes felszabadulás, a magyar nép számára magyar felszabadulás: szabad út arra, hogy mindenki az lehessen, amire tehetsége alkalmassá teszi; szabad út a legteljesebb kiválogatódásra, hogy a közösség érdekében mindenki a neki megfelelő helyre kerüljön. A felszabadulás lelkesedéssel tölti el a nép nagy tömegeit s eddigi kényszerű munkáját is szívesen végzi, mert a maga közösségéért dolgozik. Nem lesznek gazdagok és szegények, csupán emberek, akik megélik a munkájukból. Ez a szocializmus magyar lesz, mert az «igazi munkások» és az «igazi parasztok», azaz az ipari munkások és a földmunkások, akik legnagyobb részükben fajmagyarok, valamint a hozzájuk nőtt alkotó értelmiségek, a szociális és népi gondolat képviselői alkotják meg.

A «Mit ér az ember, ha magyar» a tehetséges parasztfíúhoz fordul s levélformában oktatja ki a közösségi élet nagy kérdészövedékében. Belőlük szeretné elindítani és kinevelni a harcossapatnak a földmunkásokból kikerülhető részét, amelynek csatlakoznia lehet és kell az ipari munkásság már meglévő öntudatos, azaz szociáldemokrata részéhez és az alkotó értelmiséghez. Ebből a hármas összetételű elitből kellene kikerülnie, szelektálnia a vezérnek, a kollektív lelkű hősnek. Ez a vezér nem köti magát egyetlen uralmi formához: ha a viszonyok úgy kívánják, pl. külpolitikai viszály, belpolitikai mozgolódás vagy forrongás esetén diktatúrát gyakorol, tekintélyi rendet tart; ha pedig a körülmények megengedik, a legteljesebb demokráciát engedi érvényesülni. Egy ilyen képlékeny rendszer mellett a magyar ember ki tudná fejteni minden erejét, tehetségét, virtusát, amivel jól járna a közösség és jól járna az egyén is. S akkor nyilvánvalóvá lenne, hogy «Mit ér az ember, ha magyar»: annyit ér, amennyit önmagából megvalósít, «Annyit, amennyit becsületben, bátorságban, okosságban, emberségben adni tud a világnak». (279. o.) Annyit ér ma, amennyit a burzsoá kapitalizmus alkonyán a szocializmusból, az egyetlen történelmi lehetőségéből magyar lélekkel, magyar becsülettel megvalósít.

* * *

Bizonyára sokan vannak, akik mindebben utópiát, vágyálmot, vagy legalábbis nagy-nagy túlzást látnak. Együttlátni a szociáldemokráciát, az agrárproletariátust s a magyar szellem elitjét, mint a magyar sors irányítóját, új magyar élet megteremtőjét! Tényszerűen valóban messze vagyunk ettől az állapottól. Mégis azt kér-

dezem: lehet-e, szabad-e ennek a három magyar rétegnek idegenül nézni egymásra? Hogy a magyar ipari munkásságnak kialakulása óta szinte a mai napig zsidó vezérkara volt, annak a magyarság csak kárát látta. Ha 1918 őszén szociáldemokráciánkat, teszem fel, egy *Szabó Dezső* irányította volna, vagy mai szabású «népi gondolat»-képviselők álltak volna élén, másként alakult volna a világháború utáni Magyarország sorsa. S miért állunk ma is olyan távol a magyar ipari munkásság mozgalmától? A szociáldemokrata párt egykor forradalminak ható követelése ma, amennyiben a polgári állam még nem valósította meg őket, szociálpolitikai törekvések. Viszont teljesen érthető, ha a polgári állam s a polgári gondolat elutasítja magától a negyedik rend kizárólagosságát, azaz proletárdiktatúrás államát. Épp ezen a ponton válik érthetővé: *mit ér az ember, ha Veres Péter*. «Gondolkodásom a szocialista ipari munkások és a legjobb magyar értelmiségiek magyar felfogásával azonosult. S így nemcsak az a kötelességem, hogy a parasztokat tanítsam, hanem az is, hogy a nemzeti közösség három nagy alkotó rétege, *a paraszt-ság, az ipari munkásság és az alkotó értelmiségiek* közt a megértést egyengessem. Hogyha elkövetkezik a történelemcsinálás ideje, ne kutya-macska barátsággal álljanak egymás mellett, mert ez megint a biztos bukáshoz vezet.» (*Mit ér az ember...* 8. o.)

Nem vagyok Veres Péterrel egy véleményen abban, hogy csak a földmunkásság, a gyári munkás és a kollektív lelkű értelmiségi teszi a nemzet gerincét és képviseli jövőjét. A nemzetből nem lehet kizárni a polgárt, legyen az kisgazda, nagyobb gazda, iparos vagy kereskedő. Nem hiszem, hogy a kollektív tulajdonrendszer önmagától új és jobb munkaszellemet és munkafegyelmet hoz létre. Az orosz üzemekben is kemény fegyelem uralkodik; másrészt pedig a Stachanov-rendszer versenyei fogják a legerősebb igába a munkást.

Én azt szeretném, ha Veres Péter nemcsak a földmunkások, az ipari proletariátus és a szellem szocialistái közt egyengetné a megértés útját, hanem a nemzet minden rétege között. Hogy egy népnek kollektív tulajdonrendszer nélkül is egységbe lehet fűződni, a német és olasz példa világosan mutatja. Viszont a népi-nemzeti rétegek egységesítése, a népi-nemzeti erők egybefogása nélkül, azaz valamilyen szocializmus nélkül ma nehéz jövőt elképzelni. Az utóbbi évek kormányelnöki programbeszédei mind ilyen irányban tapogatóztak előre.

Mit ér az ember, ha Veres Péter? Saját szavait felhasználva: amennyit becsületben, bátorságban, okosságban, emberségben adott és ad a magyar világnak. Ez pedig nem kevés. Én legtöbbször a

Számadás-t becsülöm könyvei közül, mert ez az a könyv, amelyet csak Veres Péter az ezer akadályon, nehézségen, szenvedésen magát felküzdő magyar kisémbert írhatott meg, s amellyel a mi időnk egyik legértékesebb magyar kortörténeti dokumentumát szolgáltatta. Szocialista könyveket írhatnak, írtak és írnak eleget; a Veres Péter érdeme, hogy magyar, gyökeresen és mélyen magyar akar maradni abban az új rendben, amelynek ő «megkiáltó»-ja. Indítást adhat s bizonyára ad is sok magyar embernek a lelkiismeretvizsgálatra, a számadásra, vagyis annak megvizsgálására, rendben van-e a magyar élet úgy, hogy Veres Péterek nőnek, vagy inkább sorvadnak el a *Gyepsor*-on.

Veres Péter várja a vezért. Tudja, maga mondja, hogy önmagát nem érzi vezéri elhívásúnak: félrecsúszott forradalmár vagyok. Rossz időben születtem, tehát irodalmár lettem». (*Mit ér az ember* . . . 7. o.) Szeretné látni vágyai beteljesedését, az új, igazságosabb, szebb társadalmat s magyarabb magyar életet. «A magamfajta irodalmárok örök szomjúsága, lásd, ebből ered. Áhítjuk a cselekvést, de a mi számunkra csak az a cselekvés, ha írunk a cselekvésről.» (145. o.)

A nem cselekvő jövő várók szívesen fordulnak a jövő reményteljes nemzedéke, az ifjúság felé. «Ifjú szívekben élek», mondta Ady Endre s az ifjú szívek felé fordul Veres Péter is. A vágyai szerinti jövőt és cselekvést a tehetséges paraszt-(földmunkás-) fiútól várja. Azt hiszem, nem sok röghöz kötött ifjú olvassa a megkiáltó írásait. S még kevesebb tudna eleget tenni közülük annak a követelménynek: «Nemcsak jó tudni, hanem szükséges is tudni, miben különbözik Konfucse Buddhától, Platón Aristotelestől, Aquinói Tamás Kálvintól, Hegel Kanttól, Bolyai Euklidesztől és így tovább.» (*Mit ér az ember* ... 15. o.) De a különböző közép-, középfokú és főiskolákban sok paraszt- és munkásgyerek figyel Veres Péter szavára. Ezek a magyar fiúk a középosztályba igyekeznek fel. Számuk ma jóval több, mint a háború előtt. De míg a háború előtti ifjúság egy liberális és békés világ aránylagos gondtalanságában nőtt fel s nem látta a magyar ég borzalmas borulásait, addig a mai ifjúság olyan körülmények közt nő fel, amelyekben egész társadalmunk, s benne országunk is, szinte állandó veszélyben van s minden eresztékében ropog. A léket (vagy maibban: bombát) kapott hajó utasainak és matrózainak hangulatában él s tudja, hogy élete attól függ, meg tudja-e menteni a hajót. Belőlük új, szociálisabb, felelősebb középosztály nő fel, amelyik meg fogja találni az utat a nemzet minden rétegéhez. S ha megtalálta, köszöni majd Veres Péternek is, s hálás lesz iránta az egész nemzet is.

Trócsányi Dezső.

AZ ÚJ TÁRSULÁS TÉNYEZŐI ÉS FELTÉTELEI

A kiváló német szociológus, Michels fejt ki egyik könyvében, hogy a társulásnak, a csoportképződésnek egyik legfontosabb feltétele a társulok hasonlósága. Hogy ezt a legkülönbözőbb népek is megérezték, azt közmondásokkal szemlélteti. Így idézi a német közmondást: «Gleich und Gleich gesellt sich gern», azután a franciát: qui se ressemble se rassemble és a vastag fogalmazású, de igen jellemző olaszt: mogli e buoi dei paesi tuoi.

A szociológus számára izgalmasan érdekes kérdés a mai világháború kibontakozását követő társadalmi átalakulás prognosztikona pszichológiai sikon. A lelki magatartás mai képletei általában kevés használható adalékot nyújtanak a prognosztikon felállításához. Ez érthető, egészen természetes. Végsőkéig menő küzdelem idején az aspectus momentí még erőteljesebben veszi birtokába a szemléletet, mint annak előtte. A társadalom objektív megfigyelője azonban azt is kénytelen észrevenni, hogy a jelenlevő pillanatkép maradátságai igényénél is erősebben befolyásolja az előrelátást az egyéni és tömeghatásokból fakadó érzelmi színeződés. Továbbá azt, hogy a nagy küzdelmek erőtáplálékot kapillarizáló gyökérrendszere lehet a társadalom mélyen ágyazott alapzatáig s ezzel a felszínen szemlélhető reális küzdelem mellett egy spirituális küzdelem is kialakul, amelynek erőhullámai csak érzelmek és hangulatok keltésére, színezésére elegendők s a realitás szikláin megtörve visszatüremlenek az intellektus műhelyének küszöbe előtt. Mindenki érzi, hogy a régi világ alappillérei remegnek, de nem tudja lemérni a spekulatív elme nyugalmaival az ígérkező új társulási elvek és folyamatok rendjét és mikéntjét. A Michels-kívánta hasonlóság-követelmény az ellentéteket kiegyenlítő társuláshoz még a társadalomszemlélet elemi tényei és elvei tekintetében sem található fel. A nagy küzdelem részesei az aktivitás momentumában a felfokozott akaratkoncentráció miatt ezt érthetően nélkülözik. Miképen alakul azonban a szemlélőknek, a küzdelem inaktív függvényeinek lelki magatartása és konstruktív képzelete a társadalmi átalakulások nagy *szellemi* viharában, mely a reális küzdőtérnél jobban rázza a megkímélt oázisokat.

Ehhez a kérdéshez szolgáltat érdekes és tudományos célra használható adalékot egy semleges országból származó újságcikk, mely «A rend lovagjai» címmel nem régen jelent meg.

Bár az új rend — írja a szerző, — még nem uralkodik sem a dolgok folyásában, sem az emberek gondolkodásában, mégis sokat beszélnek róla. Azt hiszik, hogy e szörnyű háborúban egyik vagy

másik fél győzelme vagy minden rossz elkövetkezését vagy a legvéresebb remények teljesedését fogja jelteni. Míg polgártársaink egyik része aggódva kérdezi, vajjon a viharban meg fogja-e őrizhetni apró örömeit, kényelmét, kis erényeit és bűneit, addig a másik rész ellentmondást nem tűrő hangon hirdeti, hogy az új szelek mint szalmaszálát sodorják el mindezeket. Mi következik? — kérdezik és egyesek a félelem hideg verítékével, mások az elragadtatás extázisával várják, hogyan dönti el sorsukat a hadiszerecsse, mint-hogyha nemzetünk jövője nem a mi hitünktől, munkánktól függene s attól az erős akarunktól, hogy hívek maradjunk országunk lelkehez, önámítás volna azt hinni, hogy vannak végleges megoldások, amelyek vagy bajt bajra halmoznak vagy megoldanak minden problémát. A történelem minden fordulójánál látni vélt új horizont nem egyéb merő illúzió. Az emberek nem pusztá játékszerei egy nem tudom miféle fejlődésnek, mely könyörtelenül teljesedik be felettünk anélkül, hogy befolyásolhatnók s végeredményben ők csupán annak haszonélvezői volnának vagy csak a veszteségszámlát fizetnék. Nem csak azt nem sejtjük, mi lesz a küzdelem vége, de az is ismeretlen előttünk, mit jelentene hazánk számára az egyik fél győzelme vagy a másik veresége. Viszont tudjuk, hogy ha hazánk érdemes akar maradni fennmaradására, nem az a kötelessége, hogy egy ismeretlen rendhez alkalmazkodjék, hanem, hogy megőrizze saját öntudatát, amely független attól, hogy pillanatnyilag kinél a hatalom. Az az erkölcsi rend, melynek minden honfitársunknak lovagjává kell szegődnie, nem az emberektől származik. Az egyetlen új rend, amelyet uralkodóvá tehetnek, csak az lehet, amelyet maguk diktálnak maguknak.

Eddig a semleges kortörténeti tanú vallomása, mely lényegileg az önmagához való hűségben, ámde nem a régi változatlan fenntartásában jelöli meg a vihar sodrától megkíméltek jövőbiztosító magatartását. Benne van valaminő, a nemzet egyéniségének megfelelő új rend igénye. íme a pusztító vihar termékenyítő hatása mint a társadalmi megújulás vágya, mint történelmi szükségszerűség. A szülés fájdalmát az sem kerüli el, aki idegen eszmétől termékenyült, de csak oly gyermeket szül, aki hozzá hasonlít. Persze, nagyobb az úttörő kínja. Hogyan is írja Nietzsche, a német felemelkedés filozófiai előfutára?

«Ti alkotók, ti felsőbbrendű emberek! Akinek szülnie kell, az beteg; aki pedig szült, az tisztátalan. — Új gyermek: ó mennyi új szenny is jó vele világra! Félre veletek! És aki szült, annak tisztára kell lelkét mosnia! (Zarathustra IV.)

Szombatfalvy György.

SZOCIOLÓGIAI ÉRDEKLŐDÉS A BUDAPESTI SAJTÓBAN

Vájjon mennyi érdeklődést tanúsít napisajtónk a társadalom megismerése és a mi magyar társadalmi problémáink szolgálata iránt? Erre a kérdésre kívánok megfelelni az alábbi sorokban.

Az újságok korlátolt terjedelme és a világháború, mely körülöttünk folyik, nem hagyhatók figyelmen kívül vizsgálódásunknál. Természetes, hogy a szűk keretek között elsősorban a háborús hírek és a rendkívüli viszonyok miatt szükséges közérdekű közlemények foglalják le a napisajtó, az újság-tér legnagyobb részét s köznapokon alig is tudnak egyebet közölni, mint ezeket és a napi érdekű híryanagot. Vasárnap más a helyzet és különösen más a nagy ünnepeken, amikor lényegesen nagyobb térrel rendelkeznek. Ezért egy napi, mégpedig a húsvéti (április 13.) újságokra szorítottam szemlémet, abból indulva ki, hogy a helyzet megvilágításánál elsősorban az újságok közötti különbség lesz tanulságos, mégpedig a szociológiai érdekű anyag terjedelme és tartalma szerint egyaránt. Csak a reggeli lapokat vettük figyelembe, hiszen a déli és esti lapok terjedelmé még ünnepi számnál is aránylag szűk és az esti lapok egy része már reggeli test vérlapjában megvizsgáltott.

Előrebocsátom, hogy a belpolitikai cikkeket és híryanagot, ha az egyszerű vezércikk vagy pártpolitikai természetű írás volt, kirekesztettem a szociológiai jellegű anyagból s szigorú következetességgel azt vettem csupán számba, ami vagy elméleti vagy gyakorlati vonatkozásban társadalomtudományi kérdést ragadott meg, vagy a társadalomnak — akár egy részletprobléma tekintetében — megismertetésére szolgált vagy erre valamelyest alkalmasnak látszott.

Az egyes lapok tanúságtételéről a következőkben számolok be:

1. *Friss Újság*. A lapban társadalmi kérdést tárgyaló cikket nem találtam, figyelembe vehető azonban Láng Jánosnak «Szép magyar húsvéti szokások» című másfélhasábos kis cikke. A kispolgárság legszegényebb rétegének e lapja tehát a társadalmi kérdések iránt semmi érdeklődést sem tételez fel olvasóközönségében.

2. *Függetlenség*. E jobboldali újságban sajátképen társadalomismertető cikk nincsen, vannak azonban történelmi tárgyúak, így Trócsányi Zoltán: Hétszáz év előtt indult Magyarországra a tatárjárás c. cikke, egy névtelen írása (Tűzrendészet Paris városában 200 évvel ezelőtt). Részben riport, részben társadalomrajz, mely a múltra is visszatekint, Somosvári Károly Gönci levele. Diószeghy Miklós falusi interjút írt «Júdás-pörkölésről, Pilátus-verésről és más

kedves népszokásokról». Egy cikk jöhet még itt szóba: a közgazdasági vezércikk, mely «Belátást, jóerkölcsöt, önzetlenséget» címmel a gazdasági életben tisztább, szociálisabb felfogás érvényesítését sürgeti. A lap nem érzéketlen a szociális szempontok iránt, de a társadalmi kérdések szőnyegrehozatalától tartózkodik.

3. *Magyar Nemzet*. A vezércikkben Szekfű Gyula «Feltámadás» címen a magyarság sorskérdéseiről, a magyar feltámadás nehézségeiről elmélkedik. Arató András román problémát fejteget «A szláv befolyás és az asszimiláció problémája Romániában» címmel. A nemzetvezetés problémakörébe tartozik az az öt hasábos közlemény is, amelyet a szerkesztő Teleki Pál testamentuma címmel állíttatott össze. Nemzetpolitikai és a magyar falu kérdéseiről több közleményt olvasunk. Bártfai Erzsébet «Adhat-e új életformát társadalmunknak a parasztság?» címmel a városi civilizáció továbbterjedéséről, a parasztság polgárisodásáról ír. Ebben a tárgykörben mozog Kovács Imre cikke is a Márciusi front címmel, amelyben a háború után várható új osztály helyzetet, a parasztság és munkásság jövőjét tárgyalja. Izsáki Margit riportot ír egy faluból a menhelyi gyermekek sorsáról. A magyar múlt egyes kérdéseit társadalomismereti jelleggel hozzák szóba Kemény István és egy T. S. V. jelzésű író. Az előbbi *Történelem az iskolában* címen a különböző fajú és fokú iskolák tankönyveiből szedte össze a riportszerűen érdekes adatokat, az utóbbi pedig a nagy orosz birodalomban szétszórtan élő rokonainkat ismerteti. Érdekes még sajtószociológiai vonatkozásban a «Nyílt tér» rovatról írt apró tanulmányok sorozata, amelyben más-más író a «nyílt tér»-nek a történelem, a közérdek, a közgazdaság, a politika, a közönség, a sajtó függetlensége, az irodalom, a riportázs és az ingatlanforgalom szempontjából való szerepéről nyilatkozik.

A *Magyar Nemzet* messzemenően érdeklődik magyar sorsproblémák és a falusi nép érdekvédelmének kérdései iránt, mindez azonban a szociológiai problémalátás mellőzésével jelentkezik, mert egy-két falukutató szociográfustól eltekintve a lap nem juttatja szóhoz a társadalomtudomány munkásait.

4. *Magyarország*. Egyetlen szociológiai érdekű cikk Féja Géza három hasábos cikke, amelyben *A régi magyarság* címen a magyar öntudat néhány régi emlékét idézi fel.

5. *Magyarság*. Bodnár István egy régi nemzetpolitikuskunk: Beksics Gusztáv emlékét idézi fel «a jövőbelátó nagy újságírót, akit nem hallgatott meg a pusztuló Magyarország». Zöldes István «Hibák, körülmények, tanulságok» címmel az irodalom és a közönség

viszonyát fejtegeti. Magyar probléma még Roósz József: Földreform vagy parasztpolitika című könyvének gyermekgűl megírt beharangozása, továbbá egy riport a kassai zsidóságról. Ezen kívül n. L. L. két cikket írt még a zsidóságról, egyet a lengyelországi gettókról és gettó-életről, a másikat a budapesti háztulajdon roppant mértékű elzsidósodásáról. Egy cikk Friedrich Hasselbacher aláírással «a szabadkőművesség alkonya» címen olvasható.

Mint látható, ez a lap erősen pártpolitikai célok szolgálatában műveli a társadalmi kérdéseket, világnézeti horizontjában meg lehetősélen elmosódnak a magyarság sokféle ágazó élet érdekeiben jelentkező problémák.

6. *Nemzeti Újság.* Tóth László vezércikke (Ezeréves határok) beállításában nemzetpolitikai szempontú. Magyar sorskérdések iránti érdeklődésről tanúskodik az is, hogy a szerkesztő lenyomatta az ünnepi számban Teleki Pálnak «A magyarság hazája» című cikkét, mely eredetileg a Magyar föld, magyar faj c. könyvben jelent meg. Egy kisebb cikk a délvidéki magyarság helyzetéről és egy könyvismertetés (Gazdasági szellemre nevelés) egészíti ki társadalmunk kérdéseinek tárgyalását. Általános szociológiai érdeklő Mihelics Vid terjedelmes ismertetése Salazar portugál államvezető gondolatairól, egy hír Spanyolország népesedési politikájáról, végűl az Európa népeségéről szóló kis hír.

7. *Népszava.* A szám tele van szociológiai érdeklő közleményekkel. Szakasits Árpád «Feltámadás» c. vezércikke az emberi boldogság, a társadalmi igazság eszméjének sorsáról elmélkedik s a szocializmus jövőjéről. Buchinger Manó «Régi de időszerű probléma» címen a nemzetiségi kérdésről ír, kiemelve a munkásosztály hagyományos nemzetiségi egyetértését. Kéthly Anna a nők, a női munkások válságos helyzetét világítja meg a mai gazdasági életben. Egy névtelen cikke a Székelyföld gazdasági bajait ismerteti. Földes Mihály a gép elleni harag oktalanságát magyarázza meg. A munkásöntudat és az összetartás érzületének erősítésére szolgál a Golgota címen összefoglalt néhány történeti miniatűr, amelyek során Tiberius Gracchus, Spartacus, Szókratész, Giordano Brúnó, Fr. Ferrer, Morusz Tamás, Jaurés, Geier Flórián, továbbá nevezetes magyar és orosz forradalmárok emlékét idézi fel a lap. E 3 oldalas történelmi cikksorozat után ugyancsak 3 oldalon szocialista világkép címén a földrészek (Európa, Ázsia, Amerika) államaiban észlelhető politikai, gazdasági, társadalmi helyzetet ismertetik főleg a munkásosztály küzdelmeinek szemszögéből. Szöllős Henrik háromhasábos cikkben összefoglalja a biológiai társadalomszemlé-

let tétéleit. Ács Tamás: Feladatunk és törekvéseink címen cikk-sorozatot kezd a «szociálista társadalomtudomány-ról. Kovács Imre «A paraszt-életforma csődje» címen ír, Kállai Gyula: őszinte szavak egy mozgalomról címen a parasztság felemelését célzó Márciusi Front mozgalomához tesz megjegyzéseket. Végül Darvas József: «Népi írók útja» címen ugyanennek a mozgalomnak irodalmi kérdéseit tárgyalja.

Íme a Népszava, mint az ipari munkásság lapja a társadalmi kérdéseket (igaz: osztályérdek szemszögéből és az osztályharc érdekeit szolgálva) az érdeklődés tengelyébe helyezi.

8. *Pester Lloyd*. A vezércikk (Kelemen Krizosztom: Egy nemzet tavasza. A magyarság lelki egységének biztosítása) történeti keretbe helyezett elmélkedés a magyar sorsról és hivatásbetöltésről. Csekey István bírálata Joó Tibornak A magyar nemzeteszme című könyvéről szintén szociológiai, alapvető, magyar társadalmi problémát fejteget. Társadalomtörténeti cikk Erdős Jenő: «Civis Debrecinien-sis sum» című rajza. Túllépi a tisztán gazdasági szempontú kereteket a lap három nagy interjúja a magyar gazdasági élet jövő feladatairól: Balás Károly mezőgazdasági kivitelünk lehetőségeiről, Knob Sándor a magyar ipar és Mutschenbacher Emil a mezőgazdaság feladatairól tesz társadalmi beágyazottságú nyilatkozatot. Egy közlemény német húsvéti szokásokat ismertet.

9. *Pesti Hírlap*. A lap társadalmi érdekű cikkei: Herczeg Ferenc író, Benedek László orvostanár és Gerevich Tibor műtörténész párhuzamos nyilatkozata a mai emberről, Ballá Antal Széchenyi pályájáról írt tartalmas cikke és Ortutay Gyula: Húsvéti magyar szokások című írása. Ide sorozhatók még Suhay kis cikke (Horvátok és magyarok), Pados Pál riportja a székely cselédről, Kelemen Ernő riportja a zöldkeresztes védőnők tanfolyamáról és Sándor Albin genfi levele.

10. *Új Magyarság*. A vezércikk (Milotay István: A nagyszerb végzet) a történelmi igazságszolgáltatás egy esetét tárja fel. Négy riport «Thold Dezső, Dövényi Nagy Lajos, Örsy Gábor és Széfeddin Sefket bey beszámolója a Szolnok-Doboka megyei, mármarosai, szilágysági és a csúcsai románság magyar eredetű népelemeiről ad színes leírást. Másik, szintén kollektív munkával megvilágított kérdés a család válságának problémája, az otthon, az egyke, a családi élet bajai. (A két utóbbi Batizfalvy János, illetőleg Szentmihályiné Szabó Mária tollából.)

11. *Újság*. Társadalmi vonatkozású Lukács György vezércikke a nemzetek közötti békéről, Erdős Iván riportszerű beszámolója

egy amerikai körkérdésről, mely a civilizációról ismerteti az amerikaiak felfogását, végül egy riport az új francia alkotmányról.

A terjedelmes lap egy-két nemzetközi érdekű kérdésben találta meg olvasói társadalmi érdeklődését kielégítő tárgyat.

Ennek a tartalmi szemlének nem feladata bírálatot mondani a napilapok cikkeinek tartalmáról és értékéről. Tisztán a szociológiai érdeklődés irányát és mértékét kívánjuk most érzékeltetni. Erre szolgál az alábbi táblázat is, amely a lapok társadalomtudományi érdekű cikkeinek terjedelmét tünteti fel.

	Terjedelem		Társadalomtudományi érdekű	
	oldal	hasáb	hasáb	%
Friss Ujság	22	66	1·5	2·3
Függetlenség	24	120	12·9	10·1
Magyar Nemzet	40	200	46·6	23·3
Magyarország	20	80	3	3·7
Magyarság	32	128	15·5	12·1
Nemzeti Ujság	32	128	13·5	10·5
Népszava	32	128	48·8	73·0
Pester Lloyd	32	128	20·9	16·3
Pesti Hirlap	26	104	16·3	15·7
Uj Magyarság	32	128	27·5	21·5
Ujság	40	200	10·0	5·0
		1410	216·5	15·3

Ha valaki e kis összeállításból az egyes újságok olvasóközön-ségére és ennek a magyarság illetőleg, az emberiség társadalmi kérdései iránt való érdeklődésére kíván következtetni, ezt beszámolóink alapján még nemzetünk behatóbb ismerete nélkül is megteheti. Az érdeklődés nem csak az egyes emberre, hanem a társadalmi rétegekre, emberi csoportokra is jellemző. Sz. Gy.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Carl Schmitt: *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes. Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols.* Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg, 1938., 132 l., 8°.

A mai német jog- és állambölcseleti irodalom ismert kiválósága, akit általában az ott uralkodó irányzat elméleti vezérharcosának tartanak s akinek annak idején nagy feltűnést keltő GroBraumordnung-elmélete a Német Birodalom külpolitikájának is egyik alapja lett, a nagy háború előestéjén a politikai és jogi gondolkodás történetében annyira jelentős angol gondolkodó főművének szentelt figyelemreméltó tanulmányt, amelyet a nála megszokott színvonalon és írásművészetén kívül a hazájában hatás nélkül maradt angol gondolkodó iránti rokonszenv és szinte fenntartás nélküli elismerés jellemez. A már életében és még inkább elhunytá után — okkal vagy ok nélkül — racionalista, szenzualista, individualista, materialista, sőt ateista hírnevébe keveredett Hobbes az utókorra örökül hagyott gondolatvilágának szenvedélyesen ellentétes megítélésében egyfelől Macchiavellivel osztozott — akit Carl Schmitt oly szívesen ismer el Hobbes-szel együtt «valódi» politikai gondolkodónak —, másfelől Platóval, Hegellel, Nietzschevel és legújabbán Sorelrel egyetemben a politikai gondolkodás egyes klasszikusainak abban a fátumában, hogy teljesen eltérő, sőt ellentétes irányok származtatják le tőle családfájukat. A XVIII. század végén és a XIX. század alkotmányos küzdelmeinek korszakában Hobbes neve az abszolutisztikus rendőrállam gyűlöletes megtestesítője, de ugyanőt a jeles német társadalomtudós F. Tönnies nagy Hobbes-tanulmányának a XX. század fordulóján s a két háború közötti weimari korszakban megjelent különböző kiadásaiban a jogállam és a demokrácia egyébként nem teljesen egybevágó eszményének szószólójaként igyekszik feltüntetni. A totalitás «korszakmájával» szembeállító nyugateurópai irodalom pedig ismét Hobbésben véli felfedezni «a polemikus ősképet «mindannak, amit» a «totalis állam» és a «totalizmus» alatt ért és benne látja a totalis-

mus filozófusát és «egyházatyját». A legújabb német irodalom pedig, bár nem fogadja el, hogy uralkodó eszméi az angol filozófustól származnak, hódoló elismerés kíséretében igyekszik a még Hegel által is «hírhedtnék» tartott jeles állambölcsező jó hírnevét helyreállítani, mint annakidején azt Fichte Macchiavellivel szemben tette.

Mi az oka bölcsezőnk e sokféle megítélésének? Annak a szimbólumnak szellemtörténeti fátuma — feleli Carl Schmitt —, amely az oly gazdag és sokoldalú munkásságú bölcsező nevével összeforrott, s amelynek bonyolult menetét sem a nyelvtörténet és szövegkutatás, sem a rendszerező fogalmi elemzés, sem a légvonalban haladó eszmetörténeti logika nem képes követni, csak a szellemtörténeti lényegszemlélet. Ez a szimbólum pedig, amely nem csupán Hobbes bölcsezői hírnévére vált végzetessé, de — C. Schmitt véleménye szerint, amelyet ezen a ponton túlzottnak kell tartanunk — hallatlan impresszionáló és szuggeráló erejénél fogva az egész európai politikai fejlődésre is, nem más, mint állambölcseleti főművének rejtelmesen hangzó címe, a *Leviatán*.

Mint ismeretes, a név az ó-héber mitológiából ered, első előfordulási helyén (Jób 41, 33.) óriási vízi állatot jelent, mely minden élőlénynél hatalmasabb, még Behemótnál, a legerősebb szárazföldi állatnál is, majd (íz. 27, 1.) a kígyósárkány, egy szóval (az isteni gondviseléssel szemben bukásra ítélt) veszélyes erő rémképe lesz, a keresztény patrisztikában az ördöggel azonosul, míg a kabbalisztikus zsidó irodalomban, mint a zsidósággal szemben ellenséges pogány világhatalmak jelképe jelenik meg és egyes szerzők szerint (itt szerzőnk tudását másodkézből meríti, az eredeti forrásokra való hivatkozás ezen az ugróponton sajnosan hiányzik) Isten által legyőzve és feldarabolva a paradicsom üdvözlőjeinek eledeléül fog szolgálni. Ugyanekkor a nem zsidó népek ősi gondolatvilágában a kígyó és a sárkány mint jóságos, védő istenség szerepel s ez a jelentés Angliában a középkor végéig megmarad. Ezek a beavatottnak fenntartott jelentésváltozások és homályba vesző bonyolult hitregei összefüggések azonban nem maradtak hatás nélkül az európai népek nagy politikai vitáira.

Mi hát a *Leviatán* ezek után Hobbesnél C. Schmitt szerint? Az állam szimbóluma: az 1651-ben megjelent első kiadás művészi kivitelű címlapja apró emberkékből összeállított méltóságteljes óriást ábrázol, aki a világi és egyházi hatalom jelvényeitől övezve, védőleg terjeszti kardot és püspöki pásztorbotot tartó karjait egy virágzó táj felé, a mottóval választott bibliai szöveget érzékítve: *non est potestas super terram quae comfiaretur ei*. Ez nem a hagyo-

mány Leviatánja, sárkány-, kígyó-, krokodil- vagy cethalformájú szörnyetege: az állam Hobbesnél a társadalmi szerződés által *meszterségesen* létrehívott állati vagy emberi lény (*magnus homo, animál artificiale*), más helyütt (s ez felel meg legjobban metafizikai kiindulásainak) gép, *machina machinarum*, a mechanika klasszikus századának szellemében, amely embert, állatot, sőt növényt is csak mechanizmusnak tudott elképzelni. Miért választotta hát ezt a bizarr szimbólumot? Egyszerűen — feleli Carl Schmitt — «jó angol humorból», annak is ellenére, hogy hódolatig menő lojalitásból az államban halandó istent (*deus mortalís*) is kész látni; de a bibliai név mögött lappangó alattomos jelentéstartalmaknak az angol bölcselőnél semmi nyoma nincsen. Semmi mást nem akar ezzel, mint hatásos bibliai szimbólummal és idézettel juttatni kifejezésre mint a társadalom előtti «természeti» állapot zűrzavarának véget vető államhatalomnak minden földi lényt felülmúló erejét, amellyel a gyöngék érdekében féken tartja az erőseket. Ezt annál inkább megtehetette, mert éppen a XVII. század első felében a középkor daemónomániája, amely a reformáció korának gondolatvilágában, éppen a Leviatánnal kapcsolatban, még erőteljesen él, az új szellemség hatása alatt hihetetlen gyorsasággal eltűnik, bár a kortársak csak úgy, mint maga Hobbes is, vihartól való félelmükben csakhamar bezárják az ablakot a betoluló friss levegő elől. A középkor rettegett gonosz szellemeinek nevei, mint az egykorú festők képein is látjuk, ebben a korszakban szatirikus-humoros mellékízt kaptak.

Mint láttuk, Hobbesnek az államra vonatkoztatott gondolatképében, amelyben mitikus egységgé szövi össze a gép, állat, ember és istenség fogalmi elemeit, a gépi jelleg a túlnyomó. Ebben csak követi a százada uralkodó gondolatirányát, amelyben az addigi animisztikus mitológiát — Mach szavai szerint — egy mechanisztikus mitológia váltja fel. Csak a XVIII. század végén következik be a mechanizmus és organizmus ellentétének mai fogalmazásban való szembeállítás.

C. Schmitt azonban a gép metaforájában a további politikai fejlődés nehezen megkülönböztethető szálainak újabb rejtett csomópontját véli felfedezni. Innen ered szerinte az államnak merő mechanizmusként, tetszés szerinti célra felhasználható készülékként való felfogása, amiben szerinte a nyugati liberáldemokrácia a bolsevizmussal megegyezik; ez a kiindulási pontja annak a XVII. században éledező vallási toleranciával kezdődő folyamatnak, amelyet szerzőnk más tanulmányaiban az állam bel-

politikai semlegesítésének nevez, az állam agnoszticizmusig menő közömbösségének a kebelében lappangó vagy megnyilvánuló világnézeti ellentétekkel szemben, ami a liberalizmus végső eszménye volt. Mindebből Hobbesnél, az államegyház hívénel csak annyi található, hogy az állam döntéseinek, szabályainak és mindannak részére, amit azok a *cuius regio, ejus religio* világában magukban foglaltak, csak az *auctoritas*, de nem a *veritas* érvényességét követelheti. Az állam missziója az, hogy saját kebelén belül békességet teremtsen; ezt pedig csak megtámadhatatlan döntések révén érheti el, melyek nemcsak az ellentétes érdekek, de az «igazság» igényével fellépő tanok terén is megilletik, mert övé a szellemi hatalom is és minden alattvalóra kötelező döntései az igazság képzetét épügy abszorbeálják, mint az igazságossággal kapcsolatos képzeteket: minden racionalitást épügy, mint minden legalitást. Az egész gondolatmenet háttérében azonban, amelyet C. Schmitt más műveiben a *decizionismus*¹ találó terminusával jellemez, félreismerhetetlenül Hobbes metafizikai agnoszticizmusa s egyben kiirthatatlan individualizmusa húzódik meg, amelyik egy fontos — C. Schmitt szerint végzetessé váló — fenntartáshoz vezetett: az ilyen döntés kötelező ereje csak a külső hitvallásra terjed ki, míg *intra pectus* a gondolat szabadsága hozzáférhetetlen. Ezen a ponton kapcsolódik be a modern «neutrális» állam a politika és vallás tökéletes egységével záruló, bámulatosan egységes gondolatmenetbe: a jogi (nem teológiai) értelemben vett egyéni gondolati és lelkiismereti szabadsággal, amely kiindulási pontjává lesz a liberális alkotmányrendszerre jellemző egyéni szabadságjogoknak.

Már néhány évvel a Leviatán megjelenése után felfedezi az «első liberális zsidó» ezt az alig látható törést: Spinoza. Míg az angol bölcselelnél a köznyugalom és a szuverén hatalom jogai állanak előtérben s az egyéni gondolat szabadság csak rejtett végső fenntartás, addig Spinozának a Leviatán nyomdokait követő *Tractatus*ában az egyéni gondolat szabadság, a *libertas philosophandi* lesz az irányadó alaptétel, amellyel szemben a nyilvános béke és az államhatalom szükségszerűségei a fenntartás másodlagos szerepébe szorulnak vissza. Ez a «zsidó lényiségből» eredő jelentéktelennek tetsző megfordítása az eredeti gondolatmenetnek döntő fordulat a Leviatán sorsában. Az élet külső és belső szférájának ez a fordított aránya Pufendorf és Thomasius művei által utat talál

¹ L. Ruber József: A jogi gondolkodás új útjai. Társadalomtudomány, 1936. évf. 146.

a német szellemi életbe, és a Leviatán címlapján még a lelki hatalom emblémáival övezett, az élet minden megnyilvánulása felett uralkodó államhatalomnak a pusztá rendfenntartás tisztére való szorítása *communis opinio*-vá, egy Goethe és Kant előtt is magától értetődő hitvallássá lesz. És hogy a Hobbesnél még csak csirájában található gondolatból ilyen, az ő elgondolásaival merőben ellentétes hatalmas áramlat nőtt ki, amely hova-tovább az alkotmányjogi fejlődés felett is úrrá válik, azt C. Schmitt szerint a XVIII. század szerteágazó titkos mozgalmi mellett első sorban a pihenést nem ismerő zsidó szellemnek kell tulajdonítani, amelyet ebben a korszakban a berlini Moses Mendelssohn képvisel, a következő században pedig a belső életerejétől megfosztott, «neutralizált» s ez által a pártok játékszerévé tett liberális «jogállam» doktrínának kifejtése a szintén zsidó származása, a maga korában konzervatívnak tartott J. G. Stahl-ra vár.

Most jut ismét szerephez a Leviatán már-már feledésbe ment mítosza és itt kezdődik, C. Schmitt kifejezésével, a «szimbolum kisiklása». Az élet külső és belső oldalának megkülönböztetése, és az államnak az előbbi terére való korlátozása halált hozó betegség csirája lesz a *magnus homo*-ra, az államnak az istenséghez hasonlított szuverén személyére. A nagy meglátás, a mechanizmus és gép metaforája valóra válik a XVIII. és XIX. század folyamán egyre tökéletesebben megszervezett állami igazgatás gépi pontossággal működő apparátusában, de Hobbes elgondolásának lényege, a hatalmi (rendőr-) állam veszendőbe megy, hogy helyet adjon az alkotmányos «jogállamnak», melyben a törvények az államhatalom erő kifejtésének korlátai lesznek, a világnézetileg semlegesített, belső tartalmától megfosztott közhatalom pedig az államon kívül álló hatalmak instrumentumává lesz, amelyeket szerzőnk a XVI. század jezsuita állambölcslőjének, Bellarminnak az állam és egyház viszonyáról tanított elméletéből nem célzat nélkül kölcsönvett műszóval «indirekt» hatalmaknak nevez: ezek az «indirekt» hatalmasságok, Figgis angol publicista szavai szerint, végül is «karikát húznak a nagy Levian orrába». És mi lesz az állam természetes életerejének és belső egységének ábrázolására igazi mitológiai képzelettel elgondolt szimbólumból? Grotteszk torz- és rémkép a Leviatán nevének ismertetésünk bevezetésében jelzett hagyományos zsidó értelmében, amely C. Schmitt szerint az állam elleni ellenszenv tudatalatti forrása lesz, míg a rombolás erői felülkerekednek, a XX. század forradalmi válságaiban az állam diszkreditálásának műve betetőzést nyer és beteljesül a kabbalista vízió:

a nagy Leviatánt feldarabolják és megeszik. Végül is ezek a végső fejlemények egy ellentétes irányú politikai felfogásnak válnak kiindulási pontjává. — Hogy a balsikerű jelkép valóban ily végzetes szerepet játszott, ami exakt bizonyítékokkal a dolog természete szerint nehezen támogatható, erre nézve szerzőnk egyrészt a nagy német büntetőjogásznak, Feuerbachnak a XVIII. század végén közzétett polemikus iratára hivatkozhatik, amely «Anti-Hobbes» helyett inkább az «Anti-Leviathan» címet viselhetné; másrészt az új Németországban nagy tiszteletnek örvendő és szerzőnkkel sok rokoneszmét valló Nietzschének az államra mondott megdöbbenő szavaira, amelyek úgy látszik tényleg a Leviatán lidércnyomásának a hatása alatt jöttek létre s amelyeket méltán lehet az államellenes szellemi irányzat végső állomásaként felfogni: «das kalteste aller Ungeheuer».¹

C. Schmitt mindvégig vonzó és érdekes munkájában a maguk jellegzetes egyoldalúságában tükröződnek a jelen nagyhatású eszmeáramlatai a szellemi múlt egy tükördarabjának visszfényében. A rövidsége mellett is tartalmaz kis könyv ekként egyformán segíti elő a múlt megismerését és a jelen megítélését. *Ruber József.*

Karl Diehl: *Der Einzelne und die Gemeinschaft.* Jena, 1940. Fischer. 346 l.

Alcíme szerint három nagy társadalmi rendszer fejlődéséről akar ez a könyv áttekintést adni: az individualizmusról, a kollektivismusról és az univerzalizmusról. A három nagy társadalomelméleti elv tartalmát a szerző kifejezetten a gazdasági térre korlátozza, kérdése tehát így alakul: miképpen oszlik meg az egyén és a közösség súlya, szerepe, hivatása, korlátozottsága a három rendszer gazdasági életében és elméletében? A hangsúlyt az utóbbira teszi a szerző. Miután az egyént kiemelő liberalizmus gondolatvonalán végigvezet egészen annak az anarchizmusba fulladásáig, majd a szocializmusén a nemzetközi kommunizmusig, megoldást keres s ezt az individualizmus és kollektivismus szintézisében találja meg. Eszmetörténeti fejtegetéseinek az a végeredménye, hogy a társadalom életének, tehát a gazdasági életnek is, az individualizmus éppen úgy nélkülözhetetlen feltétele, mint a közösségi gondolat és szempont, önként adódik tehát a szintézis szüksége, amelyet Diehl szerint az univerzalizmus valósít meg. Az univerzalizmus, melynek elméletét Spann alapozta meg a német idealizmus filozó-

¹ V. ö. Társadalomtudomány 1926. évf. 73.

fiája nyomán, az individualizmus értékei közül átmenti a magántulajdont, az egyéni kezdeményezés és érdekelttség hatalmas motorikus elemeit, a kollektívizmusból pedig az egyetemes érdek elsőbbségével a közösségi szempont szolgálatát, irányító és ellenőrző szerepét. Úgy látja, hogy a két hatalmas kísérlet, amelynek tanúi vagyunk, még nem adhat elég alapot eredmény megállapítására, a módszerek még csak most forranak ki, az egyelőre még folyékony fejlődésfolyamat még nem mutathat végső formákat a gazdasági rendszerben sem. Hangsúlyozza Diehl, hogy a szabadelvű eszmék ősidőktől élnek és helyet követelnek minden idők gazdasági életében s a magánember vállalkozását egy gazdasági rendszer sem nélkülözheti súlyos következmények nélkül. Kant-idézettel zárja könyvét: Ha a polgárt megakadályozzák abban, hogy jólétét minden, a mások szabadságával összeegyeztethető módon munkálja, ezzel a gazdasági életfolyamat elevenségét, tehát a társadalom egészének erejét bénítják meg. S. G.

Dopsch, Alfons: *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen.* Wien: Seidel. Két kötet.

A történetírásnak általában csak módszertani jelentősége van. Abból a szempontból érdekes, hogy a szerző miképpen csoportosítja a történet tényeit, milyen szempont alá foglalja össze azokat és milyen teoriát épít fel belőlük. Nemsokára meg kell tudnia, hogy a történet tényei építőkövek, amelyekből mindenki olyan épületet épít, amilyen neki tetszik. Csak egy kivétel van: ha a szerző a történetet élménnyé tudja tenni, — vagyis, ha bele tudja vinni saját existenciájának igazságát. Ebben az esetben az olvasó számára is élménnyé válik és valamit megtud.

A dolog így áll Dopsch könyvével is. Az első fejezet mindjárt theoretikus alapvetés, amelyből mindenki megtudhatja, hogy milyen módszertani újításoktól remél több eredményt. De, mint ahogy nem eléggé határozott existenciáknál lenni szokott, a theoretikus alapvetés maga is történetté, vagyis megelőző teoriák felsorolásává lesz. A szerző úgy kíván helyesebb álláspontot elfoglalni, hogy rámutat az eddigi álláspontokra. A fejezet nem érdektelen. Mindenkinék ajánlható, aki a kultúrtörténet methodusaival és fogásaival foglalkozik. Néhány kevésbé ismert, sőt egészen ismeretlen nevet is megemlít: a kultúrtörténet története. Persze nem szabad összetéveszteni a kultúra-történettel.

A második fejezet az európai kultúra feltételeit vizsgálja. Kultúra alatt általában anyagilag megalapozott és a földből fakadó életrendet ért. Caesar és Tacitus feljegyzéseire támaszkodva nagy vonalakban vázolja Észak Európa gazdasági alapjait, — mint amelyek, szerinte, a kultúra alapjai is. A római és germán földprobléma tárgyalása tölti ki a harmadik és negyedik fejezetet, az ötödik a középkornak magasabbrendű gazdasági életéről beszél. Óvatosan kerül mindennemű «beállítást.» Nem szocialisztikus, nem polgári, nem világszemléleti. Éppen ezért egy kicsit unalmas és az embernek gyakran az a legyőzhetetlen benyomása, hogy ennyire szürkék a dolgok mégsem lehettek. Európa politikai fejlődésének leírása külsőséges. Az Egyház szerepe, a polgárság kialakulása, a hitelgazdaság keletkezése, a város, az ipar és kereskedelem felbukkanása tölti ki a művet s az utolsó fejezet a pénzgazdaság elejéről szól. Körülbelül tehát annak a kornak gazdaságtörténetét adja (nem pedig a kultúrtörténet alapját), amelynek hatalmi küzdelmeiről Cartellieri remek könyve beszél és amelynek szellemi életét Christopher Dawson (Making of Europe) írja le. Ezzel a két művel együtt kis egységnek is mondható, azzal a fenntartással, hogy Cartellieri és Dawson alapján visszafelé, a gazdasági rész felé több módosítást kell tenni. Főként ezt az egyet: a kultúra nem alulról származik, ahogy a szerző feltételezi. A kultúra a szellemi lét koncepciójának végső anyagi kisugárzása. A dolgok nem a földdel és a földön kezdődnek, hanem úgy, ahogy Dawson gondolja: az emberi egzisztencia alapvető kérdéseinek megoldási kísérletével; úgy folytatódnak, ahogy Cartellieri feltételezi, hogy ezek az egzisztenciális kérdések történeti eseményekben jutnak kifejezésre; és úgy végződnek, hogy ezek a kérdések végül is leérnek a földre. Dopsch módszerét meg kell fordítani és azt mondani: a gazdasági és szociális tények az európai kultúrának nem alapjai, hanem következményei. Ebben a formában a mű elfogadható és egészen jó.

Hamvas Béla.

Stroisch Franz: *Über die weltanschaulichen Grundlagen der Gerechtigkeits-Idee bei Platon.* Eine rechts- und staatsphilosophische Untersuchung. Leipzig. Félix Meiner. 1940. 62.

A szerző szerint minden igazságosság-eszme kötve van egy bizonyos világnézethez. Hildebrandt Kürt példája szerint Platón a korából és a hellén nemzet megmentésére törő szenvedélyéből kívánja megérteni. Világnézetét és jogbölcseletét monisztikus és dualisztikus elemek összeszővődéseként fogja fel. Csakis a kozmo-

lógiai monizmusnak egy másodlagos dualizmus (a két-világ-elmélet) gondolatformájával való kombinálódásából véli Platónt megmagyarázhatónak. Az igazságosság és a kozmológiai egységbe való beleilleszkedés érzülete Platónnál ugyanaz. Az ilyen érzület pedig az eszme és a politikai létezés között meglevő egység bátor megvallásának köszönhető.

A gondolatébresztő tanulmány felépítése és kidolgozása kívánnivalókat hagy hátra. Kérdés, vajjon a kozmológiai magyarázat csakugyan az a varázsszer-e, aminek a szerző tartja. Vajjon épp az ideaelmélet és a jogelmélet bámulatos összefüggéseinek a rejtélye is megoldódik-e azzal, ha az igazságosságot kozmikus beleérzésnek tekintjük?

H. B.

Móricz Miklós: *Hogy adod?* Budapest, 1940, a Stud. kiadása. 144 old.

Móricz Miklós könyvével szemben első kifogásunk a címe: «Hogy adod?». Az ember ebből az amerikai ízü címből az árproblémának valami népszerűsítő ismertetésére következtetne, holott a könyv sokkal nagyobb igényű. Helyes címe talán «Árbölcselet», vagy «Ár és szellem», sőt akár «Az árak metafizikája» lehetne. Valójában itt tudniillik filozófiáról van szó, ha nem is valami egészében kiépített és kritikailag más bölcselek tanain át megszürt rendszerről, hanem inkább az árak és a velük kapcsolatos egyéb társadalmi és gazdasági problémák felől folytatott elmélkedésekről. Ebben a bölcselekedésben szerzőnk határozottan megfogalmazott metafizikai állásfoglalásból indul ki, amelyet könyve végén a következőképpen szögez le: «... monista vagyok a szellem oldalán. Az ember szellem, belülről áramlik kifelé. Az anyag nem tényezője, csak közege, csak hordozója a szellemnek, amely befelé közvetlenül határos az isteni valósággal.» (141. old.) Ebből az alapelvől kiindulva filozofál a szerző az ár, a csere, a pénz, a munka, a társadalom lényegéről és tagadhatatlanul érdekes szempontokhoz jut. A könyvben nem egy megkapóan szép elemzés akad, így pl. a 67—68. oldalon a csere lélektani alapjának feltárása az említett metafizikai elv megvilágításában.

Az emberi szellem teremtő, önmagát kifejtteni akaró erő, mindenre rányomja a bélyegét. Az emberek egymással való érintkezése mindig szellemek érintkezése. Így van ez a beszédben, de így az áruk cseréjében is. Az ár «az árunak a szellemben való megjelenési alakja, ugyanúgy, ahogy a fogalom valamely valóságé. Ez már

magában megszabja azt a birodalmat, amelyhez az ár tartozik és nagyjában azt az irányt is, amelyet kutatása közben követni kell» (6. lap).

Az áruban összetetalálkozik a passzív elem, az anyag, az aktív elemmel, a szellemmel, amely magát az anyagban kifejezi. Az ár-elemzést nem az anyagi oldal érdekli, hanem az éppen az emtjer nyomait keresi az anyagon. «Aki árut készít, önmagát mintázza meg és aki árut ad el, szellemének nyomait kínálja embertársainak.» (14. lap.)

Ebből az állásfoglalásból következik a szerző élesen tagadó bírálata minden «gépies» közgazdaságtan, különösen pedig a matematikai módszer ellen. Az eddigi gazdaságtudomány bizonyos gépies szabályokat kutatott és olyan értékfogalomhoz jutott, amely a bölcselek szerint ellentétben áll magával a szuverén érték fogalmával. A gazdasági érték fogalma mutatja legjobban az egész mehanikus szemlélet hibás voltát.

Ezután könyve második részében «Ember fizet embernek» címen szerzőnk azt fejtegeti, hogy a gazdasági életben, a cserében azért vesszük át más szellemek megnyilatkozásait, mert folyton fejlődni akarunk és ehhez a másik szellem hozzásegít. Tovább élni azt jelenti: magunkat belülről többé tenni.» (68. old.) Az ár azonban egyúttal hatalmi helyzetnek a kifejezése is. Mindezeknél fogva «nincs igazságos ár», mint a harmadik rész címe kimondja. Azért nincs, mert az egymásért adott értékek nem lehetnek egyformán nagyok. A szellem világában ugyanis csak az lehet egyformán nagy, ami azonos. A lelki történést azonban nem lehet nagyságrendbe sorozni.

Azok az értékek, amelyek emelik az emberiség szellemi rangját, tisztán és teljesen belülről fakadnak. Tehát rendelkezésre állnak, mielőtt az ellenérték kicserélésére sor kerülhetett volna. Éppen ezért, minthogy mindig készen állanak, cseréjük önkéntes, ajándékozás-jellegű is lehet. Lényegében ma is így van. «Az embert és a társadalmat a fizetett munka tartja fenn, de a meg nem fizetett munka viszi előre.» (86. old.) A feltalálók, művészek, alkotó elmék teljesítményéért nem is lehet megfelelő ellenértéket adni. Ma a fizetett munka társadalmában élünk, a pénzrendszer azonban a fejlődéstörténetnek csak egy nagy és érdekes szakaszát jelenti. De azt az embert, aki csak pénzért dolgozik és azt, aki ingyen él, a társadalom ma is megveti. A jövőendő eszményi társadalmában az ember, e «fokozatosan felszabaduló szellemiség» önmaga kiteljesítésére és az adakozás öröme fogja felépíteni a közösség rendjét.

A negyedik, utolsó részben «Az ár hatalmi kérdés» címen szerzünk a társadalom szerkezetéről, az intézményekről és az árról, mint a társadalmi harc eredményéről, az árváltozás rugóiról és az árpolitikáról beszél. Végül levonja következtetéseit: Ha igaz, hogy az ár nem fejez ki igazságot, akkor minél kevesebbet kell az árak nyelvén beszélni. És, ha az ár hatalmi kérdés, akkor arra kell törekedni, hogy mindenki hatalmas legyen annál a tőkénél fogva, amelyet magával hozott a világra. (140. old.)

Móricz Miklós könyve, mint e néhány kikapott kivonatos részből is megítélhető, kétségtől gondolkozó ember terméke. A könyv egyébként tipikus jelensége a korszellem változásának, amely a régi naturalisztikus közgazdaságtannal szembefordulva, immár teljesen a szellemi tudományok módszerével, sőt az ember bizonyos metafizikai fogalmával akar a közgazdasági jelenségekre rávilágítani. Természetes, hogy a szerzővel szemben, már metafizikai kiindulásánál fogva is sok aggályt és bírálatos megjegyzést lehetne felhozni, de érdekes új szempontjainak az olvasóra bizonyára van termékenyítő hatása. Könyvéből sok helyen a «halott tudomány» mechanikus formulái helyett az «élő tudomány» dinamikus valósága érződik ki. Fokozottabb mértékben volna ez így, ha mondanivalóit lemérné más, rokon gondolkozók tanain s a sokszor elnagyoltan látott problematikába mélyebben belebocsátkoznék. Nem lehet például a gazdasági érték közgazdaságtani fogalmát s a hozzáfűződő irodalmi vitákat oly egyszerűen elintézni, mint azt a szerző véli. Móricznak azonban e könyvével nyilván nem is az volt a célja, hogy teljes, módszeresen kidolgozott rendszerrel lépjen elő, csupán gondolkozásának, tépelődéseinek érésben lévő gyümölcseit akarta elénk tárni. így tekintve, a könyv mindenesetre megérdemli az olvasó figyelmét és kivívja elismerését. *Kislégi Nagy Dénes.*

Ifj. Zibolen Endre: *Szociális érés az iskolában.* Budapest, 1939. 187 oldal.

A könyv szerzője igyekezett munkájában összefoglalást adni a tanulók szociális éréséről, amint az az iskolában történik.

A *szociális érés és érdeklődés* egyéb helyeire és tényezőire rövid bevezetésként vet pillantást. A derekas részben először a *szociális fejlődés tere* kerül megvilágításba. Itt fejtegeti a környezet, a társadalmi alakulatok és összefüggések jelentőségét, a «szociális beágyazottságot».

A következő fejezetekben kísérli meg a gyermek- és ifjúkori

szociális érés főbb vonalainak vázolását az iskola *tárgyi, személyi és objectiv-szellemi környezetének* egyes körzetein belül.

A tárgyi környezet címen az iskola épületének, az osztályteremnek, az iskolai tárgyaknak, ülésrendnek, csoportalkotásnak közösségalakító hatásaival foglalkozik,

A személyi környezet tényezői: *a személyes tekintély uralma*, amint a tanítóban megtestesül, vagy személyéhez kapcsolódva elágazik és viszonylik, a közösségformáló *csatlakozási törekvés* a gyermekek természetében, amint bizonyos csoportok kialakulását idézi elő, *a baráti kapcsolatok, játékok, vezérség, ellenségesség*. Ezek a későbbi magasabbfokú társadalmi élet előkészítő gyakorlatai.

A közösség uralma című rész az osztályélet társas vonatkozásait, rétegződését, a kialakulás harcait és azok lelki rugóit tárgyalja a fiúk és leányok magatartására külön-külön tekintettel.

Az alanyi állásfoglalás korát rajzolja a serdülés erjedésének a kifejtésével, kiemelve különösen a *tagadás, lázadozás, az ébredező alanyiség* jelentőségét, *a rajongás* vonásait, *az önállóságra törekvést, a megértő lélek után való sóvárgást*, végül *a közösség felbomlásának* hatóerőit.

A tárgyilagos állásfoglalás kezdetei címen a lassú lehiggadás, kiforrás folyamatának és fejlődésének taglalása következik. Reménykedőbb felfogás, tárgyilagosságra törekvés, a szociális viszonyokba való mélyebb belátás, egyesületalakító kísérletek, a szociális eszmékért való lelkesedés, az észbe, a belátásba vetett hit ebben a korban a jellemző vonások. Ezek alakítják az osztály és a tanulók életét, de az osztálybomlasztó tényezők ereje is hathatósan mutatkozik.

Az objectiv-szellemi környezet főbb tényezőiként tűnnek fel: az iskola mint intézmény, a fiatalok közösség életműködésének behatásai és a környező társadalom érték szempontjainak a befolyása.

A könyv írója dicséretes és alapos szorgalommal, sokatígérő körültekintéssel gazdag irodalmat használt fel. Inkább összeállító rendszerezésre, mint kritikai állásfoglalásra törekedett, ezért sikerült is jó áttekintést adnia a felmerülő kérdésekről, jelenségekről és törvényszerűségekről. Értékes és hasznos munkát végzett, mert úttörőnek tekinthető kísérlete különösen a magyar szakirodalomban. Könyve határozott nyereség a szülők, a tanítók és tanárok, az iskolai élet irányító hatóságai és a társadalomtudomány szélesebb mezeje számára is.

vitéz Szőnyi Sándor.

A szociális vármegye. A komáromvármegyei közjóléti és gazdasági szövetkezet működése. Budapest, 1941. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadása. 120 oldal és térképsorozat.

Nem kell fejtegetni a magyar társadalom ismerői előtt, mennyire fontos, hogy az ősi és annyiszor megújódott vármegye ismét lépjen egyet, ezúttal a szociális igényű közigazgatás megvalósítása érdekében. Ismertettük egy korábbi számunkban Esztergár Lajos érdekes kísérletét, amelyet Szatmár vármegyében hajtott végre a szociális munka vármegyei megszervezése terén. Ennek a kísérletnek eredményeit kívánta továbbvinni és továbbfejleszteni Magyar Zoltán egyetemi tanár, a Pázmány-egyetem tanára és a Közigazgatástudományi *Intézet* igazgatója, amikor Reviczky Istvánnal, Komárom vármegye alispánjával együtt Komárom vármegyében széles keretek között, gondosan kidolgozott terv szerint és alapos előtanulmányozások alapján megszervezte Komárom vármegye néperősítő és társadalomfejlesztő munkáját. Ebből a könyvből, amely nem annyira beszámoló, mint követendő eljárás útmutatásának készült, megismerjük az egész munka módszerét, mégpedig eredeti akták közlése útján és igen részletes beszámoló-ismertetésekből. Nemcsak a kötetnek, hanem a munkálatoknak is lelkes szerzője volt Magyar mellett Kiss István, akinek már eddig is sokat köszönhetett a magyar közigazgatás javítása és a népgondozás terén a magyar közélet. Ezt a tanulságos könyvet minden gyakorlati szociálpolitikus figyelmébe ajánljuk.

Sz. Gy.

P e r n e c z k y Béla: *A munkajog fogalma.* Budapest, 1940. (A szerző kiadása.)

A szociálpolitika tárgykörében igen jelentékeny helyet foglalnak el a magánjogi munkásvédelem kérdései s az ezeket megoldani kívánó jogszabályok. Fontos, hogy a munkajog fogalmi tartama és terjedelme tekintetében ne legyenek zavartkeltő bizonytalanságok. Ezért érdemel figyelmet Perneczky Béla kis tanulmánya, mely a munkajog fogalmát kritikai ellenzéssel vezeti le. A szerző kimutatja, hogy a munkajog nem határozható meg annak szociálpolitikai jellegével, mert ez csak motiválja a munkajog alkotását, egyébként azért sem használható, mert az egyfelől túlságosan szűkítené, másfelől nagyon is kitérítaná a munkajog fogalmát, ha «szociális jogként» határoznák meg. De nem tekinthetjük helyes kiindulásnak,

hogy a munkajogban a munkás kiváltságos jogát lássuk a munkajogban szabályozva. A munkás-fogalom ugyanis maga is meghatározásra szorul. Azután meg a munkajogban olyan jogviszonyok is előfordulnak, amelyekben munkavállaló nem szerepel. Ilyen például a közjogi munkásvédelem anyaga. A helyes út: az emberi munkát, ennek tényét tenni a munkajog fogalmi alapelemévé. A jogilag figyelemreméltó emberi munka lehet saját érdekkörben teljesített, lehet forgalomba hozott, továbbá lehet szolgálat. A munkajog mindegyikre kiterjedhet ugyan, mégis elsősorban az ellenszolgáltatásért végzett munka, vagyis a szolgálat a munkajog sajátképeni tárgya. A szerző definíciója szerint a munkajog azoknak a jogszabályoknak összessége, amelyek végelemzésben a szolgálat tényállításához fűznek joghatást.

Sz. Gy.

Pöhlmann, Robert: *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt.* München: Beck. Két kötet.

Ez a nagy mű igen alkalmas arra, hogy annak, aki a társadalmi gondolat történetével foglalkozik, az anyagot előkészítse és összegyűjtse. Fontos abból a szempontból is, hogy minden mellékgondolat nélkül és teljes szellemi igénytelenséggel bemutatja az antik kor szociális gondolkozását. Egyszóval: nyersanyag, amelyet valaki majd jól felhasználhat, ha megmagyarázza azt a tény tömeget, amit a szerző tudományos objektivitás örve alatt, de minden forma nélkül egybehordott.

Hogy a mű lényege mennyire nem használható, arra elég példa mindjárt az első fejezet. Az ősi társadalmi állapot kommunizmusáról beszél. A pozitivistá tudomány rendesen össze szokta téveszteni a kommunizmust a primitív kollektívizmussal. Azt hiszi, hogy a kettő egymást fedi. Nem veszi észre, hogy a primitív kommunizmus, amely az ősnépek életformája lehet, de nem kell, hogy feltétlenül legyen, egy bizonyos és határozott társadalmi lét-helyzet. A kollektív psyché életformája. Kommunizmusról, vagyis a javak közösségéről itt nincsen szó, mert a javak tulajdonjogának gondolata még nem differenciálódott. A kommunizmussal minden esetben a javak tudatos közösségének felfogása jár együtt. A kommunista gondolat tudatos fok. Kommunizmus mindig a túlhajtott és túl-érett individualizmust követi, de a társadalmi fejlődést soha meg nem előzi, ősi kommunizmusról beszélni hiba. ősidőkben differenciálatlan kollektívizmus volt, nem pedig kommunizmus.

A görög történelőtől időkben ennek a kollektívizmusnak

természete különösen problematikus. Az ősgörög exisztencia olyan értelemben, ahogy Bachofen megközelíteni próbálta, nem volt, nem élt matriarchatusban. De hogy a matriarchatusnak rendkívüli szerepe volt, — talán a pelasgoknál, talán a vándor görögöknél, talán Krétában, talán Kisázsziában, az nagyon valószínű. A szerző erről nem vesz tudomást.

Az olyan történetíró, mint amilyen Pöhlmann is, a későbbi komoly szintézis számára dolgozik. Az egységesen átgondolt szociál-filozófia vagy társadalomelmélet a könyvet haszonnal is fogja forgatni, így, ahogy van, az egész nyersanyag, a források felsorolása és összegyűjtése, — ami azonban az értelmezést illeti, teljesen hasznavethetetlen. Burckhardt írja, hogy amikor az ember a régi szöveget értelmezi, tegye azzal a szerénységgel, hogy harminc év múlva ugyanazt a szöveget valaki majd homlokegyenes ellenkező módon fogja interpretálni. Éppen ezért azt a beosztást, amit Pöhlmann követ, amikor az ősi társadalmak kommunizmusáról, majd a szociális demokráciáról, majd a filozófiai visszahatásról és elméleti társadalomkritikáról beszél, sohasem fogja magán viselhetni a valóság bélyegét, legfeljebb ezt: így gondolkozott valaki ezekről a jelenségekről a huszadik század elején, a pozitivistá tudomány virágzásának legvégén.

A mű legnagyobb részét, a Platon-féle államkoncepció ismeretése tölti ki. A hiba mindjárt ott kezdődik, hogy a Politeiát «Vernunftstaat»-nak nevezi el. Alapvetőbb módon a dolgot el sem lehet véteni. Ha az ember Kalcedoni Phaleas, Platón, Aristoteles, a stoa és egyéb államtanítások fölött végigtekint, az a benyomása, hogy itt nem is annyira a mai értelemben vett államról van szó, mint inkább a «közösségről». Ami pedig ezekben a művekben és az egész görög szellemben történik, az nem az eszményi állam, hanem az univerzális emberiség gondolatának megjelenése. Vétkes tévedés a hellenisztikus államfilozófiát csupán államelméletnek és utópiának nézni és tartani. A hellenizmus volt az emberiség történetében az első kor, amikor tudatosan a minden ember közösségének gondolata — az emberiség-gondolat — felmerült. Politeia inkább közös életrendet jelent, mint államot. Az a rendszer, amit Platón ad, nem végleges megoldás, csak példa: és pedig nem annak példája, hogy az ész és értelem alkotja az államot, hanem annak példája és arra példa, hogy a közösséget a filozófus királynak kell vezetnie.

A szerző bántóan lapos, naturalista, pozitivistá, szcientifikus felfogása sehol sem nyilatkozik meg jobban, mint ott, amikor a római történet átveszi a hellenisztikus emberiség-gondolatot és a

császárságban meg is valósítja. Ebből aztán Pöhlmann egyetlen szót sem ért, holott csak Kornemann igen értelmes kézikönyvét kellett volna elolvasnia» az megmagyarázta volna neki, hogy kár szocializmusról és szociális mozgalmakról beszélni olyan történetben, amely először és egyszersmindenkorra felvetette a kollektív humánus gondolatát.

Hamvas Béla.

H. Zeiss u. K. Pintschovius: *Zivilisationsschäden am Menschen.* München—Berlin, 1940, Lehmanns Verlag. 324 1.

A berlini egyetem közegészségügyi intézetének igazgatója és a német hadsereg egy magasrangú orvos-tisztje szövetkezett itt 19 munkatárssal (köztük 15 orvossal), hogy enciklopédikus munkában adjanak feleletet arra az általuk egyértelműen feltett kérdésre, miképpen és mennyire *árt* a civilizáció az egyénnek és a népeknek?

Szerkesztő és munkatársak programszerűleg vallják, hogy a civilizációnak minden képzelhető életfolyamatra vonatkozóan megvan a maga káros, romboló hatása. Olyan ez a könyv, mint egy nagy monstre-pőr vádirata 21 vádlóval s egyetlen vádlottal — védő nélkül. A fogságba került vadállattól a szellem munkásaiig látjuk a civilizáció rombolását, az emberi szervezet romlását, a szervek funkciózavarait, az életellenes kórok (rák) elhatalmasodását, látjuk a gyermekkor, a nemi élet, a női élet különleges bajait.

A civilizáció valóban a tragikus embersors kétes értékű, vagy legalábbis drága árat kívánó ajándéka. Az itt szóba hozott kollektív munka írói általában a technikával, a technifikált életformával azonosítják a civilizációt, vannak azonban elkalandozások olyan területekre is, amelyek már a kultúra birodalmába átszappannak. Általában szerzőink nem olyan erősek a szociológiai fogalomrendszer világos ismeretében, mint a fiziológiai és biológiai tények vizsgálatában.

Fent 21 vádlóról beszéltem, azonban helyesbíteném kell. *Rodenwaldt* heidelbergi egyetemi tanár a civilizált fajok jövőjéről írt tanulmányában mellőzi a civilizáció bűnlajstromának gyarapítását, arra terelvén a szót, hogyan lehetne a veszélyben forgó civilizációt megmenteni, fennmaradását biztosítani. Ezt a tanulmányt azért is figyelemreméltónak kell tartanunk, mert itt — a történetfilozófusok után — orvosok és természettudósok nyilatkoznak a civilizáció jövőjéről. A szempont, melyből a kérdést

megítélik, nem meglepő, mégis érdekes. Rodenwaldt az egészséges fajfenntartás útján látja a civilizáció fennmaradásának biztosítékát. Az utolsó másfél században a civilizált világ elvetette a természetes kiválasztás és kiselejteződés minden eszközét, ami mind erősebb kontraszelekcziót eredményezett. A fajfenntartó erő gyengült, a születésszám leromlott. Alig 40 éve, hogy ráeszméltek a darwini kiválasztás-elmélet érvényére az emberi társadalomra s alig húsz éve, hogy rájöttek, hogy a társadalmat és az államot a természetes kiválasztás törvényeivel összhangzó törekvésekre kell felépíteni. A felismerés gyakorlati megvalósítására azonban egyedül a német állam tért rá, ami lehetővé tette számára, hogy a «minőségi termelés» feltételeinek biztosítása után (betegek, nyomorékok stb. sterilizálása) a mennyiségi termelést erőteljesen felfokozza. Szerzőnk kimondja, hogy csak az az állam maradhat fenn, amely fenn akarja tartani a civilizációt. Az állam minden európai nép szemében értékes, nélkülözhetetlen felépítménye a nemzetnek, melyért életüket áldozzák a nemzettagok. Viszont az állam létérdeke nem csak emberáldozatot követel, hanem életadót is, követeli, hogy a nemzettag életet is adjon véréből az állam számára. Európa civilizációja attól függ, írja szerzőnk, sikerül-e az embereket meggyőzni arról, hogy a civilizáció a jövő biztosítását követeli és nem merő élet-élvezetet, amelynek nem szabad áldozatul dobnni az életet teremtő természeti erőt. Ime, így törnek lándzsát a német orvosok a civilizáció kártevéseinek feltárása közben a civilizáció fennmaradása mellett ...

S. G.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

PROTESTÁNS SZEMLE. 1941 április.

O t t l i k L á s z l ó: *Állam és nemzet.*

A liberális nacionalizmus államtanában a nemzetet és államot azonosítják. Ez azonban époly önkényes felfogás, mint az, amely ma a nemzeti életet a magánszférákba kívánja száműzni. Az állam nem merő racionális üzem, hiszen lényeges eleme, a hatalom, amely abból táplálkozik, hogy az alattvalók hajlandók azt erkölcsi és érzületi helyeslésükkel erősíteni. Az állam erkölcsi tekintélye a nemzeti érzésben gyökerezik. Persze, ma sok szó esik a nemzet fogal-

máról, mert az államkeretek nem esnek össze a nemzetek elhatárolásával s a hiányzó összhangot meg kell alapozni. Nálunk a nemzetfogalom egész sora próbált gyökeret verni eredmény nélkül. A fajvédők nemzetfogalmát szűknek találták, de megbukott a liberális nemzetfogalom azon válfaja is, amely szerint az a magyar, aki annak vallja *magát*. Ez a konjunktúra-magyar számára kívánt kaput tárni. A következő kísérlet a «történelmi magyarság» elmélete, nem tudja megmondani, kik tartoznak a nemzethez, mint történelmi valósághoz, tehát szintén eredménytelen. Az a kísérlet, hogy a nemzetet a nemzeti idealizmus hordozóival azonosítsák, szintén fiaskót vallott, hiszen «a nemzetből kihagyta a — nemzetet.»

A szerző meghatározása szerint a nemzet az a legátfogóbb társadalmi kötelék, amellyel szubsztanciálisan, azaz metafizikailag azonosítják magukat. Érdekesen fejti ki Ottlik, hogyan avatta a modern asszimiláns zsidóságot metafizikai hontalansága egy világtörténelmi sorstragédia hőségévé. Finomak azok a megjegyzései, amelyeket a megingó nemzetiség tudat szenvedőiről és e kérdések kezeléséről tesz. A mai politikai áramlatok idején a nemzetiség tudat zavarai súlyos lelki válságra, morális szkizofréniára vezethetnek. «Elvi általánosságban — írja — szükséges e kérdéseket az igazság iránti platonikus «erosz» egész könyörtelenségével taglalni, de az egyéni esetek tapintatos kezelést kívánnak. Emellett az igazság érdeke is azt követeli: ne engedjük a tépelődőket csüggedni — hiszen a nemzetiség nem az egyetlen szál, amely a közhöz, a hazához odafűz bennünket. Az, akiben a nemzeti hovatartozás tudata megingott, vagy eleve is gyötrő kétértelműséggel tette próbára lelki egyensúlyát, még mindig megtalálhatja az enyhet és biztonságot adó menedéket a honfiúi hűség, az állampolgári kötelességteljesítés jó lelkiismeretében. Semmi akadálya sincs annak, hogy, aki nem is tudja többé lelkében felfedezni a nemzeti azonosság szilárd és megnyugtató tudatát, honfiúi erényekben példát ne adjon azoknak, akik ugyan kétségtelen, de lanyha magyarok. A metafizikai magyarság mellett eképen kétségkívül helye van és lehet az etikai magyarság fogalmának is, csupán ne essünk abba a hibába, hogy ebben lássuk a magyar nemzetiség lényegét.» Ottlik e szép sorai a legnagyobb figyelemre érdemesek.

TÁRSADALMON KÍVÜL.

1.

Társadalmon kívül az él, aki a közösségből vagy kiesett, vagy abba be sem lépett, vagy nem találja benne helyét. Van olyan, aki sajátságosképen félig benne van, félig kívüle. Mindenképpen a hibás alkalmazkodás esetéről van szó. De van eset, hogy benne élhetne ugyan, mégis kívüle él; szándékosan, éspedig a legtöbbször tudatosan. Ez az ember alkalmazkodna, ha akarna, de nem akar. Bármiképpen legyen is, akár a hibás alkalmazkodás, akár a tudatos nem-alkalmazkodást véve, az ember a társadalmonkívüliség helyett a magányról beszélne. A magány: sors, alkat, életforma és magatartás; a társadalmi sorssal, a kollektív alkattal és életformával szemben áll. A kettő egymást kizárja. Újabban ezt az életformát úgy hívják, hogy: der Einzelne — magyarul annyi mint: magányos. Szemben a koinos-al ez az idios anthrópos. Nem a közösség, hanem az egyes szellemében élő ember.

A társadalmonkívüliség nem magány. A társadalmat általában organikus szervezetnek gondolják el. Ezt a hasonlatot el kell fogadni, mert nincs jobb. A mai ember szereti az élettani analógiákat és ez talán nem is egészen rossz. A hasonlat értelmében: a társadalomnak vannak sejtjei, vannak szervei, van egyéges felépítése, önkormányzata, középponti irányítása, értékrendje és anyagcseréje. Csupa élettani feltevés, de érthető. Ezen a szervezeten kívül ember élni nem tud. A magány nem is azt jelenti, hogy valaki a kollektívumon kívül van, hanem azt, hogy vagy nem tud, vagy nem akar alkalmazkodni és a kollektívumban, de a kollektívummal szemben áll.

A kollektívumnak sajátos jellege van. Ez a jelleg alaknak, vagy szellemnek, vagy karakternek is hívható. Mindegy. Van benne valami, ami azzá teszi, ami. A társadalom legelső fel-

tétele, hogy társadalom legyen; valami szociális, közösségi, valami kollektív, szóval: társadalmi. A társadalmunkívüliség tehát olyasvalami, amiből a kollektív jelleg, alkat, szellem, karakter hiányzik. Olyan közösség, amely nem közösség, olyan szociális egység, amely sem nem szociális, sem nem egység; olyan társadalom, amely nem társadalom. Olyan társadalom, amely a társadalmon kívül van.

A történet folyamán voltak idők és népek, amikor és amelyeknél valóban megtörtént, hogy a kollektív élet a maga egészében a társadalom szervezetéből kilépett. Kívül tenyészett, kívül nőtt, kívül folytatta anyagcseréjét és szervei kívül működtek. Olyan ez, mint a méhenkívüli terhesség. Ismét élettani hasonlat. A társadalom nem abban az alakban és szellemben élte sorsát, amelyben a társadalom éli, hanem azon kívül. Társadalmon kívül. A társadalom helye üres. Mégsem: — a társadalom helyén van az egyes, a magányos. A helyzet megfordult. A kollektívum szellemét a magányos jelenti és képviseli; a kollektívum pedig teljes egészében magányossá lett. Ami azelőtt a koinos volt, az lett most az idios és ami az idios, az a koinos.

Ilyen helyzet a történetben, amikor Izrael népe kiesett, és a közösség szellemét a próféták képviselték; amikor a görögség társadalmon kívül élt és a kollektívumot a filozófusok: Herakleitosz, Platon jelentették; amikor ma a társadalom társadalmon kívül van és a társadalom szellemét a magányos tartja.

2.

Senki és egy pillanatra se higgye, hogy ezt a paradoxont valaki alaptalanul gondolta ki; vagy ha nem is egészen alaptalanul, de túlzottan. Tisztában kell lenni azzal, hogy a világ alaptermészete nem a vak gépiesség, hanem a végtelen rugalmasság. Nem a mechanikus törvények, hanem a határtalan szabadság világában élünk. Ebből az következik, hogy amit az ember el akar érní, azt valóban el is éri. Miért? Mert a vüág abban az irányban tágul, amelyben tágítják. Az emberiség az elmúlt évszázadok alatt következetesen olyan életrend megvalósítását erőszakolta, amely a társadalom szellemével szemben állt. S ez az életrend most itt van. Ám lássa, mit akart. Olyan kollektívumot akart, amely nem kollektívum, olyan közösséget,

amely nem közösség; olyan társadalmat, amely a társadalmon kívül van.

Európa történetében volt egy fordulópont, hogy mikor, azt senki sem tudja. A kelezések a legkritkább esetben találóak; valószínű, hogy mindig a korábbi a helyes. Ebben az időpontban felmerült valami eddig nem ismert szenvedély: az értelem. Úgy lépett fel, mint a szenvedélyek megfékezője; mint a zabolátlan elemek ura; mint az ösztönök fegyelmezője. Csak később derült ki, hogy az ösztönök fegyelmezője csak más ösztön; hogy a zabolátlan elemek ura csak *más* elem; hogy a szenvedélyek megfékezője csak más szenvedély. Lehet, hogy a reneszánsz szülte; lehet, hogy a középkoré; az is lehet, hogy a görögségé. Talán még előbbi. Mindenesetre megjelent és az emberi sorsot saját képére teremtette. Értelmessé tette a művészetet, a gondolkozást, az erkölcsöt és a társadalmat. Azt állította, hogy természetes állapotában semmi sem jó; de főként zavaros, alakatlan, át nem látszó, mint az őserdő vagy a tenger mélye.

Ha a kelezések nem is találtnak, bizonyosnak látszik, hogy az értelem fokozottabb tevékenységének kezdete arra az időre esik, amit az újkor elejének hívnak. A gondolkozók racionalizáló követeléseit abban az időben kezdték el komolyan venni. A nagyobb lendületet rendesen Descartes nevéhez fűzik; kibontakozását a XVIII. század felvilágosodásához, diadalát a XIX. századhoz szokták kapcsolni.

Mert az új társadalmi rend fejlődése a gondolkozástól, az írástól és könyvtől elszakíthatatlan. Ez éppen az, ami az értelmesség alapja. Először minden a papiroson és a szobában készül úgy, hogy valaki kigondolja. Az értelem ismertetőjele: morál, művészet, vallás csak úgy helyes, ha ezt előzőleg valamilyen értelmes lény átgondolta. Semmi sem jó, ami ösztönszerű. Az intellektusnak meg kell bírálnia. Az értelem az ítélő. A világ szerkezetére vonatkozó ítéletek összességének értelmi rendszerét tudománynak hívják. Azelőtt a dolgok és így az élet és a sors és az állam és a közösség közvetlen forrása valami más volt; most a közvetlen forrás a tudomány lett. A tudomány a világot nem alkotja, ezt valami más teszi. A tudomány megismeri és bírálja és ítél fölötte. A tudomány értékrendszer; az értelem metafizikája. A tudomány az értelmes világ vallása.

A racionális tudomány elkezdte javítani a természetet. Megtisztította az őserdőt, megfegyvelte az ösztönöket, megfékezte a szenvedélyeket. Átalakította a társadalmat is. Felkutatta az összetartozás törvényeit és feltételeit; a kollektív szerkezet alakját és berendezését; rétegeit, anyagcseréjét, szerveit, működését, célját, rendjét és mialatt fegyvelmezt és kutatott, fékezett és alakított, a társadalmat átemelte saját légkörébe és értelmessé tette. Egyetlen szóval: racionalizálta. S amennyiben még nem tette, úgy tünteti fel, mintha az emberiség még tartoznék vele. Mert a tökéletes rend az értelmi rend, a tökéletes morál az értelmi morál, a tökéletes tudás az értelmi tudás, a tökéletes társadalom az értelemre épített társadalom. Itt minden egyszerű, átlátszó, világos, számszerű, vagyis értelmes. Könnyű megismerni, könnyű kormányozni és semmi sem olyan könnyű, mint benne élni.

3.

Az emberi sors természete, hogy gyökere abba a szférába nyúlik át, amelyet vallásnak neveznek. De ahogy az értelem nem az ösztönök fegyvelmezője, hanem csak egy az ösztönök közül, — nem az elemek ura, hanem csak egy az elemek közül, — nem a szenvedélyek megfékezője, hanem csak egy a szenvedélyek közül, — a világosság ösztöne, a rend eleme, a megértés szenvedélye — a tudomány sem egyéb, mint egy a vallások közül: az értelem vallása.

Az emberi sors gyökere a vallásba nyúlik s ez nem is lehet másképen. Az emberi közösség alapja is vallásos. Minden kollektívum szakrális jellegű. Néhány évszázada Európában a közösség szakrális jellege abban nyilvánul meg, hogy értelem és tudományos.

Ez a gondolatmenet látszólag messzire vezetett; valójában azonban saját kapujához ért. A kiindulás az volt, hogy a modern társadalom sajátságosképpen társadalmonkíviliségben él. Az emberiség maga óhajtott megvalósítani s most elérte. De csak mikor elérte, vette észre, hová jutott. Felmerül a kérdés: mi vezette ide? Válasz: egy szenvedély, amely a világosság szenvedélye: az értelem. A második kérdés: mi volt az, ami ezt a társadalmonkíviliséget megvalósította? Válasz: minden tár-

sadalom alapja szakrális jellegű és ezen az alapvető jellegesen épül fel a közösség. Ha tehát a társadalom ma társadalmon kívül van, akkor ez azt jelenti, hogy a társadalom szellemén kívül kell legyen az a vallásos alap is, ami a társadalmat tartja. Ez a kívül levő alap: a racionális tudomány, mint az értelem vallása.

Minden társadalom alaptudatának az örök közösség tudata kell hogy legyen. Minden közösségnek tökéletesnek, legjobbnak és véglegesnek kell magát hinnie és tudnia. Ezért vallásos a társadalom alapja és volt minden társadalom: egyiptomi, kínai, hindu, középamerikai, középkori. Mert minden társadalomban a benne élő ember világának tükörképe valósul meg. A társadalom az elképzelt világ rendjének analógiájára alakul. A hinduk, kínaiak, indiánok világrendjére alakult a hinduk, kínaiak, indiánok társadalma. Ez a világrend képe: mitológia, vallás. Európa társadalma is Európa világképének analógiájára alakul. A társadalom a kozmosz vetülete. Európa vallása az értelem vallása, — a vallástalan vallás, ezért Európa társadalma is vallástalan társadalom. Olyan közösség, amelynek szakrális alapja negatív. A tudomány vallás, — de valláson kívüli vallás. Az európai társadalom, de társadalmon kívüli társadalom.

4.

A helyzetet tökéletesen a magányos fogja megvilágítani. Mert a helyzet sohasem az pusztán, hogy valami megvan, hanem ugyanakkor megvan annak ellenkezője is. A jótulajdonsággal szemben van a rossz, a pozitív arccal szemben a negatív és a kettő együtt van jelen. Sohasem az egyik, vagy a másik tisztán, — a lét mindig nemléttel keverve jelenik meg, a nemléthez beleértve és azzal fenyegetően körülveve. Ez a dolgok végső és végzetes egyszerűsége, — tulajdonképpen kettőssége.

Ha az ember a biológiai hasonlat mellett óhajt maradni, azt kell mondania, hogy Izrael népének, a görögségnek és más népeknek esetében is és ma is, a társadalom a méhen kívüli terhesség állapotában van úgy, hogy a társadalom él társadalmon kívül, a magányos pedig társadalmon belül. Ez az individuum és kollektívum mai napság oly sokat firtatott és oly nehéz kérdésének megoldása. Az egyén, der Einzelne, ho idios anthrópos, az individuum, aki rendes körülmények között kívül él, az most

belül van és az egész kollektívumot helyettesíti. A közösség pedig, der Allgemeine, ho koinos anthrópos, a kollektívum, aki rendes körülmények között belül él, most kívül van. Az egyén átvette a társadalom szerepét. De nemcsak szerepét: magatartását, felelősségét, morálját, öntudatát is, — az egyénben akkumulálódott minden kollektív erő. Megszoktunk kiválóságot látni olyan történeti alakokban, mint amilyenek a próféták, vagy Herakleitos, vagy Nietzsche, vagy Plátón. Kiválóságot látunk bennük, sőt példaképet. Mi bennük a példa? Tehetségük? Tudásuk? Műveik? Jellemük? Legkevesebb sem. Kiválóságuk jelentősége mindaddig rejtve marad az ember számára, míg nem tudja, hogy ezek azok a magányosak, akik az üresen maradt kollektívumban élnek. A társadalmon kívüliek tudat alatt sóvárogva, sőt irigykedve nézik őket. E magányosok példaszzerűsége az, hogy ők vannak a minden ember számára termékeny élet terében, ők jelentik a közösség szellemét. A magányos a társadalom szakrális voltának öre.

A magányos helyzete azonban sokkal nehezebb, mint első pillanatra gondolni lehetne s mintahogy az irigykedés és sóvárgás elképzeli. Az, hogy a társadalom van társadalmon kívül, a magányos pedig a társadalmon belül, azt jelenti, hogy a magányosban szívódik fel a társadalom minden létevetékenysége. Benne folyik le a társadalom küzdelme, élettévesztése, — az egész társadalom, mint sors és végzet erre az egyetlenegy emberre zuhan, mint egy emberfölötti feladat. A magányosok ezt a sorsot a legritkább esetben ismerik fel egészen tudatosan. A modernek közül előlött a tudatosság fölött senki sem rendelkezett. A régiek közül is csak néhány próféta és egészen bizonyosan Plátón. Az összes közösségi erők felhalmozódása egyetlen emberben az ember egyéni sorsát tökéletesen felmorzsolja, — hacsak nem olyan tudatos, hogy megvilágosodva a sorsot magára veszi és magáévá teszi. Ilyen eset volt Platoné. Herakleitos és modern inkarnációja: Nietzsche e sorsban összetörtek. Mert ha valakinek egy egész közösség helyett kell élnie, akkor az individuumot magáról tökéletesen le kell vetnie. Ez a sors nem tűr egyéni célt, szándékot, akaratot, szenvedélyt. Az ilyen emberben az egyén megsemmisül.

De még ha az egyén meg is semmisül és ha sikerül a társada-

lom sorsát tökéletesen magára vennie, akkor is egyetlen ember számára csaknem reménytelen feladatok tömege előtt áll. Az erők a társadalomban el vannak osztva, — főképen a legveszedelmesebbek, a szellemi erők. A magányosban ezek az erők felgyűlnek és az ember szörnyeteggé válik. Az ilyen ember olyan, mint a vulkán. Így támadnak az emberi sárkányok, — magányos államfők, akik kísértetiesen kormányozzák láthatatlan államukat, — magányos tyrannosok, akik az igaziaktól csak abban különböznek, hogy véres uralmukat önmagukban élik, — magányos törvényhozók, akik érthetetlen fanatizmussal hozzák törvényeiket, — magányos főpapok, akik láthatatlan tömegeket vezetnek a szent úton, — Herakleitosok, Platonok, Nietzschek, Macchiavellik, Sorelek, Mazzinik, — s valamennyiük között a legfélelmetesebbek: a magányos királyok, akik szótalantul, elborult kedéllyel, kortársaik előtt félőrültnék tartva élnek maguk előtt is rejtélyes életet.

Van ezekben az embereken valami borzasztóan igaz és valami borzasztóan hamis. Az igaz bennük a rátermettség, ezek az emberek tényleg azok, akik: államfők, törvényhozók, királyok. A hamis bennük az, hogy bár az élet terében állanak, de önmagukkal egyedül s azok, akiknek és akikért ezek az emberek élnek és vannak, éppen a másik oldalon tartózkodnak. A másikon, vagyis kívül. Társadalmon kívül. A társadalmon kívüli ember persze fordítva látja. Számára úgy tűnik, hogy ez az ember képességeit hibásan alkalmazza. Azt mondja, hogy az üzen magányos irreális, idealista, légüres térben áll. Nem veszi észre, hogy a tér nem azért üres, mert a magányos a többitől elrugaszkodott, hanem azért nincs körülötte senki, mert a közösség elhagyta helyét és a közösség szelleméből kiesett, a szakrális alapról lelépett s egyedül a magányos az, aki ott maradt egyedül, mint aki a süllyedő idő csábításának ellenállott, kitartott, a kollektív szellem fenntartója lett és a szakrális alap öre.

5.

Ha az eddig mondottakat egyetlen mondatba kellene összefoglalni, a következőképen lehetne: A társadalmonkívüliség tulajdonképen vallástalanság. Társadalmon kívül az él, akinek sorsa nincsen szakrális alapon. A társadalmonkívüli társadalom

tehát az a társadalom, amelyből a lényegesen társadalmi alap hiányzik. Természetesen fennáll és van és működik; hiszen azzal, hogy valami saját lényegéből kiesik, még exisztálhat; csak az a kérdés, hogyan exisztál. Minden funkció helyén van és teljesíti feladatát, csak éppen valamiképpen helyettesítés-szerűen. Mivel az alap és középpont nem a kollektívum örök és meg nem változtatható alapja és középpontja, az elemek, a folyamat, a jelleg, az alak lassan leveti eredeti természetét és pontosan ugyanolyan, de előjelben más elemmel, jelleggel és alakkal helyettesítődik. Van eset, amikor az életszerű mozgás megtévesztően olyan, mint a gépies; amikor egy mesterséges alak pontosan olyan, mint a természetes; amikor a színlelt folyamat éppen olyan, mint a spontán. A társadalomnak is van autochton és spontán eleme, természete, funkciója, jellege és alakja; az autochton társadalmiság ismertetőjele minden atomjában a szakrális jelleg. És a társadalmonkívüli társadalomban minden pontosan olyan, mint a társadalmi társadalomban, csak éppen, ami itt vitális, az ott mechanikus; ami itt spontán, az ott mesterséges; ami itt ösztönös, az ott szándékolt; ami itt életszerű, az ott gépies Miért? Mert ami itt a szakrális alap, az ott a valláson kívüliség.

Példát erre az esetre felhozni könnyű. Mindenki tudja, hogy Indiában a szudra tulajdonképpen a negyedik, a szolgák kasztja, de nem kaszt. Á papi, harcosi, kereskedői kaszttal szemben és azon kívül ez a kaszttalanság. A szudrának nincs társadalmi helyzete. Társadalmon kívül van. Ahogy Platónnál is a társadalomnak három rendje van: a tanító, a védelmező és a tápláló, — a szolga ezeken kívül és alul áll. A szudra az az ember, aki a többivel szemben nem kétszer, csak egyszer született, vagyis, akiben nem «istenség született meg». A szudra társadalmon kívülisége azonban valláson kívüliség. Amikor a szudrát meghatározza, Manu törvénykönyve azt írja: «Nem méltó arra, hogy a szentségeket fölvegye». Gautama azt rendeli, hogy: «Ha egy szudra a szent Védákat hallgatja, fülét olvasztott ércsel, vagy lakkal kell betömni; ha a szöveget felmondja, nyelvét ki kell vágni; ha emlékezetében tartja, koponyáját ketté kell hasítani».

Újabban több szerző, közöttük Guénon, Evola, Geiger

francia, olasz és német gondolkozók egymástól függetlenül a modern társadalom elszudrásodása következtében, a hindu kasztrendszert alapvető kutatás tárgyává tették. Azt mondják, hogy a vaisya, a kereskedő életkérdése ez: *Mire* van szükségünk? Ezzel szemben a szudra kérdése: *Hogyan* csináljuk meg? Vagyis a kereskedő kérdése, ha alacsony is, de még szellemi, mert csak a szellem döntheti el, hogy mire van szükségünk. Az a kérdés azonban, hogy: Miképpen csináljuk meg? — tisztán mechanikus és technikus. Nem nagyobb kérdés ez, mint egy igavonó állaté, vagy gépé. S ezért a szudra, mint személy a «gazdasági céltól el van oldva». Mit jelent ez? Azt, hogy: nem felelős érte, de viszont nem részesül sem előnyében, sem hátrányában. Nem nyerhet és nem veszhet. Csak dolgozik. Egész élete a földre laposodik le. A szudra cél a földi cél: az anyagi és az érzeki. A szudra házasságának célja is csak az érzékek kielégítése. Ezért mondja Gautama a szudra-létet feregszerűnek. Az egyetemes szellem valamiképpen benne is megnyilatkozik, de életének értelme nincs közvetlenül az emberben, az énbén, hanem csak mint szerszámban, abban, amit tesz és dolgozik.

A szudra és a modern európai emberiség között a hasonlóság félelmetes. Csak egy különbséggel, de ez sem szól az európai mellett. Gautama megparancsolja, hogy a Védák tudásából szudra nem részesülhet, sőt, ha meghallja, forró ércel kell betömni fülét, ha szent szót kimond, nyelvét ki kell vágni, ha szöveget megtanul, koponyáját ketté kell hasítani. Az európai nem élt ilyen embertelen körülmények között, sőt kinyitották előtte a szellemet és eléje szórták, ő maga volt az, amikor szent szót hallott, inkább forró ércet öntött a fülébe, ha megtanult egy mondatot, inkább nyelvét vágatta ki; ha a szöveg fejébe jutott, inkább koponyáját vágatta ketté. Borzadt a szellemtől, menekült a szellem elől, megtagadta a szellemet. Nem más volt az, aki nem eresztette; ő maga volt az, aki eltaszította magát a szellemtől.

S így önmaga számúzta magát a szent szavak világától; önmaga volt az, aki lelépett a szakrális alapról és anyagivá lett, — merőben anyagivá, mint a szudra. Már nem azt kérdi: Mire van szükségünk? — hiszen ha ezt kérdezni még volna szelleme, nem lenne termelési, értékesítési zavar, gazdasági válság, túl-

termelés, gabona, kávé, fűszer, rizs tengerbeszórás, elégetés. Azt kérdezik: Hogyan tegyük meg? Ez a szudra-kérdés. Mintha minden a technikai és mechanikai végrehajtáson múlnék.

Mami mondja, hogy szudra nélkül földi élet nincs. Ma is szükség van a végrehajtóra. De a helyzet ma nem az, hogy van szudra, vagy nincs szudra, hanem az, hogy az egész emberiség szudrává lett. És a hindura sorsa rászakadt, — az európai maga vette magára a tisztátalanságot, maga tette magát olyanná, aki nem méltó arra, hogy a szentségekben részesüljön. És nem is részesül benne. Ezért van a személy a gazdasági céltól eloldva, — ezért nem felelős a munkáért, — ezért az emberiség többsége nem részesül a munkának sem előnyében, sem kárában. Csak dolgozik, dolgozik és egész élete a földre laposodik, — nem a társadalom szerve, csak Brahman lába, csak az a tag, amely a földön kúszik. Életének értelme nincs saját énjében, hanem csak abban, hogy eszköz és szerszám, — gép, vetőgép, vagy guillotín, mindegy — a munka a fontos, az ember nem számít, mert nincs pótolhatatlan ember és mindenki helyettesíthető.

6.

A hindu társadalom kasztrendszeréé tulajdonképpen horizontális hierarchia. Legelői áll a brahman, a pap; utána a ksatrja, a harcos; aztán a vaisya, a kereskedő; végül a kasztatlan kaszt, a szudra. S a társadalmi hierarchia nemcsak Indiában ilyen, hanem mindenütt. Ezek az értékfokokon kívül van azonban egy másik, nem horizontális, hanem vertikális rend. Ez a merőleges fokozat az egész horizontális hierarchiát alapnak veszi. Valaki leélheti sorsát itt, ezen a síkon is. De, ha kiemelkedik és merőleges irányban emelkedik ki, ennek sajátos útja van. A vízszintes út egyik kasztból a másikba, előre vagy hátra. A merőleges út az egész társadalomból, mint emberi közösségből, ki és fel. Nem a társadalmi szint alá, hanem föléje. Mert a társadalmi szint alá süllyedés kivételes eset. Ilyen a gonosztevőé, vagy a betegé, vagy az örülté, vagy a nyomorbetegé. A modern társadalomban ez utóbbira tömeges példa a munkanélküli, aki a közösségből kiesik, kapcsolata elszorvad és egész sorsa a kollektív színvonal alá száll. De ha a kivételes eset oka megszűnik: a gonosztevő megbűnhődik, a beteg meggyógyul, a munka-

nélküli jövedelemhez jut, a közösségben minden zökkenő nélkül újra megtalálja helyét. Ezért a társadalmonkívüliség esete csakis a horizontális társadalmi szint fölé való emelkedésre vonatkozik. A dolog természete azonnal érthetővé lesz, ha az ember a vertikális kiemelkedés első lépcsőfokát megjelöli. Az első fok: a szerzetesség. Még közösség, de már nem a kasztközösség, hanem kasztfölöttiség, társadalmon kívüliség. Ezután következnek az elkülönülés különböző fokai. A merőleges fokok csúcsán áll a hinduk szerint: a bhiksu; semmiféle földi vagyonnal nem rendelkezik, kolduló remete, aki néhány rongyba burkolva jár, mástól kapja ételét, szállását, független, szabad, kívül áll szokáson, törvényen, kapcsolatokon, rokonságon. A szerzetesség és a közösségen kívül élő szent koldus fokozatai között vannak a különböző magányosok és remeték és zarándokok.

Ez a vertikális hierarchia két dologra jó példa: az egyik az, hogy a társadalmi közösség szakrális megalapozottsága itt kétséget kizáró módon kitűnik. A társadalomból való kilépés felfelé csakis a társadalom alapjáról lehetséges, ezért a szerzeteségtől a kolduló remetéig valamennyi életforma vallásos. A másik dolog, amire a vertikális hierarchia jó példa, hogy megjelöli azt a küszöböt, ahol a közösségből ki lehet lépni, és ahol be lehet lépni.

Európa eltudományosodott szelleme az utóbbi évszázadok alatt a társadalomnak csak vízszintes tengelyét ismerte. Azt hitte, hogy előrejutni csak úgy lehetséges, ha az ember az utóbbi kasztból átlép az előbbibe. Ezért igyekezett a kasztok között levő válaszfalakat lerombolni, hogy a legelső helyeket is mindenki számára elérhetővé tegye. Tanúi vagyunk annak, hogy ezzel mit ért el. Nem azt, hogy az értékek helyükre jutottak, hanem azt, hogy a közösség a társadalomból kiesett. A tudományos szellemre épült demokrácia és szocializmus jóvátehetetlen vétke volt, hogy az emberiséget összekeverte. Tudomásul kell azonban venni azt, hogy a társadalomnak van merőleges értékrendje is: nem vízszintes, nem a föld felszínével párhuzamos és sík. A dolgok nem olyan laposak, mint ahogy azt a tudomány gondolja. A közösség is, mint minden valóság: négy dimenziós. Mozog és tágul és él, előre-hátra, jobbra-balra, fel-le és ki-be. A társadalom, hogy ismét az élettani hasonlatról legyen szó: test, amelynek van vonala, síkja mélysége és tartama.

Ezzel magyarázatot nyert a magányos helyzete is. A magányos társadalomkívülisége tulajdonképpen társadalmi fok, de a társadalom vertikális kiterjedésében elhelyezkedő helyzet. Egy neme a zarándokságnak és remeteségnek. A magányos az európai társadalom szent koldusa. Ez a társadalmonkívüliség azonban nem a szakrális alapról való letérés, — ellenkezőleg. A koldusban vallásból nem kevesebb van, hanem több. Ezért a szakrális alap, amelyen él a társadalminál mérhetetlenül intenzívebb. Ezért akkumulálhatja magába a kollektív szellemet. Ezért lehet a társadalom vezetője, mint filozófus, vagy költő, vagy próféta, vagy kivételes államférfi, vagy király. S ezért ez a társadalmonkívüliség nem úgy, mint az előbbi: átok, — hanem daimonikus erő megnyilatkozása.

A társadalmon kívül esett társadalom számára a közösség szellemébe való visszatérés küszöbe: a magányos, — az a bizonyos daimonikus erővel rendelkező lény, — a szent koldus. Egyedül ez az ember állott meg azon a helyen, amelyet a közösség elhagyott: a társadalom szakrális helyén. Mikor a közösség temenosz-át, megszentelt körét, mindenki elhagyta, egyedül ő maradt ott és mutatta be az áldozatokat a közösség isteneinek. A körülötte levők szudrákká lettek. Egyedül ő tartott ki s magára vette a társadalom sorsát. Ezért a temenoszba való visszatérés csak a szent kolduson át lehet.

7.

Ez a végső néhány, de fontos szó csak egyet kíván. Az egész idő alatt állandóan, bár különböző megfogalmazásban szó volt arról, hogy a társadalom alapja szakrális. Mindenkinek jóindulatú belátására volt bízva, hogy ezt elfogadja vagy sem. Ez a végső néhány fontos szó azt kívánja, hogy erről az alapról kétségtelen bizonyosságot nyújtson. A bizonyosság sem több, sem kevesebb, minthogy: egyetlen társadalmi jelenség, egyetlen esemény, egyetlen kapcsolat, egyetlen mozzanat sem érhető meg teljesen anélkül, hogy az ember ezt a jelenséget, vagy kapcsolatot, vagy mozzanatot szakrális alapra ne helyezze.

A társadalmonkívüliségnek a mai ember számára közvetlenül átélhető helyzete az a paradoxon, hogy: a közösség van társadalmon kívül és a magányos van társadalmon belül. A maga-

nyos azonban a szent koldus, akinél társadalmi helyzete a társadalmon felüliség. Önként lépett ki és merőleges irányban fel lépett. De ahová lépett, az nem maga által megkonstruált egyetlen és egyéni helyzet. Nem. A vertikális társadalmi rend helyzete és természete éppen olyan, mint a horizontális. Nem csinálja valaki. Van. A magányosság világhelyzet, ami azt jelenti, hogy embertől teljesen függetlenül van és függetlenül attól, hogy betöltik, vagy sem. Van, mint hely. Mint egy csillag a térben, akár lakja valaki, akár nem. És ez a hely mindig is volt. A társadalmon kívüliség a társadalommal együtt a legősibb időktől fogva mindig adva volt. S ezt a helyet az ősnépek is mindenkor, bár ösztönszerűen és tökéletes tudattalansággal, de be is töltötték. A merőleges társadalmi rend csúcán állott: a magányos, — a szent koldus, — a filozófus és a költő megfelelője, — a király, — a homo mágus.

A homo mágusra volt bízva a törzs, ő volt a törzs és a kozmosz között a közvetítő. Felelős volt a törzsért a kozmosz előtt és a kozmoszért a törzs előtt. Rajta keresztül folyt le a világegyetem és a törzs anyagcseréje, — ismét élettani hasonlat. Ez az őskirály, — az őspüspök: uralkodó és vallásos személy együtt, ő a világon uralkodó legfőbb Hatalom megjelenése. De ugyanakkor egészen más is. ő az áldozat. Az az ember, aki a kollektívum sorsát a maga teljességében és egészében viseli és viselnie kell, mert hiszen azt a helyzetet, amit vállalt, ő jelenti, ő a kollektívum kvintesszenciája. Az egész törzs minden lényének sorsa egyetlen gyújtópontba sűrítve: egyetlen emberbe gyűjtve. A legkollektívebb személy. S éppen ezért ő az áldozat is. Az ősnépekről szóló leírásokból mindenki tudja, hogy az istenkirályt bizonyos pontosan meghatározott idő elteltével rituális formák között megölik. Azok a körülmények, amelyek között ez a királygyilkosság történik, egyes törzseknél mások és mások. Az ok mindig egy: Senki ember ezt a kivételesen magasrendű és halhatatlanul fontos helyet huzamos ideig nem viselheti. Miért? Meg kell kérdezni a modern kor magányosát: mit jelent egyetlen embernek egy kollektívum életét magára venni.

A mai magányos, a platoni-nietzschei filozófus, a szent koldus, a remete, a társadalmonkívüli, tulajdonképpen a társadalom merőleges rendjének legfelső csúcán álló kollektív helyzet

éspedig ez a helyzet az, amelynek természete, hogy itt minden kollektív tényező egyetlen pontba összefut. És ez a pont és ez az ember és az a hely és az a fok nem egyéb, mint az, amit az ősnépek az istenkirálynak neveztek. Amikor a magányos ma az egész kollektívum sorsát magára veszi, de viszont a közösség szellemében egyedül áll és az egész társadalomban az egyetlen ember, aki a társadalomban él, — akkor ez a magányos önkéntelenül, akarattalanul és tudattalanul az örök emberi kollektívum egy helyét kénytelen elfoglalni. És ez a hely az, amit az istenkirály helyének hívnak.

Íme: a társadalomkívüliség kérdése alól a közösség örök szakrális alapja hogyan tűnik elő.

Hamvas Béla.

NÉP, NEMZET, ÁLLAM.

E folyóirat ezévi I. számában Dékány István felveti és vizsgálja a nép, nemzet és állam mai viszonyát.

Megállapítja, hogy ennél szubtilisabb kérdést — 25 év óta — a társadalomtanban nem talált. «Ma» — ez 2—3 évet jelent — a kérdés még bonyolultabbá vált. Egyúttal azt is megállapítja, hogy a kérdést már klubok is tárgyalják, csak épp a katedrák maradtak — egynek kivételével — aránylag némák, holott a kérdés irodalma már óriási s a háború előtt nálunk is figyelemmel kísérték.

Ehhez a megállapításhoz kívánom megjegyzéseimet fűzni.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy e kérdést nálunk a háború előtt nemcsak figyelemmel kísérték, hanem vele nagyon behatóan foglalkoztak is. Eltekintve br. Eötvös Józsefnek és több kortársának (Gorovénak, Wesselényinek, br. Kemény Gábornak, Mocsáry Lajosnak) a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó s e kérdést is érintő munkáitól és a cikkíró által is említett szerzőtől (Barabási Kún Béla); a «nemzetállam» gondolatának tüzes hirdetője, Kuncz Ignác (1888-ban) és az ugyancsak a nemzet és állam azonosságát valló Concha Győző (1895-ben) rendszeres kézikönyveikben magát a három fogalmat egészen világosan és félreérthetetlenül elméletileg is meghatározták saját fel fogásuk szerint. De igen szépen foglalkozik e kérdésekkel Concha Győző «A magyar faj hegemoniája» című 1890-ben megjelent tanulmányában (újra megjelent munkáinak «Hatvan év tudományos mozgalmi között» című gyűjteményében I. kötet 537. lap) és a Budapesti Szemle 1928. évi folyamában megjelent «A nemzeti eszme kifejtésében nemzeti kultúra» cím alatti fel szólalásában.

Ennek megállapítását szükségesnek tartottam, mert magának Dékánynak e kérdésben vallott egyik nézete lényegileg meg-

egyezik a Concha-féle felfogással. De rajtuk kívül ugyancsak részletesen foglalkozik e három fogalommal és az erre vonatkozó egész irodalmat ismerteti Krisztics Sándornak «Nemzet és állam a keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából» címen 1914-ben megjelent munkája, valamint 1931-ben megjelent Politika című kézikönyve; Réz Mihálynak pedig halála után, 1923-ban «A történelmi realizmus rendszere» cím alatt közzétett könyve szintén tárgyalja e kérdéseket; míg Haendel Vilmosnak ugyancsak e kérdésekre vonatkozó munkája: «A nemzetiségek», 1928-ban jelent meg.

Krisztics másodsorban említett könyve, ha a «ma» 2—3 évet jelent, már a tegnapelőttnek munkája. Ugyancsak tegnap és tegnapelőtt fejtette ki részletesebben e sorok írója is ezekre a fogalmakra vonatkozó nézeteit 1931-ben tartott akadémiai értekezésében és ennek 1935-ben «Az államélet néhány főbb kérdése» címen megjelent bővebb kiadásában.

De kifejezte már e felfogás lényegét 1915-ben a pozsonyi egyetem 1915/6. tanévét megnyitó rektori beszédében is (megjelent «Az új egyetemek és a nemzeti kultúra» címen Pozsonyban 1916-ban).

Ezt különösen azért emelem ki, mert részemről a nép és nemzet fogalmára vonatkozólag a Magyarországon addig uralkodó elmélettel szemben több tekintetben más felfogást vallottam s részemről csak sajnálom, hogy az, aki e kérdéssel ma foglalkozik, a tegnapi kifejtett erről a nézetről nem vett tudomást.

De azt is meg lehet ezek után állapítani, hogy az a vád, amely szerint a katedrák aránylag némák maradtak, nem állhat meg, mert jóformán minden katedra, amelyet e kérdés illet, nyilatkozott benne, s az, amelyet a nevezett cikkíró kivételként említ s amelynek képviselője sok tekintetben éppen az általam kifejtett felfogást tette magáévá, időbelileg csak az utolsó volt ebben a sorban.

Fentemlített felfogásom e kérdésekben röviden vázolva a következő:

A nemzet kulturális közösség! Nem a leszármazáson, nem a faji jellegen, nem a fizikai rokonságon, hanem az egyforma műveltségen, egyforma kultúrán és ennek tudatán alapuló kapcsolat az egyesek között. A nemzeti közösség legélesebben a

közös nyelvben jut kifejezésre. De a nyelv is csak a művelődésnek egyik terméke. Ezért él a nemzet mint művelődési közösség nyelvében, mint a közös műveltség termékében. De a nemzet élete nemcsak nyelvében nyilvánul meg, hanem a műveltségnek más termékeiben is. Erkölceiben, szokásaiban, életmódjában, gondolkodásában, magános életviszonyait és közszervezetét szabályozó jogintézményeiben, művészetében, költészetében, bölcselkedésében. Mindeme kulturális jelenségek közössége az egyszerűbb vérségi kapcsolatokban fennálló közösségekből, részben a faji kötelékekből fakad, de a földrajzilag egységes és összetartozó földterületen, hasonló természeti viszonyok között való élés, az egységes állami szervezet és a mindezek következtében előálló sűrűbb kölcsönös érintkezés szintén hatalmas tényezői a nemzeti kulturális közösség kifejlődésének oly népelemek között is, amelyek eredetileg nem tartoznak ugyanazokhoz a primitív vérségi és faji kapcsolatokhoz.

Azoknak a művelődési termékeknek a közössége, melyek a közös nyelven kívül alapjai az egy nemzeté összeforrásnak, annál fontosabb, mennél kevésbbé van meg valamely államban a nyelvi egység. Az egy állami szervezettel és egységes állami területtel összefűzött nép különböző nemzetrészekből, úgynevezett nemzetiségekből állhat és a sok nemzetiségű összetétele a népnek a nép soknyelvűségében jut leginkább kifejezésre. A soknyelvűség sokféle művelődési közösséget is jelent és e sokféle művelődési közösség megkülönböztetett nemzetekké, vagy nemzetrészekké való fejlődése, esetleg más hasonló nyelvű nemzetrészekkel egy állami szervezetben való egyesülésre irányuló törekvést szülhet; *tehát oly jelenség, amelynek az államra bomlasztó hatása van, vagy lehet!*

Az állam ugyanis valamely népnek meghatározott földterülethez fűződő hatalmi szervezettsége. Ezt a hatalmi szervezettséget különféle erők hozhatják létre és tarthatják fenn. Létrehozhatja és fenntarthatja egyesek vagy családok (dynastiák) hatalmi érdeke; létrehozhatja és fenntarthatja bizonyos földrajzilag összefüggő területen élő népességnek más államok között való sajátságos elhelyeződése, vagy különböző államok hatalmi versengése; létrehozhatja és fenntarthatja a gazdasági érdekközösség is; de ma már a legelterjedtebb államalakító és állam-

fenntartó erő a kulturális közösség és annak tudata: a nemzeti együttérzés. E kulturális közösségen és nemzeti együttérzésen alapuló állam népéhez is tartozhatnak más kulturális közösségeknek, más nemzeteknek egyedei, de ez nem zárja ki, hogy az államalkotó és államfenntartó főtényező az illető államnak vezető népeleme, nemzete legyen s az illető államnak jellegét, céljait, törekvéseit ő adja és határozza meg, amelyekhez a többi népelemek, nemzetiségek alkalmazkodni kénytelenek s amennyiben nincsenek állambomlasztó, elszakadó törekvéseik, önként alkalmazkodnak is.

A nép alatt értem az államhoz tartozók összességét a nemzeti minőségre tekintet nélkül.

A nép kifejezést a magam részéről abban az értelemben használom, amelyben használták a görögök előbb talán a «polisz», később a «démosz»; a rómaiak pedig a «populus» szavat. Az újkori nyelvekben ennek a «peuple», «people», «popolo» és végül a «Volk» szavak felelnek meg. Kétségtelen, hogy e kifejezéseknek tulajdonítanak más értelmet is. Különösen a német «Volk»-nak, de az angol «people»-nek s a francia «peuple»-nek is nem egyszer adatik oly értelem, mely nem valamely államhoz való tartozást, hanem valamely származásbeli avagy nyelvbeli közösséget jelent, azt, amit mi a magyarban a nemzetiség vagy esetleg a nemzet szóval jelölünk.

Nem tartom helyesnek és szerencsésnek ezt a nyelvhasználatot. A «nép», «démosz», «populus» szóban, mint az államhoz tartozók összességének megjelölésében semmi sem jelzi a származásbeli, vagy nyelvbeli közösséget.

A «populus» helyes értelmét megadják a «magistratus populi», «agere cum populo», «senatus populusque romanus» féle formulák; a «démosz» kifejezés értelmét, mely eredetileg szűkebb volt, meghatározza az általánosan használt «demokrácia», mind a kettőnek a *jelentősége* az államhoz tartozóknak az összessége, amint azt Gaius is meghatározza: «populi appellatione universi cives significantur» (1. Mommsen: Römisches Staatsrecht, III., i., 4. s. köv. 1.).

Nagyon jól és szépen tűnik ki a «nép» fogalma az állammal kapcsolatban az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának bevezetéséből, amely következőleg hangzik: «We, *the People of*

the United States... do ordain and establish this Constitution for the United States of America». «Mi az *Egyesült Államok népe*» stb.

A belga alkotmány pedig következőleg kezdődik: «*Au nom du peuple Belge*», «*A belga nép nevében*», s ebben a «belga» megjelölés nem jelent nemzetiséghez, hanem államisághoz való tartozást, ami kitűnik abból, hogy ugyanaz az alkotmány «belgák» alatt az állampolgárokat és csak az állampolgárokat érti.

A «nép» kifejezés mellett az államhoz tartozók összességének megjelölésére még egy más kifejezés is használatos, t. i. a «nemzet». Nálunk Magyarországon majdnem uralkodó felfogás elmélet és gyakorlat terén a «nemzet» kifejezésnek ilyen értelemben való használata.

E felfogás szerint a nép és a nemzet a személyeknek ugyanazt a körét jelentik; a különbség közöttük csak fokozati, amennyiben a nép jelenti valamely közös vérségi vagy eszmei kapcsolattal összekötötteknek olyan sajátságos jellegzetű körét, amelynek tagjai vagy nem jutottak még összetartozandóságuknak és jellegzetességüknek tudatára, vagy nem annyira, hogy ebből folyólag állammá szervezkedni bírtak volna, míg a nemzet jelenti ugyanazoknak körét akkor, ha már a jelzett öntudatra eljutottak és állammá szervezkedni bírtak.

Látni való, hogy e felfogás szerint a nemzet fogalma tulajdonkép azonosul az állammal, vagy azzal legalább is válhatatlan kapcsolatban van olyképp, hogy az állam mindig valamely nemzet hatalmi szervezetét képezi s állami szervezet vagy arra való törekvés nélkül nemzetről beszélni nem lehet.

Lényegileg ezen az állásponton áll Dékány is.

Habár e felfogást igen kiváló s általam is nagyrabecsült tudósaink vallották, a magam részéről nem tehetem magamévá. Nem, mert mind a nemzet szó eredete, mind az azzal egybekötött és kapcsolatos jelenségek más értelemre mutatnak. Ama fokozati különbség jelzésére pedig, amely valamely összetartozandóságának öntudatára nem jutott és azt már elért és állammá szerveződött népi kapcsolat között van, szükségtelennek látszik külön fogalom szerkesztése; e fokozati különbség egyszerűen jellemezhető oly módon, mint minden más *fokozati* különbség.

Milyen kapcsolatban van tehát a nemzet az állammal és az államhoz tartozókkal, a néppel?

Nemzet és állam, valamint nemzet és nép fogalmai nem fedik, hanem keresztezik egymást. Keresztezik olyképp, hogy egy államban és annak népében lehet több nemzet vagy nemzet-rész, viszont egy nemzet szétszolhatik több államban, ami természetesen nem zárja ki, hogy egy állam csak egy nemzetből álljon és egy nemzet csak egy államot alkosson. A csak egy nemzetből álló államok a *nemzetileg egynemű*, a többből állók a *nemzetileg különemű* államok.

Hogy ez így van, arra példát találni nem kell messze mennünk. Magyarország a megcsonkítás előtt nemzetileg erősen különemű állam volt. Állott a magyar nemzetből és nem magyar nemzetekből, illetve nemzetrészekből. Közjogi terminológiánk ugyan, így különösen az 1868: XLIV. csak egy nemzetet ismert, míg a többieket nemzetiségeknek minősítette s azokat politikai tekintetben az egységes magyar nemzet alkotórészeiként nyilvánította. Azonban az itt használt «politikai tekintetben egy nemzet» kifejezés ellentétben a kulturális nemzetnek a sorok között lévő jelentőségével tulajdonképp a népnek közjogi fogalmát jelentette; s hogy nem volt szerencsés formulázás, mutatja az, hogy e törvényünket sikerült külföldön ellenségeinknek oly értelemben félremagyarázni, mintha a törvény Magyarországon csak egy kulturális nemzetet ismert volna el, míg a nemzetiségek létét megtagadta és ennél fogva semmi jogban nem részesítette volna.

Ama felfogással szemben, mely a nemzet fogalmát az állammal összekötve az állam népét a nemzet szóval jelölte, hogyan áll a helyzet jelenleg? A trianoni határ nemcsak a magyar állam népét, — az 1868. évi XLIV. t.-c. terminológiája szerinti politikai nemzetét — darabolta szét, hanem a kulturális nemzetet is. E felfogás szerint a Cseh-Tótországnak, Romániának, Jugoszláviának fennhatósága alá került magyarok a cseh-tót nemzetnek, a román nemzetnek és a jugoszláv nemzetnek lettek volna alkotórészeivé. Bizonyára e felfogás szerint is csak a politikai nemzetnek; mert azt hiszem, hogy e felfogás hívei is megegyeznek velem, ha azt állítom, hogy az elcsatolt területeken élő magyarok ma is a magyar nemzet tagjainak érzik és tudják magukat; hogy a magyar nemzet az állami szétdarabolás mellett és annak dacára is egységes magyar nemzetnek tartja magát,

melybe az elcsatolt magyarok beletartoznak és azok az érzelmi és szellemi kapcsolatok, melyek azelőtt a magyar nemzet tagjaiban meg voltak, ma is összekötik őket; és végül, hogy az állami hatalmi kényszeren kívül semmi érzelmi mozzanat sem kapcsolta őket a cseh és tót, a román vagy a jugoszláv nemzetekhez és az azok által alkotott államokhoz.

Ám ha az előbb jelzett politikai nemzet fogalmával szembe helyezük a kulturális nemzet fogalmát és az új viszonyokból folyó ellentmondásokat ezzel magyarázzuk meg, akkor kérdés, hogy mi szükség az egységes nemzet megjelölést két irányú fogalom megjelölésére használni és a politikai nemzetnek csak zavar-keltésre, félreértésekre és félremagyarázásokra alkalmas fogalmát felállítani a kulturális nemzet fogalmával szemben; mikor a politikai nemzet fogalmát az állam népének fogalma világosabban és szabatosabban kifejezi.

Mellőzve máskülönben Dékánynak azokat a fejtegetéseit, amelyekben a «nép», «nemzet» és «nemzetiség» fogalmait kívánja meghatározni (5—19. lap), csupán a «nép-nemzet-állam» viszonyára mondottakkal (20—25. lap) kívánok még foglalkozni.

Azokban igen sajátos szemlélettel találkozunk. Beszél arról, hogy az állam «ráépül» valamely tájra, közösségre, népre. A nép és állam viszonyát épülethez hasonlítja, amelyen az állam a tetőzet, a nép a falazat (22. lap). Állam és nép között érvényesül az elit, amely fontos, sőt alapvető társadalmi kapocs a nép és állam között. Ezt a liberális éra nem látta; politikai gondolkodása sablonra járt; szerinte az állam «szuverén», tehát a «nép felett» van; az állam csak rendtartó és kormányzó hatalom: ő az intézményesített tekintély. S e korszakban az elit helyett egy hivatásos politikusokból álló és politikából élő szűkebb kör keletkezett, amely a nagy bajokat vagy sorskövetelményeket alig látta; mikor már látta (1918), későn volt: a monarchia összeomlott (25. lap).

Megállapítja azután, hogy az állam és nép között különböző távolság lehet, illetve annak, hogy mennyiben fedi az állam a népet, különböző mértéke van. Ezt szemlélteti is körök rajzával (27. lap). E szerint lehet, hogy az állam köre csak alig érinti a

nép körét. Ilyen az újkori abszolút állam, ahol ez utóbbi csak a diplomáciára, hadseregre és bürokráciára terjed ki (27. lap).

A második fokban az állam köre mindinkább fedi a nép körét s csupán keskeny karéj az, ami fedetlenül marad. Ez vindikálja a *népies* nemzeti állam eszméjét. Az állam egyre jobban belenyúl a nép életébe, egyre több közösségi feladat hárul rá (27. lap).

Ez áthárulási elmélet szerint azután a nép-nemzet életében egyre több lesz az olyan ügy, amelyet a közösség a maga spontán intézkedő és rendteremtő erejével elvégezni már nem tud és előtérbe jut a tömeges problémákat felvevő állam. Ezt körökkel úgy szemlélteti, hogy a népet jelző körsíkra az államot jelző hengert állítja fel, amely négy gyűrűből áll. Ezek jelzik 1. a művelődési, 2. a gazdasági, 3. a szociális és 4. a népegészségügyi politikát. Ez az átalakulás jelentkezik abban, hogy az állami rendtartó ügyintézés egyre inkább széleskörű, irányító «közszolgálattá» növekszik (27. lap).

A cikkírónak ezt a felfogását az állam s a nép viszonyáról hibásnak tartom s az nézetem szerint az állam fogalmának félre- ismerése.

Az állam nem áll a nép felett, a nép benne van az államban. Az állam a *népből áll*, éspedig még akkor is, ha a nép és nemzet fogalmát úgy kötjük össze, amint a cikkíró teszi. A nép az állam teste; az állam és népe között épúgy nem lehet semmiféle távolság, amint nincs az ember és teste között. A népen kívül azonban a monarchiákban az uralkodó is benne van az államban és annak feje.

Ha az állam és nép viszonyát építményhez hasonlítjuk, akkor az állam nem a tetőzet, hanem az egész épület és a nép nemcsak a falazatot képviseli, hanem az épület minden részét, tehát a tetőzetet is, amennyiben ezt nem hasonlítjuk az uralkodóhoz. Az uralkodó pedig még nem állam; nem volt az még XIV. Lajos idejében sem, dacára az ő közismert mondásának: «az állam én vagyok».

Az állam *állapot*; ezért «status». Állapota bizonyos emberösszességnek, ha úgy tetszik: tömegnek, amely bizonyos szervezettségben, kötöttségben, alárendeltségben él. Ez az ember-tömeg a nép. Ami felette van ez állapot mellett, az nem az állam,

hanem annak hatalmi szervezete. Ez a hatalmi szervezet állhat a korlátlan monarchiában a népen kívül álló, de az államba beletartozó uralkodóból és ennek kizárólagos vezetése és rendelkezése alatt álló, nagyrészt szintén a nép tagjai közül vett hivatalnoki karból és katonaságból. Ez a szervezet csakugyan a nép felett, illetve annak csak egy, bár nagy része felett áll s e körülmény azt a látszatot keltheti, mintha az állam állna a nép felett. De ez csak látszat, mert az uralkodó és hivatalnoki kara megkatonasága még nem az állam, hanem annak csak egyik része, s a másik része akkor is a nép abban az állapotban, hogy tagjai engedelmisségi viszonyban vannak az uralkodóval és annak különféle szerveivel.

A korlátolt monarchiában és a köztársaságban az állam hatalmi szervezetében a nép mint olyan, vagy annak egy része is helyt foglal, közvetve vagy közvetlenül és akkor ez a hatalmi szervezet áll a nép, illetve tagjai felett úgy, hogy a nép az önmagából alkotott szervezetnek önmaga engedelmeskedik. Itt tehát még a látszatja sem foroghat fenn annak, hogy az állam a nép felett áll. Ma pedig az abszolút monarchiák korán túl vagyunk. A mai diktatúrákban ugyan nem forma szerint, de lényegileg az egész államhatalom gyakorlása egy ember kezében van, épúgy, mint a korlátlan monarchiákban, de ezek az ú. n. vezérek maguk is tagjai a népnek s nem a népen kívül álló uralkodók s így e diktatúrákban sem az állam áll a nép felett, hanem annak csak az egy vezérből és az ő rendelkezése alatt működő tényezőkből álló hatalmi szervezete.

A cikkíró annak az iránynak a híve, amely az állam *tevékenységi körét* az önfenntartáson és védelmen, valamint az ú. n. jogalkotáson és jogfenntartáson kívül a gondozó, irányító, gazdálkodó tevékenységre is ki akarja terjeszteni; vagyis amint mondani szokás, az ú. n. pusztá «jogállam» helyébe a «kultúr-államot», vagy még inkább a «szociális», a népjóléti államot kívánja állítani. Ez ellen senki kifogást nem emelhet, ez ma kétségtelenül a fejlődés iránya s ezt a fejlődést most megállítani nem lehet.

Azonban *ez nem függ attól*, hogy az állam és nép viszonyát hogyan fogjuk fel és attól, hogy a nép az állami hatalom gyakorlásában mennyiben vesz vagy nem vesz részt. De nem függ attól

sem, hogy milyen az állam és nemzet viszonya (a «nemzetet» úgy értve, amint fentebb jelzem). A XVIII. század felvilágosult abszolútizmusa, amelyben Dékány szerint az állam legkevésbé fedte a népet, a nép egyéni érdekeit figyelembe vevő, előmozdító ú. n. atyáskodó kormányzatot, tehát azt, amit cikkíró az új államtól kíván, nagy mértékben gyakorolta és ha kezünkbe vesszük Sonnenfels Józsefnek, emez irány egyik főteoretikusának a Rendészetről 1796-ban írt munkáját (Grundzüge der Polizey, Handlung und Finanz), láthatjuk, hogy mi mindenre terjesztették ki, vagy kívánták kiterjeszteni akkor az állami tevékenységi kört. E munka többek között foglalkozik p. o. a következő kérdésekkel: milyen állami eszközökkel kell megakadályozni egyesek *túlságos meggazdagodását* (181—188. lap); hogyan kell előmozdítani a *közegészségügyet* (250—257. lap és 292—350. lap); miként lehet létesíteni *ellátatlan özvegyek*, másrészt *cselédek* számára *özvegyeségi és cselédpénztárakat* (355—366. lap), hogyan kell az *élelmicikkek hiányán* segíteni, milyen intézkedésekkel lehet *áraik alakulását irányítani* (366—400. lap) stb. stb. Mind olyan kérdések, amelyek a mai népjóléti politikának is fontos kérdései. Népet gondozó, irányító tevékenységet tehát az állam akkor is fejtett ki. Hogy abban az időben és azok között a viszonyok közt ez másként és más mértékben történt mint most, az természetes.

Másrészt pedig azt látjuk, hogy a XIX. században, amikor mindenütt az ú. n. alkotmányos, vagyis a népi részvétel alapján működő uralom érvényesül, akkor az államnak a magánéletbe beavatkozó, azt *irányító tevékenysége* szűkebb térre szorult; de ennek oka nem a nép nagy rétegének jóléte iránti érzéketlenség vagy közönyösség volt, hanem az, hogy ama *beavatkozó tevékenység* helyébe léptetett szabadabb mozgásnak nagyobb értéket tulajdonítottak és abban a felfogásban voltak, hogy a szabadabb mozgás, a nem korlátolt, hanem a köz- és magánérdekeket jól felismerő egyéni kezdeményezés és egészséges szabad verseny segélyével a nép nagy rétegei önmaguk a saját jólétüket inkább elérhetik, mint az állami beavatkozással.

Ez volt a XIX. század szabadelvűségének és individualizmusának az alapja és nem az, hogy e felfogás a népet egyének összegének, alattvalók halmazának tekintette, amely felett az

állam mérhetetlen magasságban áll. Hogy ez a szabadelvűség azután nem mindenben vált be és csalódást okozott, az igaz, de hol van az az államkormányzati rendszer, amely mindenkor mindenben bevált, amelynek sohasem voltak kinövésai, túlzásai, elfajulásai és amely sohasem járt csalódással.

Amikor azután mind érezhetőbbé vált, hogy a nép nagy rétegei jólétének előmozdításához az eddigi út nem vezet el, akkor két irányban indult meg az ennek elérésére való törekvés. Az egyik szervezeti síkon kívánta a célt elérni, az által, hogy a népnek az államhatalomban való részvétele az addiginál nagyobb mértékűvé váljék. Ez volt a polgári radikalizmusnak és a szociáldemokráciának az útja. Ez utóbbi annyiban ment túl az előbbinek a törekvésein, amennyiben a magántulajdon elvén álló társadalmi rendet is át kívánta alakítani és ezáltal a kötöttség és kollektívizmus elvének alapjára helyezkedett, míg az előbbi maradt az egyéni szabadságnak kedvezőbb individualizmus álláspontján. De egyaránt mondhatjuk mind a kettőre, hogy a népi elv alapján állottak, azon, amely a nép érdekét népi befolyással kívánta kielégíteni.

Ez a *népi elv* a szociáldemokráciánál *nemzetközivé* vált, amely a népi érdeken *nemzetközi szervezetet* is szükségesnek nyilvánított és létesített («Világ proletárjai egyesüljetek» és az «Internationale»-k). Ebből is látszik, hogy a népi és nemzeti nem kapcsolatos fogalmak, mert ami népi, az lehet nemzetközi is s a *népi és nemzetközi nem zárja ki egymást*.

A népjólét előmozdítására törekvő másik irány az volt, amelyet közönségesen konzervatívnak neveznek; Ez a kötöttség és tekintély elvének az iránya s ennyiben megegyezik a szocializmussal. Ennek az iránynak egyik főképviselője, Bismarck adta ki a jelszót a szociális olajcseppről. A szociális olajcseppek azóta mindinkább szaporodtak és lassanként egész korszót töltöttek meg.

A konzervativizmus azonban nemcsak ebben nyilvánult, hanem — különösen nálunk — abban is, hogy a népi részvételnek az állami hatalomban való kiterjesztését ellenezte és megakadályozta és ezt főként nemzeti szempontból tette. Ebből meg az látszik, hogy a *népi és nemzeti* gondolat és cél *ellentétbe is kerülhetnek egymással*.

Ezek a különféle irányok hol párhuzamosan haladtak egymással, hol keresztezték egymást és az 1914—1918. évi háború kitörése után bekövetkezett a tekintély és kötöttség elvének érvényesülése és az ú. n. államszocializmus igen nagy foka, amely az egyéni magántulajdon elvének felfüggesztéséig is eljutott. Mindez azonban nem annyira a népi érdekek kielégítése végett, mint inkább a hadviselés, tehát «nemzeti» cél érdekében történt a népi rétegek megterhelésével és nekik nélkülözések okozásával, s ennyiben a népi és nemzeti érdekek ismét ellentétbe kerültek egymással.

A világháború végén természetesen bekövetkezett a visszahatás és a legyőzött hatalmaknál mindaz, amiért küzdöttek, külső és belső viszonylatban romba dőlt. Az összeomlás után megindult újraépítés alkalmából újabb visszahatás folytán a népi és nemzeti szempontok összekapcsolódtak, mind a kettő a tekintély és kötöttség elvének alapján, amely a háború idejéből fennmaradt és amely ilyképen szembefordult mindazzal, amit az előbbi korszak a szabadság elvének alapján megengedett és létesített.

Így állott elő az olasz fascizmus nem ugyan legyőzött, de a háború folytán legyengült államban és a németországi nemzeti szocializmus. Ez utóbbiban a szocializmus, amely *azelőtt nemzetközi volt, nemzetivé vált* s a nemzeti irányra egyúttal a faji bélyeget nyomta rá. És sajátságos, hogy mikor a jelenlegi német gondolkodásmód a nemzeti elvet népinek nevezi, az ezen az elven alapuló saját politikai irányát a «nemzeti» megnevezéssel jellemzi.

Ez az irányzat a nemzeti jellegnek jóformán legvégső következtetéseit is levonja. Az állami hatalom szervezetében azonban a népiség (a szó helyes értelmében felfogva) egészen háttérbe szorul mellette s csak formailag van meg, mert az állami hatalom gyakorlása lényegileg ugyanolyan, amilyen volt a felvilágosult korlátlan monarchiában, sőt a korlátlanságban még azon is tútesz. Ha tehát az állami hatalom gyakorlásának szervezetét azonosítanók az állammal, amint Dékány teszi, akkor ez az állam még annyira sem fedné a népet, amennyire az ő ábráinak I-je teszi.

Milyen volt a fejlődés minálunk? A nemzeti és népi eszme minálunk is összefogódzott s hozzákapcsolták a faji bélyeget is

a «keresztény» jelszó alatt. A hatalmi szervezet népibbé vált, mint volt azelőtt, de még mindig súlyt fektettek arra, hogy a vezetés bizonyos mértékig az «elit» kezében megmaradjon. A kiszélesített népi részvét azonban az államhatalom gyakorlásában nagyrészen nálunk is formasággá vált, mert részben a háború idejéből fennmaradt kivételes hatalom alapján, részben a törvényhozás részéről nyert újabb felhatalmazások alapján a kormányhatalom oly kiterjedtté vált, hogy abból már nem sok hiányzik ahhoz, hogy olyan korlátlan diktatúra legyen, amilyeneket a külföldön látunk.

Hogy már most azok a népjóléti célok, amelyeket ez az új fejlődés el akar érni, hogyan és mennyiben valósulnak meg, az nem függ a rendszertől és a szervezettől, hanem a bennük és szerintük működő emberektől, azok erő kifejtésétől, de sok tekintetben azoktól az egyéb viszonyoktól is, amelyek között működnek.

Hogy az államhatalmi szervezet működése ne lélektelen «bürokratikus» ügyintézés, hanem valóságos «közszolgálat» legyen, ez minden időknél a kívánalma és a liberális érában épp úgy, ha nem még inkább lehetséges, mint a legkötöttebb tekintélyi rendszer mellett; s hogy az-e vagy nem, az megint csak az emberektől és az őket átható szellemtől függ. E tekintetben is ugyanaz áll, mint amit a parlamenti kormányrendszerre kell megállapítani, hogy hiába van kimondva valahol ez a rendszer, ott, ahol a népben nincs meg a kellő szellem és érettség arra, hogy azt a köz érdekében helyesen gyakorolja, ott csődbe jut; ahol azonban megfelelően tudnak vele élni, ott virágozik és üdvös eredményeket hoz.

* * *

Az osztrák-magyar monarchia, vagy amint ő nevezi, a Habsburgállam sorsával és ennek okával szintén foglalkozik a cikkíró. E kérdések mindnyájunkat érdekelnek, mert belőlük sok tanulság vonható le.

Lássuk tehát, mik a nézetei e tekintetben.

A Monarchia, nézete szerint, jellemző példa arra, minő mértékben «épül rá» az állam a maga (helyi vagy) népi közösségére. Ez makacsul csak regionális közösségekre — tájakra és rajtuk élő egyes «alattvalókra» akart ráépülni egész a chlopy-i

hadparancsig (1903. szept.), amikor az állam — özvívelőtti műszóval — még mindig «néptörzsek» felett vélt uralkodhatni, holott a magyar már 900 év előtt alig ismert törzset s nem fért már el a Habsburgok kedélyes regionalizmusának rendszerében, az öszzbirodalomban. Azonban az állam «ráépülésének» évszázados akadályja volt az, hogy az állam megszokta a felvilágosult abszolutista állam disztanciáit, magát messze a nép «föle» helyezte s óvakodott egy káoszba-nyúlást kockáztató közelebbi kapcsolattól (23. lap).

Az a Habsburg-jellegű állam szerinte így minden «néptörzs» számára idegen volt, ami 1918-ban hirtelen lepleződött le. Lehet-e szociológiailag normális a 20. században *akkora hézag* állam és nép vagy nemzet között? Ezt a kérdést I. Ferenc József korában fel sem merték tenni a maga zordon súlyosságában (24. lap.)

E Habsburg-államban nemzeti elit nem volt és nem lehetett és ez nagy tragédia volt, mert ez lett volna az, amely legnagyobb felelősségérzettel eltéve az állam jövőjét, egyben pedig a nép sorsát intézhette volna (25. lap).

Ausztria olyan újkori abszolút állam volt, ahol a közölt ábrák szerint az állam köre csak alig fedi a nép körét. Az ilyen rendszer sokáig fenntarthatja magát, de ritkán erősödhetik meg s olykor hirtelen elárulja belső gyöngeségét. Ez történt Ausztriával 1859-től 1866-ig; s ekkor leszámolt önmagával (valószínűleg az 1867-i kiegyezést érti); maradt regionális konglomerátum, de a magyaroknak átengedett állam sem tudott nemzeti lenni; a lakosság fele nemzetiség volt. Ez is egyik oka, mért nem tudott az állam szorosabban a nemzetre, illetve a népre tapadni (25. lap).

1918-ban a nagy változás hirtelen csapott le. Egyszerre derült ki, hogy a nemzet évezredes misszióját: a Kárpát-medence kitöltését nem tudta elérni, a Habsburg-állam magyar részen is négyfelé szakadt (26. lap).

D.-nak e fejtegetéseiben, eltekintve azoktól is, amelyek az állam és nép közötti lehetetlen hézagra s a nép és nemzet fogalmainak azonosságára vonatkoznak, több téves ténymegállapítást találok és következtetéseivel sem lehet mindenben egyet-értenem.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy azt a kérdést,

min alapult ez az alakulat, azzal a tétellel, hogy csak regionális közösségekre — tájakra és rajtuk élő egyes alattvalókra akart ráépülni, nézetem szerint nem lehet megoldani. Az egykori «Monarchia» két állama nem egyforma alapon alakult meg és állott fenn.

Magyarország a honfoglalással és azután nemzeti uralkodók vezetésével nemzeti, tehát népi alapon és nemzeti jelleggel alakult ki állammá épúgy, mint Nyugat-Európa főbb országai: Németország, Franciaország, Angolország; és fejlődött tovább s mint ilyen állott fenn egészen a szétarabolásig. Amennyiben történelmének második felében az államot vezérlő uralkodója már nem állott nemzeti, tehát népi alapon, ezt az alapot mégsem vonhatta ki alóla, mert az állam testét képező nép felső rétegének ereje azt többé-kevésbé mindig meg bírta őrizni.

Ausztria állammá alakulása egészen más jellegű. Ausztria egy dinasztikus megosztásból keletkezett, de azután nemzeti alapon fennállott, hódítóvá lett állam közigazgatási kerületéből emelkedett fel az élénálló méltóságviselőnek örökösödésivé válása által magas rangot nyert, de állami szuverenitásra még nem jutott tartománya. E méltóságviselő most már mint tartományúr, vagyis magánjogi jellegű földesúr több más ily tartománynak hűbérként való fokozatos megszerzésével lassanként nagy hatalomra tett szert s ezt még növelte, hogy bár választás útján, de mégis állandóan elnyerte annak az államnak uralkodói méltóságát, a császárságot, amely a tartományait is magában foglalta. E császárság mellett azután Magyarország királyává való megválasztásával elnyerte a saját államán, Németországon kívül állott egy szuverén államnak uralkodói méltóságát is. A többszörös magánjogi jellegű tartományúri állás mellett tehát két szuverén államfői méltóságot is egyesített magában. A Németországhoz tartozó tartományai sem egyenként, sem együttesen akkor még nem voltak egységes szuverén államnak tekinthetők. De lényegileg megnyerték ezt az állást az 1648-i westfáliai békével, amióta a németországi állami kötelék ugyan formailag még fennállott, de tényleg nagyon gyengévé és jelentéktelenné vált.

Az ilykép dinasztiajának erejével és politikája folytán már majdnem szuverén állammá vált tartományösszesség egységes hatalmi szervezetét az uralkodók igyekeztek a magyar

államra is kiterjeszteni és, különösen akkor, mikor a királyi szék örökösödését Magyarország is elfogadta, Magyarországot ez egységes hatalmi szervezetbe bevonni és ezáltal Magyarországot is a többi tartományaik jogi állásába lesüllyeszteni. A magyar nemzet ennek a törekvésnek hol erélyesebben, hol gyengébben; hol nagyobb sikerrel, hol tökéletlenebbül mindig ellenállt és jogi önállóságát a bár csonka, de formailag mégis külön államhatalmi szervezete által mindig fenntartotta; s a magyar állam népe a külön magyar honfiúság által, aminek folytán Magyarországon a többi tartományok honosai idegenek voltak és viszont, jogilag mindig különálló közösség volt.

Az egységét a Magyarországra is kiterjedő alakulatnak ennél fogva csupán az uralkodó és az ő, az egész kapcsolatra kiterjedő hatalmi szervei képviselték, és pedig úgy, hogy ez az egységes uralkodó felvette Magyarországra vonatkozólag is az Ausztria császára címét.

Formailag önálló szuverén állammá Ausztria azonban csak a német birodalomnak 1806-ban történt felbomlásával vált.

Még ezt megelőzőleg az egységes hatalmi szervezettel bíró s máris Ausztria elnevezés alá foglalt alakulat a hódítás terére is rálépett s olyan területeket hódított és szerzett meg, amelyek mind Németországon, mind Magyarországon kívül feküdtek: az olaszországi, később el is vesztett birtokokat (Milánót, Nápolyt, Sardiniát, Siciliát, Parma és Piacenzát, Velencét), továbbá Galíciát, Bukovinát, Dalmáciát.

A jogilag egészen soha el nem ismert egységes hatalmi szervezet alól való kiválást Magyarország 1848-ban megkísérelte, de az akkor nem sikerülvén, azt csak 1867-ben érte el részben, amennyiben népe jogi képviselőtének az egész alakulat uralkodójával létrejött megegyezése alapján az uralkodó által addig fenntartott egységes hatalmi szervezet egy része egészen megszűnt ránézve, egy másik része pedig mint a magyar állam és a többi országok közös szervezete nyert rendezést és az ilykép szűkebbé vált Ausztria tulajdonkép csak ekkor és csak ezáltal, vagyis uralkodói ténykedéssel alakult meg mint külön állam.¹

¹ Részletesebben foglalkoztam ezzel a kialakulással az «Ország Útja» folyóirat 1939. évi május havi számában «Ausztria felbomlásának tanulságai» cím alatt megjelent cikkemben.

E vázlatból tehát kitűnik, hogy Magyarország nemzeti jelleggel népi alapon megalakult és fennállott állam volt; Ausztria, a szűkebb értelemben vett, dinasztikus alapon és erővel jött létre és ugyanily erő tartotta fenn. Ilyen dinasztikus erővel létrejött és fenntartott alakulat volt a két állam kapcsolata is, mert bár az uralkodó személyének egysége Magyarország rendi, tehát szintén bizonyos népi képviselőtének ténykedése által keletkezett, az államhatalmi szervezetre vonatkozó kapcsolat a népi hozzájárulás alapján csupán 1867-ben jött létre; addig az is szintén dinasztikus intézkedésen nyugodott.

Ami mármost a közös uralkodóval és részben közös államhatalmi szervezettel, de két néppel bíró és így két államból álló kapcsolatnak és államainak belső állagát illeti, meg kell állapítani, hogy mind a kettő nemzetileg heterogén volt. De a nemzeti heterogeneitás egészen más ok következménye volt Magyarországon, mint Ausztriában. Az eredetileg német nemzetiségű osztrák tartományok mellé oly tartományok kerültek dinasztikus ténykedés alapján, amelyek maguk is hódítás útján jutottak a német állam keretébe és eltérő nemzetiségűek voltak, ú. m. szlovének, olaszok, csehek, morvák. A nemzeti heterogeneitás növekedett újabb hódításokkal, s így kerültek oda lengyelek, rutének, románok, horvátok és szerbek. Mondhatjuk tehát, hogy Ausztria nemzeti heterogeneitása kizárólag terjeszkedő hódítás folytán állt elő.

Magyarországon a nemzeti heterogeneitás előidézésében a hódításnak csekély szerepe volt. Eltekintve a horvát-szlavónországi kapcsolattól, amelyet éppen a horvátok önkéntes csatlakozásnak minősítettek s nem hódításnak, a honfoglalás alkalmával itt talált idegen nemzetiségeknek valószínűleg nem nagyszámú maradványai csak kis százalékát tették a népének s a nemzetiségeknek legnagyobb része utólagos betelepítés, bevándorlás, beszivárgás eredménye. Kétségtelen, hogy más megítélés alá kell esnie az ily települések által előidézett nemzeti heterogeneitásnak, mint annak, amely hódító terjeszkedés folytán keletkezett.

Ha már most ennek dacára a nemzeti heterogeneitás a magyar állam belső szilárdságát gyengítette, másrészt Magyarország területének szinte páratlan földrajzi egysége és a rajta lakóknak ezáltal való egymásra uraltsága a szilárdságot viszont emelte.

Ausztria földrajzi egységgel egyáltalán nem bírt. Ellenkezőleg, területe a legnagyobb mértékben szétfolyt s olyan képet mutatott, mint valami polipnak a teste különféle irányban szét-nyúló karokkal.

A nemzeti alapon álló magyar államot természetes belső erők is tartották össze; az osztrák államnak belső természetes összetartó ereje alig volt; jóformán kizárólag a dinasztianak hagyományain és tekintélyén, valamint az ő rendelkezése alatti tényezőkből, különösen a katonaságból álló erőn nyugodott.

Ha már ilyen alapon állott fenn az osztrák állam, hasonlóan alapult az osztrák és magyar állam kapcsolata is. Belső erő nem működött az összetartásán; magyar részről külpolitikai és védelmi szempontok és célok vezették az állam népét, hogy é kapcsolatba belemenjen és ahhoz ragaszkodjék; osztrák részről, mondhatjuk, kizárólag a dinasztikus érdek követelte a fenn-tartását.

Nem lehet csodálkozni, hogy az olyan, minden belső összetartó erőt nélkülöző, de sok széthúzó erőt tartalmazó kapcsolat és állam, amilyen volt az osztrák-magyar monarchia és Ausztria, felbomlott akkor, mikor azok az erők, amelyek fenntartották, meggyengültek, azok az erők pedig, amelyek széthúzták, még jobban megerősödtek. Az 1914—1918. évi háború elvesztése folytán a dinasztikus erő és a szolgálatában álló katonai erő jóformán megsemmisült, a nemzetiségi elválási törekvések kívülről is tápot nyerve semmi akadályra sem találtak, mi természetesebb, minthogy e két alakulatnak fel kellett bomolnia.¹

Ámde, vethető fel a kérdés, a magyar állam, amelyben megvoltak a természetes összetartó erők, mért szakadt szét öt-, sőt hétfelé? Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a magyar állam tulajdonkép nem szakadt szét, hanem szétszakították. Megvoltak ugyan a magyar államban is a széthúzó erők, amelyek a szétszakítást előmozdították, de ezek talán mégsem lettek volna elegendők, hogy a szétszakítást előidézzék, ha az Ausztriával való kapcsolat folytán ezek is meg nem erősödtek volna. A nemzeti heterogenitást okozó körülmények közötti különb-

¹ L. erről bővebben szerzőnek: «Állami létünk és nemzeti önerőnk» c. munkáját. Szeged, 1929, Széphalom-könyvtár 13. sz.

ség elmosódott, nem lett elég tudatos, csupán a külső állapot hasonlóságának ténye volt szembetűnő és így könnyűvé vált a magyarországi nemzetiségek igényeit époly jogosultaknak feltüntetni, mint az ausztriaiakét. A földrajzi egység összetartó ereje könnyen lebecsülhető és kevésre értékelhető s azok az államhatalmi erők, amelyek ezt a szétszakítást megakadályozhatták volna, elsősorban a katonaság, a magyar nemzetnek nem állottak rendelkezésére.

Az osztrák-magyar monarchia mesterséges épületének, amely nagyrészt Magyarországra épült rá — és itt beszélhetünk ráépítésről —, az összeomlása így magával rántotta a magyar államnak épületét is.

Ami a tárgyalt cikk e kérdéssel kapcsolatos többi megállapításait illeti, azokra csak néhány megjegyzést kívánok tenni. Hogy II. József idejében és általában az újkori felvilágosult abszolutizmus idejében az állam hatalmi szervezete nem állott olyan messze a néptől, hogy annak érdekeivel nem törődött volna, azt már láttuk. Hogy a Habsburg-állam minden «néptörzs» számára idegen lett volna, de ez csak 1918-ban lepleződött le, azt nem lehet mondani, mert ha való is, hogy e «néptörzsek» legtöbbször idegenül állott vele szemben, ez régen tudott dolog volt s 1918-ban senkit sem lepett meg; az pedig mondható, hogy a 67-es kiegyezés óta az osztrák németek és magyarok számára csak részben volt idegen. Hogy a néptörzsek emez idegenségének zordon kérdését I. Ferenc József korában fel sem merték tenni, az sem mondható, mert ezt a kérdést I. Ferenc József uralkodásának jóformán egész ideje alatt állandóan feszegették.

Azt sem lehet továbbá állítani, hogy a Habsburg-államban nem volt nemzeti elit. Ellenkezőleg, nagyon is sok elit volt. Magyarországon a XIX. századra csak nem lehet azt mondani, hogy nem volt meg a nemzeti elitje, amely felelősségérzettel eltelve az állam jövőjét, illetőleg egyben a nép sorsát intézte volna. Hát a 40-es évek reformjait, a 67-es kiegyezés és az azutáni korszakot ki vezette, ha nem a felelősségérzettel eltelt nemzeti elit.

Ausztriában pedig volt német, cseh, lengyel, szlovén, olasz nemzeti elit, amelyek mind igyekeztek nemzetük érdekeit előmozdítani. A baj tehát nem az elit hiánya, hanem a sok elit céljai közösségének a hiánya volt, az, hogy a sokféle nemzeti elit

egymás ellen dolgozott és egymás eredményeit ellensúlyozta. Egymással legfeljebb akkor fogtak össze, mikor a magyar nemzeti elit működésének akartak gátat vetni.

Hogy a magyar nemzet a Kárpát-medence kitöltését nem tudta elérni, az sajnos igaz. De ez sem 1918-ban derült ki egyszerre, ezt is sokan már régen látták és aggódtak érte. Az oka pedig túlnyomó nagyrészt az volt, hogy a magyar nemzetnek erejét állami függetlenségének megóvására kellett elpazarolnia és hogy az e céllal ellenkező törekvést, t. i. e medencének *idegen* elemekkel való megtöltését éppen azon tényező részéről kellett tapasztalnia, amelynek az államhatalmi szervezet élén állva elsősorban lett volna hivatása a nemzet céljait előmozdítani.

Ez is az osztrák kapcsolatnak és az állami önállóság hiányának gyászos következménye és egyúttal bizonyítéka annak, micsoda visszás és káros állapot az, ha valamely államnak legfőbb hatalmi tényezője hosszú időn át idegen és nem az államalkotó és vezető nemzetnek vele együttérző és közös célra törő tagja.

Polner Ödön

Néhány szó Polner Ödön cikkéhez.

«Nép, nemzet, állam viszonya ma» című tanulmányom — egy egész könyv anyagából — a «problematikát» emeli ki. Bárha Polner Ödön, egyik legkiválóbb közjogászunk, úgy tünteti fel írásában, mintha velem polémiát folytatna, nekem az a benyomásom, hogy írása $\frac{4}{5}$ részében csak kiegészíti közleményemet, mely $1\frac{1}{2}$ íves lévén, a téma nagyságához képest ugyancsak rövid. Írásaink külön síkban mozognak, lévén a vitairás «étatista-normativista», az enyém pedig szigorúan «valóság-tudományi», legalábbis intenciója szerint az. Módszerem (3 oldal szól erről) általában történetfenomenológiai — a történészeket tartom a legrealisabb látásúaknak —, speciálisan pedig politikai-lélektani. Világos példát adtam rá. Erre a módszertani síkra az illusztris szerző lényegében nem követett. Másrésről: utaltam arra, hogy Communautés et organisations (Paris, 1940) c. munkám nélkül a «közösség» társadalommorfológiai kérdése «üres frázis marad». Kénytelen vagyok erre újból hivatkozni. Olvasom, a nép legtöbbször ma oly értelemben szerepel, mint «az állam-

hoz tartozók összesége», más kifejezésben ez «a nemzet» is; és ez «majdnem uralkodó felfogás nálunk — elmélet és gyakorlat terén». «Az állam mindig valamely nemzet hatalmi szervezetét képezi» stb. — s állapítja meg Polner: «lényegileg ezen az állásponton áll Dékány is». — Sajnos, csak *szeretnék* ezen az állásponton lenni, ha a valóság úgy festene. Kívánatos, hogy a nemzet és az állam fedjék egymást (már persze, csak bizonyos téren, de nem totalitáriusán). De végre is a mai történelem nagyon másra tanított: a nemzetnek néha jórésze *kívül esik* az államon («kisebbség»). Továbbá disztancia-érzés is keletkezik (ez is politikai-lélektani fogalom). A felvilágosodott állam — Sonnenfeld citált módján — mi mindenbe belenyúl (minden történész jól tudja: «népjóléti» államról van szó), de nem átalult pl. II. József — behozni egy idegen hivatalos nyelvet hazánkba. Disztancia-érzés bizony így szükségkép fennáll.

Én is kérdezem: «mi szükség az egységes *nemzet* megjelölést *kétirányú* fogalom („politikai” és „kulturális nemzet”) megjelölésére használni». Polner úgy látja: a «politikai nemzet» helyett világosabb «az állam népe». Talán még világosabb: az alattvalók, (avagy semleges, t. i. statisztikai szóval) népesség. Nem sokkal jutunk így tovább a világosságban. Fővadás ellenem: «az állam — Polner szerint — nem áll a nép felett, a nép *benne van az államban ... a nép az állam teste ...*» Bocsánat, én voltam román megszállás alatt, de én egy pillanatig nem hittem, hogy én (a magyar nemzet tagja) a román «állam testéhez» tartozom. Azt hiszem, mégis csak hátra kell tenni a polcon azokat a régi könyveket, melyekben egy homályosan ideál-típusos normatív elmélet nem tud egyezni valóságos és igen világos tömegelektani tényekkel. Állam és nép közötti «*lehetetlen* hézag» igenis van. Van nép és van állam, melyek csak többé-kevésbé fedik egymást. (Cikkemben a rajz félreértés tárgya: a vonalak egy síkban vannak, nincs szó az «államot jelző hengerről», ez pusztán érzékcsalódás lehet).

Még egyet. Azt írtam: «A Habsburg-államban nemzeti elit nem volt¹, t. i. *amely kétfelé szolgálhat*: az állam és a nép felé». Polner válasza: «a baj nem a (nemzeti) elit hiánya, ha-

¹ A következő mellékmondat cikkemben az *előző* mondat vége.

nem a sok elit *céljai közösségének* hiánya». Itt, íme, láthatóan nem is vitatkozunk, sőt ugyanazt mondjuk, bárha az én elit-elméletem hiányosan is van idézve . . .

Oly nagy kérdéskomplexum van mindkét cikkben, hogy az eltérő részletek vitája könyvformátum felé tendál, ha tüzetesen tisztázni akarunk valamit. Részemről örvendtem, hogy finom hangon vitázó, kiváló és nagynevű közjogásszal a legfontosabb dolgok egész során — mit itt fel nem sorolhattam — egy véleményen lehetek, bár a kiindulás síkja más is volt.

Dékány István.

PUBLICISZTIKA VAGY TUDOMÁNY?

Folyóiratunk első számában közölt tanulmányában Dékány István nyilatkozik «A magyar nemzeteszme»-ről írt munkámról és azt a «csak félig elmélyedő, publicisztikai művek» egyetlen példajaként említi. A magam részéről nem tartom megbélyegzőnek a publicisztikát, s tagadhatatlan, hogy törekszem is gondolataim, eredményeim publikussá tételére, de miután nyilvánvaló, hogy Dékány István lenéző értelemmel használja, nem hagyhatom szó nélkül. A kérdéssel hosszú évek óta foglalkozom, Isten látja lelkem, merő tudományos érdeklődéssel, mert amikor kutatásaimhoz hozzáfogtam, bizony nem volt e kérdés ennyire «a közérdeklődés előterében» és nem volt oly jól hasznosítható téma, mint ma; nem is igen foglalkoztak vele. E tárgyból való első dolgozatom közel tíz éve jelent meg. Tehát méltó reakciót váltott ki bennem e legfrissebb dolgozat lenézése. Annál inkább növekedett bennem ez a reakció, amint a tanulmány olvasásában előhaladtam. Tudniillik legnagyobb megdöbbenésemre, annak ellenére, hogy léptenyomon felfogásomnak változatlanul lenéző kritikájával találkozhatam benne, megnevezésem nélkül ugyan, annak az impressziómnak kellett hitelt adnom, hogy Dékány István végső eredményei teljesen egyeznek az enyémeikkel, s a követendő módszert is abban tüzi ki, amit én is alkalmaztam. Minden egyebet — akár publicisztika, akár tudomány — kénytelen voltam erőltetettnek, következtetlennak, végig nem gondoltnak és helytelennek tartani fejtegetéseiben. Érthető módon rendkívül megnyugtatót, hogy a szigorúan tudományos kutatás is azokra a végső eredményekre vezet, mint az én felületes publicisztikám. Csak azt nem értem, miért publicisztika akkor az én tevékenységem és miért tudomány a Dékány Istváné. Szívesen bocsátkoznék erről vitába, szívesen bemutatnám az egyezéseket és szívesen megindokolnám, miért vagyok kénytelen elutasítani Dékány többi eredményeit, de a szerkesztőség véleménye szerint ez terhelné olvasóinkat, s ebben nyilván igaza van. De sokévi tudományos munkám öntudatában — s olyan

elismerések birtokában, melyek érnek annyit, mint a Dékány István véleménye — úgy hiszem, jogom van az olvasóközönség előtt, mely előtt Dékány István lenéző megjegyzését odavetette, — részletesebb kritikai megindokolás nélkül — ezt visszautasítanom.

Joó Tibor.

A SZERZŐ VÁLASZA:

A tudomány és publicisztika határa nincs meghatározva s itt véleményeltérés is lehetséges. Semmi kifogásom az ellen, ha Joó Tibor már azt tudománynak tartja, amit én publicisztikai jellegűnek nézek. Egyébként megjegyzem: csak társadalomtudományi megalapozottság szemszögéből mondtam «félíg elmélyedőnek» Joó T. munkáját. Tanulmányom során sokkal fontosabb tárgyi gondjaim voltak, mintsem hogy Joó Tiborral való polémia lépten nyomon eszemben forogjon. Nehezen hinném, hogy Joó «végső» eredményei «teljesen egyeznek az enyémmel», mint Joó T. feltételezi.

Dékány István.

EGYKE ÉS JOGSZOKÁS A GARAMVÖLGYÉN.

1939 augusztusában az igazságügyminisztérium támogatásával tanulmányutat tettem az egykés Garam völgyben. Utam célját a boldogult Győrffy István professzor tűzte ki. Feladatomból volt megvizsgálni a jogi néphagyomány és az egyke kapcsolatát, e két jelenségcsoport egymásra gyakorolt hatását. Ennek megfelelően figyelmemet a házassági vagyoni jog és az öröklési jog fennmaradt szokásjogának és tényleges szokásának megismerésére fordítottam. Abból a nézőpontból, hogy régi intézmények csökevényei mennyire maradtak meg, hogy népünk mennyire él «jogi babonák» uralma alatt még ma is, eredményemet negatívoknak mondhatom. A Léva vidékén, a Garamvölgyében élő magyar nép ma már teljesen tisztában van a tételes jog parancsaival. A cseh elnyomás két évtizede alaposan megtanította arra, hogy a saját lábán álljon. Ha jogügyletet akar kötni, még családtagjaival is, végigjár akár tíz ügyvédet is, aztán visszatér az elsőhöz. Ilyen módon alaposan tájékozódott és nemcsak a magánjog alapvető elveit tudja, de az adójogot és illetékjogot is. Utam időpontjában természetesen még többször a cseh jogtételekkel találkoztam, de ezek inkább közigazgatási és pénzügyi vonatkozásban tértek el a miénktől. Kétségtelen azért, hogy a garamvölgyi nép hamarosan tisztába jött a magyar joggal is, s a mai állapotban már a magyar «százalék» (illeték) kisebb vagy nagyobb volta szerint köti ügyleteit, ruházza át vagyonaát leendő örökösére ajándékozás avagy adásvétel útján.

Ez a negatív eredmény csak a néprajz és az ősi magyar gondolkozás kutatója számára elszomorító. Parasztságunk vissza nem szorítható polgárosodása szempontjából az eredmény igen örvendetes. A felvidéki magyar paraszt már elsajátította azt a jogot, amelyet számára évtizedeken keresztül alkottunk. Ha ez a jog idegen szellemet tükröz, az nem az ő hibája, ő a maga bőrén nem tart fenn bíró előtt nem érvényesíthető intézménye-

ket. Ennélfogva beszámolóim folyamán sem annyira szokásjogi tételeket, mint inkább a tételes joggal való élésnek különböző módjait, tényleges szokásokat, a jogintézmények társadalmi és gazdasági hátterére vonatkozó adatokat fogok nyújtani. Hogy ez a tanulmányozás sem hiábavaló, beszámolóim végeredménye fogja mutatni. Az egyke orvoslására az egyke szokásjogának ismerete nélkül nem is gondolhatunk.

Tanulmányozásom *területi* határait nem szabtam meg szorosán. Alaposabban az egybeépült Újbars és Marosfalva községeket kutattam. Ezután az összehasonlítás végett napokat töltöttem a Garam völgyétől nyugatra eső dombhát községeiben (Barsbaracska, Barsbese, Mohi) és a keleti dombosvidék, a volta-képpeni Szikincevölgy falvaiban (Bori, Hontkisér, Hontfüzesgyarmat, Alsófegyvernek, Nemesoroszi). Mindig arra törekedtem, hogy típusokat ismerjek meg, amelyekből óvatos általánosítással az egész tájra nézve vonhatok le következtetéseket. Ezek a községek közös vonások mellett mélyreható különbségeket is tüntetnek fel, amelyeket a részletes tárgyalásnál látni fogunk. Ezért először a táj általános jellemzését kísérem meg a szemügyre vett jogintézmények szempontjából, majd az egyes községek különös sajátosságait iparkodom kimutatni.

Kutatásomban az 1939. júniusban a jogi néphagyomány gyűjtésére Györffy István irányítása mellett jogászok és etnográfusok által összeállított *I. sz. kérdőív* volt irányadó. Hogy az adatok szerves összefüggését ne bolygassam meg, inkább csak zárójelben utalok majd az egyes kérdések számára. A kérdőívben adott utasításhoz híven ragaszkodom a nép *nyelvéhez* s a magam jogi megjegyzéseit ugyancsak zárójelbe szorítom.

Az egyes intézmények szokásjogi vagy szokásbeli szabályozásának *alapja* a család kiterjedésének nagysága és együttmaradásnak időtartama. Egészen határozottan más ugyanis a szokás olyan községben, ahol a család a legöregebb ős haláláig együttmarad, mint ahol az utódok önállósítása hamar bekövetkezik és a vagyon közös gyarapítása és gondozása (ha nem is vagyonközösség) hamarosan megszakad. Ebből a szempontból több típust kell megkülönböztetnünk.

Alapvető a különbség *nemes és jobbágy község*, vagy egy községen belül is nemesi és úrbéres birtok között. Élénken látható

ez Barsbcse község arculatán. Tekintélyes gazda és nemesember, Pompos János helyesen magyarázta ezt nekem ilyen módon: Valamikor a jobbágytelket nem lehetett osztani, a nemesit igen. Ezért áll a szűk Pompos-telken ma tizenegy ház. Az utca másik oldalán a jobbágytelkek egészben maradtak. Mindig az elsőszülött kapta, a többieket egy borjúval elégitették ki. A jobbágyoknál a leány is csak egy borjút kapott, akármilyen nagy volt is a vagyon. A kiegyezés után «rendes törvényhozás volt», mert «egyenlő lett a paraszt a nemesel, egyenlő törvényekkel mérték». «Most már nincs nemesség.»

Ezt a jellemző magyarázatot kifejtve a fő különbséget abban kell látnunk, hogy az úrbériség teljes felszámolásáig, azaz tulajdonképpen 1867-ig a jobbágyok még mindig az úrbéri szolgáltatások és a birtokminimum kötöttségében éltek, míg a nemesek szabadon osztozhattak. A *nemesi birtokost* tehát már századok óta a teljes individualizmus jellemezte. Az osztálynál a leányokat egy barázdával, egy kötet könyvvel sem lehetett meg rövidíteni, amennyiben megillette őket az öröklés (nem ösiben). A férfiak is külön mentek, mihelyt atyjuk akarta vagy «osztályra szorították» őt (Hármaskönyv I. 53.) A *telkes jobbágy* azonban nem oszthatta fel telkét egynyolcad session alul. Egy sessio a Garam völgyében általában 30—32 magyar hold lehetett. Ezért ha a magosztás során a minimumig jutottak, a földesúr érdeke volt, hogy gazdaságilag életképes birtoktól kapja a szolgáltatásokat, de a jobbágyoknak is, hogy ezeknek beadásához elegendő gazdasági ereje legyen, megfelelő számú munkáskéz álljon rendelkezésre. A jobbágytelkek előnyei voltak tehát, mai szemmel nézve is: 1. nem aprózható minimum, 4 hold körül e vidéken, 2. úrbéri haszonvételek, mint faizás, nádlás, legeltetés, makkoltatás stb., 3. a szolgáltatások végzésére és a haszonvételek kiaknázására szükséges sok munkáskéz biztosítására: erős szaporodás.

A jobbágytelek gazdasági és jogi életét 1867 előtt ezek szerint *patriarchálisán* kell elképzelni. A nagyatya, esetleg a nagyanya a családfő, aki hatalmat gyakorol fia, leányai, unokái, de a vők és menyek fölött is. Újbarson egy ma középkorú ember nagyapja egy négyszögöl földet sem adott ki a kezéből, amíg élt. Az unokái férjhezmentek, de még akkor is együtt dolgozták a «félhelyet». Két szobában éltek együtt mindnyájan. «Régen

így lehetett», vélik az újbarsiak. Ma már ez a családközösség felbomlott, mert az öreg meghalt, fia pedig már továbbadta a vagyonát (anticipált öröklés). Újbarson még egy ilyen családról tudtak (Mikes József), de említettek egy lévai esetet is. Alsó-fegyverneken a Kulcsár Szabóknál régen húszan is ültek egy asztalnál. De akkor még az 50 éves fiúnak sem volt semmije (jogilag). Régen három fiú megházasodott, de mind az atyai házban maradtak. Még az unoka is nős volt, de az is ott élt. Mindegyiknek szereztek ugyan külön házat, de együtt aludtak, az emberek az istállóban, az asszonyok egy szobában. Ha az öreg meghalt, a család szétment. Régebben volt, hogy a fiúk is együtt-maradtak, de csak amíg nem egyeztek meg az osztályban.

Ugyanilyen állapotok élnek még szórványosan, így Hont-füzesgyarmaton. Az öreg a gazda, a fiatalok dolgoznak. Ha el akarnak menni, nem kapnak semmit. Bakai Dezső törvénybíró apósa 67 éves korában örökölt. Öregapja azt mondotta: «Mikor lefekszem, akkor vetkőzöm le». (Ez nem csak hasonlat, mert a levetkezés a vagyon átadását jelenti népünknel.) Ugyanott fordult elő, hogy 92 éves ember halt meg és így 70 éves fia most jutott (jog szerint) vagyonhoz.

Ezt az állapotot nem lehetett házközösségnek vagy vagyonszövetségnek mondani. Az első sajátos és magyar földön ritka alakulat volt, a másíknak pedig ellene szól az öreg gazda (törvényes) rendelkezési hatalmassága. Ennyiben a patriarchális és kihalóban levő rend megfelel a tételes jognak. De nem felel meg a gazdasági oldalról nézve. A nagykorú, sőt középkorú fiúk is dolgoznak az atya vagyonában, menyekkel együtt, sőt esetleg az unokák is. Ugyanígy a vő, vagy az «unokavő». Ezek ellenszolgáltatást nem kapnak, esetleg lehet külön keresményük, de inkább beszolgáltatják azt is, amit másutt kapnak. A pénzkezelés leginkább az öregasszony dolga, ő ad ki dohányra, ruházatra, kocsmázásra, táncmulatságra a fiatalabb családtagoknak; ha azonban a férfi megbízható, nem iszik, nála van a pénz. Mindez az évtizedes munka az örökség reményében van. És nem is ok nélkül történik így, mert a paraszti öröklési szokásjog szinte egyetlen kiforrott elve, amelyet később tárgyalunk, hogy «aki a vagyonban dolgozott, azt nagyobb rész illeti meg».

Főleg a gazdaságban folytatott munka terén érvényesül

továbbra is ebben a patriarchális rendszerben az atyai hatalom szinte meghosszabbodik, határa kitolódik a nagykorú gyermekekre, unokákra, menyekre, vőkre nézve is. A nagy családban az öreg parancsol, ha átadja a vagyont, akkor már a fia. Ha elhal, az öregasszony is lehet a feje ennek a *családi közösségnek*. A menyecske (vő) engedelmisséggel tartozik az ipa és a napa parancsainak. Ha jó a viszony az öregekkel, a munkát meg-egyezőssel osztják fel. Az anyós dolgozik a konyhán, a menyecske a határban. A főzés az öregasszonyé, «annak illik». Ilyen háztartásban mind együtt is hálhatnak, télen egy szobában, nyáron az ámbit alatt, az asztagnál (férfiak). Az asztalnál együtt esznek (Újbars). Még meglett embernek is az anyja parancsol, ha nála van a vagyon (pl. nem engedi nősülni). Az öregek abba is beleszólnak, ami a házasok dolga lenne, s ilyen szállásviszonyok mellett ez könnyű is. A vőnek engednie kell, vagy elmegy a háztól. Ha az asszony a szüleinek ad igazat férjével szemben, a házastársak is különválnak. A vő keresménye is csak akkor az övé, ha az öreg gazda megengedi. Más az eset, ha a házhoz jött menyecske, vagy vő földet hoz, annak a jövedelme az ifjú házasoké.

A családi közösség tehát személyes és életközösség, de egyben gazdasági közösség is. Rendszerint ki nem mondott meg-egyezés alapján fordítja munkaerejét a családba fogadott idegen (menyecske, vő) a közös gazdaság kihasználására. Ennek fejében eltartás jár neki és bizonyos szerény zsebpénz, alkalmanként. Ha összekülönböznek és évek múltán a vő elmegy a háztól, nagyritkán adnak neki végzett munkájáért szolgabért. Rendesen azzal teszik ki, hogy magának dolgozott, semmi sem jár neki.

A családi közösség a kiegyezés előtti időben általános lehetett, ma már szórványos és kihalóban van. Személyi vonatkozásai azonban ma is élnek. Az öregek hatalma csorbítatlan, de csak addig, míg a vagyon a kezükben van. Ez a régi és a mai állapot lényeges különbsége. Régen a fiatalok, még megletebb korban is, várakozásra voltak utalva. Ma a közvélemény az egyre korábbi átadásra sarkal. A családi közösség utat enged az egyéni gazdálkodásnak.

Átmeneti alak a közösség és az egyéni gazdálkodás közt az, amikor több család lakik *egy folyáson*. A többes házzszámok ennek

a jellemzői. Újbarson is van néhány eset, de különösen Mohin dívik ez. Míg a családi közösségnél a vagyon fölötti rendelkezés az öreg gazdát (a tulajdonost) illeti meg, s így jogi értelemben közösségről nincs szó, csak leszármazói munkaerejének szokásos felhasználásáról, addig az egy folyáson elhelyezkedett testvérek közt lehet tulajdonközösség, például az udvar tekintetében. Nézetem szerint ezek az egy folyáson épült házak a felszabadítás utáni első osztozás emlékét őrzik. Az egy folyáson lakó családok ősei testvérek voltak, s az addig nem osztható funduson építették az új házakat hosszú sorban egymás mellé az új házasoknak. Ma már Mohi vezet az egyke szomorú statisztikájában s így ez a több testvért feltételező alak már nem fejlődhetik tovább. Egyébként is a közösség sokszor, a legtöbbször átmeneti. A testvérek, vagy a tőlük leszármazó családok elosztják a közös udvart. Rendesen a házzal szembenfekvő részt és az ezzel derékszögben elvágott szabadon maradt udvarrészt kapja egy család. Az osztályt telekkönyvbe is jegyezhetik, de az udvarrészeket nem kerítik el. Az átjárás minden családtagnak nyitva áll. Az ilyen udvarok lakói többször összejönnek, mint a távolba szakadt családok, de jogi szempontból közösség már nincs köztük. Sőt többször haragosai is egymásnak s ilyenkor még «törvénykednek» is: birtokháborításért! Egy-egy részen belül azután ugyanúgy lehet családi közösség vagy egyéni gazdaság, mint másutt. Az egy folyáson elhelyezkedett testvérek csak a családi közösség felbomlásának egyik módját tárják elénk. A különböző helyekre szakadt családtagok sem kerültek az első évtizedekben kedvezőbb anyagi helyzetbe, mint ezek az apró parcellákon élő parasztok. S amint az előbb a családi közösség előnyeit a birtokminimumban, az úrbéri haszonvételekben és (ezek következtében) az erős szaporodásban jelöltük meg, úgy kell rámutatnunk most arra, hogy a felszabadítás lelkes, de elhamarkodott véghezvitele lett az egyke előidézője a Garam-völgyében is. A parasztság az úrbéri haszonvételektől elesett. Akkori nagyobb szaporasága mellett birtoka egyre aprózódott. Megélhetési viszonyai tehát kétszeresen is leromlottak. A világi és egyházi nagybirtok gyűrűjében gyarapodásra nem gondolhattott. Ezért inkább az öngyilkosságot választotta. Így látta ezt az Ormánságban a kemsei munkaközösség, így látta országos

viszonylatban Hídvégi János a Hulló magyarságban, s így kell elképzelnünk az egyke létrejöttét a garamvölgyi falvakban is a családjogi és öröklési jogi szokások szemlélete alapján.

A család kiterjedésének és együttartásának harmadik alapformája, az *örökség átadása* élők közötti ügylettel, a leszármazók gyors önállósítása s az ennek folyamán kialakuló egyéni gazdálkodás már az egykének felel meg. Melyik volt előbb, nem mondhatjuk meg. De ez a törvényeinknek egyébként teljesen megfelelő alak teljesen az egykés gyakorlat testére van szabva. A családi közösség a sok gyermeket, a sok munkaerőt feltételezi. A vagyonátadás velejárói a korai házasság, a fiatal gazda gyors önállósítása, a leány és a fiúgyerek egyenlő részesítése (ha netán kettő volna), a vő megalázó szerepe és hátrányos joghelyzete, a szülők időnap előtti visszavonulása, a jószágok halmozása a féltve őrzött egyetlen gyermek kezén és természetesen a faj pusztulása. Ismerjük meg ennek a ma leginkább elterjedt rendszernek egyes sajátosságait részletesen, elsősorban az újbarsi állapotok nyomán. (Újbarson 1938-ban 100 házaspárra 153 élvészületés esett, tehát a házaspárok még nem is reprodukálják magukat.)

A házastárs kiválasztásánál a vagyon számít a legtöbbet, még a testi hibát is feledteti (2. sz. kérdés.). Legtöbbször (összehajtják a jussért) a fiatalokat. A rangon aluli házasságot tiltják, tehát akinek csak háza van, nem jár már a tíz holdas gazda leányához. Beleegyezés nélkül igen ritka a házasság. Esetek: unokatestvéreket összekényszerítenek, hogy a kettéoszlott vagyon ismét együtt legyen. Azt mondják: «Itt is, ott is egy gyermek, a két 40 hold összemenjen, ha sánta is, ha vak is». A fiatalok is korán házasodnak, «hogy elharácsolják a vagyont». Régebben (háború előtt?) még a házastárs személye is tekintetbe jött a kiválasztásnál. Ma már csak a pénz beszél, illetve a holdak száma. A házasság nem kapcsolja össze a családokat. (3.) Rendszerint a faluból házasodnak, hogy a két birtok együttmaradjon, de aki nem kap itt leányt, máshonnan hoz. Az idegent is befogadják, a kimenő útját lánccal elkötik. Szoktak vőnek is menni idegen községbe. (4.)

A házasságkötésnek régen itt is szép szokásai éltek. Ezek már kihalóban vannak, de egyébként sem rendelkeznek jogi

tartalommal. Móring nincsen. (6.) A kézfogón a vőlegény jegygyűrűt, karperecet, pénzt ad a menyasszonynak. A menyasszony «jegyinget» vett régebben a vőlegénynek. Az eljegyzés felbontásának következménye, hogy az ajándékokat vissza kell adni. Régen meg kellett azt is fizetni, amit a másik a kézfogóra költött (bort, húst). Az ilyen tárgyalásokban a jóbarátok közvetítettek. Amit az elhagyott fél kért, azt meg kellett adni; «azt törvényileg is megnyerte volna». Ma már Lévára mennek vásárolni, hónapokkal a lakodalom előtt; ez a «jegyvétel», «megveszik a jegyet». A megvett gyűrűt felhúzzák maguk, s ezzel «egymáséi». Ha felbontják az eljegyzést, mindent visszaadnak. (7.)

A lakodalom még megőrizte az ősi szokások emlékét a kikérés, kiadás, elbujtatás aktusaiban. A nővétel emléke, vagy csak ajándékozás a kikérés után a szalaggal átkötött csizma átadása a vőlegény, a szalaggal átkötött jegying átadása a menyasszony násznagyának. Ezzel «már a jegyet is átadják». A «jegy» ezek szerint már összeköti a házasulókat, de nem köti meg őket. A menyasszony ágyáért is fizetni szoktak. A személyi állapot megváltozását jelzi, hogy a lakodalomban éjfél után bekötik az új asszony fejét, «beavatják asszonynak». Régen fektetés is volt. Ugyancsak ősi cselekmények emlékét őrzi az, hogy a menyasszony kiadása előtt bezárják a kaput, itt dulakodás fejlődik ki, azután tréfásan felöltöztetett alakokat akarnak a vőlegény nyakába varrni az igazi helyett. (8.)

A házasságtörést nem ítélik meg, a törvénytelen gyermeket befogadják akkor, ha az a család fenntartásához szükséges. Kálnán például egy házaspár 27 éves fiút veszített el. Az asszonynak már későn lett volna szülni, az urának mástól lett fia. Ez a házásoknál él, ők tanítatják és minden biztonnal ő is fog örökölni. Ha a törvénytelen gyermek nem a kihalást akadályozza meg, sorsa nem ilyen kedvező. Sokszor az anyós az oka a házasságtörésnek: a vőt együttélésre kényszeríti, különben elkergetik a háztól. Ha a vő nem áll kötélnek, még a felesége sem megy vele, a vagyon miatt. Ez is a vők megalázó helyzetének a folyománya. (9.)

A válás egészen kis okokból is származhatik. Többnyire fiatalok válnak el, akiknek még nincs sok közös szerzeményük. Ilyenkor az asszony holmiját hazaviteti a férje, az ajándékokat

nem. A válás többnyire csak különélést jelent. A másik felet elhivatják a paphoz gyónás alkalmából, a presbíterek elé vagy a jegyzőhöz. Ha a békítés nem sikerül, az előjárók, a jegyző igazságot tesznek az ingók elváltásában. De ismerik a törvény útját is jól, már a 77. §. alapján válnak. A csehek alatt még könnyebb volt a válás. A férj elhagyása régen (pár évtizede) «nagy gyalázat volt, ma semmi». A gyermek ahhoz megy, aki jobban «pártolja», de ha a megegyezés nem sikerül, pörre is mennek. Egyik öregember szerint a válásoknak a fiatalkori házasság az oka. De nem is lehet egészséges a házaselet, ha a gyermekáldás dolgát az asszonyok döntik el, s az óvatosságból gyakorolt coitus interruptus a férfit megalázza, a nőt nem elégti ki. (10.)

A celibátus igen ritka, az agglégénynek szülei haláláig nincs vagyona. Az öreg leány szülei házában él. (13.) Házasság előtt régebben több gyermek volt. Ma már ügyesebbek. (14.)

A házások vagyona a családi közösség rendszerében mindaddig nem vált el a közöstől, amíg az öregek éltek. Amíg az osztozás nem történt meg, a «régiközlcs» van meg. Tehát az engedelmesség és munkafelosztás szempontjából a családi közösség ma is él. De ez ritkán marad már tartós. Amikor a házasságot megkötik, annak a félnek a szüleihez költöznek, ahol vagyon van. Tehát vagy menyecskét, vagy vót hoznak. Aki a háznál marad, az nem kap egyelőre semmit. Aki vőnek megy, vagy akit menyecskének visznek, lovat, tehenet, esetleg földet visz a házasságba (pl. elhunyt szülője utáni jussát.) A «hozományt» a szülők nagyszülők, rokonok adják. A hozomány az itteni nyelv szerint nem a tételes jog hozománya, hanem a női különvagyon: készpénz, jószág, föld. Ezenkívül kelengyét is kap a nő. Régen különvagyon, kelengye s egyben a leány kielégítése leendő örökségéből összesen 1 borjú, 1 ködmön, 1 tulipánosláda volt. Ezt egyöntetűen mondják minden (jobbágy) faluban. Ma már egész életére kiöltöztetik a leányt. A házasuló leány kap 20 rend ruhát (a szülők módja szerint többet vagy kevesebbet), egész életére való fehérneműt, drága modern házibútort. Régen «az egész öltözet nem került annyiba, mint most egy». Természetes, hogy az egyetlen gyermek kiházásításánál fényt üznek.

Aki vőnek megy, rendszerint nem visz semmit, mert szegény

ember. A vő esetleges jussát külön kezelik, ugyanígy a nő vagyónát is. Ennyiben teljesen a tételes jog szerint élnek. Csak a fiatalok munkaereje áll a közös gazdaság rendelkezésére. Az sem sokáig. Mikor a házhoz menyecskét (vőt) hoznak, külön részt adnak nekik a házban, ha lehetséges. Az összezördülés mégis hamar bekövetkezik s akkor a fiatalok «külön szállnak». A szülők akaratától függ ekkor, hogy örökrészüket kiadják-e már most. A legújabb gyakorlat szerint egyre korábban adják át a vagyont. Mégis az öregek különböző módokon iparkodnak befolyásukat megtartani és létfenntartásukat biztosítani. De erre az öröklés tárgyalásánál térünk rá. (16, 17.)

Minden egykés közösség jellemzője a vő mostoha helyzete. Itt is csak az megy vőnek, akinek nincs semmije. A vő nem édes gyermek, «csak vő». Ahol az egyetlen gyermek leány, «vőt vesznek.» A vő «gyüttment», akkor is, ha falubeli. A vőt szakadásig dolgoztatják: «magadnak dolgozol». Azután őt átugorva az unokákra íratják a vagyont. A vő nem kereshet külön; ha mégis hozzájut, a keresményét át kell adnia a gazdának (az öregasszonynak). A vőnek csak annyi pénze van, amennyit a gazdától kap. A vő ingyenes munkaerő. A házások az öregekkel (főleg eleinte) együtt laknak. A vő sokszor szeretne gyereket, de az öregek megakadályozzák.

Ahol a családi közösséget fenntartják, unokavő is lehet. Ez a nagyapa hatalma alatt áll és ugyanúgy dolgozik, mint az unokák. Az özvegy vő megmaradhat, ha van valamije, de nem hoznak neki idegen asszonyt. A vő azzal megy el, amit vitt. A vagyomból nem jár neki semmi, mert élt belőle a feleségével. Ezzel szemben az özvegy menynek juttatnak valamit akkor is, ha még nem osztottak, hogy jogaira nézve kielégítsék. (19.)

A keresztelőnek különös szertartása nincsen. A szokott meghívások, ajándékozások dívnek. Annál érdekesebb a legényavatás szertartása. Amikor a fiú kijárta az iskolát, 5—10 öregebb legényt felkér «keresztapának». Ezeknek egy-egy itce bort kell fizetnie. Poharazás közben így szól a «keresztapa»: «Eddig tartottalak jó barátomnak, most már tartlak jó keresztfiának. Úton vagy útfélen, ha valaki megsért előttem, majd elbánok vele». A keresztapák ezután elviszik bemutatni a keresztfiúkat a leányokhoz. (22.)

A temetésnek ugyanúgy kopnak a szertartásai, mint a lakodalomnak. Ilyenkor nyilvánul meg a rokonság, de mások is eljönnek, pl. régi munkásai, aratói az elhunynak, Koszmályban állítólag ma is él még a siratás: az özvegy vízszintes karral, ritmikus mozgással siratja az urát. (36.)

Az örökösödésben most már általánosnak tekinthető szokás, hogy az előregedett gazda még életében átruházza vagyont gyermekére, vagy gyermekeire, s ezzel örökségére (örökségükre) nézve kielégíti. Az átadásnak több módja van: ténylegesen felosztják a birtokot, de tulajdonos az öreg marad; átruházzák ajándékozási szerződéssel; átruházzák adásvételi szerződéssel. A használatba való átadás az öreget biztosítja, hogy nem kell öregségére koldulnia. Ilyenkor még hasznobért is kikötnek (Barsbese). Gyakoribb azonban az átruházás. Az adásvételi szerződést jobban szeretik, mint az ajándékozást, mert: 1. az átruházási illetéken kívül az ajándékozásnál a csehek gazdagodási adót is fizettek velük, 2. az adásvételi szerződést «nem lehet felbontani». A vételár többnyire névleges: 75 négyszögöl kertet, 200 négyszögöl udvarral «vett» egy fiú az apjától 60 cseh koronaért Újbarson. De megteszik azt is, hogy pénzt vesznek kölcsön, a megfelelő vételárat kifizetik egymásnak az ügyvéd előtt, öt perc múlva visszaviszik a pénzt. Így az ügyvéd tanúsíthatja az adásvételt a hagyatéki perben. Egyszóval itt már kizárólag gyakorlati szempontok vezetik őket. ősi osztályszertartások nem maradtak fenn.

Ha több gyermek maradt, a családi közösség korában a leányt *mindig* megrövidítették. Ezt egybehangzóan vallották az összes falvakban. Volt úgy, hogy a leány 100 pengőt kapott és egy virágos ködmönt, ezzel ki volt elégítve. Vagy húsz holdas gazda adott négy leánya közül mindegyiknek egy-egy hold árát. Amikor a leány kiment a házból, s a ruhaneműt, ládát, egy borjút elvitte magával, ezzel örökrészét is kikapta. A leányok akkor nem is szólaltak fel ez ellen.

Ma már a helyzet megváltozott, de az osztóztatás még mindig előnyösebb a fiúgyermek javára. Esetek: 1904-ben másfél holdat megtartott a gazda, a fiára íratva a házat, szőlőt, legelő-illetőséget és 11 hold földet; két lányára 8—8 holdat. Szántó-föld felosztása máskor 10: 8 arányban történt. Most történt

osztály 1 fiú, 2 leány közt 6:4:4 arányban. Szóval a leányt megrövidítik a szántóföld mennyiségénél, a háznál, illetőségénél, de megrövidítik a becslésnél is, ha földből, házból kifizetik. Megrövidítheti az apa úgy is, hogy a házát eladja a fiának potom áron, a leány nem kap belőle semmit (Újbars). Ezek a műveletek nem történnek titokban, mert ha már meg is van a leányok igénye arra, hogy egyenlően részesedjenek, elismerik a fiú előnyét, mert 1. tovább dolgozott a birtokban, 2. az öregeket a vagyontól eltartja.

A munka mennyisége szerinti előnyösítés az öröklési szokás-jog alapvető elve. Egybehangzóan mondják mindenütt, hogy aki többet dolgozott a birtokban, annak több is jár belőle. A leány 16—17 éves korában elmegy, azután már az ura (apósa) vagyont gyarapítja munkájával. A kiházásitáznál is csak költség van vele. Ezzel szemben a fiú menyecskét hozhat és még évtizedekig gyarapíthatja a közösen munkált gazdaságot. Ezért az előnyösítés nem vált ki ellenkezést. Ügyvédek «felvilágosító» munkája azonban többször perre vezet. Az elv mégis az: «Aki a háznál van, többet érdemöl», mert «ő dolgozott benne» (a vagyonban).

Az öregek eltartására általános eljárás a kikötményi szerződés kötése. Ezt úgy fejezik ki, hogy «mérnek» az öregeknek. A természetben, pénzben járó szolgáltatás a «kommenció». Hogy a cseléd bérét is így hívják, jellemzi az öregek csökkent jelentőségét az átadás után. Boriban, nemes községben, tisztán látják is, hogy a kommenció cselédnek való, a nemes ember nem szokik hozzá. Súlyosítja a helyzetet, hogy a kommenciót sokszor nem adják meg. Ilyenkor van azután veszekedés, tettlegesség. Az öregeknek dolgozniok kell, vagy kegyelemkenyérre szorulnak. A kommenciót akkor is méretik maguknak, ha együtt maradnak a fiukkal; ilyenkor már teljesen külön folytatják a maguk szűkös gazdálkodását és a hátulsó «házban» laknak. A kommenció egy esetben 6 mázsa búza évente, nagyobb gazdánál több is lehet. Más esetben a fiúnak el kell tartania az apát, de a leányok is mérnek neki 3—3 mm «jóságot» (fele búza, fele árpa). A kommenció mértéke minden holdtól egy mázsa, nagyobb birtoknál fél mázsa. Az öregek óvatosak, a kikötményt a telekkönyvbe bejegyeztetik. Búzában kívül kapnak még libát, sertést («öllöt»), fát, készpénzt («költöt»).

Az öregek biztosításának másik módja, hogy megtartják maguknak a birtok egy kis részét, amelyre nézve azután a törvényes öröklés érvényesül, vagy végrendelkeznek. Ez a rész nem több egy-két holdnál. Lehet a szőlő is egyedül. Más módszer a haszonélvezet fenntartása, vagy az említett bérbeadás. Mégis egyképpen csökken az öreg gazda szava, mihelyt kiadta kezéből a gazdaság irányítását.

Az élők között átruházásnál az egyes vagyontárgyak sorsa:

A föld megosztása az említett arányban történik. Ha egyenlő értékű darabokat nem találnak, hasogatnak. Ilyenkor a fiatalabbnak jut a kelet felől eső rész. A leány csak akkor fogad el (ma már) kifizetést a földből, ha más faluba megy férjhez. De van úgy is, hogy megtartja és bérbeadja parcelláját. Ha csere útján meg lehet oldani, a leány is természetben kap földet.

Szülőből a máshová költöző esetleg nem is kap. Egyébként itt is arányos elosztásra törekednek. Ha nem tudnak megegyezni arra nézve, hogy ki kapja a dombos részt, ki az alját: sorsot húznak.

A házat elosztják, ha lehet, de testvérek nem szívesen maradnak «egy folyáson». Inkább építenek újat. Ha a leány olyan helyre megy férjhez, ahol egyetlen gyermek örökölni fogja a házat, akkor a szülei kifizetik a házból. Törekednek arra, hogy csak egy maradjon a portán. Ha ez az egy leány, a vőre nem íratják a házat, nagyritkán kettőjükre közösen. De inkább a leányra marad a ház. A kert a ház sorsában osztozik. Természetes, hogy ha több gyermek van, s az idősebbek önálló háztartást alapítanak, a házat végül a legfiatalabb tartja meg, de testvéreit ki kell fizetnie. Erre vezethető talán vissza a régi magyar jog ősi intézménye: a legfiatalabbé a ház. De ez már nem él itt, mint szokásjogi tétel.

A legelő a legtöbb községben el van osztva. Ahol közös, az illetőség a ház sorsát osztja. Az erdőilletőséget azonban (Koszmályon) hasogatják. Erre nagyon ügyelnek, és *jognak* mondják. Ha nem osztanak el, a házzal megy ez is.

A gazdasági felszerelés «igazság szerint a férfinak járna» (Újbars), de valamit kapnak a leányok is. Itt megegyezésre töreksenek. Az állatokból egyformán osztozkodnak, de ha a háznál maradó fiú nevelte, az állat őt illeti. A leányok egyébként is

kapnak valamilyen állatot házasságukkor. Bútort sem kapnak a leányok, ez a háznál marad.

Beszámításról nem igen szólnak, mert a leányt amúgyis megrövidítik. Mégis volt eset Felsővárakon, hogy az apa leányának egész örökrészét el akarta venni az osztálynál beszámítás címén, de meghalt. A becslést maguk intézik el, «testvérek között», tehát alacsonyán.

Ha lehetséges, ügyelnek arra is, hogy mindenkinek jusson apai, anyai juss egyaránt. Amint már a szülők ügyelnek a magukéra, úgy tartják számon a gyerekek is, mi apai, mi anyai. «Minden lélek vigyáz a magáéra.» Azt mondják pl: «Ez az apád csikajából való!» Más vallomások szerint az osztozkodásnál egybeolvad az apai és az anyai, csak az arány megtartására ügyelnek. (43.)

A végrendeletet nem szeretik. Csak hencegésből csinálják, vagy akkor, ha a gazda nem akar vagyontól megválni, de gyereket biztosítani akarja. A leszármazót megnyugtatja a végrendelet, mert van hely, ahol a megmásítás lehetőségéről nem tudnak. A végrendeletet aláírják, a község ládjában helyezik el. Ha az apa megmásítja, a fiú csalást emleget: «Becsapott az apám!»

Ügyvéden kívül végrendeleznek jegyző, községi bíró előtt is. Az utóbbit rendszeren megsemmisíti a bíróság, ezért újabban már azt mondják, hogy a bírónál nem jó a végrendelet. «Csak az jó, amit a közjegyző csinál.» Azért sem szeretik a végrendeletet, mert meg lehet támadni. Az ilyen pereskedésnél azután elmegy a vagyon. Általában a pereskedésről (törvénykedés) igen rossz véleménnyel vannak.

Ha valaki kétszer házasodott, s két gyereke van, vagy ha egyik leszármazóját előnyben akarja részesíteni, mégis végrendelezik. Ilyenkor az elosztás elvei nagyjából a fentiek. Újbarson azt hallottam, hogy ha az előnyösített valakinek csak egy pengőt is ígér, «fel van bontva a hagyaték», mert így maga is elismeri, hogy nem jogosan kapott többet. A végrendeletben hagyhatnak egymásra a házastársak holtig való lakást, kommeneciót, gondoskodhatnak az örökbefogadotról, vagy a törvénytelen gyermekről. Az egyetlen gyermek mellett másra nem hagynak semmit. Idegenre csak akkor, ha magánosan marad valaki, ilyenkor a gondozó szokott örökölni. (44.)

Törvényes öröklésre kerül a sor, ha a szülő nem akar aláírni semmit életében, fél az írástól. Ilyenkor nagyjából a fenti elvek szerint osztozkodnak. Az öregek ruháit a leányok, menyek kapják, de el is osztogatják a szegényeknek. Értéke nem számít a garamvölgyi gazdáknál. Ha egy, vagy két gyermek maradt, könnyű az elosztás, egyébként ritkán egyeznek meg, inkább pörre mennek.

Ilyenkor történik meg, hogy testvérek egy ideig tulajdonközösségben maradnak, de csak míg fiatalok. Hamarosan összezőrdülnek és szétválnak. Pajta, csűr ezután is maradhat közös, az istálló már nem annyira. Ha nem tudnak megegyezni, tulajdonközösség megszüntetésére perelnek. Amíg a jogi közösség tart, a gyakorlatban már elosztják egymás között a birtokot. (45.)

Az özvegyi jog teljes mértékben érvényesül. Így is nevezik. A látszat és a tényleges birtoklás után indulva azt mondják, hogy az özvegye a birtok. Ami az ura nevében volt, az «az övé», amíg férjhez nem megy. Az özvegyet nem lehet kitenni a birtokból. De fiatalabb özvegy megegyezik az örökösökkel, s haszonélvezeti jogot biztosít magának, hogy férjhezmenésekor se veszítse el ezt. Ha nem akar maga gazdálkodni, átadja a gazdaság irányítását gyermekének. Ilyenkor neki is kommenciót mérnek. Van olyan özvegy is, aki makacsul ragaszkodik a birtokláshoz, de «nagyon goromba az, aki így csinál». (Újbars.)

Az özvegyen maradt menyecskét kielégítik az ipa és napa, hogy később igényt ne támasszon. De olyan eset is van, hogy semmit sem kap és hazamegy a szüleihez. (46.)

Az özvegy férfi természetesen csak akkor kap valamit, ha végrendelet szól a javára. Az özvegy vőt kiteszik. Ilyenkor sok per keletkezik. A vő legalább szolgabérre tart igényt.

A *Garamvölgye* általános jellemzése után tekintsük meg most már az egyes községek sajátosságait. Ez főként abból a szempontból lesz tanulságos, hogy az alapvető egyezések mellett a különbségeket fel fogja tüntetni. Ha az egykének orvosságot akarunk találni, szinte minden községben külön módszerekhez kell nyúlnunk.

Alsófegyvernek Esterházy-birtok volt. A jobbágyközségek most már az egyes viszonyait találjuk meg benne. Régen itt is sokáig együtt maradtak a családok, még 50 éves férfinek sem volt

jussa. Most már az életben való megosztás dívik. Átadják a vagyont használatba, bérbe, vagy felesbe. Az első «osztály» megmarad az öreg gazda halála után is! A szülő biztosítása: a legjobb föld termését fenntartja magának, ezt gyermekei kötelesek megdolgozni; vagy gyermekrészt tart meg. Ma már a több gyermek között egyenlően osztanak, régen azonban más-kép volt. Hatvan éve 40 forintot kapott egy leány; ennek leánya már hasított a földből. Ha valakit előnyben részesítenek, a többi megtámadja a szerződést. Földből, szőlőből kifizetést nem fogadnak el, hanem hasogatják, aprózzák.

Alsószecse régi, erősen egykés fészek. A házasságot itt is csak anyagi érdek irányítja: «Ez szomszéd, ezt vedd el, akkor a barázda megszűnik». A faluban egymással házasodnak, a gyerekek véznák. A rokonság behálózza az egész falut. De nincs egyetértés köztük; régen három nős fiú is együtt élt az apjával, halálakor osztoztak; ma már két asszony nem fér össze egy portán. Talán húsz éve szokás az életben való átadás. De még most is *mindig* többet kap a fiúgyermek. Több jár neki, mert ő gondozza a szülőket. A ház is neki marad, abból a leányt potom pénzen fizetik ki. A fiú előnyét a leány is elismeri. A korai átadás miatt már 36 éves gazda is van, aki kommencióból él! Ez a faj kifáradásának a jele.

Barsbaracska az országosnál valamivel jobb szaporodást mutat. Szokásainak fejlődése azonban olyan, mint a többi jobbágyfalvaké. Régen nagy családok maradtak együtt, 3 menyecske is volt. Még a testvérek is megtartották a közösséget, a legidősebb parancsolt. Most már mindegyik a maga ura akar lenni. Mikor megházasodnak, mindjárt külön akarnak menni, «mint a zsidók». A leányok részesítése is hasonlóan fejlődött a vidékhez. A kiegyezés előtt egy leány egy fertály helyett csak 100 forintot kapott. A kiházásítás is sokkal fényűzőbb máma. Még négy éve is előfordult, hogy 32 holdat fiú és leány közt 20: 12 arányban osztottak el. A házasodó férfi régen nem kapott semmit, most már elosztják a birtokot. Az osztály után az öregek egy leányukhoz húzódnak, méretnek maguknak. A fiatalokat illeti az első-ség a házból. De ha egy épületben laknak is, külön gazdálkodnak, viszont egy konyhán főznek.

Barsbese főutcája a nemesi és úrbéres telkeket választja el

egymástól. Itt osztódtak el az előbbieket, maradtak egyben az utóbbiak. Nem utolsó sorban azért, mert a jobbágyoknál a leány régen csak egy borjút kapott, meg tulipántos ládát, a nemeseknél meg a jussolás nagyon szigorúan ment. Itt hallottam csak, hogy az öreg gazda halála után a ruhákról is szó volt. Ha valakinek nem jutott, a másik köteles volt neki hasonlót venni. Most már a kisenemesek és a jobbágyok egybeolvadása teljes. A nemesi különbség feledésbe ment, «fő a pengő». A vagyon átadásával óvatosak. Legjobban szeretik halálukig megtartani s ilyenkor kisebb számban végrendelkeznek, inkább a törvényes öröklésnek engednek utat. Ha átadták, itt is komenciót «mérettek» maguknak eleinte. De ezt vagy fizették, vagy nem, s az öregnek pereskednie kellett. Most egyszerűen az öreg haszonbérbe adja a birtokát a fiának. Ha nem fizeti a haszonbért, egyszerűen felbontja a szerződést.

Bori nemes község, mint már települése is mutatja. Nyoma sincs itt a volt jobbágyfalvak rendezett utcáinak. Minden ház úgy épült, ahogy gazdjának kedve tartotta. A szokásjogot illetően meglepően világos fogalmak keverednek itt régi idők maradványaival, jogi babonákkal. Pl. azt mondta nekem Dalmady Lajos, 80 éven felüli nemesember: «A telekkönyv az szent, az a tulajdon». De nem tudta, fennáll-e még az a törvény, hogy az úrbéres telket legfeljebb egynyolcadáig lehet hasogatni, a nemesi telekből meg 10 négyszöglet is el lehet adni. Azt is elmagyarázta, hogy a kuriális telek az övé, «de egészen a golyóbis kellő közepéig», a köszén, arany is az övé benne; az úrbéresé azonban csupán a zöldterület, ahonnan a búza kinő, a föld mélye az ásványokkal «a kegyuráé, aki az úrbérese volt». Boriban a birtokot használatra adják át, ilyenkor kínos pontossággal hasogatják el a földeket és osztoznak meg mindenben; de a házasszó férfinak új házat építenek, ha tudnak. Így aprózódnak el a nemesi telkek és a földek, mert itt nincs egyke és a község a lévai járásban a legszaporább magyarvérű falu. Dalmady bácsi nagyapjának pl. 44 holdja volt, ez négyfelé oszlott. Ez a négy rész azóta egyenként 6, 6, 5 és 5 felé oszlott. Mindig hajszálra egyformán osztoznak. «Így születnek a törpebirtokok.»

Bori tehát az egyke ellentétjét, a törpebirtokok veszedelmét illusztrálja. Ennek a fejlődésnek is nem kis mértékben a jog-

szokás az oka. Következménye pedig, hogy a cseh földreform felszámolása alkalmából tízével hagyták el ezek a kemény magyar gazdák határszéli falujukat nagyobb és könnyebb művelhető földekért. Mégis a keveredés házasság útján egyre gyakoribb a jobbágy községekkel s így a születéskorlátozás is megjelenik. Egyelőre az a divat, hogy két gyermekkel elégszenek meg a házastársak.

Hontfüzesgyarmat primási birtok volt. A volt jobbágyok a régi keretek közt élnek: a családot együtt tartják a családfő haláláig. Amikor osztozásra kerül a sor, akkor is a régi házban maradnak, de azt hosszában elosztják (egy folyáson maradnak). Ha a szülő igen megöregszik, megrokkán, használatra átadja nekik a birtokot, de ennek nem marad nyoma. A szülő halála után darabonként osztoznak, a földeket hasogatják. Ezek a most leírt szokások már inkább a múltéi, mert Füzesgyarmat meglehetősen elől áll az egyke statisztikájában. Az özvegyi jog okozhat csak nehézségeket. Ezt a legkorszerűbben intézik el. Az özvegy átadja a birtokot az örökösnek, de betábláztatja a kikötményt: pl. 7 q búzát, 3 q árpát, 1 ölt, 3 q kukoricát, 100 liter bort, fát aprítva, behordva. A birtokra terhelési tilalmat is tábláznak. Ha nem adják meg a szolgáltatást, perre megy az özvegy.

Füzesgyarmaton a református pap érdekes kísérletet tett. Megemlítette a gazdának azt a gondolatot, hogy az állam elveszi az egy-gyermekesek birtokának egy részét haláluk után. Ez erősen gondolkodóba ejtette őket. A prédikáció persze régen lepereg róluk, ez a módszer azonban hatásos lehetne.

Hontkiskér gróf Majláth-birtok volt a felszabadítás előtt. A gróf 48-ban azonnal kihasított 1—1 telket az itt élő 19 család számára. Mind egészhelyesek lettek így. Szokásaik a többi jobbágy községekhez hasonlóan fejlődtek. Régen a leányokat kifizették, még a hetvenes években is. Most már egyenlően kapnak, csak az kap többet, aki az öregeket tartja. Az Öregek életükben átruházzák, amijük van és azután meghúzódnak a hátulsó házban. Az «elsőség» itt is a fiatalokat illeti meg. A leány kifizetésére vagy kielégítésére nézve a méltányosság irányadó. Ha megél az ura házában, nem tartják helyesnek, ha szülei életében kikéri a juszt. Ha azonban kívánja, mindentől adnak neki, mint a fiúnak. Egyébként a pénz az asszonynál van és mindenképen

az asszony hordja a kalapot. Csendes nép, nem tudni, milyen arányban szlovák eredetű.

Marosfalva egybeépült Újbarssal. Gróf Hunyady-birtok volt, az általános részben elmondottak itt is állanak. A birtoknak életben történő átruházása szokásos. Ilyenkor átíratják a telekkönyvben is. Az életjáradékot vagy kommenciót kikötik. Megállapodásukat írásba is foglalják. A kommenció nagyobb gazdánál: 20 q gabona, hús, tej, pénz. Megszokták adni, mert a közvélemény elítéli azt a gyermeket, aki nem adja meg a kommenciót. Itt is «régi szokás», hogy a leány kevesebbet kap. Egy idősebb gazda osztozaskor (1892) 12 holdat kapott, a nénje csak 8 holdat. Unokaöccse kétszeresét kapta három nőtestvére részének (1895). «A férfi kínlódik jobban az apa mellett a birtokban». Régen ez általános volt: a robot korában a nők földet ritkán kaptak, csak tehenet, meg pénzt. Hiszen *a férfi szolgált!* 1848 után már kaptak, de csak a fiú részének a felét. 30—40 százalékban ma is kevesebbet kap a leány. Itt is együtt maradt három nős fitestvér régebben. A háztartást a legidősebbnek a felesége vezette. Ma már mind széjjelmennek, de nincsenek is olyan sokan. Marosfalva az egyke statisztikájában a második (Mohi után).

Mohi herceg Esterházy-uradalom volt. Az egyke sorrendjében az első helyen áll: 100 házaspárra csak 98 élveszületés esett 1938-ban! Az egy folyáson álló házak sora nagyobb családok osztozásáról beszél. Most már ilyesmire nincs szükség. Az öregek hamarosan megválnak birtokuktól, «kommencióra szállnak». A gabonából, pénzből, fából álló kommenciót betáblázzák. Formának az ajándékozási szerződést választják, de van adásvétel is. Az özvegy ugyancsak inkább életjáradékot választ, mint a gazdaság vezetését. Régen itt is kevesebbet kapott a leány; most már egyenlőek a férfivel, csak az kap előnyt, aki gondozta a szülőt. A pénz itt is a családfőnél van, a vő helyzete itt sem jobb, mint másutt. A menyecske, vő jussát itt is gondosan elválasztják a többitől, jövedelme őket illeti, de a keresményüket a közösbe adják. Egy szobában alszanak az öregekkel. A legényavatás szertartása itt is olyan, mint fent vázoltuk. Az ifjút «bekörösztolik legénynek». De a nagykorúság sem jelenti az önállóságot, csak az örökrész kiadása után. Addig itt is engedelmességgel tartoznak a közös gazdaság fejének.

Nemesoroszi a nemességet már csak nevében őrzi, meg egy-két parasztsorba süllyedt őslakó családjában. A határ túl-nyomó része nagybirtok: a Kazy-családé. A lakosság nagyobb része viszont katolikus tótság, igen szegények. A nemesi és paraszti hagyomány már egybefolyik, a szokások az életformákkal együtt egységesekké lesznek. Csak az emlékezés különbözteti meg őket: egyiknél a leányok «mindig» egyenlően kaptak, a másikonál «mindig» kevesebbet jussoltak az öröklésnél. Még 40 éves ember is úgy hitte, hogy a nemeslevéllel nem kell fizetni seholsem. A jogszokások alakulása egyébként a többi községéhez hasonló. Régen itt is együtt maradtak a családtagok, most már átadják a szülők a vagyont. A férfi megnősül, s egy-két év múlva már külön is válik szüleitől. A forma adásvételi szerződés, bár fizetség nincs a valóságban. Annak a fiúnak, aki később nősült, tovább maradt a szülőkkel, többet is juttatnak, vagy az említett módon, vagy végrendeletben. A szülő életjáradék kikötésével biztosítja magát, vagy megtart valami kis részt, amit halála után osztanak csak el. Az elosztás régi szabálya, hogy házban az elsőség, földben a keleti vég a fiatalabbé. «De már ez nem törvényes». Az özvegy is járadékot szokott kikötni magának. A nemesi hagyományban él az özvegyi öröklés intézménye is: «A férfi ruháit nem lehet eladni, mert azok az özvegyet illetik!»

A célkitűzésnek megfelelően most már annak a megvizsgálása van hátra, mit jelent vizsgálódásunk eredménye az *egyke-kérdés* megoldása szempontjából. Ezt a problémát teljes súlyosságában csak az érti meg, aki szemtől-szembe látta. A magyar nemzet létének kérdése ez. Megoldásával áll vagy bukik nemcsak dunavölgyi hivatásunk, hanem pusztá fennmaradásunk is. Ezért semmiféle orvosság nem túlságosan erős, ha segíteni tud ezen a bajon.

Általános szempontból, az egész országra kiterjedően már sok, a jelen sorok írójánál avatottabb szerző foglalkozott az egyke orvosságával. Ezért elegendő, ha a megoldásra nézve Hidvégi János: *Hulló magyarság* c. művére utalunk. A garamvölgyi tapasztalatok alátámasztják az ő megállapításait. De ha a jogszokásokat és jogilag jelentős szokásokat vizsgáltuk, a jog szempontjából kell szólnunk az egykekérdéshez is. S itt elsősor-

ban a gazdasági rugót emeljük ki. A *gazda-egyikénél* (mert csak ezzel foglalkozunk most) úgy véljük, a gazdasági érdekekre való behatással tehetjük a baj gyökerére a kést. Helyesléssel csatlakozunk sok nagy közéleti egyéniség és sok szakember javaslatához: csak az örökíthesse át birtokát fiaira, aki hozzájárult a nemzet szaporodásához. Ez annyit jelent, hogy a háromgyermekes, vagy négygyermekes szülő teljes vagyona, a kevesebb gyermekkel rendelkezők vagyonának pedig csak arányosan csökkentett része szállhat át az örökösökre. A gyermektelenek után öröklésnek helye nincsen. E javaslat részletes kidolgozásához a következő szempontokkal járulhatunk hozzá:

1. Ezt a kemény gyógmódot nem lehet az ország egyes vidékeire, sem az egyes birtokkategóriákra, sem a vagyon egyes fajaira (föld) szorítani. Helyi megszorítás ellen szól, hogy az egyke mindenütt felütheti fejét, s maholnap nincs az országnak meg nem fertőzött vidéke. A további megszorítások méltánytalanságot jelentenének. Ha a tízholdas gazdától megkívánjuk a három (négy) gyermeket, a nagybirtokostól eo ipso meg kell kívánnunk. Ezért az örökösödés korlátozása minden földbirtokra vonatkoznék, hitbizományi beleértve. Végül hogy másfajta tőke se térhessen ki hazafias kötelessége alól, az örökösödési illeték megfelelő felemelésével kellene itt is a megfelelő rész lehasításáról gondoskodni. Régi jogunk szellemének megfelelően itt részleges magszakadás», illetve «magszakadás» miatt szállna a földbirtok a Szent Koronára, hogy ismét adományozásra kerüljön; az ingó vagyonnál ezt a formát nem lehet alkalmazni.

2. Mint a fentiekből láttuk, nem segít az örökösödés megszorítása, mert az egykés vidék szokása a legkülönbözőbb módon juttatja a birtokot apáról fiúra. Ennélfogva az elidegenítést általában korlátozni kellene a gyermekteleneknél vagy kevés gyermekűeknél, illetőleg a Szent Koronára szálló rész lecsatolásáról a leszármazók részére történő ajándékozásnál, eladásnál stb. azonnal gondoskodni kellene. Ezért a szövegezésnél körültekintéssel kell eljárni. Az elidegenítés korlátozása csak bizonyos türelmi idő után lépne életbe, a házasságkötéstől számítva. Ennek mértékét az szabná meg, hogy mikor lehet rendes körülmények között gyermeket várni.

3. A szigorú rendszabályok alkalmazását időben korlá-

tozni kellene. Már egy ilyen törvény hírére lázas szaporodás mutatkoznék az egész országban. Végrehajtása során azonban a kijátszás módjaira hamarosan rájönnének. Ezért a szabályozásnak ki kell terjednie arra az esetre is, ha valaki a törvény kijátszása végett színlelt ügyletet köt, annál segédkezik, jogi tanácsot ad stb. Nézetem szerint nem lenne súlyos ezt a «fajtagadás» büntettévé emelni (ad analogiam: régi magyar vértagadás), amelynek szankciója régi jogunk szellemében a Szent Korona javára a teljes jószágvesztés lenne (a szabadságvesztés büntetésén kívül). Ügyvédekre még súlyosabb szankciót is meg kellene állapítani.

4. A Szent Korona a reászallt birtokokat tovább adományozza. Az adományozás legkésőbbi időpontját, feltételeit, az adományosok személyi képesítését törvényben kell megállapítani. Mindenesetre a vitézi telek analógiájára kell eljárni. Az adományozás első feltétele a sokgyermekes mivolt. Az adományozott birtokoknak a vitézi telekhez hasonlóan jólhangzó nevet kell találni. Nagyságuk vidékenként változó, mindenesetre akkora, hogy a család megélhetését biztosítsa. Átszállásuk éppen úgy történnék, mint a vitézi teleké. Ennélfogva nem oszthatók.

5. Míg az így kiosztott telkek az ideális birtoknagyságot képviselnék, vidékenként meg kellene állapítani a minimális birtoknagyságot. Ennél kisebb részre való hasogatást a jövőben törvénnyel kell megtiltani. (Ad analogiam: jobbágytelek!) Természetesen ez csak úgy vihető keresztül, ha a parasztság olcsó hitelellátására minden lehetséges megtörtént.

6. Az egyke gyakorlatáról a tanulmányút során alaposan tájékozódtam. A durva öklözéstől a pessariumig minden eszközzel élnek a szerencsétlen anyák, hogy megszabaduljanak magzatuktól. De a legszomorúbb jelenség, hogy orvosok és bábák is segítenek az elhajtásnál. Amíg ez az állapot tart, az egyke ellen csak beszélni fogunk, de tenni nem. Ennélfogva az abortust végrehajtó orvosra és bábára a fajtagadás legmagasabb büntetési tételének (súlyos szabadságvesztés és teljes jószágvesztés) kiszabását is indokoltnak vélném.

Bónis György.

FIGYELŐ.

A TÖRVÉNYTELEN GYERMEKEK.

A házasságon kívül született: «törvénytelen» gyermekek sorsa legtöbbször nagyon szomorú. Az ilyen apátlan gyermeknek általában nagyon keserves már a gyermekkor is, a későbbi érvényesülése és boldogulása elé pedig sokszor gördítenek akadályt a társadalmi előítéletek. Az a folt, amely világrajöveteléhez tapad, tönkretelheti egész életét. Megbélyegezettjei ők a társadalomnak, elégedetlen, kiközösített elemei. A társadalmat irányító tényezők két irányban igyekeznek segíteni. Egyfelől a törvénytelen születések csökkentésére törekednek, másfelől az ilyen születésűek védelmére.

Az alábbiakban megvizsgáljuk a törvénytelen születések újabb alakulását, a régebbi állapotokhoz mérten kedvező vagy kedvezőtlen változásokat az s előidéző okokat. Ehhez a vizsgálódáshoz anyagot és eligazítást nyújt kiváló statisztikusunknak, dr. Szél Tivadarnak egy nem régen megjelent tanulmánya.¹

Köztudomású, hogy a legtöbb civilizált államban a népszaporulat terén súlyos bajok vannak. A születések száma egyre csökken, néhány európai államban pedig egyenesen végzetes kezd lenni a születésekben mutatkozó hanyatlás. Részben ezzel a jelenséggel magyarázható, hogy a törvénytelen születések száma is általában csökken. A törvénytelen születések gyakoriságában majdnem világszerte jelentkező visszaesés mértéke még felül is múlja az összes születések terén észlelt csökkenés mértékét.

A jelenség általános, mégis hazánkban faji, erkölcsi, népszokási, nem utolsó sorban éghajlati különbségek miatt lényeges eltérésekkel találkozunk. Nemzetközi összehasonlításban Magyarország, akár az összes születések számához, akár a népességhez viszonyítjuk a törvénytelen születéseket, középhelyen áll a legjobb és a legrosszabb arányt felmutató nemzetek között. A legszomorúbb végletet a dél-

¹ A törvénytelen születések újabb alakulása. Magyar Statisztikai Szemle, 1941 február.

és középamerikai államok tüntetik fel. Ismeretes, hogy ezekben az államokban igen sokféle, fajta nép keveredett össze, akiknek a miénktől lényegesen eltérő erkölcsi felfogásuk, világnézetük van; ezeknek a kevert színű, vegyes fajoknak sajátos társadalmi és gazdasági berendezkedése, sajátos klímája mind közrehatnak a végletes állapot kialakulásában. Szinte hihetetlennek tűnik fel előttünk, hogy van olyan amerikai állam, ahol az összes élveszületéseknek majdnem $\frac{3}{4}$ része törvénytelen eset. (Panama és San-Salvadór.) Nem sokkal jobb a helyzet Mexikóban sem, ahol több mint 45% a törvénytelen. Hasonló az arány több délamerikai államban is. Itt legjobb még a helyzet Argentínában, ahol csak minden 4-ik, 5-ik gyermek törvénytelen. Feltűnő, hogy ezekben az államokban a világszerte mutatkozó irányzattal szemben emelkedik a törvénytelen születések arányszáma. A házasságok egyre ritkábbak lesznek, a törvénytelen esetek gyakorisága pedig növekszik.

Európában a gyakoriság terén Ausztria vezet, ahol 1936-ban az összes születéseknek 23.9%-a volt házasságon kívüli. Utána Portugália következik (15.5%). Valamivel jobb a helyzet egyes német tartományokban (Szászország 12.3%, Bajorország 11.2%), Svédországban 13% és Romániában 10%. Nagyon rossz az arány Izland szigetén: 22%. A kedvező véglelet Németalföldön találjuk: 1.4%-kal; nagyon jó még az arány Belgiumban 27%, Bulgáriában 27%, Svájcban 3.8%, Írországbán 3.3%. *Hazánk a maga 87%-os arányszámával a két véglelet között foglal helyet* olyképpen, hogy a statisztikában felsorolt 35 európai állam közül 22-ben az összes születésekhez viszonyított törvénytelen esetek arányszáma jobb, mint hazánkban. Az európai államokban általában javulás figyelhető meg. Azonban itt is akad kivétel: Bulgáriában eme csökkenéssel szemben emelkedés észlelhető (a század elején 0»4% volt.)

Ami a hazai állapotokat illeti, a törvénytelen esetek számában a történelmi Magyarországon 1900-tól a háború végéig lassú emelkedést tapasztalunk. 1900-ban az összes élveszületéseknek 9.6%-a volt törvénytelen, 1910-ben 9.2%, 1915-ben 9.6%, 1916-ban 10%, 1918-ban 11.9%. A magas számok a sok törvénytelen születést adó keleti és északkeleti országrészre, az emelkedő irányzat a világháborúra vezethető vissza. A trianoni ország elütő, 91%-ban magyar etnikumú társadalma kedvezőbb képet mutat. Már 1919-ben 8.1% az arányszám s ez 1922-ben 7.4%-ra csökken. Majd ismét emelkedik, 1930-ban 9.0%, 1934-ben 9.5%, innen megint süllyed, 1937-ben

8.5%, 1938-ban 8.4%, 1939-ben 8.7%. Ez az ingadozás egymagában nem tájékoztat a folyamatról, csupán a születések általános alakulásával, vagy legalábbis az abszolút számokkal egybevetve. Nagymagyarországon 1900-tól 1918-ig évi 64.000-ról 34.000-re esett a törvénytelen születés, a trianoni területen 1920-tól 1939-ig 21.500-ról 18.100-ra. A századfordulón 9.6%-os volt a törvénytelen születés, 1939-ben 8.7%-ban. A nem törvényes születések tehát meglepően igazodnak az általános születési lendülethez és elmaradás-hoz. A vizsgált 44 év közül 6 évben látunk észrevehető előretörést a törvénytelen születések nagyobb arányú emelkedésében: 1904. 1906. és 7. 1916—18. években. A belpolitikai válságok és a háború hatása szembeötlő: az a népréteg, amelynél a törvénytelen születések gyakoribb, valamivel gyengébben reagál a születési megfontolást előidéző jelenségekre. Egyébként a születéseket hátrányosan befolyásoló körülmények: az életfeltételek romlása, az igénynövekedés, épúgy, mint a nemi élet technikájának, a fogamzást gátló eljárásoknak és szereknek elterjedése a törvénytelen születéseket általában éppen olyan ütemben csökkentti, mint a törvényeseket.

Az ország területi megoszláskülönbségei módot adnak arra, hogy a törvénytelen születések gyakoriságának az etnikummal és a műveltségbeli színvonallal való összefüggéseit tanulmányozni lehessen. A legkedvezőbb az arányszám Esztergom megyében, ahol 5.5%-os a törvénytelen születés 1939-ben; utána Sopron jön 5.8%-os arányszámmal. A többi megyékben mindenütt felülmúlta a 6%-ot. A másik végletet: a legkedvezőtlenebb arányt Bereg és Ugocsa megyék (13.7%), általában a visszacsatolt kárpátaljai területek tüntetik fel.

Társadalomerkölcsi, gazdasági és főképpen társadalomalkati okszővevény adja magyarázatát annak a közismert ténynek, hogy a városokban a törvénytelen esetek gyakorisága nagyobb, mint vidéken. És mennél nagyobb a város, annál inkább. A városokban, különösen a nagyiparú, nagyforgalmú városokban a nem házasságban élő szülésre képes nők aránya jóval nagyobb, mint vidékeken; ahol viszont a házasságban élők aránya nagy. Városokban sokféle népelem verődik össze, a házi cselédek, ipari munkásnők nagy száma jelentősen közrejátszik az arányszám alakulásánál. Továbbá a vallásos és erkölcsi kötelek lazábbak, a társadalmi ellenőrzés lényegesen kisebb, mint a falvakban; a szabadabb élet, a léhább gondolkodás a gyakoribb a városi nép között. Ezért, míg a vármegyékre vonatkozó törvénytelen születési

arányszám 7.7%, az egész országé 8.7%, addig a nagyobb városoké 14.2%.

A városok élén a legsötétebb helyzetet Ungvár sejteti, ahol 1939-ben az arány 24.6%. Ez a szám jellemző egyébként a környező területek viszonyaira is; a visszacsatolt területek számadatai mindenütt meghaladták az anyaországéit. Ungvár után Kassa (18.4%) és Miskolc (15.2%) sorakoznak. A legjobb arányt a városok közül Esztergom, Sopron, Kecskemét tünteti fel (8.9%). Szegeden 11.9%, Debrecenben 13.7% volt törvénytelen az összes élveszületések közül.

Budapesten a születések 15.6%-a törvénytelen. A pesti anyaktól származó születések alapján egyenesen jó képet nyerünk a fővárosi állapotokról. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy a fővárosban ezer házasságban élő nőre sokkal kevesebb születés esik, mint a vidéken, nyilvánvaló, hogy az ok nem a magasabb erkölcsi kultúrában rejlik, hanem a fővárosi nők és férfiak fejlettebb szexuáltechnikai gyakorlatában. A vidék népe tehát a családi és nemi élet terén ma is messzire felette áll a főváros lakosságának, jobb erkölcsi érzékkel bír és nem olyan kitanult.

Nagyon érdekes és tanulságos az a kimutatás, amit Szél a főváros egyes kerületeiről nyújt (i. h. 86 l.). Pesten ezer lélekre több törvénytelen születés esik, mint Budán. Pesten több a gyár, több a tömeglakás, a bércaszárnya, mint a jobbára villákból álló Budán. A legrosszabb arány a VIII. és VII. kerületekben található, ahol az összes születéseknek 23.4%-a, illetőleg 22.8%-a volt törvénytelen. Az ok ezekben városrészekben élő gyári munkásnőknek, házcselédeknek magas arányszámában adva van, továbbá abban, hogy ezekben a kerületekben legnagyobb a nem házas, szülésre képes nők száma. Eléggé rossz a helyzet a fenti okok folytán a VI. (19.0%) és IX. kerületben is (17.0%). Legjobb a budai XI. kerület arányszáma: 11.3%, legrosszabb a III. kerületé (12.1%), ahol ugyancsak munkásság lakik jobbára.

Ismeretes, hogy a törvénytelen eseteknél a legfiatalabb korcsoportbeli anyák szokták a legjelentősebb szerepet játszani. A törvénytelen gyermekek egyötöde 20 éven aluli anyától születik.

A legtöbb törvénytelen születés januárban és februárban történik, a legkevesebb augusztusban. Ez a megoszlás a tavasznak, főleg a két tavaszi hónapnak: áprilisnak és májusnak erős fiziológiai hatására enged következtetni.

Vallási megoszlás tekintetében feltűnő a zsidóság igen gyér házasságonkívüli termékenysége. Közismert okok: a bűnös gyakorlatban viszont leginkább ez a fajta járatos, továbbá: leggyérebben

ők vannak képviselve ama foglalkozású és szociális helyzetű nők között, akik a törvénytelen születéseknél leginkább szerepelnek.

Kulturális és anyagi helyzetük miatt a legtöbb törvénytelen születés a görögkeletiekénél adódik; ezer görögkeleti vallású lakosra 4.1‰ esik, míg ezer katolikusnál 1.9‰, görögkatolikusnál 2.1‰, evangélikusnál 1.3‰ reformátusnál 2.0‰ a megfelelő arányszám (i. h. 89. 1.). E számokat azonban megfelelő körültekintéssel lehet elfogadni, mert nem egy esetben (gyerekkítétel stb.) marad az anya vallása ismeretlen.

A törvénytelen gyermekek anyja legnagyobb számban háztartási alkalmazott és a gyári munkásnő 1933—1938 közötti időben a törvénytelen születések közül 35.1% háztartásbeli, 18.1% ipari foglalkozású, 7.7% napszámos, 3.2% kereskedelmi foglalkozású, 34.8% ismeretlen és egyéb foglalkozású anyától eredt. Szomorú jelenség itt az, hogy a háztartásbeliek arányszáma a múlthoz hasonlítva növekedett, ugyancsak az ipari (gyári) alkalmazottak szerepe is. Ez a jelenség azt mutatja, hogy a háztartásbeli és munkásnők erkölcsi védelme még mindig egyik megoldatlan, nehéz kérdése a magyar társadalomnak. Ez a két réteg főképp az, amely helyzeténél fogva leginkább ki van szolgáltatva, leginkább ki van téve mások zaklatásának és kénye-kedvének; továbbá ez a réteg nincs mindig abban a helyzetben, hogy megfelelő anyagi áldozatok árán szabadulni tudna jövő szegényétől, sőt nem egy esetben nyomorúságos anyagi helyzetének javulását várja törvénytelen gyermeke születésétől. Azonkívül a bűnös praktikában sem olyan jártasak — alacsonyabb műveltségűek, nem olyan olvasottak, mint az egyéb, szerencsésebb helyzetben lévő rétegek leányai.

A törvénytelen szülöttek között nagyobb a halandóság. Erre vonatkozó statisztika csak a fővárost illetőleg áll rendelkezésre. 1929—38-ban a törvénytelen születésű csecsemők közül 21.6% halt meg egyéves kor előtt, ugyanakkor a törvényesek közül csak 9.8%. Az ok nem kíván bővebb kifejtést.

Terestyéni Ferenc.

A SZABADIDŐ-MOZGALOM.

Az utóbbi években nálunk is egyre jobban terjed az ú. n. szabadidő-mozgalom. Intézmények alakulnak, akciók indulnak, amelyek célja az ipari munkásság (tágabb értelemben valamennyi dolgozó réteg) szabadidejének felhasználását úgy irányítani, hogy ezt a munkás a maga helyesen felfogott egyéni érdekei és a köz haszna szempontjából minél célszerűbben töltsse.

Az irányítás nem jelent szükségképpen merev előírásokat, vagy éppen kényszerítő rendszabályokat. A helyes szabadidő-mozgalom gyakorlati népgondozás és népművelés hasznos és kellemes időtöltési *lehetőségek* nyújtásával.

Míg Olaszországban a dopolavoro intézményében (teljes nevén Opera Nazionale Dopolavoro, OND), Németországban pedig a Kraft durch Freude (KdF) mozgalomban egységes *állami* intézményeket kapott ez a mozgalom, nálunk nincs ilyen átfogó, országos szervezet. Mégis kisebb mértékben ezt a szerepet tölti be Budapest Székesfőváros Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának szabadidő-szervezete, amely igen szép munkát végez, továbbá a Nemzeti Munkaközpont «Becsüld a munkát» elnevezésű szabadidő-mozgalma, amely utóbbi főleg e munkások központ tagjaira terjed ki. Egymásután alakulnak meg azonban a nagyobb gyártelepeken, ipari és kereskedelmi vállalatoknál, sőt a pénzügyi alkalmazottak körében is a szervezett szabadidő-mozgalom keretei. A nagy gazdasági munkásszervezetek védő és gondozó személyzete körében (orvosok, felügyelők, gyárgondozók, stb.) új szervként megjelenik a szabadidő-mozgalom irányítója, intézője is, akinek érdekes szervező munkája tárgya szerint kedélyápolás, a szellemi táplálkozás és lelki karbantartás gondviselete, a munka gépies, tehát «embertelen» jellegének ellensúlyozása. Kezében futnak össze a munkásság szubjektív kívánságai és a munkaadók anyagi, erkölcsi támogatása által nyújtott tárgyi lehetőségek, hogy ezek szerencsés egyeztetéséből minél kedvezőbb szabadidő-programmok alakuljanak ki minden kényszerítő jelleg nélkül.

A munkaidő megrövidítésével és a fizetett nyári szabadság rendszeresítésével nálunk is egyre több szabadidőt biztosítottak. A munkásmozgalomnak régi követelése: a 8 órás munkaidő, 8 órás éjszakai pihenő és a 8 órás szabadidő, amelyet a munkás testi-lelki üdülésre, szórakozásra, önképzésre fordíthat, ma már nagyjából nálunk is megvalósult, sőt a 40—44 órás heti munkaidő mellett s a hétvégi rövidített elfoglaltsággal még ennél több is. Mégsem állítható, hogy naponként teljes 8 órás szabadidő áll a munkástömegek rendelkezésére, elsősorban a munkások lakásának a munkahelytől való nagy távolsága miatt, ami sok időt elrabol a munkás szabadidejéből. De a 8 órából kell kitélnie a munkás tisztálkodására, étkezésére, házkörüli tennivalóira, családjával és gyermekeivel való foglalkozásra fordított időnek is, ami együttvéve legalább felét, vagy harmadát lefoglalja a napi 8 órás szabadidőnek.

Egy-egy hét folyamán azonban, a vasárnapi szabadidővel

együtt, még így is legalább 30—34 órányi olyan *tényleges* szabadideje marad a munkásnak, amelynek helyes felhasználása nem közböns sem a munkás sorsa, egyéni boldogulása, sem a közösség szempontjából. A munkásság napról-napra ismétlődő korcsmázása, kártyázása, testileg tétlen és szellemileg tunya semmittevése nem szolgálja se a munkáscsaládok, se a nemzeti közösség érdekét. Az olasz *dopolavoro*-mozgalom ennek felismeréséből született, azzal a céllal, hogy a «*dolce far niente*» testi-lelki posványából kiragadjon a munkástömegeket.

Szabadidejük eddig is volt egyes, főleg hivatalnoki rétegeknek, amelyek kedvezőbb munkaviszonyok között, napi 5—6 óras elfoglaltsággal végezték feladatukat. Ezeknek azonban nem volt szükségük szabadidő-mozgalomra, mert magasabb fokú műveltségük és kedvezőbb életszínvonaluk mellett maguk is gondoskodni tudtak szabadidejük kellő felhasználásáról. A kisebb műveltségű, hiányos iskolázottságú, szűk látókörű és szegény munkásosztály azonban rászorul az irányításra, a jóindulatú és önzetlen támogatásra. Ebből is látható már, hogy a szabadidő-mozgalom mögött mélyrehatóbb társadalmi problémák rejtőznek: a szellemi és anyagi kultúra javainak helyesebb elosztása és még tovább az erkölcsi kultúra mélységének és eleven erejének problémája. Az emberi életigényekben való megrövidülés jóvátételéről van tehát itt szó s igen nehéz elvi kérdés, hogyan jobb, ha ezt a konkrét munkaszervezet maga adja meg, vagy ha az állam. Az előbbi egészségesebb társadalomszervezeti fejlődés csiráját mutatja, viszont az állami beavatkozás gyorsabb és tervszerűbb. Bizonyos, hogy a munkásság nagy tömegei a szabadidő helyes felhasználása tekintetében nálunk ma még irányításra szorulnak, míg a műveltebb munkásrétegek autonóm módon maguk is gondoskodni tudnak szabadidejük felhasználásáról.

A helyesen értelmezett szabadidő-mozgalomnak mentnek kell lennie korunk mindent szervezni, szabályozni, korlátok és előírások közé szorítani akaró szellemétől, amely az egyén jogát talán még szabadidejének felhasználása tekintetében is korlátozni vagy éppen kötelességgé változtatni kívánná. A modern szabadidő-mozgalom ne akarja *megkötni*, ellenkezőleg *szabadítsa* fel a munkást azok alól a szellemi és anyagi korlátok alól, amelyek miatt nem tudja szabadidejét a maga és a közösség szempontjából helyesen felhasználni. A mozgalom arra törekedjék, hogy az a helyzeti előny, amelyet a munkásság a munkaidő megrövidítése révén kapott, se a munkás, se a közösség érdekei szempontjából el ne enyészsen, vagyis

hogy a szabadidő felhasználásából mind az egyénre, mind a közösségre áldás fakadjon.

Az emberibb, tehát magasabbrendű, erkölcsi, szellemi értékekben gazdagabb, a közösség érdekeinek megfelelőbb életvitelhez kell a szabadidő-mozgalomnak közelebb vinni a dolgozó embert. A közös hiányok, szükségletek mellett éppen olyan mértékben megvannak az egyének szerint különböző szükségletek. Itt a szabadidő-mozgalom Achillessarka: tömegeket elégiteni ki úgy, hogy munkája ne tömegmunka legyen. Tömegeket táplálni az egyénné válás és kifejlődhetés erősítő szereivel. A helyes szabadidő-mozgalom a dolgozók munkautáni pihenőidejében *alkalmat kínál és nyújt a munkásság nemzeti nevelésére*, önművelődésének előmozdítására, továbbképzésének megszervezésére, nemes szellemű szórakoztatására, de testi-lelki felüdítésére is. Ezek érdekében sokoldalú, változatos válogatási lehetőségről gondoskodik a szabadidő mi-kénti eltöltésére, amelyek között a munkás egyéni hajlamai, kedvtelése, tehetsége, műveltsége vagy igényei szerint szabadon válogathat. Nem alkalmaz tehát semmi kényszert, hogy pl. a munkás idegen nyelvet tanuljon, mert erre a közösség szempontjából szükség van, vagy hogy országjáró körutazásokban vegyen részt azzal az indokolással, hogy ez nemzeti kötelesség de programmszerűen megadja mindama lehetőségeket, amelyek a munkásnak, a dolgozóknak fillérekért módot adnak, hogy szabadidejüket egy értékesebb, magasabb szintű élet megvalósítására kellemesen és hasznosan tölthessék el.

Hogy az ilyen központilag irányított szabadidő-programoknak milyen roppant irányító hatása s ennek nyomában milyen társadalomformáló ereje lehet, az elképzelhető a Székesfőváros Iskolánkivüli Népművelési Bizottságának rendszeresen kiadott havi munkatervéből. Nincs ebben a munkaprogramban semmi kényszerűség, mégsem nélkülözi a *tervszerűséget*: a nemzeti szempontból fontosabb népművelési alkalmak kiválogatása a közösségi érdekeket és a nemzetnevelést kevésbé szolgáló időtöltéssel szemben a bizottság tervszerű irányító munkájának eredménye. (Megfelelő, minél változatosabb és sokoldalúbb s mégis közérdekű hasznos és szórakoztató időtöltési lehetőségek nyújtása: ez a szabadidő-mozgalom legelső feladata. Az ismeretlen művelődési, szórakozási vagy szabadidő töltési alkalmak után senki sem vágyakozik, legkevesebb az a dolgozó munkástömeg, amelyet fáradtsága mellett műveletlensége és lelki közömbössége is arra készítet, hogy megszokott tunya életmódjától és időtöltésétől el ne szakadjon.)

Persze fontos, hogy a szabadidő-politika irányítói megkérdezzék időnkint a mozgalom érdekeltjeit kívánságaik, vágyaik és hajlamaik felől, hogy az egyéni óhajtásokhoz minél jobban, a közérdek határain belül alkalmazkodva helyes irányban vezessék a tömegek szabadidejének felhasználását. E nélkül a mozgalom nem lehet szerves és egészséges. A Székesfővárosi Népművelési Bizottság is gyakran él ezzel a tájékozási lehetőséggel, amikor meghallgatja Népművelő Társaságának tagjait érdeklődésük, kívánságaik tekintetében. A közelmúltban két szociális kutató több mint ezer pestkörnyéki és szegedi textilgyári munkást kérdezett meg arról, hogy mivel töltik legszívesebben szabadidejüket, illetőleg, hogy mivel töltötték *legutóbbi* fizetéses szabadságukat s mivel szerették volna azt eltölteni. A kapott eredményeket tudományosan feldolgozták, nem régen különnyomatban is közzétették.¹

Arra a kérdésre, hogy mivel szeret szabadidejében legszívesebben foglalkozni, a textilgyári férfimunkások 37%-a azt felelte, hogy olvasással, önképzéssel, szakkönyvek tanulmányozásával, továbbképzéssel. Mintegy negyedrészüik, leginkább a nőtlenek, a sportmérkőzések, elsősorban a labdarúgó meccsek látogatásában leli kedvét. 30% csak pihenni, a robotból kikapcsolódni, szórakozni vágyott, amely utóbbi kedvtelés alatt leginkább a mozik és a tánc-helyiségek látogatását vagy az egyszerű semmittevést kell érteni. De van egy jelentős csoportja a munkásoknak, amelyik legszívesebben családjá körében házimunkával, kertészkedéssel, barkácsolással tölti szabad idejét. Érdekesen tükröződnek ezekben az adatokban az emberi *egészség* egyénenként eltérő hiányérzetei és az egyéni képességekhez és hajlamokhoz alkalmazkodni nem tudó munkaszervezet más-más irányú megrövidítő hatása. Okos és alkalmazkodó szabadidő-mozgalom megkeresheti a módját annak, hogy ne csak az önképzést keresőknek, hanem a munkásság többi csoportjának is használjon.

A munkásnők körében még kisebb arányú a komoly művelődési vágy, a szakszerű továbbképzésre törekvés, amire nincs is olyan nagy szükségük a nőknek, akiknek a családi élet a legfőbb eleme. Mindössze 21%-uk jelentette, hogy olvasással szereti tölteni szabadidejét, 34% a kézimunkázást emelte ki, 43% a családjával és otthonával foglalkozik legszívesebben, vagy kényszerű-

¹ Ezer munkás a szabadidejéről. Írta: dr. Rostás Ilona és ifj. Reitzer Béla. Különnyomat a «Munkaügyi Szemle» 1940. évi 5. és 6. számából.

ségből, mindössze 8% kívánja a szórakozást, 13% pedig teljes pihenéssel tölti legszívesebben szabad idejét. Nem kétséges azonban, hogy a kézimunkázó nők is igen hálás alanyai lehetnek egy tervszerűen irányított nemzeti nevelőmunkának, amely legegyszerűbben a munkásnők számára kiadott olcsó és szép kézimunkaújságok vagy családi lapok alakjában juthat el a dolgozó nőkhöz. Az egyhangú ipari munkával elfoglalt munkásnő leginkább a kézimunkázásban, kötésben, varrásban élheti ki alkotókedvét, ebben találja meg szórakoztató örömét, s legkönnyebben itt kapcsolódhatik be a nemzeti művelődés közösségébe.

A kérdések másik csoportja arra vonatkozott, hogy ténylegesen mivel töltötték a munkások legutóbbi fizetéses szabadságukat, illetve mivel *szerették volna azt* tölteni. Mintegy 860 munkás válaszolt a kérdésre. A férfimunkásoknak a fele családja körében, otthon, egyszerű pihenéssel töltötte szabadságát, amit házkörűli munkákkal, gazdálkodással, kertészkedéssel tett változatosabbá. Kifejezetten «nyaralással», strandolással, csak mintegy negyedrészüket, 23—24% töltötte szabadsága idejét, leginkább a családnélküliek, akik az otthont nélkülözik. Sporttal, olvasással, szórakozással 11—12%-uk foglalkozott s kb. ugyanilyen hányad volt köztük beteg, úgy hogy szabadságát testi megerősödéssre vagy gyógyítására fordította.

A munkásnők körében még kisebb, mindössze 8—10% a kifejezetten «nyaralók» száma, a kézimunkával, olvasással, szórakozással pihenő munkásnőké itt is 11—12%. A nagy többség egyszerűen családi környezetben pihenéssel, háztartási munkával töltötte szabadságidejét. Megnyugtató, hogy egyetlen munkás se jelentette, hogy *dolgozott volna szabadság ideje alatt*, az erre vonatkozó aggodalom tehát alaptalan volt. Ellenkezőleg, minden munkás igyekezett teljesen kikapcsolódni a testét-lelkét egész éven át fárasztó, robotos munkából. Legtöbbjük családjuk körében időzött.

A munkából való teljes kikapcsolódási vágy megnyilvánul azokban a feleletekben is, amelyeket a munkások arra vonatkozólag adtak, hogy mivel *szeretnék tölteni* — ha erre módjuk lenne — fizetéses szabadságukat. Olvasni vagy dolgozni egyetlen férfi-munkás se óhajtott nyári szabadságideje alatt, sportolni is mindössze 4%, strandolni és szórakozni csak 5—6%, otthon pihenni 11—15%, ellenben utazni vagy kirándulni 29—31%, nyaralni pedig 29—38%. Ez a két utóbbi kívánság, amely között lényeges különbség nincs, 60—70%-át teszi tehát az összes feleleteknek,

a női munkásoknál is kb. 55—60%-ot. Egészen helyes úton jár tehát a magyar szociálpolitika, amikor a fizetéses szabadság járulékeként 50%-os vasúti menetdíj kedvezményt nyújt a munkásoknak, akik szabadságuk ideje alatt üdülni, vagy nyaralni elutaznak lakóhelyükről. Az 50%-os menetdíjkedvezményt ma még a legtöbb munkás tapasztalat szerint arra használja fel, hogy felkeresse családjával együtt vidéken lakó rokonait és ismerőseit. Ez is környezetváltozást és kikapcsolódást jelent, s ha nem is biztosítja a munkás számára, hogy szabadságidejét egyrészt egészségesebb és színvonalasabb környezetben valódi üdüléssel tölthesse, sem azt, hogy ilyen módon a munkás az ország természeti szépségeit, nevezetesen tájait, történelmi vagy földrajzi emlékeit megismerje, s ezzel nemzeti műveltségét, nemzeti öntudatát erősítse, viszont ezekkel felérő értéket jelent az ily utazásoknak társadalmi, családi köteleket erősítő hatása, a falu-város kapcsolatának személyekben végbemenő erősödése, csupa erkölcsi érték, mely a nemzetegységet szolgálja. Nem is lenne helyes korlátozni a munkást abban a tekintetben, hogy fizetéses szabadságát elhagyott faluja és rokonai meglátogatására fordítsa. Fogalmi ellentétén túl saját helyes célja ellen volna, ha a *szabadidő-politika*, kényszerkollektívizmushoz tévedne. De tisztában kell lennie azzal is, hogy az egészséges és eredményes szabadidő-mozgalom előfeltétele a munkásréteg általános szociális helyzetének jelentős javulása, anyagi téren (lakás- és ételmezési viszonyok), szellemi és erkölcsi téren egyaránt. Semmiféle szabadidő-mozgalom eredményes munkát ki nem fejthet a nyomorúságos szociális viszonyok között dolgozó és túlszűfolt lakásokban élő munkásság körében. Csak a dolgozó munkástömegek szociális helyzetének, különösen lakásviszonyainak gyökeres javítása után válhatik a szabadidő-mozgalom valóban áldásos és gyümölcsöző intézménnyé, mely a kultúra, a szellemi és erkölcsi közösség áldásaiban testvéri közelségbe hozza a nemzet különböző munkaterületén dolgozó fiait és leányait.

Áfra Nagy János

A TÁRSADALMI VEZETŐK ÉS A GIMNÁZIUM.

I.

A vezető-réteg pótlása és a vezetők kiválogatása minden fejlett társadalomban a vitális problémák sorába emelkedik. Fontossága ott a legnagyobb, ahol a vezető-réteg természetes szaporodása meggyengült vagy meg is szűnt s a hiányt gyors ütemben kell pótolni.

A helyes, vagyis a nemzet erősödését előmozdító kiválasztási folyamatnak legnagyobb akadálya, ha a vezető-rétegnek kivételes helyzete van, mert a kasztszerűség nagyra növeli a protekció-rendszert, az ambíciót s csirájában megöli a közérdekű munka megbecsülésébe vetett hitet. Akár közpályáról van szó, akár a gazdasági szervezetek szellemi munkahelyeiről, a bejutás és az emelkedés döntő feltétele a rátermettség helyett az összeköttetés lesz, egyetlen befolyásos akarat, rendszerint azé, aki a szerencsés egyént nem is ismeri, vagy ha igen, korántsem munkájából és képességeinek a közérdek szerint mérlegelt érvényesítéséből. S itt a csökevényként megmaradt feudális szellem és a satnyán, betegesen alakuló demokratikus szellem egyformán nehezíti a vezető-réteg egészséges pótlását. A hanyatló és ma-holnap teljesen kivesző régi úriember, kinek erénye az egyéni tisztességnek magas foka és a közérdek becsületes szándékú szolgálata, gyengéje pedig az osztálytársadalmi horizont és a szakértelem lebecsülése, vagy kedveszegetten visszahúzódik, vagy kezét fog a feltörő új elemekkel. Ezek átveszik az úriember külső életstílusát, az érintkezési formát, kiszolgálják a felsőbbség gyengéit, nagyobb szakismeretükre hivatkozva megnyugtatják azok lelkiismeretét. Pozíciójuk erősítését és a karrier érdekét téve legfőbb szemponttá, könnyen félretolják a közérdeknek sokszor kellemetlen, mert küzdelmet kívánó szolgálatát. Nem bánják, de többnyire nem is veszik észre, hogy a rájuk bízott ügy a szüntelen megalkuvások következtében torz félmegoldásokba fullad, hogy a közérdekű cél elárvultan és elárvultan egyre távolodik, hogy a felelősség merő fikció lesz, a hatalom pedig csökkenő erő, amely mindinkább a személyi kérdések játékaiban merül ki.

A legnagyobb baj mégis a *távollevő* tömegek érdekeinek gazdátlansága. A liberalizmus tévedett, amikor azt hitte, hogy paraszt és munkás ki tudja verekedni magának azt a társadalmi befolyást, súlyt, amely szükséges, hogy gazdasági érdekeit megvédje és társadalmi felemelkedését, polgáriasodását biztosítsa. Hiányzott egy-

felől az igazán demokratikus érzület, amely a dogmatikus parancsá válósult emberszeretet, az élő humanizmus talajából tud csak kisarjadni, másfelől igen nagy volt az áthidalni való szakadék és igen rövid az idő a hídépítésre. Az áthidaló akaratot pedig szüntelenül gyengítette az alatt mozdulatlanul látszó tömeg tehetetlensége s az az érzés, hogy egy doktrinernek látszó népemelő beállítottság mellett a vezetőosztály hanyatlik s egy kíméletlenül előretörő, gyökértelen, mohó, önző, lélekben (s nálunk jórészt vérben is) idegen polgárréteg jut hatalomra parasztság és munkásság iránt érzéketlenül. A hazai alakulást nézve úgy jellemezhetjük a helyzetet, hogy előállott egy minden hatalmat magának lefoglaló városi értelmiség, amelynek a távollevő tömegekkel semmi kapcsolata sincsen, amely a falut gyarmatnak tekinti, népét idegennek, mert a nemzet számára nem hús-vér-valóság, hanem elvont eszme, amelynek a maga módján s csak osztály-érdekeinek sérelme nélkül hajlandó hódolni. Itt nincs népellenesség, nincs komolyabb szembenállás és szervezkedés falu-város frontra, nincs éles és határozott osztályelnyomás, nincs programmszerű szűkkeblőség, sőt mindenki a nemzetegységről beszél, a nép szeretetéről, a munkás megbecsüléséről, a «szociális» jelzőnek pedig egyetlen komoly intézkedésénél sem szabad elmaradnia. Hogy a nép mégsem tud erőre kapni, hogy a sok jószándékú népsegítő munka hatómelege jórésztben elhasznáódik, mire a népig elér, hogy viszont az átvételek gyötrelme ott fokozottabb mértékben jelentkezik, annak oka nem a jóakarát hiányában, hanem legnagyobb részben abban keresendő, hogy a vezető-réteg igen messze van a nagy paraszti és munkástömegektől, tehát a nemzettest nagyobb, legalább 70%-os részétől, vele sincsen, jórésztben sohasem is volt, vagy végképen és teljesen megszakadt minden kapcsolata, idegen tőle vagy elidegenedett s mint egy öncélú, vagy legalább is elkülönült szerv nem úgy szolgálja a nemzet-szervezetet, mint a szív és az agy a testet, hanem mintha valami szervetlen anyag tisztán tárgyi kezelésével bízták volna meg.

II.

Amikor a magyarság a jogrend szerint a demokratikus-liberális társadalmi eszményt elfogadta, a vezető-réteg nemességelevele a *diploma* lett. A születési előjog helyébe a szellemi arisztokratizmus gondolata lépett. Ezt annyira komolyan vette a magyar úriosztály, hogy a falusi zsidó kocsmáros orvos vagy ügyvéd fiát is szemrebbenés nélkül befogadta. A diplomaszerezés elsősorban az anyagi

erőtől függött. Számottevő ipari munkástömegek az első nemzedék idejében nem voltak s később is máról-holnapra éltek szegényen s örökös anyagi bizonytalanságban. A jobbágyok utódai részben megerősödtek, de várostól, iskolától, szellemi göcök vonzókerétől távol igen gyéren küldték iskolába fiaikat s ezt a túlnagy társadalmi távolság miatt el is vesztek családjaik számára s felszívódtak a régi, a született vezető-osztály rendjében. A lecsúszó jobbágyréteg és a régi zsellérség, ez a túlnyomó többséget jelentő és jórészt színmagyar tömeg csak fehér hollóként szerepel gyermekei révén a diplomát szerzők között, hiszen anyagi helyzete sohasem engedte meg, hogy fiait iskoláztassa. Köztudomású, hogy ebben a tömegben annyira szükség van a «segítő családtagokéra, hogy a tíz éven felülieknél az elemi iskola látogatását is csak az utolsó két évtized következetes szigorral végrehajtott kényszerítő munkájával sikerült végre valósággá tenni. Az iskoláztatás a néprétegek anyagi helyzetének függvénye, természetesen többé-kevésbé más országokban is, nálunk azonban sokkal inkább, mint a többi polgáriasult államokban. Ez vonta maga után a magyar vezető-rétegben a század elején, majd a világháború után bekövetkezett belső szakadást, azt, hogy értelmiségünk egyfelől visszafeudalizálódott, ellenézve minden néperősítő reformot, másfelől a magyar érdekek iránt érzéketlenül doktriner jellegű városi radikalizmusba csapott át, mintha a magyarság sorsa azon fordult volna meg, hogy a grófi kastély és a pesti kávéház párharcában melyik kerekedik felül. Pedig mind a kettő szűkkörű részérdek fellegvéra volt s egyik kevesebb joggal és őszinteséggel hirdette magáénak a nagy paraszti és ipari munkástömegeket, mint a másik.

III.

A tizennyolcas összeomlás és a nyomában járó trianoni országcsonkulás után volt bizonyos remény, hogy vezető-rétegünk lényegesen át fog alakulni. Akkor olyan nagyfokú volt a zsidóval való telítettség, hogy az 1920. évi «*numerus clausus*»-törvényt az egész magyar közvélemény hívta életre minden külföldi példa nélkül, sőt a világgözvélemény ellenséges magatartása mellett. A csonka ország 90%-os nyelvi, legalább 80%-os érületi magyarsága biztosítékot nyújtott arra, hogy az új értelmiség mélyebben magyar lesz, mint az előző nemzedéké. A paraszti és a városi munkástömegek szeme a világháborúban kinyíltott, mindenki tisztán látta az iskola sorsdöntő fontosságát s a két nagy alsó tábor a törvényhozásban is jelentős szerepet kapott, kétségtelen lehetőségeket,

amelyekkel azonban, mint hamar kitűnt, nem tudtak élni. Politikai iskolázatlanságuk a kisebbik oka annak, a főök az volt, hogy politikusaik mögül hiányzott az az alulról jött iskolázott vezető-réteg, amelynek megértő támogatásán, összecsengő munkáján fordul meg a politikai vezetők sikere. A munkásság nagy erkölcsi sebéből, amelyet a kommunista kalandba való belesodródással kapott, nem tudott kilábolni, lappangó hajlama, hogy a magyar népi tömegek helyett idegen tömegekhez vonzódjék, újra kiütközött s ma különböző lobogók alatt vitt küzdelmekben őrlődik ahelyett, hogy kezefogva a faluval, ahonnan egyre nagyobb hányadban kikerült, a magyar népi-nemzeti megújulást támogató. A népi agrárpártok súlya évről-évre apadt, mert az úri politika sok méltatlan parasztot csúsztatott a törvényhozásba, jól kiszámítva, hogy azok mindennél biztosabban lejáratták a népi-falusi kurzust s a kormányhatóságoknál még az agrártömegek tanult képviselői sem találtak bensőséges támogatásra. A gazda-képviselőknek gyorsan le kellett szerepelniök, mert rosszul választottak abban a dilemmatikus helyzetben, amikor dönteniök kellett, hogy a simaszavú «per-tu» urakkal fogjanak-e kezét vagy az agrár-szegénységgel, amely földet és emelkedést vár tőlük, ők jobban vágytak emelkedni, mint másokat emelni s önzésükért pusztulniuk kellett.

Most az a helyzet, hogy vezető-rétegünk nem mutatkozik alkalmasnak az egyetemes magyar érdekek kellő megértésére és szolgálatára s a magyarság belső kohéziója, amelyre az új helyzet-alakulások miatt múlhatatlanul szükségünk van, gyengébb, mint valaha. A legnagyobb, legtermészetesebb termőtalaja magyar értelmiségünknek parlagon van, a vezető-réteg pótlásánál számot nem tevő mennyiség. A falusi, népi elem mellőzése miatt majdnem felére csökken az értelmiségi kiválasztás bázisa, ami több tekintetben igen súlyos veszteséget okoz. Először azzal, hogy megakadályozza vezető-rétegünknek azt a színvonal-emelkedését, amelyet a kétszeres bázis — válogatási készlet — lehetővé tenne. Másodszor azzal, hogy az egyoldalúan termelt vezető-réteg akarva sem tud egyetemes érdeket szolgáló munkát végezni s szükségképen kasztszerű jelleget ölt. Harmadszor azzal, hogy a kasztszerű vezetés megmérgezi a közszellemet, reménytelenséget, gyűlöletet kelt a mellőzött tömegekben, ami már magában is csökkenti életerejükét s gyengülésük mellett a nemzetegész közös erő kifejtését és összeműködését is nehezíti.

IV.

A fenti megállapítások akkor helyesek, ha a képességek (a vezető-rétegben méltó elhelyezkedésre való alkalmasság) általában minden társadalmi rétegben megvannak és e képességek tekintetében nincsenek nagyobb eltérések, ha továbbá a vezető-réteg rászorul az alulról jövő kiegészülésre, végül, ha a kiegészülés ma valóban aránytalanul történik.

Hogy a szellemi és erkölcsi képességek, hajlamok *általános* emberi értékek, azt ma már senki sem vonja kétségbe. Az átöröklés szerepét nem tagadva, de annak túlságos jelentőséget sem tulajdonítva, döntőnek kell tekintenünk azt a tényt, hogy a tehetséges emberek közül sokan származtak alacsony társadalmi környezetből. Bizonyára mindenki tudja, hogy vannak értelmes, okos parasztok éppen úgy, mint szerény képességekkel megáldott arisztokraták s ha az átöröklés a tehetséget megőrzi és fokozhatja, ez a paraszti vagy munkás néprétegnél éppen úgy érvényes, mint a vezető-rétegnél. Az erkölcsi értékek, amelyek épúgy társadalmi örökség, mint a vallásos kegyelem ajándéka, szintúgy tulajdonai lehetnek bárkinek társadalmi helyzetére való tekintet nélkül.

A mai vezető-réteg meddősége köztudomású, de az is, hogy a társadalmi fejlődéssel együtt jár az értelmiségi munkakeret folytonos bővülése. Magyarországon ma az országnagyobbodás is hozzájárul az értelmiségi réteg *külső* pótlásának szükségességéhez, hiszen köztudomású a visszanyert területek értelmiségének hiánya.

Nézzük ezekután, hogyan történik ma a vezető-réteg pótlása.

A válasz csak statisztikai vizsgálat tükrében lehet kielégítő és megbízható. A tökéletes és hiánytalan vizsgálódásnak az egész vezető-rétegre ki kellene terjednie, ez azonban egy cikk keretében nem oldható meg. De talán ez nem is múlhatatlanul szükséges. A helyzetet teljesen megvilágítja az is, ha annak az iskolafajnak a különböző társadalmi rétegek részéről való igénybevételét figyeljük meg, amely a vezető-réteg legnagyobb és legfontosabb szektorát készíti elő. Ez az iskola: a gimnázium.

A trianoni határok közötti területen és a Felvidéken az 1939/1940. iskolai évben 72.800 gimnazista iratkozott be. Tehát minden ezer kereső lakosra 16-nál valamivel több gimnazista esett. Kérdés, honnan való ez a majdnem 73.000 gimnazista és milyen mértékben küldték gyermekeiket a társadalom különböző tömegei? Hogy *honnan* valók, arra megfelel az alábbi két tábla, amely az ország négy és félmillió kereső népét, valamint a gimnazistákat felbontja a főváros és környéke, Nagy-Budapest, a 13 többi törvényhatósági

város, a gimnáziummal bíró megyei város és községek, végül a gimnáziummal nem bíró helységek csoportjaira s ezek szembeállítása mellett rámutat az illető csoportok őstermelő népességére, valamint a gimnázium tanulóinak megoszlására helybenlakó, környékről bejáró, internátusi és kosztadónál vagy rokonnál elhelyezett növendék-csoportjai szerint.

1. A kereső népesség, az őstermelő-keresők és a gimnáziumi tanulók.

	Kereső (1000 lélek)				gimn. tanuló	‰
	összes	‰	őstermelő	‰		
Budapesten	573·2			0·5	21.970	30·2
A szomszédos hat megyei városban	143·3				2.669	3·6
Nagy-Budapesten .	772·2	17·3	11·3	0·5	24.639	33·8
A 13 többi th. vá- rosban	365·6	8·5	85·6	3·7	19.303	26·5
A 46 többi m. vá- rosban	591·9	13·2	165·4	7·2	21.079	29·0
A 27 gimn.-mal bíró községben	125·4	2·8	57·3	2·5	7.774	10·7
A többi városban és községben	2.604·2	58·2	1.986·1	86·1	—	—
	4.459·3	100·0	2.305·7	100·0	72.795	100·0

A gimnáziumi tanulók közül a fenti csoportokban.

	helybéli	internátusi	bejáró	kosztos diák	összesen	összes ker- eső és helyben lakó osztó gimn. gyermek
						‰
Budapesten	16.807	477	2.686	2.000	21.970	23·9
A szomszédos 6 me- gyei városban	1.638	6	787	238	2.669	
Nagy-Budapesten . .	18.445	483	3.473	2.238	24.639	33·8
A 13 többi th. város- ban	12.161	2.138	2.529	2.475	19.303	26·5
A 46 többi megyei vá- rosban	10.834	2.809	3.739	3.697	21.079	29·0
A 27 gimn.-mal bíró községben	3.974	1.469	2.157	174	7.774	10·7
	45.414	6.899	11.898	8.584	72.795	16·3
	62·3	9·4	16·3	14·0	100·0	

Ez a két tábla mindenekelőtt azt árulja el, hogy gimnazistáink több mint egyharmada Budapestről és környékéről való. Itt a kereső népesség 17.3%-a lakik s itt minden ezer helybenlakó keresőre majdnem 34 gimnazista esik, vagyis kétszer annyi, mint az országban általában. A gimnazisták további 55.5%-a 59 városban, további 10.7%-a pedig a 27 nagyközségben jár iskolába, ahol gimnázium van. Az előbbieket a kereső népesség 21.7%-át, az őstermelők 2.5%-át jelentik. E két csoportban a helybenlakó szülők ezres csoportjaira 24, illetőleg 10.7 gimnazista gyermek esik. A gimnáziummal nem bíró helyeken a kereső népesség 58.2 %-a lakik, a 10—18 éves gyermekek a vidék és falu nagyobb termékenysége miatt itt nagyobb, tehát a 60%-ot is meghaladó hányada lakik itt a nemzet fiatalságának. Ezek a gimnazisták 39.7%-át adják. Ha azonban a gimnáziumba bejáró környékbeli tanulókat leszámítjuk (16.3%) és ennek megfelelően kb. 400.000 keresőt, marad iskolától távolosó kereső lakosság 2,200.000 15.483 gimnazistával, vagyis ezer keresőre csak 7 gimnazista esik. Az ország fiatalságának nagyobbik fele tehát már csak anyagilag legjobban álló vékony rétegében tudja gyermekeit gimnáziumba küldeni, míg Budapest és környékének lakossága s a városoké általában 4-szer, 5-ször akkora hányadban. A meddő város a szaporodó faluval szemben. A hivatalnoki és polgári réteg az őstermelő réteggel szemben, mely a távolosó tömegek közel $\frac{9}{10}$ -részét teszi.

Már ezekből az adatokból is sejthető, hogy a gimnázium nem a legalkalmasabbak kiválogatásával népesül be, hanem valami más adottságok szerint. Látható a város nagy előnye. Tudjuk, hogy a város a gazdasági életnek és a szellemi életnek is góca, tömörítő fókusza. Vájjon az történik-e, hogy a város, mely a falu hajótöröttjeinek is utolsó deszkaszála, egyben a falu szellemi értékeit is magához ragadja?

V.

Erre az ellenőrző kérdésre a csattanósan tagadó választ a gimnáziumi tanulók társadalmi tagozódásának számadatai adják meg. Ha az előző részben megvilágosodott a gimnázium városi jellege és nyilvánvaló lett, hogy a helybenlakás vagy az iskola közelsége milyen nagy szerepet játszik annak benépesülésében, most a másik nagy döntő tényező: az anyagi erő fog hatóerejében lemérteni. Hadd álljon egymás mellett az a két tényező, amely majdnem ki is meríti a gimnáziumba és így a vezető társadalmi réteg nagyobb és súlyosabb csoportjába való bejutás feltételeit

s amelyek egyike sem áll összefüggésben a *tehetség* kisebb vagy nagyobb mértékével. így a két idegen, a cél szempontjából jogosulatlan s így hatásában társadalomellenesen érvényesülő tényező egyben magyarázatát adja annak is, miért nem válhatik a gimnázium azzá, amire célkitűzése hívja: a tehetségesek iskolájává s miért fuldoklik az elégségesse kegyelmezett elégtelenek tengerében. Feleletül szánt táblánk 27 foglalkozási csoportra bontja fel az ország kereső népét és a gimnázium tanulósgát e csoportok szerint tagolja szüleik foglalkozása alapján. A gimnáziumban való térfoglalás mértékét az egyes foglalkozási csoportok népességbeli %-os arányszámának s a gimnáziumban elért %-os arányszámának egybevetésével érzékeltetjük. (Első és második számoszlop.) A harmadik szám az elsőnek a másodikból nyert hányadosa, tehát azt mutatja, hogy a sor elején megjelölt foglalkozási kategória hány-szorta van jobban vagy hiányosabban képviselve a gimnáziumokban, mint a kereső népességben. A 27 foglalkozási kategóriát térfoglalásuk csökkenő sorrendjébe állítva 6 jellegzetes csoportot nyertünk:

1. Minden gyermekét gimnáziumba küldi s így *tizenkétszeresen* érvényesül a társadalom 1.2%-át tevő rétege. Ide tartoznak a nagybirtokosok, nagybérlők, gazdatisztek, az önálló értelmiség és ezek tisztviselői.

2. Majdnem kizárólag gimnáziumba kerülnek hétszeres érvényesüléssel a köztisztviselők, papok, tanárok, tanítók, közép-birtokosok és bérlők, valamint a közlekedési tisztviselők gyermekei. (Voltaképen *nyolcszoros* a térfoglalás, ha a kat. papság leszámításával vesszük a 9-ik foglalkozási kategóriát.) Ez a csoport a népesség 4.38 %-át öleli fel.

A két első csoport tehát a népesség 5.58%-ából a gimnazisták 47.92%-át adta, vagyis egy huszadrész a jövőző vezetőrétegnek közel felét.

3. Könnyen küldi gimnáziumba gyermekeit a katonaaftiszt, az önálló kereskedő és a magántisztviselő. E két utóbbi túl is haladná a csoport *háromszoros* érvényesülést mutató index-számát, ha nem volna annyira szegény gyermekekben. Ez a csoport a népesség 6.07%-ának felel meg.

A három első csoport a nemzettest felső részét, a teljes értelmiségi réteget jelenti, a népesség 11.65%-át, a gimnáziumi tanulóknak azonban majdnem héttizedét (68.2%) adja. Ez a népréteg ma aránytalanul nagy mértékben veszi igénybe a magasabb, egyetemi képzésre előkészítő középiskolát, mert a gyakorlati pályákat a

társadalmi értékelésnek egy tragikussá válható elavult normája alapján még mindig lenézi. Nem lehet pontosan lemérni, hogy a gimnazisták e kétharmadot meghaladó tömegében, melyet az értelmiség gyermekei jelentenek, hány %-ot tűr ott meg a gimnáziumok osztályelölítéletnek engedményt tenni kész szelleme, de talán nem tévedünk valószínűtlenségbe, ha durva, de kíméletes hozzávetéssel minden 8—10. gimnazista gyermekét a felső néprétegnek gyakorlati, termelő pályára és másfajta iskolába véljük hajlamai és képességei szerint átutalandónak. Így kapunk valami mértékszámot arra is, hogy a felső népréteg mekkorra hányadában képes a természetes pótlásról önerejéből gondoskodni a vezetőréteg minőségbeli romlása nélkül. Az átutalandó részt az említett revízióval a gimnazisták 7%-ában határozhatjuk meg. Ez a zsidókkal szemben felállított korlátozással a már tárgyalt három kategóriából mintegy 10%-ra növekszik, vagyis a gimnazisták létszámkeretének megtartása mellett e három foglalkozási csoportból helyesen mintegy 56%-a kerülne ki a gimnazistáknak, vagyis még mindig közel *ötszörös* érvényesüléssel biztosítva volna a felső réteg minden tehetséges gyermekének gimnáziumi képzése.

4. A kispolgári népréteg, az önálló iparos, a kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak, altisztek, vállalkozók nagy tömegei általában népi arányszámuknak megfelelően tudnak maguknak helyet biztosítani a gimnáziumban. Ebben a hat foglalkozási kategóriát felölelő csoportban világosan kitűnik mind az anyagi, mind az iskola megközelítésében érvényesülő helyzeti előny, amennyiben az önálló iparos, a tőkés, háztulajdonos és a vasút mellett lakó olcsón utazó közlekedési segédszemélyzet eléri, sőt némileg meg is haladja a népességbeli arány mértékét, a többi altiszt és a kereskedelem munkásai ennek egy árnyalattal alatta maradnak. Ez a városi kispolgári csoport a lakosság 15.8%-a s a gimnazistáknak közel egyötödét állítja ki. Szelektáltabb és könnyebben szelektálható rész, de mintegy 2%-os kirotálása még kívánatos volna.

A következő két csoport már erősen a népességbeli arány alatt van. Itt is megkülönböztethetünk azonban két réteget.

5. A kisbirtokosok, kertészek és az ipari- és bányamunkások, vagyis a falusi kispolgári és a városi munkás-népesség *negyedrésznél* valamivel jobb arányban tudja elérni a gimnáziumot. Ez a réteg a lakosság közel $\frac{1}{3}$ részét teszi, de a gimnazistáknak már 9%-át sem állítja ki.

6. Ennél lényegesen nagyobb, a nemzettest 39%-át alkotja a társadalom legmostohább sorsú rétege, mely 1.3%-át adja a

gimnazistáknak s népi arányszámát csak *harmincharmad* részben éri el. Ebben a népes, sőt legnépesebb népcsoportban vannak a törpebirtokosok, a földműves napszámosok és a gazdasági cselédek hatalmas tömegei, együtt a nemzettest egyharmadrésze. Itt fecsérlődik legpazarabban a magyar tehetség. Az 1938/9. iskolai évben ez a 3,800.000 lelket számláló tömeg 894 gimnáziumi tanuló neveltetett, 250-nel kevesebbet, mint a 15000 főnyi népességet jelentő gazdatisztek. Hihető-e, hogy a gazdatisztek gyermekei átlagosan 34-szer tehetségesebbek, mint az agrárszegénység gyermekei? Az ismertetett eredményekről az alábbi tábla nyújt áttekintést.

A gimnáziumi tanulók társadalmi tagozódása.

	Hány százalék az oldalt megnevezett foglalkozási csoporthoz tartozó kereső lakos	az egész kereső népességből	a gimnáziumi tanulók szülei közül	A gimnazisták között jelentkező arányszám hány-szorosa vagy hányad része a népcsoportbeli arányszámnak
1. Nagybirtokos, nagybérlet .	0·02	0·62	31·00	
2. Katonatiszt.....	0·25	3·62	14·48	
3. Értelmiségiek tisztviselője	0·30	3·82	12·73	
4. Gazdatiszt	0·15	1·71	11·40	
5. Önálló értelmiségi	0·48	5·46	11·37	
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	
	1·20	15·23	12·69	
6. Köztisztviselő	1·85	16·63	8·99	
7. Közlekedési tisztviselő ...	0·68	5·88	8·65	
8. Középbirtokos és bérlet ..	0·25	1·87	7·48	
9. Pap, tanár, tanító	1·60	8·31	5·19	
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	
	4·38	32·69	7·46	
10. Katonaaltiszt	0·66	2·80	4·24	
11. Keresk. és banktisztviselő.	1·58	6·05	3·83	
12. Önálló kereskedő	2·62	7·86	3·00	
13. Ipari tisztviselő	1·21	3·57	2·95	
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	
	6·07	20·28	3·34	
14. Önálló iparos	7·24	11·18	1·54	
15. Tőkés, háztulajdonos	0·44	0·58	1·32	
16. Közlekedési altiszt	3·72	4·12	1·00	
17. Közlekedési vállalkozó ..	0·35	0·35	1·00	
18. Értelmiségi altiszt.....	2·42	2·09	0·86	
19. Kereskedelmi segédszem..	1·62	0·98	0·60	
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	
	15·79	19·30	1·22	

	Hány százalék az oldalt megnevezett foglalkozási csoporthoz tartozó kereső lakos	A gimnazisták között jelentkező arányszám hány-szorosa vagy hányadrésze a nép-csoporthoz tartozó arányszámnak	
	az egész kereső népességéből	a gimnáziumi tanulók szülei közül	
20. Kertész, majoros	0·79	0·33	0·42
21. Kisbirtokos, kisbérlő	16·03	5·12	0·32
22. Ipari munkás, bányamunkás	14·33	3·39	0·23
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	31·15	8·84	0·28
23. Napszámos	1·52	0·12	0·078
24. Gazdasági cseléd	6·73	0·31	0·046
25. Kisbirtokos-napszámos ..	14·65	0·61	0·042
26. Házi cseléd	2·19	0·09	0·041
27. Földműves-napszámos ...	13·89	0·20	0·014
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	38·98	1·33	0·034

A nagybirtokos nyitja és a földműves-napszámos zárja a sort. Egy kétezer lelket kevéssel meghaladó és egy másfél millió felé járó foglalkozási kategória. A gimnázium kapui 221-szeres különbséggel tárulnak ki gyermekeik előtt. A társadalmi piramisnak széles talapzatra van szüksége, de ha a «talapzat» nagyon mellőzöttnek érzi magát, leválik és a túl magas csúcsok biztonságérzete illúzió-nak bizonyulhat. A nemzettestet, ha nem kasztrendszerű társadalomról van szó, a vérkeringés fűzi egységgé. Ha ez megakad, a tagok elhalnak. A vérkeringés a nemzet anyagi, gazdasági életében és szellemi életében egyaránt szükséges. Ma mind a két vonatkozásban vannak aggasztó tünetek s mind a két vonatkozásban sürgős feladatok várnak megoldásra.

VI.

Hogy az ú. n. alsó néprétegek a gimnáziumokban ennyire is képviselve vannak, az az egyházak érdeme. A katolikus egyház minden időben készséggel karolta fel és nevelte pappá az istenfélő földművesek és egyéb szegényemberek tehetséges gyermekeit s a klérus nyert ezzel a bölcs és humánus rendi politikával. A protestáns iskolák között is régi nemes hagyomány a szegény tanulók istápolása. Az utolsó 70—80 esztendőben azonban ezek a hagyományok meggyengültek, a papi és tanítói pálya, mely a falusi szegénység számára évszázadokon át az egyedüli útja volt, az értelmiségi pályára való emelkedésnek mindinkább a városi kispolgári elem gyer-

mekeiből nyert pótlást. Pedig ezalatt az intellektuális munkatér egyre jobban és jobban kiszélesedett. Az egyéniség és szabadverseny kora mindenkit a maga erejére utalt és a szabadság elvi deklarációjával megnyugtatta lelkiismeretét. A falusi nép nagy tömegei lemaradtak s legfeljebb a teljes tönkremenetel után a városban legalul kezdett új élet hozott a zsugorodó falusi élet egyes hajótöröttjeinek sorsába szerencsés fordulatot. Ilyen viszonyok között a falusi szegénység számára egyre távolabbi álmom lett tehetséges fiaik iskoláztatása s ismeretes jelenség, hogy nem ritkán idegenkednek is attól, hogy gyermeküket iskolába adják, részben azért, mert zsenge fiaik munkáját is nehezen nélkülözik s még inkább azért, mert ismerik a demokráciával dicsekvő kor osztálygöggel mérgezett lelkét s tudják, hogy úrrá nevelődött gyermeküket a társadalmi válaszfal el fogja tőlük szakítani.

Sokáig elmélkedő tünődés kereste csak a lehetőségét annak, hogy ez a mindenképen káros és egészségtelen helyzet javuljon. Az első kísérlet, amely a helyzeten változtatni akart egy békésmegyei községben, Szeghalmon történt egy Péter András nevű földbirtokos alapítványával kapcsolatosan. A szeghalmi református egyház az alapítvány felhasználásával gimnáziumot nyitott. A kísérlet nem sikerült, nem is sikerülhetett, mert az inga ellenkező kilendülését jelentette. Szeghalom nem gimnáziumnak való hely s bár a helybeli és környékbeli földművesifjúságból kikerülő növendéksereg a szellemi munka terén bírta volna a versenyt, anyagilag megtorpant és hamar rájött, hogy zsákutcába vezet egy községből tömegesen gimnáziumot végeztetni a földműves ifjúsággal. A másik kísérlet szintén reakció gyanánt jött létre, de szerencsésebb, körültekintőbb módon. A gróf Klebelsberg-féle parádés intézménynek, a sárospataki angol internátusnak alapítása feltámasztotta a régi nemes pataki tradíciót, a szegény falusi tehetségek támogatását. Erről a kitűnő tehetségvédő s egyben a magyar faj népi rétege számára erkölcsi, anyagi, szellemi emelkedést előkészítő intézményről e folyóirat egyik korábbi számában már részletesebben megemlékeztünk.

A sárospataki példa nem maradt elszigetelt jelenség. A harmadik kísérlet is református talajon történt, Hódmezővásárhelyen, a Bethlen Gábor-gimnáziummal kapcsolatosan. Itt egy igen lelkes, a népét és nemzetét áldozatosan szerető tanár, Szathmáry Lajos és néhány rokonlelkű tanártársa a *tanyavilág* tehetséges szegénygyermekéi részére létesített igen sikerült internátust. A sárospataki példából átvették a felvételi versenyvizsga alkalmazását, mely nem a tudást, hanem a képességeket világítja meg. Összetettebb szám-

tani és természetrajzi tételek kibogozása, lényegkeresés, világos beszéd, fellépés — ezeket vizsgálja meg a tanárokból álló bizottság.¹ A cél: mélyebben népi vezetőréteg kialakítása, amely a vezetettek zömével azonosan jellegzetesen magyar lesz, de amely egyben a vezetéshez feltétlenül szükséges magas színvonalat is megüti, így fogalmazza a hódmezővásárhelyi Otthon eszmei feladatát Szathmáry Lajos. A tanulószereg a messzemenő célkitűzéshez nagyon kicsi: 1940/41-ben volt 14, a következő iskolai évben lesz 18 szegény, de kitűnő tanyai növendék. A most tartott versenyvizsgára tíz tanyai fiút hoztak be a hódmezővásárhelyi tanyai iskolák tanítói s ezek közül négyet vett fel a bizottság. Tudatosan kerülik a létszámnak a színvonal rovására való emelését.

A hódmezővásárhelyi, még csak háromesztendős kísérlet alapján csak óvatosan szabad következtetni a falusi tehetségmentés feladatának kereteire. A vásárhelyi tanyavilágnak mintegy 36.000 főnyi lakossága évente átlag hat kitűnő gimnazistát ad az Otthonnak. A gimnáziumi iskoláztatást nélkülöző néprétegünk, vagyis a fenti csoportosítás szerint a 6-ik kategória legalább hárommillió főnyi színmagyar agrárszegénységet jelent, ami a vásárhelyi kulcs szerint évente 500 veszendőbe menő tehetséget jelent, az illető társadalmi réteg egy népiskolai évfolyambeli fiútanulóságának 2%-át. Ha az értelmiség száz százalékot küldhet gimnáziumba, hihető, hogy ez a 2%-os választék nemcsak viszonylag, hanem abszolúte is kiváló lehet. Ez nyolc év alatt 4000 kiváló parasztyermék gimnáziumi oktatását s így a vezető-rétegbe való átmentését jelenti, ötszörösét annak, ami ma nevelődik s 5%-át a mai gimnáziumi tanulóságnak.

Nem utópia ez? Van — erre komoly lehetőség?

A kérdés feltevése hazai viszonyaink ismeretéből, közszellemünk sajátosságából fakad. Fájna külföldi példákra hivatkozni s nem sebeket ütni, hanem sebeket gyógyítani törekszünk.

A magyar iskolapolitika hosszú időn át más célokat szolgált inkább, mint a népi összeforradás és felfrissülés érdekeit. A színvonal emelkedését, a vezetőréteg javítását külföldet járó egyetemi nevelésétől várta, ami meg is hozta a látókör bizonyos tágulását, de még távolabb vitte értelmiségi termésünk színét-javát a magyar nép távoli tömegeitől, mint valaha volt. Értelmiségi osztályunk, ha lehet még zártabb lett és még értetlenebb a nemzet mélyén zajló étellel szemben. Csak legújabbban mutatkozik örvendetes

¹ A Hódmezővásárhelyi Ref. Egyház Értesítője a Tanyai Tanulók Otthonáról és Népiskolai Tanfolyamáról. 1941.

változás. Nyilatkozatok hangzottak el illetékes helyről, amelyek szerint a nép tehetséges gyermekeinek iskoláztatására a kormány gondolni fog s úgy látszik, hogy az első ilyen intézkedés már ez év őszén meg is fog történni.

Talán legjobb, ha ezt a kis közleményt egy kis költségvetéssel zárom s a feladat megoldására vonatkozó egy-két gondolattal.

Hogy évente 500 tehetséges szegény fiúgyermek számára lehetővé váljék a gimnázium látogatása, ahhoz a mezővárosokban, nagyközségekben, tehát nem az erősen urbánus helyeken levő néhány gimnázium mellett internátusokat kell felállítani. Ilyen helyek a keleti országrészeket most figyelmen kívül hagyva: az északnyugati részen Szene (áll. gimn.), az északi részen Ipolyság (áll. gimn.), és Hatvan (áll.), Rimaszombat (prot.), a Dunántúl Szentgotthárd (áll.), Kőszeg (benedekrendi), Pápa (ref.), Tata (kegyesrendi), Sümeg (áll.), Csurgó (ref.), Mohács (községi), Szekszárd (áll.), Dombóvár (kir. kat.), Pest vármegyében: Cegléd (áll.), Kúnszentmiklós (ref.), Kiskunhalas (ref.), a Tisza mentén: Jászberény (áll.), Kisújszállás (ref.), Csongrád (áll.), Makó (áll.), Óbecsén (áll.), Békésben: Orosháza (ev.), Biharban: Nagyszalonta (áll.), Hajdúban: Hajdúnánás (ref.), Szabolcsban: Kisvárd (áll.), Beregben: Beregszász (áll.). A 26 gimnázium mind olyan, hogy osztályonként 18—20 tanulót fejlesztés és zsúfoltság nélkül befogadhat. Az iskolák többsége állami (14), a többi hitfelekezeti (11) vagy községi (1). Egy-egy iskola mellett általában 140—150 főnyi tanulót nevelő otthonok volnának fenntartandók. Ez az iskolánkénti keret arányos, mert a gimnáziumok normális tanulóságának $\frac{1}{3}$ részét, $\frac{2}{5}$ -ét jelentené. Az otthonoknak nem volna szabad nagyobb igényt nevelni a növendékekbe, hiszen faluvezetők lesznek. A fenntartás teljes költségét a mai árak szerint növendékenként havi 70 P-vel számíthatjuk ami a teljes kifejlődés után (4000 növendék) évi hárommillió költséggel felel meg. Ennek nagyobb része, mintegy kétmillió pengő az államot terhelné, a többit a helyi közületek, vármegyék, községek, egyházak és kistérszben a szülők viselnék.

Az egészséges megvalósulás feltétele, hogy szervesen, vagyis lépésről-lépésre és a tényleges szükségletnek megfelelően történjék s hogy se politika, se felekezetiesség ne férközzék a cél tiszta szolgálatához. Ez pedig akkor és csakis akkor remélhető, ha a közélet minden részvételre hivatott vezetőjét áthatotta az az érzület és tudat, hogy a magyar nemzet megerősítése, a nép felemelése nélkül nem képzelhető.

Szombatfalvy György.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Gy ö r f f y I s t v á n: *Nagykunsági krónika.* Turul kiadása. Budapest, 1941. 8, 180 lap.

Ha társadalomtörténetünk eddigi eredményeit koronként és tájanként térképre rajzoznánk, az országnak éppen legmagyarabb, középső részei üresen maradnának. A Nagyalföld határán megáll minden tudásunk, társadalmának múltját még homályos feltevésekből is alig következtethetjük. Igaz, hogy Magyarország többi részéről sincsen átfogó, a társadalom minden rétegének életére és fejlődésére kiterjedő összefoglalásunk, mégis Erdély, de különösen a Felvidék társadalmának kibontakozása nem egy vonásában egészen tisztán áll előttünk. Nem is szólva arról, hogy a beszercei vagy löcsei polgár élete valósággal nyitott könyvként tárul elénk, közösségi és magánéletét, gondolatait, sőt dalaít is ismerjük. Az Alföldről azonban semmit sem tudunk.

Kutatóink egy része könnyen elintézi ezt a kérdést, mondván: Magyarországon a műveltség és a civilizáció mindig a perifériákra húzódott, s ebben kinemmondva az is benne van, hogy tehát az ország közepén nem volt semmilyen műveltség, ott félvad, műveletlen pásztorok élhettek minden közösségi és társadalmi rend nélkül. A társadalom múltjának kutatója ezért legokosabban teszi, ha nem is merészkedik erre a tájra, hiszen a felkutatott adatok csak szomorúan bizonyítanak éppen a faj magyarság nagyrészének minden valódi kultúra iránti ellenszenvét.

A századforduló óta egyre jobban kibontakozó társadalomtudományunk a múltnak nem egy kérdését vette komolyan szemügyre. Fontosabb események, korfordulók körül tisztázták is egyes rétegek egymáshoz való viszonyát, fejlődésük irányát, műveltségét, de ezek örtüzekként évtizedes, sőt évszázados távolságokra egymástól, nem oszlathták el az általános sötétséget, amelyekben bizony még legjobbjaink is csak tapogatóznak.

Társadalomtudományunk idegen irodalmon, idegen látásban nevelkedett, s sokáig nem is tudta merről, hogyan közelítse meg a magyar problémákat. A magyar fejlődést nem értette meg. Mul-

tunkban elsősorban a nyugati vonásokat kereste, s ha nem talált rájuk, véleménye legtöbbször elmarasztaló volt. Nem egyszer kellett megállapítania, hogy olyan jelenségek, amelyek szomszédaink fejlődésében lényegesek voltak, hozzánk érkeve elhalványodtak, jelentéktelenné zsugorodtak, hogy a Lajtán túl életerős, viruló intézmények itt gyakran éppen hogy csak tengették árnyék-életüket. Hogy volt-e valamilyen önálló magyar fejlődés, legtöbbször nem is kutatták, meg a szemük már annyira beidegződött a nyugati képekre, hogy mást észre sem vettek. «A nyugati fejlődés» — sokaknál ez volt az egyetlen lehetséges mérce — (ezt aztán legtöbbször a német fejlődéssel azonosították) alá állították a magyar társadalom múltját, s így nézve a jelöltet, nagy jóakarat kellett hozzá, hogy az eredmény kielégítőnek találtassák, hogy az egész magyar fejlődést ki ne dobják untauglichként a nyugati fejlődésből.

Itt van mindjárt a városi polgárság. A német fejlődést hosszú századokon keresztül az erős, fejlődő polgárság szabta meg közmondásszerűen munkás életével és erényeivel, s mondhatjuk az egész német történet érthetetlen marad az előtt, aki a német városokat, polgárait, azok műveltségét nem ismeri. De vajjon az következik ebből, hogy Európa minden népénél ilyen nagy jelentősége volt a polgárságnak? Hogy ahol nincsen polgárság, ott műveltség és magasabb életforma egyáltalában nem volt lehetséges? Társadalomtörténészeink közül többen ezt a tanulságot szűrték le, s nyomban hozzá is fogtak a magyar polgárság felkutatásához, életének és jelentőségének méltatásához.

Ma már, éppen az ő munkásságuk révén, mindenki tudja, hogy évszázados magyar múlttal rendelkező városaink vannak, hogy különösen az ország peremvidégein, Kolozsvárott, Kassán vagy Nagyszombaton virágzó magyar kereskedő polgár-réteg élt. De ha a kőfallal szűkreszorított, zsúfolt levegőjű, békés életű rajnamenti községekből érkezünk beléjük, mondjuk az újkor hajnalán, égj? kicsit furcsának, külvárosinak fogjuk találni ezeket a helyeket. Hát még ha a külső mögé nézünk, s megismerkedünk műveltségükkel, életmódjukkal, vagy éppen világnézetükkel, egyre jobban érezzük a nagy különbséget Kolozsvár és Nürnberg, vagy Kassa és Hamburg között. Bizony a német polgár magyar alterégióját hiába keressük, városaink lakói is félig katonák, meg parasztok ebben a korban, s legpolgárosodottabb családaink felváltva neveltek kupeceket meg hadvezéreket. Hát még ha azt is számba vesszük, hogy az ország egy igennagy részén semmilyen városlakó polgárságot nem bírunk kimutatni, megértjük bűváraink kétségbeesését.

De hát ha nem volt igazi polgárságunk, sőt az ország nagy részében még olyan félpolgárok sem voltak, akkor hová sorozzuk a nem nemeseket és nem jobbágyokat? Vagy talán nálunk is kialakult az angolhoz hasonló szabad-bérlők rétege? Vagy a francia fejlődést kellene jobban megnéznünk, hogy útmutatást találjunk hazai tájékoztatásunkban? Aztán, ha nem volt polgárság, ki irányította a műveltséget? Ki formálta a nyugati kultúra hatásait a magyar lélek sajátosságaihoz? Vagy nem is volt itt semmilyen műveltség, s a fallal körülvett városokon kívül a vadvizek és a vadember világa kezdődött?

Nehéz kérdések ezek, s bizony társadalomtörténetünk mindmáig nem szívesen felelt rájuk. Ezt a kérdést általában figyelmen kívül hagyta. Ha pedig valaki mégis nekifohászkozott, nem sok kecsegtetőt talált. Legtöbbjük fel sem merte tétélezni, hogy más műveltség is lehetséges, mint amit tanulmányai során a külföldön megismert; felállította a már ismert mértéket, és a magyarság megint könnyűnek találtatott. Nem lehet mondani, hogy a szomszédok, műveltségének nyomai sem bukkantak volna elő, sőt nyomok sűrűn akadtak, — de az egész magyar élet, gondolkozás és világnézet annyira nem volt sem szószerinti megfelelője, sem szolgálai utánzása a németnek, a franciának vagy az angolnak, hogy nem tudták hová sorolni.

Kutatóink száján ezért általános a panasz szegény magyar népünk múltbeli nagy műveletlenségén és tudatlanságán. Ahogy már a középkorvégi szerzetes is aggódva kesergi: *gens Hungarorum rudis et rustica*. Igaz, akadnak olyanok is, akik meg éppen erre a műveletlenségre büszkék, — köztük egy Verbőczy István is, — s kevélyen hangoztatják, hogy a magyarság sem kereskedésre, sem más közönséges polgári életre soha nem aljasodott, de még a latin auktorokat sem igen forgatta. Az ilyenek azonban az életet nyilván a nemesség szemével nézik, így szélsőséges és elfogult véleményüket a kutatók legtöbbször nem méltatja figyelemre.

Hiszen nem lehet vitás, mi mindent elkövettünk, hogy a Nyugatnak mennél jobban nevelt gyermekeivé lehessünk, s kezdve első királyunk törvényeitől és intelmeitől, az adatok tömegét lehetne erre felhozni. Azt is megállapítja irodalmunk, hogy nem a képesség hiányzott a magyarságból; megfelelő körülmények között bizonyára tökéletesen magába szívta volna a germán műveltséget, s azt kivirágoztatta volna a Kárpátok medencéjében. Másban van a magyarázat, «elmaradottságunkra» komoly okaink vannak, amit szakirodalmunk nem is mulaszt el előszámlálni

a nemzetünk póriasságán netán restelkedőknek. Jónéhány évszázaddal később kerültünk a keresztény közösségbe nyugati szomszédainknál, s méghozzá milyen messziről jöttünk. Mennyi mindent kellett a magyarságnak előbb elfelejtenie, hogy felemelkedhessek» az ázsiai puszták nivótlanságáról a keresztény Európa magasságaiba. Aztán a későbbi belső harcok, a vallási viszály és amit elsőnek kellett volna mondanom, a nemzeti létért vívott állandó megfeszített küzdelmek, — mind meggátolták abban, hogy egész lényében, minden fejlődésében a Nyugathoz hasonulhasson. Átfogatva tehát társadalomtörténetünket, nagyjából a következő fontosabb eredményeket szűrhetjük le: a magyar társadalomfejlődését csak az értheti meg igazán, aki ismeri a nyugati népek, mindenekelőtt a hozzánk legközelebb eső németiség múltját. Előtanulmányoknak ez teljesen elegendő is. A magyar múltban felbukkanó társadalmi rétegződést német hatások alakították, a rétegek műveltségét a német kultúra emelte ki korábbi elmaradottságából, így a magyarság európai helyét csak tanítómesteréhez viszonyítva lehet kijelölni. A magyarság mindjárt megtérése után levetkőzte ázsiai barbárságát, s amikor a keresztvíz alá odahajtotta fejét, egyúttal lelkét is kitérta a nyugatot jelentő németiség műveltsége és lelkisége előtt. Így mind mai napig nagyon sokat vett át tőle, s ezzel társadalmi fejlődése, műveltsége is megtelítődött igazi kultúrónásokkal. Azonban a Lajtán túl teljes pompájukban élő virágok megfonnyadtak, mire hozzánk értek, az idegen talajban csak sápadoztak, erőre kapni nem bírtak. Mindez magyarázatát találja ugyan abban, hogy nemzetünknek évszázados küzdelmeket kellett vívnia, de sajnálatos, mert nagy történelmi hivatásunknak így csak egyik felét vihettük véghez: megvédtük a németiséget minden keletről jövő pogány-barbár támadás ellen, de kultúráját nem terjeszthettük kelet felé. Külön érdekességként pedig megemlékezhetünk még az Alföld színmagyar vidékéről, amelyik megfoghatatlan módon egészen kiesett minden műveltségből, nyilván, mert itt a török meg a tatár még alaposabban pusztított.

* * *

Ilyen előzmények után valósággal forradalmi lépés Györffy István könyve a Nagyikunokról. Már stílusában is új, mert mindenkihez szól, aki ért magyarul. Nincsenek nehezen megemészthető tudományos műszavai, sőtét zavaros mondatai. Karcagi ízes magyarsággal mondja el mondókáját, «tudományos» nagyképszerűség nélkül. Igaz, a hivatalos vélemény szerint «csak» népszerű munka,

de eredményei és igazságai vaskosabbak tolvajnyelven megírt munkák köteteinél.

Szülőföldjének múltját belülről nézi, nem közeledik hozzá eleve felállított mércével, nem is akarja az eredményt egybevetni semilyen más fejlődéssel, ebből érték- vagy nívó-különbségeket állapítandó meg. Az ethnográfus tisztában van azzal, hogy egészen különböző társadalmak lehetségesek, amelyeknek műveltségét sem lehet egybevetni. Minden népnek, minden tájnak speciális lelki-sége van, s ez a lelkiség alakítja egészséges körülmények között a társadalmi és kulturális életet. A nomád népek harcra berendezett társadalmát és utolérhetetlen hadiművészetét nem értékelhetem a nyugati, német polgári életideál szemszögéből, ahogy megfordítva sem, s ahogy az inka napisten csodálatos kultúráját sem ismerheti el értékesnek vagy követendőnek a spanyol katolicizmus. A nagy kultúrák sohasem egymás mögött, hanem egymás mellett haladnak, mindegyik legtokéletesebb, legmegfelelőbb a maga helyén és a maga idejében, de közöttük rangsort megállapítani, értékeiket egybevetni éppenúgy nem lehet, ahogy a matematikában sem lehet hét körtét meg három almát összeadni.

Györffy István végigbúvárkodta a nagykunsági levéltárakat, előhalászta az ottélőkre vonatkozó régi feljegyzéseket. Az eddig érthetetlen, egymásnak ellentmondó adatok egyszerre megvilágosodtak, mihelyt valaki nem külső, eleve felállított ítélettel ment nekik, hanem éppen belőlük akarta ítéletét kiformalni. Az eddigi szempontok szerint negatív bizonyítékok világosságában egy saját-ságos, nem ismert világ tárult meg, amelyik bár keresztény és európai volt, de mégcsak nem is hasonlított egyik szomszédunkéhoz sem, nem volt sem német, sem angol, sem francia, hanem magyar.

Nem egyes elfeledett rétegek kerültek felszínre, egy egész társadalom bontakozott ki a sötétségből. A lápok, vadvizek, az egész határt elborító tavaszi áradások, a török és tatár állandó pusztításai, a minden eddigi ismerettől elütő természeti és történeti körülmények egészen másfajta társadalmat kívántak, mint a nyugati országok békésebb tájai. Ahogy már Deér József is megállapította, ebben a világban, amikor annak, aki megakart maradni, ugyanám meg kellett markolnia a kardot, polgári erényekkel egy nép sem maradhatott volna meg.

Az egész évben a szabadban tanyázó szilaj pásztorok, a régi nomád életnek ezek a kései utódai, a réti emberek: pákások, csikaszkok, halászkok, meg a Kisújszálláson, Karcagon élő «pógárság»

(ne tévesszen meg senkit a név azonossága, nem nyugati polgárságról van itten szó) a jellegzetes képviselői ennek a társadalomnak. Ősidók óta kiforrott közösségi rendben éltek, s hagyományokban gyökerező íratlan törvényeik vaskapocsnál jobban összefogták, összetartották ezt a népet. A szétkergetett lakosság minden török- vagy tatárdúlás után visszatér otthonába, még ha több évtizedig kell is távol bujdosnia, mint a nagy futáskor, amelyik az egész Nagy-kunság népét felkavarta és földönfutóvá tette. Jól érezték magukat ebben a közösségben, törvényeit nem érezték nyűgnek, s a társadalom minden tagja vágyott vissza bele.

A rétegek között tagadhatatlanul volt különbség, s hogy ma divatos szóval fejezzük ki magunkat, társadalmi állás és tekintély dolgában nagyon is pontosan meghúzott határok választották el egyiket a másiktól. Ez a különbség azonban korántsem volt olyan éles, mint a jobbágy és nemes között levő, vagy mint amilyen ma van az egyes társadalmi osztályok között. Mesterségét, rangját ősi soron örökölte mindenki, de kasztszellem nem alakulhatott ki, már csak azért sem, mert kultúrája, hagyományai mindegyik rétegnek ugyanaz volt. A közös világnézet, a közös műveltség minden osztályérdeken túl összefogta őket.

Életüket nem kőfalak között, a természetben töltötték, s ha talán nem is uralkodtak rajta, de nagyszerűen alkalmazkodtak hozzá és lehetőségeit mindenben kihasználták. Ugyan miért is küzdöttek volna még a természet ellen is, amikor éppen» eleget hadakozhattak mással, s amikor a természet védte meg őket török, tatár ellen. A mocsarak és lápok világa sok kincset rejtett az őt ismerőknek, s az akkori gazdasági fejlettségnek megfelelően ezt ki is használták. Mai embert megdöbbeneti hatalmas, mindenre kiterjedő tudásuk, akár a természet ismeretéből, akár földrajzi tájékozódottságból, akár az élet más gyakorlati ágából vizsgáznak. Hiszen a szilaj pástor kizárva harmad-negyedmagával esztendőszámra a nádasok, zsombékok közé, nem szaladhatott minden kis bajával a messzi városokba, annak a négy-ötszáz marhának, vagy lónak a sorsa bizony mindenben az ő tudására, leleményességére, bátorságára volt bízva. Fellegjárásából, szélfúvásából időt jósolni, megfőzni az ennivalót a szabadtűzhelyen, ha kell kunyhót építeni nádból, megvarrni az elszakadt lábbelít, meggyógyítani a beteg jószágot, — bizony sokoldalú tudás, nagy tárgyismeret és tapasztalat kellett mindehhez. A farkasok gyakori támadásai, a hirtelen árvizek és jégzajlások, egy-egy nagyobb hideg ugyanám próbára tették a pástor leleményességét, gyors áttekintőképességét és

bátorságát. Ezermesternek kellett lennie minden szilaj pásztornak, de az ezermasterség mellett ezerféle tudományra is szüksége volt. A nehéz élet szigorú fegyelmet követelt, minden bojtár kötelessége meg volt szabva, attól eltérni egy hajszálnyit sem lehetett, a számadó tekintélye pedig felért egy kisebb hadvezérével. Az ősi pásztorhagyományok, pásztor-szervezet mindennél jobban bizonyítják ennek a rétegnek — már majdnem külön társadalomnak — magas nivóját, a roncsaiban ma is élő pásztorkultúra pedig beszédes emléke ennek a gyökereiben Ázsiáig visszanyúló műveltségnek, amelyik mélyebb és lelkibb volt az ugyanazon a vidéken ma elterjedt, városi kultúrájánál.

A városlakó, szántó-vető pógárok műveltsége összehasonlíthatatlanul magasabban állott, mint akár a pásztoroké, akár a réti embereké. Szakítanunk kell azzal a tarthatatlan felfogással, hogy művelt ember csak az lehet, aki városban, kőfalak között, keserves biflázással gyúri magába a kultúra kincseit. A nagykunokat a közösség nevelte, s műveltségük elemeit a természetben szerzett élményekre rakhatták. Nem papírosról magukbaszívott szavakkal voltak tele, hanem az életben járva annak valóságát látták, és lelkesedésük, tervezgetésük sohasem volt elméleti, hanem mindig józan, reális. Kultúrájuk finomságát örökké bizonyítani fogják dalaik, meséik és közmondásaik; ezekhez foghatót kevés más nép mutathat fel.

Ezt a népből fakadt lelkeséget fejlesztették azután tovább a kálvinista kollégiumok. A két lelkeség között nem volt szakadék, az iskolába igyekvő nem kellett, hogy kivetközzék korábbi énjéből és új világba lépjen. Apró falvakban is ott állott a debreceni vagy a sárospataki kollégium partiális tagozata 5 vagy 6 gimnáziumi osztállyal, s ezek a ma annyira lenézett iskolák hűbb őrei voltak a magyar kultúrának középiskoláztatásunk mai egész bonyolult rendszerénél. A tanulót nem szakították ki előbbi közösségéből; legtöbbjük megmaradt abban a rétegben, amelyikből elindult az iskolába. Megtanultak latinul folyékonyan, megismerték az európai tudományokat, aztán felvették újra a ráncos gatyát és visszamentek szántani, — anélkül, hogy valami lelki csalódást, vagy megalázást, elégedetlenséget éreztek volna. Ebben a «műveletlen» világban az emberek kultúrsumbjából vágyakoztak az iskolába, s nem azért, mert ez kiváltságokra, gyorsabb boldogulásra és könnyebb életre segítette a bejutókat. Az iskola elvégzése nem jogosított senkit sem arra, hogy lenézzék volt társait, hogy uraskodják azok fölött, s eszükbe sem jutott, hogy ott kellene hagyni a földet. Az iskola

nem választotta szét a társadalmat két részre, urakra és nem urakra, s a nyugati országokat járt lelkipásztor vagy tanító műveltsége, gondolkozása csak nívóban s nem lényegében különbözött hat iskolát járt pógár komájától, vagy a réti embertől.

A rétegek közötti válaszfalak különben sem voltak áthághatatlanok, s nem is ment csodaszámba, ha valaki otthagya egyiket s átment a másikba. A legegyszerűbb származású, legszegényebb ember előtt is nyitva állott az út a legmagasabb lépcsőfokig, amelyik pedig az ő szemükben, nagyon jellemzően, a lelkipásztori és a tanítói volt.

A közös hagyományok, a közös lelkiség és kultúra így alakította ennek az ősi színezésű társadalomnak az életét az osztálytalan fölemelkedés felé. Fejlődésének és kultúrájának gyökerei egész Ázsiáig visszanyomozhatók, de a kereszténység, az európai kultúra már évszázadokkal előbb magukhoz ölelték. A törökkorszak Nagykunságában a magyarság kifejlesztette azt a kultúrát, amelyik magyar lelkének leginkább megfelelt, s amelyik — nyugodtan állíthatjuk — európai volt és magyar, s az adott körülmények között a lehető legmagasabb nívón állott. A XVIII. században minden reményünk meglehetett arra, hogy ez az Alföld szívében kivirágzott európai magyar lelkiség kilép a Nagykunság szűk várából és megjelenik az irodalomban is, ahogy egyidőben megjelent Erdély vagy Bihar lelke költőinek szavában.

A XIX. századi fejlődéssel azonban ez a remény semmibe foszlott. A benyomuló városi műveltség rákényszerítette idegen szellemét, az Alföldön gyökértelen fejlődését a Nagykunságra is. Az új lelkiség felülről jött, leszorította a régit, elnyomta; a kettő egymással alig keveredett, közöttük a határ éles maradt. A felső, városi műveltség máig sem eresztett gyökeret, s az alsó, ma már csak a néptől őrzött hagyományos műveltség máig sem bírt feltörni. Györffy István azonban ezzel a kérdéssel már nem foglalkozik. Célja csak a régi Nagykunság életének kibányászása volt, s felvázolva ezt a feledésbe merült világot, ezt a mára eltűnt társadalmat, — célját elérte.

Volt tehát önálló magyar fejlődés, volt külön magyar világ.

Mindezt azonban csak az értheti meg, aki a magyarságba mélyed, s belülről figyeli a múltat.

* * *

Györffy István könyvének tanulságai túlhaladják egy ismertetés kereteit. Az olvasó akarva, nemakarva tovább fűzi magában az író gondolatainak sorát, egész napjainkig.

Mert ez a világ ma már nem található meg, nyomtalanul eltűnt. Ahogy lecsapolták a vadvizeket, szabályozták a folyókat, s a felszabadult földeken szemtermelésre tértek át, szárazra vetett halként elsorvadt a szilaj pásztorok, réti emberek egész társadalma is. De semmivé lett a régi pógár-kultúra is. Biológiaiilag megvan még a Nagykunság népe, életerős ma is, — de régi társadalma, kultúrája, hagyományos magyar világa nincs többé. A kun paraszt őríz még töredékeket az ősi műveltségéből és tudásból, de vezető rétegük már új tájak felé fordította lelkét, s a régi műveltségnek semmi lett a neve. Az iskola és a nyugati kultúra nyomában bevágódott a szakadék a régi és újlelkiségük között, s ma már a harc is eldőlt: a magyar műveltség alul maradt. Érzik ezt a nagykunok is, éppen ezért mindenképpen azon vannak, hogy minden régít, árulót eldobáljanak maguktól.

Bizony a magyarság irtotta, s ma is irtja népi hagyományait. A régi társadalmi rendnek természetesen el kellett tűnnie a gazdasági élet rendjének megváltozásával, de a hivatalos Magyarország mindent elkövetett, hogy az új fejlődés valahogy folytatása ne legyen az előzőnek. A társadalmi egység szétzüllött. Ma urak és parasztok állanak egymással szemben, műveltségük, világnézetük véggel fordul egymásra s a szakadozottság az alsóbb rétegekben is folytatódik.

A régi partiális iskolák helyén nyolcosztályos gimnázium áll (ha ugyan fölöslegesként be nem zárták már régen), de a tanulók többé nem a tudományért járnak belé. Az iskola a bizonyítványért kell, s aki az iskola küszöbét átlépte, szükségszerűen új világba lép, amelyik megtagadja a régít, és azokat, akik hozzá tartoznak. Az érettségi a nagy megye, az érettségi bizonyítvány az a varázsszer, amelyiket megszerezve úrrá lesz az ember, s ettől kezdve látókörével, tudásával, mindenekelőtt pedig műveltségével összeegyeztethetetlen, hogy a földhöz visszatérjen. Ez süllyedést jelentene, visszazuhanást a barbárságba, az ázsiai kulturálatlanságba.

Bizony nem kíséreltük meg a régi nagykun kultúrából kifejleszteni az új idők követelményének megfelelő új európai magyar műveltséget, s ma a kunsági városokban a vezető rétegek műveltsége lehet hogy európai, de alig-alig magyar.

Itt érkezünk el Györffy István dolgozatának, de egész munkásságának legfőbb tanításához. A magyarság ezer éve Európában él, s fejlődését, kultúráját át meg átszínezték az európai vonások. Az, hogy a magyar kultúra és a magyar fejlődés ezer év óta mindig európai, az senki előtt sem lehet kétséges. De ha nem akarunk szín-

telenül beleolvadni a nyugati népek forгатagába, ha magyarnak akarunk maradni Európa közepén, — akkor féltve kell őriznünk a magunk sajátos magyar lelki, műveltségbeli értékeinket. A magyar múlt, egyre jobban töredező népi hagyományaink s irodalmunk örök arca őrzik még a magyar lélek kincseit. Ezekhez kell mindig visszatérnünk, ezekből kell magyar műveltségünk alapjait megraknunk; ezt a magyar műveltséget kell fölemelnünk az európai lelki-ség legmagasabb csúcsára, — ugyanúgy ahogy ez megtörtént a XVI—XVII. századi Nagy-kunságban —, hogy így kifejleszthessük a mai időknek megfelelő új európai magyar kultúrát. Falu és város, «urak» és «parasztok» között a lelki szakadék csak akkor szűnhetik meg, ha műveltségük újra csak nívóban, de nem lényegében különbözik majd egymástól. Magyarok pedig csak akkor maradhatunk, ha ennek az új európai műveltségnek a gyökerei lenyúlnak a magyar faluba, a magyar kultúra ősi hagyományába. *Benda Kálmán.*

L o s o n c z y I s t v á n: *A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban.* Budapest, 1941. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 141 old. 8°.

A szerző tanulmánya a jogbölcselet történelmének egy igen érdekes közbenső fejezetét tárgyalja. Elmondja, hogy Kant alapvető ismeretelméleti belátását, amely szerint minden ismeretünket relációkból szintetikusán építjük fel és Windelband tanítását képzeink szintetikus egységéről, Cassirer misztikus funkcionalizmusa és szinte mániákus szubstancia-üldözése nem fejlesztette tovább, hanem ellenkezőleg természetellenesen deformálta. A modern logika azután a tulajdonságokat funkcióknak nevezve és elismerve a tulajdonságok dinamikus, összefüggést teremtő erejét, voltaképpen csak a régi elnevezést tölti meg korszerű tartalommal. Ezzel helyreáll a tények ismeretelméleti jelentősége. Kiderül, hogy Aristoteles nyomán is lehet helyesen relációkat rögzíteni. Viszont a természetjogi szubsztancia kiirtására törekvő jogbölcseleti funkcionalizmus mint a tiszta pozitívizmus elmélete, terminológiai játéknak, a Sollen kategória délibábnak, végül a kelsen-i jogtan tisztasága ürességnek bizonyul.

A szerző korábban «A mulasztás» című dolgozatában Cassirer Brúnó: «Substanzbegriff und Funktionsbegriff» (Berlin, 1910) c. művének hatása alatt a jogtudományos fogalmak funkcionális megalkotása *mellett* foglalt állást. A funkció szóval kapcsolatban azonban egyre erősödő elégedetlenség és hiányérzet támadt benne. A helyes szóhasználat kutatása közben a funkcionalizmus egész

fogalmi tartalmának a vizsgálatára kapott ösztönzést. E munkájánál a matematikai funkciót választotta Ariadne-fonálnak, mert a tágabb értelmű, általános ismeretelméleti vonatkozású funkció végső sorban matematikai fogalmakon épül fel. Végül is vizsgálatainak negatív eredményéről beszámolva revízió alá veszi eredeti álláspontját. Kimutatja nemcsak a korábban általa is vallott *funkcionális jogelmélet elvi lehetetlenségét*, hanem az egész logisztikus *kelsenista tudományrendszer végső összeomlását a funkcionalizmus tarthatatlanságával hozza kapcsolatba*. E rendszer ismeretelméleti alapját a marburgi újkantianusok vetették meg. ők többé nem a tárgy természetéhez igazították a módszert, ahogy ezt Aristoteles óta cselekedte a logika, hanem ismeret-tárgyteremtő erővel ruházták azt fel. Mint a nem exakt, úgynevezett szellemi tudományok művelői, ők törekedtek leghevesebben exaktságra és ez készítette őket az exaktságot ígérő funkcionális fogalomalkotás megkísérlésére ott is, ahol annak helye nem lehetett. Sőt ellesve az exakt természettudományok művelőitől a funkcionális fogalomalkotási eljárást, azt kötelezőnek írták elő, természetjogiasnak és tehát tudománytalannak bélyegezve meg minden törekvést, amely a tartalmi elemeket a jog lényeges elemeinek tekinti. Ezzel gögösen semmibe sem vették az ismerettárgy adottságait és meghatározó erejét. Az ismeret alapanyagának megvetése és az attól való elszakadás látszólag csak kényelmi szempont, megszabadulás attól a fáradságtól, amellyel az anyag sajátos törvényszerűségének megismerése együtt jár. De igen veszedelmes álláspont is, mert a jog lényegét tevő tartalmi elemek eltávolítása a jogszabály címzettjeinek természetével és érdekeivel ellenkező jogrend tartós kialakításához ad ideológiai támpontot. Kelsen funkcionális jogelmélete alapján pl. mindenféle hatalmi csoport, ha eléggé erős, jogként instituálhat bárminő rendet, mert a tartalmilag kiürített tehát «tisztá» és steril formákba bármit bele lehet préselni.

A hibás ismeretelméleti alapozottságú funkcionális jogszemlélet tipikus fogalomzavarból eredő, bénító szkepszissel nyúlt az igazsághoz. Csupa logikai funkciótól nem látta az alapvető viszonylagosságot, a jognak az egyetemes élettől és annak értékskálájától való örök függését, továbbá nem értette a törvény pozitivitásának igazi erejét, amely a jogeszményhez való igazodásból ered.

A korszellemnek a funkcionális jogszemlélettől való éles elfordulása először egy ezzel merőben ellentétes: szubsztanciális fel-fogásba csapott át: a «helyes jog» elméletbe s később a természetjog valamiféle feltámadásába. Végül azonban a joganyag és a jogi

sajátos törvényszerűség objektíve megállapítható összetett mivoltának tisztultabb felismerése az ellentétek feletti, összetett: szintetikus módszerhez vezetett. Szerző is, több matematikai vonatkozású kérdés beható tárgyalása után, mint amennyit általában egy jogelméleti munkában indokoltnak tartanak, jut el ehhez az egyszerű és igaz megoldáshoz. Lényeges bölcseleti mondanivalója tehát végeredményben az, hogy a jog explikatív, logikai és normatív elemek szövedéke; a jogi törvényszerűség pedig e három elem dinamikus egybeműködése. Ez elemeknek egyediségükben való megragadására szükség szerint hol az analízist, hol a redukciót kell alkalmazni. Sőt a különböző kriminológiai segédtudományok és a szociológia legújabb eredményeit is figyelembe lehet venni, mégpedig a saját tárgykörük módszerének alkalmazásával. Az így nyert részleteredmények a jogtudomány szintjén újból egyesíthetők, szintetizálhatók.

A szerző a most már általa is elítélt funkcionális jogszemlélet bírálatai közül felemlíti Marck Siegfried alapvető tanulmányát: «Substanz- und Funktionsbegriff in der Rechtsphilosophie» (1926). Horváth Barnának folyóiratunk 1926-iki évfolyamában megjelent «A társadalom és az állam funkcionális szemlélete» c. cikkét és Ruber Józsefnek Marck tanulmányát ugyanitt ismertető írását, valamint az Angyal Emlékkönyvben megjelent külön értekezését: «Szubsztancia és funkció a büntetőjog dogmatikájában». Megemlíti Bálás P. Elemér egészen más jelentésű és különleges tartalmú funkcionális szemléletét is és Bibó Istvánnak e tárgykört érintő állásfoglalását.

A bíráló letárgyalta a funkcionális jogszemlélet minden mozzanatát és megvilágította minden oldalról a funkcionális szemlélet vendégszereplése által jellemzett fejezetét a jogbölcsélet történelmének. Végül akarva, nem akarva előkészítette a szubsztanciális természetjogi felfogás tézise és a funkcionális szemlélet antitézise után kikerülhetetlen: végzetes következetességgel bekövetkező összetett, szintetikus jogelméleti módszer kialakulását.

A szerző az általa is képviselt összetett módszertani felfogás magyar úttörői gyanánt Irk Albertet, v. Moór Gyulát és bizonyos fenntartással Horváth Barnát említi. Jelen sorok szerény írója 1930-ban egy kifejezetten Szintetikus jogbölcsélet-et tett közzé. Ebben az írásműben fejtette ki igénytelen nézeteit a jog komplex életkategória mivoltáról, a logikai, szociológiai, lélektani és történelmi összetevőkről és az ezeknek egyedül megfelelő: szintetikus jogbölcséleti módszerről. A jogpozitívizmus csődjéről, a természetjog időszerűségéről stb.-ről azóta írt többrendbeli értekezésben

igyekezett továbbvinni az ott előadott gondolatmenetet. Őszinte örömmel látja tehát a szintetikus felfogás térfoglalását és a marburgi Kant-eretnokségből táplálkozó kelsenista funkcionalizmus végső elhanyaglását. Szinte örömmel üdvözl minden jogbölcseleti hitvallást, amely szerint az életviszonyok sajátos alkatában jogmeghatározó erő rejlik, s amely szerint a teljes életrenddé vált jogjelenség lényege nem merül ki annak pozitívításával, a pozitívítás ismervén keresztül képtelenség a jogjelenség teljes lényegét megragadni és végül, hogy a természetjogi normák jogrendformáló erejüket a történelem során ismételtelen igazolták.

A szerző fentebb ismertetett állásfoglalásával kapcsolatosan csak egy megjegyzésem volna.

Minden összetett módszer a szinkretizmus veszélyének van kitéve. Ezt csak az esetben lehet itt (vagyis a jogbölcseletben) sikeresen elhárítani, ha a jogösszetevőket nem merőben logikálisan határozzuk meg, hanem szoros összefüggésbe hozzuk az emberi természet sajátos változhatatlan szellemi berendezkedésével. Eszerint egy rövid képletbe sűrítve a szintetikus szemléletet, a jog nem funkcionális logikai forma, hanem szubsztanciája is van, mert a jog akarat és képzet. Az érzelmi beállítottság színezi és hangsúlyozza a két összetevőt. Logikai vizsgálat tehát nem elég. A jog nemcsak tételezettség és a logikum nem lényege a jognak, bármi nagy szerepe is van a jogtételek életében. A logikai vizsgálatot ki kell igazítani az akaratú összetevő lélektani feltárásával. Akarat és képzet közületi keretekben él ki magukat. Ezeknek szociológiája nélkül nem teljes jogszemléletünk. A szellemi életnek nemcsak szociális keretei vannak, de időbeli méretei is. Ez a körülmény dönti el az összehasonlító jogtörténet bölcseleti szereplését és annak fontosságát. Joglogika, jogszociológia, lélektan és jogtörténet tehát nem többé-kevésbé önkényesen összeválogatott segédtudományai a jogbölcseletnek, hanem belőlük és csak belőlük épül fel a jogbölcselet a szintetikus módszer segítségével. A jogeszmé összetett mivolta kihat a módszert meghatározó erejének működésére is. Ahány oldala van a jognak, annyi oldalról szemlélhető és ez oldalszemléleteket tértudatunk idommá egyesíti. Ezeket a megfontolásokat Szerző nem domborította ki oly mértékben, ahogy ezt egy régi, bár outsider szintetikus látja. Ezt nem is gáncskép említem. A szintetikus szemlélet és a neki megfelelő összetett módszer ügyét elszigetelt gondolkodók, ahogy nem képviselhetik teljességgel, nem is vihetik teljes győzelemre. Erre a jogeszmé őszinte barátjainak több nemzedékét összefoglaló szellemi munkaközösség képes csak. Ennek szerény tagjának érez-

vén magamat, bátorkodtam Losonczy István könyve tárgyában felszólalni a szintetikus jogbölcselet ügyének minél szélesebb körben a tudományos közvélemény elé vitele érdekében.

Hegedűs József.

Székelly Népballadák. A balladákat összeválogatta és magyarázta Ortutay Gyula, fametszetekkel díszítette Buday György. Budapest, Kir. M.» Egyetemi Nyomda, é. n. (1941.) Második bővített kiadás. 344 lap.

Az örökbecsű székelly népballadáknak e szép új kiadása egyénilig is örömet jelentett számunkra, mert kifejezetten elfogadja és felfogásában — nyereséggel — úgy értékesíti a revivalszerű fejlődés gondolatát, ahogy azt éppen e lapokon (1936, 21—32. 1.) az «Alkat és Közösség» c. módszertani fejtegetések ajánlták. így ma már csak árnyalatkülönbség maradt köztünk. Megegyezünk abban, hogy valóban, a művelt hallgató (gyűjtő) előtt sokszor legfontosabbnak tűnő formulák és pontok is, egy-egy elmondásban a népi hallgatóság minden zavartatása nélkül, hiányozhatnak. Mi azonban nem azt vennők döntő oknak, hogy «balladáink elterjedésük óta, tehát századok óta, a hallgatók előtt ismertek voltak» (50. 1.); a «mai» hallgatók előtt nem is lehetettek «századok óta», természetesen. Ez a közönség az egészet: a cselekményt, a hangulatot, a tendenciát stb., más okon, nyilván főleg azért «ismeri», mert minden a népi köz érzésének és gondolkodásmódjának kész sínéin fut. Ami nem ilyen, azt ugyanis hiába «javasolta» valaki századok előtt; viszont elképzelhető, hogy ha valaki ma «talál meg» egy ilyen, a közösségi pályára alkalmas balladát, azt egy bizonyos «nép» már két hónap múlva is a magáéként kezelheti és a mindenkori előadó valamely részletének szóban, pontosan való elmondását — mindenkori hangulatához képest — könnyen érezvén feleslegesnek, joggal képzelheti, hogy azt akár csak egy szó intonálásával, esetleg mozdulattal, mimikával, szünettel stb. a hozzá hasonlókban is már egész teljességében, maradéktalanul felidézze. Egyszóval: mi a «szét éneklés» magyarázatában nem annyira az időkülönbséget, mint a jól megtalált közszerűség fontosságát emelnők ki.

Új alakjában a munka két fejezettel bővült. Az egyik alkotás-lélektani és szociológiai tényekkel igyekszik felfogásmódját alátámasztani, a másik a ballada alkatának végső rendszerező elvét véli a drámaiságban (vagy mondjuk: az eleven cselekedetszerűségben) fellelhetni. Különbén az egész bevezető tanulmány csakúgy, mint a jegyzetek (v. ö. pl. a «Júlia szép leányához), észrevehetően

gazdagodtak anyagban, szempontokban, utalásokban; bizonyos szövegkiadási hibák is eltűntek. Végül csak egy szerény megjegyzést. A ballada «mágikus» vonásainak még mindig kissé homályosnak maradó jelentősége (i. kiad. 37 k., v. ö. 2. kiad. 41. k.) jobban «kijött» volna— szerintünk — bizonyos gondolatok és munkák megfelelő felhasználása által; aminőket pl. Van der Leeuw, *Phänomenologie der Religion*, 1933. 392. k., a mesék ritus- («carmen»-) szerű felmondására figyelve, értékesített.

Marót Károly.

Albig, William: *Public Opinion*. New-York és London. McGraw—Hill Book Company. 1939. XIII + 486.

A közvéleményre vonatkozó hasznos adatoknak és ismereteknek valóságos tárháza ez a kézikönyv. Mély problémákkal való vívódás helyett könnyű és élvezetes modorban tájékoztat. Legérdekesebb fejezetei a véleményalkotás lélektani folyamatairól, a szimbólumok és mítoszok szerepéről, a közvélemény méréséről, a propagandáról, a rádióról, a moziról és az újságról szólnak. A közvéleménykutatás új módszereivel szemben szkeptikus, de a válogatott mustrák módszerét elébehelyezi a tömeges próbaszavazásoknak. A vélemény mérésének főnehézséget a megméréendő *egység* és az alkalmazandó *mérték* kérdésében látja. A nyolc ismertetett módszer közül a Thurstone-félének adja az elsőséget. A könyv irodalmi utalásokban és adatokban oly gazdag, hogy a kutató büntetlenül nem mellőzheti.

H. B.

Ritter, Gerhard: *Machtstaat und Utopie*. Vom Streit um die Dämonie der Macht seit Machiavelli und Morus. München és Berlin. R. Oldenbourg. 1940. 171.

Machiavelli és Morus érdeme R. szerint az, hogy tudatossá tették a hatalom *démoniságát*. Ezen azt a *megszállottságot* kell értenünk, amelynél fogva a hatalmi akaratban a legnagyobb önmegtagadás a legnagyobb önzéssel egyesül. A jó és a rossz feloldhatatlan kapcsolata, a legitim uralom és a jogtalan önkény, a jog csűrőcsavarása, sőt rombolása és teremtő újjáalkotása közötti benső összefüggés mind hozzátartozik a hatalom démoniságához.

Machiavellizmus és utópizmus R. szerint a hatalom démonisága átélésének a kontinentális és az inzuláris alakja. Az előbbi cinikus, az utóbbi pedig álszenteskedő. Pedig csak akkor értünk el az államférfi igazi művészetéhez, amikor illúzióktól mentesen nézünk a démoni erők mélységeibe, amelyekbe a hatalmi küzdelem a cse-

lekvőt belesodorja, amikor magunkat is erős szenvedély fog el és mégis gátat tudunk vetni a romboló erőknek.

Az utolsó fejezetben, amely a legterjedelmesebb, az ellentét történeti hatásáról és legyőzéséről olvasunk. Azzal zárul a könyv, hogy a hatalmat követelő állam ma politikai népközösséggé változott, amely az erkölcsi és a politikai tudatot ismét egységbe olvasztja. A téma és a hozzá fűzött történeti bölcselkedés nem jól illik össze. A téma izgalmas elméleti jelentőségéhez képest annak historizáló kidolgozása némileg jelentéktelen. H. B.

Kunkel Fritz: *A közösség.* (A közösséglélektan alapfogalmai.) Fordította: Vető Lajos. Budapest, 1940. 142. 1.

A kitűnő német társadalompszichológus az egyén és a csoport kölcsönhatásának vizsgálata után¹ a közösségi lélektan megalapozását is megkísérelte. Ezt a *Das Wir* (Die Grundbegriffe der Wir-Psychologie) c. művét adja *A közösség* címen Vető Lajos fordítása. A mű rendkívül tartalmas, szellemes, s így élvezetes olvasmány is. Fordítójának nagy érdeme, hogy sikerrel birkózott meg a szerzőalkotta műszavaknak nem csekély tömegével.

A közösséglélektan a *közösség* tényszerűségét állítja előtérbe más lélektani fogalmak (ösztön, alkat, stb.) helyett. Abban a hitben teszi ezt, hogy így bizonyos tényeket jobban megvilágíthat. Elmélete a pszichoterápiából indult ki, de érvényes az egészségekre is. Figyelmét azonban szüntelenül a viharos fejlődés s a teremtő megújulás mozgalmas idejére irányítja. Alkalmazási területe: a csoportnak az egyeshez s az egyesnek a csoporthoz való vonatkozása.

A közösségre találás mindig önmagunkra találás is. Ugyanez megfordítva is érvényes. A közösségi lelkület a természetes ösztön egyik különleges formája: a külsőleg együvé kerültek lelki egységbe kapcsolja. Az eredeti *ősközösség* (pl. anya és gyermek között, vagy később az igazi szerelemben) amíg fennáll, nem ismer határokat. Csak belülről bomolhat föl; kifelé kifogyhatatlan erőforrások vannak. De belső ellentétből gyakorlatilag mindig felbomlik; csak az egyik fél részéről mindig jelenlevő anyagi türelem, szeretet, találékonyság akadályozhatná ezt meg. S nem maga az elutasítás okozza a bomlást, hanem a hang, az arc, a lelkületet kifejező körülmények. Ott bomlik fel, ahol véget ér pl. az anya önzetlensége. És

¹ Charakter, Einzelmensch und Gruppe, 1933. Ism. a Társadalomtudományban 1935 év, 77. s köv. 1.

ott kezdődik a másik (a gyermek) önző magatartása is. A közösség felbomlásával együtt jár az *én* felfedezése. Minél korábban kényszerülünk erre, annál szűkkeblűbb *én*-ünket találjuk meg. A közösség-bomlaskor nyíló érzékeny seb gyökere lesz az ösfélelemnek, a gyermeki szorongásnak. Éppen ezért a közösséggel való szakítás enyhítése és kitolása a legjobb előkészítés volna a világ egészséges és helyes vállalásához és megértéséhez. Az egészséges fejlődés állomásai ezek volnának: 1. önmagára találás a közösségben belül; 2. személyes felelősség-vállalás a közösség szolgálatában; 3. átmenet az öntudatlan és tagolatlan ösközöséből a tudatos és sokszorosán tagolt *érlelődő közösség* állapotába. Ez azonban szinte sohasem valósul meg. A fellépő önzésből előbb-utóbb kialakulhat négyféle alapmagatartás, a szerint, hogy 1. a környezet engedékeny vagy szigorú, s 2. a gyermek életerejé erős vagy gyenge. Sztár, hamupipőke, Néró, fajankó névvel jelzi s igen találóan és szellemesen rajzolja meg a szerző a négy válfajt, amelyek keveredve s bizonyos egymásutánban is jellemzőek lehetnek az önző *én-re*.

A makacs önzés idővel, legkésőbb a halálküzdelemben, *válságra*, krízisre vezet. S az önző *én* szenvedése mindaddig nem érhet véget, míg meg nem találta azt az utat, amely az önzésből a közösségbe, a szorongó menekülésből az áldozatrakész bátorság állapotába visz. A mély érlelődési folyamat eredményeként újból megtalált közösségben az élet legnemesebb tulajdonsága, a produktivitás nyilvánul meg. Az alkotó alany azonban nem az egyes ember, hanem a közösség s a lét *Teremtője*, aki emberi életek révén tör céljai felé. A fejlett személyiség tudatosabban éli át alkotását. De ő is az erőnek csak kölcsönvevője, s csak a közösség formájában kaphatja meg azt, mert a Nagy Központozóhoz való összeköttetés, *re-ligio*, csak a kisebb központokon (közösség) át vezet. Az Isten szeretet s minden szeretet a közösségbe visz. Ezért a közösség az út, mely Istenhez vezet. Az igazi személyiségben a közösség tör elő mint életerő. Hiszen *eszköz a személy* (persona > personare = a mélyből jövő hangot felerősítő álarc), melyen át valami rejtettebb megnyilatkozik. Innét adódhat, hogy nehéz helyzetben a közösségnek egyetlen ember akaratában és tudatában kell formát öltenie. Személyes kockázat, egyéni felelősség és közösségi cselekvés összetartoznak. A belső közösség külső megszervezésének persze éppen az a nagy problémája: hogyan lehet megkülönböztetni az igazi (felelős és vezető) közösségi lelket a Néró önző hatalmi gögjétől és a sztár önző hiúságától. Ezt az elkülönítést megpróbáltatásaival és kérdéseivel legtöbbször csak az élet teheti meg.

A közösség belső életének a *család* a legszebb példája. A nemiség az élő közösséget szolgálja, mely a múltból a jövőbe utat verekszik ki magának. A sokszínű teremtő élet úgy mutatja meg magát a családon át, mint a fény a spektrum színeiben. S elmondhatjuk, hogy a részvételnek, a megértésnek és a felelősségnek az a közösségi kibővülése, melyet a családban maga az élet kényszerít ki, minden egyes ember számára az elgondolható legjobb nevelést nyújtja.

A fajfenntartás az önfenntartás kibővítését és elmélyítését jelenti. A közösség (én + te = mi) az ember igazi lényege. S hozzátehetjük: időn és téren túl az immanens közösség transzcendens módon is szembenáll az egyes emberrel, úgyhogy élete feláldozását is megkövetelheti.

Az önfeláldozás vállalásában csúcspontját érő érlelődő közösségi lelkületnek láthatóvá válását az *érlelődő kultúra* jelenti, amely az *én-nek* differenciálódásán és felelősségvállalásán alapszik. A műalkotás: ébresztő tényező az élet elmélyült megértéséhez. A művészi beleélés: az ember részmvoltának az egész tudatba fogadása révén való átélése. S akinek megnyílnak a szemei, nem önző többé; hiszen látóvá a saját válságai révén lesz. Másokat gyógyíthat az ilyen s alkalmas bábája lesz a kultúrának. Áldozni az tud, aki szilárdan bízik abban, hogy az *egész túléli a részt*.

A hit a közösségben, a teremtési folyamatban, a Teremtőben való hitre vezet. A közösség az Isten hit bizományosa. És ez az utolsó pont, melyre a közösségről szóló tan fel tudja magát küzdeni. Határterülete itt a vallás birodalmával érintkezik. *Kováts Gyula*

Gelei József: *Merre haladjunk?* Budapest, Athenaeum. 1940, 211. o.

A könyvet szerzője a kolozsvár-szegedi egyetem tanára 1940 nyarán Erdély visszavárásának kétség s remény közt hánykódó napjaiban írta. Fájdalommal és elkeseredéssel gondolt vissza 1918 dec. 24-ének délelőttjére, a román hadsereg kolozsvári bevonulásának napjára, amikor nem győztes hadsereg előtt hajtottuk fejünket igába, hanem széthúzásunk és «nemzeti felelősségtudatunk teljes hiánya» miatt szenvedtük el a súlyos megaláztatást és szolgáltatottuk ki Erdélyt és magyar népét huszonnégy év gyötrelmeinek. Az elmúlt húsz év sok gondolatot érlelt meg a szerző vívódó-fájó. lelkében, ki a visszavárás legidegvesztőbb napjaiban tollat ragadott, s négy hét alatt papírra vetette a nemzeti megújulás kátéját.

A szerző határozott és kiérlelt világnézetet vall: természet-tudós, aki az élők világa bűvárlásának szentelte a munkás életét, s látja a természet csodás műhelyének töményeit, de látja titkait is, éppen ezért szilárdan vallja vallásos hitét is; s mint lelkes magyar tudománya eredményeit vagy inkább tanulságait nemzete újjá-építésének szolgálatába kívánja állítani. 1918-ban és 1919-ben a két forradalomban, kétszer buktunk el, mert nem volt meg bennünk a nemzeti közösségtudat, a liberális időszak ugyanis versengő, önző egyénekre bontotta a nemzetet, s ez a közvetlen veszély órájában sem eszmélt fel, hogy ösztönszerűen minden erejével a határraira támadó ellenségek ellen forduljon. «*Merre haladjunk?*» kérdezi szerzőnk, ha élni akarunk, ha súlyos helyzetünkől, már-már kiemelkedve felvértezettebben akarunk állni azokkal a veszélyekkel szemben, amelyek tovább is leleselkednek reánk. A felelet legrövidebben: «a teremtő munkán alapuló nemzetszervezethez» (96 o.), vagyis olyan állapot felé, amelyben a nemzet minden tagja szervesen, szervezetenként be van tagolva a nemzet egységes testébe és életébe. Ez a betagoaltság, beszervezettség kell hogy öntudatos legyen, azaz a nemzetépítés első feltétele a nemzeti közösségtudat. A könyv egyik célja éppen ez, hogy a nemzeti közösségtudatot olvasóiban felébressze, s minden magyart arra indítson, hogy családjá körében, munkatársai körében, az iskolában, a hadseregben, a levénte-intézményben stb. ébressze fel és erősítse meg honfitársai magyar közösségtudatát. A közösségtudat átélésére, felébresztésére szemléltető kép gyanánt az élő szervezetet használja: minden, ami csak él az egész által van, az egészből és az egészért van; az emberi test fejlődése egyetlen sejtől indul ki, de amint a sejtek szaporodnak, szerepet vállalnak, munkát végeznek, helyet állnak a maguk szerepében fáradhatatlanul és önfeláldozással, s a sokféle munka mind az egészért van, amely a maga milliárdnyi sejtömege különböző munkáit irányítja, összehangolja, s vele az egészet szolgálja. A nemzet is szervezet, azonban sejtjei az egyének, a polgárok önállóbbak, mint a sejtek, a nemzet mint egész lazább kötésű szervezet, mint az élő test. A nemzet azonban csak akkor lesz igazán erős, ha szervezetté válik. A szervezetté fejlődés részben magától is megindul a munkamegosztás, a foglalkozások elkülönülése és az emiatt keletkező egymásrautaltság révén; a nemzetet azonban erőivel való okos gazdálkodásra kényszeríti a népek versenye, amelyben csak erőink leggazdaságosabb felhasználása mellett lehet remélnünk a megmaradást, az emelkedést, a fejlődést. Meg kell szervezni erőinket, hirdeti szerzőnk; az individualizmus kora lejárt, ma látunk

kell, hogy a közösség által vagyunk, a közösség az első. Az első tehát a nemzet, amelynek minden tagja köteles dolgozni, mégpedig megszervezve. Munkaközösségbe kell tömörülniük a gazdaság különböző ágaiban dolgozóknak; a székelyek kalákája és erdőközirtokossága mutatja az utat, amelyen meg kell indulni. Az Alföldkutató Bizottság munkájának mintájára meg kell szervezni az ország különböző tájai gazdasági lehetőségeinek és szükségleteinek számbavételét; egész termelésünket irányítani kell, amihez természetesen ki kell építeni a megfelelő szerveket és szervezeteket. A fasiszta szindikátusok és konföderációk képe idéződik fel, midőn az egyfoglalkozásúak községenkinti, tájankinti és országos megszervezéséről olvasunk, vagy a gazdaságszervezés legfőbb irányítójaként a munkaügyi minisztériumról hallunk, amely egyesíti magában a földművelésügyi, ipar-, kereskedelem-, közlekedés- és pénzügyminisztérium ügyköreit, sőt a belügyi igazgatás gazdasági jellegű teendőit is. Hogy a mai tervtelen gazdálkodásnak tervszerűvé való átszervezése óriási feladat, szerzőnk világosan látja: . . . «megkezdődik egy napon és egy ponton, s tart térben és időben végeláthatatlan méretekig, az örökkévaló nemzetben az örökkévalóságig» (157. o.); a szervezősereg kinevelését az egyetemek feladatává teszi (163. o.).

Az gazdálkodás irányítása és tervszerűsítése azonban azt is megkívánja, hogy mindenki a nemzeti közösség öntudatos tagjává neveltsék, a földműves ifjú éppúgy, mint az iparos és ipari munkás s mivel «a nevelés vérbe, húsba mélyedő . . . nyomot lényegében a tiztől a huszadik életéig hagy», a tanköteles koron túl «a leventeszolgálatot lehetne a további közösségi nevelésnek megnyerni» (165. o.). A nemzetnevelés tényezői az iskolák mellett az egyház, a hadsereg és a levanteintézmény, továbbá az élő és írott szó «a keresztény nemzeti sajtó», «a parasztsajtó» «az ifjúsági sajtó», «nemzetnevelő regények, költemények» a nemzeti művészet, a társadalmi egyesületek, az országjárás (170—172. o.).

Az elmondottakkal természetesen csak a legszárazabb és rövidebb vázát mutattuk meg ennek a gondolatokban gazdag és érdekes könyvnek, amely különben sok ellentmondást is kiválthat olvasóiból. Manapság kevesen fogják osztani szerzőnk optimizmusát és racionalizmusát; (pl. «A közösségtudat érdekében a legjobb leckeórát adjuk úrnak, parasztnak egyaránt, ha megtaníttjuk erre a nagy nemzeti valóságra, az egymásrautaltságra.. Aki ezt lelkébe felélte, abban mindjárt alászáll az önös gög, s helyét elfoglalja a megbecsülés és a belőle származó emberszeretet.»).

Totálizmusa — munkakényszer, kötelező házasság, az individualizmus eltírása stb. — szintén kiváltja a kritikát; kívánságai, javaslatai nem egyszer utópiászerűen hatnak, (pl. « . . . nemzeti kisebbségeinktől . . . annak megértését (várjuk), hogy a nemzetnek a közöségtudattól táplált összefogó erejére nekik éppúgy szükségük van, mint nekünk». (41. o.); a társadalmi válaszfaloknak örökre le kell omlaniuk, «... és mindennemű elkülönődésnek és széthúzásnak helyébe az egymást megértő és támogató közösségi szeretetnek, a nemzet épségéért és egészéért való rajongásnak, áldozatos cselekvésnek jönnie.» 86. o.).

Említsük meg még, hogy szerzőnk könyve minden jövedelmét a nemzetnek ajánlja fel «az utolsó fillérig, azzal, hogy belőle létesítések egy bármennyire szerény alap a nemzetépítő szervezet, a magyar szervezősereg megteremtésére». Sok olvasót kívánunk a lelkes műnek, melynek ára egy egész pengő! *Trócsányi Dezső.*

H e r r s c h a f t, Hans: *Das Bánat.* Berlin 1940. Verlag Grenze und Ausland. 193 lap.

Már a háború idején — 1940 májusában zárja a szerző az előszót — készült ez a könyv.

A szerző szerint, aki maga is bánáti német, a Bánátnak, vagyis Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyéknek ma Romániához tartozó részében a németiség száma 300.000-re tehető. Ugyanezen a területen lakik még 650.000 román, 90.000 magyar, 50.000 szerb és 30—40.000-nyi más nemzetiség. E területen 1761 és 1790 közt folyt le a telepítés. Mi kényszerítette ezeket a telepeseket, hogy otthagyják hazájukat és nekivágnak az ismeretlennek, amelyet csak hírből ismertek? Az új hazát, hol a török dúlta, hol pedig a pestis pusztította. «Das Grab der Deutschen» néven emlegették annakidején a Bánátot. Ugyancsak a korabeli mondás szerint itt «Der Erste findet den Tod, Der Zweite die Not, Der Dritte ein karglich Brot». S mégis újabb és újabb csapatok keltek útra, mert a spanyol örökösödési háború dulásait, a főnemesség basáskodását és a felekezeti sanyargatást sokkal tűrhetetlenebb tehernek érezték, mint az ismeretlen ország ismeretlen veszedelmeit. Vissza se néztek a félútról, sőt azután se és azóta se. Az új haza nem mostoha volt, hanem édesanya. Ezért lettek könnyen martalékai, a szerző kifejezését használva, később a magyarosításnak. Megnyerőbb és édesebb hazát találtak, ahol nem kolonizátorok, nem pionírok lettek, hanem egyenrangúságra és egyneműsége törekvő állam-

polgárok. Keserű emlék maradt bennük a régi hazáról. Ennek a hatása még ma is érződik és népi közösségbe való szervezésüknek ez komoly akadálya.

Ezek az új jövevények útiköltséget, két szoba, konyhás házat, szekeret, állatokat, szerszámokat, szóval mindent kaptak, hogy könnyen boldogulhassanak. Adva volt itt az új élet megkezdéséhez minden feltétel. II. József még külön pátensben is biztosította jogaikat. A szerző ennek ellenére elégedetlen a Habsburgokkal. Az ő családi politikájukat okolja azért, hogy a Dunavölgy nem lett az idők folyamán a német birodalom tartozékává. Ebből a szempontból főleg Mária Terézia szerepére utal, pedig ebben az időben lett volna az utolsó alkalom, hogy nagyarányú és tervszerű telepítéssel a Kárpátmedencét politikailag és esetleg népileg is bekapcsolják a német birodalom vérkeringésébe és a német népközösségbe. A telepítésben hiányzott a tudatos rendező kéz, amely egy tömbbé kovácsolta volna további telepítésekkel a bánáti, bácskai és baranyai svábokat. II. József talán valóra válthatta volna ezeket a terveket, ha uralkodása hosszabb lett volna. Már trónörökös korában is szívén viselte a bánáti németség sorsát és nem rajta múlt, hogy nem sikerült a monarchia elgermánosítása. A bánáti svábság azonban még így is számbelileg és anyagilag egyaránt rohamos fejlődésnek indult. További, de csak kisebb telepítések állandóan folytak egészen 1848-ig. A szabadságharcban a bánátiak mindkét párt oldalán harcoltak. A magyarok mellett, azt olvassuk, azért, mert szociális javításokat reméltek tőlük. Az abszolutizmus utáni kort a szerző feltűnő tájékozatlansággal tárgyalja, ami itt-ott már a tudományos komolyság rovására esik. A világháborút követő béketárgyalásokon résztvesz egy bánáti sváb bizottság is, amelynek feladata kieszközölni, hogy az egész Bánát egy országhoz kerüljön. Ez a bizottság írásbeli memorandumot is terjeszt a konferencia elé, amelyben az egész Bánátnak Romániához való csatlósát kéri. A bánáti németség belső harcai 1935-ben értek véget, amikor a különböző pártok feloszlottak és megalakult az egyedüli párt, a «Deutsche Volkspartei Rumäniens».

Rendkívül érdekes az a fejezet, amelyben a könyv a bánáti németség népesedési viszonyainak alakulását tárgyalja. Az itteni lakosság szaporodása kb. 1900 körül megállt. A betelepüléstől mindedig tartó hatalmas fejlődés megtorpant és azóta a bánáti németség is a stagnáló agrár társadalmak sorába tartozik. Az évi szaporodás a következőképpen fejlődött: 1768 6.2%; 1811 5.5%; 1830 5.5%; 1850 5.8%; 1880 6.6%; 1890 3.2%; 1900 3.2%;

1924 2.1%. Ezekhez a számokhoz nem kell kommentár. Körülbelül 43.000 családról ad pontos adatot a szerző a gyermekek számát illetőleg. Kb. 26.000 családban egyke, illetve egyse van és csak kb. 6700 családban van háromnál több gyerek. A születések csökkenése 1846 körül kezdődött és teljes kifejlődését az 1876—1885 közti időben érte el. A mostani bánáti német társadalomban az 1—40 és 40—100 évesek aránya 1:1, mint az előregedő társadalomban az lenni szokott, az egészséges arány az 1:3 lenne. Az egykezes általában a jómódú és gazdag réteg körében dívik, de ez a nyavalya utolérte már a kevésbé gazdagokat is. A bánáti németiség 54.5%-ig agrárfoglalkozást űz. A világháború előtti időben 90.000 német vándorolt innen Amerikába. A meglehetősen aggasztó népesedési folyamat okát nem a föld ember-eltartó képességében, hanem lakóinak világnézeti beállítottságában látja a szerző. Az anyagias és egoista modern életszemlélet a kényelmes, gyermektelen életet állítja ideálnak maga elé. Az emberek megkóstolták a gazdagságot és nem akarnak többé szegények lenni. Az idealizmus nélküli, nyárspolgár-társadalom példája áll itt előttünk. Herrschaft bízik benne, hogy mindez rendbejön, mert a nép még hordja az ősi viseletet, éneklí dalait, dolgos és szorgalmas.

A szerző munkájában nélkülözzük azt az alaposágot, tudományos megbízhatóságot, amelyet a németországi szerzők munkáiban megszoktunk. A rólunk, magyarokról szóló részekben sok téves adat és megállapítás van. Csak egy példát említünk. Egy helyen azt írja, hogy a magyarok a Szent Korona-tant az 1848-as forradalom idején találták ki. Az egyébként meglehetősen részletes mű egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogy milyen volt az együttélés a betelepült németek és az őslakó magyarság, továbbá a többi betelepülő nemzetiség közt. A szerző egyoldalú tájékozódására jellemző, hogy a könyv végén lévő többoldalas bibliográfiában egyetlen magyar nyelvű vagy magyar szerzőtől származó művet sem találunk.

iff. Lukács Gyula.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

MAGYAR SZEMLE. 1941 május.

Plurimus: *A keleti ortodoxia Magyarországon.*

Történeti hivatásunk: Európa védelme nem ért véget a török háborúkkal. Kevesen ismerik azt a közel ezeréves küzdelmet, amelyet a magyarság a keleti ortodoxia megállításáért folytatott, megerősítvén a Duna mentén az európai szellemiséget kialakító nyugati egyházat. Az árpádkori magyarságban is voltak ortodoxok, az úgynevezett *óhitűek*. Mint a jobbágyság túrt vallása szerepel évszázadokon át. A tizenharmadik századtól nyoma van, hogy az oláh pópák csábítgatják az óhitű magyarokat. Erdélyben az újkor elején az erdélyi fejedelmek próbálják protestáns hitre téríteni a románságot, sőt a konstantinápolyi pátriárkákat. Ez a fáradozás azonban csak kudarccal végződhetett, mert az ortodox világból hiányzott az európai szellem, ami pedig a protestantizmus előfeltétele. Az ortodoxiát elmaradottsága (az alsó papság olvasni sem tudott) hozzáférhetetlenné tette a protestantizmus számára. Ezután a fejedelmek emelni igyekeztek az erdélyi románságot és függetleníteni a határontúli ortodoxiától. Püspököt választanak és oláh liturgiát kapnak a görög és ószláv helyébe, amihez a romániai oláhok csak kétszáz év múlva jutnak. További lépés a ruténeknél következik: a római egyházzal való hitelvi és egyházfennhatósági unió, amely a tizenhetedik század végén az erdélyi románság egy részére is kiterjed. Kétes értékű félsikerek, hiszen a görög rítus és az ortodox szellem nem változott, a nép észre sem vette a változást s így inkább az ortodoxia előnyomulásáról beszélhetünk, mint a latin egyház keleti térfoglalásáról.

A harmadik görögkeleti előnyomulás 1690-ben kezdődött a török elől menekülő Csernojevics Arzén szerb pátriárka és harminc-hatezer híve befogadásával. Már Csernojevics utóda hűségesküt tesz a szerb pátriárkának, úgy hogy a király kénytelen eltiltani minden külföldi kapcsolattól. Ezzel a Habsburg-birodalom görögkeleti egyházának önállósága alapot nyert, biztosítása azonban még hosszú küzdelmeket kívánt. II. József építi ki a hazai szerb

egyház autokefalitását az államfő felügyeleti jogának kimondásával. Ezzel az ortodoxia Karlócán megvetette a lábát és szervezetet nyert. A karlócai érsekség 80 éven át az erdélyi görögkeleti oláhság felett is fennhatóságot gyakorolt. 1791-től a görögkeletiek polgárjogot nyernek, birtokot vehetnek és hivatalt viselhetnek, a következő évben püspökeik helyet kapnak az országgyűlésen. 1868-ban törvény szabályozza a külön szerb s külön román nemzeti egyházat, királyilag jóváhagyott szervezeti szabályzatban állapítván meg a két egyháztartomány autonómiáját. Ezzel minden befolyás a nemzeti kongresszus, tehát többségében világi testület kezébe került s a vallásos szellem félretolásával nemzetiségi politika vált benne úrrá. Két nemzetiségi tartomány alakul ki a közjogilag egységes Magyarországon, megbontván a magyar állam addig harmonikus közjogi szerkezetét. Az uralkodó végre is a háború előtt kénytelen volt felfüggeszteni az autonómiát.

A Kárpátalján is előbukkan az ortodoxia a világháború előtt, mint az orosz szellemiség terjeszkedése, de akkor még csak alig ezer hívet számlál a ruthén népben.

A trianoni határok között alig 50.000-re csökken az előbb még közel harmadfélmillió magyarországi ortodox lakosság, majd ez is 40.000 alá olvad a szerbek tömeges optálása következtében. Közöttük a magyaroknak van relatív többségük, azonban a görögkeleti magyarok nem építhették ki magasabb egyházi szervezetüket. Kárpátalja visszatérésevel és Erdély egy részének felszabadulásával 130.000 rutén és negyedmillió román ortodox került vissza s ezek egyházi szervezete is megoldatlan problémákat vetett fel. Egyetlen út: a töredék egyházakból létrehozni a magyarországi görögkeleti egyházat külön magyar, román, ruthén és szerb tagozattal. Nehezíti e megoldást a nemzetiségi ortodox egyházak idegenkedése s az az éles ellentét, amely miatt a konstantinápolyi pátriárka halogatja a magyarországi görögkeleti egyház számára az autonómia megadását. Ilyen helyzetben szerencsés intézkedés volt a kormányzó részéről adminisztrátor kinevezése. Talán ezzel a politikai szellem helyébe a tiszta vallásosság lép s az ortodoxiában rejlő hatalmas egységesítő erő a jövőben nem államunk bomlasztására fog érvényesülni.

Sz. Gy.

VÁROSI SZEMLE. 1941. 3. sz.

Szél Tivadar: *Városképződés és népmozgalom.*

A szerző statisztikai adatokkal megvilágítva összefoglalja a városképződés népmozgalmi jelenségeit. Kimutatja, hogy az úrba-

nizálódás világszerte tovább folyik, mégpedig a falu kárára történő kiválasztódás útján, a falu népének erkölcsi, testi és szellemi tekintetben értékes elemeiből. Főképen a nagyvárosok fejlődnek gyűrűszerű külső településsel.

A városok lélekszámának arányában csökken a házasságkötési hajlandóság, noha a városi kormegoszlás és az idegenek házasságkötései miatt aránylag több házasság jön létre a városokban. Minél nagyobb a város, annál magasabb a házasságkötők átlagos életkora, annál ritkább a vérrokon-házasság, viszont annál gyakoribb a válás.

Az urbanizálódással csökken a népesség propagatív ereje. Nálunk 1931—34. években átlag ezer 15—49 éves nőre a városokban 49.4, a falvakban 100.3 élveszületés esett évente. Ez az összefüggés nem csak a városok nagyságának foka szerint, hanem az ipar-forgalmi népesség magasabb arányszáma szerint is pontosan mutatkozik. A városban több a törvénytelen, több a halvaszületett gyermek és kevesebb az iker. Több a meddő házasság. Nálunk 1930-ban száz házasság közül a városokban 24.5, a falvakban 13.6 találtatott meddőnek.

S. G.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI FILOSOFIA DEL DIRITTO. Anno XVIII. VI.

Giorgio Del Vecchio: *Sulla comunicabilità del diritto.* (Közlekedés a jogrendezések között.)

A tanulmány célja bebizonyítani, hogy a jogi normák átmehetnek egyik jogrendszerből a másikba. Vico szerint az eredeti egységes jogszellem feleslegessé teszi a jog ilyen közlekedését. A modern összehasonlító etnográfia azonban az ellenkezőjét bizonyítja, mert ha létezik is egy eredeti egységes jogszellem (természetjog), ebből differenciálódtak az egyes népek jogrendszerei, tehát a közlekedés nem felesleges. A történeti iskola által hangoztatott sajátos «nemzeti jogok» közti közlekedés sem lehetetlen, mert a nemzeti jogok mindenkor megtartották a közös szellemben gyökerező alapelveket.

Mártonffy András.

Helyreigazítás.

Folyóiratunk előző számában a fővárosi napilapok szociológiai érdeklődéséről írt Figyelő-cikkben a *Népszava* adata a statisztikai táblában helyesen 38%. Ugyanebben a cikkben a *Pester Lloyd* képes mellékletének tartalma kikerülte a szerző figyelmét. Kászonyi Ferenc cikkének figyelembevételével a P. L. a terjedelem-sorrendben eggyel kedvezőbb helyre kerül.

A szerkesztő.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Választmányi ülések, 1. Március hó 28-án a társulat választmánya ülést tartott, amely Szombatfalvy György ügyvezető-elnök előterjesztésére az üres tisztségek betöltésének kérdését beszélte meg s a közgyűlést április 27-ikére kitűzte. Áfra Nagy János pénztárnok ismertette az 1940. évi zárszámadást, amelynek felülvizsgálására a választmány a számvizsgáló bizottságot utasította. Ezután a pénztárnok ismertette az 1941. évi költségvetést, majd tagfelvételre tett előterjesztést, melynek alapján a választmány 50 új tagot vett fel a társulat kötelékébe. A választmány a pénztárnoknak, valamint Konkoly Thege Balázs v. tagnak, mint akik a társulat propagálása terén igen eredményes munkát végeztek, őszinte köszönetét és elismerését fejezte ki.

2. Július hó 2-án újabb választmányi ülés tartatott, amelyen az ügyvezető-elnök ismertette azokat az okokat, amelyek miatt az április havára kitűzött közgyűlés nem volt összehívható. Előterjesztésére a választmány a közgyűlés napját július 10-ben állapította meg s ennek előkészítésére megejtette a jelöléseket és mehozta a szükséges határozatokat.

Az 1941. évi rendes közgyűlés. Július 10-én délután fél hét órakor tartotta társulatunk ezévi rendes közgyűlését az Országos Szociálpolitikai Intézet Szentkirályi-utcai székházában a tagok élénk részvétele mellett. Szombatfalvy György ügyvezető-elnök mindenekelőtt arról a veszteségről emlékezett meg, amely a társulatot tiszteleti tagjának, gr. Teleki Pál miniszterelnöknek tragikus halálával érte. Bejelentette, hogy Dékány István a társulati elnöki tisztségéről lemondott, továbbá Bálás P. Elemér és Horváth Barna alelnökök a kolozsvári egyetemre neveztetvén ki, tisztségükről szintén lemondottak. A közgyűlés a lemondást sajnálattal veszi tudomásul és a lemondottak önzetlen, buzgó és eredményes munkájáért őszinte köszönetét fejezi ki.

Ezután a közgyűlés az ülést vezető ügyvezető-elnök indítványára a választmány jelölése alapján betölti az üres tisztségeket.

A társulat elnökévé dr. Imre Sándor egyetemi ny. r. tanárt, a m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem rektorát, társulatunk választmányi tagját választotta meg egyhangú lelkesedéssel. Ugyancsak egyhangú határozattal alelnökké választattak: dr. Neubauer Gyula pécsi és dr. Rónai András budapesti egyetemi tanárok. Főtitkárrá dr. Hegedűs József törvényszéki bírót, a Társulat egyik titkárát, kinek helyét a közgyűlés dr. Bibó István törv. titkárral, a Társulat egyik jegyzőjével töltötte be. Jegyzővé dr. Konkoly Thege Balázs választmányi tagot választotta meg a közgyűlés.

Áfra Nagy János dr. pénztárnok bemutatta az 1940. évről szóló zárószámadást és ezzel kapcsolatos pénztári jelentését. A Társulat pénzügyi helyzete 1936-tól 1940-ig évről-évre rosszabbodott. Része volt ebben a gazdasági viszonyok általános romlásának, de annak is, hogy az egyes tagok tagságidő-tartozásai az évek során annyira felhalmozódtak, hogy ez a körülmény teljesen megbénította a tagdíjfizetési kedvet. A pénztáros javaslatára a Társulat 1940 március hó 3-án tartott közgyűlése elhatározta, hogy véglegesen rendezi a tagdíjhátralékok ügyét és ezzel felfrissíti a tagok érdeklődését a Társulat ügye iránt.

Az 1940. évi közgyűlésen elfogadott rendezési tervek végrehajtása teljes sikerrel járt, amelynek eredményeképpen a Társulat pénzügyi helyzete is rendeződött. Az 1940. évben a pénztári zárószámadás szerint olyan társulati bevételt értünk el, amely mintegy *háromszorosa* annak a bevételnek, amelyet a megelőző három év átlagában a Társulat felmutatott. 1937-ben mindössze 4394 pengő 75 fillér, 1938-ban 3416 pengő 75 fillér és 1939-ben 3429 pengő 46 fillér, a három év átlagában tehát 3750 pengő volt az évi bevétele Társulatunknak. Ezzel szemben az elmúlt 1940. évben a tényleges bevételek összege 11.023 pengő 83 fillérre emelkedett.

Ezért az eredményért elsősorban a Társulat tagjait illeti köszönet, akik a legnagyobb megértéssel fogadták és messzemenő áldozatkészséggel támogatták az elnökségnek és a pénztárosnak a Társulat pénzügyi helyzetének rendezésére irányuló fáradozásait.

A Társulat bevételeinek ilyen kedvező alakulása lehetővé tette, hogy folyóiratunkat, a Társadalomtudományt, az elmúlt évben öt önálló számban, 40 íven, 640 oldalon jelentessük meg. A megelőző 1939. évben mindössze 224 oldalon, az 1938. évben csak 216 oldalon jelent meg a folyóirat, úgyhogy az 1940. évi kötet éppen háromszorosa volt terjedelem tekintetében az előző évek folyamán megjelent folyóiratnak.

A zárszámadás *bevételei* oldalán *tagdíjak* címén az előirányzott 4000 pengővel szemben 5454 pengő mutatkozik. Az *előző*, 1939. évben a tagdíj bevétel mindössze 20%-a volt Társulatunk összes bevételeinek. Ezzel szemben az 1940. évben ez az arány csaknem 50%-ra emelkedett. Ez is mutatja, milyen jelentős mértékben hozzájárul Társulatunk tagjainak áldozatkészsége a Társulat céljainak munkálásához. A bevételek sorában az előfizetésre előirányzott 1500 pengővel szemben majdnem 2500 pengő folyt be. Ezért első-sorban a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak tartozik közgyűlésünk köszönettel, aki a Társulat célkitűzéseit nagymértékben támogatja azáltal, hogy a megnagyobbodott ország valamennyi gimnáziumának, iskolán kívüli népművelési bizottságának, kereskedelmi középiskolájának, tanító- és tanítónőképző intézetének rendszeresen előfizet a Társadalomtudományra.

A segélyezésekre előirányzott összegnél 600 pengővel kevesebb folyt be annak következtében, hogy a miniszterelnökségtől a múltban rendszeresen kapott támogatás 1940-ben elmaradt.

A bevételek örvendetes emelkedése lehetővé tette, hogy a kiadások oldalán Társulatunk céljainak munkálására az előző éviéknél jóval nagyobb összegeket fordítsunk. így nyomdászamlánk az előző évi 1675 pengővel szemben 4700 pengőre emelkedett, írói díjakra az 1939. évi 545 pengővel szemben az elmúlt évben 3200 pengőt fizettünk ki. Hátralék nélkül kiegyenlítettük a Társulat fizetett tisztviselőinek járandóságait is. Az írói díjakra kifizetett összegekkel csaknem hiánytalanul rendeztük az előző évek során nagymértékben felhalmozódott írói tisztelet díj hátralékokat is. Az egyéb kiadások sorában jelentősebb tétellel szerepelnek a kiadóhivatal megnövekedett munkájával együtt járó dologi kiadások és postaköltségek. Végeredményben kereken 11.000 pengő tényleges kiadást mutat Társulatunk zárószámadása az 1940. évről, amivel szemben az előző három évben átlag 3750 pengő volt évi kiadásunk.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1940. évi zárószámadásáról és ezzel kapcsolatosan 1941. évi előirányzatáról egyébként a következő számszerű áttekintés nyújt részletes képet:

A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1940. évi költségvetése és zárószámadása, valamint 1941. évi költségelőirányzata.

I. Bevétel.

Csoport- szám	Költségvetési cím	Előirányzat Zárószámadás Előirányzat		
		az	1940. évre	azig4i.évre
1.	Kézpénz az év elején	108.27	108.27	592-27
2.	Tagsági díjakból összesen.....	4.000—	5.454-10	4.240—
	<i>Ebből:</i> Alapítótagok	—	160—	240—
	Rendes tagok	—	5.294-10	4.000—
3.	Előfizetések összesen	1.500—	2.491-20	2.536—
	<i>Ebből:</i> -Államiak (V. K. M.).....	2.000—		
	Fővárosiak.....			136—
	Egyéb (magán) előfizetések			400—
4.	Segélyek, adományok összesen	3.200—	2.600—	3.500—
	<i>Ebből:</i> a) Miniszterelnökség			—
	b) Tudom. Társ. Szöv. ..			1.500—
	c) Főváros.....			500—
	d) Egyéb			1.500—
5.	Kiadványok eladása	100—	361.30	300—
6.	Egyéb bevétel	9.73	8.96	332—
	összesen... 9.000—		11.023.83	11.500—
	Átmeneti tételek... —		1.490.17	—
	Mindössze... 9.000—		12.514—	11.500—

II. Kiadások.

1.	Nyomdászámbla (Stephaneum)	3.800—	3.806.28	5.000—
	Kongresszusi kiadvány	700—	891.96	—
2.	írói tiszteletdíjak	1.900—	3.197.48	3.000—
3.	A szerkesztő tiszteletdíja.....	680—	680—	720—
4.	A pénztáros tiszteletdíja.....	600—	600—	480—
5.	Irodai segéderő díja.....	200—	120—	180—
6.	Kiadóhivatali személyi kiadás.....	—	—	360—
7.	Kiadóhivatali dologi kiadás	370—	360.99	360—
8.	Titkári teendők ellátása	300—	—	240—
9.	Postaköltség, postatakarék	100—	419.80	400—
10.	Előadások költsége	250—	112.52	260—
11.	Egyéb, előre nem látott kiadás	100—	213.61	200—
12.	Egyenleg.....	—	592.27	480—
	összesen.....	9.000—	10.994.11	11.500—
	Átmeneti tételek —		1.519.89	—
	Mindössze.....	9.000—	12.514 —	11.500—

Ezután felolvastattott a számvizsgáló bizottság következő jelentése:

Tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1940. évi számadásait felülvizsgáltuk, az okmányokat a pénztárkönyv tételeivel összehasonlítottuk s a könyvelést minden tekintetben rendbenlévőnek találtuk.

A Társulat 1940. évi összes bevétele 11.023.83 pengő tényleges és 1490.17 pengő átmeneti bevétel, mindössze 12.514— pengő. A kiadások összege 10.994.11 pengő tényleges kiadás és 1519-89 pengő átmeneti kiadás, amiben benne van az 592127 pengő pénztári egyenleg, mint készpénzmaradvány, illetőleg átvitel az 1941. költségvetési évre.

Javasoljuk, hogy a pénztárosnak az 1940. évre szóló felmentvény a Tekintetes Közgyűlés által megadassék.

Budapesten, 1941. évi június hó 6-án.

A Számvizsgáló Bizottság tagjai:

dr. Thirring Lajos s. k.

dr. Sponer Ferenc s. k.

A közgyűlés a számvizsgáló bizottság jelentése alapján Áfra Nagy János dr. pénztárosnak az 1940. évre szóló pénztári felmentvényt megadta. Ezzel kapcsolatban őszinte köszönetét és teljes elismerését fejezte ki a pénztárosnak eredményes működéséért. Majd változtatás és hozzászólás nélkül elfogadta a közgyűlés a bemutatott 1941. évi költségvetési előirányzatot.

Áfra Nagy János dr. pénztáros röviden jelentést tett még a *taglétszám* alakulásáról. Társulatunk tagjainak száma 1929-ben volt a legmagasabb, amikor meghaladta a 700-at. Ez a létszám a gazdasági válság éveiben állandóan hanyatlott, úgyhogy a múlt év közepén végrehajtott tagnévsor-revízió után mindössze 433 nyilvántartott rendes tagja volt a Magyar Társadalomtudományi Társulatnak. Ez a taglétszám az 1940. év folyamán — a kilépések leszámításával — és az új tagokkal — az év végéig 462-re emelkedett. Ennek a 462 tagnak a nevét közöltük a Társadalomtudomány 1940. évi ötödik számában. A 462 tag között 3 tiszteleti, 16 alapító és 443 rendes tag szerepelt.

Az 1940. év folyamán és az 1941. év első felében 151 új tag csatlakozott Társulatunkhoz, úgyhogy Társulatunk taglétszáma ezidőszerint: két tiszteleti tag, 16 alapító tag és 510 rendes tag.

A közgyűlés végül határozattá emelte a *választmányi tagok*

kisorsolására vonatkozóan tett előterjesztést, amelynek értelmében választmányi tagok a következők: Acsay Tihamér, Albrecht Dezső, Albrecht Ferenc, Antal István, Asztalos Miklós, Bálás Károly, Bálás P. Elemér, Ballá Antal, Bartók György, Bencs Zoltán, Benisch Artúr, Bisztray Gyula, Bobula Ida, Bodor Antal, Bónis György, Borbély Mihály, Csekey István, Csepregi Horváth János, Csikay Pál, Csikós Nagy Béla, Czakó István, Dávid Antal, Dobrovits Sándor, Domanovszky Sándor, Dvorcsák Antal, Egyed István, Erdei Ferenc, Ereky István, Éry Emil, Esztergár Lajos, Fekete József, Finkey Ferenc, Gortvay György, Gráf Elemér, Hammersberg Miklós, Hamvas Béla, Hilscher Rezső, Hóman Bálint, Horváth Barna, Huszti József, Ihrig Károly, Illyefalvi I. Lajos, Joó Tibor, Kamocsay Jenő, Karácsony Sándor, Kiss Endre, Kiss István, Könyves Tóth Kálmán, László Dezső, Losonczy István, Lukinich Imre, Magyary Zoltán, Martonyi János, Mályusz Elemér, Mészáros Károly, Miskolczy Ágoston, Móra vek Endre, v. Nagy Iván, Névelős Gyula, Noszlopi László, Ortutay Gyula, Ottlik László, Pernetzky Béla, Ravasz László, Rácz Lajos, Ruber József, Rudai Rezső, Schneller Károly, Surányi Unger Tivadar, Szabó József, Tomori Viola, Trócsányi Dezső, Váradi József, Varga Sándor, Vita Sándor, Witzmann Gyula, Zehery Lajos, Zibolen Endre és Zlinszky György.

A Társulat elhunyt tagjai:

GRÓF TELEKI PÁL tiszteleti tag (1941 ápr. 3.) DR. DOROGHY KÁLMÁN, ügyvéd,
GULÁCSI ISTVÁN ny. alispán.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat új tagjainak névsora foglalkozása és lakóhelye. (A Társadalomtudomány 1940. évi 5. számában közölt tagnévsor kiegészítése.)

ALBRECHT DEZSŐ ügyvéd, Kolozsvár.	DR. BUZÁS MÁRTON orvos, Csikszereda.
ÁRVAY ÁRPÁD országgyűlési képviselő, Nagyvárad.	CSAJÁGHY ANTAL min. főmérnök, Budapest.
DR. BARABÁS LAJOS nőgyógyász, Budapest.	CSIKAY PÁL főtisztelendő, Nagytagyos-pusztá, Komárom m.
DR. BARÁTH BÉLA teológiai tanár, Kolozsvár.	DR. CSIKÓS NAGY BÉLA a m. kir. keresk. Hivatal tisztv. Budapest.
BENEDEK ÁGNES ref. tanítónő, Kolozsvár.	DR. CSIZMADIA ANDOR tb. tanácsnok, Kolozsvár.
DR. BÓDOGH PÁL min. s. titkár, Budapest.	DR. CSOMÓSS MIKLÓS orvos, Budapest.
DR. BOZÓKY GYÖRGY m. kir. postafogalmazó, Felsőgöd.	DERFINYÁK GUSZTÁV min. előadó, Budapest.

- DR. CZIPIOTT GYÖRGY kir. tvszéki bíró, Debrecen.
- DÉNES ISTVÁN MÁV főtiszt, Röske.
- ÖZV. DÉVALD DEZSŐNÉ m. kir. postahiv. igazgató neje, Vác.
- FÁTH JÁNOS közigazdasági hallgató, Budapest.
- DR. DRASKOVITS JENŐ m. kir. járásbíró, Budapest.
- DR. FÜLÖP KÁLMÁN min. titkár, Budapest.
- GÁL FERENC ref. s. lelkész, Szilágysomlyó.
- GONDA FERENC m. kir. közéletm. zési Hivatal osztályvezetője, Budapest.
- DR. HIDVÉGI ERVIN min. titkár, Budapest.
- DR. HOFER MIKLÓS JENŐ kir. ítéletbíró, Budapest.
- DR. HORVÁTH MIKLÓS városi orvos, Sepsiszentgyörgy.
- DR. ILLÉNYI KÁLMÁN min. s. titkár, Budapest.
- DR. JABLONKAY ISTVÁN min. titkár, Budapest.
- DR. JANCsó GYÖRGY min. s. titkár, Budapest.
- JORDÁKY LAJOS tisztv. Kolozsvár.
- DR. KARSAY KÁROLY min. s. titkár, Budapest.
- KÁLLAY SÁNDOR szabómester, Szilágysomlyó.
- DR. KERÉNYI LÁSZLÓ városi fogalmazó, Ujpest.
- KIBÉDY GYÖRGY banktisztv., egyet. hallgató, Budapest.
- KOSINSZKY LÁSZLÓ főiskolai gyak., okl. tanár, Budapest.
- DR. KOVÁCS MIHÁLY jogakadémiai előadó, Debrecen.
- DR. KOZMA BALÁZS ügyvéd, Budapest.
- KÖRÖSY FERENC, a Keresk. Hiv. főtítkára, Budapest.
- LÁSZLÓ DEZSŐ ref. lelkész, országgyűlési képviselő, Kolozsvár.
- DR. LÁSZLÓ GÉZA min. oszt. főnök, Budapest.
- LUKÁCS ISTVÁN jegyzőjelölt, Eger.
- DR. MADAY PÁL tanügyi fogalm. gyakornok, Szolnok.
- DR. MAGYARY-KOSSA ISTVÁN MÁV főtanácsos, Budapest.
- MALLER KÁLMÁN ref. lelkész, Sopron.
- MARKOS ANDRÁS joghallgató, Kolozsvár.
- MÁRKUS ISTVÁN t. ü. titkár, Budapest.
- DR. MARTONYI JÁNOS egy. ny. rk. tanár, Kolozsvár.
- MIKE ENDRE m. kir. adóhivatali tisztviselő, Szilágysomlyó.
- DR. MIKÓ IMRE ügyvéd, országgyűlési képviselő, Kolozsvár.
- DR. MIKULECZ ANTAL az O. K. H. főtisztviselője, Ujdiósgyőr.
- DR. MOJZER IGNÁC min. s. titkár, Budapest.
- MOLNÁR LAJOS országgyűlési képvis., ref. lelkész, Dunavecse.
- NAGY JÓZSEF jegyzőjelölt, Eger.
- DR. NAGY KÁROLY min. előadó, Budapest.
- NARANCSIK IMRE ref. lelképásztor, Nagymuzsaly, Bereg m.
- DR. NOVÁK ISTVÁN kir. tvszéki joggyakornok, Debrecen.
- ÓCSKAY ZOLTÁN m. kir. tisztiorvos, Felsővisó, Máramaros m.
- DR. OLÁH DEZSŐ min. s. titkár, Budapest.
- PÁPAY BÉLA a STUD munkatársa, Budapest.
- DR. PENTELENYI LÁSZLÓ igazságügymin. titkár, Budapest.
- DR. PLEYER KÁROLY pénzügyi fogalmazó, Karcag.
- RANGONI KÁROLY jogszigorló, Nyiregyháza.
- DR. RAVASZ LÁSZLÓ ref. püspök, Budapest.
- DR. RÉVÉSZ LÁSZLÓ országgyűl. kv. t. i. gyakornok, Budapest.
- DR. VITÉZ RÉVY VIKTOR min. titkár, Budapest.
- DR. RÓNAY ANDRÁS egy. ny. r. tanár, Budapest.
- SIMÓ ANDOR fatermelő, Székelyudvarhely.
- DR. SCHOLZ LÁSZLÓ min. s. titkár, Budapest.
- SOÓS TAMÁS ref. gimn. tanár, Kecskemét.
- IFJ. SZABÓ GUSZTÁV joghallgató, Miskolc.
- SZABÓ GYULA m. kir. adóhiv. tisztv. Szilágysomlyó.
- DR. SZALAY ISTVÁN min. s. titkár, Budapest.
- SZÁSZ ISTVÁN piarista tanár, Kolozsvár.

SZIJ REZSŐ okl. ref. lelkész, Sárvár.
 DR. SZILY FERENC min. s. titkár,
 Budapest.
 TARJÁNI KÁLMÁN Recsk, Hevesm.
 TÓTH JENŐ aranykalászos gazda,
 Kup, u. p. Pápakovácsi.
 TÓTH SÁNDOR jegyzőjelölt, Eger.
 DR. TÖRKÉS JÓZSEF tvszéki jegyző,
 Székelyudvarhely.
 DR. UHLYARIK GYÖRGY min. s.
 titkár, Budapest.

DR. UJHÁZY JÓZSEF kir. törvény-
 széki bíró, Debrecen.
 DR. VÁGHY FERENC kir. ítélő-
 táblai bíró, Budapest.
 VERES PÉTER író, földmíves,
 Balmazújváros.
 DR. VICZIÁN ISTVÁN min. titkár,
 Budapest.
 VITA SÁNDOR országgyűlési kép-
 viselő, Kolozsvár.
 VIZES JÓZSEF jegyzőjelölt, Eger.

AZ EMBER, A GÉP S A TÁRSADALOM.

Korunkat szívesen nevezik gépkorszaknak s némi joggal, mert gépeken fordul meg nemcsak a javak termelése és elosztása, hanem pl. a háború is. A technika forradalma legalábbis akkora jelentőségű, mint a vele egyidős francia forradalom s a 19. század születésénél Marat, Danton s Robespierre mellett ott van Watt, Fulton és Stephenson is. Az átlagos ember ugyan mindnyájuknál nagyobbak tartja Napóleont, holott az elődök, Voltaire s az enciklopédisták nagyobbak voltak nála, bár hadi dicsőség nem övezte homlokukat.

A 19. században az emberiség hihetetlen módon megszapordott s a jólét annyira nagy és általános lett, mint azelőtt soha. Ezzel az anyagi civilizációval karöltve járt — minden ellenkező vélekedéssel szemben — a szellemi civilizáció nagy fellendülése és elterjedése is, amit a Rajnától keletre kultúra névvel illetnek. Ez a század ugyanis nemcsak a technika s a természettudományok korszaka volt, hanem a kötelező népoktatásé s a művészeteké is. Nem volt talán még egy század, amelyik olyan csodálatos bőséggel teremtette volna a nagy alkotó művészeket, mint ez, amelyik Victor Hugó, Balzac és Tolsztoj; Delacroix, Cézanne és Van Gogh; Rodin, Meunier és Bourdelle; Chopin, Debussy és Musszorgszkij; Renan, Taine s Macaulay százada is volt, nemcsak a gépeké.

Ma már több generáció választ el a 19. század hősi korszakától s a 20. század embere megcsömörlött a 19.-től. De ezt valahogyan nagyon furcsán csinálja: a gépkultúra diadalán, rádión jelenti be, hogy megszünteti a kötelező népoktatást, a 19. századnak talán a legnagyobb vívmányát. A «század fiai» megcsömörölve a várostól, vidékre utaznak — nem ott élni, csak üdülni —, de pompás gépeken s a gépi civilizáció raffinált kényelmét is magukkal viszik autó, rádió, grammófon, újság, könyv stb. formájában. Vidéken azonban még ma is él helyenkint szomorú

anakronizmusként a 18. századi úgynevezett paraszti életforma, de ha már nem is él, a kiránduló azt látja, mert azt keresi! Ez a primitív vagy legalábbis annak elképzelt élet (kissé ugyan meszterkelt) vágyat kelt benne az idill iránt s ugyanakkor lángoló kirohanásra készíti a gépek s a város, a gépi civilizáció, sőt a «gép rabszolgasága» ellen. Ezt természetesen írógépen írják le (esetleg diktafonba diktálják), szedőgépen szedik, rotációson nyomják ki s még a rádió is világgá harsogják. Gép nélkül tehát már gépellenes sem lehet a 20. század gyermeke, mégis szembe fordul a gépi civilizációval, ami nélkül pedig már élni sem tudna.

Előfordul azonban az ellenkező véglet is: a gépet bámulja, sőt imádja s nem a gépet alkotó emberi szellemre büszke (mint a 19. század embere) hanem valami primitív s gyermeces naivitással a gép kezelőjét tekinti felsőbbrendű embernek, a gépet pedig valósággal fétisnek. Primitív módon, az úgynevezett természeti népek animizmusához hasonlóan reagál tehát a gépre s talán ez az általánosabb. Ez inkább a «tömegember» reakciója, míg az elfordulás inkább az intellektuelleké, bár primitívségben s naivságban alig van különbség köztük.

Természetesen vannak olyanok is, akik a gépet nem, csakis az alkotó emberi szellemet tisztelik, a gépet kezelő embert egyszerűen embertársuknak, nem pedig felsőbbrendű embernek, de nem is a «gép rabszolgájának» s a «gépi civilizáció áldozatának» nézik, de ezek kevesen vannak.

A gép, elsősorban az erőgép, kétségtelenül gyökeresen megváltoztatta az emberiség életét, de természetesen ez nem indokolja ezt a primitív reakciót. Az erőgép útján szinte korlátlan energiámennyiség áll az ember rendelkezésére. Azelőtt a széltől s kevés közvetlen vízierőtől eltekintve, az egyetlen energiaforrás az izomerő volt, az állati vagy emberi izom, ez pedig csak igen korlátolt mennyiségben állott rendelkezésre. Az izom ugyan a legjobb hatásfokkal dolgozó «erőgép», de súlya a teljesítményhez viszonyítva igen nagy s «üzemanyaga» is sok, tekintettel arra, hogy az ember nem tisztán erőgép. Ennek következtében pl. az az evezősgálya nem fedezhette fel Amerikát s nem hajózhatta körül Afrikát, mivel ilyen hosszú útra nem tudott elegendő «üzemanyagot» magával vinni, mert a «hajtógép», a gályarabok

súlya aránytalanul nagy volt. S a rabszolgáságnak egyik főoka éppen az, hogy «erőgép» nélkül nem állhat fenn civilizáció s hogy legyen erőgép, más hiányában embertársából kénytelen azt csinálni.

A gép nagyobb és több munkát képes elvégezni, mint az ember s így a nehéz testi munka terhét mindjobban leveszi az ember vállairól. Bizonyára nehéz munka szemet lapátolni az óceánjáró kazánházában (ma ugyan már ezt is lényegesen megkönnyítette a tökéletesebb gép, a motor s a kőolaj fűtés), de kétségtelenül emberibb ez, mint árbócrúdon kezelni viharban a vitorlát, ez viszont mégis csak emberhez méltóbb, mint padhoz láncolva húzni a gálya evezőjét.

A korlátlanul rendelkezésre álló gépi energia az úgynevezett közszükségleti cikkeket, fogyasztási javakat olyan bőségben termeli, mint azelőtt soha, sőt teremtett «közszükségletet» olyan javak olcsó és nagytömegű előállításával, amelyek azelőtt legfeljebb csak kiváltságosoknak állottak rendelkezésére, vagy egyáltalában nem is léteztek (pl. könyv, újság stb.). Lehetővé tette a gép a tömegárú gyors és olcsó szállítását s ezzel pl. a fűtést, amely azelőtt egyáltalában nem volt általános. Az utazás is emberibb lett s így ma már nem kockázatos vállalkozás, hanem a tömegek passziója, mert ma egy III. osztályú utas kényelmesebben utazik, mint XIV. Lajos, az abszolút uralkodó. Gyorsabb is lett a közlekedés, mert a gép gyorsasága valósággal korlátlan, az állaté, emberé korlátozott, ennek következtében fejlődhetek ki a modern városok is, mert ma már lehetséges gyorsan és pontosan s ami a legfontosabb: nagy tömegben szállítani a szükséges élelmiszermennyiséget, amit különben gép nélkül ilyen tömegben termelni sem lehetett.

A gép következménye a gyáripar, a modern ipari kapitalizmus s ennek hatalmas proletártömegei is. De részben ennek terméke, részben az «emberi jogok d3klarációjának» logikus következménye a modern demokrácia,¹ majd ennek folytatása a szocializmus is, amely egyben szembefordulás, azonban nem a géppel, hanem csakis a kapitalizmussal. A 20. század szembefordulása azonban a gépeknek is szól, de méginkább a városnak

¹ «Modern» szó ebben a vonatkozásban csak annyit kíván jelenteni, hogy *más*, mint a régebbi, primitív demokráciák (athéni) voltak.

s a demokráciának, ami annyiban logikus, hogy részben okozati viszony is van közöttük.¹ Az azonban már kevésbé logikus, hogy olyanok is vannak, akik a gépet nem utasítják vissza, sőt bőven használják, csak a város ellenségei s még többen olyanok, akik a városban is szívesen laknak, csak a demokráciát tagadják s harcolnak ellene. Hogy közben az emberi szellem is proskribálódik: azon nem lehet csodálkozni, hiszen mindez az ő alkotása.

A nagyfokú urbanizáció is kétségtelenül a gépkultúra terméke,² de az is bizonyos, hogy a mai város még távolról sem tökéletes. Nem vitás azonban az, hogy a mai város nemcsak a középkori kastélynál s a barokk városnál kényelmesebb és egészségesebb, azaz *emberibb* lakóhely, hanem a falunál is. A mai városnál van ugyan emberibb telephely, a kertváros, azaz ugyancsak város, talán a jövő városa. A városiasodás éppen azért olyan erős, mert a város jobb és kívánatosabb, mint a falu. S a falu — legalább is Nyugaton s Északon — «városiasodik», az utak s különböző gépek — különösen a villany — kiviszik a faluba a «várost», a gépi közlekedés, különösen az autó elterjedése pedig nemcsak gazdaságilag, de kulturálisan s szórakozás szempontjából is szorosán a városhoz kapcsolja a falut.³ Ezt a fejlődést ideálisnak mondhatnók s ezért szinte csodálatos, hogy a fejlődésnek épp ezen a fokán támad reakció: a «vissza a faluba», «el a civilizációtól» jelszó s méghozzá olyanok ajkán, akik ebből a civilizációból nincsenek is kirekesztve.

Furcsa és nem is indokolt zűrzavar uralkodik ezen a téren nemcsak az egyes fogalmak körül, hanem főleg azok összefüggése terén s tisztázásukhoz talán nem lesz haszontalan visszatekinteni arra a történelmi folyamatra is, amely a gép megjelenése kapcsán lejátszódott.

A 18. század végén jelenik meg a gép, az erőgép, majd a

¹ Az okozati viszonyt a gép s a demokrácia között is bizonyára megvan, a legfőbb viszony közöttük mégis az, hogy mindkettő közel egyidőben, egyazon alkotó emberi szellem terméke.

² Városok azelőtt is voltak, sőt a görög kultúra is úgynevezett urbánus kultúra, de a régi városok s a mai nagy ipari városok között olyan kétségtelen különbségek vannak, hogy a mai várost joggal tekinthetjük új képződménynek.

³ A régi városok ezzel szemben (Athén!) szinte azt mondhatnók: falusiasak voltak.

szerszámgép, ugyanakkor összeomlik a feudalizmus s helyt ad a kapitalizmusnak, amely már korai formájában is gépkorszak, sőt az volt éppen a gépek hősi korszaka. Ezt csak jóval később követi a közösségi, a politikai fejlődés, aminek eredménye a demokrácia. Ez azonban még tetőfokán sem annyira fejlett s általános, mint a gépkultúra. Ez a tény is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hatalom birtokában lévő rétegek s csoportok hatalmukba kerítsék a gépet «megvegyék a találmányt» s az erőgép is tőke lett egyesek kezében, nem pedig közhasználat tárgya a közösség kezében. Csak mindezek után következett az általános és kötelező népoktatás a politikai, a társadalmi fejlődés eredményeként, szinte egy századnyi idő után. Ez természetesen nemcsak a legifjabb, hanem érthetően a legkevésbé általános és hatásai is a legkevésbé jelentkeztek. Ez a fejlődés magyarázza azt, hogy a gépkultúra s apja, a technika még eddig minden korban fejlettebb volt a maga nemében, mint a közösségi s a politikai élet s szervezet a magáéban. Ez viszont mégis csak valamivel fejlettebb volt a maga nemében, mint az általános népoktatás s az általános szellemi és művelődési szint a magáéban!

Természetes, minderről nem tehet a gép, az teljesen passzív tényező s annak szolgál, aki szolgálatába állítja. Mivel pedig a gép megjelenésekor nemcsak a közösség, a társadalom primitív s fejletlen, hanem a magántulajdon is alig kétségbevonat szentség volt, logikus, hogy a gép is tulajdonná lett s tulajdonosát szolgálta s szolgálja még ma is. Ennek persze ismét csak nem a gép az oka, hiszen a gép épúgy szolgálná a közösséget, mint mai tulajdonosát, sőt bizonyára jobban, mert még ma is szolgálja a közösséget is! A géppel együtt annak kezelője is szolgálja a tulajdonost, de mivel ez nem a tulajdonossal, hanem csak és mindinkább a géppel áll érintkezésben, érthető, hogy a primitív empirizmus — amely lehet, hogy nem is primitív, de talán nem is egészen becsületes — úgy látja, hogy az ember, a gépet kezelő ember a gép rabszolgája. Pedig ez egyáltalában nem a géptől függő viszony, mert kizsákmányolás, igazi rabszolgaság hamarabb volt, mint gép. Viszont nem tagadható, hogy ez a primitív következtetés igen jó fegyver azok kezében is, akiknek érdeke, hogy eltereljék a figyelmet a lényegről.

A gép ugyanis tulajdonosának a közösség életében is

nagyobb hatalmat ad akár közvetlenül, akár csak közvetve. Mikor a gép megjelent, akkor még demokrácia nem volt s a hatalmon lévő s gazdaságilag is erősebb rétegek, a gépek tulajdonosai harcoltak is a demokrácia ellen. Nem tudták ugyan megakadályozni a győzelmét, de megtalálták a módját, hogyan lehet a közösség vezetését akár közvetlenül, akár közvetve hatalmuk, vagy legalább a befolyásuk alatt tartani. Mikor ez sikerült s míg ez funkcionált, addig a demokrácia élt is. Ma már a közösség vezetésének a befolyásolása, illetőleg irányítása — bár a demokratikus formákat elhagyta — elég nagy tökéletességre tett szert. Az általános népoktatást viszont már kezdettől fogva sikerült irányítani s a befolyásuk alatt tartani a közösség vezetésén át, elsősorban azért, mert ez nem érte őket készületlenül. Ez az irányítás hol úgynevezett «valláserkölcszi nevelés», hol az úgynevezett (állampolgári nevelés) álarcába öltözött, néha még egyébbe is s legújabban az «irányítás» szinte öncélúvá lett s elvált a «népoktatástól» s megszületett a propaganda.

Elérkezett ugyanis az az idő, amikor a technika, a gépkultúra fejlődésének irama — közeledvén a tetőfokához — meglassúbbodott olyankor, amikor a közösségi és politikai fejlődése még nem, azon egyszerű oknál fogva, hogy az még messze esik a csúcspontjától. A két folyamat fejlettsége közötti különbség tehát csökken, méghozzá mind erősebben. Így az érdekeltek védekezése is erősebbé és viharosabbá lett, mint régebben volt, amikor a különbség hosszú ideig állandó.¹ A reakciónak könnyű helyzete volt egyrészt azért, mert az állami és gazdasági élet vezetése a kezében volt s így anyagi erők is bőven állottak a rendelkezésére, másrészt, mert a még fejletlen népoktatás hatásai nem érvényesülhettek. Nem érvényesülhettek azért sem, mert a népoktatás nem volt öncélú, a legtöbb helyen nem is szabadult meg a militarista «spartai» nevelés hagyományaitól, befolyásától s céljaitól. Így a széles néptömegek a demokrácia segítségével némi befolyáshoz jutottak ugyan a közösség vezetésében, de az

¹ Ez a reakció kevésbé volt viharos ott, ahol a demokrácia régebben, még a gépkorszak előtt is élt, ha csökevényes formában is. (USA, Svájc, Hollandia, Svédország, stb.) Viszont ott volt a legviharosabb s a legerősebb, ahol a demokrácia egészen fiatal volt s inkább csak papíron létezett.

általános népnevelés fejletlensége, hibái és hiányai következtében ez a néptömeg ehhez sem eléggé művelt, sem eléggé képzett nem volt. A primitív empirizmus ezt persze nem a népoktatás hiányainak, hanem a demokrácia hibájának tulajdonítja, de reakciója talán még primitívebb: nem megjavítani akarja a demokráciát, hanem elpusztítani. A mosdóvízzel együtt kiönti a gyermeket is, sőt csak a gyermeket, a mosdóvíz aztán már meg is maradhat. Az általános népoktatás hibái és hiányai miatt kellő műveltséggel nem bíró emberek egyénenkint is, de tömegben különösképen kész és igen hálás anyag a reakció kezében. A közösségi élet viszont — elsősorban a gépek és a technika fejlődése következtében mind komplikáltabb lett s így a közösség vezetése s szervezése új és nagy feladatok elé állította a vezetőket. Ezekkel megbirkózni természetesen nem tudtak, hiszen a közösség, a társadalom élete s annak törvényei szinte teljesen ismeretlenek voltak — a társadalomtudomány a 19. századnak is talán a legfiatalabb hajtása. Azonfelül az új, a 19. századi társadalom is alapjában és gyökeresen különbözött minden előzötől, mert azokban nem volt erőgép! A gép s nagy a városokba tóduló s hatalmasan megnövekedett népesség egészen új problémát jelentett. Egyetlen szervezési, vezetési organizmust ismertek csupán s méghozzá olyat, amely századok óta szinte semmit sem változott s ez a militarista szervezet, a hadsereg.¹ Semmi csodálatos sincsen tehát abban, hogy a fennálló gazdasági rend védelmére is a katonai formákhoz folyamodtak, nemcsak azért, mert a hierarchia s a függelék a legjobb biztosító a vezetők s vezetettek alá s fölérendeltségi viszonyának, hanem azért is, mert más «közösségi szervezet», más példa nem volt.² Ezzel jár az is, hogy az «általános népoktatás» mindinkább «általános testneveléssé» változik, sőt legtisztább és legnyíltabb alakjában, a pétaini Franciaországban a kötelező általános testnevelés akkor lett intézményessé, amikor az általános népoktatás ingyenességének a megszüntetésével annak lebontása

¹ A «nagy monarchiák» s a középkor állama is túlnyomóan militarista szervezet!

² Természetesen ez a szervezet nem lehetett jó példa már csak azért sem, mert a célja is más és egyszerű, míg a társadalom rendkívül összetett termelési, nyelvi, nemzetiségi, védelmi, hitbéli stb. közösség.

felé az első és legnehezebb lépést megtették, az általános népoktatás és Jules Ferry hazájában!

A gépkultúra következtében a társadalmat alkotó ember-tömegek is megváltoztak. A komplikáltabb élet, a tudományok fejlődése stb. következtében mind több és több szakemberre lett szükség. Minden újabb gép is újabb «szakmát» jelentett s újabb «szakembert» igényelt. Bár a szakmák mind egyszerűbbek lettek s a «szakember» mind jobban specializálódott, ezzel az egyszerűsödéssel nem az járt, hogy az általános emberi nevelés lett tökéletesebb, hanem csak a szakmai kiképzés s a furcsa paradoxon állt elő, hogy ez minden egyszerűsödése mellett is felfalta az általános, az emberi nevelést. Ennek azonban az is volt az oka, hogy nem volt ideál, amely felé a nevelés törekedett volna (csak egyes országokban kivételesen) s így szinte «ex vacuo» született meg a «szakember» nevelési ideálja, ugyanakkor, amikor a «sportember» tömegideálja, amely különben ma már szintén nevelési ideál is.¹ A «szakember», aki csak a szakmájával törődik, mással nem, kényelmes kormányzati alany. A közösség dolgai, a közügyek nem érdeklik, «nem ért hozzájuk», a politikát szívesen rábízza azokra, akiknek — legalább is azt hiszi — ez a szakmája, azokat nem ellenőrzi, de nem is kíváncsi rá, «nem az ő szakmája». Ezzel szemben a tömegek, felemelkedvén» az írni-olvasnitudás magaslataira (de tovább nem, azt megakadályozza a fennálló rend), némi tudatra tettek ugyan szert, de alapszabályban tömeg maradtak, amelyet inkább ösztönein, indulatain s érzelmein át lehet vezetni, mintsem az értelmén keresztül. A «szakember» s a «tömegember» két pólusa korunk terméke s kétségtelenül a gép következménye is, de csak részben, részben ugyanis a népoktatásé, illetve annak hiányáé.² Ez a két

¹ Szakemberre természetesen szükség van, de olyanra, akinél az «ember» a fontosabb, mint a «szak». Azaz a nevelés célja csak az ember lehet, a szakma legfeljebb az oktatásé, ami azonban nem zárja ki azt, hogy az tökéletes legyen.

² Szinte ösztönösen látta ezt meg a múlt század munkásmozgalma akkor, amikor a szakmai szervezeteknek egyik legfőbb feladatának az általános műveltség terjesztését tekintette a munkásság körében. Ennek a mozgalomnak a hatását talán még ma sem mértük le teljesen, de jelentős lehet, ha ezt vette példának az államhatalom is a többé-kevésbé irányított iskolán kívüli népművelés megszervezésénél.

pólus azonban a gyakorlatban távolról sem ilyen élesen elhatárolt: a «tömeg» nagyrészen «szakemberek»-ből áll s a legfurcsább s talán a legveszedelmesebb embertípus tenyésztődött ki szemünk láttára, a szakemberek tömege, azok, akik a szakember szűk és egyoldalú szemléletével s látókörével, de a tömeg ösztöneivel s indulataival nézik a világot, sőt eszerint kívánák a közösséget is berendezni s életét irányítani.

Ez a folyamat is egybeesett a demokráciával, ezt is tehát a demokrácia hibájául rótták fel s ez is újabb érv volt nem a hibák, hanem a demokrácia ellen. Ez a reakció is olyan primitív, amilyen csak egyáltalában lehetséges, de ne csodálkozzunk rajta, amikor «aggódó írástudók» is az «alfabetizmust» okolják korunk «szellemi elsekélyesedéséért», bár legalábbis kétséges, hogy korunk annyira «elsekélyesedett». Ettől már nem messze áll az a primitív következtetés, hogy szüntessük meg az «alfabetizmust», tegyük a tömegeket analfabétákká. Az «aggódó írástudó» ugyan nem ezt akarja, hiszen akkor kevesebben olvasnának is, csupán visszaírja azt az időt, amikor az irodalomban nem szerepelt a tömeg s az író baráti köre s olvasóközönsége ugyanez volt, mint pl. Zrínyinek. Azt persze elfelejti, hogy azok, akik ma az alfabetizmus «sekélyes» tömegeit alkotják, akkor analfabéták voltak, mélyen az emberi életszint alatt éltek s így az irodalomban még témaként sem szerepeltek. Arról pedig egyszerűen nem akar tudni, hogy ma is van egy szellemi elit, amely nagyobb, mint Zrínyi olvasó s baráti köre volt s ez a réteg nemcsak szélesebb, hanem műveltebb is.

A reakció ugyan nem annyira a gépek, mint inkább azok következményei ellen kezdődött s a tulajdon s rend, nem pedig az ember érdekében — mégsem csodálkozhatunk ezek után, hogy a racionalista okoskodás «korszerűtlenségét» elhagyó «aggódó írástudók» tovább is mennek — a reakció terén — s az emberiséget «fel akarják szabadítani» a «gép rabszolgasága» alól. Ezt a törekvést természetesen nem akadályozza semmi, hiszen a küzdelem csak a gép ellen folyik, nem a tulajdonosa s a kizsákmányolás ellen. Pedig még ha ez sikerrel járna is, legfeljebb csak azt eredményezné, hogy a gép pusztulna el, nem pedig a kizsákmányolás, a «rabszolgaság», sőt az tulajdonképpen akkor térne igazán vissza. Ez a harc mindenesetre veszélytelenebb,

mint a száz év előtti «írástudóké», akik az emberi szellem szabadságáért küzdöttek s épp ezért ez napjainkban csodálatos virágzásba szökkent. A gép ellen is valóságos vádirat született meg, nemcsak terméke: a demokrácia s a szocializmus ellen. Kíséreljük meg szembenézni ezzel is.

Tipizál a gép — mondják — kiöli az egyéni munka örömét akkor, amikor a munkást a sokféle munka helyett egyféle, méghozzá gépies és egyforma munkafolyamat végzésére kényszeríti. De vájjon baj-e mindez? Baj-e az, hogy a gép tömeg-árut állít elő, nem pedig «egyéni» mestermunkát?

Nem különb-e egy Bata-cipő, a gépesítés terméke, mint egy 19. századvégi muzeális értékű cipőremek, avagy egy autó, mint XVI. Lajos, vagy Napóleon pazar pompájú és művészi úti-hintója? Egy Bata-cipő talán gyengébb minőségű (bár ez sem bizonyos), mint egy cipésmester remeke, de ára egyötöd része annak s így akkor is érdemesebb azt venni, ha félolyan tartós. A kézműipari mestermű azonban legfeljebb néhány kiváltságosnak állott rendelkezésére, a tömegek mezítláb vagy bocskorban jártak. Ma ellenben — hála a gépeknek — talán kevesebben járnak cipőművekben (bár ez sem egészen bizonyos), mint nagyapáink korában, de bizonyosan kevesebben bocskorban s mezítláb. Nem kétséges, hogy melyik a helyesebb s a kedvezőbb, bár az a vélemény is hallható néha, hogy mindez természetellenes, járjunk mezítláb, vagy legfeljebb fasaruban. Helyese-e ez vagy sem, ne vitázzunk most, mert hiszen sem Bata, sem a cipésmester, sem a gép senkit nem fog megakadályozni abban, hogy elvi alapon járjon mezítláb, ha akar. Az viszont természetes, hogy vannak olyan ritka esetek, ahol az egyéni, a kézimunka pótolhatatlan. Ilyen pl. a fenti példában a nyomorék lábakra való ortopédcipő. Sajnos, azonban épp amiatt, hogy ezen a téren a gép áldásai nem érvényesülnek általánosan, az ortopédcipőt igénylők tekintélyes része mezítláb vagy rongyokban jár, pedig azok részére a legortodoxabb természetes életet hirdetők szerint is indokolt a cipő.

Az «egyéni», a kézimunka visszaszorulásán tehát nincs miért siránkoznunk, ahol szükséges és pótolhatatlan, ott úgyszólván megmarad, így pl. a műipar vagy iparművészet, a női kézimunka stb. szinte újjászületik a «gépkorszakban» s luxusból közszükségleti

cikké lett. Hogy ízlésben vannak hibák, az természetesen nem a gép hibája, annál kevésbé, mert nem is gép termeli ezeket. Miért nem ebbe az irányba terelődik az «egyéni munka vágya», ahelyett, hogy igyekszünk visszaterelni a kézműipar primitív anakronizmusába. A művészet természetesen nem gépesíthető, azt viszont senki soha nem is kívánta, de még a művészetnek sem árt a gép. Ne feledjük: az orgona s a zongora is gép s Bach azzal nem lett kisebb muzsikus, hogy gépre, orgonára írt zenét. A rádiósagrammofón sem árt a zenének s ha a tömegek ízlése rossz, az még csak azt sem jelenti, hogy romlik az ízlése. Egyébként is ennek sem a művészet, de nem is a gép az oka, hanem egyedül s kizárólag a népnevelés hibái s hiányai, hiszen a jó-ízlésű zenekedvelő grammofónon is Mozartot hallgat s ha a többségnek a cigányzene kell is, arról igazán nem a grammofón tehet, az époly «gépiesen» Bartókot is játszana.

Hogy a gépmunka egyhangú és lélekölő, az tagadhatatlan, de ez sem a gép, ez a munka hibája. A munka, a testi munka s különösen a nehéz testi munka lélekölő. De vájjon melyik mégis az emberibb: 12—16 óra hosszat «patriarchalisan» görnyedni a szövőszék mellett (ami különben szintén gép, csak éppen primitív és rossz gép), vagy 8 óra hosszat ellenőrizni a mechanikus szövőgépet? És mi a lélekölőbb: lakatosműhelyben változatos tárgyakat ugyan, de egyformán reszelni 12—16 óra hosszat, avagy futószalagon 8 órán át ugyanazt a munkamozdulatot végezni? Hogy ez is lélekölő, azt nem tagadja senki sem, de a megoldás nem a gép elpusztítása, hanem csakis a még rövidebb munkaidő, azaz még több gép!

Hogy a gépi munkából hiányzik a «munka öröme», az lehet, de miért lenne több öröme munkájában egy cipészsegédnek, mint egy cipőgyári gépmunkásnak? A mesternél, a vállalkozónál kétségtelenül megvan a «munka öröme», a más munkáján érzett öröm, öröm azon, hogy a készárut többért lehet eladni, mint amennyibe az anyag s a munkabér került. A munka különben nem is öröm s nem is nemesít. Ezt már csak azok hirdetik, akik nem dolgoznak vagy csak keveset s könnyűt, esetleg akik szórakozásból «művelik kertjüket». Akit azonban nyom a munka terhe, az nem érzi annak örömét.

A munka természetesen szükséges, igazi, sőt egyedüli érték

is lehet, nélküle nincsen sem közösség, sem civilizáció, talán emberi élet sem. Megbecsülni való tehát nemcsak a munkás, hanem a munka is, sőt ez talán kívánatos is lehet, bár lehet, hogy csak az ellenértéke miatt. De öröm? Ezt még az úgynevezett «munkaállam» s hívei sem hiszik el. Az úgynevezett munkaállam ugyanis — bár igyekszik némi mítoszt szőni a munka, de inkább a termelés köré — valójában a munkát, a testi munkát büntetésül alkalmazza. A múlt század büntetőintézkései helyett ugyanis ma már megszületett a büntető munkatábor, ahol a büntetés legfőbb eszköze a munka. Még hozzá nem is a «lélekölő» gépi munka, hanem a legtermészetesebb s mindenféle gépellenség szemében a legkívánatosabb ősi kézi-, sőt földmunka. Hogy lehet azzal büntetni, ami öröm? A valóságban éppen az az állam, amelyre az úgynevezett «munkaállam» hívei olyan gyakran szeretnek hivatkozni, hatalmas gépi erőt állított szolgálatába. Minden termelőmunkát igyekszik gépesíteni annyira, hogy pl. a német parasztgazdaságok viszonylagos gépi ereje nagyobb, mint a legjobb magyar nagybirtoké, az iparban pedig ritka kivétel a kézműipari termelés, minden gépesítve van, különösen a hadsereg. Hogy ez helyes-e, avagy sem, az most nem kérdés, de a munkaállam, vagy éppen a «vissza a faluba» híveinek erre hivatkozni a legtisztább hipokrizis, miként az egész mozgalom az! A gép munkát takarít meg, leveszi a nehéz testi munka terhet az ember vállairól. A 20 tonnát felemelő s tovaszállító gőzdaru napi munkája legalább 400 rabszolga munkájával ér fel, a hajógépé pedig talán még több gályarabéval vagy hajóvontatóéval. A primitív empirizmus s a kegyes hipokrizis egyaránt azzal felel erre, hogy a gép ezzel a munkanélküliség okozója. Az állítás első pillanatra tényleg csábító, mégsem állja meg a helyét. A gép ugyanis új munkahelyet teremt, a gépet elő is kell állítani, gondozni kell stb. Azonkívül a gép olcsóbban termel s így emeli a fogyasztást is. Nem tudom, végzett-e valaki számítást arra vonatkozólag, hogy pl. kézi szövés-fonással a lakosság hány százalékának kellene foglalkoznia pl. Angliában vagy Németországban ahhoz, hogy előállítsa a legutóbbi békeév textilteljesítését s a lakosság hányszorosára lenne szükség ahhoz, hogy kézimunkával állítsa elő az összes elfogyasztott javakat. Márpedig a fogyasztás nagyságát igazán senki sem kifogásolhatja, elég alacsony az

anélkül is. Ehelyett inkább olyanokat állítanak, hogy ma több munkát kell fordítani pl. textilárak ellenértékére, mint a «régii jó világban», amikor otthon szöttek-fontak. Ezen ma már nem is csodálkozunk, legfeljebb azon, hogy olyanok is vannak, akik ezt elhiszik.

Hogy a gépi termelés s a fogyasztás között az egyensúly időlegesen megbomolhatik, az érthető. Így pl. egy bizonyos zárt-nak feltételezett terület cipőfogyasztását mondjuk 10.000 dolgozó (nem vállalkozó) cipész iparos állítja elő. A gép ugyanazt a cipő-mennyiséget pl. 3000 munkással állítja elő, így 7000 munkás munkanélkülivé válik. Közben azonban a cipő ára olcsóbb lesz, így a szükséglet két, sőt háromszorosára emelkedik, mert mind többen tudnak cipőt venni s így 6, majd 9 ezer munkásra van szükség az új gépek mellé. A többi is lassan elhelyezkedik részben a megnövekedett cipőkereskedelemben s a javítóiparban, részint pedig azáltal, hogy a kézműipar «patriarchális» 12—16 órai munkaideje a gyárban 8 órára csökken. Ehhez azonban természetesen idő kell s közben a munkanélküliség ebben a szakmában átmenetileg emelkedik, de ugyanakkor a gépiparban csökken. Természetesen ezt a folyamatot sok minden tényező is befolyásolhatja, gazdasági-hitelválság, infláció, háború, külső verseny stb., de nagyjából helytálló.

Ha pedig a munkanélküliség mindezek ellenére is emelkedik, az is természetes mindaddig, amíg a gép tulajdon, tőke s működését rideg tulajdoni szempontok vezetik. A gép azonban arra is képes, hogy ugyanazt a terménymennyiséget kevesebb idő alatt állítsa elő, azaz kevesebb idő alatt több értéket állítson elő kevesebb emberi munkával, ennek következtében tehát lehetséges lenne kevesebb munkáért fizetni ugyanannyi bért, mint ma. Ennek azonban ma még nemcsak a tulajdon az akadálya, hanem az is, hogy a világ átlagos fogyasztása olyan végtelenül kicsi, hogy a gépek millióira volna szükség ahhoz, hogy a világ átlagos fogyasztása elérje pl. az Amerikai Egyesült Államok fogyasztási átlagát, az pedig még mindig messze elmarad az amerikai közép-osztály fogyasztási átlagától. A munkanélküliségnek azonban semmiképen sem a gép az oka, hanem több más között legfeljebb csak a tulajdonosa.

A gép az emberi szellem alkotása, az ember rabszolgája.

Engedelmes és hűséges rabszolga s méghozzá olyan, hogy nincs és nem is lehet Spartacusa! Nem lehet vele kegyetlenkedni sem, ha belerúgunk, legfeljebb tönkremegy a gép, de nem fáj neki, legfeljebb nekünk. S emiatt a rabszolga miatt az emberi szellemnek sem kell szégyenkeznie, nem kell ugyanis embertársunk szabadságát elvenni s emberi méltóságát megcsúfolni azért, hogy rendelkezessünk vele. A modern rabszolgát, a gépet az emberi szellem s munka korlátlanul előállíthatja anyagból és semmi akadálya sincsen annak, hogy mindenkinek bőven álljon rendelkezésére. Ennek a bizarr ténynek a jelentőségét ma még nehéz lemérni, még a lehetőségeit sem látjuk tisztán, de talán nem is akarjuk. Pedig érdemes lenne gondolkozni rajta, hiszen az ókorban annyira megcsodált római civilizációt néhány ezer ember hordozta s néhány ezer ember élvezte azon az áron, hogy sok százezer ember lélek nélküli termelőeszközzé, géppé, rabszolgává süllyedt, olyan lényé, akitől a filozófia atyja a lelket is megtagadta.

Ma ellenben az erőgépek termékei, a villany, a gáz, egyéb motorikus erő segítségével egy átlagos budapesti polgárnak legalább egy rabszolga energiája állott rendelkezésére csak személyes használatára, a közlekedés, a fogyasztási javak stb., szintén számos rabszolga energiájának felelnek meg, a könyv, az újság ilyen szempontból egyenesen felmérhetetlen. Van olyan — igaz, hogy nem pontosan ellenőrzött — számítás is, amely szerint egy átlagos amerikai polgárra 15 rabszolga munkaeje esik gépekben. Ha a fentieket átgondoljuk, úgy ez nemcsak valószínű, hanem bizonyára még több is, de annak sincsen semmi akadálya, hogy fejenkint akár 50-et is szolgálatba állítsunk, illetve előállítsunk. S mindezt — hangsúlyozzuk — úgy, hogy egy embert sem kell szabadságától s méltóságától megfosztani. A fejenkinti 15 rabszolga pedig talán több mint a nagy rabszolgatartó Róma egész rabszolgaereje. Ez ugyanis 100.000 szabad rómainra (30—40 ezer családfőre) 1.5 millió rabszolgát jelentene, márpedig bizonyos az, hogy egy átlagos amerikai munkás élete kényelmesebb s emberibb, mint egy átlagos szabad római polgáré, sőt mint egy feudális várúrú, aki ezrek élete felett rendelkezett.

A milliók egy miatt ebben a primitív s barbár formában

megszűnt tehát s ha új alakban az állami totalitás örve alatt vagy a gazdasági életben él még, ha ez utóbbiban szelidebb kiadásban is, annak ismét csak nem a gép az oka, sem az azt megteremtő emberi szellem, hanem többek között inkább az is, hogy ez a rendszer többezeréves múltra tekinthet vissza s sokan még elképzelni sem tudnának mást, de meg az is, hogy a közösség vezetése azok kezében van, akiknek ez az érdekük.

A gép tehát az ember alkotása, rabszolgája. Szeretni lehet tehát, de nem lehet tisztelet s imádat tárgya. Hogy mégis van egy bizonyos gépmítosz és gépimádat, ez az alacsony, átlagos szellemi szintet bizonyítja, de azt is, hogy a gép tulajdonosainak is érdekük mítoszt szőni a gép köré. Az sem vall magas értelmi átlagra, hogy nem a gép tervezője, hanem kezelője, az úgynevezett «soförtípus» lett a modern ideál, a tömegek ideálja, bizonyára azért, mert keveréke a «szakember»-nek s a «sportember»-nek is.

Ezt az ideált kezdi magáévá tenni a népoktatás is. A testnevelés, a sport mindjobban előtérbe nyomul, újabban a munkaszolgálat is, a kötelező testi munka, ugyanaz, amit büntetésre is használnak. A mai ember a kötelező népoktatás egész ideje alatt a társadalomról, annak életéről s törvényeiről majdnem semmi ismeretet sem szerez, a gazdasági életéről talán még kevesebbet, a gépekről sem sokat, mindezek összefüggéséről pedig még a főiskolára kerülők sem tudnak semmit sem. Nagyobb baj ennél, hogy gondolkozni sem tanulnak meg, engedelmeskedni annál inkább, de ezt is csak kényszerből s szokásból, mert az kényelmesebb, nem kell rajta gondolkozni sem. Tekintélytiszteletet is tanulnak, de azt már nem tanítják, hogyan tegyen különbséget igazi és áltelintélyek között, legfeljebb csak arra ügyelnek, hogy tanítójukat tekintélynek tartsák. Ez persze nem kifogásolható, bár csak azt eredményezi, hogy a tornatanár nagyobb tekintély lesz mint a magyar nyelv vagy a fizika tanára, mert az nem sportember is. Rekordokról az iskolában is többet hall, mint pl. Voltaire-ről avagy Széchenyiről. Így a mai «átlagos műveltségű ember» is a «zseniális sofőr» Lindbergh nevét biztosan ismeri, mert kiváló sportteljesítményt végzett, de Wrightról s Bleriotról azt sem tudja, hogy azok is repültek, a repülés magyar úttörőiről s mártírjairól pedig nem tud semmit, azok nem voltak «ered-

ményesek». A gépek közül is inkább csak azokat ismeri, amelyek sportteljesítményekkel állanak összefüggésben, ilyen az autó, a repülő, a motorcsónak, de a finom és szellemes szerszámgépet, a szedőgépet például hírből sem ismeri, az nem sportszerű. De még az autóval kapcsolatban is nem az emberi szellemnek az autó megkonstruálásáért vívott harcát ismeri, hanem legfeljebb az autóvezetők igyekezetét a sportteljesítményekért.

Csodálható-e, ha a primitívvé és egyoldalúvá nevelt lelkek egyoldalúan s főleg primitíven reagálnak a gépre, animista vagy empirista naivitással s nem tudják meglátni a társadalom, az ember s a gép viszonyát s összefüggéseit, annál kevésbbé, mert külön sem ismerik egyiket sem.

De erről nem a gép s a gépi civilizáció tehet, még csak nem is a demokrácia vagy a népoktatás. Az ok nem lehet más, mint ezek hibái és hiányai. Ezek a hibák megszűnnek ugyan, ha a demokráciát s a népoktatást megszüntetjük, de nem valószínű mégsem, hogy célt érünk azzal, hogy visszamegyünk akár a «faluba», akár a céhekhez, akár a kézi iparhoz.

Borbély Mihály.

A SZABADULT RABOK VISSZAVEZETÉSE A TÁRSADALOMBA.

A büntetőjog tudományának fényes elméleti kidolgozottsága egyáltalában nem jelenti azt, hogy itt már nincsenek is megoldandó kérdések. A társadalom életének szociológiai szemlélete ellenkezőleg azt látszik bizonyítani, hogy még nagyon sok és komoly feladat vár rendezésre. Ez nem azért van így, mert a tudomány kulcsai rossz kezekre vannak bízva, hogy az ismereteket kisajátították szűkebb rétegek vagy külön érdekek, végül hogy nagyobb tömegek ez ismeretekhez nem tudnak hozzájutni. Az igazi oka ennek a látszólagos ellentétnek az, hogy a megoldandó kérdések csak bizonyos egymásutánban bukkannak fel az idők mélyéből és megnyugtató megoldásukat is csak az idők teljessége hozza meg, vagy ahogy ezt régebben mondták: a fejlődés általános iránya. A büntetőjognál a helyzet az, hogy az anyagi és alaki büntetőjog mellett a harmadik tagozat, a végrehajtás még nincs kellően kimunkálva és így a végrehajtással összefüggő kérdések helyes megoldásának sincs meg az elvileg biztosított alapja, amit a büntetési rendszer és végrehajtási reform irodalma egyaránt bizonyít. Márpedig a büntetési rendszer és a végrehajtás kérdéseinek elvi tisztázottsága nélkül a büntetés társadalmi célja nem biztosítható kellőképp.

A büntetés társadalmi céljának a meghatározásánál elégedjünk meg a «punitur, quia peccatum est et ut ne peccetur» közvetítő képlettel. A megtorlás és a megelőzés örök elemei a büntetésnek, mint a bűnözés folytán előálló társadalmi visszahatásnak. A büntetőjog történelme azt mutatja, hogy a büntetési rendszer hasznavehetősége nem ez elemek egyikének túlsúlyán fordul meg, hanem helyes arány szerinti alkalmazásukon.

A társadalom életének egyik kétségtelen ténye, hogy a közösségi életet biztosító és kiformaló szabályok mindig és min-

denütt csak bizonyos fokig találnak követésre. E fokozat megállapításánál és értékelésénél az ú. n. bűnügyi statisztika eszközei lehetnek segítségünkre.

Olyan társadalmakat, ahol az emberek tökéletesen követik a közösségi normákat, sehol és soha nem találhatunk. A tökéletes norma-követés egész elgondolása a mechanikus társadalom-szemlélet folyománya és mint ilyen az utópiák birodalmába tartozik. Jó szociálpolitika, a gazdasági, szellemi-erkölcsi és politikai javak igazságos elosztását biztosító törvények mellett a törvényeknek szívesen engedelmessé válnak, kevés kényszerre lesz szüksége az államnak és a szabályozás jogosultságát alig merik kétségbevonni. Ez a szabályszerűség az egészséges társadalmat jellemzi, míg a beteg, vagy ha úgy tetszik, bűnös közületekben rengeteg kényszer dacára sem tartják be a parancsokat, és jogosultságukat jóformán mindenki kétségbevonja, sőt tagadja is.

Induljunk ki a szabályos, egészséges társadalomból. Itt is vannak szociális elemek, amelyek nehezen illeszkednek bele a szabályszerűségbe, a rendbe, de tevélegesen nem támadnak ellene. Ezt a réteget jelen fejtegetéseim során bizvást figyelmen kívül hagyhatjuk. Itt most csak a társadalmi rend ellen tevélegesen támadókkal foglalkozunk, akik büntetésük kiállása után a bűnözés tartalékhadát szaporítják és bármelyik pillanatban újra megkezdhetik támadásaikat a szabályozott rend ellen. A legegészségesebb társadalomban is van ilyen bűnöző, illetőleg büntetett réteg, amelynek igen különböző lehet az összetétele az illető társadalom jellegzetessége szerint. A társadalom egészségének jele, hogyha ez a réteg annyira vékony, szakadozott, szervezetlen és tehát erőtlenséggel, hogy a társadalom egészségéhez képest komoly veszedelmet nem jelent.

Rendkívüli események, háború s a nyomukban járó politikai, erkölcsi és gazdasági válságok a bűnözésre rendkívül nagy befolyást gyakorolnak, míg az uralkodó kriminálpolitikai irány szigora vagy enyhésége magábanvéve alig befolyásolja a bűnözést. Ezek a sajtószerű törvényszerűségek és társadalomtudományi magyarázatuk kiesnek mai fejtegetéseink köréből, mert nem a bűnözéssel, a bűnözőkkel, hanem a bűnözőkkel óhajunk foglalkozni.

A feladat lényege a szabadult rabok közül kiválasztani

azokat, akik megjavultak a büntetés-kiállítás tartama alatt. Ezeket szabálykövetési készségükben meg kell erősíteni és a társadalmi szervezetbe vissza kell vezetni. A tudományban (és hivatalosan is) ezt a tevékenységet utógondozásnak szokás nevezni. Azt hiszem társadalomtudományi szempontból sem lesz egészen érdektelen, ha ennek a reszocializáló utógondozásnak a mibenlétét, eljárási módjait és gyakorlati lehetőségeit közelebbről szemügyre vesszük.

Tágabb értelemben a rehabilitáció társadalmi vonatkozásai is ide tartoznának, vagyis a büntetettségek szégyenfeltjának a letörlése is tárgyalandó volna. Kétségtelen, hogy a társadalomba való visszavezetésnek igen hatásos módja az, hogy a büntető ítélethez fűződő jogkövetkezményeket korlátozni tudjuk vagy egyenesen meg is szüntetni. A rehabilitáció, amely külsőleg a kegyelmi joghoz áll közel, az 1940: XXXVII. t.-c. által történt valósulása szerint annyira más szemléletből indul ki, annyira más módszerekkel dolgozik, hogy inkább az utógondozás utolsó állomása gyanánt fogható fel, amikor a szabadult rab már beleilleszkedett a társadalomba, úgyhogy további utógondozásra szüksége nincs.

Egy tekintetben nem tekinthető a rehabilitáció az utógondozás utolsó állomásának. Ez a rehabilitációnak a bűnügyi nyilvántartóval való összefüggése. A nyilvántartás rendszerének mai tökéletessége folytán tiszta erkölcsi bizonyítványt senki sem kaphat, akinek bármilyen csekély priusza van. Erkölcsi bizonyítvány nélkül viszont szinte lehetetlen állandó tisztességes keresethez jutni. A bűnügyi nyilvántartás szelíd papírlapjainak absztrakt ereje nagyobb, mint a középkori megbélyegző tüzesvasé. Épp ezért felvetődött, mégpedig a szabadultak utógondozásával és a visszaesés alkalmas leküzdési módjával kapcsolatban az az elgondolás, hogy első ízben fogházzal vagy pénzbüntetéssel sújtott egyén jogerős büntetése a bűnügyi nyilvántartásban külön megjelöltessék avégből, hogy a bíróság és az ügyészség ugyan kaphasson erről újabb eljárás során értesítést, de a rendőrség által kiállítandó erkölcsi bizonyítványban ennek ne legyen nyoma. Ha a bűnügyi nyilvántartóba befut a második jogerős ítélet, a külön megjelölést törlik. Három hónapnál rövidebb fogházbüntetés esetén öt évig, egyébként tíz évig csak a bíróság,

ügyészség és állami főhatóságok kapnának értesítést, húsz év elteltével pedig a látens feljegyzés teljesen törlendő. A látens bűnügyi nyilvántartás felfedésének tilalma a magánnyomozókat és hiteltudósítókat is kötné, nehogy a hivatali titoktartás megkerülésével meghiúsítsák ennek a tilalomnak a célját. A látens módon nyilvántartott büntetésről az elítélt maga sem tartoznék számot adni és a munkaadó lényeges körülmény tekintetében történt megtévesztés címén a munkaviszonyt ilyen elhallgatás esetében nem lenne jogos felbontani az általános magánjog idevágó rendelkezése alapján. A látens nyilvántartás elrendelésére a szabadulókkal foglalkozó szerv vezetője lenne jogosult. A letartóztatási intézet vezetője a szabaduláskor, a bíróság bizalmas úton az ítélelhozatalakor nyilvánítana véleményét e kérdés tekintetében. A kötelező munka- vagy cselédkönyvben a büntetés-végrehajtás folytán előállott hézagot természetesen még ez a rendszer sem tudná eltüntetni, holott ennek a munkábaállásnál nagy jelentősége van.

Amikor a szabadelvű emberbarátoknak sikerült a középkorból reánk maradt szigorú büntetőjogi rendszert megdönteni és helyébe tették a maguk elgondolásait: a szabadságvesztést valami egyetemesen csodás hatású büntetésnek képzelték. A szabadelvűség immár betöltötte történelmi hivatását és most új erők munkálkodnak egy merőben más állami, társadalmi és gazdasági rend kiépítésén. A régi, ú. n. klasszikus kriminálpolitika is felszámol. A kitűzött feladat megoldásánál erre is figyelemmel kell lennünk.

Kétségtelen, hogy a szabadságvesztésbüntetésnél nem a letartóztatási intézetben eltöltött idő a leglényegesebb. Az «élet-fogytiglani» is csak fikció. Elenyészően kevés kivételtől eltekintve, minden bűnöző egyszer visszakerül a szabad életbe. Ezzel egyéni sorsának új felvonása kezdődik, amely a közösség szempontjából egyáltalában nem közömbös. Amikor a bűnözőt elnyeli a börtön, ez a társadalomnak csak időleges vérvesztése, egy nemleges valami; a visszatérés ellenben erősen tevőleges tény. Aki szabadul és kopogtat a dolgozó társadalom ajtaján, az keresztülment a mai büntetésvégrehajtási rendszer megszabta eljárásokon. Hogy vezekelt-e valóban és hogy megváltott lélekkel folytatja-e életét, nem tudjuk. De hogy amióta

szabadságvesztés büntetés van, a szabadult gazdaságilag, de főleg emberileg hátrányosabb helyzetbe kerül, mint az, akit ilyen «baleset» soha nem ért, az egészen kétségtelen.

Nem óhajtunk a mai büntetési és büntetésvégrehajtási rendszer bírálatába bocsátkozni. Azt a kérdést, hogy szükséges-e a büntetőjog anyagi és alaki része mellett egy harmadik alapvető kegyelmi és egy negyedik tagozat (t. i. a külön büntetés végrehajtási kódex) is, éppen csak hogy érintem. Ez a kódex u. i. az összes végrehajtási kérdéseket egységes elgondolások szerint oldaná meg és mint komolyigényű jogalkotás ráterelné a figyelmet erre a területre is, alkalmat adva az összes idevágó kérdések nyilvános megvitatására. E különálló jogpolitikai kérdésrészletekbe itt nem mehetünk bele. Elégedjünk meg azzal, hogy a büntetések végrehajtási módja adva van és adva van a fennálló szabályozás szerint büntetett réteg, amelynek a szabadulása egyáltalában nem közömbös tény és biztoskezü állami beavatkozást igényel. Ennek a csökkentértékű rétegnek élete válságos szakában való megsegítése nem az emberséges szánalom kérdése csupán, hanem a társadalmi felelősségérzeté, a helyes szociálpolitikáé, illetőleg a helyes kriminálpolitikai belátásé.

Az egyre kollektívabb életformák az egyes jogkörét folytonosan szűkítik s mind több kényszerűséget visznek abba bele. De ettől egészen függetlenül, a letartóztatási intézet jelenti mégis csak minden körülmények között a társadalmi kényszer felsőfokát. Viszont éppen túlnyomó részben csökkent akaraterőjű és elhomályosult értelmű emberek kerülnek ilyen helyzetbe, vagyis elesettek, akiknek akkor, amikor a reájuk nehezedett kényszer megszűnik és szabad életformákban kell újból elhelyezkedniük, segítségére kell sietni.

A letartóztatási intézetben minden bűnöző leküzdhetetlen vágyat érez a szabadság után. A szabadság nem délibáb, hanem nagyon is kemény valóság akkor, amidőn a büntetés tartamának lefolyása azt önműködőleg meghozza a fogoly számára. A nagyobb probléma a szabadság megtartása, igazi meghódítása. A szabadultság első mámorát csakhamar keserves kiábrándulás követi. Az élet összes lehetőségei csábítanak, de mindegyiknek megvan a maga ára, anyagi oldala és azt csak szívósan

kitartó munkával lehet előteremteni. Ez a feszültség sokáig nem viselhető el és rendszerint csüggedésben végződik, kétségbeesésben, amelyben igen erős visszaesési indíték foglaltatik. Az első büntetés elszenvedésével az erkölcsi defloreálás egy fajtája áll elő, bizonyos gátlások örök időkre megszűnnek. A hajlamok kísértését esetleg fokozza a régi környezetbe való visszatérés. A bűnözés tartalékosa igen könnyen kapható új bűnökre. Ebbe a kóros folyamatba nyúl bele a reszocializálás, vagy ha úgy tetszik, az utógondozás.

A feladatok mibenléte és sorrendje itt a következő. Amikor a szabadulás napja közeleg, akkor már tudnia kell valakinek, egy erre hivatott szervnek, hogy a szabaduló családja, hozzátartozói hajlandók-e visszafogadni az eltévelyedettet, minő érzésekkel fogadják vissza a szabadulót és ő maga is minő érzésekkel néz eléje ennek a viszontlátásnak. De tudnivaló az is, hogy a szabaduló maga minő életfenntartási módra gondol. Van-e vagyona, birtoka, esetleg üzlete, van-e valami előképzettsége, kis tartaléktökéje? A szabadulónak elsősorban megfelelő ruházatra van szüksége, vasúti jegyre, hogy végleges és saját maga által választott vagy számára kijelölt tartózkodási helyére mehessen, és végül némi költőpénzre. Azután jön a szállás, illetőleg lakás gondja és a munkábaállás kérdése. A család valószínűleg eladósodott és lerongyolódott. Tartoznak házbérrel, fűszeresnél és egyéb üzletekben, holmijuk zálogban. Tehát törleszteni kellene mindenhol, lakást, műhelyt kellene bérelni, anyagot és szerszámokat vásárolni, hogy megindulhasson a rendes élet. Itt jön az első nehézség. Elképesztő dolog, hogy különösen a huzamosabb időn át volt rab, aki esetleg tekintélyes értékű munkamennyiséget végzett a letartóztatási intézetben, szabadulásakor olyan nevetséges összeget kap kézhez, amelyet napok alatt felél és rövid időn belül a teljes nincstelenségbe süllyedve, ismét vagy az éhenhalás vagy az újabb bűnözés között kell szükségkép választania.

Az önmagát jóformán fenntartó letartóztatási intézet lehet szép pénzügyi elgondolás, de erről egyszersmindenkorra le kell mondani. Ha nem is kaphatja meg munkájának teljesen ellenértékét a rab, de csonkítatlanul olyan összeget kell kapnia távozásakor, amely munkateljesítményével mégis csak vala-

melyest arányban áll. Tapasztalat szerint a nagyobb összeget sohasem látott vagy kezelt ember annak igazi értékével nincs tisztában és így hajlamos annak eltékozlására. Ezért itt megint egy erre hivatott szervre kell gondolni. A pénz bizalmas kezelése az a kiindulás, amelyhez e szerv többi teendőjét hozzá lehetne kapcsolni. Ezek a teendők: a családi kapcsolatok fenntartása és ápolása a fogság alatt, a szabadulás idejére anyagi alaphoz hozzásegítés és munkaközvetítés. A szabadult számára elsősorban szállást, illetőleg lakást kell biztosítani, műhelyt, munkaeszközöket, anyagokat kell beszerezni, fel kell ruházkodni, a családnak a letartóztatás alatt megromlott anyagi helyzetét kell rendezni. Így tehát a szabaduló kezébe nagyobb összeg nem jut, de főleg nem jut egyszerre. Egy erre hivatott állami szervnek a felállításával a régimódi, karitatív rabsegélyezés megszűnik. Lehet, hogy ez a megoldás bizonyos anyagi terheket jelent az állam számára, de ennek a tehernek vállalása elkerülhetetlen, mert itt egy világosan felismert társadalmi bajnak a helyes orvoslási módjáról van szó. De meg az állam nem takarékoságra van hivatva, hanem észszerű költsékezésre. A teher egyébként is csak látszólagos, mert a veszedelmes visszaesés csökkenése és a társadalombiztonság fokozása olyan ellenértékek, amelyek révén az ide befektetett összegek visszatérülnek.

A már jelzett feladatok elvégzésére hivatott utógondozási szerv elsősorban külön fejlett tapintatot igénylő sajátos közigazgatási teendőket lát el. Ez az igazgatás kellő irányítás mellett idővel a rabok szociális gondozásához szükséges adatok és ismeretek birtokában a kriminalitás elleni küzdelem egészen új és ma csak a szociológia által sejtett lehetőségeinek az útját fogja egyengetni. Az e szerv által szerzett ismeretek és adatok gyűjtése és szociológiai feldolgozása annál szükségesebb lesz, mert ma még erre a szociális gondozómunkára nincsen általánosan érvényes és kipróbált módszer. Így például amikor a szabaduló visszakérül családi közösségébe és ez folyton gyűlölködő módon hánytorgatja előtte büntetett mivoltát, ez a reszocializálásnak igen nagy akadálya lehet. Hogy az utógondozási szerv miképp fogja majd kellőképp felvilágosítani a családot, hogy a szabaduló megbűnhődött, tehát legokosabb neki alkalmat adni a beillesz-

kedésre és ezt a folyamatot nem szabad megzavarni szemrehányásokkal, arra ma még nincs bevált módszer. Arra sincs biztos eljárás, hogy mikép kell úgy a munkaadó, mint a munkástársak részéről a szabadulttal szemben megnyilvánuló és nem is alaptalan társadalmi bizalmatlanságot a munkaközvetítés során eredményesen eloszlatni.

Azt hiszem, ezek után nem lesz talán egészen érdektelen, ha nem utánzás, de szemlélet és okulás céljából bemutatom, hogy a hazaiaknál általában fejlettebb német társadalmi viszonyok közt mikép vélekedtek erről a kérdéstről 1928-ban,¹ amikor még az «enyhe» büntetőjogpolitikai irányzat uralkodott és mikép 1938-ban,² amikor már a «szigorú» irány kerekedett felül. Ezek összevetéséből azt látjuk, hogy mindkét korszak gyakorlati és elméleti emberei lényegében egyező eredményekre jutottak el és jóformán csak a megszervezés részleteinél vannak eltérések. Ez a körülmény amellet szól, hogy olyan kérdés kopogtat az illetékes ajtókon megoldás végett, amelynél nem az a lényeges, hogy milyen részletek mellet döntünk. Fontos, hogy a kérdést feltesszük egyáltalában és napirendre tűzzük a megoldását, figyelembe véve, hogy mi *van* e téren nálunk és mily *lehetőségek* adódnak ebből számunkra.

A német viszonyok megítélésénél abból kell kiindulnunk, hogy 1933 előtt az igazságügy nem volt a birodalomban egységes. A büntetés-végrehajtás egységesítése érdekében, a partikularizmus ellensúlyozására jöttek létre valamiféle *modus vivendi*-ként az 1879-es ú. n. «Bundesratgrundsätze», majd az 1897-es «Reichsrätliche Vollstreckungsgrundsätze» és az 1923-as «Alapelvek» (Grundsätze für den Vollzug von Freiheitsstrafen vom 7. Juni 1923), utóbbiak bizonyos, 1934-ben eszközölt változtatásokkal ma is érvényben vannak. 1927-ben készült el az «Amtlicher Entwurf eines Strafvollzugsgesetzes», amelyhez kitűnő indokolást is fűztek. Ebben az 1927-es javaslatban, összhangban az

¹ V. ö. dr. Kürt Loewenstein, Die Gestaltung der Fürsorge für entlassene Strafgefangene, Breslau, 1928. — Strafrechtliche Abhandlungen, 240. füzet.

² V. ö. dr. Gustav Elmers, Gegenwartsprobleme der Betreuung von Straftlassenen, Breslau-Neukirch, 1938. Strafrechtliche Abhandlungen, 392. füzet.

1925-ös német büntetőtörvénykönyvi javaslattal már az utógondozás is bizonyos törvényi szabályozást nyert volna. Itt közelebbről nem részletezhető okoknál fogva, sajnos, ebből a javaslatból nem lett törvény az utógondozás rendezésének mérhetetlen kárára. Kétségtelen ugyanis, hogy egy külön büntetés-végrehajtási kódex megszabadítja a büntetőtörvénykönyvet és a bűnvádi eljárási jogot sok felesleges anyagtól, a szabadságvesztést töltő egyén jogi helyzetét szabatosítja, kiemeli a végrehajtást a másodrendűség homályából és végül határozott és modern büntetéspolitikai irányelvek érvényre-jutásának kedvez.

A végrehajtási külön kódex ezek szerint az a jogi keret, amelyben az utógondozás, mint a helyes végrehajtás szükségképi követelménye és észszerű betetőzése szabályozást nyerhet. Egy ilyen kódex nemcsak az első lépést jelenti egy hármas tagozódású büntetőjog felé (1. büntetőtörvénykönyv, 2. bűnvádi eljárásjog és végül 3. végrehajtás). Ebben a felépítésben nem lehet elhanyagolni a végrehajtási tagozatot, amiért óriási propaganda-értékű az utógondozás eszméjének valószínűsítése szempontjából. A végrehajtási kódex, illetőleg a hármas tagozódású büntetőjog nem tudománytani vitakérdés csupán, hanem nagy gyakorlati jelentősége is van.

Ahogy a magánjog mindenkori állapota, jellegzetessége és helyzete a perjog felől ítélhető meg a leghelyesebben, egy büntetőjogi rendszer kriminálpolitikai értéke és jósága is csak érvényesülési síkja: a büntetés-végrehajtás eredményei felől ítélhető meg teljesen. Viszont a végrehajtásnak a betetőzése és próbája éppen az utógondozás.

Egy külön végrehajtási kódex, amely a büntetés fő céljául ünnepélyesen is a szabadult rab reszocializálását jelöli meg, a megtorlás és a társadalom-biztonság gondolatát csak az elkerülhetetlen esetekben érvényesíti, az egyes büntetési nemeket pedig a reszocializálás eszközeiként is kimunkálja, feltétlenül jobban kedvez modern büntetőpolitikai irányelvek érvényre-jutásának, mint a büntetőtörvénykönyvbe és a bűnvádi eljárási jogba beledolgozott végrehajtási szabályok.

Az 1914—1918-as világháború és az azt követő gazdasági leromlás alatt a szabadultak utógondozásának nagy múltú

németországi társadalmi szervezetei jóformán elsorvadtak, így tehát az egész utógondozás államosításának és ezzel együtt központosításának a terve elég közeleső elgondolás volt. Akik viszont ezt óhajtották, azok egyszersmind a külön végrehajtási kódex mellett foglaltak állást, mert igen helyesen azonnal felismerték, hogy ez a kódex szab irányt az utógondozásnak. Az utógondozás jogi megalapozása érdekében vitatták azt is, hogy a szabadultaknak valóságos igénye van arra, hogy rajtuk segítsenek, és őket munkába állítsák, ha a szabad munkapiacra a legszorgosabb utánjárással sem sikerült elhelyezkedniük. A munkához való általános emberi jog azonban gyenge alap az utógondozás megindolásához. Ezt a jogot a nembűnözőkre nézve, akiknek az igénye mégis csak erősebb, sem lehet tökéletesen valósítani. Sokkal helyesebb a büntetés-végrehajtás *közjogi* jellegéből kiindulni, amelynek *kisugárzásakép* fogható fel az, hogy az állam szervezi meg és viszi keresztül az utógondozást. Csak az államnak van ereje hozzá, hogy a szabadulással szemben elzárkózó és az ő munkábaállításával járó kockázatot magától elhárító társadalom közepette a büntetés-végrehajtás utolsó tagozataként és a visszaesés elleni küzdelmet is szolgálva valósítsa meg az utógondozásnak a társadalom erejét meghaladó feladatát. Az utógondozás államosítása természetesen nem jelenti azt, hogy a netán meglevő egészséges társadalmi szerveket elsorvasszuk. Az államosítás csupán súlypont-áthelyezést jelent.

Ami már most a *férfi* szabadulókat illeti, a német 1928-as álláspont szerint a fogság kétségtelenül lazítja a családi kötelet, ami nehezíti a családba, illetőleg a családi környezetbe való visszatérést. Lehet, hogy, különösen eleinte, maga a szabadult is szegyei a családi életbe visszatérni. Kivándorlásról ezeknél alig lehet szó. Ellenben éppen ilyenkor megbecsülhetetlen szolgálatot tehetnek az átmeneti otthonok, amelyeknek lehet mezőgazdasági vagy ipari jellege, azok számára pedig, akik értelmiségi pályán működtek, ezek az otthonok, másoló, leíró irodákkal is egybe lehetnek kötve. A mezőgazdasági munkástelepek, amilyeneket a német társadalmi szervezetek létesítettek, kiváltkép beváltak. Hazánk mezőgazdasági jellegénél fogva ez különös figyelmet érdemel. A lényeges az, hogy az ilyen otthon

szállást ad és bizonyos, bár szűkös, kereseti lehetőséget, amely az első legválságosabb időkben megóv a visszaeséstől. Amint az utógondozás központi szerve, akként ezek az átmeneti otthonok is állandó kapcsolatot tartanak fenn a munkaközvetítéssel és védenek nekik állandó elhelyezésére törekednek. Evégből az átmeneti otthonok átképző iskoláztatást is végeznek.

A *nők* bűnözése lényeges eltéréseket mutat a férfiakéval szemben. Leggyakoribb bűncselekmény itt a magzatelhajtás, a gyermekölés és a mérgekeverés. Ezek általában sokkal nagyobb erkölcsi züllésre és jellembeli fogyatékosagra mutatnak, mint a tulajdon elleni bűncselekmények nagyobb része. A magzatelhajtásnál, gyermekölésnél még lehet szó menthető elesettségről, de már a férjgyilkos asszonynál rendszerint nagyfokú erkölcsi romlottság van jelen. A nők bűnözésénél még a prostitúcióval való szoros kapcsolat is bonyolítja a helyzetet. A prostitúció karjaiba csak a kisebb hányad kerül elesettségből, gyámoltalanságból és szegénységből, de már a nagyobbik résznél a szellemi és erkölcsi fogyatékoság is nagy szerepet játszik. E csökkent értékűeknél javulásra alig lehet gondolni. A hosszú rabságot szenvedett nőknél az utógondozás is nehéz feladat, mert ezekre a fogság alig hat javítólag. Az általuk tanult mesterségbe való visszahelyezkedés alig lehetséges, viszont a fogság alatt elsajátított foglalkozásnak keresetszerű üzésére ritkán kerül sor. A menthető anyagnál kétségtelenül nagy segítséget jelentenek az átmeneti otthonok az erkölcsi javulás irányában való megindulás tekintetében.

A prostitúcióról lévén szó, legyen szabad megemlítenem, hogy nemi erkölcs dolgában, különösen a hosszabb fogság teljes életerejükben lévő foglyoknál a nemi élet döbbenetes eltévelyedéseit termeli ki.¹ Ez a körülmény összefügg azzal, hogy még seholsem sikerült az éjjeli magánzárka rendszert a maga teljes egészében megvalósítani. Amikor annak idején a német börtönügy szakemberei ezirányú tervüket Bismarck elé terjesztették, a kancellár megdöbbenve az erre előirányzott összeg nagyságától, vörös irónjával törölte az egész ügyet a napirendről. Ez a kérdés nem tartozik szorosabb értelemben tárgyunkhoz, de mert

¹ V. ö. Karl Plättner: Eros im. Zuchthaus, Berlin, 1929.

a szabadult elferdült nemiségét magával viszi a szabadságba, az utógondozásnak ezzel is számolnia kell tevékenysége körében.

A férfi és női szabadulók közti különbségtétel már a *fiatalkorúaknál* is szükséges. A fiúknál ugyanis rendszerint elegendő, ha a városi vagy falusi származás szerint teszünk köztük különbséget és helyezük el őket, míg a lányoknál a prostitúció kényessé teszi a helyzetet és bonyolítja az utógondozás kérdését. Az iskoláztatás természetesen a fiataloknál nagyobb szerepet játszik, mint a felnőtt szabadulóknál, bár az utóbbiaknál sem szabad azt elhanyagolni. A legtöbb bűnöző kontár a maga mesterségében, ha egyáltalában tanult ilyet. A szabad élet alig ad alkalmat a fiatalok mulasztásainak pótlására. Csak a fogságban nyílik erre alkalom. Az utógondozást is szakszerű képzéssel lehet eredményesebbé tenni.

Az utógondozás abban az irányban is nagy szolgálatokat tehet, hogy állandó kapcsolatot tartva fenn a szabadulóval és így a rendes életmód egyik ismérvéről, az állandó bejelentett lakásról, illetőleg szállásról is tájékozva lévén, az ellenőrzést talán tapintatosabban oldhatja meg, mint a közrendészeti szervek, amelyeknek a munkahelyen való jelentkezése rendszerint azzal jár, hogy a szabadult, aki nagynehezen munkához jutott, munkahelyéről azonnal és irgalmatlanul elbocsájtatik.

A lehetőség szerint volt börtönügyi tisztviselő által vezetett utógondozás, illetőleg átmeneti otthon ellen mindazt fel szokták hozni, amivel általában a bürokratikus és sablonos intézkedések ellen érvelni lehet. Ennek dacára a német szakkörök többsége már 1928-ban is az állami utógondozás eszméje mellett foglalt állást. A pénzügyi elgondolás az volt, hogy a rabmunkás munkateljesítményével reális arányban álló munkajutalmak egy bizonyos csekély százalékával táplálták volna az utógondozási állami alapot, amely természetesen a szükséghez képest állandó segélyben is részesült volna. Megemlítendőnek találom, hogy a német szakkörök egészen 25%-ig mentek el a valóságos munkaértéknek munkajutalom gyanánt kiosztásánál (az olaszok 33%-ig) és ennek 10%-ára gondoltak, mint az utógondozási alaphoz való hozzájárulásra.

Az 1938-as elgondolás az utógondozást a büntetőjog általános reformjával hozza szoros kapcsolatba.

1934 óta Németországban az az irány kerekedett felül, amely javíthatatlanokkal többé nem kísérletezik. Sem a büntetés végrehajtása során, sem a büntetés végrehajtása után. A büntető-jog most újra a megtorlás alapjára helyezkedik és a népközösség védelmét célozza. Viszont a javítható elemeket nem akarja elveszíteni, hanem mint néptársakat óhajtja őket visszavezetni a népi közösségbe. Be akarja őket újra illeszteni a társadalom egészébe (Rückgliederung).

A népi elv követelménye a szabadultak közt épügy, mint a végrehajtás során, aszerint válogatni, hogy kinél van még közösségi érték és kinél nincs. Akiben van, azon segíteni kell, meg kell óvni a visszaeséstől és vissza kell vezetni a népi közösségbe. Ez a munka a büntetőjogról való általános nézetekhez kell hogy igazodjék. A büntetés végrehajtás (Strafvollzug) mellett önálló jelentőségű feladatkörre fejlődik az ú. n. «Strafentlassenwesen», vagyis a szabadultak gondozása.

Kriminálstatisztikai adatok szerint a visszaesők száma egyre nő. 1921-ben az össz-bűnözéshez képest 18.6% az arány, 1933-ban már 43.8%. Tehát a visszaesés meggátlása egyre fontosabb kriminálpolitikai feladat. E tekintetben a végrehajtás enyhesége (Weimar!) vagy szigora (mai Németország!) teljesen közömbös.

Gustav Elmers¹ döntő jelentőséget tulajdonít ennek a visszaesés elleni küzdelemnek. E küzdelem államilag megszervezett módja a «Strafentlassenwesen».

Kétségtelen, hogy a visszaesés elleni küzdelemnek óriási társadalmi jelentősége van. Ennek a felismerése új és hatalmas indíték az utógondozás államilag egységes megszervezésére.

A statisztika bizonyítja, hogy minden újabb bűncselekménnyel nő a visszaesés valószínűsége. Tehát főleg a második bűncselekmény — az első visszaesés — meggátlására kell törekedni. (További visszaesés szerzőnk szerint már majdnem kivétel nélkül menthetetlenség jele.) A legváltásosabb pont tehát az első-ízben szabadulás. (A második szabadulás után szerzőnk szerint csak kivételes esetekben van javulásra kilátás.)

¹ «Mit dem Erfolg oder Nichterfolg der Bekämpfung des Rückfalls, vor allen der Zweittat, entscheidet sich die Zukunft der gesamten Strafrechtspflege. (Idézett könyve 19. lap.)

Az államosított, illetőleg birodalmasított «szabadult-gondozás» lényege az, hogy az első ízben szabadulót nem hagyják magára, hanem a társadalmi és népi közösség felé való visszatérése útján támogatják. Az eszközök különfélék lehetnek; munkakényszer, előkészítő munkakiképzés, átképzés, átmeneti otthon stb. Valami eszköz mellett vagy az eszközök valamelyik kombinációja mellett döntenünk kell. A büntetés végrehajtásával nem érhet véget az állami beavatkozás. A szabaduló és a népközösség közötti viszonyt eleve el kell rendezni, azt nem lehet a szabad fejlődésre bízni.

A költség kérdése nem lehet döntő, mert a népi élet nagyobb egészségéről van szó, ami mindenképpen való.

Az 1938-as német rendszer három alapelve: válogatás, egyéniségkutatás és az egyéni elinduláshoz való hozzásegítés.

A szabadultak között vannak, akiknél konkrét ismérvek alapján szinte abszolút bizonyossággal előre meg lehet állapítani, hogy a népi közösség szempontjából értéktelenek, illetőleg javíthatatlanok, vagyis akiknek reszocializálását nem is érdemes az államnak megkísérelnie. (További kérdés, hogy ezekkel mi történjék, minő biztonsági intézkedést alkalmazzunk velük szemben, továbbá az is, hogy rá eresszük-e ezeket a gyanútlan társadalomra.) Ezek kifejezetten aktív antiszociális vagy gyenge akaratú aszociális elemek.

További szelektálással különválasztjuk a határozottan visszavezethető, tehát értékes elemet a kétségestől. Az első csoportnál kell aránylag a legkevesebb intézkedés. Jogi kérdés az alkalmazható kényszer elvi alapja.

A szelektálást elősegíti a szabaduló egyéniségének kutatása (személyi, gazdasági, vagyoni, hivatásbeli és társadalmi élet-körülmények megállapítása). Mindenesetre jóval a szabadulás előtt az összes körülményeknek tisztázva kell lenniök. A szabadulás után közvetlenül következő idő igen lényeges, de válságos is egyúttal. Ma a letartóztatási intézet végzi el a személyes körülmények tisztázását, de ha a szabadulók gondozása külön szervezetet kap, akkor annak kell azt megoldania. E körülmények tisztázásánál nem az ítélet alapjául szolgáló cselekmény jellege az irányadó, hanem a magatartás indokai. Nemcsak adatokat kell itt összehordani, hanem azokat értékelni kell,

valósággal szociális prognózist kell felállítani a szabadultról. Kétséges, hogy ezt a követelményt mennyire lehet megvalósítani, hiszen itt irracionális elemekkel kell dolgozni, rendszeres és tömeges megfigyelések pedig nem állanak rendelkezésre. Kísérletek ugyan folynak a visszaesést valószínűsítő tényezők hatásának kiszámítására. Tizenöt ilyen tényezőt szoktak máris megkülönböztetni és pontrendszer szerint értékelni. Fontos ebből a szempontból a «Kriminalbiologischer Dienst» megalakulása (1937).

A harmadik alapelv szerint a társadalomba visszavezetendő szabaduló szociális akarata irányadó. Ezt kell erősíteni és így kell a szabadulón segíteni. Nem a társadalom, hanem a *bűnös a felelős* és neki magának kell a szabadulás után az új élet felé elindulnia. A társadalom az ő felelősségén nem változtat és nem könnyít, Segít ugyan rajta, de nem annyira irgalomból/mint inkább célszerűségből, a népi közösség céljaira tekintettel. Ebből az elvből következik az a gyakorlat, hogy közvetlen pénzbeli segítség nincs, csak egészen kivételes esetekben. Ellenben van ruha- és élelemsegély, zálogkiváltás, munkaközvetítés, lakás- és szerszámsegély stb.

Az utógondozás államosítására irányuló törekvés lényegileg abból a megfontolásból indul ki, hogyha az állam az, amely a bűnözőt kiemeli rendes környezetéből, mert az elítélt vétett a társadalom ellen, akkor a bűnhődés után a társadalomba mint munkaközösségbe való visszahelyezés is legyen állami feladat. Büntetés és utógondozás egységes közjogi: állami cselekvőség.¹

Az 1938-as német elgondolás szerint az utógondozásnak

¹ «Der Übeltäter verstößt gegen das Strafgesetz und gegen die der Volksgemeinschaft schuldige Treupflicht. Der Staat ergreift eine Maßnahme gegen den Übeltäter. Er nimmt ihn aus der Gemeinschaft heraus, um ihn entweder dauernd fernzuhalten, oder nach einiger Zeit wieder hineinzusetzen. Der Staat regeit das Verhältnis des Betroffenen zur Gemeinschaft. Diese Kegelung kann nur als Einheit gedacht werden. Den Täter aus der Gemeinschaft herauszunehmen und ihn dann einfach zu entlassen, wäre willkürliche Zerreißen einer Einheit, ein Stehenbleiben mitten in einer Gesamtmaßnahme. Diese ist unteilbare Funktion des Staates: Hoheitsaufgabe. Rückgliederung gehört daher dem öffentlichen Recht an». L. a 2. számú jegyzetben említett munkát, 58—59. oldal.

volna egy *központi szerve* a birodalmi igazságügyminisztériumban és volnának *helyi szervei*, mondjuk törvényszéki kerületenkint, az ügyészség felügyelete alatt. A kerületi utógondozók vezetője egy megfelelő képzettséggel rendelkező börtönügyi tisztviselő volna, mellette hivatalból delegált, szükségképeni, önkéntes és berendelt tagok működnének. Az első csoportba tartoznának a letartóztatási intézetek vezetői, a törvényszék és ügyészség kirendelt tagjai, a bűnügyi rendőrség vezetője, a munkaügyi hivatal főnöke, a kereskedelmi- és iparkamarák elnöke, pártférfiak, munkaközösségek és egyházak képviselői stb. A második csoportba tartoznának tudós érdeklődők, egyesületek és szövetkezetek. A járásbíróságoknál megalkotandó kirendeltségeket és azok munkáját a törvényszéki központ irányítaná. Az utógondozás pozitív intézkedései az 1938-as német terv szerint alig különböznek az 1928-as elgondolástól és abból indulnak ki, hogy a bűnözőt ugyanaz a közhatalom segítse vissza a népi munkaközösségbe, amely onnan kiragadta, vagyis az állam. Az állam a megítélése szerint még szociális értéket képviselő és támogatásra szorult szabadultat segítse visszahelyezni. Ez *átmeneti otthonok* létesítésével mehet végbe a legkönnyebben. Ezek közül a kisebbek nem váltak be a gyakorlatban, a nagyobbak ellenben igen, mert nagyüzemszerűen lehetett őket megszervezni. A fejmunkások részére egyszerűbb másolási munkákkal foglalkozó *leíró irodák* létesítendők. Az átmeneti otthonok ki- és átképző tanítással is foglalkozhatnak. Már jóval a szabadulás előtt a szabadulók jelentkezési ívet töltenek ki az állami és egyéb munkaközvetítés számára. Ha a letartóztatást szenvedőnek üzlete van, üzeme, mezőgazdasága stb., azt letartóztatásának tartama alatt is lehetőleg fenn kell tartani, hogy a szabadulás után a szabadult oda visszatérhessen. A biztosítási jogviszonyok fenntartása is kívánatos. Van eset, amikor a régi környezetbe való visszahelyezés a legcélszerűbb, de lehet, hogy az áttelepítés a megfelelőbb. Nagy nehézséget jelent a szabadultak elhelyezésénél a büntetlen munkásság előítélete és tiltakozása a büntetett előéletű társaknak foglalkoztatása ellen. Itt törvényes rendelkezésekkel nem lehet boldogulni, és hosszú, beható és tervszerű társadalmi felvilágosító munkára van szükség. Jóelőre gondoskodni kell arról is, hogy a szaba-

dulónak szabadulásakor minden szükséges irat, okmány rendelkezésére álljon. Az idénymunkát végző vagy munkájuk tekintetében időhöz kötött szabadulóknál rendkívül fontos a szabadságvesztés kezdési időpontjának a megállapítása stb.

Ha mármost a német viszonyok tanulmányozása után a hazai állapotokat¹ vesszük szemügyre, ezek megítélésénél abból kell kiindulnunk, hogy Németországban egy nagy politikai érdek, t. i. a birodalmilag egységes igazságügyi szabályozás eszméje mozgatta a külön végrehajtási kódex kérdését és ezzel együtt állandóan napirenden voltak az utógondozás kérdései. A német jogászvilág a büntetésvégrehajtás összes részletkérdései iránt állandóan a legbehatóbban érdeklődött. Ezzel szemben a Csemegi-kódex Indokolása szerint a törvényre csak a szabadságvesztés büntetés tartamának a meghatározása esik.² Ebből okszerűen az következik, hogy minden egyébbel pedig, tehát az utógondozás kérdésével is, a végrehajtási rendeleteknek kell foglalkozniuk. Ezzel szemben a valóságos helyzet az, hogy például kitűnő 1843-as Btk. javaslatunk részletes intézkedéseket tartalmaz a büntetés végrehajtás tekintetében, úgyszólván egy egész börtönügyi kódex van beledolgozva és az élő Btk., vala-

¹ Az 1930-as Rocco-féle fasiszta Btk. és vele együtt az 1931 július 1-én életbelépett Börtönügyi Szabályzat által meghonosított és azóta is tökéletesített utógondozási rendszerre nem térek ki, mert az más szemléletből fakad és más életviszonyokra van beállítva. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy Olaszországban 1932 óta az állam súlyos anyagi megterhelésével ténylegesen működnek a munkahelyekkel ellátott rabmenhelyek, átmeneti otthonok (Assistenzariii).

² «Ami ezen túlesik, az a végrehajtóhatalom körébe tartozik.» Az 1875-ik évi augusztus hó 28-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházi Irományai, V. kötet 147. old.

Kétségtelen azonban, hogy a Csemegi-kódex gondolatvilágából sem hiányzik az utógondozás eszméje.

«A legjobban berendezett fogházak sem szülhetnek üdvös eredményt, ha a kiszabadult fogoly, ki mindenütt nagyobb-kisebb mértékben bizalmatlansággal találkozik, egészen magára hagyatik s becsületes életmód folytatására nem találván alkalmat, a visszaesés veszélyeinek van kitéve», olvashatjuk a Képviselőház igazságügyi bizottságának az 1878: V. törvénycikkbe foglalt büntetőtörvénykönyvünk javaslatáról szóló jelentésében (Anyaggyűjtemény I. k. 298. I.).

mint a Bp. is, az ú. n. Novellák és a melléktörvények számos végrehajtási rendelkezést tartalmaznak. Ez a végrehajtási anyag a Btk. Indokolásának említett elvi álláspontja szerint nem tartozik szorosabb értelemben a Btk. rendszerébe. Onnan tehát könnyűszerrel kiemelhető. A Bp.-nél is hasonló a helyzet. Ami mármost a rendeleteket illeti, a Btk. előtti időkben is volt egy pompás, 289 §-ból álló végrehajtási kódexünk: a Horváth Boldizsár-féle.¹ Azóta számos rendelet foglalkozik a végrehajtás kérdésével,² anélkül, hogy az összes részletek egységes átgondolásával egy egységes szerkezetű szabályzat jött volna létre. Ez a szabályozás nem tudta volna kikerülni az utógondozás kérdését. A bonyolult rendeleti joganyagnak egységes szerkezeti összefoglalása a küszöbön álló nagy büntetőjogi reformhoz előkészületként vonzó kodifikációs munkát lenne. Egy ilyen rendszeres végrehajtási szabályzat sehogysém kerülhetné ki a dolgok mai állása szerint az utógondozás kérdését. Ezúttal azonban nem az egységes szerkezetű összefoglalást tartom a leglényegesebbnek. Baumgartner Artúr híres svájci jogbölcész professzor értékelése szerint³ a tételes tanzakok közül elméletileg a büntetőjog a legkidolgozottabb, ennek bölcséleti alapvetése a legmélyebb, szociális szelleme a legfejlettebb. Ahogy a nincstelenek társadalmát hidegen hagyják a legfinomabb veretű civilizáltika gyönyörű fejtegetései, de közlőről érintik őket a

¹ A Magyarországi Rendeletek Tára 1870-ben megjelent 1869-es kötetében a 49—143. oldalon leközölt, Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter által kiadott, Tauffer szellemére valló, a Btk. előtti álláspontot rögzítő «Házasabályok és szolgálati utasítások a m. kir. országos fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára».

² Az előző jegyzetben említett szabályozást először az 1874. évi február 18-án kelt és 236 §-ból álló fogház- és börtönrendtartás módosította. Majd a 2106/1880. I. M. sz. rendelet, illetve annak mellékletei a Btk. által teremtett büntetési rendszernek megfelelően szétparcellázták az eddig egységes anyagot. Végül a Bp.-t életbeléptető 1897: XXXIV. t.-c. folytán szükségessé vált változtatásokat az 5400/1899. I. M. sz., a Te. 110. §-a folytán a 8984/1933. I. M. sz. rendelet eszközölte. Az államfogházról az 1140/1895. és a 12.166/1914. számú rendelet intézkedik, a fiatalkorúakról pedig a 27.300/1909. és az 1913: VII. törvénycikket végrehajtó 56.000/1913. I. M. sz. rendelet.

³ Die Methodenlehre der Rechtsphilosophie, Bern, 1939.

modern szociálpolitika intézményei és segítségével, azonkép a leggyakrabban bűnöző társadalmi osztályok és rétegek a büntető-jog elméleti tökéletességét csak akkor fogják érezni, ha a büntetésvégrehajtás ténylegessége azzal a kellő összhangban áll, ami a bűnözés ellen védekező társadalomnak jól felfogott érdeke! A büntetésvégrehajtás tökéletesnek csak úgy tekinthető, ha jól kiépített utógondozási tagozata is van.

Ha mármost végigtallózzuk ilyen szemlélettel törvényeinket és azok végrehajtási rendeleteit, találunk bennük elég szép számmal értékes utógondozási részleteszméket. Így például a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913: XXI. t.-c. 14. § 1. bekezdése kimondja, hogy: «A felügyelő hatóság a dologházba utaltat feltételes szabadságra bocsájta, ha az intézetben legalább egy évet töltött, kellő szorgalmat s jóviseletet tanúsított és egyéniségének átalakulása folytán alapos reményt nyújt arra, hogy szabadonbocsátása esetében munkás és rendes életmódot fog folytatni és ha számára *megfelelő munka* biztosítva van». Az e törvény végrehajtását célzó 62.000/1916. I. M. sz. rendelet¹ 32. §-a pedig akként intézkedik, hogy: «Ha a fogház főnöke a beutaltnak feltételes szabadságra bocsátását ajánlja, javaslatában egyúttal a beutalt számára a *szabad életben* megfelelő *munkaalkalmat* jelöl meg.

Evégből a felügyelő hatóság támogatásával és a munkaközvetítő intézetek igénybevételeivel állandóan nyilvántartja a rendelkezésre álló munkaalkalmakat.

A munkaalkalom megjelölésénél köteles a dologházba utaltat meghallgatni és esetleg eltérő óhaját a felügyelő hatósággal közölni.» — Hogy a gyakorlatban e rendelkezések milyen eredménnyel járnak, arra nincsenek statisztikai adataim.

Rendkívül fontosnak tartom a 27.100/1909. I. M. sz.² rendeletnek fiatalkorúak kísérleti kihelyezésével kapcsolatos 115. §-át, amely a következőképp intézkedik: «A javaslat megtétele előtt az igazgató meghallgatja a kihelyezésre alkalmasnak mu-

¹ Igazságügyi Közlöny 1916. évf. 561. old.

² A büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908: XXXVI. t.-c.-nek a *fiatalkorúakra* vonatkozó 2. fejezetében foglalt rendelkezések tárgyában. — Igazságügyi Közlöny 1909. évf. a 12. számhoz adott melléklet 73/74- oldal.

tatkozó növendék nevelésével közvetlenül foglalkozó személyzetet, megteszi a szükséges intézkedéseket, hogy a növendék a kihelyezés után a szabad életben megfelelő elhelyezést találjon.

Évégből az igazgató nyilvántartja azokat, akik a kihelyezett növendékek foglalkoztatására vállalkoznak s a növendék elhelyezésének biztosítása érdekében ezekhez, szükség esetében pedig a patronázs és más jótékony egyesületekhez, a fiatalkorúak felügyelő hatóságához, a munkaközvetítő intézetekhez és a közigazgatási hatósághoz fordul.

Ha a növendék szülői megbízhatók, őket kihelyezés előtt meg kell hallgatni, és ha a növendék jövője érdekében kívánatos, kérelmükre a növendéket hozzájuk kell kihelyezni.

A növendék kihelyezését mindaddig nem szabad javaslatba hozni, amíg elhelyezése biztosítva nincs.

Azt a bölcs megfontolást, amely a szabaduló munkakerülőknél és a fiataloknál indokolja az azonnali munkába állítást, általánosítani kell és minden szabadulót munkába kell állítani. Amennyiben ez a szabadpiacon nem történhetik meg, átmeneti otthonban vagy munkatáborban való elhelyezés legyen kötelező. A szigorított dologházból szabadulóokra nézve az utógondozás általában elkésztnek tekinthető. Velük szemben már hatásosabb kriminálpolitikai intézkedéseket kell alkalmazni, mert itt helyénvaló a szigorítás. A fogház- és elzárásbüntetés végrehajtás és a pénzbüntetésből befolyó összegek felhasználása tárgyában alkotott 1892: XXVII. t.-c. 3. §-a igen embersegesen megengedi, hogy a büntetéspénzeket részben rabsegélyezés céljaira fordíthassák. Ebben a rabsegélyezésben a ma utógondozásnak nevezett feladatkör is benne foglaltatott. Közismert kényszerű okoknál fogva az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló 1924: IV. t.-c. ezt az állapotot megszüntette. E törvény meghozatalának indokai azóta megszűntek anélkül, hogy az 1892: XXVII. t.-c. említett intézkedése s ezzel az utógondozás *fedezeti lehetősége* helyreállott volna. Így a letartóztatási intézetekben kezelt segélyalapot terheli a jelzett feladatkör. Szöllősy felsorolja, hogy a segélyalap terhére: 1. az olyan letartóztatottat, akinek szabadulásakor ruhája nincsen és annak megszerzésére vagy útiköltségre munkakeresménye elégtelen, el kell látni a nélkülözhetetlen ruhadarabok-

kai és a szükséghez képest a legolcsóbb közlekedési úti jeggyel is; 2. fedezni kell az elhalt letartóztatott temetésének költségeit, ha azokat munkakeresményéből vagy egyéb pénzből kifizetni nem lehet; 3.50 pengőt meg nem haladó összeg erejéig készpénzegélyben lehet részesíteni az olyan szabadulót, aki hosszabb idejű letartóztatása alatt szorgalmával és jóviseletével alapos reményt nyújtott a javulásra. Méltánylást érdemlő rendkívüli esetekben magasabb összegű segély engedélyezése kérhető az igazságügyminisztertől. (27.808/1928.)¹

Ez tiszta utógondozási feladatkör, akár csak a szabaduló munkáshelyezésének előmozdítása, amelyben előírás szerint a büntetésvégrehajtó hatóságoknak közvetlenül is részt kell venniük. Szöllösy erre a továbbiakban rá is mutat. «Különösen arról kell idejekorán gondoskodni, hogy ne rongyokban hagyja el az elítélt a letartóztató intézetet, mert a lerongyoltan szabadulókat előbb-utóbb megint elnyeli a kriminalitás örvénye. A kijavítható ruhadarabokat az intézeti szabóüzemben, a lábbeliket a cipésműhelyben kell használható állapotba hozni. Minden intézetnek be kell szereznie a segélyalap terhére a szabadulók egy évi előrelátható ruhaszükségletének megfelelő készletet (fehérneműt, felsőruhát stb.). Ha nyersanyagot szereznek be, azt az intézeti iparüzemnek díjtalanul kell feldolgoznia. A segélyezésekről minden költségvetési év végén kimutatást kell felterjeszteni az igazságügyminisztériumhoz. (3093/1933.)

Minden olyan letartóztatott érdekében, akinek szabadulása utáni elhelyezkedése megfelelően biztosítva nincsen s aki —> figyelemmel a letartóztatása alatt tanúsított magaviseletére és munkaképességére — aggály nélkül ajánlható a munkaközvetítésre hivatott hatóságok figyelmébe, a kellő időben — legalább egy-két héttel a szabadlábrahelyezés előtt — a kir. ügyészség vezetőjének, illetőleg az igazgatóságnak hivatalos átiratban kell ahhoz a munkaközvetítő hivatalhoz fordulnia, melynek körzetébe az illető szabaduló elhelyezkedni kíván, illetőleg ahol annak elhelyezkedése — tekintettel személyi viszonyaira és a közviszonyokra — legcélszerűbbnek mutatkozik. A gazdasági munkások elhelyezését a községi, körjegyzőségi és törvényható-

¹ Magyar Börtönügy, 2. kiad., Budapest, 1935. 340. old.

sági munkaközvetítők, a többiét a m. kir. állami munkaközvetítő hivatal központi és vidéki szervei igyekeznek biztosítani. Az ilyen tárgyú átírat, mely a szabaduló egyén főbb személyi adatait és azokat az okokat is ismerteti, amelyek az ajánlást indokoltá teszik, lezárt borítékban kézbesítés végett szükség esetén magának a szabadulónak is átadható.

A szabad életbe való elindulás sikere szempontjából rendkívül fontos, hogy a szabaduló szabaduláskor mennyi pénzhez juthat. Legújabbán az igazságügyi hatóságok részére végzett, illetve egyes igazságügyi alkalmazottakkal szemben felszámítható belső házi, belső, illetve külső ipari, gazdasági vagy egyéb külső munka után naponként és fejenként 32—80 fillér keresetre tehet szert a rabmunkás. Ebből már, kiváltképp a hosszabb időre szóló fogság alatt egészen elfogadható pekuliumhoz juthat a szabaduló. Ellenben az I—III. osztályok napi 4—12 filléres munkajutalmak rendszerével már csak utógondozási szempontból is véglegesen szakítani kellene, ha mégúgy tekintettel vagyunk is az államkincstár érdekeire, vagyis a bűnügyi bűnvádi eljárási és rabtartási költségek lehető fedezetére.

Ami az átmeneti otthonokat illeti, ezidőszerint csupán az Országos Református Szeretet Szövetség által fenntartott, tíz férőhelyes debreceni «Reménység Háza» működik 1938 december 27-ike óta, ha ugyan a mostoha gazdasági lehetőségek ezt is el nem sorvasztják. Régebben a Budapesti Rabsegélyző Egyesület is tartott fenn ilyen átmeneti otthonokat, de ezeket a szabadulók — előttem ismeretlen okokból — nem vették igénybe. Társadalmi tényezők buzgólkodtak ugyan a budapesti átmeneti otthon újjáélesztésén és erre a célra Budapest Székesfővárostól telket is kértek, a letartóztatási intézetek raktárából pedig belső berendezést, és kertészettel óhajtották volna foglalkoztatni a szabadulókat. Ez a mozgalom azonban sikerre nem vezetett.

Utógondozási szempontból rendkívül fontos tevékenységet fejtenek ki a fogházmissziók is. írni-olvasni tanítják a rabokat, valláserkölcsi és hazafias előadásokat tartanak nekik, pénz- és ruhasegélyt adnak a raboknak, a szabadulóknak és családjaiknak. Vasúti menetjegyről gondoskodnak a hazautazók számára. Ss végül a munkábaállítás körül is odaadóan buzgólkodnak. Aki csak egyszer is résztvett például a legmodernebb követel-

menyeknek megfelelő pestvidéki fogház missziója által akár a felnőtteknek, de kiváltképp a fiatalkorúak számára rendezett karácsonyesten, felejthetetlen élménnyel gazdagszik abban a tekintetben, hogy mire képes szerencsétlen embertársainkkal szemben az emberi karitás és együttérzés. Ám, ha ezt a munkát a maga egészében, vagyis országos viszonylatban szemléljük, úgy ahogy ezt az évi jelentések összefoglalják, akkor egészen más a benyomás a kritikus elme számára. Olyan ez a társadalmi önkéntes munka, mint a magyar időjárás, szeszélyes, megbízhatatlan. Ha akadnak valahol lelkes és nyugdíjas hölgyek és urak, tanárnők, katonatisztek, lelkészek, akkor az ügy nagy-szerűen van ellátva, de ha ilyenek hiányzanak, akkor sivár és reménytelen a helyzet. Sokszor a segélyezés itt inkább csak jelképes, például akkor, amikor egy öttagú család havi 2—3 pengőt kap. A jelentésekben szomorúan ismétlődik az a mondat, hogy a társadalom fásultságán, közönyén és a rossz gazdasági viszonyokon minden törekvés hajótörést szenved. Egnél több indok az utógondozás egész ügyének államosítására és egységes szervezetére ^ Mindezek összegezése tehát azt a követelést érleli bennünk, hogy ezt az ügyet az államnak kell egységesen megszerveznie, ami nem jelenti a meglévő egészséges társadalmi szervezetek elsorvasztását. Az irányítást végezze a központi igazgatás, de legyenek kerületi szervek is törvényszékenként, vagy legalább is táblai kerületenként, és végül legyenek helyi kirendeltségek. Átmeneti otthonok nélkülözhetetlenek. Ilyet Budapesten például a Gyűjtőfogház közelében lehetne szervezni, mondjuk 30—40 férőhellyel. Az élelmezést a Gyűjtőfogház útján lehetne ugyancsak biztosítani. A munkáltatás lehetne például honvédelmi jellegű is, mondjuk lőszerládakészítés tanult művezető irányítása mellett. Az állam lévén ma már az ország egyik legnagyobb munkaadója, nem zárkozhatik el előle, hogy a szabadulókat esetleg katonás munkatáborban vágy munkástelepen foglalkoztassa. Ha például a Sopronban textilszakmát elsajátított szabadulót Budapest gyárai fel tudják színi, nem lehet belátni, hogy oly természetű közmunkánál, amely nem kíván nagyobbfokú megbízhatóságot, nem lehetne hasznosítani a szabadulók nagyobb tömegét. A külföldnek azt a hajlamát, hogy a nagyobb városoktól el akarja tiltani a szabadulót, hazai viszo-

nyaink közt általában nem találok követendőnek, mert ezek lévén a nagyobb munkapiacok, a komoly munkakereső mégis csak itt tud elhelyezkedni.

Ha az utógondozás kérdését felkaroljuk és mindent megtettünk, ami erőnktől telik, elmondhatjuk, hogy elvégre magyar véreinkért tettük, akik gyengék lévén, elbuktak az élet rögös útjain.

Amikor Rudnay Sándor erdélyi püspök,¹ a későbbi nagynevű primás, a fenyítőházakban raboskodók lelki gondozására rendelt papoknak² három évi gondos munka után 1819-ben egy vázlatot adott a kezükbe a tartandó szentbeszédekre nézve, igazi emberpásztor módjára Lukács evangélista szavaival fordul azok felé, akik a sötétségben és netán a halál árnyékában ülnek...³ és fordul paptársaihoz: «Az Úr lelke én rajtam... elküldött örömhírt vinni a szegényeknek, meggyógyítani a töredelmes szívűeket, szabadulást hirdetni a foglyoknak⁴...» Majd részletes útmutatást ad nekik, emelkedett tanítási vázlatokat, kellően figyelembe véve a bűnöző típusok lelki eltéréseit. Végül is azzal buzdítja őket, hogy nekik papoknak kötelességük elesett embertársaikkal lelki, erkölcsi szempontból foglalkozni, embert formálni a legelvetemültebbekből is, hasznos polgárát a hazának, a közjó munkását, mert nekik kell megkeresni és visszatéríteni a nyájhoz azokat, akik eltévedtek, ami széttöredezett, összekötni és ami elerőtlenedett, megerősíteni.⁵ Van-e olyan kiművelt emberfő széles e hazában, aki azt mondhatja, hogy őt ez a kérdés nem érdekli, hogy ez az egész ügy közömbös a számára! Oly kevesen ugyan nem vagyunk, hogy még az apagyilkosoknak is meg kellene bocsátani, de viszont nem vagyunk oly sokan, hogy elesett véreinket közönyösen veszni engedhetnék.

Dixi et salvavi animam meam!

Hegedűs József

¹ Az 1816 július 22-én 6465. szám alatt kelt kormányhatósági rendelkezés folytán.

² quibus cura spirituális captivorum publicorum credita est

³ Qui in tenebris et in umbra mortis sedent.

⁴ 4., 18—19.

⁵ Vestrum est, quod perierat de grege requirere, et quod abiectum erat, reducere, et quod confractum fuerat, alligare, et quod infirmum fuerat, consolidare. Vestrum est, a perditissimis his animantibus formare homines, bonos patriae cives ac Christianos. Vestrum tot otiosas imo perniciosas manus reddere Reipublicae, ut in communem salutem collaborant.

TEHETSÉG ÉS KIVÁLOGATÁS.

Sokszor szóbakerül nálunk társadalmunk vezetésének problémája. Lépten-nyomon arról hallunk, hogy cselekedni kell az elitképzés, kitűnőek kiválogatása, vezetők nevelése érdekében. Itt-ott kísérleteznek is ebben az irányban. Mintha csak nemrég ébredt és önállósult, laza társadalomban élnénk, hol vezetőréteg kellő mértékben még nem alakulhatott ki és hol magasabb feladatok betöltésére alkalmas embereket vagy nem lehet találni, vagy ezek kiképzése teljesen hiányos. Pedig nem ez a helyzet. A pályázók gyér sorai helyett mindenütt a kopogtatók nyüzsgő, széles tömegeibe és zsúfolt keretekbe ütközünk. Sok a jelölt, elég a felkészült ember. Gyakran alkalmas pályázók között vad kenyérharc folyik magasabb állásokért. Energiák pazarlódnak el azzal, hogy sokan nem találják meg helyüket a társadalom munkaterületén és a hajszában félreszorulnak. Máskor gyengébb versenytársai nyomják el őket. Selejtes győz a komoly érték felett. Megdöbentő formában mutatkozik meg a túlképzés problémája is. Sok ember végez iskolázottságának meg nem felelő munkát. Keveset törődnek a nemes hajlamok felkutatásával, az egyének önkifejtésének elősegítésével és ennek a köz szolgálatába állításával. Hibás a helyi elosztás is. Míg a központokban zsúfoltság támad, addig a perifériák nélkülözni kénytelenek vezetőiket. A felhajtó erő és ennek támogatására létesített intézmények zavartalanul indítják rajaikat, de nem mindég a legalkalmasabbakat lendítik fel. Bár e jelenségek nem minden vonalon egyformán vigasztalanok, meg kell állapítanunk, hogy emberi erők és értékek mennek feleslegesen veszendőbe anélkül, hogy kibontakoztatásukra bármi történnék. Kiegyensúlyozatlan állapotainkat nem társadalmunk fejletlensége indokolja. Nem ifjúra, hanem öregedő emberre hasonlítunk. A sok panasz pedig nyilvánvalóan nem kialakulatlan viszonyok látásából, hanem zavarok felismeréséből fakad.

Baj van társadalmunk vezetése körül és ez sokakban hiányérzetet kelt.

A társadalmak vezetésének kérdését tárgyaló munka helyesen két nagy és fontos fejezetre oszlik. Az első a probléma-felvetést tartalmazza: Mi a tehetség és mi ennek a szerepe? A másik pedig a probléma megoldását: Mi a kiválogatás és mely utakon jár az?

* * *

Tehetségek tetőpontján lángelmék világítanak. Tündöklésük üstökösszerű. Ritkán ragyognak fel az égboltozaton. Szürke és reménytelen évtizedek peregnék le nemzetek életében, míg egyszer valahonnan felvillan a génusz rendkívülisége. A maga valóságában rendszerint csak búcsúztatásánál ismerjük fel. Sokkal gyakoribbak már a tehetségek. Fényük is törtebb, homályosabb. Velük lépten-nyomon találkozunk. Képletes kifejezéssel génuszokkal csak a történelem lapjain ismerkedhetünk meg, míg az egyszerű átlagonfelüliség az utcán sétál.

Alapmértékünket nevezzük képességeknek. Az emberi képesség belső erő, készség, amely valamilyen feladat véghezvitelét, megoldását lehetővé teszi részünkre. Természetadta beirányozottság. Megvalósításai erősen differálhatnak. Rátalálunk gyenge-, közepes- és jóképességű emberekre. Osztályozásunk azonban számos szempont szerint történik; következőleg minden képesség erősen viszonylagos. Megmérése mindég attól függ, amit el kell végezni. Feltétele a megvalósítás feladata előtt álló cél, amely ítéleteinket befolyásolja. Így lehet valaki rossz képességű boltisegéd, de amellet kiváló költő. A képességek belső erőink materiális vetületét fejezik ki. Eredményekben gondolkoznak. Természetüknél fogva ily belátható síkra akarják leegyszerűsíteni az emberi lélek teljesítő adottságait, hogy itt mechanikus eszközeikkel az egyedít egy nevezőre hozhassák és összehasonlításra alkalmassá tegyék. Nemrég a századforduló szociálpolitikája még sokat várt a képességtechnikai vizsgálatok pozitív módszereitől. Vívmányait ma sem becsüljük le. Előbbrevitte ügyünket, de problémánkat csak kezdetleges vonalaiban oldotta meg.

A köznapi ember kitaposott utakat kedvel, nem szívesen

tér el attól, amit megtanult, begyakorolt. Teljesítményét munkával méri. Képességeink osztályozásánál e tények kezdő szintjéről induljunk ki és haladjunk felfelé, míg egy határkőnél feltűnő finomodásra nem találunk. Az új eltérést már nem lehet képességek fokával kifejezni, mert különbözősége minőségivé alakul át. Az itt feltűnő emberi tehetség már pompás aktivitás, belső erők feszültsége, amely feladatokat egyénien és alkotóan tud betölteni. Végzett munkája a tömegek eredményeitől eltérően különleges, személyhez kötött teljesítményekben nemesedik ki. Kisöccse tehát a géniusz, kicsinyített mása az emberi szellem hatalmas fejlettségének. A köznapival szemben általános felemelkedettség jellemzi, valódi kitűnés, kiválás. Jellemzi továbbá a sorsadományok kerekdedsége is. Nagy hiányosságot egy oldalról sem mutathat fel.¹ Nem feltétlenül tehetséges ember az, aki szakismeretekből sokat emésztett, de aki hatalmas fogyatékoságot árul el minden más irányban. A tehetség sorsadománya általános, nem szorul további magyarázatokra. Valaki vagy tehetséges, vagy nem.

Ennek ugyan ellentmond az, hogy minden tehetségnek van valami szíve ügye, valami, ami különösen érdekli, tűzbe, lázba, alkotó aktivitásba hozza. Isten adományainak csak egy részét süti különösképen az éltető nap és az e téren elért teljesítményei jellemzők reá. Általános felemelkedettsége tehát, látszat szerint, csorbult, mert tulajdonképp csak egy-két körülírható szakban talentumos. Ráadásul néha még kirívó, egyoldalúsággal fejlett, torz fényű tehetségekkel is találkozhatunk. Ezek is azt mutatják, mintha részarányosságuk, kerekdedségük feltevése nem volna valóság. Ám a közeli vizsgálat meggyőző tévedésünkről. Az egy tárgyra irányzottság legtöbbször nem jelenti a szellemi élet más vonatkozásai iránt megnyilatkozó szakemberre illő tompultságot, vagy ha az ily érdeklődés el is satnyult, alkotóterületén egyoldalúsága gigászi méretűre növekedik. Tehát egész különleges fejlettség nyilatkozik meg személyükben. Miként a köznapiasan okosnak nevezett ember okossága mindenütt kicsillan, úgy a tehetség is, azzal a különb-

¹ A különben tehetséges és művelt szakemberek között feltűnő sok műkedvelőt és műpártolót találunk. Pályájuk egyoldalúságát egyensúlyozzák ki ezzel.

seggel, hogy ez azon a területen, ahol igazán otthon van, csúcsteljesítményeket végez.

Tehetségek kielemezésének feladata e tárgyat eredetileg a lélektan kutatási területére utalná. Lelki szerkezetek tanulmányozása valóban oda is tartozik. Ámde az ember megismerő kedve fogható realitások felé törekszik. Nemcsak bensőnk rejtélyei, hanem inkább ezek gyakorlati megnyilatkozásai érdeklik. Képességek és a tehetség erről a nézőpontról teljesítmények minőségében különbözik. A teljesítmény pedig, közösségekre vonatkoztatott hasznossági értelmezésben — erő-kifejtéseinknek társadalmi értékelése. Problémánk tehát az emberi lélek fényét akarja ábrázolni és ezt árnyékfoltjai szociális vetületének felrajzolásával viszi véghez. E munkája már valódi szociológia.

A lángelme tüneménye módszerünk mellett kisiklik kezünk-ből. Törvénye a rendkívüli, a nem ismétlődő, a nem szabályos és a nem kollektív, vagyis, ami nem a közösségi élet függvénye. Az ő egyénisége túlnő szociális keretein, kimagaslik belőle. A zsenialitás tehát a szociológiának nem tárgya, bár kétségtelenül rendelkezik ily vonatkozásokkal is. Törései azonban visszavezetnek előbbi tárgyalásunk medrébe. Nem minden zseniális indulás fejlődik ki ugyanis. Sok génius, mielőtt még azzá lett volna, külső, vagy belső nyomás kényszere alatt ellankad, lendületét veszti, letörik. Soha sem lesz belőle lángelme, mert egy ismeretlen elem kihullik szertárából. Valóságban csak a felmagaslott, teljessé vált lángelméket nevezzük e néven. Feléje vezető fokozatokat nem ismerünk el. Aki középrenden fennakad, az megmarad tehetséges embernek.

A köznapi életben a tehetséges ember értékét rendszerint tudáselemek gazdagságával fejezik ki. Ez a meghatározás azonban felületi, illetőleg járulékos, mert nyilvánvaló, hogy a tanultság műveltségi fokmérés. Valószínű, hogy a mögötte rejtőző és reája irányuló adottságot, képességeket akarják inkább jelölni, így elmeélt, fogékonyságot, felfogóerőt, természetadta ösintelligenciát, illetőleg az ezeket hatóvá fejlesztő alkotó aktivitást. Továbbiakban ily értelemben mi is a köznapi kifejezőmódját akarjuk követni.

Eszerint a tehetségek kiválogatásának feladata megoldott-

nak látszik. Ha igaza van a közvélekedésnek abban, hogy a tehetséges ember könnyebben tanul és többet tud, mint más, akkor nincs mit sürgetni. Szelekcióját intézményesen megvalósították már. Iskolarendszerünk, amely az oktatáson kívül — különösen vizsgálóival — szelektál is, állandóan szűr és selejtez, míg az egyetemek kapuin ki nem bocsátja tanulóit. Helyesen tudja ez a rendszer, hogy a tehetség általános, mindenre kiterjedő jellegű. Kedvez az általános típusú iskoláknak az általános műveltség szelektáló szempontjából és ezért kevésbé különíti el szakmák merev rácsával az élre irányuló emberi képességverseny fiatal indulóit. Nincs tehát egyéb feladat, mint hogy ezt a szisztémát javítsuk és tökéletesítsük, szempontjai közé pedig mindjobban bevonjuk a tehetségek kiválogatásával is törődő gondoskodást.

Az iskolák mechanikus osztályozása azonban e funkciók betöltésénél sokszor használhatatlannak mutatkozik. Gondoljunk a rossz tanulónak bizonyult emberi kiválóságokra. Ép őket jellemezheti valami érthetetlennek látszó rendkívüliség, egyoldalú beirányzottság, mely köznapi értelemben visszataszító, vagy ferde hatást kelt. Elütő és zsúfolt anyag talál helyet a tantervekben. A tehetség, mely az egyéniség teljesítőképeségével büszkélkedik, sokszor nem tud a lelkétől idegen ismeretvilágba és a sablonos vizsgarendszerek kereteibe illeszkedni. Vegyük hozzá még azt is, hogy az istenektől homlokon csókoltak néha legkevésbé sem robosztus lelki alkatok, hanem az életnek magába fordult megfigyelői, akiktől hiába várja a közmondás, hogy kitörjenek. Világpolitikánk egyik nagy egyénisége könyvében helyesen mutat e szólásmód üres voltára. Hány elhivatott ember kallódik a köz kárára és hányat nyomnak el mesterségesen! E kérdés megoldásának nehézsége általában abban jelentkezik, hogy miként lehet a rendkívülit a rendellenestől megkülönböztetni, hogy a homokkal ne szitálják ki az aranyat is. Iskolarendszerünk mechanizmusa itt többé-kevésbé csődöt mond, annál inkább, mert értékelését túlnyomólag tudáselemekkel telíti.

Hallottunk már tehetséges sikkasztóról, zseniálisan végrehajtott gyilkosságról. Egész biztos, hogy ebben az értelemben csak hasonlatként utalnak emberi magasrendűsége, mert mint

tették technikusa, lehet tehetséges a gonosztevő, de az ily elnevezés hiányérzetet kelt bennünk azonnal, amint e kifejezést hivatottsággal, társadalmi teljesítményekkel hozzuk vonatkozásba. Nem elég, hogy a tehetséges ember többet tudjon és egyéni alakítóerővel rendelkezék, korcs, megbillent, vagyis nem igazi, amíg egyoldalúságát ki nem egészíti jellembeli súly, erkölcsi nyomaték, az «alkotó» képesség pozitív előjelei. Gazember csak képletesen nevezhető tehetségesnek. Hasonlóan negatív ítéletet érdemel az önzésre és öncélú érvényesülésre felvérteződött egyén. A pusztán tudásanyagra, vagy egyénies tettekre vonatkozó beirányozottság esetleg hasznossági értéket termel, etikai magaslatain azonban az ember önértéket teremt. Az etikumnak, moralitásnak feloldódása és társadalmi síkra történő átvetülése mutatja meg tehetségek szemmel felmérhető nyomait. Fogalmazásunkban tehát minden tehetségnek értelme, hogy közösségi szempontból hasznosítsa magát, ily értéket hordozzon, vagyis azon kívül, hogy morális, még altruista is legyen. Nem értékes tehetség az, aki elkülönül a közösségtől, szembefordul vele, függetleníti magát tőle. Az ily viselkedés álképleteket teremt. Kozmopolitára színezett kiválóság a *ma* nemzetire küzdelmei között alig képzelhető már el. Ellentmondana a jellembeli megbízhatóság feltételének. Mindenkinek valahová kell most tartoznia. Ezt érezte meg a magyarul nem tudó Liszt Ferenc is, midőn nacionális színét megvallotta. Emberi viszonylatban az etikum elsősültségi jogot élvez minden más értékeléssel szemben.

Kiválogatás, szelekció¹ köznyelven annyit jelent, hogy minden helyre odaváló, hivatott embert állítanak. A hivatott ember alapfeltétele viszont a tehetség, ami a vezetésre képesítés alapfeltétele. A szelekció azonban nem személytelen működés:

¹ A természet világában megvalósuló kiválogatás emberi szemmel mérve egyenlő a káosszal. Nyers erő, a véletlen és helyi adottságok döntik el növények, állatok fajtáinak terjeszkedését. Nem a kiválóbb, nemesebb, finomabb boldogul. A mindenki ellen irányuló ősi harcnak ugyanis nincs rendező elve. Ezt az elvet s vele együtt a mesterséges szelekciót az ember valósítja meg a természetben szempontjai és munkája bevonásával. Kiválogatja a céljaira alkalmas növényeket, állatfajokat és ezek útjából kipusztít minden burjánt és dudvát, minden vadonbeli útonállót.

emberek válogatnak. A kiválogatásra várók és a kiválogatást végzők között bizonyos belső összefüggést, kölcsönös feltételezést tapasztalunk. Tehetség kell a tehetségesek felismeréséhez. Útvesztőbe kerültünk. A társadalom vezetéséhez tehetségek konzorciuma szükséges. «Hasonlónak örvend a hasonló» elv alapján zárt körben csoportosulnak a kiválogatottak és örök körforgásban végzik váltódásukat. Varázskörükbe nem lehet belépni. Vergődésre ítélték tehát azt a társadalmat, amely felsőbb áramköre keringésébe történetesen nem tudta tehetségeseit bevonni. Hiszen így nem, vagy csak nehéz, céltudatos munkával képes e lezárt folyamatot megbontani. Pedig egyébként egészséges pszichoszociális törvény érvényesülését tapasztaljuk benne. Szinte csodákat vihet véghez egyszerű tehetségű ember is, ha jól választja meg munkatársait. A politikai elhivatásnak majdnem alapszabálya ez.

A kiválogatás személyes természete tág teret nyújt minden elfogultságnak. Mikor a tehetséges ember tehetséges társa után nyúl, az is elfogultság. Legfeljebb ezt közérdek szankcionálja. Garanciákat igényel tehát a társadalom biztonsága. Különben ennek az elvnek elvadulása közveszedelmet teremt. Megszorító szabályokat alkotnak tehát, kiépítik a szelekciót, biztosítékokat szereznek. Intézményessé teszik a kiválogatást. Mint láttuk, ennek első nyomai az iskolák kapuihoz vezetnek. Itt azonban még ki nem fejlődött emberek kerülnek tehetségsorozás alá, a döntés tehát feltételes, az élet részére legfeljebb ajánlás lehet. Valódi szelekció az élethivatásokon belül történik többé-kevésbé szabadon, vagy mesterségesen. Racionális szögből mindenképp a mesterséges szelekciót kell ideálisnak tekintenünk, elvégre ezzel sok, különben veszendő energia válik megtakaríthatóvá. Miért is pazarolnák feleslegesen az emberek erejüket elismertetésükért, mikor az ész szabályai szerint kiépített útvonalokon akadályok nélkül is pontosan céljukhoz érkezhettek. Sajnos, e feltevésbe sok imaginárius elem vegyül.

Minden mesterséges szelekciónak iskolapéldája a katonai tehetségválogatás. Ezt mintázzák egytől-egyig a racionalista irányzatok. Nem cselekednek helytelenül, mert a katonai vezetőképzés pontosan kiépített mű és hosszas történelmi gyakorlatra hivatkozik. Kényes pontnál is vagyunk, a szelek-

ciót itt igazán nem lehet szabadjára hagyni, hiszen eminens érdekek az állandó készülést és talpon állást kívánják meg. Hadvezetés terén fokozottan érvényes, hogy nemzetek sorsát néha egy hivatott ember dönti el. A polgári életben vegetálhatunk jól-rosszul, hadjáratokban azonban szörnyen megbosszulja magát, ha nincs mindenki a helyén. Hangsúlyozottságánál fogva másolják le intézkedéseit és intézményeit. A nagygyakorlatokat, a vizsgákat, a kollektív élet fokozásának ellenőrző hatását, a vezérkari képzést stb. Ezek metódusai valóban örökéletűek, ezer évek óta alig módosultak. Még a vörös hadsereg sem tudja tisztjeit és vezérkarát nélkülözni. Koráramlatok csak keveset változtattak rajta. A tekintélyek korszakában sokan beleszülettek rangjaikba, vagy pénzen vették meg azt, míg a tömegek korának demokratizmusa az alulról kezdés szükségességét hangsúlyozza és «szamárlétrákkal» fékezi a felfelé haladás iramát.

A fejlődés mindinkább a mesterséges kiválogatásnak kedvez. Érthető ez zsúfolt, feszültségekkel telt társadalmainkban. Valahogyan rendet kell teremteni a késhegyig menő versenyben, mert úgy látszik, hogy egyének érvényesülési harca háttérbe szorítja a közérdeket. Am az emberi művek sokszor merevek, nehézkesek, kényesek. Egy hibás csavar, a fogaskerekek közé szorult szenny képes az egész gépezet pergését megakadályozni. Tudjuk, hogy néha a kiválogatás csatornáin keresztül is ügyeskedők és fűrgék tódulnak fel és játsszák meg a tehetséget. Álszelekció történik értéktelenek feltűnésével. Nem egyszer a gépezet torz járása olyanokat dob fel, akik nem értékek a tehetség morális feltétele szerint, sőt éppen ellentétei minden — különösen a nemzeti — értékszűrésnek. Kontra-szelekció ez értékrombolók feltűnésével. Gondoljunk történelmünk utolsó évtizedeire, amelyek kereteiben a szelekció kinövéseinek változatos példáit találhatjuk fel. Álszelekciók útjait pedig a nálunk most folyó, úgynevezett örségváltás egyes esetei mutatják meg.

Örökké divatos és közkedvelt szólásmód, hogy középúton van az igazság. Ez a metszőpont azonban sohasem vezet megoldásokhoz, mert elvtelen. A tehetségek az egyéniség alkotó megnyilatkozásai, viszont az egyéni mivoltnak éltető eleme a

szabadság. A teljesen kitárt kapuk mellett folytatott futóverseny rendszere megbukott, visszaállítása ellen minden világosan látó tiltakozik. Ki kell azonban jelölni azokat a pontokat, hol a szabadság érvényesülése érdekében mégis nyitva kell hagyni a sorompókat.

Akkor mérnek halálos csapást az egészséges kiválogatásra, midőn tehetség ürügye alatt tehetségteleneket juttatnak az élre. Ilyenkor a tömegek bizalma meginog a kiválogatás helyességében, ami viszont vissza hat erre. Maga a tehetség különben könnyen elviseli az egysorban állást, még korrigált formájában is, mikor szigorú feltételek mellett óvatos lépcsőztetés alakul ki, mert tudja, hogy saját súlyánál fogva előbb-utóbb nyomatékra tesz szert. De midőn felülről a tehetség ellentétének amorális képe vigyorog elő, akkor ez destruál és demoralizál.

Tapasztalataink szerint a modern, komplikált társadalmi szervezet irányítása a legnagyobb óvatosságot kívánja meg az iránt, hogy kiket ültessenek a kormányzás kerekeihez. Polgári társadalmunk vezetőhelyei betöltésénél szükségesek ugyan a tehetséges emberek, de a kormányzás talán még inkább nagy tapasztalatot, főként pedig mély emberi bölcsességet kíván meg. Vagyis visszaérkeztünk előző megállapításunkhoz, minthogy a bölcsesség ismét nem tudásanyag, hanem az emberi ítélőerőnek etikus telítettsége.

Tehetségek elemzésénél elsőbbséget kell nyújtani a morális értékelésnek. Gyakorlatilag előbbrevaló az etikai gazdag az egyszerűen csak tehetségét árusítóval szemben. Ha a kiválogatásnál felelősségérzet, megbízhatóság, mély belátás, igazságszeretet, józanság, jóság, áldozatkészség stb. megnyilatkozása válik fokmérővé, akkor ez feltételez intelligenciát is. A tehetség két eleme ugyanis alapjábanvéve karöltve jár, az erkölcsi magaslat pedig sohasem párosul együgyűséggel, a helyes felismeréséhez vezető pusztán módszerbeli elkanyarodás tehát közviszonylatban biztosítékot szolgáltat, lehetővé teszi az egyénekre vonatkozó ítéletek ellenőrzését. A skálák leolvasása itt könnyebb és tökéletesebb, mert az etikum fő elveiben objektív, vitathatatlan, tételes és félremagyarázhatatlan. A közvetlen, nyers tehetségmérés viszont nemcsak szubjektív, hanem sokszor határozottan elfogult is. Gyakran csalódtak

kikiáltott tehetségekben, különösen, ha ezek a közgazdaság terén tündököltek. Morális kívánalmaink nem mezítlábas remetéket állítanak kényes szerkezetű kormánykerekhez, hanem a jellemen, az igazságszereteten és a jóságon keresztül biztosabb kézzel és pontosabban ragadják meg a tehetséget.

Az etizáló szelekció főként közviszonylatban jelentős. Képletesen, ha ennek tömjénfüstjével töltik meg a kiválogatás csarnokát, akkor onnan távozni fog minden ördögi. E nyers megállapítás azonban problémánk egyik végpontjához vezet, mert a szelekció műhelyének e fajta átszellőztetése az egész közélet megújulásával és felfrissülésével összefüggő, nagyszabású vállalkozás. De a futópályáknak és a mércéknek megaranyozása egymagában is elősegít tisztító folyamatokat, mert előrevetülő, sötét árnyékfoltokat domborít ki. Szem elé állít ugyanis jelenségeket s ezzel közvéleményt teremt.

A szelekció módszerei felett való döntés egyébként másodrendű feladat. Nem fogható vaserejű törvények közé. Nemzetek sorsdöntő, történelmi órájukban nyilván nem a szigorú válogató rend megtartását, vagy óvatosságot követelnek, hanem készségesen meghajolnak a kormánykereket erélyesen kezébe ragadó vezető előtt. Békében viszont még a diktatúrák is megszeliődnek és korlátok között, de teret nyitnak a feltörekvő, szabad lendüléseknek. Problémánk e része már nem alkalmas elméleti állásfoglalásra.

Válságba került szelekció közepette különös gonddal kell kezelni annak eszközeit. Megoldást itt paradox-szerű igazság nyújt. Ahol tehetséges vezetőket akarnak az élre állítani, ott nagyobb figyelmet kell fordítani a közemberek jobb, tökéletesebb, megbízhatóbb kiképzésére. Lent kell a szelekciót megalapozni. Sok igazságot tartalmaz az a mondás, hogy jó köz-katonákból lesznek jó vezérek. Nagy nevelő hatása miatt tehát közember-morált kell teremteni. Nem egy vezető ismerte meg saját bőrén egysorbanállása közben a felelőség lelkiismereti elemeit és építette meg ezzel erkölcsileg előbbre jutása útját.

* * *

A magyar vezetőréteg megalapozatlanul és talajtalanul bontakozott ki a nép vállalai felett. A múlt század demokratikus

átalakulása társadalmunkat készületlenül találta. Szülte szociális előzmények nélkül toppant be oda. Hiányzott a magyar polgári réteg is, mely az új gazdasági rend vezetőinek tenyésztalajává válhatott volna. A különben tág lehetőségek természetesen szabad szelekciót hívtak életre. Ekkor vált szállóigévé, hogy a tehetség mindég utat tör magának. A kötetlen versenyfutás azonban a társadalomnak csak bizonyos szeletein érvényesült. A korán fellépő és a gazdasági pályákat teljesen kiszajátító zsidóság már mesterséges szelekcióval dolgozott és tervszerűen nyomta elő kiválóit. Előírt szabályok szerint válogattak a hivatalnoki és katonai pályákon is, hol eleinte e módszer ugyancsak a magyarság és tehetségesei visszaszorítását szolgálta. Bürokráciánknak Bach-huszárok az ősapjai, a hadsereg pedig legtovább állt ellen nemzeti követeléseinknek. Számatalan kontraszelekciós példát találunk e korban. A szabad válogató rend helyességéről táplált hiedelemnek volt következménye, hogy a falu társadalmát teljesen elhanyagolták, pedig az ott élők szegénysége és magárahagyatottsága beavatkozást, mesterséges szelekciót sürgetett volna. Fajmagyar tehetségek tehát számarányukon alul kerültek a vezetőrétegbe. Bár ekkor, az asszimiláció aranykorában tömegek színeződtek magyarrá teljesen kitöltve a hézagokat, a falusi magyar tehetségek kiesése öntudatunk erősítése szempontjából hatalmas hiányt okozott. A verseny egyenlőtlené vált, a különben is burkolt kiváltságokat élvező városi lakosság előnyhöz jutott; a szabadon és ellenőrizetlenül folyó feltörekvésben hozzá estek közel az iskolák és felemelkedése többi eszközei. Egyes pályáktól és kivételektől eltekintve a falu embere a külvárosi élet proletár szűrőjén át, rendszerint több generáció munkájával nyithatott csak utat magának. E mellett évtizedeken keresztül a magyar tehetségválogatást nagyrészt titkos vagy nem is titkos klikkek látták el. Az igaz, hogy ezek a szelektálás színvonalára mindég nagy figyelmet fordítottak, de a kiválogatást nem a tiszta nemzeti közérdek szempontja irányította. Régi nemességünk a vezetés birtokában lépett át e korszakba. Eleinte még a szabad versenyben is megállta a sarat, abban az értelemben, hogy ha szegényedett is, tehetségét mégis érvényesíteni tudta és a szelekció szellemére nagy befolyást gyakorolt. Még ma is őt utánozza a különben

emberanyagban teljesen kicserélődött középosztály. Életformáink talán e nemesi örökség miatt mutatnak arisztokratikus színeket. Hogy a rokonai kapcsolatoknak, még inkább a klikkeknek, valamint a tartalom nélküli, külsőséges formáknak nálunk még ma is oly nagy szerep jut, azt tisztán középosztályunk e terhes örökségének kell tulajdonítanunk.

A modern kollektív szemlélet már a mesterséges szelekció hívének vallja magát. Még az orvosi hivatást is hivatalokba szorítja, a kereskedőkre meg hatósági teendőket ruház. Kinevezés, megbízás kell hovatovább minden kenyérkeresethez. Ez emeli a tervszerű szelekció fontosságát és aláhúzza problémáit. Közben a magyarságot szélsőséges szellemi áramlatok és társadalomrendező tanok hatották át. Radikális liberalizmusból marxizmusba, sőt kommunizmusba csapott. Közvetlen utána pillanatnyilag, mintha a népi demokráciával kacérkodott volna. Hamarosan azonban újra régi arcára talál, sőt a reakciót is megkísérli. Habozva érkezik a szocializmusok jelen korszakába. A hirtelen váltakozó irányzatok az elvek gyakori cserélgetésével lehetlenné tették minden nyugodt, zavartalan fejlődést. Ily körülmények között állandóságát egyedül csak a különben helyes középosztályuralmi rend szempontja tudta megőrizni, ez azonban a gyakorlatban megcsontosodott és öncélúvá vált. Látóköre leszűkült, nem a nemzetsége, hanem a saját érdekének szolgálata érdekli. Törvénye az alkalmazkodás, nem pedig a kiválóságra törekvés lett.

Mai középosztályunk népesedésileg stagnál, sőt önmaga természetes utánpótlásáról sem tud gondoskodni ugyanakkor, amidőn a szorosra szervezett társadalom fokozott mértékben keres képzett irányítókat. Jelenlegi enerváltsága mellett úgyszólván tömegében újjá kell teremteni. E mérhetetlen nagy feladat teljes sikerrel alig oldható meg. Tudjuk, hogy a világ tudósainak túlnyomó százaléka értelmiségi családokból származik. Utaljon ez a példa a kiválogatás tömegtermelésének teljes lehetetlenségére.

Vezetőrétegek nem alakulnak, hanem inkább szervezőnek. Csatlakozási és alkalmazkodási folyamat ez az egyén szemszögéből. Kész viszonyok és adottságok szolgáltatják konzerváló elemét, míg a tehetség az, ami mozgatja és lendületbe

hozza. E tárgyon kívül esik annak bemutatása, hogy mennyire sorsdöntő a vezetők szerepe. Ha a felső rétegben kevés igazi tehetség talál helyet, nyilvánvalóan mozgatókereke rozsdásodik majd be, elmerevedik az és öncélú életberendezkedést tesz magáévá. Ez a felfrissülni és energiát többé felmutatni nem tudó osztály kiválogatásáról és számbeli utánpótlásáról is torz módon gondoskodik. Túlbecsüli konzerváló eleme szerepét. Mindenáron alkalmazkodást kíván meg tagjaitól. Szelekciójában háttérbe szorítja a helyes közérdeket is, mert köti az ön maga alkotta merev szövevényt. Így valósul meg azután minden igaz, közérdekű kiválogatás örök ellentéte, a protekció, amit nem ők nélkül találnak a magyar viszonyokra annyira jellemzőnek.

iff. Csepregi-Horváth János

FIGYELŐ

KÉT KÖLTŐ EMLÉKEZETE.

Az utolsó hetekben egymásután irodalmunknak két nagy értékét veszítettük el. Talán egy meggondolás enyhítheti mégis Babits és Végvári elhunytánál érzett fájdalomunkat. A magyar sors, mely annyiszor tagadta meg, hogy nagy költőink tehetségük fogytáig végigfuthassák pályájukat, ezúttal nem volt annyira kegyetlen. Megengedte, hogy most elhunyt két nagy költőnk küldetése az emberélet mértéke szerint se törjön meg túlkorán, befejezetlenül. Balassa 43 éves korában esik el Esztergomnál, Zrínyit 44 éves korában vadkan tépi szét, Csokonayt 32 éves korában elviszi a tüdővész, Petőfit 26 éves korában nyeli el a segesvári tömegsír, Madáchot 40 éves korában, alig nagy műve sikerének első örömeiben öli meg szívbaja, Ady sem éri el a negyven évet. Igaz, hogy bár alkotásuk, nyilván torzó maradt, valamennyien betöltötték nagy hivatásukat a magyar szellem történetében s az emberi, egyéni élet korai kialakulásáért vigasztalást nyújt az az értékvalóság, amely életük eredményében halhatatlan. A nagy közösség a nemzet-család nagy fiai életét funkciójuk szemléletében érzi át s ez ad vigasztalást. A gyász fájdalomán erőt vesz, túlelmedik a nemzet öröme az erőtadó kincsek bírásán. A mi feladatunk: lemérni veszített nagyjaink életművének gazdag örökségét.

Babits a tiszta költői szépség áldott szolgálatát, az örökszép áldozatos kultuszát jelenti abban a korban, amikor a magyar nemzet belső sorvadás, egy szépség nélküli ádáz küzdelem, majd a megalázottság, senyvedés, végül a hirtelen talpraszólító vihar idején szüntelenül keresi önmagát. Babits szakadékok felett a költészet aranyhídján vezeti át a nemzet Lelkét, vigyázva, hogy a Mély moraja ne hallatsszék erősen s hogy feledtesse azt a Szépség himnusza. Tudatosan néz el a nemzettest sebei felett, pedig fájdalommal ott sajog az ő érzékeny lelke húrjaiban is, de nagy erőfeszítéssel követi felismert hivatását: a klasszikus lélek nyugalomformába rendelt fegyelmével, majd minden népek költői szépségei-

nek a magyar asztalra varázsolásával táplálni, erősíteni a Lelket, hogy átjusson az örvények és szakadékok felett.

Végvári életműve még sorsszerűbbnek látszik, ő a trianoni zátony hajótöröttjeinek vigasztaló lelke. Kitartani a szál deszkán, bízni az erkölcsi erő megfeszítésének sikerében, az igazság partjának elérésében. Az elárvult rab-magyarország lélekerejének, a nemzeti hivatástudat bizonyosságának nem csüggedő őre, a nagy, két-évtizedes éjtszakában. Itt is a költő a Lélek nemzetőre, mint annyiszor a magyar élet küzdelmes korszakaiban. Nemesebb, szívhez találóbb, tisztább hangon nem énekelte még magyar költő a. sorscsapás férfiasan komoly bánatát.

A szépségeszmény oltártüzének ápolása a fővárosi költő, és az önbizalom megtartása az erdélyi költő életajándékában egyaránt magátólértetődő, természetes, szerves képlete, kivirágzása a nemzetfa költészetet hajtó ágának. A költészet is a társadalom alkotása, láthatatlan gyökereiben tapad — mint földhöz — a nemzet életéhez, de egyéni életben virágozik ki: a nagy megáldottság adományát és egyben a minden szenvedések kínját magában hordozó költő lelkében. Gyötrelmek tüzeiben olvastja ki a költő népe számára a fennmaradásához szükséges, tápláló értékeket. Ezért szent, ha nemzetének élt és népének szíve dobogott benne.

EREDMÉNYES LEHET-E A MAI MAGYAR SZOCIÁL- POLITIKA?

I.

Az 1940: XXIII. t.-c, mely az Országos Nép- és Családvédelmi Alapot létesíti, mérőöldkő a magyar szociálpolitika történetében. Bevonulása a magyar törvénytárba eddig nem is álmodott távlatok kapuját nyitja meg a feltornyosult szociális feladatok előtt s ad hatalmas — pénzben realizálódó — lehetőséget azok kezébe, akik népünk, pusztuló magyarságunk széthullása, összeroppanása ellen kívánnak új magyar életből fakadó áttörhetetlen gátat építeni. Soha törvény még oly elemi erővel nem markolt bele a magyar élet problémáinak tömegébe, mint a Családvédelmi Alapot létesítő 1940: XXIII. t.-c, amikor hátatfordítva az eddig begyökerezett közigazgatási hagyományoknak, *bürokráciamentesen, rugalmasan* kívánja a reávaró szociális feladatokat megoldani. Jelentőségét még külön is kihangsúlyozza az a jól ismert tény, hogy a 20. század államában a szociális kérdés az állami feladatok sorrendjében

vezetőszerpet játszik, s így megoldásától szinte az állam fennmaradása függ. Ezért érthető, hogy vannak államok, amelyek egyen sen a szocializmus jegyében (és nevével) rendezték be állami életüket, mintegy külsőleg is azt bizonyítandó, hogy e fogalom körül kikristályosodó feladatok megoldását tekintik főfeladatuknak.

A szociális kérdésnek s a tőle el nem választható szocializmusnak központi problémává való kinövekedése hosszú fejlődés eredménye. S mikor az alábbiak során a Nép- és Családvédelmi Alap működésének boncolgatásával az új magyar szociálpolitika *eredményességének* kérdését vizsgáljuk, szükségesnek látszik, hogy először erre a fejlődésre vessünk egy futó pillantást.

A *szociális kérdés* a társadalom alkotó elemei (legyenek azok akár egyedek, akár pedig társadalmi osztályok) gazdasági és kulturális erejének aránytalan eloszlásában s ennek következtében, bizonyos erőcsoportok igazságtalanul érvényesülő túlsúlyrajutásában jelentkezik. Ebben a megállapításban hallgatagon az is bentfoglaltatik, hogy bizonyos erők egyáltalán nem, vagy csak alig tudnak érvényesülni. A szocializmus pedig az az irányzat (nevezhetnők világnézetnek is), amely a társadalmi erők megosztásában rendező tényezőként szerepel s bizonyos erőket fékeztet, más erők érvényesülésének útjából pedig elhárítja az akadályokat. Érvényesülése így a társadalmi ellentétek kiegyenlítődé-
sét segíti elő.

Természetesen a társadalom erőtényezői sohasem oszlottak meg egyenletesen. A szükségletek — amelyekről a közgazdaságtan azt tanítja, hogy az ismeretek fejlődésével párhuzamosan szintén fejlődnek, ami egyrészt szaporodásukban, másrészt finomodásukban mutatkozik — éppen az ismeretek hiánya miatt *egyszerűbbek* lévén, könnyen találták meg a kielégítési lehetőséget. Az ismeretek hiánya ezenfelül még abban is megnyilatkozott, hogy a társadalom organikus, szervesen összefüggő voltát nem vették észre s így nem létezhetett ebből fakadó, a társadalmi bajokat egy szemszögből néző közvélemény. A különféle formában fellépő társadalmi bajokról nem volt, aki megállapította volna azok szoros, a társadalom egységéből fakadó összefüggését, s így azok kezelése is csak *részleges* volt ennek megfelelő eredménnyel. A tudomány, főleg azonban a technika fejlődése egyrészt fokozta a szükségleteket, másrészt pedig az orvosi ismeretek kiszélesedése a halandóság korlátozásával (tehát közvetett módon) megsokszorozta az emberek számát, aminek az lett a következménye, hogy nem mindenki

tudta a maga igényeit úgy kielégíteni, mint ahogy az az adott körülmények között szükséges lett volna.

E ponton terelődött rá a figyelem a társadalom alkotó elemei közt lévő ellentétekre, amely ellentéteket a szellemi fejlődés később még a tényleges helyzetnél is jobban kiélezett. Itt született meg a szociális kérdés s vált hordozójává mindazoknak a problémáknak, amelyek a társadalmi ellentétekben gyökereznek. Nevét attól az irányzattól kapta, mely kezdettől fogva azt a célt kívánta szolgálni, hogy ezeket az ellentéteket leszerelje.

Ez az hány a szocializmus volt, mely az első időkben csupán egy érderendszer s ennek megfelelően rendszerint egyetlen politikai párt *egyoldalú* programjaként jelentkezett s lényegében arra irányult, hogy a *magántulajdon* eltörlésével vagy éppen csak *korlátozásával* nyerjenek egyetlen társadalmi osztály: nevezetesen a *munkásság* emberibb életre irányuló követelményei kielégítést. Ennek megfelelően a fogalom tartalma s vele együtt a hozzáfűződő társadalompolitikai cél is szükségképen szűk és egyoldalú volt, bárkik hirdették is és bármelyik formájában jelentkezett a szocializmusnak. Mindenesetre még messze volt az államcélok szolgálatába való beállítástól.

Idők folyamán azonban a gazdasági és kulturális fejlődés eredményeként a fogalom tartalma bővült, jelentése kicsiszolódott s napjainkban nemcsak a tudományos, de a gyakorlati életben is ugyanazt értik alatta. Az itt csak érintett fejlődés u. i. egyrészt azt eredményezte, hogy a gazdasági és kulturális ellentétek is növekedtek, másrészt pedig azt is bebizonyította, hogy az ellentétek elsimítását, a társadalmi erők aránytalan elosztásának megszüntetését és így a társadalmi kiegyenlítés előmozdítását nem lehet csak egyetlen érdekcsoport követelményeinek szekerébe fogni. Sőt a legújabb fejlődés még azt is igazolta, hogy az említett ellentétek kiegyenlítése — bármiben nyilvánuljanak is azok — nem lehet egyetlen érdekcsoport feladata.

E szempontok, nemkülönben az ellentétes érdekek egyre erősebb megnyilvánulása mindjobban előtérbe tolta az *állami beavatkozás* gondolatát, mint amely fórum egyedül áll felette az egyes társadalmi rétegeknek, tud az érdekellentétekben igazságosan dönteni, s ha szükséges, állásfoglalásának a gyakorlatban kellő nyomatókat is tud adni. Siettette ezt a beavatkozást az a körülmény is, hogy a szociális kérdés mind szélesebb és szélesebb tömegeket érintett, akik lassankint arra sem voltak képesek, hogy követelményeiket bármilyen formában is napvilágra tudják hozni. Széles

néprétegeknek apatikussá válása, a társadalmi boldogulásra, felemelkedésre irányuló törekvés küzdő porondjáról való kiesése, távolmaradása felébresztette az államban az életösztönt.

Ez az életösztön készítette cselekvésre az államot s vált cselekvésének irányítójává a szocializmus, melynek az az egyetlen rendeltetése, hogy a társadalom alkotó elemei közt lévő gazdasági és kulturális ellentétek kiegyenlítését céltudatosan előmozdítsa, s így a szükséges társadalmi harmóniát megteremtse. A tételes jog az 1940: XXIII. törvénycikkben adja a szocializmusnak ezt a markáns meghatározást — bár inkább csak a sorok közt olvashatóan —, amikor kimondja, hogy «az Alap célja a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javítása és a társadalmi *kiegyenlítés* elősegítése». (2. §.)

Így könnyebben érthető, hogy már elég régen láttak intézkedések napvilágot, amelyek a szocializmus jegyében születtek meg. Ma pedig a szociális rendelkezések oly tömegével állunk szemben, hogy azokat szinte számba sem lehet venni. Azt lehet mondani, hogy nincs az államnak egyetlen rendelkezése sem, amely ne a «szociális szempontok» figyelembevételével jönne létre. Ha nem tekintettünk volna a kérdés lényege mögé, ez a tény akkor is bizonyítaná, hogy a szociális kérdéshalmaz szerepel az államélet rugójaként. Megoldása az állami feladatok sorrendjében az első helyet foglalja el, mert benne az állam további fennmaradásának előfeltételei rejlenek.

Meg kell azonban mindjárt jegyeznünk, hogy a közvélemény általában nem tesz különbséget a szociális szempontokat tartalmazó rendelkezések között. Pedig azok lényegükben két nagy csoportra oszthatók: a *megelőző* és a már egyszer fellépett *feladatok megoldó* rendelkezések csoportjára.

Az utóbbiak porondra dobása minden esetben olyan bajok jelenlétére mutat, amelyek azonnal, kertelés nélkül a lehető leghatásosabb eszközök igénybevételével lehet csak segíteni. És bár megelőző intézkedés lényegesen több van, mint a fellépett feladatok megoldását szolgáló, mégis, amikor a szociálpolitika eredményességéről beszélünk, az utóbbiakra gondolunk, mert a közvetlen veszedelem elhárítása mindig nagyobb feladatot, egyben pedig nagyobb felelősséget jelent az államra nézve. A szociálpolitika eredményes vagy eredménytelen volta az utóbbi feladatok megoldásától függ.

A megelőző rendelkezések közül példaként említhetjük az

1872: VIII. és az 1884: XVII. törvénycikkeket, melyek a munkaidő, pihenés, a gyermekek és fiatakorúak, valamint a nők éjjeli munkájának kérdését szabályozták bizonyos mértékben. Ide sorolható az 1876. évi cselédtörvény (XIII. t.-c), az ugyancsak 1884: XVII. t.-c.-kel megkezdődő *biztosítási* törvények láncolata, vagy pedig 1923 óta évenként napvilágot látó *munkabérendező* intézkedéseket tartalmazó törvények, illetőleg rendeletek sorozata.

Törvénytarunkban és a rendeletek tárában szinte fel sem sorolható mennyiségű rendelkezés húzódik meg, melyek mind a megelőző szociális intézkedés jellemvonását hordozzák magukon. (Érdekes volna azonban annak tüzetes vizsgálata, hogy ezek a rendelkezések mennyiben nyertek a gyakorlati életben *megvalósulást*, tehát milyen mértékben hajtották őket végre.) Sajnos, hiába volt a megelőző intézkedéseknek ez a szinte összefüggő láncolata, nem tudta azt megakadályozni, hogy a szociális kérdés ne terelődjék olyan irányba, melyben már csak energikus, közvétlen beavatkozás tud segíteni. E körülmény létrejövetelében nagy szerepet játszott az első világháború, melynek eredményeképpen a társadalom széles rétegei jutottak *nyomorba*, nem tudván a beálló *munkanélküliség* miatt még legelemibb szükségleteiket sem kielégíteni. De nemcsak a munkásság, amelyiknek két dolgos kezénél egyéb jövedelmi forrása nincsen, került válságos helyzetbe, de megrendült a helyzete a kisiparos és paraszti termelő rétegnek is, nemkülönben annak a tisztviselőgárdának, amelyet végzettsége, kultúrigénye, társadalmi állása a középosztályhoz köt, maga is odavalónak érzi magát, de annyi jövedelme sincs, hogy akár egy jobb körülmények közt lévő munkás színvonalán tudna élni. Tulajdonképpen ebben az időben vált ez a réteg is tárgyává a szociálpolitikai intézkedéseknek, ami azt eredményezte, hogy a szocializmus megszűnt csak a munkásság eszméje lenni, folyamatosan átalakult a társadalom közös eszméjévé, azzal a rendeltetéssel, hogy az állam kezében a társadalom rendelkezésére álló gazdasági és kulturális javak egyenletesebb elosztását szolgálva, szolgálja ezzel együtt a társadalom kiegyenlítődsét is. Ez a magyarázata annak, hogy ma már minden rendelkezésre, amelyben a gyengébb fél védelme s bármilyen fajtájú javak méltányosabb elosztásának szempontja feltalálható, rámondják a szociális jelzőt. (Fokozatos adóztatás, munkabérendezés, fokozatos családi pótlék, a villanyáram árának a szobák száma szerint való megállapítása, szabadidőmozgalom stb.)

A szociális feladatok ilyen nagyarányú kiszélesedése mellett

a preventív intézkedések még fokozottabb kiépítésével párhuzamosan sor került a *közvetlen segítség* bevezetésére s ennek megfelelően a szociálpolitika súlypontja is áttolódott erre a területre. A szociálpolitikai intézkedések kettős világában a lényeg ma már mindenképen az azonnali megoldást kívánó feladatok körül mozog.

E területen napjainkig két kísérlet látott napvilágot s most már utólag leszögezhetjük: mindkettő eredménytelen maradt. Az első a *karitatív* segítyezésből, a második pedig *ínségmunkából* (ínségakció) állott.

Az előbbinek az volt a lényege, hogy a támogatásra szoruló (rendszerint munkanélküliek) különféle társadalmi egyesületek jótékony munkája révén — amit részben az egyház, részben pedig maga az állam is támogatott — *ingyenes juttatásban* részesültek. Ennek az akciónak az lett a nem várt eredménye, hogy az *ingyen-élési lehetőség* kezdte kiölni az emberekből a munkakedvet, lustákká, parazitákká tette őket s így talajt nyújtott egy nagyszámú koldusnemzedék kitermeléséhez, ami amellet, hogy munka szempontjából kiesett a nemzeti termelésből, egyre nagyobb súllyal nehezedett a dolgozó réteg vállára. Számuk ahelyett, hogy fogyott volna, folyton növekedett.

Az állam idejében észrevette a karitatív tevékenység nemzetromboló hatását, tehát új módszerrel: az *ínségmunka* beállításával igyekezett egyrészt a bajokon segíteni, másrészt a romboló irányzatnak gátatvetni. Mint a későbbiek igazolták, ez a módszer sem vált be. Az *ínségmunka* nevében hordja minden jellemzőjét. *Ínséges* volt, aki végezte, *ínséges* a fizetés (a normálisnál kisebb munkabéretet fizetett a közület, hogy magánosokkal ne konkurráljon!) s így *ínséges* az egész rendszer eredménye. E három összetevő eléggé magyarázza, hogy a karitatív akciónál nem tudott maradandóbb eredményt létrehozni s legfeljebb az az elgondolás volt helyes benne, hogy a munka becsületét kívánta helyreállítani, amikor a támogatást bizonyos mennyiségű munka elvégzéséhez kötötte. Azonban elég hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez a rendszer sem jelenti azt az eszközt, amivel a nemzet igen nagy részét el lehet indítani az emberi felemelkedés, önállósulás útján arról a mélypontról, ahova egy összeroppant gazdasági rendszer áldozataként önhibájából zuhant. Az eredménytelenség nyilvánvaló volta mellett a szociális feszültséget okozó tényezők száma is szaporodott az utóbbi években, annak ellenére, hogy a preventív intézkedések soha nem álmodott számban láttak napvilágot. Mindenki érezte a magánosoktól kezdve a különféle egyesületeken és szerveken

keresztül egészen az államig, hogy valaminek történnie kell, ha nem akarja a magyar társadalom, hogy létét meg nem fékezett kilengések tegyék kétségessé. A 20. század államának legklasszikusabb jellemzője: a szociális kérdés teljes súlyával jelentkező és követelt gyors, értelmes cselekvést a 20. században élő, de még mindig a 19. századbeli berendezéssel bíró országtól.

E nagy várakozási időszakban álmodta meg Esztergár Lajos pécsi polgármester az új magyar szociálpolitika alapvázát s kísérletezte azt ki a «szatmári normában». A szatmári normát nyomon követte Magyary Zoltán kristálytisztá közigazgatási rendszerén nyugvó «komáromi norma», hogy a kísérletek bevált eredményeit figyelembevétel, útnak induljon hont menteni az 1940: XXIII. törvényekben gyökerező Országos Nép- és Családvédelmi Alap. Benne az új magyar szociálpolitika öltött testet, azé a szociálpolitikáé, melynek eredményes vagy eredménytelen voltától függ, hogy helyre lehet-e még állami a magyar társadalom kibillent egyensúlyát. Az Alap ez év őszén egyéves múltra tekinthet vissza. Eddigi működése, a magyar állami élet egészébe való beilleszkedése reális alapot nyújt ahhoz, hogy benne az új magyar szociálpolitika eredményességének nagy kérdését vizsgálhassuk.

II.

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapban lerakott szociálpolitikai módszer *elvben* korszakalkotónak mondható. Hangsúlyozni kell azonban, hogy csak *elvben*, mert az elgondolás még nem jelenti egyúttal a megvalósulást is. Az út messze van odáig. Az új szociálpolitika alap gondolata a *gazdasági talpraállítás* eszméje, melyben az a végső cél rejlik, hogy kivitelezése eredményeképpen *önálló*, hatósági támogatásra többé nem szoruló egzisztenciák jöjjenek létre. A jelszó az, hogy az állam csak *egyszer* juttat, de ez a juttatás mennyiségileg és minőségileg oly mérvű, hogy helyes felhasználása esetén a felkarolt talpra tud állni, nem szorul rá még egyszer a közület támogatására. Jellemzi még a juttatást, hogy az *természetben* történik (ház, építési anyag, állat, mezőgazdasági gép stb.) s minden esetben *vissza kell azt téríteni*. Maga a térítés történhetik pénzben, természetben (állatjuttatás esetén) vagy éppen munkában. Így már az első lépésnél kiviláglik, hogy ezt a rendszert az előbbiektől egy egész világ választja el, amikor széles keretekben hömpölygő komoly lehetőségeket nyújt azok számára, akik kemény munkával, öntudatos nekifeszüléssel akarnak a magyar társadalom

önálló s minden esetre értékes tagjaivá lenni. Széppé teszi ezt az elgondolást, mintegy kiszínezi az a törekvés, hogy a felkaroltak a falu társadalma kulturáltabb rétegének bevonásával megfelelő *nevelésben* részesüljenek s így e törekvés is a társadalom kulturális kiegyenlítődének előmozdítását szolgálja. Mind e törekvések középpontjába nem az egyént, hanem a családot állítja — azok közül is kimondottan a sokgyermekeseket — s ezzel az egyke nemzetpusztító áramlatának iparkodik gátatvetni. Különbö is a társadalomnak nem annyira az egyén, mint inkább a család az alapképlete s társadalmi bajok gyógyításánál a családot kell gyógyítani.

A régi és új módszer közti különbség kihangsúlyozására azt is meg lehet még említeni, bár talán nem a leglényegesebb mozzanat, hogy *a karitatív* eszmén nyugvó szociálpolitika nagy vonásokban *társadalmi* tevékenység volt, az *ínségmunka hatósági* feladatként jelentkezett, ezzel szemben az *önállósításra* törekvő új szociálpolitika *gazdasági tényezőkön nyugszik*, melyeket azonban a hatóság *támogat*, s amelyeknek érvényesülésében a társadalom hatékonyan közreműködik.

Az Alap egyébként lényegében nem egyéb, mint évenként növekvő — szociálpolitika szolgálatába még sohasem rendelt — hatalmas mennyiségű pénzösszeg. Kezelő szerve az *Országos Szociális Felügyelőség*, mely szervnek tömören összefoglalva az a rendeltetése, hogy az Alap elé tűzött egységes célt: a társadalom gazdasági és kulturális kiegyenlítését a *törvényhatóságok* mint középfokú s a *járások*, mint alsófokú közigazgatási hatóságok közreműködésével szorgalmazza, illetőleg vigye keresztül. A Felügyelőség e munkakörben részint önállóan, részint pedig mint a belügyminiszter szakszerve jár el. Az Alapnak a középfokú és alsófokú hatóságok felé való kiépítése már megtörtént, illetőleg folyamatban van. Lényeges vonás ebben a kiépítésben az, hogy minden törvényhatóságban szervezni kellett egy fogalmazói állást, amely állásnak betöltője kizárólag szociális ügyekkel foglalkozik (közjóléti előadó) s vele a Felügyelőség a törvényhatóság első tisztviselőjének egyidejű értesítése mellett közvetlenül érintkezhetik. Van továbbá minden törvényhatóság mellett egy úgynevezett *szociális gondozó*, *azzal* a rendeltetéssel, hogy a törvényhatóság társadalmát *munkaközösségekbe* tömörítve beállítsa a nép- és családvédelmi tevékenység szolgálatába. A közjóléti előadóval szemben — aki a törvényhatóság tisztviselője — a szociális gondozó a Felügyelőség szerve s a kinevezést is tőle nyeri. Ha ehhez még

azt jegyezzük meg, hogy a nép- és családvédelmi tevékenység szoros értelemben vett *végrehajtója* a törvényhatóság első tisztviselője — az előbb említett szervek őt szakszempontról csak támogatják, a Felügyelőség pedig ellenőrzi —, akkor nagy vonásokban már előttünk is áll az Alap szervezetének közigazgatási kiépítettsége. Később a főszoigabírók mellé a vármegyei szociális gondozókhoz hasonlóan *járási szociális előadók* kerülnek. Ezek az állások azonban még egyelőre nincsenek betöltve, mert nem áll rendelkezésre megfelelő számú és szociális előtanulmányokkal rendelkező egyén. Kiképzésük azonban máris működő tanfolyamok megszervezésével folyamatban van.

Azonban, mint azt már fentebb mondtuk, az új szociálpolitika gazdasági tényezőkön alapszik és így szükséges a *gazdasági életbe* való bekapcsolása is. Ezt a feladatot szolgálják a törvényhatóságokint megszervezett *közjóléti szövetkezetek*. A szociálpolitikát az állam irányítja, tehát a közigazgatásból kell kiindulnia. Célkitűzésének megfelelően azonban a gazdasági életben kell hatnia. E kettős jellemvonás megtestesítésére különleges szervezetet kellett létrehozni, mely szervnek az az érdekessége, hogy a közigazgatás vezeti, de nagyobbrészt gazdasági eszközökkel dolgozik. Ez a szerv a közjóléti szövetkezet. Benne tulajdonképpen a közigazgatás vállalkozóvá válik. Vezetője (elnöke) a törvényhatóság első tisztviselője, s képviselve vannak benne egyrészt a közigazgatás aktívabb szellemű tisztviselői, másrészt pedig a szociális kérdés iránt érdeklődő szabad pályán működő egyedek, valamint természetesen maguk a felkaroltak is. Működése tisztán gazdasági jellegű: ad, vesz, kölcsönt juttat (ha mindjárt természetben is!), munkát szervez stb. Különlegessé válik ez a tevékenység annyiban, hogy a *felkaroltakat* a falvak *intelligenciájának* bevonásával alkotott *munkaközösségek* révén (ez a szerv nagyjából a tantestületből és a szociális munkát vállaló egyéb személyekből tevődik össze) *nevelni* kívánja s juttatás, támogatás után nem hagyja őket azonnal magukra, hanem szellemileg is részeseivé kívánja tenni az egészséges társadalmi vérkeringésnek. Azt lehet mondani, hogy a juttatást csak eszköznek tekinti ahhoz, hogy egy-egy családhoz hozzá lehessen férni, meg lehessen markolni s be lehessen állítani az egészségesebb társadalmi rétegekbe. A felkaroltra nézve ez a nevelés egyebek mellett a köteleességteljesítésre való szoktatásban is jelentkezni fog (pontos törlesztés). Azt azonban már itt meg kell említeni, hogy a közjóléti szövetkezeteknek hatósági személyekkel való ily szoros kapcsolata bizonyos *hatósági jelleget* is kölcsönöz

e szervezeteknek, ami a gazdasági életben megnyilvánuló súlyukat feltétlenül emeli.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy az Országos Népi és Család-védelmi Alap tevékenysége a közjóléti szövetkezetek működésében ölt testet s így az új magyar szociálpolitika eredményességének e szövetkezetek tevékenységében kell jelentkeznie. Magának az eredményességnek vizsgálatánál két kérdésre kell választ kapnunk:

1. ténylegesen *mivel* foglalkoznak a közjóléti szövetkezetek, s
2. foglalkozásuk eredményeképpen milyen a közigazgatási és gazdasági szervezetekhez való viszonyuk. Az utóbbi kérdést úgy is feltehetnők, hogy miként illeszkednek bele ezek az újszerű szervezetek a magyar államélet egészébe. A kérdésre adott válaszokban az Országos Népi és Család-védelmi Alap szerepe s így az új magyar szociálpolitika *hatóereje* nyer bizonyos fokú megvilágítást.

Ami a közjóléti szövetkezetek tevékenységét illeti, ezek nagyjából valamennyien azonos akciókat végeznek. Az egyes akciók a következők: 1. házhelyjuttatás, 2. kiskertgazdálkodás megszervezése, 3. a földreform kapcsán a földtulajdonba juttatáshoz vételárelőlegezés, 4. ugyancsak a földreformmal kapcsolatban földbérleti szövetkezetek szervezése s azoknál irányított gazdálkodás beállítása, 5. a legkülönfélébb állat juttatás, 6. mezőgazdasági gép juttatás, 7. talajjavítás, 8. házépítés, 9. háztartározáshoz kölcsönnyújtás (rendszerint anyagban), 10. háziiparszervezés (a kenderés lentermelés felkarolása a háziiparnak csak megerősítésül szolgál, ugyanezt lehet mondani a háziipar termelvényeinek értékesítéséről is), 11. úgynevezett vegyes akciók, melyeken belül a legkülönfélébb — lényegében mindig kölcsönjellegű — juttatások szerepelnek.

Ezek az akciók nem újak. Valamennyien már meglévő *közigazgatási* vagy *gazdasági* szerv hatáskörébe tartoznak. Újszerű csak annyi van bennük, hogy most *egy kézben* jelentkeznek, s így céltudatosan használhatók fel *bizonyos* társadalmi rétegek gazdasági talpraállításánál. Az Alapnak éppen ebben az akcióösszefogásban és céltudatos szervezésben mutatkozik nem vitatható gazdasági jelentősége. Talán helyes úton járunk, ha ebben látjuk szociálpolitikai küldetését is. Az említett első hét akció a földművelésügyi minisztérium vagy annak kebelén belül életrehívott szerv (LEBOSz, esetleg OKH) hatáskörét alkotja. A 8. és 9. akció bankpolitikai természetű feladat, legfeljebb azt tehetjük még hozzá, hogy *altruista* bank feladata. A 10. az iparügyi minisztériumhoz tartozik s ott erre a feladatra külön osztály is szervezetetett (IX. ügyosztály).

A egyes akciók szintén bankpolitikai természetűek. A bankjellegű feladatokra vonatkozóan legfeljebb azt lehetne megjegyezni, hogy annak a néprétegnek, amelyiket az Országos Nép- és Családvédelmi Alap akar felkarolni, bankok nem állhattak rendelkezésére, mert nem kaptak tőle *bankszerű fedezetet*. A közjóléti szövetkezeteknek ezzel szemben bankszerű fedezet *nélkül* is rendelkezésére kellene állniok. A törvény miniszteri indokolásában legalábbis *expressis verbis* bentfoglaltatik ez a kívánság. Tény azonban, hogy ez csak *kívánság* fog maradni, mert a gyakorlati élet máris ellentmond ennek az *elvi* álláspontnak, ahol pedig mégis fedezet nélküli kölcsönrel kísérleteznek, ott nagyon kétségessé válik a kiadott kölcsön visszatérülése (kölcsön- és *nem* segélyjellege!). Ebben az esetben pedig az évi 40 millió pengővel — minimálisan ennyire rúg évente az Alap rendelkezésére álló összeg — újabb ínségakció fog megindulni. A felkaroltak máris szép számmal kacérkodnak a vissza nem fizetés gondolatával, nem is beszélve arról, hogy most már mindenki a Nép- és Családvédelmi Alapból kíván juttatásban részesülni, akár van rá jogcíme, akár nincs (sok gyermek, bizonyos mérvű szegénység, jellembeli érdemesültség stb.), mert az méltányosabb feltételek mellett ad, mint bármily más szerv.

Sajnos, a hatáskör kérdésében a törvény nem teremtett százszázalékosan tiszta helyzetet. Tény csak annyi, hogy a felsorolt akciók más szervek hatáskörébe tartoznak s most mégis új szervet kellett létrehozni e feladatok megoldására. A hatásköri összeütközés fennforgásának lehetősége mellett ez a körülmény különben még arra is utal, hogy a szociális bajok nagyrésze létre sem jött volna, ha ezek az akciók *kellő időben* nyernek beállítást, illetőleg végrehajtást. Ha a régi közigazgatási és gazdasági szervek megoldották volna a hatáskörükbe tartozó feladatokat, akkor nem kellett volna a Nép- és Családvédelmi Alapot megteremtteni e feladatok talán kései megoldására. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létrejötte tagadhatatlan mementó igen sok szerv számára s bőséges lehetőséget nyújt komoly lelkiismeret-vizsgálatra.

Ez a felismerés eléggé magyarázza azt is, hogy a Nép- és Családvédelmi Alap térhódítása, a magyar közigazgatási és gazdasági életbe való beilleszkedése *nehezen* halad. Amellett, hogy létrejötte komoly mementó, mind közigazgatási, mind pedig gazdasági téren, egyelőre mindenki féltékenyen nézi működését. A közigazgatási szervek egy része hatáskörét félti tőle s nyíltan vagy burkoltan állástfoglal ellene, s ha a működést nem is gátolja, de nem is támogatja oly mértékben, mint amennyire az szükséges volna.

Hallatszottak hangok, hogy az Alapot más miniszter fennhatósága alá kellene helyezni, vagy legalábbis a pénz egy részét a földművelésügyi miniszter rendelkezésére kellene bocsátani. Hasonló a helyzet a gazdasági életben is. A gazdasági szervek új konkurrenst látnak a közjóléti szövetkezetben, amelynek megvan még az a tagadhatatlan előnye is, hogy közigazgatási emberek vezetése alatt állván, könnyebben tudnak eligazodni a hivatalos szervek labirintusában. Hogy a konkurrenciára csak egy példányt említsünk, a Komárom Vármegyei Közjóléti Szövetkezet szabadalmi téglaégetése, amellyel a téglagyárakhoz hasonló áron és hasonló minőségű téglát tud előállítani, *de közvetlenül az építkezés helyén*, amivel a *szállítás kikapcsolása* miatt pl. a Csallóközben a téгла ára a gyári árnál 100—120 százalékkal olcsóbb, aligha szívesen látott újítás a téglagyárak szemében.

Végző következtetésként meg kell azt állapítanunk, hogy a régi szerveknek az az álláspontja, mely szerint a támogatás helyett az érdektelen megfigyelő szerepét vállalják abban a tekintetben, hogy az Alap meg tudja-e oldani a *régi* feladatokat, *nagyban készletti* az új magyar szociálpolitika eredményességének érvényesülését. Az is bizonyos, hogy ezeket a feladatokat — elsősorban a föld-reformot s vele egyidőben minél szélesebb néprétegek önállósítását! — valakinek előbb-utóbb meg kell oldani. Hogy melyik lesz ez a szerv, az az Alap körül máris folyó küzdelem eredményeként, úgy hisszük, rövidesen el fog dőlni.

Ha ilyen körülmények közt a Nép- és Családvédelmi Alap mégis tud már eredményeket felmutatni s hisszük, hogy a jövőben még inkább fog tudni, az csak annak a fiatalos nekilendülésnek, roppant ügy buzgalomnak és szívósságnak köszönhető, amivel ez a gyermekcipőben járó új intézmény belemarkolt a szociális problémák halmazába. Ez a rugalmasság, szívós akarat sok mindenben át fogja segíteni. *Lényeges* eredményeket azonban önmagában nem, hanem csak más szervekkel való *összeműködésben* fog tudni felmutatni. Szeretnők hinni, hogy ez az összeműködés nem várát sokáig magára.

Szaniszló József.

A HEGYKÖZI PALÓCOK.

A honfoglaláskori magyar haza észak-északkelet felé néző gyepűvonalának jelentős őrhelye volt a Mátra hegység hatalmas gerincvonulata. A Sajó völgyén leereszkedő törzsek közül az egyik palóc törzs a Rima torkolatánál kitért és részben felhúzódott a

folyóvölgybe, részben pedig tovább haladt és a mai Eger környékét érintve a Mátra északi völgyeiben telepedett meg. Valószínűbb azonban, hogy a törzs a Rima torkolatánál nem oszlott ketté, hanem együtt érkezett meg a Mátra alá, míg a visszavándorlás csak a későbbi években következhetett be. A hegység és a Zagyva folyó által szinte tökéletesen elzárt terület rész igen alkalmas hely volt a vándorlásokba belefáradt palóc törzs számára. Mindössze két jól védhető szoros vezetett ki belőle Szurdokpüspökinél és Tarnaszentmáriánál. A biztonsággal nem is volt baj még a későbbi, nehezebb időkben sem, csak a legelők bizonyultak kevésnek már a megtelepedés első éveiben. Ez készítette a népes törzs vállalkozóbb szellemű családjait, esetleg nemzetségeit arra, hogy átkelve a Zagyván, felhúzódjának a már ismert Rima völgyébe, a gömöri hegyek lábához. A környezet teljesen megegyezett az előbbivel, a távolság sem volt nagy, úgyhogy az érintkezés a két szállás között továbbra is fennmaradhatott. Idővel aztán a közbeeső szárazabb, sziklásabb terület rész is szépen benépesült és így alakult ki két hegy között az ország egyik legnagyobb tájegysége.

Ha a táj történetét kutatjuk, különösen a mátrai részeknél, nem találunk semmi rendkívülit. Orosz krónikák beszélnek ugyan palócokkal folytatott harcokról, de ez a nép hagyományában sehol sem szerepel. A törzsfő nevét sem jegyezte fel a történelem, a palócságnak szerencsés stratégiai helyzete folytán a megtelepülés befejeztével nem kellett hadakoznia és így nem voltak kitűnő vitézei, győztes csatái sem. Gyepűjük távol esett a népek országútjától. Ha el is vetődött később az országot dúló hadak egy-egy portyázó csapata a Mátra alá, az elől visszahúzódtak a hegyekbe és megvárták, amíg elvonul a veszély. A török is csak Pétervásárig és Gyöngyöspatáig jutott, a palóc táj szurdokai előtt azonban megtorpant. A mátraderecskei új iskolaépítkezésnél találtak ugyan török emlékeket az elmúlt években, de ezek sem tudják valószínűsíteni, hogy a török huzamosabb ideig vetette volna meg a lábát az északi részekben. Sirok várát ugyan Caraffa Eger ostroma közben szintén feldúlta, de jelentősége aligha lehetett. A néphagyomány ezt a várat Darnó fészkeének tartja, de róla többet alig tud. Csak a betyárvilág emlékeit őrizte meg a nép mesekincsében. Ez nem is csoda, hisz maga a táj hatalmas erdőségeivel szinte csalogatta a szegénylegényeket, honnan veszélytelen kirándulásokat tehettek. Útonállások, lókötések napirenden voltak és a betyárok bravúrajai népmesékben szálltak nemzedékről-nemzedékre. Híres

betyárcsárdák düledező falai ma már részvétlenül maradnak el az út szélén az utas mellett és nem beszélhetnek arról, hogy olykor bizony az is megesett, hogy a zsvány és pandúr szerepet cserélt.

A rimavölgyi részeken már messzebbre nyúlik vissza az emlékezés. A nép táj történeti hagyományai még a honfoglalás korából ismernek egy Gedő, vagy Gede nevű hadnagyot, aki várat szerzett magának és hatalmaskodott a vidéken. Az előadásokból azonban kibuggyan a mesélő fantázia és sokszor összekever időt, fyelyet és személyeket. Mindenesetre a táj ezen része már beleesett a felvidéki ércbányák védelmére rendelt várak övezetébe s így sorsa csaknem egy volt amazokéval. Török és cseh hordák dúlták évszázadokon át, de a magyar viszálykodás sem volt ismeretlen a kincsekért folytatott küzdelemben. Basók, Bebekék, Széchyek nevét tartotta fenn a hagyomány és viselt dolgaik még ma is szórazoztatják a kukoricafosztások és fonók fiatalságát. A mostoha történeti múlt valahogyan öntudatosabbá, magabizóbbá tette a rimavölgyi falvakat, mint amilyennek mátraalji testvéreiket megismerhettük. Míg a mátraalji mesékben politikai magatartást, értékelést szinte sehol sem találunk, addig a rimavölgyi mesékben már megjelenik «az igazságos Mátyás, ki a népet becsülni tanította a nemeseket». A dúlások szünésével bizonyára megritkultak a rémmesék és a trubadúrvilág foglalkoztatja a nép fantáziáját. A várkastélyokhoz legendás szerelmek füzódnék és a mesélő saját értelmezésében adja vissza a történelmi magvát az eseményeknek. De mennél közelebb jövünk az időben, annál inkább halkul az emlékek ereje és a mesélést is felváltja a mindennapi gond. Előre veti árnyékát a megszállás próbatétele és a nép visszahúzódik, ha nem is a hegyekbe, mint a régmúlt időkben, hanem házaiba, istállóiba, hogy megvárja, amíg elmúlik a veszély. Ez az időszak is szült hősoket és mártírokat, kiknek az eljövendő korok mesélése állít majd emlékeket.

A hegyközi palóc táj gazdasága a jószágtartó kultúrszak végéig szépen fejlődött, mert az ősok a települési környezet helyes megválasztásával a megélhetés bőséges feltételeit biztosították. A nagy népszaporodás következtében azonban az ország összes tájai között talán a palócság volt az első, mely az idők megnehezült járását volt kénytelen tapasztalni. Eleinte csak az akkori nagy marhavészekre, állat ár-csökkenésekre gondolt és várta az idők jobbrafordulását. De ez nem következett be, csak a szükség lett nagyobb. Talán ebben az időben szokta meg a palócság azt a rendkívül igénytelen táplálkozási módot, mely falvaikban még ma is

otthonos. Lassan azután megértették a nagyobbarányú mezőgazdasági termelés szükségességét és mind több és több erdő hullott ki a fejszecsapások alatt és mind több és több eke hasított neki a hideg erdei talajnak, mely azonban nem ígérhetett nagy termést. Tavasszal csak későn lehet vetni, mikor a hegyekről eltűnnek az utolsó hófoltok is és a talaj kissé felmelegszik. Még az a szerencse, hogy az erdős táj bőséges csapadékkal látja el szántóit és a kánikula sem veszélyes, mert reggelenként esővel felérő harmatok vannak, így a tájjal meg van határozva minden lehetőség, amire a mezőgazdálkodásban számítani lehet. Ez a helyzet a gömöri hegyek alatt is, a közbeeső terület sorsa pedig még sivárabb. Állataik, különösen lovaik azonban igen szépek.

A mezőgazdálkodás megindulásával kapott lélegzet nem sokáig tartott palócföldön. A számbajöhető erdőterületeket lassan feltörték, de a nép hatványozott mértékben szaporodott. Ezért a világháborút jóval megelőzőleg már ismét problematikusá vált a megélhetés Mátraalján. Mivel pedig a népfölösleg számára már nem volt újabb Rimavölgye, eladta maradék holmiját és nagy tömegekben hajózott át az Újvilágba. A kivándorlók jelentős részét a palócság adta. Elszaporodtak, a «Kanadás menyecskék», a falvak pedig lélegzetvisszafojtva várták, hogy kinek jön «Kanadás levél» Amerikából. Ezek bizony (hála a kintlévő dolgos és igénytelen keresőknek) szép számban jöttek és elég jelentős mértékben járultak hozzá a világháborút követő gazdasági tönkrejutás átvészeléséhez. Az új házak csaknem mind dollárból épültek és a földtulajdon kicserélődése is megindult. Pedig az itthonmaradottak verejtéke is bőségesen hullt a rögre. Dorogháza és Mátramindszent között lévő egykori «berekben» láttuk egyszer, amint csaknem 45 fokos lejtőjű földet kapával dolgoztak emberek és hátukon hordták rá a trágyát.

A Rima völgyében kezdetben valamivel kedvezőbb volt a helyzet. Itt a jószágtartó gazdálkodás végén felfedezik az érchegység bányáinak jelentőségét. Az «urak» a bányákra vetik magukat és számukra, ha átmenetileg is, de eljelentéktelenedik a föld. Amikor a bányák birtoka állandósult és onnan a rimavölgyi érdekek kiszorultak, megindul a nagybirtokképződés és ezzel egyidőben megkezdődik a kivándorlás. Hogy még több magyar nem kényszerült idegenbe, az csak annak köszönhető, hogy Salgótarján, Ózd, Fülek központokkal megindult az iparosodás és a salgótarjáni szénmedencében egymás után keletkeztek bányák a szén kitermelésére. Ezek ma a hegyközi palócság újabb reményesei. A kényszerűség vitte oda őket, de ma már megszerették újabb foglalkozásukat. És

inkább itteni sorsukat szeretnék biztosítva látni, minthogy a föld-birtokreformra hagyatkoznának. Mert ha van is számbajöhető nagybirtok, belső telepítéssel nagy népfölöslegeiket nem bírja lekötni. A palócság már túlnépesedett ahhoz, hogy a földre helyezhetné megélhetésének súlypontját. Expanzióinak megőrzésénél, sőt fokozásánál (mert itt erre is van lehetőség) tehát a kormánynak minden körülmények között a tájon belüli fokozott iparosításra kell gondolnia. A palócság rendkívül erős, szívós, alkalmazkodó nép, mely nem fogja megsínyleni a foglalkozásbeli átállítódást.

A palócság életmódja mindig a történeti helyzet és a környezet függvénye volt. Településhelyének megválasztásánál feltehetőleg a sokszoros csatavesztés, hajszoltság folytán előállott lelki felőrölttség és bizonytalanság szorongó érzése jutott kifejezésre, melyben Ázsiában volt része. Azért keresi az erdőktől védett hegységalji részeket. Az első időkben még itt sem érezte magát biztonságban és várta a rohamokat, melyek továbbsodorják. A völgyek oldalába csak «paticsból» építi hajlékait. Csak később, amikor már tapasztalhatta, hogy újabb veszélyektől nem kell tartania, határozta el magát a tartósabb házépítésre, de még akkor is mélyen bent a völgyekben. Önbizalma és biztonságérzete csak akkor tért vissza, mikor már templomai megépítésére kerülhetett sor. Ezeket már a falvak fölött emelkedő dombtetőkre helyezte. A tartós biztonságérzet azután mélyreható változásokat hozott a palócság közösségi életében. Meglazult az összetartozandóság érzése, a törzs, hadak jelentősége eltűnt és az egyes családok érdekkörére aprózódott a falu. Megindult a primitív társadalmakat jellemző szélső individualizációs folyamat, kiki elhatárolván magát fizikailag és lelkileg szomszédaitól. Félteve őrizte mindenik jószágát, földjeit és hírnevét, melyen ha csorba esett, megindult az ellenségeskedés anélkül, hogy a nézeteltérésekben pártatlan ítélő számításba jöhetett volna. Ki-ki maga intézte dolgait elfogultan és a végkimerülésig. Sőt a palóc-földön annyira divatos vérbosszúk egész családokat és nemzedékeket irtottak ki. A közigazgatás és rendészet megindulásával még sok ideig értetlenül és ellenségesen szálltak szembe a hatalom képviselőjével palóc földön. Még ma is emlékeznek rá, hogy pl. Dorogházán egyszer az úrészeket tartó szolgabíró is megverték a peres felek közös akarattal, akinek végül is egy disznóolba kellett menekülnie.

Ez a történeti múlt, mely nem is olyan régen még élő valóság volt, bizony még ma is erősen kirajzolódik a nép gondolkodásmódján. Mivel azonban a közigazgatás ma már megfelelő korlátok

közé tudja kényszeríteni őket, teljesen visszahúzódnak a közügyektől és «úgyis az lesz, amit az urak akarnak» jelszóval teljes passzivitásba burkolóznak. De azért néha még ma is kirobbannak az indulatok, különösen a palócföldön oly nagyjelentőségű kántorválasztásoknál. Sokszor tettelegességre ragadtatják magukat, vagy szabotázszerű dolgokat eszelnek ki. Nem egy faluban előfordult, hogy tömegesen tértek ki, csak azért, mert nem az ő jelöltjük győzött. A képviselőválasztásokat már nem veszik olyan tragikusan, bár régen ily alkalommal is ölre mentek, de nem annyira meggyőződésből, mint a kortések vezényszavára és az elfogyasztott alkohol hatására. Ma ki-ki megkapja fél, vagy egész liter borát és arra szavaz, kitől a többet kapta. Sokszor féktelenek és elvakultak. Nem ismerik a szembenállásokon való előrejutást. Ha nem mehetnek előre — visszafordulnak. Ha nincs győzelmi kilátásuk, feladják a harcot, mondván: most te győztél, de alkalomadtán újra kezdik és ilyenkor nem restéinek túlsúllyal támadni ellenfelükre. A falu legényei előre megbeszélik a vasárnapi verekedéseket. A felvég és alvég, valamint a «szög»-ek legényei éberem őröknek arra, hogy más ne járhatson arrafelé udvarolni. Természetesen ez még jobban segíti az egyáltalán nem kívánatos befelé való házasodás rendszerét.

Azonban vétenénk a tárgyilagosság ellen, ha e komor színfoltok mellett, sőt azokkal egyidőben meg nem látnók a palócság derültebb, nemesebb arculatát. Ez a lélektani kettősség, vagy mondjuk «teljesség» differenciálatlanság téveszti meg a falukutatókat is. Jónak, vagy rossznak, nemesnek, vagy elvetemültnek stb. szokták állítani a magyar parasztot, holott megítélésüknél mindig erre a differenciálatlanságra kellene figyelemmel lenni. Ez a történeti múlt, lélektani teljesség, öröklött szellemerkölcsi hajlam, környezet, idegen behatások stb. következtében tájankint más és más erősségű. Jelesül a palócságnál igen nagyfokú. Hajlik a nemesebb életformák felé, de ugyanakkor ösztöneiben makacsán ragaszkodik atavisztikus szokásaihoz. Ismerek pl. az egyik mátraaljai faluban egy Máriadajkát, aki hajnali harangszókor az olvasót morzsolgatva, ment téglát lopni és így is érték tetten. Vagy pl. ugyan-ezen falu melletti községben az őszirózsás forradalom diadalrajutása után a direktórium elnöke ezzel a szónoki bejelentéssel fordult a hallgatóságához: «Eltársak! Most már jó világ van, csak a király kéne . . .» Sokan parasztságunk ilyen magatartását butaságnak gondolják és azt leplezni akarván, vonakodnak nyilvánosságra hozni. (Így jártam én is egyik lektorommal.) Holott éppen

ezekben a látszólagos fonákságokban van nem egyszer a néplélek nyitja és magatartásuk magyarázata.

A palócság elől járt a kereszténység befogadásában. Őszintén és lelkében megértve tette magáévá a tanításokat, sőt a hit meggyökeresedése érdekében anyagi áldozatokat is hozhatott, mert a hegyközben alig akadunk kegyúri templomra, azokat mind maga a nép építette. Sokszor szerények ezek a templomok, de a belső díszítés és gondozás a maga naivságában az áhítat legszebb kifejezője. Nemcsak az asszonyok és gyermekek, hanem a férfiak is részt vesznek a vallási életben. Búcsúkra járnak, megtartják a böjtöt. Sőt vannak szépszámban italt kedvelő emberek, kik a böjt alatt nem fogyasztanak egyáltalán semmiféle szeszesitalt. A palócság böjti életét, búcsúit nem egyszer hasonlónak látjuk és érezzük azzal a középkori hangulattal, amit Undset nobeldíjas regényében tár az olvasók elé. Szellemi életük, művelődésük is vallásos színezetű. Legendáik, meséik is sok bibliai tárgyú eseményt tartalmaznak. Közmondásaikban, szólásmódjaikban, mindennapi szokásaikban is sok a vallásos elem, akarják a jót követni, ha esendők is.

Családi életük mély, őszinte és ragaszkodó. A férj jogúság csak abban nyilvánul meg, hogy az «embernek» néha-néha el kell raknia feleségét, mert különben a menyecskének kételyei támadnának ura szeretetét illetőleg. Egyébként az asszony, különösen a nagyanya, a lelke, mozzatója a családnak. Tőle mindenki fél és siet engedelmessé válni. Mert bizony a palóc asszonyok meg vannak áldva nyelvkincsekkel. Egyszer egy félóráig volt szerencsénk hallgatni egy ilyen bemutatót, anélkül azonban, hogy egy szót is értettünk volna a «hadarásból». A fiúk nem mennek szét, hanem megnősülvén, haza hozzák az asszonyt, úgyhogy néha 4—5 család is él «egy udvaron». Nagy szégyen volna «vőjül menni», bár az utóbbi idők itt is változásokat eredményeztek. Házaseletük nyugodt, tiszta és szenvedélymentes. A szerelmi házasság ritka és inkább a földek fekvése érleli meg a vonzalmakat.

Szórakozásaik, ünnepeik meghatározott szokásrend szerint mennek végbe, sokszor ezekben már értelemvesztést látunk, ők sem tudják megmondani, hogy mit, miért tesznek vagy mondanak, de azért kitartanak a formák mellett. A palóc «lakzik» és búcsú mesze földön híresek. «Angyali drága vendégség . . .» hangzik elfordított szóhasználatban a palócság búcsút köszöntő éneke. A búcsú valóban vendégséggel járnak. Amit egy éven át koplalt és nélkülözött, azt most mind ki szeretné pótolni. Megint az előbbi kettősség: az a nép, mely a legnehezebb emberi munkát, az ara-

tást kenyéren, zöld uborkán, paprikán, paradicsomon élve nóta-szóval végzi, tud dúskálni is, ha «ideje gyün». Ezekben a vendégségekben azután pazarlásig van minden, amit kezdetleges konyhaművészetükkel előállítani tudnak. A palóc igen szíves, vendégszerető nép. Szeret kedélyeskedni, humorizálni. Csak épp kissé faragatlan és nyelvéhez szokni kell. Aki ezeken túlteszi magát és résztvesz szórakozásaiban, jól fog szórakozni és egyúttal megismeri a palóc gondolkodásmódot, furfangot és kedélyeskedés összes változatait. Mert ilyen alkalmakkor a palóc nekibátorodik és zárkózott világából többet árul el, mint egyébként tenni szokta. Élmények, vágyak, hajlamok kerülnek napvilágra, mit máskor semmiképpen sem lehetne kikényszeríteni belőle. Sőt ezekhez mindjárt értékeléseket is fűz és ítéletet is mond magáról.

A palócságnak művelődését és művészi készségének kialakulását is egyaránt akadályozta az a körülmény, hogy elsőrendű életfeltételeit mostohább környezetben kellett biztosítania, mint ezt más tájak lakói tették. A pásztorkodó kényelmesebb, több szabadidővel rendelkező életmódnak, mely a népi mesterkedés és művészi jellegű népi alkotások bölcsője szokott lenni a palócságnál, mint láttuk, hamar végeszakadt. A földművelés mellett pedig kevesebb az inspiráció és fáradtabb az ember, szellemi és fizikai téren egyaránt. Itt már csak szerszámok és más egyszerűbb közszükségleti cikkek készítésére kerülhet sor, ha nincs meg az előző korok művészi ráneveltsége. Súlyosbította a helyzetet az a körülmény is, hogy asszonyaikat is mezei munkára fogták, kik váll-vállmellert kapálnak, sőt sokszor kaszálnak és vetnek is férfaiikkal. Így a női fizikum is eldurvult ahhoz, hogy finomabb kézimunkákkal tudott volna foglalkozni. Réti földjeik azonban jól termik a lent és kendert, melyből a téli időszakban fehérműt készítenek. Kendőiket törülközőnek és törülőruhának szánva újabban mindinkább vásárolják a falvaikban megforduló nyaralók. Ezeken a darabokon azután a régi kezdetleges piros-kék keresztöltésű széldíszítések helyett hímzések és finomabb munkák jelentkeznek. Szórványosan láttunk az ilyen kézimunkákon állatdíszeket is kivarrva. Kakast, galambot stb. Nagyobb gondot régebben csak a vőlegény- és menyasszonykendőre (zsebkendő) fordítottak.

Népviséletük mindezek ellenére is szép és izléses. A férfiak fekete, vagy sötétkék kordbársony viselete mellett jól érvényesül asszonyaikon a fehér ingváll a hozzátartozó selyempruszlikkal és színes rózsás kendőkkel. A haj- és fej díszviselet pedig egyenesen festői. Szép darabokat láttunk Kazár, Derecske és Rimaszombat

környékén. A Rimavölgyében már szláv hatásokkal is találkozunk. A tömzsi, alacsony, perdülős termetekhez jól érvényesül a rövid szoknyatömeg, amit asszonyaik magukon viselnek. Egy kis természetes, palóctemperamentumból fakadó kacérság és mindjárt kész a kritikus, hogy szépnek mondja őket. Sajnos, azonban a megszállt részeken és ott, ahol a civilizáció érintette tájukat, a népviselet már kiveszőben van. A Rimavölgyében a cseh civilizációs hatások, Párád környékén pedig a nyaralók már elvégezték romboló hatásukat. Megjelenik a lakkcipő, a selyemharisnya, a könnyű dirndli, a kombiné és az ezekkel együtt járó kendőzőszerek.

Nyomukban meglazulnak az erkölcsök, miután az ősi megtartó erők más oldalról is léket kaptak és a falu sok mindent elnéz «megtévelyedet»-jeinek, amit azelőtt megbocsájthatatlannak tartott. A lányok, akik azelőtt otthon ültek és szüleik «becsületükön» esett sérelemnek tekintették volna, hogy őket szolgálni engedjék, most tömegesen mennek szolgálni városokba. Aki régen elment, vissza sem jöhetett többé. Ma, ha hazajön, ő lesz az ünnepelt, mert «nem olyan buta, mint a többi». Régen a legényekre kellett várni, hogy «eljárja a bolondját», ma a lányokra kell várni, hogy «kiszórákazzák» magukat. Csak azután kerülhet sor a házasságra.

A társadalmulás folyamatát a nevelőintézmények megszervezése indította el palócföldön. Az Egyház és az iskola tanításai nyomán ismerkedtek meg az emberi közösségeket érintő kérdések összefüggéseivel. Természetesen a megismeréstől a követésig még igen jelentős út állt előttük. Éppen ezért nem is annyira az elmélet, mint a vezetők közvetlen hatása volt fontos a nép számára. Tanításait nem annyira az elvek átértése folytán, mint inkább személyükre való tekintettel követték, vagy tartózkodtak olyan cselekményektől, mellyel rosszállásukat válthatták volna ki. Elvontság nem, csak a közvetlen fizikai hatás imponált. Vezetőit a nép primitív szemléletében értékelte, kik nemcsak tanítói, hanem tanácsadói, gyógyítói is voltak népüknek. Érteniök kellett mindenhez, de ha segítségük bevált, a magasabbrendűség hitét, csodálatot eredményezett. Vezetőinek nem egyszer mágikus erőt tulajdonított a néphit. Ballán hallottam például, hogy temetőjükben fekszik egyik régi papjuk, aki míg ott lesz, nem veri el a falu határát a jég. Sajnos, a történeti háttérrel nem sikerült kinyomozni, de tény, hogy Mátraballán emberemlékezet óta nem volt jégeső.

Sajnos, azonban sokszor a vezetők maguk is szembekerültek a néppel, úgyhogy munkájukban sokszor az egyéni érdek, vagy önvédelem játszottak közre. Ilyenkor a nép bizalma megrendült

és gyanakvó lett nemcsak az illetők iránt, hanem azok iránt is, akik utána jöttek. A régi hit és bizalom megingott, a nép zárkózottá lett és nagyon megnehezült a nevelés munkája. A palócság magárautaltságában azután a történeti idők során gazdagabb lett egy tulajdonsággal, az ú. n. palócfurfanggal. Megtanult kerülő utakon járni, alakoskodni, szert tett fikciós észjárásra és számító ravaszságra, mert nem tudhatta, hol leselkedik rá veszély. Így a személyes kapcsolatok helyett inkább az «írást», újságot kereste. Jött is az hozzá és még nagyobb ellentétet iparkodott mélyíteni a nép és vezetői között. Járt már a vonat, a nép is kikíváncozott már néhanéha falujából, vásározott és a civilizációs benyomások érlelődtek lelkében.

Így szakadt rá a világháború és a forradalom a hegyközi palócságra. Félig művelt értelmük nem talált eligazodást a nagy zűrzavarban, a félig értett jelszavakból azokat vitte magával haza, melyek felszabadult ösztöneinek leginkább megfeleltek. Saját érdekeik szerint értelmezték a dolgokat, de amikor az objektív történések reményeiken alul maradtak, kiábrándultak és még nagyobb tájékozatlanság következett be. A régi eszmények sárban heverték, az újakban pedig nem bízhattak. Jó pár évig hitelt veszített volt minden és romokban hevert. De aztán jöttek lánglelkű fiatal vezetők, kik közibük mertek menni és elkezdtek új nyelven beszélni a régi dolgokról. Ezek vállvetett munkájából már új vetés sarjad. De megint csak nem a rendszerek győznek, hanem az emberek. Megint a személyes hatások, egyéni kiválóság és tapintat, a néplelek ismeretéből fakadó hozzáértés és őszinte jóakarát termik gyümölcsüket. Érdekes jelenség, hogy amíg a Mátra alján a fiatalság a népművelésnél leginkább számbajöhető elem, addig a volt megszállt részeken az öregebb nemzedék a megértőbb. Itt a cseh «falupolitika» megelőzte a mi pionírjeinket és az ottani fiatalságnak civilizációs szemléletet adott a magyar kultúrával szemben. De vezetőik mégsem esnek kétségbe, mert ahogy mondták, ez a fiatalság, ha vállmögött és kalap alól is, de figyelni munkájukat. Akkor pedig csak ők győzhetnek!

Rusznyák Gyula.

EGY NÉPLAP «LELKI KLINIKÁJA».

A nép szemében mágikus hitele van mindennek, ami nyomtásban megjelenik. Ha valamit újságban elolvas vagy nagynehezen kisillabizál, annak annál nagyobb a hatása reá, minél kevesebbet olvas s minél ritkább a találkozása a kultúrának és a gondolat-

közlésnek azzal a «méltóságos» fegyverével, amelyet a betű, a nyomtatott írás, a hírlap jelent. A Nagy Rotáció sebes irama, lenyűgöző tempója és eseményeket már nemcsak meghirdető, de sokszor egyenesen megformáló hatalma feltétel nélküli behódolásra készíti és kényszeríti őket. Csoda-e, hogy szívügyeikben is az újsághoz fordulnak vigaszért, tanácsért, útbaigazításért — végső mentségként. Amit egy élő emberi mozdulat a legközvetlenebb közelből, a legnagyobb jószándékkal, igaz emberséggel és őszinte segíteni akarással sem tud elérni, — azt a hideg betű, az ólomfesték, az újságpapiros könnyedén végzi el. A lapok ezt már régóta megérezték és erre épültek a szerkesztői üzenetek és tanácsadó rovatok. Külön alakult ki újabb formája: a belső bajokra vigasztalást, az örökös belső bizonytalankodásokra eligazítást nyújtó rovat, olyan biztosat és olyan változhatatlant, mint amilyen maga a rotáció alól kikerült kinyomtatott újságpapír. Amit arra rányomtattak, — az a nép gondolkodásában olyan ridegen megmarad és olyan tényleges, mint amilyen befejezett cselekedet és vissza nem vonható dolog az, ha a bakó leütötte egy halálraítélt fejét. Egyik céltudatosan néplapnak szerkesztett újságnál hosszabb idő óta vigasztalom népünk mindenféle szívefájdalmát az erre a célra több évtizede fennálló rovatban. A betűk mögé, az ismeretlenség homályába húzódva végzem ezt a komoly és humánus munkát. Az ország minden részéből küldik hozzám panaszukat az aprók és felnőttek, legények és leányzók, apák és fiúk, szülők és gyermekek, korban, értékben, felfogásban és gondolkodásban annyira különböző olvasók. Egy anonim bíró ítéletét várva, egy ismeretlen valaki megfellebbezhetetlen verdiktjét, aki valahonnan fentről ítél, dönt, vigasztal, biztat, vezet és irányít. Akiket ismer, azokban már nem bízik ez a furcsa belső affinitással sokféle társadalmi rétegből összezúdulult vigaszváró közönség. A személyes ítéletalkotás esetszerűségében nem talált végérvényes döntést, tehát távolba tekint az ismeretlen fórum felé, melynek tárgyilagosságát éppen személytelensége adja meg. Vagy mint az a beteg, aki már öt-nyolc-tíz-husz orvost felkeresett s mivel egyik se tudott balzsamot csepegtetni sebére, elmegy titokban egy kuruzslóhoz, akiről senki sem tud, csak ő maga. És ha nem is a tőle kapott orvosság, de az *új lélektani helyzet* valami új bátorságot ad, új erőt a bajok elviseléséhez.

Hogy ez a lélektani helyzet kialakuljon, kell, hogy a néplaphoz idomított «lelki klinikához» olyan valaki forduljon valamiféle megoldásért, aki közvetlen és adott környezetében már annyira

szembekerül embertársaival, családjával, gyermekeivel, feleségével vagy férjével, udvarlójával vagy kenyéradó gazdájával, hogy a maga sokrétű és számára már megoldhatatlannak látszó problémából nem talál kiutat. Ilyenkor vagy új reményért vagy valami belső kompenzációt keresve titokban, mások tudta nélkül fogja a pennát és sokszor kusza vonásokkal, henyé fogalmazású mondatokban, fakult papiroson kiírja magából a panaszait. Furcsa kompenzálás ez, mely abban valósul meg, hogy valaki a reménytelen megállás idején egyszerre vezetőt választ ki magának és sorsszerű belenyugvással vállalja irányítását. A probléma ott válik égetővé, ott evesedik sajtó sebbé — valahol legbelül a lélek alján —, mikor vagy embertársait nem tudja irányítani, vagy családjával nem alakul ki az őt megillető hatalma, vagy szíve nem talál párra és olyan élettársra, aki az élet bonyolult és súlyos *páros vállalkozásán* végigvinné őt. Egyszóval a *társtalanság*, a magára maradottság érzése váltja ki végső menedékként a távoli ismeretlenhez folyamodás tényét, mint kapcsolatkeresést, önfeltárás és öngigazolás ez egyben. Már maga az vigasztalás, hogy íme mégis van, aki vele foglalkozik, őt vigasztalja, baját magáévá teszi s minden fenntartás nélkül néki ad igazat, hiszen a helyzetet csak az ő lelke, levele tükréből ismeri.

A nép gyermekei legnagyobbbrészt ezek a panaszkodók, hiszen legalulról, a kiscgazdák szegényebb rétegeitől lefelé és a legkisebb hivatalnokrétegből rekrutálódik lapunk olvasóközönsége. Megható, sokszor megrendítő az a belső lelki motívum, amely vigaszt kereső gesztusukat mélyen a tudat alatt kialakítja. Keresik a maguk igazságát, lelki, erkölcsi önérvényesülésüket, életfelfogásuk igazolását s ezzel belső harmóniájuk épségét vagy helyreálltát. A világkép, az emberekről alkotott helyzetkép csupa objektív és szubjektív elemek szövődéke. Ha most panaszomat kiöntöm és egy ismeretlen távoli helyre elküldöm, — az a magasrendűvé emelt és egyben csaknem irreális távolságban lévő anonim bíró *csak nekem* adhat igazat, aki kész helyzetjelentéssel látom el s a tényeket úgy csoportosítom, hogy egyedül mellém állhasson!

Így irányítják az ösztönös lelki rugók a lelki klinikánkhöz fordulókat. Egész természetes, hogy ez a bizarr s rendesen nagyon is nyilvánvaló mentiségkeresés sokszor bájos felszínességgel történik. A tanácskérőknek körülbelül egyötöde a falusi bakfisokból kerül ki. Ezeknél elragadó őszinteség vezeti a tollat! Elsősorban nehézkesen fogalmaznak, hiszen nagyrészüket éppen csak hogy elvégezte a hat elemet, tehát aligha áll módjukban az a stíluskész-

ség, amellyel alakoskodhatnának és a nagyképüsködésre sem rendelkeznek megfelelő frazeológiával. Szókincsük határozottan szegényes és oly kevés megelevenítő erővel tud kifejezésteljes lenni, hogy őszinteségük éppen ezért, emiatt a *poétikus dadogás* miatt hat olyan közvetlenül. E kinyiladozó lelkecskébe a néhány kis kuszán összerótt sorból is könnyű beelátni s problémáik megfejtéséhez éppen ezért nem kell nagy pszichoanalitikai készség. Megkapó jelenség, mikor egy-egy ilyen falusi leánygyermek érzelmi világa ingadozni kezd, amikor a fundamentum, az egyéniség még nem is kapta meg megformázottságát! E kis lelkecskéek akkor szoktak először tétovák lenni, amikor már házukhoz kezdett járni az udvarlásra a család és a falu közössége által számontartott (s egyben ellenőrzött) valamelyik legényke — egyszer-kétszer meg is jelentek tán a kollektív udvarlási alkalmon: a községi bálon — s aztán egyszerre csak úgy elmaradt a háztól a kis udvarló! Az a meghökölés, amelyet ilyenkor ki lehet olvasni panaszkodó levélkéikből, megható lelki tünet, a magyar női néplélek-géniusz megnyilatkozása! Bizonyos, hogy faji reagálásmód. A magyar lányság az első szégyent és az első csalódást mindig ezzel az őszinte dadogással vitte valami titkos fórum elé, — kiönteni érzelmi életének első áradásával azt a fájdalmat, amelyet a férfinem okozott neki. Szókincsük szegénysége ellenére is van a panaszuknak valami különös lendülete és bája. Mint mikor a zsályát bimbózáskor hajnali hideg fuvallat éri s megpróbál visszahúzódni, szirmait ki nem tární, míg fel nem kél igazi káprázatoságával és földöntúli melegségével a nap. Az ő első kis fájdalmuk olyan, mint a gyöngykagyló védekezése az először testébe került homokszem ellen, — körülveszik az első, legelső szerelmi fájdalom csodálatos burkával. Azt kell tehát nekik érzékletesen bebizonyítanunk, hogy az első szerelmi csalódás oly szép és oly sokat ér, mint egy fájdalom árán szerzett gyönyörűség. Az érzések első zürzavara után sok ilyen homályos és ki nem ismerhető felhőzés borul még lelkük egére, amíg a gyöngyeik száma egyre nő, az emberi kapcsolatokat egyre több fájdalommal alakítják ki maguk között és a felnőtt társadalom között, nőiségük egyre több csalódással keres hozzájuk teremtett férfiasságot, — míg végül is rá kell találniuk az igazi élettársra. Ha» majd akkor visszatekintenek kiábrándulásaik egész sorára — emlékezetükben értékes gyöngysorként fűzik fel az őket ért csalódásokat. Igyekszünk némileg, igen észszerűen és lehetőleg diplomatikusan már ilyenkor is előkészíteni őket arra, hogy két ember között — még férj és feleség között is — mindig van és lesz bizonyos ellentét és feszültség

amelyet környezet, kultúra, társadalom, konvenciók és viselkedési normák idéznek elő, — de a házasság nemcsak lánc, amellyel a világ köti össze őket, hanem egyben ösztöneiken át életük erőt gyűjtő és szolgáltató gyökere is. A formákat, a családi előítéleteket és törvényes kereteket a társadalom írja elő számukra, de tényleg a velük született ösztönök és vonzalmak elemi indulatként fűzik őket egybe. Mindez érezhetően nehéz feladat, de aránylag könnyen megoldható, mert minden ember révült önfeledtséggel tudja szolgálni azt az ügyet, amellyel tökéletesen és feltétel nélkül azonosítja magát.

Nehezebb azonosítani magukat a következő tanácskérőkkel, a levélírók háromötödével, akik a nép házassági szokásaiból eredő bajokra keresnek vigaszt és megoldást. Egyre jobban kiderül a hozzánk érkező levélhalmazból, hogy a párválasztásnál nem a fiatalok szabad elhatározó képessége dönt, nem a házasságra készülő felek mérik össze testi-lelki habitusukat, szellemi és fizikai megépítettségüket, mérlegelve, hogy vájjon illenek-e egymáshoz. A magyar nép, ez a tömör és erős faji konzisztenciával és tartóssággal rendelkező fajta, olyan házasságkötési módokkal hozza létre legtöbbször a családi életét, amelyet a «fertály fertályhoz», «suba subához — guba gubához» szólás-mondás jelez. Ez a lélektelen és érzelmentelen, anyagi megoldás, amint a lapunkhoz érkező panaszok tömege mutatja, eredményezi azt a sok drámai konfliktust, amelybe e miatt kerülnek fiai és leányai, férfiai és asszonyai egyaránt. Egy-egy falusi közösségben a kialakult, feltékenyen számontartott és megművelt kis fundust minden család meg akarja tartani. Gyermekeit tehát lehetőleg nem engedi szegényebb család tagjával lépni házasságra. A levelekből mindig kiolvashatjuk, hogy a családi anyagi érdek világosan végiggondolt vonalába kell beillenie az új házasságnak. Nagyon sokszor nem lehet személyes magánügy és nem két ember elhatározásának tárgya a párválasztás. Minden ilyen házasság kollektív beavatkozás az egyéni életbe, — drámai konfliktus magvát hordozza magával és gyakran már az esküvő pillanatában lelki válság kezdődik mindkét fél lelkében. A család vagyoni állagának a növelése a cél s a családi életben az egyéniséget igyekeznek egyszerűen kitörölni. A hozzánk érkező levelek arról tanúskodnak, hogy az érzések és szenvedélyek, a karakter az érintetlen egyéniség eredeti orgonáján szeretnék végigzengeni az életet s rejtélyes félelemérzet árad ki a leányok panasaiból, mikor beszámolnak ennek akadályairól.

Az a sajtós érintkezési forma, amely a lelki klinika fórumán ki-

alakult, a levélváltás legalább egy példájának bemutatása nélkül alig képzelhető el. Ide iktatunk tehát egy jellegzetes panaszlevelet a válasszal, amelyet a panaszosnak küldöttünk. Legfrissebb a következő:

«Kedves «Lelkiklinika!»!

Bizalommal fordulok én is önökhöz, mint sok más embertársam, hogy ügyemben legyenek szívesek tanácsot adni. 24 éves vagyok. Három kérőm is volt már, de mindhármuk 20—22 évvel idősebb nálam. Jelenlegi kérőm 22 évvel haladja meg koromat. Szüleimnek rendkívül tetszik, mert vagyonos. Mindent mondanak nekem, csak hogy menjek hozzá. Erősen állítják, hogy én szerencsés leány vagyok, mert az előbbi kérők is nagyon tehetősek voltak. És hogyan lehetek én olyan buta, hogy ilyen szerencsét csak úgy eltolok magamtól! Nekem pedig mondhatnak bármit, sem ehhez, sem az. Előbbiekhez nem tudok hozzámenni, mert nekem nem minden a vagyon. Megelégszem vagyontalannal is, csak szeressem őt. Azzal ijesztgetnek, hogy még nem tudom, mit ér a vagyon, majd megkeserülöm azt! Ki is stafiroztak, itt hát az ideje, hogy férjhezmenjek. Én elhiszem nekik, hogy a javamat akarják és magam is szeretnék férjhezmenni, de csak azzal tudok boldog lenni, akit szívből szeretek. Nagyon kérem, szíveskedjenek nekem tanácsot adni, mert nem tudom, mitévő legyek. És miért van az, hogy engem idősebb férfiak szeretnének feleségül venni? Talán én nem is számíthatok hozzáillő férjre?»

Jelige: «Boldogtalan Aranka».

Íme a válaszuk:

Kedves Aranka!

Sorsa egyáltalán nem olyan, hogy illenek magára a boldogtalan jelző. A szerencse, legalábbis a maga családja felfogása szerint, máris sokszor megkörnyékezte. Örülünk annak, hogy ezt a vagyoni előnyt maga nem tartja a házasság egyetlen feltételének, hanem szerelmet is kíván hozzá. Sajnos, elég gyakran előfordul a mai világban, hogy ilyen *kényszerházasságok keletkeznek, pusztán csak a szülői kényszerítés miatt*. Szép jellemvonása, ha ilyen kevésre becsüli a házassághoz a mai világban annyira túlértékelt gazdagságot. Hiába ijesztgetik, nyugodt lehet, nem fogja megbánni *ehhez a felfogásához való elvszerű és következetes ragaszkodást*. A házasság szívből és lélekből keletkezzék és ne abból, hogy egy leánynak a szülei már elkészítették a házassághoz többé-kevésbé szükséges stafirungot. *A ruhához, szobához, bútorhoz és szobaberendezéshez még a lelki összetartozás érzése is szükséges és ha ez nincs meg, nem ér semmit ez az úgynevezett stafirung, akármilyen bőséges, bármennyire is dúskál a vagyonban*. Ha maga ragaszkodik eredeti felfogásához és életszemléletéhez, csakugyan ne menjen mászhoz,

csak korban is megfelelő emberhez feleségül. Figyelmeztetjük azonban arra is, hogy maga a korkülönbség még nem dönt a szerelem ügyében. Hogy magát idősebb férfiak szeretnék feleségül venni, annak is nyilván meg van a maga oka. Valószínűleg sokkal megfontoltabb, sokkal higgadtabb természettel rendelkezik, mint amennyi fiatalaságából következnek. Nyilván máris tudja az egész életéről, hogy milyen komoly és milyen nagy meggondolást igénylő dolog az, ha valakit élettársul kiválasztunk. A fiatalabb férfiaknak természetesen a könnyebb felfogású, kedélyesebb, vidámabb kisleányok tetszenek, de a fiatal férfiak felületesebb és szórakoztató udvarlásához azok jobban is illenek, mint maga. Nyugodtan megvárhatja, míg találkozik azzal a férfivel, akit az Isten teremtett számára.

Abból, hogy az anyagi érdek és a szerelem nem találkozik és élénk bensőséges vonzalom nélkül kötnek házasságot, — nyilván több tragédia keletkezik, mint amennyi ténybeli adat hozzánk kerülhet. Az egymáshoz erőltetett házastársak, amikor már életük kezd tűrhetetlen lenni, legtöbbször válással próbálnak egymástól szabadulni. Az élet forgatagába alaposan belepillanthatunk azokon a leveleken keresztül, amelyek a válásról érkeznek hozzánk.

Hogy a párválasztás kérdése népünknel mennyi zökkenéssel megy végbe, arról sok bizonyítékot kapunk a panaszok tömkelegéből. Fiatal tacsó legénykéek éppen annyiszor panaszkodnak az udvarlott lányuk csapodárságáról, mint fordítva. A magyar népben a párválasztás makacs figyelme már a serdülő években jelentkezik és egyre feszültebbé válik ez a felajzottság az évek számainak növekedésével. Az udvarlás ezen változatáról kapunk tarka kaleidoszkópot, amely egymást cáfoló és egymást megerősítő esetekkel bizonyítja, hogy vőlegény és menyasszonyjelölt egyrészt óvatosan figyelni egymást, másrészt pedig alakoskodással igyekeznek csapodárkodni, érdeklődést kelteni és fokozni. Szóval bizonyosságot kapunk afelől is, hogy népünk egyedei rejtélyes félelemérzés táncát járják a házasság felfoghatatlan titka előtt és személyesen csak szerelmi házasságot akarnak kötni, de számításból és legtöbbször a szülők akaratából képesek a pénz és a családi vagyoni érdek miatt is oltár elé állani. Ezernyi levél reprezentálja előttünk azt a személyes bizonytalankodást, amit akkor éreznek, amikor személyes boldogságukat fel kell áldozni az anyagi jólét és a család érdekében. Az ösztönös nép ábrándozása művészi csillámlással árad el szemünk előtt, amikor egy-egy tanácskérő az őt legérzékenyebben érintő külső körülmények kényszere miatt, személyén kívül álló érdekekből áll a nem kívánt házasságkötés nehéz pillanata előtt. Ilyen

«lelkiklinika» vezetőjének áll leginkább módjában felállítani bizonyos hipotézist afelől, hogy a családi életet létrehozó ilyen házasságkötési módok ellenére is hogyan alakulhatott ki tömörre és faji konzisztenciával rendelkező tartós nemzetté a magyarság. Ez a hipotézis az volna, hogy — a kevés drámai konfliktustól eltekintve — ez a furcsa kollektív beavatkozás az egyéni életbe oly megdöbbentő, hogy éppen szertelen méretei miatt már aligha lehet helytelen megoldásnak tekinteni. A házasságnak ez a magyar és népi elintézőmódja azt jelentheti, hogy nőinkben csak ritka esetben feszül annyi egyéni exaltáció személyisége önálló kifejtésére, hogy abból tragikus végkifejlés keletkezzék. Ha már egyszer a család elhatározásából külső érdekek kényszeréből férjhezmentek, többé nem is lesz más egyéniségük, — csak az ősrégi, örök anyaság. A nyilvánosságból és családjukkal szemben sincs már más tenni-valójuk és kötelességük, csak az anyaság legnemesebb kifejtése: új magyar gyermeket szülni (és felnevelni) — mégpedig nem attól a férfitől, akire egyénileg szenvedéllyel vágyhatnának, hanem csakis attól, akit a család kiválasztott neki, hogy ne engedjen semmi módot az egyéni szerelmeskedésre! A magyar nő egész léte, egész jelen valósága ezen a földön mintha csak azért volna, hogy csak a család érdekéért és erősítésért hozzon áldozatot és csak ahhoz menjen feleségül, akit kijelöltek neki. Semmi finnyáság, semmi kényeskedés, — mert itt az a nagyjelentőségű házasság nem szentséges misztérium, hanem annál sokkal több, avagy lényegesen kevesebb: teljes önfeláldozás, egyéni választásról és vágyakról teljes lemondás, behódolás a családközösségi döntésnek.

Talán ez a faji fennmaradásunk egyik magyarázata, s néplapom «lelkiklinikai» munkájának legértékesebb és legérdekesebb tanulsága.

Erdős Jenő.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Imre Sándor: *A gazdasági középiskolák része a köznevelésben.* Budapest, 1941. A «Studium» Bizománya. 61 old. 8°.

A neveléssel, az iskolaüggyel foglalkozó szakembereknek teljes egészében s minden sorában rendkívül értékes ez a «közlemény, de társadalomtudományi vonatkozásainál fogva is egészen különös figyelmet érdemel. Egyrészt kiviláglik belőle is, hogy milyen életbevágó jelentőségük van az iskoláknak a közösségre nézve, másrészt nemzeti életünk mostani viszonyai között a gazdasági középiskolák kérdésének elmélyedő ismertetése közérdekű szolgálat és nyereség.

A tudós szerző egész életműve a nemzeti nevelést szolgálta, a nevelés bármely kérdésével vagy alakjával foglalkozott. Ebben a tanulmányban arra az alapvető fontosságú követelményre mutat rá, hogy *köznevelési törvényre lenne szükség*, mert «csak ily törvény útján lehetne biztosítani, hogy a nemzet nevelési szükségletei megtalálják a megfelelő kielégítést. Ilyen törvény állapítaná meg az ország művelődéspolitikáját; ez adhatná meg a nevelés valamennyi intézményének a közös irányító gondolatot, amely az egyöntetűséget emberileg biztosítani képes; és csak köznevelési törvény jelölhetné ki minden egyes intézménynek a sajátos rendeltetését úgy, hogy a nemzetnek bonyolult, sok helyen és sokféle módon folyó nevelése valóban egységes lehessen. Minthogy pedig az intézményekben emberek dolgoznak, ezt a közös gondolatot és sajátos rendeltetést az ott dolgozó egyéneknek kell tisztán látniok, a sok ember munkájában kell egységnek lennie».

A szakiskolára vonatkozó fejtegetés erős szövegből itt azt emeljük ki, hogy a szakiskola növendékei «nemcsak valamely foglalkozásra, hanem egész életükre itt készülnek fel. . ., de mind az egyes embernek magának, mind a közösségnek szüksége van arra, hogy a szakmunkát végző ember a szűk munkakörön túl is értelmesen tudjon széttekinteni..., minden egyes ember munkája az egész nemzet munkájának egyik részlete; az ember nemcsak szak-

munkás, hanem polgár is». Ezen sarkallik a szakiskola művelődés-politikai jelentősége. Ezért növendékeit az egység részeseivé kell nevelnie, ha ezt elmulasztaná, «kimaradnának a műveltek szellemi közösségből». A közműveltségnek pedig követelménye, hogy a közösség életének valamennyi munkaterén meglegyen a korszerű tájékozottságnak és a munka tudatosságának minden feltétele. Rámutat, hogy minden egyes ember egyenkint nem lehet képes erre, de «lehetséges és feltétlenül szükséges, hogy minden irányban legyen a nemzetnek elegendő embere, akiknek szakszerű gondolkodása és gyakorlati készsége új feladatok felismerését és minden szükséges munka elvégzését lehetővé teszi».

Fejtegeti, miért volt egyoldalú a közművelődés Európában és hazánkban is. Azért, mert az ismereteknek csak valamelyik csoportját terjesztették, a többi nem jutott a közműveltségben érvényesítésre. «Az élet közvetlen szükségletei jóformán elsikkadtak a rendszeres közoktatásból és éppen a legtöbb iskolát járt rétegek nem kaptak tájékoztatást az életet meghatározó nagy (társadalmi, közgazdasági, világgazdasági) kérdésekben.» A szakiskola, ha jól megérti feladatát, éppen ezt az étellel való közvetlen kapcsolatot jelenti a közművelődésben és véd az egyoldalúság ellen. Ezzel egyúttal a nemzet sokféle alkotó része között megértés és megbecsülés fejlődhetik. «Erre nevelni kell mindenik felet. A közműveltség teljesebbé válik, ha a szakiskolából az új nemzedék azzal a gondolat-lal lép ki, hogy az ő tudása lényeges biztosítéka a közösség boldogulásának és ismeretköre hozzátartozik a műveltséghez.» Ha pedig «minél nagyobb tömeg bizonyítja és terjeszti majd a szakiskola ilyen hatását, annál általánosabban ismerik el, hogy a szakiskolában szereshető műveltség nem alsóbbrendű a gimnáziumban szereshetőnél, csak az életnek más szükségleteihez van közelebb». A szakiskola tehát «döntő meghatározója a közműveltségnek», «másodrendősége» csak látszat, s a látszatot egyoldalú értékelés okozza». Lényeges rá nézve az is, hogy «sokkal könnyebben derül ki szolgálatának értéke, mint pl. a gimnáziumról». A művelt közép osztályra és az egyházakra nézve «az életrevalóság és egyház-politikai tudatosság jelének kell felfognunk, hogy felismerik-e a szakiskola rendeltetését és jelentőségét — a saját jövőjük szempontjából is.»

Sok körülmény mutat arra is, hogy «a műveltségben más arányban kell lenniök a tárgyi tudás és a dolgozásra való képesség különféle elemeinek, mint amilyen arány az eddigi legműveltebb réteg tanultságát meglehetősen egyoldalúvá tette. Az egész köz-

gondolkodás észlelhető csendes átalakulása a gimnáziumi nevelés szellemét is bizonyára megeleveníti, a szakiskola szellemét pedig az eddiginél jobban megbecsülteti».

Rendkívül fontos az az óvása, hogy a szakiskola nemzetre való hatása ne legyen «valami sivár gyakorlatiasság» terjesztése, hanem ismertesse fel a közgazdaság közműveltségi értékét és világosan mutassa a gazdasági élet szellemi, azaz értelmi és erkölcsi jelentőségét.

A tanulmány többi részében a gazdasági középiskola belső életfolyamatának pedagógiai kifejtését találjuk. Ezek a részek is gazdagok társadalomtudományi vonatkozásokban, de ezek elvileg a fentebb elmondottakban már megvannak.

A tanulmány teljes egészében megérdemli minden művelt magyar ember érdeklődését, amint erre szerény és a magvas tanulmány bonthatatlan egysége miatt is fogyatékos kivonatolásunk is elég bizonyíték.

vitéz Szőnyi Sándor.

Freund, Michael: *Georges Sorel. Der revolutionäre Konservatismus.* Frankfurt a. M.: Klostermann. 366. 1.

A századforduló táján Európa forradalmi szellemét illúziómentesen egyetlen gondolkozó és egyetlen mű látta: Anatole Francé és a Révolte des Anges. Ha a forradalom emberei uralomra kerülének, szól ez a szerző és ez a mű, ugyanaz történnék, ami történt mindig és ami történik ma. Meghaladott volt a materializmus gondolata, meghaladott az osztályharcelmélet, a gazdaság középponti helyzete, a humanizmus eszméje — a forradalmi szocializmus azonban fáradt volt ahhoz, hogy a materializmust megtagadja, hogy a gazdaság középponti helyzetét revízió alá vegye, tehetetlen volt ahhoz, hogy az osztályharc elméletén túlemelkedjék és nem vette észre, hogyha magát még ezen túl is a humanizmus külsőséges eszméjéhez köti, el kell vesznie és el fog veszni. A régi és kezdetleges (Sorel azt mondja: preszocialisztikus) szocializmus magán viselte a 19. század tudományos világszemléletének bélyegét. Ezért ez a szocializmus pozitivista volt, darwinista, spencerista és evolúciós. Ma, sőt a század elején már, ezek a gondolatok csaknem teljes egészükben kezdtek múlttá lenni. A szocializmus gondolatát ezektől az elavuló eszméktől meg kellett menteni. De a szocialista szellemiségben egyetlen olyan korszerű gondolkozó sem volt, aki a bajt észrevette volna, nemhogy tisztában lett volna azokkal az eszmékkal, amelyek a század elején kibontakoztak. Azt

hitték, hogy a pozitivizmus, evolucionizmus, materializmus é» egyéb természettudományos terminus a szocializmushoz lényeg szerint hozzátartozik. Ezzel a régi szocializmus a kortól lemaradt és az aktív tényezők közül kezdett kiesni.

Georges Sorel tisztában volt azzal, hogy Anatole Francenak és a Révolte des Anges-nak igaza van. Láta, hogy a szocializmus így, ahogy van, már nem dolgozik az emberiség továbbhaladásán és nem vonzza magához az emberiség szellemeinek legjavát. A szocializmus már nem a haladás eszméjét jelenti, hanem egyszerű parlamenti párt, semmi több. Már nem a forradalom — az örök forradalom szellemének öre. A lendület elveszett, mert a terminológiát összetévesztették a gondolattal, tehetetlen és tehetségtelen szocialista (szociáldemokrata) politikusok dogmává tették azt, aminek eleven forradalmi tűznek kellett volna lenni. Nemcsak dogmává — jövedelmi forrássá. A szocializmus kényelmes megélhetést jelentett mindazok számára, akik vallották, biztos kosztot és kvártélyt, már nem börtönt és üldöztetést. A hősi magatartás eltűnt s ezzel a forradalom szelleme is válságba jutott. Mert minden időben és minden népnél élni kell a forradalom szellemének, hogy a nép tovább tudjon haladni. A szocializmus nem egyéb, mint az egész emberiségre kiterjedő forradalmi gondolat, amely az egész emberiség haladását szolgálja és követeli.

Sorel tapogatózó és induló műve (Contribution a l'étude profane de la Bible, Le procès de Socrate) után azonnal a marxizmus revíziójára vetette magát. Annak, aki Sorellel behatóbban akar foglalkozni, ezt a két művet sem szabad lenéznie. A meghatározás elszántsága és az agresszív szellem, ami Soréit később is jellemezni fogja, már itt is meg van és gondolkozásának már csaknem minden jele él: a materializmus helyén ott áll a spirituális vitalizmus; az osztályharc elavult gondolata helyén ott van a modern történeti realizmus; a gazdaságeszme helyén a jog gondolata; a humanizmus helyén pedig a 20. század elejének szellemiségéhez híven, a szükségszerűség. Később ezekből az eszmékből fejlődött ki a forradalmi szindikalizmus és az erőszak, annak az új szocializmusnak vezető elve, amely a megrekedt és lemaradt marxi szocializmuson túllépett és amely azokat a feladatokat, amelyeket a marxizmus megoldani nem tudott, megoldani megkísérelt.

A szindikalizmus gondolata a következő: a szocializmus párttá depraválódott. Ezzel nemcsak a forradalom ügyét árulta el és nemcsak a nép igazságáért való harcot adta fel. Azáltal, hogy a

szocializmus politikai párttá lett, polgárosult. Ezért, ha a szocializmus uralomra kerül, csak úgy működhetik, mint valamelyik más párt, mindegy, hogy melyik. (Révolte des Anges.) Az igazi forradalmi szellem nem a hatalomért küzd, hanem a jogi rendszer megváltoztatásáért. Szindikalizmus nem egyéb, mint a polgárság államjogi rendszerének hatályon kívül való helyezése. Ez pedig legális úton el nem érhető. A módszer: az erőszak. Egyedül az erőszak fordítja fel a polgári életrendet gyökeresen, úgyhogy jogi rendszere is megsemmisüljön. Sorel, mint mondják és amint ebből ki is tűnik, a modern diktatúrák elméleti előfutára. Még megérte, hogy Lenin Oroszországot a kezébe vette, ismerte Mussolinin és a marcia su Roma előtt röviddel halt meg. Sorel Lenint és Mussolinin egyaránt helyeselte. Felfogása szerint a világszemléleti különbség mindössze módszerbeli különbség volt. Az orosz és olasz forradalomnak szindikalista jellegét vélte felismerni abban, hogy mind a két forradalom éle, szerinte, a polgári államjogi rendszerek ellen irányult és új szocialista jog alapját igyekezett megvetni.

Sorel főműve a *Reflexions sur la Violence* (Szemlélődés az erőszak fölött). Egyben ez az a mű, amely a szocializmusnak a 20. században a leghatalmasabb, legélesebb, legtisztább fővel és legnagyobb szellemi erővel megírt könyve s ez az a mű, amelyet egészen a legújabb időkig a szocialisták és a polgári pártiak is kétségbeesetten igyekeztek elhallgatni, megtagadni, megbélyegezni a legkülönbözőbb állításokkal, hogy: hóbotos, túlzó, rendszertelen, csupán remekül megírt, de üres és céltalanul támadó, kihívó, de irreális, fantasztá és zszurnalisztikus. Sorel kitűnő stilisztá, nagyszerű gondolkodó és pompás pszichológus. Ezenfelül mindaz, amit mondott, úgy látszik, beváltak. Eddig legalább beváltak. A *Reflexions* abba az élményvilágba avatja be az embert, amelybe rajta kívül egyedül Nietzsche: a jelenkornak azt a rétegét tárja fel, amelyből a mai helyzet radikálisan lelepleződik, ami ezenfelül érthetővé teszi nem azt, hogy miért vannak diktátorok, hanem azt, miért kell, hogy diktátorok ma szükségképpen legyenek. Megmutatta, hogy a ma és a legközelebbi jövő egyáltalában nem az egyre fokozódó jólét, béke és szépen hízó prosperitás, amiről jó szocialistáink beérkezetten a parlament padjain álmodoztak, hanem az egyre fokozódó nélkülözés, harc, hősi erőfeszítések, a legkegyetlenebb és legvéresebb külső és belső háborúk sorozata, gazdasági, szellemi, politikai és társadalmi megrázkódtatások egész sora, amiben a meglágyult polgári világ és ember, tekintet nélkül arra, hogy szociáldemokrata vagy sem, teljesen felmorzsolódik.

A Reflexions tulajdonképpen nem egyéb, mint e jövő felismerése, vagyis jóslat. Ami azt igazolja, hogy minden igazi társadalomtudomány végső gyökere tulajdonképpen a történetfilozófia, más szóval: prófécia. Sorel azonban erre a jövőre igent mond. Itt is rokon Nietzschével. Álláspontja az, amit általában heroikus optimizmusnak hívnak. Ez az, amit mind a ketten az új korszak embe-rétől megkívánnak. Az új kor nem polgári; Sorel nem győz eléggé figyelmeztetni arra, hogy az erőszak nem szelíd módszer. Az erőszak barbár és hősies, kegyetlen és vad. A régi szocializmus, szól, azért vesztette el a csatát, mert visszariadt saját barbárságától. Ezért a világot nem ő vitte tovább, hanem az új szocializmus; nem a baloldali, hanem a jobboldali, amely nem szégyelte magát és az erőszakot nyíltan használta. A humanitás eszméje azonban, folytatja Sorel, nem tűnt le. Csak mélyebbre ereszkedett. Már nem a parlamenti szónokok beszédeiben szerepel, mint a demokrácia és liberalizmus idején. A humanitás a tulajdonképpen épeni mozgatóerő. Mert az erőszak a humanitás szolgálatában. Az egész jog, forradalom, hősiesség, barbárság végső értelme: az emberiség java. És ez az igazi humanitás, nem pedig az, amely «néhány képviselőt és cocotte-ot» szolgált, amint Sorel írja. Ez az emberiség-gondolat Sorel legelső művétől kezdve állandóan visszatér: ez Sorel kereszténysége, vagyis ez az, amit a kereszténység a társadalom számára kötelezővé tesz. A szociális igazságot kell megvalósítanunk.

M. Freund könyve ezekben számol be Söreiről, közben részletesen vonatkozásba állítja Sorel minden gondolatát korának jelentős műveivel, nemcsak a szoros értelemben vett szocialistákkal. Kisebb dolgozatainak ismertetéséért külön hálásnak kell lenni. Olyan művekről van itt szó, amelyek három nyelven (olasz, francia, német) elszórva röpiratokban, folyóiratokban, újságokban jelentek meg s a legtöbb érdeklődő számára el voltak zárva. Nyolcvan lapnyi bibliográfia és jegyzet a könyvet még használhatóbbá teszi.

Hamvas Béla.

Oliveira Salazar: *Békés forradalom.* Ford.: Lovas Gyula. Athenaeum kiadás. Budapest. 318 old.

A különböző diktatúrák között kétségtelenül a legérdekesebbek egyike a portugál, amely Salazar nevéhez fűződik. Salazar szerepe az 1926-ban történt «nemzeti forradalom»-mal kezdődik, mely úgy folyt le, mint azelőtt sok más szinte évente ismétlődő katonai zendülés, puccs és forradalom. Ne felejtjük el ugyanis,

hogy bér államban vagyunk, ahol a katonai vezetők szinte kötelességüknek érzik, hogy időnként legalább egy pronunciamentóval a nyilvánosság elé lépjenek, annyira, hogy Bainville erről a jelenségről alkotta meg a caudillizmus fogalmát. Hogy ezt a katonai megmozdulást rend követte, nem pedig további zendülések, az Salazar érdeme, aki a coimbrai egyetem tanszékét cserélte fel a pénzügyminiszterséggel s helyrehozta az állam pénzügyeit, ami nagy munka lehetett, ha «pénzügyi csodá»-nak nevezik. Immár 15 éve kormányozza hazáját Salazar, akinek 18 beszédét és a francia kiadáshoz írt előszavát tartalmazza ez a könyv magyarul. A magyar kiadást Ottlik György tanulmánya egészíti ki s néhai Teleki Pál látta el előszóval, aki — mint mondja — fontosnak tartotta, hogy a magyar közönség is megismerje Salazar művét. Ez valóban fontos lehet, a baj csak az, hogy Salazarnak ebben a munkában lefordított 18 beszéde vajmi keveset közöl velünk a portugál példáról. Még az azt bevezető «pénzügyi csodáról is csak egy konkrét adatot sikerült felfedeznünk: a kamatláb 11%-ról 3%-ra ment vissza; de ezt sem a beszédekből, hanem a szerzőnek a francia kiadás elé írt előszavából sikerült megtudnunk. A magyar előszó írója, Ottlik György is bevallja, hogy a salazari pénzügyi reformról sok mű jelent ugyan meg, de «bármennyire tanulmányoztam is mindezeket, valahogy a kielégületlenség érzése maradt meg bennem: hiányzik egy olyan monográfia, amely igen alapos tanulmányok és helyszíni kutatások segítségével megmagyarázná a pénzügyi, gazdasági és lélektani okait annak az úgynevezett Salazar-féle csodának . . .» Ha nagy ismerője így nyilatkozik, nekünk sincsen okunk szégyenkezni amiatt, hogy a 18, elsősorban belső célokra és portugál hallgatók számára készült beszéd elolvasása után is a kielégületlenség érzése maradt meg bennünk. A beszédek rövidek és kerekék ugyan, tartalmilag is igen egyformák s inkább az arányaikban mutatnak eltérést aszerint, hogy milyen alkalomból mondta el őket, — de a középeurópai ember számára sokszor nem egészen érthetőek. Ezt pedig igazán csak sajnálhatjuk, mert a katonai diktatúra, amely 1926-ban uralomra jutott s ma is uralmon van, különbözik a többiektől abban, hogy «elrendelt némi szükséges korlátozást a sajtó és gyülekezési szabadság területén», de az egyéni szabadságot annyira tiszteletben tartotta, hogy «senki sem látott elbocsátott hivatalnokokat, sem bebörtönzéseket, sem kényszermunkára szóló ítéleteket, vagyis semmiféle fajtáját az erőszakos megszorításoknak és az üldözésnek» . . . «mert politikai bosszúra természetesen nem

gondoltunk». Ez a rendszer, mely kifejezetten diktatúrának nevezi magát, alkotmányt is adott Portugáliának, természetesen diktatórikus alkotmányt. Ennek ismertetésével azonban, sajnos, Salazar-nak még az alkotmány kihirdetése alkalmából mondott beszéde is adós marad, pedig ez is lenne olyan érdekes és fontos, mint a diktatúrát megelőző anarchia leírása. Mert az, hogy ma Portugáliában rend van, lehet csodálatos egy portugál számára s nagy érdem lehet a szemében, de kevésbé csodálatos pl. Középeurópában, ahol a rend természetes és megszokott dolog. Salazar egyik beszéde drámai képet fest arról, hogy milyen óriási és változatos zűrzavar uralkodott Portugáliában s külön fejezetben tárgyalja a politikai, a pénzügyi és a szociális zavarokat. Ez még akkor is megdöbbeníti az olvasót, ha figyelembe veszi azt, hogy Portugália ibér állam, és ha csak a felét hiszi el mindezeknek; pedig nincsen okunk kétségbevonni Salazar szavahihetőségét. Még így is szokatlan, sőt hihetetlennek látszik, hogy a tőke támogatta az anarchiát, azt, amely megbénította a termelést s a gazdasági zűrzavart okozta. Mégis ez a tény sok mindent érthetővé tesz, elsősorban azt, hogy a pénzügyi rekonstrukciót, az államháztartás deficitjének az el-tüntetését csodának látták s látják ma is. Hasonlóképen, ha a közigazgatási apparátus nem működik, miként Salazar előtt nem működött s azt működésbe helyezik, érthető, hogy ezt igen nagy változásnak érzik, olyannak, amely csodával határos. Nem kapunk azonban választ arra, hogy miért nem működött a közigazgatás? Ennek ugyanis nem lehetett az oka sem a liberalizmus, amely Salazar szerint «a szó teljes értelmében nem létezik s sohasem létezett», sem a demokrácia, amely — ugyancsak a szerző szerint — olyan országokban, ahol tényleg van demokrácia (Svájc, északi államok), nem akadály a közigazgatás működésének. De működött az ott is, ahol nem volt igazi demokrácia, így a közigazgatás csődje annyira speciális portugál jelenség lehetett, hogy ennek nyilván csakis helyi okai voltak. Így a portugál kísérletből gyakorlati következtetést levonni már csak ezért is igen nagy túlzás lenne. Hasonlóképen bizonytalanságban maradunk a korporatív rendszer tekintetében is, ami úgylátszik gerince az új portugál rendnek, de ennek ellenére sem lényegéről, sem a gyakorlati megvalósításáról nem kapunk felvilágosítást, legfeljebb annyit tudunk meg, hogy a korporációkban a részvétel nem kötelező s hogy egyes szakmában nem is működnek. Mégis a korporációk segítségével sikerült a gazdasági életet reorganizálni s így azok «vannak hivatva a nemzetgazdaság megszervezésére és irányítására» is. Ez helyes

lehet, de felvet egy sereg más olyan kérdést is, amelyekre nem kapunk választ. Mindenekelőtt felveti azt a kérdést, hogy az állam primeren és túlnyomóan emberi, nemzeti, gazdasági közösség-e, vagy csupán védelmi, illetőleg militarista közösség: e kérdés megválaszolása ugyanis döntő jelentőségű a korporációk szerepének a meghatározásánál. További kérdés az, hogy a termelést s a termelőt korporatív alapon meg lehet szervezni, de hogyan szervezzük meg a másik tényezőt: a fogyasztást s a fogyasztót? Már pedig a gazdasági élet alapja a termelés ugyan, de az emberi közösségé s az emberi életé a fogyasztás, ez tehát primérből és fontosabb mint amaz, sőt annak alapja. Minden gazdasági szervezetnek és irányításnak az Achilles-sarka éppen az, hogy a fogyasztó mint fogyasztó nem szervezhető, korporatív módon talán még kevésbé. Érdekes és izgalmas kérdések ezek, amiket nem lehet megkerülni azzal sem, hogy a családot állítjuk oda közösségi alapul, mert a család annyira kicsi egység, hogy a szervezésnek legfeljebb csak az elemi egysége lehet, s így ebből a szempontból nem jelent többet mint az egyén. S vajjon a korporációs, a hivatásrendi szervezetben hogy helyezük el a nőt, a háziasszonyt, az anyát, akit éppen a diktatúrák akarnak igazi hivatásukhoz visszavezetni, de ugyanakkor ennek az igazi hivatásnak nem jut «hivatásrend»; nem is juthat, mert ez nem gazdasági, helyesebben nem termelő funkció, de erkölcsi annál inkább, Végül döntő fontosságú kérdés az is, hogy ha a gazdasági rend alapja a korporáció, vajjon jogcím-e ez arra, hogy ezek a szakmai testületek, hivatásrendek, erkölcsi testületek is legyenek s nem az erkölcs alárendelése-e ez a gazdasági érdekeknek és szempontoknak? S végül jogcím-e ez arra, hogy a közösség egyéb formáit, így azoknak a jelenleg legkomplexebb szervét, az államot, ezekre a tisztán, vagy legalább is alapjukban gazdasági szervezetekre építsük? Vajjon a primer emberi közösség szakmai vagy emberi közösség-e?

S vajjon helyes-e olyanokra építeni az emberi közösség irányítását, vagy akár csak az ellenőrzését, akik a legjobb szakemberek, tehát minden valószínűség szerint a leginkább egyoldalúak s a szakmájukon kívül más nem vagy csak alig érdekli őket? Az ugyanis nagyon valószínű, hogy a szakmai testületekben, a korporációkban ezek lesznek a vezetők s ezek fogják képviselni szakmájukat a közösség egyéb szerveiben.

Igaz, hogy a portugál diktatúra alkotmánya szerint a kormány független a testületektől, csakhogy ez azt is jelenti, hogy a kormányforma a korporatív alkotmány ellenére is egyszerű dikta-

túra, amivel szemben felvetődik a diktatúra örök kérdése: a kormányt nem ellenőrzi senki, csak legfeljebb az önnön lelkiismerete, ami elég lehet egy adott esetben, de biztosan nem lesz elég minden esetben. Ez azonban már a politikai filozófia örök problémája, amire nem is lehet válasz néhány belpolitikai használatra szánt beszéd. Még politikai programnak is csak a kisigényűek számára elég az, hogy egy rendszer a liberalizmus, a parlamentarizmus, a szocializmus, az internacionalizmus és a demokrácia ellensége, ez utóbbinak annyira, hogy még Mussolininek — aki pedig régibb diktátor mint Salazar — a «tekintélyi demokráciáit valló fogalmazását is tagadja, mert még abban is benne van a demokrácia szó. Ami a rendszer pozitív tartalmát illeti, az «örök dogmák» címen közölt utolsó beszéd kommentátora szerint «teljes szintézise azon férfiú gondolkozásának, akinek sikerült véghez vinni egy békés forradalmat, amely ezeken az örökérvényű szavakon nyugszik: Isten, Erény, Haza, Hagyomány, Tekintély, Család, Munka». A kommentátornak igaza van: szavak, de hogy milyen reális tartalom van mögöttük, az a szintézisből, a beszédből sem derül ki világosan.

Annyi bizonyos, hogy mindenképen nagyon is konzerváló ez a forradalom, annyira, hogy az embernek gyanúja támad azíránt, hogy a fogalom átértékelődött s a szerző nem ugyanazt érti alatta, mint a recenzor. Ne kutassuk, ki ebben a hibás, annál kevésbé, mert nem is ez az egyedüli, így átértékelt fogalom. így pl. az új alkotmány «azt állapítja meg, hogy a polgároknak a törvény előtti egyenlősége magában foglalja annak a jogát, hogy a képesség és a végrehajtott szolgálat arányában közterheket rójjanak ki rájuk». A múlt század nagy vívmánya, a közteherviselés, azaz a neve szerint is teher kötelessége, így lesz joggá s tán egyszer akad majd olyan «államfilozófus» is, aki a közérdek nevében azt fogja hirdetni, hogy az egyenlőséghez az is hozzátartozik, hogy mindenki egyenlően részesüljön a «közteherviselési jogban».

Mindazonáltal sok érdekes momentum van a portugál kísérlet körül. így pl. az is, hogy a nemzeti forradalommal szembenálló erők Salazar szerint a monarchisták, a katolikusok, a régi pártok s a munkásszervezetek. Ez természetesen érthető, az azonban már kevésbé, hogy miért éppen a hivatásrendiség monarchista-katolikus propagálói hivatkoznak nálunk a portugál példára. Ez is azt igazolja, hogy mennyire helyhez kötött az egész kísérlet, hiszen a hazáján kívül szinte ellentétes irányúvá torzul, s mennyire nem érv a diktatúra elve mellett az, hogy egy kiváló pénzügyi szakember

reorganizálta egy anarchiába süllyedt ország pénzügyeit s ezzel egy katonai puccsból, amely olyan volt mint az előző 26 év alatt 26, konszolidált kormányzat keletkezett. Ez kétségtelenül Salazar érdeme s ezért személyes munkáját is érdemes volna szakszerű tanulmány tárgyává tenni, ha erre mód és alkalom nyílna s ha azt nemcsak a propaganda szemüvegén át látnók. Mert Ottlik szerint Salazar, a diktátor «gyűlöli a publicitást», de 1933-ban a német példa után rövidesen ő is megszervezi a propagandaszolgálatot. A propaganda pedig minden, csak nem objektív. B. M.

Dr. Kerekes György: *Polgári társadalmunk a XVII. században.* Kassa, 1940.

Schirmer János kassai kereskedő üzleti könyve a mű főforrása és a munka vezérfonala az ő élete. A várostörténet és művelődéstörténet, gazdaság- és társadalomtörténet köréből egyaránt sok értékes adatot kapunk, amelyek kissé lazán, de mindig lebilincselően és szórakoztatóan vannak egymás mellé fűzve.

Schirmer élete és szereplése kapcsán tájékozódhatunk a városi közigazgatásban, megismerjük a társas élet érintkezési formáit, sőt bizonyos fokig Kassa városának az országos politikában vitt szerepét is. Az üzleti könyv beható tanulmányozása alapján megtudjuk, hogy áruik milyen (olasz, bécsi, török, görög, morva, stb.) eredetűek, milyen tételekben vásárolt s hogy az árukat mibe csomagolták, mi mindennel kereskedett egy XVII. századi városi kereskedő a ruha- és posztóféléktől kezdve a fűszerekig, könyvvel, bőrrel és edényekkel, stb. Vásárlói is a legkülönbözőbb rangú, rendű és foglalkozású emberekből kerültek ki. A legaprólékosabb részleteknek a ráérő és szeretetteljes leírását olvasva önkénytelenül arra kell gondolnunk, hogy a szerző ezzel az írásmodorával is még hívebben tükrözi vissza és eleveníti meg a XVII. század városi életének lassú méltóságát, amit oly megkapóan jellemez. Mi mindent ki lehet olvasni az ilyen régi üzleti könyvből, ahol nemcsak rideg számoszlopok szerepelnek, hanem a kereskedő, vagy a könyvvezető odaírja a név mellé, hogy Vass János uram ökegyelme, mit vásárolt személy szerint, vagy ha maga nem ért rá bejönni a boltba, kit küldött be érte, magának vette-e az árut ökegyelme, vagy más számára s mikorra ígérte a fizetést (211. 1.).

A szerző azonban adatait nem kizárólag az említett üzleti könyvből meríti, hanem a Liber Restaurationumból kiírogatta a városi tanács tagjainak, céhmestereknek és a városlakó család-

főknek a neveit is, és ezek a névsorok igen érdekes megállapításokra vezetnek. Megállapítja, hogy a lakosság 78%-a magyar, 12%-a német, a többi szlovák, lengyel és egyéb (47. 1.). Az egész város magyar szellemére jellemző, hogy a svájci származású és magyarul alig beszélő Rajner Menyhért, Schirmer János gyámja Bocskay felkelésekor, majd Bethlen támadásakor is a fősztárszója volt annak, hogy a magyar csapatokat a városba beengedjék s így ő volt a magyar nemzeti mozgalom egyik fő mozgatója Kassán (69. 1.). Maga Schirmer is jobban tudott németül; de a segédei mind magyarok, hiszen a magyar városban szüksége volt a magyar segédre! (135—7. 1.) 1686-ban pedig a városi tanácsnak keresnie kellett németül tudó polgárokat, akiket követségbe küldhet. A szerző nézete szerint egészen I. Lipót nemzetellenes politikájával megkezdődött idegen elemek nagy beáramlásáig Kassa lakosságának túlnyomó része magyar volt (75. 1.).

A csinos kiállítású munkát Kassa régi épületeit, bástyáit, falrészleteit ábrázoló táblák díszítik. i. Sz. I.

Kovács Bálint: *Magyarországi keresztyén népfőiskolák.* Budapest, 1941. 8°, 188 lap. — **Hilscher Rezső:** *Az északi népfőiskola.* (Szociális Traktatusok, 1. sorozat, 5. szám.) Budapest, 1941. 8°, 72 lap.

Kovács Bálint könyve a magyarországi protestáns jellegű és főként egyházi alapítású népfőiskolák és népfőiskolai tanfolyamok 1940—41. évi munkásságáról ad részletes beszámolót. Minden iskola vagy tanfolyam saját magát ismerteti, így ha a szempont nem is egységes, de mindenütt az arra legilletékesebb mondhatja el a problémákat és a megoldási kísérleteket. Mert bár a beszámolók hangja magabízó, bizony csak kísérletekről van szó mindenütt. Széles mezőn, imponáló terjedelemben bontakozik ki a gyűjteményből a protestáns egyházaknak a magyar parasztság kiművelése és lelki fölemelése érdekében végzett munkája. Az 5 népfőiskola és a 12 többhetes népfőiskolai tanfolyam mindennél világosabban bizonyítja, hogy a protestáns egyházak lelkipásztorai nemcsak divatból, hanem komoly hivatásérzéssel fordulnak a falu magyarjai felé.

Hilscher kis tanulmánya ezzel szemben a dán népfőiskolák kialakulásának történetét ismerteti. (A címben említett többi északi nép népfőiskoláját éppen hogy csak megemlíti munkája végén, mondván, hogy ezek úgysis teljesen a dán minta szerint alakultak.) Visszavezeti olvasóját a 19. század közepének Dániájába, amikor

az országra vesztett háborúk után belső aléltság és reménytelen nyomor szakadt. Ekkor indult meg a dán népfőiskoláztatás, amelyiknek célja az volt, hogy a magasabb iskolát nem végzett parasztságot összegyűjtse, s hitben, műveltségben, hazafiúi öntudatban megerősítve, általuk emelje fel a lebukott dán zászlót. Nem szak tudást adtak, hanem általános műveltséget, munkájuk eredménye azonban hamarosan megmutatkozott minden téren, különösen pedig a dán mezőgazdaság és szövetkezeti élet példátlan föllendülésében.

Hilscher két forrásból vezeti le a dán népfőiskoláztatást. Az első a dán nép sanyarú helyzete, amelyik parancsolóan írta elő a kivezető út keresését. A másik pedig a nagy pedagógusok, Frederic Severin Grundtvig és Christen Nikkelson Kold egyénisége és egy életen át végzett fáradhatatlan munkássága. Bár mindkét tényezőt számbaveszi, ennek az utóbbinak tulajdonít nagyobb jelentőséget, talán néhol már túlságosan is nagyra értékeli az egyéniségnek a nevelésben kétségtelenül döntően fontos voltát.

A két könyv egymástól függetlenül íródott, mégis első olvasásra feltűnik a közöttük lévő gondolati és eszmei rokonság, sőt megegyezés. Hilscher meg is mondja, hogy «amikor az északi népfőiskoláról beszél, tulajdonképpen mindig a magyar népfőiskolákra gondol és nagyon boldog lenne, ha annak munkásai a tanulságokból komolyan merítenének». Kovács Bálint gyűjteménye pedig mintegy illusztrációja annak, amit Hilscher megírt. A könyv elején, még a beszámolók előtt ott találjuk Mády Zoltán ügyes összefoglalását «A népfőiskolai mozgalom útja» címen, amelyikben — nehogy tévedés essék — szépen kimutatja, hogyan alakult ki a népfőiskola Dániában, hogyan terjedt el onnan előbb a környező, majd a távolabbi népekhez, s hogyan jutott el végre hozzánk. A dán népfőiskolának egyenes leszármazottja a magyar népfőiskola, ez a tanulság írásából.

Itt azonban meg kell állanunk egy szóra. Az utóbbi időben kiterelvényesedő népfőiskolai irodalmunk nagyon is külföldi eszményekhez köti magát. Ismertetik a dán, finn vagy más népfőiskolák munkásságát, amelyet az író egészen jól, vagy csak hallomásból, felületesen ismer, vázolják ezek célkitűzését, módszerét, majd eredményeit, aztán felbuzdulva lándzsát törnek a mozgalom mellett és követelik, hogy ültessék át a dán, meg finn népfőiskolákat a magyar talajba is.

Akár mennyi hasonlatosság, sőt gyakran megegyezés van is a magyar paraszt mai sorsa és a dán, finn földmunkásság régi élet-

viszonyai között, legalább ugyanannyi lényeges különbséget is találunk. Nagyon helyes, ha a külföldi megmozdulásokat figyelemmel kísérjük, ha ebből tanulságokat merítünk kisebb részletkérdésekre, ha a másutt látott eredmények bennünket is fokozott munkára ösztönöznek. De a magyar népfőiskola célját sem a dán, sem a finn népfőiskola nyomán nem jelölhetjük meg. Ha mégis ezt tesszük, könnyen tévútra jutunk. Magyarország se nem Dánia, se nem Finnország, egyszerűen lefordítani, vagy átültetni tehát nem lehet semmilyen intézményét. Sokan pedig erre gondolnak. Hiába mutatja ki majdnem mindegyik tanulmány, hogy a dán népfőiskola minden szálával a dán nép szelleméből fejlődött ki, s célja, módszere a dán lelkiséget szolgálja, a dán viszonyokhoz alkalmazkodik. A külföldet járók egyrésze éppen csak ezt az egy tanulságot nem veszi észre: a népfőiskola csak akkor ér valamit, ha belülről és alulról fejlődik ki. Különben nem más kény szerzubbonynál, amelyik addig, amíg rajta van valakin, megakadályozza mozgását, de sem a gondolkozást, sem a lelket nem változtatja meg, s így hatása sincsen.

A magyar népfőiskola tehát csak a magyar fejlődésből bontakozhat ki; célját, hivatását, módszereit és lehetőségeit csak a magyar viszonyok szabhatják meg. Nem a dán nép múlt századbéli életét és nyomorát, hanem a magyar parasztság világát kell felmérnünk, itt kell a bajokra és a javítás útjára rámutatnunk. Ha már mindez megvan, akkor meghatározhatjuk a magyar népfőiskola célját és hivatását. Egész bizonyosan sokban találkozik majd a magyar célkitűzés a dánnal, mégis egészen más lesz.

Félreértés ne essék, senkit sem akarunk kioktatni, legkevésbé az említett munkák szerzőit, akik ezt maguk nyilván éppen olyan jól tudják, akár jómagam is. De félő, hogy munkásságuk nyomán lesznek, akikben az a hit támad, hogy a magyar népfőiskola csak a dán utánezata, s hogy jó népinevelő csak az lehet, aki ismeri az északi népek célkitűzéseit, de ez aztán elegendő is előtanulmánynak. Ott fenn, északon a magyarság minden nyavalyájára lelünk orvos-ságot és kádenciát. — Vigyázni kell nagyon, ennek a gondolatnak nem szabad nálunk gyökeret vernie.

A magunk részéről féltjük a felekezeti népfőiskolákat is. Ahol az egyetemes egyháztörténet ugyanannyi órát kap, mint a magyar történet, a magyar irodalom meg még annyit sem, ott nagyon résen kell lenni, nehogy a felekezeti (nem vallási!) nevelés a magyar rovására menjen. Hiszen abban mindnyájan egyetértünk, hogy parasztságunkat öntudatos, művelt magyarokká kell nevelnünk, csak az a

kérdés, elérjük-e a célt azzal, ha a vallásért és a lelkiismereti szabadságért vívott dicső küzdelmeket ismertetjük? Vájjon sugárzik-e az egyházak egyetemes történetéből olyan erő, amivel ma magyar lelket és magyar történelmet lehet formálni? És vájjon az így nevelt különböző felekezetű magyarok találkoznak-e majd magyarságukban? Nehéz kérdések ezek és nem mernénk rájuk határozottan igennel felelni. Kovács gyűjteményes beszámolója sok biztatót és fölemelőt tartalmaz, de gondolkozóba ejt bennünket a munka címe, amelyikről hisszük, hogy csak elírásból került oda ebben a formában. «Magyarországi keresztyén népfőiskolák» mondja a cím. Tehát a magyar népfőiskoláztatás csak egy része a Dániából kiindult univerzális keresztyén mozgalomnak. Nem is magyar, csak magyarországi, de még nem is minden magyarországié, hanem csak a protestánsoké. (A keresztyén jelzőt protestánsnak értelmezem itten. Nem hiszem, hogy a szóbanforgó protestáns felekezetek csak magukat tartanák keresztyénynek, krisztushívőnek.) Egy már megindulásakor ilyen szűk körre szorítókozó mozgalom lehet-e egyszer majd az egész magyarságé? El kell döntenünk a kérdést: magyar népfőiskolát akarunk-e, s ha azt akarunk, akarjuk-e minden magyar számára?

Benda Kálmán.

Soproni Elek: *A Kultúrsarok gondjai.* Sopron vármegye szociális és gazdasági viszonyainak feltárása. Budapest, 1940. 23 térképmelléklettel. 286 oldal. A Magyar Társaság kiadása.

Ez a könyv döntő bizonyíték az agrárszociográfia fontos és szükséges volta mellett. Íme a Viharsarok után megkapta a magyar közönség a legműveltebb magyar vármegye falvainak társadalomrajzát is, szerencsésebb fogalmazásban, de ugyanazzal a konklúzióval: sok a tennivaló falusi népünk életszínvonalának emelése érdekében. Nem csak a fogalmazás szerencsésebb, a feladat is könnyebb volt. Sopron vármegye a műveltség zavartalan fejlesztésének élhetett azokban a századokban, amikor a Tisza mentén török háborúk dúltak s ha a Bécs közelsége nemzeti szempontból nem is volt kedvező, viszont gazdasági lehetőségeket jelentett. Soproni Elek maga is képzett gazda lévén, itt, a falusi élet legfontosabb kérdéseinél fogja meg tárgyát s helyesen a gazdasági élet feltételeit, eredményeit, hiányait és feladatait teszi munkája tengelyévé. De ugyancsak érdeklik a társadalmi problémák egyéb kérdései is. Általában tervszerűség, gondos (sokszor egészen eredeti) anyaggyűjtés, világos és nyugodt tárgyalási mód, az összefüggések

ismerete, józan ítélőképesség és segíteni akarás jellemzi könyvét, mely minden jelszót, népszerű frázist messze kerülve ad tárgyilagos, de éppen ezzel a jövőnek szolgáló tájékoztatást erről a latifundiumokban — és egyben nehéz életgondokban sínylődő munkásokban és törpebirtokosokban is bővelkedő vármegyéről. Mintaszerű könyv ez abból a szempontból is, hogy a legkényesebb kérdéseket sem kell agyonhallgatnia annak, aki őszinte jóakarattal s egyben komoly megfontolással akar a népen segíteni. De arra is példa lehet Soproni könyve, hogyan kell képet adni egy tájegység problémáiról, népe életéről, mindig a jövő fejlődés útjának építését, tehát egy magasrendű gyakorlati célgondolatot tartva szem előtt. Nem hallgatja el az Eszterházy hitbizomány szociális gondoskodását s ilyirányú törekvéseit, de ugyanakkor képet ad munkáskezet olcsón kihasználó nagybirtokok bérlpolitikájáról, a robotmunkát még munkaszerződésbe is befoglaló zsellérrendszerről s egyéb nyomorúságokról, amelyek oka nem utolsó sorban a ma is dívó zsidó nagybérleti rendszer. A könyv népleírással foglalkozó fejezetei kevésbé sikerültek, ezeket inkább a teljesség kedvéért adja a szerző. Viszont sokat köszönhet az olvasó a könyv szokatlanul gazdag és elsőrangú kivitelben készült, nagyon beszédes térkép-melléleteknek. A rendkívül instruktív munkát nem csak a sopron-megyei állapotok iránt érdeklődők olvassák élvezettel, hanem mindenki, aki falusi viszonyainkat és a magyarság erősítésére irányuló munkát figyelemmel akarja kísérni.

S. G.

Fél Edit: *Kocs 1936-ban.* Néprajzi monográfia. (Tanya, Falu, Mezőváros. I. sz.) A Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása. Budapest, 1941. 228 o.

E munka a tatai járás egy községének mindenoldalú néprajzi monográfiája, mely sorra tárgyalja Kocs község embertani összetételét, település- és lakásviszonyait, gazdálkodását, öltözködését, táplálkozását, konvencióit, családszervezetét, népszokásait, verses és prózai hagyományait és népzenejét. (Az embertani vizsgálatokat Nemeskéri János végezte, a népzenei anyagot Manga János vette fel.) A szerző jó szemmel és jó szempontokkal értékeli az eléje kerülő társadalmi vonatkozású jelenségeket is, azonban a néprajz területén sehol sem kíván túllépni. A feldolgozott község példája az olyan falunak, mely mind a népi kultúrjavak alkotását, mind a velük való tudatos és cselekvő életét már beszüntette, ugyanakkor azonban egész életnívójában, életvitelében és élet-

ideáljában megmaradt társadalomalattinak, «paraszt»-nak. Ebből a két meghatározó tényezőtől adódik a község társadalmi és kultúrállapotának jellegzetessége: az, hogy *átmeneti, önállótlan és sivár*. Az *átmenetiség* nem volna nagy baj, ha nem tartana már nagyon régi idő óta: csodálkozva olvassuk, hogy a községben a XIX. század végéig elég számos kis- és középnemesség lakott (1—2. o.) s a községnek már a XVIII. században latin iskolája volt, melynek jobbágy-tanítványai élőszoval, latinul instanciáztak a földesúr előtt (1. o.) s ilyen előzmények után a község ma sem mutatja jelét valamiféle polgári öntudatnak és emberi igényességnek, s nem is látszik valami ilyen felé haladni. Az *önállótlan* abban jelentkezik, hogy minden kultúrjavukat készen kapják a várostól, anélkül, hogy részesei volnának annak a kultúrközösségnek, melyből ezek a javak származnak. Jellemző, hogy arra a kérdésre, honnan származnak a nótáik, ezt felelték: «a felsőbbeségtől» (122. o.). Végül *sivár* az egész kultúrkép, amint azt a szerző az ünnepi szokások tekintetében külön is megállapítja (117. o.). Mutatja ezt az igen bőven közölt meseanyag, melyben ősi népmesei motívumok pesti viccekkel és közszájon élő gyilkossági történetekkel váltakoznak: a népmeseanyag *már* színtelen és jellegtelen, viszont a mai történetek nyelvi kifejezésmódja még egészen alacsony rendű. Hasonló jelenség az is, hogy a népzenejüket már elfelejtették, az átvett műzenével viszont teljes zenei és hallási bizonytalansággal élnek. (123. o.)

A szerző maga is említi, hogy a község különös és elsődleges néprajzi jellegzetességeket nem mutat (Előszó). A munka tehát inkább egy országos néprajzi felvétel számára jelent részleges és statisztikailag sokoldalúan felhasználható adalékot. A társadalomvizsgáló azonban az egész néprajzi szempontú feldolgozás látán nem tudja leküzdeni azt a gyanúját, hogy Kocs és számtalan hozzá hasonló magyar község, mely a parasztkultúra és a paraszthagyomány zárt állapotából visszahozhatatlanul kilépett, mindig kevésbé nyújt néprajzi szemléletet kívánó és néprajzi szempontból nyereséggel kecsegtető feldolgozási anyagot: olyan közösségek ezek, melyek társadalmi kérdésektől és körtünetektől terhesek, s ha már mindenképpen fel kell dolgozni őket, akkor inkább társadalompolitikai szempontú feldolgozást kívánnak. Egy művel szemben mindig méltánytalannak látszik, ha a kritikus azt veti fel, hogy a szerző miért nem másról és máshogyan írt könyvet; ezek a megjegyzések azonban már nem is a műre vonatkoznak, hanem arra, hogy azt a Magyarságtudományi Intézet adta ki a *Közgaz-*

gatástudományi Intézet támogatásával, tehát egy olyan szélesebb keretű munkaterv részeként jelenik meg, amellyel szemben joggal lehet követelni a társadalompolitikai szempont fokozottabb érvényesítését,

b.

Mieth István: *Az eszme és lelkiség szerepe a keresztény társadalomtudományban.* Budapest, 1941. 197 lap.

A könyv címe után társadalomlélektani vizsgálódások eredményét és az ú. n. keresztény társadalomtudomány ily szempontú vizsgálatát várja az olvasó. De nem ezt kapja. Többet mond a könyv tartalmáról a bevezetés pár sora, melyben a szerző munkájának *hármás célzatát* jelöli meg a következőképen: «Elsősorban leszögezni a keresztény krisztusi elvek alapján felállított katolikus eszmei társadalomtudományi álláspontot. Másodsorban a társadalomberendezésből és ellenvélemények tévedéseiből levonni a kellő következtetést és tanulságot, végül pedig s ez a tulajdonképeni főcél, megmutatni az embereknek a társadalomberendezés szociológiai és szociális vonatkozásainak a transzcendenciáját.» Ez a két mondat sok mindent elárul. Mindenekelőtt azt, hogy a szerző vallási elvek iránytűjét alkalmazza tudományos munkálkodásánál. Nem lehet kétséges, hogy a vallásnak más társadalmi funkciója, mint a tudománynak, más a természete, mások a módszerei s a kettő nem vihető át egymás területére anélkül, hogy az eredmény helyességét ne veszélyeztetné. Nem kisebb baj a szerző gondolkodásában minduntalan előbukkanó homály és fogalmi bizonytalanság. Mieth István nem hatolt mélyére a szociális jelenségeknek s még azt a benső ösztönzést sem árulja el, hogy erre törekednie kellene. Úgy látja, hogy az Egyház dogmarendszere, az egyházatyák művei és a pápai enciklikák után erre már nincsen is szükség. Meglepő a következő nyilatkozata: «Valljuk be, talán nemcsak a szükség, hanem egy kissé a divat is hozzásegít bennünket ahhoz, hogy szociologizáljunk. Újat mondani pláne nagyon nehéz. Nincs is rá szükség!» Legnagyobb baj, hogy a «katolikus szociológiai álláspont» ismertetése is felszínes, pontatlan és igen-igen hézagos. A gazdasági élet szociológiájában csevegő stílusban s ügyetlenül próbálja hangsúlyozni a gazdasági élet lelki tényezőinek döntő fontosságát. Ez a fejezet példa arra, hogy a tudományos viták ütközőpontjában levő kérdésekben a helyes álláspont képviselője is mennyire megkívánja a tárgy felett való teljes uralmat. Még gyengébb «a társadalom lelki mozzanatairól» szóló fejezet, hol a

szociológiai ismeretek hiányát moralizálással és hitvédelemmel igyekszik a szerző helyettesíteni. (Különös, hogy a fejezet végén éppen Ovidius és Cicero olvastatását sürgeti.) Valamivel jobban sikerült a faji kérdés megvilágítása a zsidókérdéssel kapcsolatban, de logikátlanul a kikeresztelkedésben jelöli meg a megoldás módját. Az összefoglaló zárófejezetben felveti azt a kérdést, hogyha — mint hiszi, — a római egyház kezében van a társadalom bajainak orvoslása, miért nem sikerült ennek mindeddig «rendet teremtenie»? Az okot a vezetőkben látja. A radikalizmus kérdését is felveti s jellegzetesen mechanikus társadalomszemlélete szerint így intézi el: «Iparosok azt állítják, könnyebb új anyagból valami újat előállítani, mint elrontott dolgokat megjavítani». Elismeri még, hogy a társadalomban ez «nem megy simám. Ezért a korszeme megváltoztatásától várja a világ megújhodását, bár ezt sem tartja fontosnak, lévén a földi élet csak előkészület a túlvilági életre, mely nem ismer többé társadalmat. Nihil obstat, írta a kapucinusrendi atyák szociológiai oktatójának, a világi szerzőnek könyvére a megnyugtató szavakat a censor dioecesanus. Eruditio autem auctoris in scientiis socialibus haud sufficiens obstat successui huiusmodi operis optato.

P. P.

V e r e s P é t e r: *Parazstsors — magyar sors.* Budapest, 1941. Magyar Élet kiadása. 85 lap.

A cím világosan kifejezi a munka tartalmát. A magyarság a magyar parasztsággal áll vagy bukik. Meg kell újhódunk, mert mindenfelé szervezkednek körülöttünk, mégpedig a magyarnál szaporább népek. Nálunk már csak a paraszt szaporodik, de az is sok helyütt s egyre inkább az egykére tért át. Paraztságunk a magyar nemzet ősanysága, hivatása, hogy fenntartsa, magyarrá tegye, megmentse a nemzetet. Ehhez belső átalakulásra van szüksége, nem a polgári életforma átvételével, hanem belső erői gátlásoktól megszabadított élet- és gazdasági rendjének megteremtésével, amelyben a kollektív érdek szövethetesi formában érvényesül. Törpebirtokos, cseléd és napszámos a nagy tömeg, ezt kell a mai pusztító nyomorból kiragadni s ezen kell a parasztság belső egységének megteremtésével segíteni. Életerejét pusztító elszigeteltségéből, a táji és társadalmi rétegződési zárkózottságból ki kell bontakoznia, különben elsatnyul, elpusztul. Mély emberi kultúrához kell jutnia saját tehetséges fiaival. Ez Veres Péter legújabb könyvének lényeges tartalma, amellyel újra hitet tett az író gyökeres

magyarsága, faj szeretete mellett. Sok érdekes és finom szociológiai meglátás, kitűnően megfogalmazott megfigyelés örvendezteti az olvasót ebben a nagyon őszinte és a tárgy komolyságához mért erkölcsi fegyellemmel írt könyvben s ezek bőven kárpótolnak a történeti visszapillantások itt-ott naiv elmélkedéseiért. S. G.

Bárczi Géza: *Magyar szófejtő szótár.* Budapest, 1941. 348 l.

Talán különösnek látszik, hogy szociológiai folyóirat irodalmi rovatában egy szófejtő szótárra hívja fel olvasói figyelmét. Gondoljunk azonban arra, hogy a nyelv a társadalom szellemi alkotásainak egyike s a szófejtő szótár valójában nemcsak a nyelvtörténet művelőinek, hanem mindazoknak szolgálatot tesz, akik a nyelv kialakulását tanulmányozzák, ami történeti, kultúr-történeti szempontból is lehetséges. Sőt a társadalmi fejlődés felderítésére is alkalmas. A nyelvnek, mint társadalomfejlődési dokumentumnak rendszeres tanulmányozása ugyan eddig pusztán csak elgondolt lehetőség, azonban segédeszközül eddig is gyakran fordultak a nyelvtörténeti adatokhoz azok, akik a szociológiát lélektani vonatkozásban művelték. De nemcsak a fogalmak átvétele mint a szókincsben tükröződő jelenség, hanem a nemzeti társadalmak homogeneitásának s egyben faji kevertségének is fokmérője a szófejtő szótárakból lemérhető nyelvi végy képlet. Egészen sajátos tanulsággal szolgálhat a legősibb szókincs és a reá évszázadokon át rétegeződött átvételek közötti különbség. Ha megfelelő történelmi ismeretekkel vizsgálja valaki egy nyelv szókincsének fejlődését, abban az illető nemzet karakterére is jellemző tanulságokat találhat. így bizonyos tekintetben a nyelvtörténeti szótárban egyúttal a nép jellemének forrásmunkáját is szemlélhetjük.

A magyar nyelvtörténeti szótárak eddig nagyon is szegények voltak ahhoz, hogy hű képet adhassanak volna nyelvünk alakulásáról. Nagy terjedelmük és rendszerük, amely a tárgyi áttekintést szinte lehetetlenné teszi, egyébként is csak a nyelvtudósok számára tették ezeket használhatóvá. A Tudományos Akadémia égisze alatt készülő nagy magyar etimológiai szótár még igen távol van a befejezéstől s ez még kevésbé lesz alkalmas arra, hogy összefoglaló képet, könnyű áttekintést adjon nyelvünknek szókincsében rejlő szövetéről. Ezért üdvözljük nagy örömmel Bárczi Géza egyetemi tanár kitűnő munkáját, amely bölcs önkorlátozással

mintegy 6000 szavát öleli fel nyelvünknek. A szerző, nagy tudományos lelkiismeretességgel ismerteti az egyes szavak származtatásának eredményeit. Ahol a szó eredete vitás, vagy bizonytalan, ezt mindenkor jelzi, s a saját véleményét nagy igazságszeretettel szövi beszámolójába. Az ismeretlen eredetű szavak száma még Bárczy szótárában is igen nagy, de itt a magyar nyelvtörténet munkásainak hosszadalmas és fárasztó munkájára van még szükség, hogy e hézagok kitöltessenek. A szláv elemek komponense mintha valamelyest halványodnék a honfoglalás előtti török jövevényszavak mellett, s a finn-ugor eredetű óanyag mint alapszöveve erőteljesebben kidomborodnék Bárczi teljesen biztos tudással és lelkiismeretes kritikával írt könyvében. Meg vagyunk róla győződve, hogy ez a munka, mint annak bizonyossága, hogy nyelvünk sem annyira kevert, mint amilyennek a múlt század és a századforduló művelt közönségének közvéleménye hitte, a maga tökéletesen korrekt eszközével erősíteni fogja nemzetünk magyarságának tudatát és mint különböző tudományágak segédkönyve, a szociológiának is nem egyszer fog szolgálatot tenni. A munka az Egyetemi Nyomda gondos és szép kiadása.

(Bizonyára érdekelni fogja az olvasót, hogy ennek a kis könyvismertetésnek 201 alapszava közül 114 finn-ugor, 15 török, 3 iráni, tehát legalább 132 feltétlenül ősi, honfoglalás előtti, 8 szláv, 1 francia, 1 német, 17 latin-görög, 42 ismeretlen eredetű, ami arról tanúskodik, hogy szellemi munkánk szókincse legalább 66, de esetleg 87 %-ban eredete szerint is magyar.) Sz. Gy.

Mai Enciklopédia. Szerkesztették: Csetényi József, Erdődy Elek és Gáspár Zoltán. Budapest, 1941. Liber-kiadás. 240 oldal.

A szerkesztők előszava szerint a «Mai enciklopédia» a társadalomtudományi ismeretek rövid, szótárszerű foglalata kíván lenni s a nemzeti lelkiismeretvizsgálat feladatát akarja szolgálni. Mind az első, mind a második célkitűzés helyes és időszerű. Régóta érezzük hiányát olyan rövid, mégis kimerítő szótárnak, amely széles közönség mindennapi használatára megadja a közkeletű társadalmi kifejezések fogalmi tartalmát s a hozzá kapcsolódó legfontosabb tudnivalókat. Ez a kis szótár úttörő nálunk s így nem volna igazságos dolog vele szemben messzemenő követelményeket támasztani. Egy szociológia szótár megítélésénél első kérdés, hogyan sikerült a szerkesztőknek azt az egyetemes nézőpontot meg-

találni és biztosítani, amely a munka belső összhangját és egyben konstruktív nevelő értékét megadja. Erre a kérdésre az összhangot illetően csak elismeréssel válaszolhatunk, a nevelőérték tekintetében már kevesebb meggyőződéssel tehetnők ugyanezt. Tudjuk, hogy a szociológia elméleti és alkalmazott ismeretanyagában egyaránt sok a vitás, vagy vitatható kérdés, és hogy a jelen küzdelmei szüntelenül lengetik annak a mérlegnek a nyelvét, amely a társadalmi ismeretanyagnak nemcsak mennyiségi, hanem talán még inkább minőségi súlyát mutatja. Az ismertetett szótár szerkesztői ezt különösen figyelembe vették s szemmel láthatólag arra törekedtek, hogy tájékoztassák az olvasót azoknak a társadalmi küzdelmeknek lényegéről, azoknak a ködgomolyoknak irányáról és magvárói, amelyek ma a földgolyó felületén egymás ellen felvonultak s az emberiség jövőjének útját annyira előreláthatatlanná, sőt bizonytalanná teszik. A magyarság külön szempontjai bizony meglehetősen háttérbe szorultak, talán azért, mert a szerkesztők véleménye szerint úgysis a világesemények függvényei. Itt tévednek, ha nem is magában a tényfeltevésben, de minden esetre a mértékben, pedig itt a mérték igenis lényeges. Általában az a könyv legnagyobb hibája, hogy nincs eléggé tekintettel a magyar élet különleges problémái iránt. A közgazdasági érdeklődés mellett, amelyet egyébként nem sokallunk, elvesznek az egyéb kérdések. Legfeljebb még a német, angol és orosz szerepvivők pályafutásának hiánytalanságára voltak még a szerkesztők különös figyelemmel. Hogy miért kell pl. a múbenzinnek vagy Hore Belisha-nak több teret szentelni, mint a népfőiskolának, azt ez a szerkesztők elve teheti csak indokolttá. Jellemzi még a könyvet, hogy egyes kérdéseket, amelyek pedig ma kétségtelenül a világérdeklődés körébe tartoznak, pl. a zsidókérdést teljesen mellőzi. Nincsen is ilyen címszava. Egyes kérdéseket különben szeret ártatlan címszavak alatt, mintegy rejtve elintézni. Itt nem a komoly informátor felelősségérzete, hanem a mai budapesti újságírás módszere irányította a szerkesztőket. Mindent összefoglalva: a könyv nem rossz, de magyar szempontból igen hiányos. Mintha valami itt élő angol vagy más messze idegen szerkesztette volna.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

NÉP- ÉS CSALÁDVÉDELEM.

Új folyóiratot mutatunk be olvasóinknak. Voltaképen szak-közlöny az Országos Szociális Felügyelőség havi közleménye, amelyek az egyik szociális felügyelő, dr. Steller Mária szerkeszt. De máris látható, hogy az új folyóirat több lesz, mint egy hivatalos szerv egyszerű közlönye. Vitéz Bonczos Miklós program-cikke szerint a folyóirat egyik eszköze lesz annak a munkának, amely most népünk felemelése érdekében nagy anyagi felkészültséggel indul és nyilvánosságot kíván adni mindazoknak a tapasztalatoknak és elgondolásoknak, amelyek ezt a célt előbbre vihetik. Az első szám, amely szeptemberben jelent meg, természetesen az 1940. évi XXIII. törvénycikknek, ennek a nagyjelentőségű törvénynek gyakorlati célú, egyben népszerűsítő ismertetését tette feladatává. A nép- és családvédelem új intézménye és módszerei hivatott és illetékes szerzők tolmácsolásában világosan domborodnak ki az olvasó előtt. Különösen felhívjuk a figyelmet Kerék Mihálynak a közjóléti szövetkezetek gazdasági tevékenységét kimerítően ismertető cikkére és Hollós István igen tartalmas, a legidősebb szociálpolitikai tennivalókat tömören összefoglaló tanulmányára, amelyben a szükséges statisztikai előmunkálatok értékes programját adja. A folyóirat októberi számában a szerkesztő érdekes történeti tanulmánya mellett (Társadalmi munka a régi Pesten) megint a munkaközösségek általános és részleges feladatköréből kapunk cikkeket. Ezek egyértelműen hangsúlyozzák a társadalmi és a hatósági népgondozó munka kapcsolatának fontosságát. Bronts Gézáné cikkéből megismerjük a «Magyar a magyarért» — mozgalom szervezeti tanulságait és a munkaközösség megteremtésének gyakorlati elképzelését. Tegzes László elméleti cikke az önkéntes társadalmi munka hivatáskörét rajzolja meg éles vonalakkal.

Két szám valóban nem elég egy folyóirat megismeréséhez, de elég ahhoz, hogy megismerjük azt a szellemet, amely a szerkesztő és munkatársai törekvéseit jellemzi. Ennek alapján nagy bizalommal nézünk a folyóirat jövője elé, mert úgy érezzük, hogy népünk boldogulásának tényezőjét üdvözölhetjük benne. Sz. Gy.

SZÁZADOK 1941. 4—6. szám.

Mályusz Elemér: *Az egynyelvű ország.*

A szerző válaszol azoknak, akik a Századok 1939. évi kötetében «A középkori nemzetiségi politika» címmel megjelent és a Társadalomtudományban is ismertetett tanulmányával szemben állástfoglaltak. Különösen Szekfű Gyulának a Magyar Szemle múlt évi folyamában közölt, erősen polemikus jellegű álláspontjával foglalkozik. Mályusz kifejti, hogy a Szent István-féle Intelmek semmiképen sem vonatkoztatható a magyarság és a ha[^]ai kisebbségek közötti viszony irányítására vagy befolyásolására. Szent István sohasem gondolt arra, hogy államát többnyelvűvé tegye. A «regnum» szó magyar megfelelője, az *ország* szó környezetet, kíséretet, a király udvarát jelentette s az *Institutio morum* ezek szerint korántsem a mai értelemben vett országba, hanem csupán a király udvarába invitálja a vendégeket és az ezekkel való jó bánásra oktatja Imre herceget. Kimutatja még a szerző, hogy az Árpádok idejében betelepülő idegenek széttelepítése hagyományos kormányzati elv alapján, nem pedig valamely gyarmatosító elgondolásból történt. A szászok ú. n. autonómiája hosszú küzdelmekkel kiépített képlet, amelynek kezdetben semmi nyoma, hiszen a király csak szokásaik megtartását engedte meg a betelepülőknek. Világosan felismerhető az erdélyi szászok régi megyei szervezete, amely az Árpádkorban feltételezett autonómiának nyilvánvaló cáfolata.

SZÉCHENYI NEM A MÚLTÉ.¹

Gróf Széchenyi István születésének — 1791 szeptember 21. — 150. évfordulója nehéz időben virrad reánk. Napjaink terhét mindenki hordozza. Különösen súlyos a teher azoknak a lelken, akik a nemzet sorsának nyomasztó kérdései miatt néznek a jövőbe nyugtalanul.

Válságos időben minden igaz ember úgy érzi, hogy szemét nem szabad a múltra irányítania, hanem a jelen parancsait figyelve előre kell néznie; nem érhetünk rá semmiféle ünneplésre, mert egyetlen percet sincs jogunk dolgozás nélkül töltenünk. Vannak azonban a múltnak korszakai, amelyeket éppen azért kell megelevenítenünk, hogy belőle a magunk feladataira tanulságot szerezzünk. Ilyen korszak a magyarság életében a XIX. század első fele. Akkor a jobbak kényszerítő erővel érezték, hogy a magyarság, ha élni akar, nem maradhat akkori állapotában, hanem lélekben és szervezetében meg kell újulnia, Európa népei között meg kell szilárdítania a helyzetét. S vannak a múltban olyan nagy emberek, akikre visszagondolnunk nem csupán megemlékezés, hanem okulás és erősödés, mert számunkra is van mondanivalójuk. Ilyen Széchenyi, a maga kora legjobb-jainak útmutatója. A nemzetnek minden gondját átérezte, a fenyegető veszedelmeket élesen látta, megindította a rendszeres védekezést, az önfeláldozó munkában egész népének előtte járt s az emelkedésnek általa épített lépcsőin jó magasra fel is vezette nemzetét. Olyan korszakba visszatekintünk és ilyen embert újból szemünk elé állítunk magában véve is a jövőért végzett munka; az lenne még akkor is, ha csak azt néznők, hogy mi volt az a nagy ember a maga korának.

De az igazi nagy ember soha sem csak egy korszaké, mert

¹ Részlet a szerzőnek «Széchenyi születésének 150. évfordulójára» című művéből. A kiadó engedélyével.

értéke egyetemes igazságok felismerésében, hirdetésében és valósításában nyilvánkozik; nyomában új feladatok végtelen sora tárul fel az utódok előtt, mert amit kezdett, folytatásra vár. A kortársak azért tartanak valakit nagynak, mert az akkor szükséges munkát helyettök és érettök elvégezte; az utódok azonban ennél többet látnak: látják a régen végzett munkának reájok is kiterjedő jó hatását és észreveszik, hogy a nagy ember számokra is irányt jelölt a munka folytatására, nekik is kínálja azokat a tanulságokat, amelyeket saját munkájában felhasznált s amelyek okos felhasználása munkájának sikerét biztosította. A nagy ember soha sem a múlté.

Ilyen nagy ember Széchenyi. Egyetemes látású volt, mintha az emberiség minden tapasztalatából alakult volna ki benne a magyarság jövőjének útja. Megszemélyesíti azt a gondolatot, hogy a nemzetért való munka örök feladat, vagyis minden újabb nemzedék ugyanazt a munkát folytatja újabb meg újabb alakban, de ugyanabban az irányban: a nemzeti emelkedés útján; — ennek vége soha sincs, mert ha egyszer abban maradna, az a nemzet életének a végét jelentené: — ez a munka pihenést sem engedj mert ha csak egyetlen nemzedék nem haladna előre, az ellankadásból megállás, a megállásból hanyatlás lenne, a hanyatlás pedig pusztulást jelent; — a nemzetért való munka a közösség munkája, azaz a nemzetnek minden egyes tagjái: senkinek sem szabad azt csak néznie és a dologvetést mástól várnia, hanem mindenkinek ki kell belőle vennie a maga részét s ezt a részt mindenkinek úgy kell végeznie, mintha a siker, a nemzet életének biztonsága és emelkedése egyedül rajta, a maga részén fordulna meg. Örökkévaló törvénye ez minden nemzet életének.

Széchenyi ezt a törvényt nemcsak felismerte és hirdette, hanem minden lépésével követte is. így tudta munkásságával a magyarságot a maga idejében valósággal talpra állítani. Beszédeiből és írásából újító gondolatok áradtak, tevékenysége hallatlan erővel példát mutatott, szent hevülete és szakadatlan ébresztő munkája a magyarság benső megújódását idézte elő, kifejlesztette a javulás lehetőségében való bizalmat, a magunk erejében való hitet és a jobb jövő akarását. Meggyőzte kortársait arról, hogy nem szabad belenyugodniuk az elmaradott-

ságba, a szegénységbe, a folytonos romlásba. A meddő tétlenséget dúsan termő, alkotó munkává változtatta s ezzel az élet felé fordította az önmagára alig eszmélő, csüggeteg, jórészt gondolkodás nélkül veszteglő nemzetet.

Ezért tartották még ellenfelei is nagy tiszteletben; aki csak ismerte, sok éven át felfelé nézett reá, mint bölcs és igaz-lelkű útmutatóra, valóban előttök járó vezérre és a nemzetért mindenét, önmagát is feláldozni kész munkás emberre. Így néztek reá mindazok, akik a haladást és a javítást nemcsak áhították, hanem azért dolgozni sem restelltek. Később, amint a fiatalok közül új vezérek nőttek ki, lettek sokan, akik mást vagy másként akartak, más irányú és gyorsabb haladást. De még később, a szabadságharc után, a magyarság elnyomása idején, még ellenzői közül is sokan belátták, hogy Széchenyi jól tudta, mit beszél, amikor az alapozást, lépésről-lépésre való haladást, a kiszámított változtatást célszerűbbnek tartotta, mint az építést szilárd alapvetés nélkül, a szilaj, vakmerő nekifutamodást az erők kifejllesztése és megedzése nélkül, a gyors változtatást, egyszerre mindent fokozatosság nélkül. Halálakor — 1860 április 8. után — Széchenyiről, a nagyvagyonú grófról, a szegény földművesek sarjadéka, Arany János mondta ki s azóta a történelem is megállapította: ő az, ki által lettünk és vagyunk.

Ez nem azt jelenti, mintha sem előtte, sem vele egyidőben nem lettek volna, akikben ugyanaz a lélek élt, akik ugyanarra törekedtek. Századokkal előtte ott volt a hadvezér és költő Zrínyi Miklós és a szegény tanító Apáczai Csere János, közelebb az ő korához Bessenyei György és a magyar nyelv ügyében buzgó esdekléseket író gróf Teleki László, a parasztok sorsával foglalkozó Berzeviczy Gergely és még közelebb Kölcsey Ferenc, körülötte pedig Wesselényi, Fáy András, Vörösmarty Mihály, Eötvös és sokan mások is; ezek a nevek éppen csak példák. Széchenyi erejét az mutatja, hogy csekély sikerű magános előzmények után a maga személyében egyesíteni tudta a legkülönbözőbb részlet-törekvéseket s közös irányt tudott adni mindazoknak, akik nélküle néha kifejezni sem tudták a bennök élő jó szándékot vagy nem találták meg a tevékenységre az alkalmat és egymásról alig is tudva szétszórtan forgácsolták az

összefogva nagyra hivatott magyar erőt. A hazáért való tévé» kenységnek azelőtt soha sem tapasztalt méretei, az ébresztés teljes sikere, a megmaradó alkotások hosszú sora emelte Széchenyit a tiszta ítéletűek szemében mindenkinél magasabbra.

És mégis megtörtént, hogy megfélemlítettek róla. Amikor az 1867. évi kiegyezés, az uralkodó és a nemzet megbékélése után hazánkban a nagy, építő munka megindult s az országgyűlés pártjai kialakultak, jóidőig mintha eltűnt volna Széchenyi arca a nemzet szeme elől. Évtizedeken át kevesen gondoltak arra, hogy amit csináltunk, azt voltaképpen Széchenyi kezdte meg: fejlesztettük a mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet, javítottuk az utakat és szerveztük a közlekedést, fékeztük az árvizek pusztítását s az árterületek apasztásával növeltük a művelhető földet, terjesztettük a gazdálkodás okosabb módjait; iskolák és tudományos intézetek gyarapították a tanult, világban jártasabb emberek számát; a Budapestté egyesült Pest és Buda mindinkább középpontja lett az egész ország pezsgő életének. A gyarapodást, vagyonosodást, erősödést, ha nem volt is általános, mindenki láthatta, de alig-alig hallatszott valaha, hogy mindez Széchenyi életének következménye s nem eszmélünk arra sem, hogy sem a rendszerességben, sem az alapelvek tisztaságában nem jártunk a nyomában. Egyik fél annyira rohant előre, hogy a múltra nem gondolt, a másik fél pedig a múltból éppen azt újította fel, a politizálásnak azt az alakját, amely az alkotó Széchenyivel nem egyezett meg, t. i. az Auszriához való viszonyunk tárgyalása volt a legfőbb kérdés. Egyik oldalon hálátlan feledékenység, a másik oldalon a Széchenyitől már kortársait is eltávolító politikai kérdések kiélezése valósággal azt idézte elő, hogy Széchenyi nem foglalhatta el az őt megillető helyet az újabb nemzedékek tudatában. Egyre kevesebben voltak, akik nem tekintették egyszerűen csak egy elmúlt korszak eltemetett emberének.

A XIX. század végén, a XX. század kezdetén aztán többen-többen vették észre, hogy a magyar nemzet élete bonyolódni kezd, a belső ellentétek erősebben jelentkeznek, külső veszedelmek is közelednek a határainkhoz. A megoldani való kérdések tömege megéreztetten, hogy régi bajok újulnak ki, elhanyagolt sebek üszkösödnek. Megéreztek, azt is, hogy a reánk váró sok-

féle munkát valami közös, egyetemes rendeltetéshez kellene igazítanunk, magasabb cél szolgálatában egyesítenünk. Észrevettük, hogy nem elég a külső, anyagi jólétben gyarapodnunk, nem szabad minden erőnket csak erre fordítanunk, hanem a nemzet lelki erejét is fokozni kellene, erkölcsi állapotunknak is szüksége van tisztulásra, nemesítésre, tudatosodásra. Ekkor, egyszercsak többen fordultak Széchenyi felé s a műveiben kerestek irányítást a nemzet életére, a nemzetért való munkára.

A szörnyű világháború után nagy mélységbe zuhant a, magyarság, szinte félholtan a sírjában látta már magát. Nemzetünk összeomlásakor, hazánk feldarabolása idején, megalá-; zottságunknak, keserűségünknek és a mélységből való kiemel-; kedés forró vágyának sugallatára ismét Széchenyire gondoltunk sokan; különböző helyekről újra megindult az a törekvés, hogy Széchenyi nyomába lépjünk, az ő tanításai szerint kezd-; jünk új életet.

Ez a törekvés ma is él, mert ma is szükséges. De igen nagy akadályba ütközik: kevesen ismerik annyira, hogy követni tudják. Széchenyi eleven hatásától már a mai legöregebbek is távol vannak. Ezek ifjúkora még olyanok körében folyhatott le, akik közvetlenül szívhatták magokba Széchenyi életének hatását és nagyságának tiszteletét, követésének vágya azonban természetesen csak azokban lehet erős, akik alaposan foglalkoz-; tak a műveivel. Az ilyenek száma nőtt ugyan az utóbbi év-; tizedekben, de még mindig felettébb kevés. A nemzetnek nagy, rétegei nem ismerik eléggé, sőt a legtöbben egyáltalában nem ismerik; nemcsak műveit, de életének legfőbb adatait sem, különösen pedig gondolatait. Elmondhatjuk, hogy Széchenyi nemcsak a tömeg, hanem még az úgynevezett művelt emberek sokasága számára is csak nagy név, de igazában nem jelent semmit. Ugyanúgy, ahogyan mérhetetlen kárunkra történel-; münk annyi más nagyja is csak névben él. Nem lenne csoda, ha tájékozatlanok most nem értenék: miért is térünk vissza e másfél századdal ezelőtt született, 81 éve porladó emberhez, hiszen ma egészen más a világ, más a magyarság helyzete, más-; félek feladataink, a célhoz másféle utakon juthatunk s magunk is mások vagyunk?! Valóban kérdezni lehet: mit tanulhatunk a múlt emberétől, ha legnagyobb is régmúlt korának nagyjai

között? Erre a kérdésre felelnünk kell, mert anélkül nem lehetne megokolnunk, hogy ebben a nagyon égető munkaidőben, amikor «Magyarország pillanatai drágák», miért foglalkozunk Széchenyivel.

A feleletet azzal a kérdéssel lehet kezdenünk: vajjon csakugyan más-é most a világ, mint Széchenyi idejében? Vajjon másféle törvény szabályozza-é most a nemzet életét, más-é az érintkezés a nemzetek között, szilárdabbnak látjuk-é jövőnk alapjait és különbek vagyunk-é elődeinknél? Tudjuk, azt szenvedjük, hogy ma is élnek azok az ellentétek, amelyek miatt Széchenyi ifjúkorában Európa népei pusztító harcban állottak; csak a háború arányai nőttek óriásivá és a szerepek cserélődtek fel. Tovább vagyunk már néhány emberöltővel, de ez a mi nehéz korszakunk is ugyanúgy egy szakasza az emberiség és nemzetünk életének s az örök törvények érvényesülnek most is: a jövő dől el a küzdelmekben, de nyilván hosszabb időre, mint száz évvel ezelőtt. A magyarság helyzete lényegében ma is az, ami akkor volt: függvénye nagyobb hatalmak versengésének. Ma is úgy igaz, ahogyan Széchenyi mondta: «A magyar fajnak léte koránt sincs biztosítva még, a magyarság éppen nem köszikla, melyen az idők és körülmények eseménye habként könnyen szétpattanna». Feladataink bizonyára mások, ha egyenként nézzük a közvetlen tennivalókat, de ha ezeket együtt mérlegeljük, a nagy feladat semmit sem változott: fennmaradásunkért küzdünk s e nemszűnő küzdelem sikerének feltételeit kell újból megteremtünk, a benső megerősödést, az együtt-dolgozás készségét és képességét. S ma is csak az ő útján remélhetjük e cél megközelítését: önismeretre kell vezetnünk a nemzetet, magyarabbá és tanultabbá kell tennünk, az erkölcsi műveltséget terjesztenünk, az egészséges élet biztosítékait szilárdítanunk.

Ha pedig a XX. század emberének hamis önérzetével magunkat, a most élőket Széchenyi kortársainál annyival különbeknek tartanok, hogy nem várnánk már tőle semmi okulást, akkor ugyan nézzünk körül és nézzünk magunkba: vajjon csakugyan megvan-é bennünk mindaz, amit a magyarságba bele akart oltani? Boldogok lennénk, ha elmondhatnók, hogy úgy élünk, ahogyan a nemzeti élet értelmét és követel-

menyeit megmutatta, és jövőnket úgy szolgáljuk, amilyen szolgálatra meg akart tanítani bennünket!

Széchenyi egyebek között például azt kívánta, hogy mindenki felemeltessék emberi méltóságának magaslatára és osztozzék az emberiség anyagi és szellemi javaiban, — mindnyájan fogjuk egymás kezét szorosan, mert a nemzet közös javát csak közös munkával szolgálhatjuk, — azon a helyen álljon mindenki, ahol erejét teljesen kifejtheti, és az erejét mindenki a nemzet javára használja. Gyökeres cselekvést kívánt s ennek a nemzetté alakítást nevezte, hogy egymás megbecsülése véget vessen mindenféle egyenetlenkedésnek és széthúzásnak. Az igaz szó szentségét hirdette s a lelki függetlenségben látta az igaz szabadságot; meg akarta szüntetni a javulás, összeforrás, együttműködés akadályait, az uralkodó balítéleteket. A hátramaradásnak nagy okát látta abban, hogy minden bajunkért a kormányt vagy ellenségeinket okoljuk ahelyett, hogy legelőször magunkban keresnők az okokat, sorsunk kedvező változását pedig a jószerencsétől várjuk, pedig csak magunkban lehet a «feltámadási erő». Szilárdan meg volt győződve arról, hogy országos bajok, szegénység, tudatlanság, általában minden anyagi hiány és szellemi fogyatékoság miatt nemcsak az senyved, aki a bajban már benne van, hanem előbb-utóbb belepusztul az is, aki maga gondtalanul élve nem segít kiirtani a bajok gyökerét. Azt tanította, hogy bármin akarunk változtatni, ismernünk kell az állapotunkat s bármily keservesen essék is a kellemetlen igazságot magunkról, fajtánkról, helyzetünkről meghallanunk, csupán a teljes önismeret juttathat bennünket a javulás útjára.

Amíg el nem mondhatjuk, hogy számunkra ezek a tanítások feleslegesek és e kívánságok nálunk már idej őket multák s amíg nem cáfolhatunk meg sok egyebet is, amit száz évvel ezelőtt elődeinknek szemére vetett, addig Széchenyitől nagyon sok tanulnivalónk van, tehát nem szabad átengednünk a történelemnek! Széchenyi még nem a múlté! Ez azt jelenti, hogy e nagy ember személyisége nekünk is eleven érték: serkentés, biztatás, útmutatás. Törekvéseink célpontja nem mögöttünk, hanem ma is, örökké távol, előttünk van. Szándékai a jövőbe világítanak; eszméi ma is alkalmasak a magyarság életének

és egyenként mindnyájunk cselekvésének irányítására; alkotásai oszlopai a jelennek és biztosítékai lehetnek sorsunk kedvező alakulásának, csak meg kell értenünk, hogy mit miért teremtett s miképpen kell reánk hagyott alkotásait a magunk javára okosan használnunk.

Így fogva fel Széchenyi történelmi alakját, kétségtelen, hogy vele való foglalkozásunk nem a múltba merülés, hanem készülés a jövő szolgálatára. S e szolgálat első lépése éppen az, ha tőle megtanuljuk, hogy nekünk se annyira arra legyen gondunk, «valaha mik voltunk», hanem inkább arra, hogy mik lehetünk, azaz mivé fejlődhetik nemzetünk a mi munkánk által.

Imre Sándor.

SZÉCHENYI ELIT-ÖNTUDATA.

(Egy probléma alapvázlata.)

Mostanában Széchenyi születésének százötven éves fordulójáról szoktunk megemlékezni. Szabad legyen ez alkalommal egy százéves fordulatra is visszaemlékeznünk. 1841-ben indult meg a Pesti Hírlap. 1841-ben jelent meg a sajtó írás: A Kelet népe. Széchenyi, az 50 éves férfi eljutott delelő pontjára s most már egész sereg író szólal fel nemcsak Kossuth, hanem b. Eötvös József, gr. Desewffy Aurél (XYZ néven), Vörösmarty Mihály, (Hazay Gábor néven¹). Egy (névtelen) magyar, Fáy A., Záborszky A. Széchenyi csak hat év múlva eszmél rá, hogy kimaradt az összes pártok sorából: «*Én tulajdonképen senkié sem vagyok, csak enmagamé!*»

Ez az elárulás indul meg 1841-ben. Minő ok *itt* a legfőbb az okok szövevényében? Nem pusztán filológiai-társadalomtörténeti, sem politikai ok nem játszik itt főszerepet, hanem, igen, egy társadalomtörténeti: Széchenyi oly *elit-típust* képvisel, amelynek ki *kellott* maradnia a 40-es évekből, miután a magvetését a 30-as években elvégezte. Egy újabb szociológiai elmélet, az elit-elmélet vet itt fényt a múltra, mely szerint egy ország társadalmában nem egy *vezető* elem, «vezetőrétég» van, hanem különböző *eliticsoportok* vannak. Ezek egymástól többé-kevélbbé eltérő jellegűek, más és más *élethelyzetűek*, tehát más életfelfogást is képviselnek, viszont közös vonásaik is vannak a vezetés igényén kívül: elhivatottság és a kor felvetődő problémáira való visszahatás *akarása*, elit-aktivizmus.

Négyféle elit jelentkezhetett a 19. században s ezek közül

¹ Ezeket újból kiadta Ferenczi Zoltán: A Kelet Népe. M. Tört. Társulat. 1925. (alább idézve: Ferenczi).

² Polit. programtörödékek. Előszó (1847 jan. 7.).

egy gazda-elit és egy ipari munkás-elit a 30—40-es években még elképzelhetetlen. Ellenben volt egy *főrendű* és egy *középosztályi elit*. Mindkettőnek sajátos a probléma-látása, mert a helyzete is más. És így nem értik meg egymást. Ez röviden, a jelen problematikánk.

I.

Nagy és gazdag egyéniség mindig sokoldalú kristályhoz hasonlít, melynek állandóan csillámlik egy-egy oldala, korok szerint váltakozóan. Széchenyi is folyton új és új fénylő felületet mutat. A múlt század a maga demokratikus-népies nemzet-ideáljához képest a nagy nemzet-reformátort látta megcsillanni benne. Az örök eszméket valló univerzalista is mást érez ki: az erkölcs, az örök emberiség nagy hitvallóját, aki a Nagy Parlagon kívánja új erkölccsel felemelni. A liberális közgazdász a nagy gazdasági fordulatot: az öntevékeny homo oeconomicus beérkezését üdvözli Széchenyi állásfoglalásában. Az irodalom-búvár az írókra ígézett nemzethitét, optimista jövővárását elemzi ki belőle. Elég a csillámló felületek felsorolásából? Sohasem elég. Mindig ott állunk, hogy *individuum est ineffabile*. Széchenyivel nem lesz soha készen az elemzésünk . . .

Induljunk ki a társadalom műveltségi s egyéb irányú *tagozódásból*: egy nemzeti társadalom, ha demokratikus berendezések hatják is át, tömegekből és vezető elmékből áll. Minő vezető Széchenyi? A ritka fajtákból való — épp hazai földön, ahol a politika mindig uralkodó volt. Széchenyi nem a hazai politikus fajta képviselője, ő bőségesen töltekezik kora romantikus kultúráramlataiból, hihetetlen sokat olvas (útközben, kocsin is falja egymásután a könyveket) és az a szilárd hite támad: *csak a szellem erejétől* lehet várni új életet, lendületet. Nem áll tőle távol a romantikus genie-kultusz sem: csak a nagy ember hordozza a nagy, eszmei feladatok terhét, felelős a körülötte levő világért — ő, kiváltképpen éppen ő, aki az akkori Európa szellemi kultúrájával valóban töltekezett. Ezt a kultúráját a nemzete műveltségévé akarja tenni: Széchenyi nem államtechnikus, nem katonatiszti hajlamú diktátor-jelölt, nem élet-taktikus, hanem a szellemi élet alapirányára ható

«missziós vezetők»¹ hazánkban ritka típusába tartozik. Hányan vannak nálunk ilyenek?

Éreznie kell, hogy egyedül fog maradni, s nem lesz tagja egy szokásos *politikai elitnek*, mely politikai vezetés terén összefog majd egymással, hogy kiki más és más helyen, helyzetéhez képest, vállalja a politikai vezetés magas felelősséggel járó feladatait. Széchenyi nem lát maga körül magához hasonló szellemeket: megindul magános útjára, mely odavezet majd, hogy mindenért *csak* önmagát tartsa felelősnek. Ez lesz végül tragédiájának is egyik főoka.

Csak most kezd a nagy Széchenyi-probléma kellő reliefet kapni,² mióta felmerült a magyarság szellemkulturális berendezkedésének társadalmi arculata is. Rácsodálkozunk arra is, hogy a Metternich-kor nagy csendje aránylag mennyi szervezkedést engedett meg nemzetkulturális téren. Kialakul mindenké előtt az új, *nemzeti ideológia*, mely klasszikus megformulázást nyert az örökké vibráló Széchenyiben is: magyarnak lenni az ember «Istentől nyert természeti sajátja»; «az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon». A nemzetiességet «az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világon többé élni nem lehet».⁸

A romantikus nemzeteszme nem pusztá, nyers kollektív egoizmus, hanem a felvilágosodás-korabeli «tökéletesedés» (perfectibilité) egyik útja: nemzetté leszünk, *hogy* tökéletesedjünk. Széchenyivel: «A nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó *része* és azon *lépcsőknek* egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása: a *tökéletesülés felé*».⁴ Az adottság a tökéletesedésre nálunk is megvan:

¹ A fogalomra nézve lásd A társadalom vezetői. Társ.-tud. 1937-A missziós lélek. Athén. 1939.

² Az úttörés kétségtelen Szekfü: «Három nemzedékének» érdeme. A korra: Farkas Gy.: A magyar romantika. 1930. Skála I.: Gr. Széchenyi I. és a magyar romanticizmus. 1932. (A Bécsi Coll. Hung. Füzetei. XI. Innen több idézetet veszünk.) Kornis: Széchenyi és a magyar írók 1941. Éber A.: Széchenyi gazdaságpolitikája. 1939. stb.

³ Széchenyi beszédei (Zichy. 127). Hitel. 163. (Skála 21. 1.).

⁴ Hunnia 200. (Skála, 22. 1.)

«A magyar erőtül pezsgő fiatal nép, mely csodálatos magasságra emelheti magát».¹ Nem hátra kell tehát nézni, hanem előre. «Nekünk nem fénylik a múlt, ellenben más nemzeteknek nincs jövőrdőjük; kik szerencsésebbek?»

Széchenyi e szavai jelzik, egy új gondolkodás-típus jelent meg a magyar égbolton, egy teremtő hangulatú, optimista *nemzeti aktivizmus*, mely a «nem volt, hanem lesz» jelszavát harsogta bele a köztudatba. S itt egy rövid visszatekintésre is szorulunk.

Az abszolutizmus, sőt a felvilágosodott autoritativizmus azt hirdette; a nép lényegében passzív tömeg, mely vezetés által lesz aktív, a vezető pedig — az állam. A nép nem más, mint az «alattvalók» halmaza. Két-három század hitte ezt, ez a századokon át ható szilárd hit volt a megteremtője a modern állami bürokráciáknak.² Századok alatt nagy történeti tapasztalatokkal rendelkező dinasztiaiak valóban Európa-szerte ki tudtak fejleszteni egy magas értékű *államfenntartó elitet*, azaz a bürokrácia színét-javát, mely rendben tartotta az alattvalók millióit, s bölcs tapasztalatok alapján képes volt keresztülvezetni a legkényesebb ügyek útvesztőin. Herdertől kezdve azonban másképp kezdtek gondolkodni a népről.

A francia forradalom és a Napoleon-féle idők káosza után láthatólag új tömegszükségletek támadtak. A romantikus korban másnemű és több életfeladatot láttak már, mint amelyhez az államfenntartó elit felkészültsége, jogász tudása és államkormányzó tapasztalata elégségesnek látszhatott. Az új kor új szellemi önállóságot, *autonóm népi szellemet* követelt, lévén az új kor hite az, hogy a «tulajdonképpen» teremtő erő a *népszellem* talaján keresendő, mélyebb gyökérszálakon ered meg minden.

Ez a kor készületlenül talált bennünket, a magyar ugaron az első kapavágásokra hirtelen volt szükség. Az aktivizmust hordozó «népszellem»-jelszó nálunk is gyorsan hitelre talált. Meg kellett mutatnunk, állami vezetés híján is mire megyünk — magunk; *feltéve* természetesen azt, hogy az állam védőszárnyai

¹ Világ I. i.

² V. ö. M. Weber, *Wirtschaft u. Gesellschaft*. a. kiad. 650—678.

alatt a béke továbbra fennmarad. A romantikusok társadalom-szemléletében a nép, a nemzet már nem passzív emberhalmaz, mely csak állami kommandóra mozdul, hanem *öntevékeny* a maga történeti létében, életharcában.¹ Már nálunk is mondják, bár a reflexió későn is indul meg (1841), hogy: «A *népnek* két értelme van, melynek elseje szerint külön törzsokból szakadó nép *fajt*, második szerint a *nemzet alsó osztályát*: a köznépet jelenti». «A nép a nemzet elenyészte után *is fennáll*, míg nyelve él.»² Fennáll független állami szervezet és haza nélkül is (Szontágh G.). A «nemzet» akkor nem több, mint az elit, mint v. Gagern kifejti;³ nálunk is így véli Szontágh:⁴ «A nemzetiséghez a társasági, szociális élet felsőbb elemei (!) tartoznak, hol a népiesség mint *egész*, mint *erkölcsi test* jelenik meg». De már ezzel is — kultúrtartalom szempontjából — a nép potenciálisan véve nemzet. A «nemzet» az értékteljes lét; a nemzet az emelkedés útja. «A nemzetiség angyala legmagasabbra emeli az embert az Istenség ideáljához» (Stádium). Új világot teremt az új hit: az *öntevékeny nemzet* ideálja, mely jelen-központúvá fordítja — mert aktivistává teszi — a múltba merengő, dezaktualizált embereket. Minő hallatlan merészség volt (már stílusában is) Széchenyi szava (a Hitelben): «Némelyek szomorúan *fütyörészik el a Mohácsi veszedelem nótáját* s azt hiszik, ott van koporsója minden Scythia fénynek. S tán úgy van, ámbár én nem hiszem; — de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe».⁸

Ily alapon mutatkozik meg Széchenyi sajátos elhivatottsága tudata, misszióérzése: «*az emberiségnek egy nemzetek meg-*

¹ V. ö. Dékány: A nép, nemzet, állam viszonya ma. Társadalomtudomány 1941.

² Vörösmarty is, mint Szontágh, a népet *állandó* történeti alapnak nézi: «Kevés *nép* tűnt még el végképpen a Föld színéről, többnyire élvén az mind töredékenként, eloszolva, átalakítva idő és idegen elemek által; (de itt) *nemzetről* van szó: tagadhatatlan, hogy sok, nagy és virágzó nemzet *szűnt meg* nemzet lenni». A nemzet a történeti *szerepre* való képesség és ráállás, ezért van ez a kérdés Széchenyi elméletével (a nemzetek «életkorával») kapcsolatban. Sz. Ö. Művei (Ferenczi) 614. 1.

³ V. ö. Meinecke-nél: Weltbürgertum u. Nationalstaat.

⁴ Idézi: Horváth J. A m. irod. népiesség. 1927. 280. l.

⁵ Világ. XIII. 1.

tartani, avagy még tovább: megmenteni — a haladás, a *perfectio* számára, a *saját szelleme által*. Széchenyi e tanításának helyesül Vörösmarty¹ «A nemzet hajlamait, jellemét, génuszát kellene megismerni s ezekhez mérni, illeszteni az igazgatást. Magyarországot illetőleg nemzetiség- és alkotmány szeretet volna az, mi a magyart bélyegezi, s azért e kettőt kellene főleg szem előtt tartani».²

Széchenyi egész lélektani habitusa, elit-öntudata világos immár. Ő nem hazai növésű, jurátus-műveltségű, hanem tanításában részese egész Európa romantikus nemzet-ideológiájának. Nagyműveltségű, Európát bejáró főúr, aki egyszer csak hazatér «józan hazaszeretettel» hirdetni, míg régebben csak a jurátus szónoklatokat és a «költői patriotizmus» szavát lehetett hallani a fórumon.

II.

Az új romantikus nemzeteszmény új *vezető-elméket* is követelt és ezt immár mindenki érezte. Az új elit már nem mind a pozsonyi diétákra megy jurátusként tanulni, hanem a 30-as években már sokan az új idők prófétái: a költők-írók mellé sereglenek. Valóban, a kor szava volt egy *új elit-típus* kialakítása: egy, a nemzet szellemi kultúráját megalapozó, nemzeti idológiákat — ha tetszik, új szóval: mithoszt — kisarjasztó *szellemkulturális elité*. Ennek prototípusa lett Széchenyi. Ő hirdette — a 30-as években — az új irányt, a nemzeti aktivizmust. Széchenyi a jövő- és nemzetalkotó hit prófétája. Ehhez már kevés alap a Corpus Juris tudása.

Jövőbe néző, kiváltképpen aktivista szellem kezdetben egy *arisztokratikus* nemzeti elité. Különösen értékes lélektani szempontból ennek az aktív típusnak nagy munkaprogramja s *nagy felelősségvállalása*. Az az érzés ered meg — kivált a jövőendő

¹ A Kelet Népe 1841-ben. Ferenczi-kiad. 614. 1. U. o. 616. «Nincs magyar, ki e két szót: nemzetiség és alkotmány, ne a legtisztább lelkesedéssel üdvezleré.»

² Csak azt a nehézséget hozza fel (615. 1.), hogy ... a nemzet génusza, jelleme után indulni «nagy óvakodást kíván; mert. . . azt felfogni, s annak irányát minden körülményekben kitanulni nem könnyű ú».

elit körében —, hogy nem szabad elvonulva a magánélet élveit keresni. Gr. Desewffy Aurél¹ jól tükrözteti az előkelők elit-tudatának lelki alapját: «Oly országban, hol a polgárok mind egyforma jogokkal bírnak, a műveltség pedig magas fokon áll, és minden classisok közt elterjedt, megfogható s talán meg is bocsátható a cosmopolitizmus; ily országokban az egyes polgár kötelessége a haza iránt *nem* igen szigorú, elvonulni sokszor szerénység... De oly helyt, hol a polgárok némely osztályainak törvény és alkotmány oly kitűnő igazokat [kiváltságokat], a sors oly nagy javakat adott, hol *némelyeket szinte örökös törvényhozókká tett*, hol végre az általános műveltség még oly hátra van, minden kitűnő helyzetbeli polgár életével, eszével s minden erejével adós a hazának». Az előkelő nemzeti elit-tag a nemzeti életet többnyire *tudatosan* kitűzhető *feladatok* sorából állónak, sőt szigorúan a *maga* feladatának tartja: ezen a «tudatossági» vonalon — Széchenyinél: az «ész» politikája, a számítása — *nem lehetnek sokan*. Itt alakulhat ki egy tragikus következmény is: a nemzet nem is lehet több, mint a nemzeti elit. Az elit-elzárkózás és a célracionalizmus pedig programmszerű kérdésre vezethet. Kezdetben a legeremtőbb princípium: a *közszellem* kisarjasztása az *észszerű* cél.

Mennyire más a hangsúlya Széchenyi fejtegetéseinek, mint amit sok kortársa kiérzett! Gr. Desewffy Józsefnek válaszol: «Te legrágább Taglalom, nem munkám *filozófiáját*, *nem annak egész szellemét* vevéd fel, hanem csak részei szerint ítéltél». Ez az államfenntartó elitnél van így: azt nézik, mennyiben «keresztülvihető», mennyire «reális» valaminő javaslat, mi felel meg az államraisonnak. Széchenyi azt nézi: mi felel meg a nemzet szellemi aktivizmusa gyarapításának. *Ő*, a szellem kulturális elit fő képviselője, s íme mégis minduntalan — gazdasági kérdésekről² tárgyal (s mily szerencsétlen tévtan az, ha iskolás-

¹ összes Művei. («A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere»). 1887. 325. l.

² Lélektani csoda, hogy a «missziós» Sz. egyben gazdasági és technikai vezető is. Ez külön lélektani elemzést kíván. Itt csak annyit említünk: a gazdasági reform is olykor *csak fogantyú* Széchenyi előtt, hogy a közösségi szellem mellett agitáljon. Erre kiváló példa a Tiszaszabályozás. Széchenyi *tudta*, hogy ezt ő nem viheti keresztül (mint

könyveink ma is széltében azt hirdetik: Széchenyi — ez az ő meggyalázása — a nemzetnek «előbb a *gazdasági* megerősítését, Kossuth pedig a politikai megerősítését» hirdette). Széchenyi spiritualista és nem materialista. Számára az, hogy a nemzet «jól bírja magát», csak eszköz, hogy a nemzet szellemi-erkölcsi erősödésének *konkrét* akadályait legyőzhesse. A szegénység földhöz ragaszt: «a legbecsületesebb embert is sokszor oly tettekbe keveri, melyek a lelkiismeret körül vastag fátyolt vonnak».¹

Széchenyi a szellemkulturális elit *éthoszával* nem új állam-politikai berendezkedést óhajt, hanem *more romantico*: az állam *népi-erkölcsi erőalapjai* gyanánt új éthoszt. Lélektani szempontból kissé mélyebbre kellene itt mutatnunk (mire itt nincs helyünk); a «missziós» típusú elit voltaképp — a lelki «alap-irányzódás» legfinomabb elemeivel: az érzületek kialakításával foglalkozva *teremtő-invenziós* munkát végez. Széchenyi irodalmi termésének — valósággal tropikus őserdő az — sajátos tépelődés-jellege van. Ő, a magas kultúrájú arisztokrata, a jövőndő elit főképviselője legfőképp sohasem azt nézi: mi történjék, minő reform, minő akció, hanem minő *lelki]orráshól* eredjen meg valami; minő a helyes érzület, minő valaminek a szelleme. Nemzet-bírálatá is szellemiségünk gyökeréig hatol. A «missziós» elit voltaképp a szellemi magvetést vállalja magára; ez a főműve, a gyakorlat csak corollárium.

Ő az első, legmélyebb, gyökeres nemzetrevelőnk, aki tudva tudja, hol kell kezdeni minden reformot: új *közszellem* megteremtésén. Ehhez írók, költők, tudósok és publicisták kellenek — új szellemkulturális elit, — nem pedig új berendezések, paragrafusokra járó kulturális intézetek.

Csak a szellem az, mely egy intézménybe — a nemzetbe is — lendületet hoz, csak a szellem a történet dinamikus tényezője. Szelleme pedig csak igazi személyiségnek lehet. Tudja ezt a közhit is, mely a köznyelvben nyilatkozik meg, midőn arról

az Al-Duna szabályozását sem valósíthatta meg), mert ahhoz évtizedek hosszú sora kell. Mégis felvetette a kérdést, hogy megmozgassa az elméket, s összehangolódásra bírja: gazdasági program, — *mint* nevelés.

¹ Hitel 221.

szól, hogy «valaki lelket önt» valamibe. Minden egyéb: csak eszköz, — egy intézmény is. Eszerint gyakori tévedésnek kell minősítenünk, ha államférfiak s közemberek egy intézményt, pl. iskolát, mintegy önálló, szellemteremtő tényezőnek, nevelő faktornak próbálnak tekinteni. Az iskola csak jól kikalkulált transzformátor, nem több. A transzformátorról pedig köztudomású, hogy áramot nem termel. Így a tudós és művészeti intézmények sem dinamikusak önmagukban. Csak az dinamikus, ami bennük személyi elem, vagyis szellem. Ez romantikus felismerés.

Csakhamar nyilvánvaló lesz, hogy a szellemkulturális elit — *önérzetes*, mert érzi, sőt tudja hivatását. Kétféle elitünk van e korban: a *főrendű* és a *középosztályi*¹ *elit*. S vájjon ez utóbbi térdet-fejet hajt-e az előbbi előtt? E korban, 1830 táján — már nem. Híres esete ennek Bajza József állásfoglalása az ú. n. Conversations-Lexikon perben. Mint ismeretes, egy könyvkiadó (Wigand) ki akarta kerülni az újabb írókat, kik már ekkor összetartottak az Auróra-kör keretében. A háttérben Döbrentei Gábor szerepelt mint szerkesztő. Bajza rátámadt. Erre gr. Desewffy József, azt hívén, az ő szava majd utolsó lesz a perben,² Döbrentei mellett felszólalt. Bajza így felelt:³ «Megtanultam igenis a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom, hogy ott herceg és gróf, báró és nemes, polgár és paraszt van; mivel tartozom mindeniknek, egyenkint és együttesen, értem; de értem viszont azt is, s igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelek csak a *polgári* kör határáig nyúlnak, s ott, hol az *írói* *respublica* kezdődik, hol a tudományok országába lépünk, hol a társalkodási conventióknak vége, ezek is megszakadnak, így nem érdem, nem születés, nem hivatal többé; egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok térdet és fejet hajtani, sem semmi auctoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak. Jaj akkor a magyar literatúrának, jaj az ész kultúrájának egész egyetemleg, ha felette mágnási

¹ «Köznemesi elit»-nek mondani kissé szűk megjelölés.

² V. ö. Szűcsi: Bajza J. Akad. 1914. 96. 1.

³ Észrevételek a Conv. Lex. pörhöz. Gr. Desewffy József ellen. Bajza összes munkái. 2. kiadás (Toldy). 1863. V. köt. 93. 1.

kény¹ diktátorkodik, ha az igazság őszinte szavát hatalomszó hangoztatja le!» íme, ez nem egy új nemzedék hangja (nem feledhetjük, Bajza ekkor még csak 26 éves), hanem Bajza személyes stílusa, de benne van egy szellemkulturális *elit* hangja is, mely a maga hivatását érezte, a magasabbrendűt tudja s érzi a maga hivatásában.

Ez a középosztályi, írói misszió érzéséből meríti önérzetét, s ez önérzet alighanem van oly nagy, mint a dúsgazdag főrendű Széchenyié. Pedig sokáig jóformán csak a magyar nyelvet védtek (igaz, olyankor, mikor Bugát a «Theorist» szót magyarul «ész-képenccs»-nek, a praxist «üzönczség»-nek kívánta volna nevezetelni).

Széchenyi s a romantikusok víziója az, hogy a közszellem nem üres szó, hanem mint *szellemi* valóság, egy rangba kerülhet — a *maga* helyén — a politikai ügyekkel...

Gr. Klebelsberg is jól megérezte az 1920-as években, mikor hirdette: «Jöjjetek harmincas évek», hogy a közszellem az első probléma. És íme, ugyanakkor *tele* voltunk politikai kérdésekkel, s az, ami egy nemzetpolitikailag dinamikus korban szükségkép elsőbbséget nyer: a kultúrpolitika, lendületet nyert, s kiemelkedett ugyan az (állampolitikai hamupipőke) állapotából, mégis egyszer csak másod-, harmadrangúvá lett. A közszellem gyarapítása — ráér, mondták. A nemzetalkotó dinamizmus várjon még, mert ránszakadtak az eminenter politikai kérdések, ezek pedig mindig az elsők.

Ez történt, szinte észrevétlenül a múlt század 40-es éveiben is, bár akkor külpolitikai fűlsiketítő robaj nem rázkódtatta meg a levegőt.² Mégis azt hitték: *állampolitikában* nem várhatunk. Széchenyi megrettent: hol az eleiké, hol a szellemkulturá-

¹ Ma már csak kuriózumnak hat az a tény, hogy gr. Desewffy nem ismer el egy általánosan kötelező helyesírást: «Szabad nemzet nyelvét szoros nyűg alá szorítani — káros volna». Szeszélyesen nagybetűket ír (igazságot, metzeni), hosszú szókat nem ír, inkább elhagy három más-salhangzó közül egyet (pl. szánszándékkal) stb. Tulajdonnevet nem azért ír nagybetűvel, mert ez a szabály, hanem mert így *szokta*. Bajza: ö. M. V. 97—98. 1. Egyébként (V. köt. 60—62. lk) az arisztokrácia megbecsülését követeli.

² Kivéve a lengyel szabadságharc bukását, mely nagy megdöbbenést okozott nálunk is.

lis *elit* új és nagy szerepe, midőn újból előkerült a Corpus juris kérdése a legkényesebb, alkotmányjogi formáiban: a dinasztiaival való viszony és a rendiség lebontása (jobbágykérdés) alakjában? De lehetett-e ez máskép, amikor *nemzetet* akartak néhány százezer kiváltságos helyén? Széchenynek magának is be kellett látnia: a hideg ész, a logika sem mondhat ki más, végső szót, midőn neki is a *nemzeti lét* megteremtése volt ha nem is a legvégső, mégis a legközelebbi magasrendű célja. El kellett ismernie, hogy a tiszta közszellem-teremtő politikával *legalább is párhuzamos* az állampolitika, mely a milliók felemeléséért dolgozik, mert a népies állam programja immár elháríthatatlan. Ez persze nem a köznép uralma, felülkerekedése, de uralom a népért is, melynek a nemzetbe bele kellett erősödnie. Mégis szakadás történt 1841-ben — a feladatoknak a «sorrendjében». Felmerült — akaratlan is — a tények logikája alapján — a sokat emlegetett «modor» kérdése: a «népszerűség» problémája. A mélyén pedig egy primátus kérdés és a hozzátartozó elit-probléma lappangott; a sorok között volt a kérdések kérdése.

III.

Mihelyt a politika primátust nyer egy korban, felmerül a kérdés, mikép szerezhethet az elit hatalmat felfelé — és lefelé. A politikai elitnek tartania kell a szervezett államhatalom nyomásától, s más, haladást gátló erőtenyezőktől, de — Széchenyi utal rá — az alulról jövő nyomástól is: a «népdagálytól». Mikép lehet az elit független felfelé, a hatalom uraival szemben, anélkül, hogy áldozatul esnék a nép nyomásának, pillanatnyi vágyainak?

Ez új probléma! Miután már gyakorlatilag eldőlt a kérdés a 30-as években: egy nemzeti elit hatásképes és máris *reális* szükségnek bizonyult, következett a másik kérdés: minő legyen az elit *viszonya* a szélesebb körökkel, a nagyközönséggel (a néppel). Gr. Desewffy Aurél¹ vette észre, minőnek képzelet Széchenyi a maga közéleti szerepkörét: «*Anyagi* központ: az állóhidban összeforrt, vasutak és vízcatornák által a legtávolabbi pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsol

¹ Széchenyi Ö. M. V. (Ferenczi) 603. l.

Budapest. *Szellemi központ*: maga a tisztelt gróf is vele rokonszenvező barátai. *Eszközök*: a nemes gróf iratai s a helybeli (vidéki) egyesületek s intézmények. *Hatáskör*: országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társadalmi körök magyarosítása; országgyűlésen a főrendi tábla alkotmány-szerű oppositíója (ellenőrző szerepe)». *Ámde itt számításon kívül maradt az, hogy volt hazánkban egy másik elit*, mely századokon át nevelődött a vármegyék *politikai* közéletében: egy középosztályi, politikai elit. Ez rögtön szélesebb alapokra kívánt helyezkedni, mint «Széchenyi és baráti köre». Oda tartozik Kossuth: «Politikai vallásának általános talpköve: a vármegye. A megyei élet sajátságaival senki nála (jobban) nem ismerős, behatolt annak minden ágazataiba». Kossuth országlási rendszere más ¹ «*Mozgató erő*: a központi újság és a megye. Kifolyó *csatornák*: a megyék, *összefolyást* pont: az országgyűlés. *Ellenőrző* hatalom: a nyilvánosság» (tehát főeszköz: a sajtó). «Íme, két külön neme a működő gépezeteknek, két külön országlási terv, mely csak abban hasonlít, hogy mindkettő — központosításon épül fel.» Gr. Desewffy, az eszes helytartósági tanácsos figyelemreméltó államszociológiai elemzése ez a két országlási terv lényegéről.

De e mögött máris meg kellett látnunk: *kétféle elit küzd itt egymással*» s az egyiknek — szívfájdalom az, hogy a Pesti Hírlap, oly annyira hatásképes formában egyszerre csak megszületett s ezáltal egy exkluzívabb, t. i. «észre» hallgató elit útjai keresztezvék. Ennek az elitnek sok az, ami a «lelkesezés» szóban jelenik meg: *szélesebb* körök, tömegek megmozdulása — ez az elit már *nem hisz* a maga tömegvezető erőiben.

Ki *kell* törnie az ellentétnek Széchenyi és Kossuth között, mely betölti a 40-es éveket, folytonos robbanásokat okozva.

¹ Desewffy id. h. 604. 1.

² A kortársak még csak úgy látták, mint Horváth Mihály (25 év tört. 1886. II. 256. 1.) a Kelet Népe polémiájának lélektani okát: «Nem egyéb volt ezen egész, oly szenvedélyes, oly keserű tollharc, mint feljajdulása a *feltékeny hazafiúi kebelnek*». 259. 1. «Széchenyi a *birtokos főarisztokráciát* tekinti — *sokkal inkább*, mint pályája kezdetén (!) — az alkotmány és szabadság legerősebb támaszának, a haladás leghatékonyabb tényezőjének» ...

IV.

El kell mai társadalomtudományi ismereteink alapján csodálkoznunk, hogy a «népről» mikép gondolkozik kétfélekép két politikusunk, mikor egyik sem népre gondol. Kossuth bizonyára a megyebeli urakra gondolt, elsősorban az országos szempontokra is figyelő, birtokos nemesekre. Ezeket akarta *megnyerni*, aztán pedig *megmozgatni*, hogy az ő politikáját kövessék majd, ha törésre kerül a dolog. Ezekből a megyeiekből akart egyre aktívabb, országos elitet formálni.

Nézzük meg, hogy a megyékben felnövő köznemesi elit akkoriban minő szellemi aktivitásra hajlott? Lehetett-e őt egyszerűen mellőzni, avagy felülről pusztá kormányrendelettel mozgatni? Nem volt-e a megyei «táblabíró»-típus pusztán a lelki kényelem vonalán mozgó elem?

Erre nézve van br. Kemény Zsigmondnak írásaiban (Élet és irodalom. 1853.) egy megvilágító erejű rajz,¹ mely kellő felvilágítást nyújt nekünk, maiaknak, akik már azt hisszük, hogy minden a magasabb iskoláktól függ, vizsgáktól és diplomáktól, főként könyvtanulmányoktól. A régiek a közéletből tanultak, konkrét kérdések megvitatásából okultak, művelődésük alapja *szóbeli* érintkezés és közéletben való szüntelen, aktív részvétel. Kemény Zsigmond br. szavai ezek:

«Valamint a görögöknél, nálunk is az élet kevésbé volt házi, mint nyilvános. Táblabíráink ismereteiket *élénk eszmecserék* útján, s közhelyekről (fórum, nyilvánosság) gyűjtik. *Ritkán olvastak, de sokat hallottak*, s bár rendszeres tudományuk aránylag kevés volt, *birtak gyakorlati tapasztalatokkal és részletekkel*. Ez tagadhatatlan. Azonban nem is volt csoda».

«Mert a táblabíró a (megyei) közgyűléseken (országos) politikai kérdések felett vitatkozott; a bizottsági üléseken a nevelési ügyektől kezdve az erőműtaniakig (technikaiakig) és a gazdaságiaktól a vallásiakig *terveket készített*; a sedriákon, saját udvarában és szomszéd tisztársainak házánál különböző alkalmak szerint csekély, avagy fontos ügyekben *biráskodott*; azon, gyakran ellenkező frakciókat, melyeket más országokban

¹ Összes művei. (1906.) X. köt. 250. 1.

a *rendőrök*, nyomozó és instruáló *bírák*, *útbiztosok*, szegénységi és közintézménybeli *felügyelők*, *notairek*, *békebírák*, közírnokok stb. vittek, saját személyében *egyesíté*; az adminisztrációban és közkormányzásban, sőt az országlásban és — minthogy a megyei hivatalnokok *gyorsan változtak* s rendre majd mindenik táblabíró viselhetett valami hivatalt — nevezetes részt vőn».

«Midőn pedig idejét az állam már többé nem igényié magának, midőn a közügyekből maradtak fenn szabad órái, akkor a vidéki nemes mindig talált valami *egyesületi ülést*, hol véleményt hallhatott és kifejezhetett. Aztán a pártok torzszalkodásai miatt örökké résen kellett lennie, s akadálytalanul volt módja *aggódni, tanácsolni, izgatni*; a szenvedélyeket kémlelni, az apró gyengeségeket felhasználni, a mocskosabb bűnökből is nyereséget húzni: szóval *embereket ismerni*, erőket és érdekeket kezelni, *majd művelni*, másokat felültetni, *uralkodni* és korteskedni.»

«E *sokoldalú* (!) tevékenységből következett, hogy a vidéki nemesség — ha nem is olvasott — az ismeretek *széles köréből* (!) tudott valamit, s amihez bármi kevéssé értett, arról (is) aránylag *szabatosan*, összefüggőleg is csillogóan rögtönözhetett. Ő — mint a normanokról állítják — szónok volt már bölcsőjében, aztán az emberi szenvedélyeket hamar tanulta hasznosítani és az állami élet körül *többféle* gyakorlati ismereteket szerzett.»

Mennyire más a *mai* hivatalnoki elit helyzete! Diplomával a kezében beül a *tisztviselő* különböző íróasztalok elé, és — sokáig — *csak* részletügyek kerülnek eléje: a kezdő jogászból (ki egy *bon mot* szerint nem más, mint univerzális dilettáns) hamar szűkkörű specialista lesz, és az is marad; szűk ügykörökbe zártan dolgoztatják. A megye? Más világ. Ott mindenki «minden-munkás» lesz, értenie kell mindenhez, és pedig akkor nem csak megyei, hanem országos ügyekhez is.

Ha a reformkor megyei elitjét, viselkedését már az 1823-iki nagy alkotmányjogi válság idején figyeljük, azt látjuk, körükben nem hirtelen csiholódott ki a független szellem, és egy, országos érdeket nagy, állandó érdeklődéssel figyelő beállítottság. (Pedig mennyire a vidéki elzárkózottság, a partikularizmus, a «helyi dinasztia» korában vagyunk!) Az ok az, hogy a korabeli elit *mindig egy életegésszel: egy kerek közösséggel* találta magát

szemben, amely számára áttekinthető volt; annak gondozását vállalta.

Ezzel szemben a mai tisztviselők jórésze pusztán rész-munkákat végezhet, egy áttekinthetetlen állami gépezet kicsiny csavarja-kereke, amely alig tehet valamit egy *egész* közösség érdekében; nem lehet igazán önálló, teremtő elme. Az invenció munkától s a kezdeményezéstől elszokik. Így válik olyanná, hogy jobbra csak «az előírásokat» követi, nem is mindig irtózik a sablonos munkáktól. A mai társadalom óriás méretűvé vált, ehhez képest a tisztviselő hatásképesége eltörpül, s ha nem, lassan mégis — legalább részlegesen — egy kisebbségi érzés lopja bele magát, mint apró szű a fatörzsbe.

Ez a hátrányos helyzet még nem alakult ki a reformkorban. Ott még mertek — *legalább gondolatban* — teremtőmunkára: valódi országépítésre vállalkozni. Egy-egy egész ember állott szemben egy kisebb de *egész* közösséggel. Az ilyfajta elit-tag kitűnő embertechnikus és szervező lesz. Ez a típus a 19. század végéig ismeretes és az irodalom figyelmét is egyre kedvezőbben (Jókaitól kezdve) vonta magára.

A megyék alacsony színvonalú munkamegosztásában ama táblabírói, patriarchális típusú úr *közvetlenül is* intézkedett s roppant arányokban fennmaradt — a *felelősségérzése*. Nem akták vándoroltak ügyosztályról ügyosztályra, ahol a felelősség szétporlad, hanem bejárta a megyét maga a tisztviselő — mint valami földbirtokos a birtokát — és a *helyszínen* is azon mód intézkedett, amint az ügyek állását megismerte stb. Ez az elit-típus *sokoldalú és nagy mértékben önálló*. Miután a megye aránylag kicsiny, könnyebb volt minden vezetőjének *teljes* felelősséget érezni mindenért: ez az elit-típus *örömmel* is vállalt felelősséget (ma mondják: ez a Verantworfungsfreudigkeit).

Ezért ez a típus, ha többé-kevésbé el-elmaradt is a kortól, még mindig valódi tényező, és hamisítatlan, önálló gondolkodású elit maradt.

Nevelésszociológiai nézőpontból pedig igen érdekes az *élet* iskolája, oly valami, melyet a «közélet empirizmusának» mondhatunk a «könyv és vizsga» rendszerével szemben. Abban nagy értékek rejlenek, pl. emberi *közvetlenség*, a már ridegen személytelen aktával szemben.

Íme, ilyesféle megyei elit-típusra gondolt Kossuth támaszkodni. Csak meg kellett ezt a reform irányában mozgatni. Széchenyi viszont nem sokat tartott róla, Itt volt Széchenyinek — a politikusnak — sajátos, *helyzetéből* fakadó tragédiája: nagyon is felülről nézte a dolgokat. A maga, külföldi tapasztalatai alapján azt is észrevehette, hogy a mi, hazai társadalmi tagozódásunkban különös *szakadás* van: egy autochton polgári réteg hiányzik. «Lefelé» — a polgárság feje fölött keresztül-nézve¹ — nagyon is könnyen lesiklik a tekintet a «népre», amely akkor — városi kultúrájuk szemében — még merőben műveletlennek látszik. A «vidék» a politikában — Széchenyi szerint — még számításba nem jöhet. Viszont Kossuth jól ismerte a megyei elitet, bízik abban, hogy ez a «köznép» kezében tudja tartani, tapasztalatai alapján vezetni képes lesz igen széles tömegeket is. Így a két államférfinak vezetői *igénye* más lesz. És az a sajátos, hogy — a maga szempontjából — mindkettőnek van igaza.

V.

A vita a két államférfiú közt hirtelen tör ki, nagy hevességgel folyik, konkrét címszók alatt, úgyhogy a korabeliek, sőt a később a korok tudósai sem gondoltak arra, hogy itt kétféle elit kétféle hivatástudata teszi a lényegét. Az első címszó: a «népszerűség» kérdése.

Kossuth a gyakorlat szemével néz,² s aránylag mérsékelten

¹ Hogy a polgárságot nem nézik a maga külön jellegében, annak oka az, hogy a hazai polgárság *nemesi életeszménynek kezd hódolni*. Tolnai Gábor (A pest-budai árvíz 1838-ban. 1938. 324. 1.) Pestre vonatkozólag megállapítja: «A beköltöző szegény, földnélküli nemes tagja lesz a városi vezetőrétegnek és az idegen, németnyelvű vezetőréteget valósággal *elnemesíti*; utánzójává teszi a magyar nemesi gondolkodásnak és életfelfogásnak». 325. 1.: «Midőn a főúri életstílus már megszűnik életerős lenni, *a nemesi az egyedül gyökeres és hatóképes magyar életforma*. . . . Akkor, amidőn a rendi Magyarország útja a demokratikus Magyarország felé vezet, midőn a kiváltságos szellemet a polgári, az egyenjogú készül felváltani; a nemesi életstílus éppen azt a társadalmi osztályt bontja meg, amelynek hivatása lesz a demokratikus világképet táplálni és fenntartani: a városi polgárságot». Kiderül, hogy a polgári életstílus *nem tűnt fel mint előkelőbb, elit-életforma*, amely vonzó hatással lett volna a bevándoroltakra.

² Pesti Hírlap 1841 febr. 17. 14. sz. Ferenczi-kiadás. 138—139.1.

bizakodik. «*Hiú törpe lélek, mely népszerűséget, mint célt, vadász; de rossz számoló, ki azt könnyelműen eljártssza.* Legyen bár nagy, de nem *tehet* nagyot. Hasonlíthat a mágnestűhöz, mely útirányt mutat a hajónak, de útra soha nem *mozdíthatja.*» A közvélemény: hatalom. De meddig *jogos* hatalom? Meddig követelhet valamit a *nép*, meddig irányadó a *közbizalom*¹ s meddig engedjen az elit a *népszerűség* csábításának? Így tér el a főrendű s a középosztályú elit véleménye. Az utóbbi azt vallja: a főrendi vezér nem vonulhat fé»re; «őseitől öröklött neve oly tőkepénz, mely őt tétlen nyugalomra felhatalmazza?» Kossuth itt sejtí meg (1841-ben) későbbi végzetét; azt hiszi: «Ha volna, ki túlságos önhittségben a világkereket megakasztani, vagy a *józan haladásnak* . . . útját állani akarná; ha volna ilyen? — de hiszen mi erősen hisszük, *hogy nincs*». Ámde mert «van e nemzetnek rendeltetése», felkiált: «Általok, ha *nekik* tetszik; nélkülök, *sőt ellenök, ha kell.* Itt ugrík nyílt színre a nemzeti evolúciós fanatizmus. (Pedig miről is van szó? Arról, hogy Győrben táncvígalmom volt, s ott 20—30 pár — magyar táncot lejtett, köztük oly nevek, mint gr. Károlyi Györgyné, «legelöl»). Kossuth kéri a hölgyeket, hogy ha a nyelvet, úgy a magyar táncot is tegyék divattá. «Divat hatalmasabb, mint logika.»)

Széchenyi, a főrendű elit tagja, egyszerre csak magas síkra viszi fel a tárgyalást.² Mi lehet az ő éthosza szerint — más és magasabb fórum, mint a «lelki függetlenség», avagy a lelkiismeret? Ez, íme, a tipikusan missziós lelkiség szava. A missziós lélek a maga tudatában hordoz ugyanis egy kialakult *értékrendszer*t, s ez — mindenek fölött van, ez mindenben irányadó, a népszerűség kérdésében *is*. Inkább félreállni, mint együtt üvöltöni a nép zajgásával, «lelkesezésével». Nyilván szép, idealista lélek gondolata ez,³ de hol akkor a politikai akció, mely

¹ A közbizalom és a vezérség viszonyára lásd Kossuth felfogását. Feleletében (Ferenczi 453. l.).

² Kelet Népe. Ferenczi-kiad. 256. s köv. lapok.

³ Gr. Desewffy Aurél egy magánlevelében jól sejtí a *szubjektív* okokat is (idézi Ferenczi Bevezetésében 91. l. jegyzet): Széchenyi «gläubt an die Gefahren, die er weissagt, — aber er sieht sie mit dem Vergrößerungsglas der gereizten Eitelkeit. — Il désespère de tout mouvement qu'il ne dirige pas» . . .

hatalmi támaszték nélkül nem lehet el? Holott Széchenyi maga is így látja: «Magyarországon, hol a közértelem súlya oly parányi, nem lehet ily lelkesedés nélkül használni sokat». Széchenyi bizalmatlan a közlekedés szava iránt¹ s Phokionra hivatkozik, ki «mirél erősebben érintetik köztapsok által, annál inkább *kétkedett* felfogása helyességén». A népszerűség kétes ajándék. Kossuth szavával: «roppant erő, mely felkarol». Széchenyi szerint: «viszi és sodorja őt. . . , de nem ám azon képzeleti mennybe, melyet a forró vér oly szép színekkel fest, hanem azon, *ki nem gázolható tévutakra*, melyekbe eddigelé minden, *féket szakasztott*, szenvedelmeit követő, és az *ész körébe vissza nem tért nép* . . . okvetlen (sic) eljutott».

Gr. Desewffy Aurél — ki szintén a főrendi elit tagja — hasonlóképp gyanakodva nézi Kossuth fellépését, mert Kossuth — «a nemesebb indulatokhoz» szól. Különös lélektani fejtegetés ez. Kossuth, «mikor egy-két egyes visszaélést megró, nagyban ámitgat; az ifjúságot, mikor oly szerepet tulajdonít neki, mely nem az övé; a megyéket, mikor oly feladatot tűz eléjük, mely hatóságukat (sic) meghaladja. Az ily hízelkedés százszorta veszedelmesebb és kártékonyabb, mivel a *nemesebb indulatokhoz* intézi szavait: az önérzethez, a hazafisághoz. S mivel visszaél ezen nemes érzésekkel — Penfer est pave de bonnes intentions— *nincs veszélyesebb neme a tévelyésnek, mint az, mely tiszta érzésen épül* (sic) s ezekből vesz erőt a szilárdságra». Íme, egy fontolva is alig lépegető főrendi álláspont: a közösségi szenvedélyek, — *kivált* ha nemesek! — sok vizet zavarnak tehát — gyanúsak.

Kossuth szerint: «népszerűség nélkül — ma már: az ébredés korában — egy nemzettel sikeresen még csak jót sem tehetni». Széchenyi: «Jaj annak, ki a nép — oly csalhatatlan (!) — inspirációinak vakon nem hisz, vakon nem hódol», — ettől óvja ő honfitársait. Széchenyi, az idealista, azokat korholja, akik «a sokaság ittás felhevülését inkább saját, énes céljuk elérésére, vagy a romistennek áldozatára, mintsem a köznek, az *állandó* jónak őszinte eszközlésére használták». Ezzel szemben «valódilag használtak az emberiség kifejtésének azon baj-

¹ Széchenyi ő. Művei. 5. köt. (Ferenczi) 597. 1.

nokai. . . , kik, ha kellett, *a néppel nem kevésbbé, mint a hatalom fénykörével. . . szembeszálltak . . .*» «Szent felmagasztalásukban (sic) mind a népszerűséget, mind a fejedelmek kegyét lábaikkal tapodták.» — «Üdvözet nevetekre, ti, feldicsőült árnyak, kik az igazságnak voltatok felszentelt]ei!» — ez a dithirambus végzi a missziós lélek elvi dicsőítését ...

A vita tovább folyik évekig a napilapokban.² Széchenyi egyre élesebb — mert aggodóbb — lesz; végül is oda jut,³ hogy: «*Nem nép, nem sokaság kell, de ember, s nem oly ember, ki mindig habozik, mindig remeg: «mit mond ez, mit mond az, vájjon tapsol, vájjon sziszeg-e a sokaság, csakhogy el ne veszítse a közgráciát; aki nem nézi, mi a jobb, hanem mi a bájolóbb . . . Soha nem hiszem, hogy nyomorult hazánkból bármikor (sic!) valami egyéb válhassék, mint elzagyvásított előbb-utóbbi martalék*». Továbbá:⁴ «Valamint az ifjúságot (in corpore), úgy a népet is (tömegben) teljességgel (sic!) incompetensnek tartom. Mindent a népért, igen, de *semmit általa*; legalább még most, mert meglehet, . . . lesznek egyszer (!) idők, mikor a nép-intelligenciának súlya fog lenni a legbiztosabb kalauz.»

Kossuth cikkében⁵ az újságírói hivatást védi. «Nem szólunk mi *személyünk* hivatásáról, hanem szólunk *helyzetünk hivatásáról*:⁶ az időszaki sajtó kötelességéről, melynek bizonyosan megvan saját rendeltetése ... A szóval tagadott, de tetteleg elismert közvélemény tette az időszaki *sajtót*, de nem egy vagy más, gyarló *egyén*». Az új nemes elit már érzi: megjelent egy *anonim* hatalom a politikában; ez a sajtót «fórummá tette, a nyilvánosság ítélőszékévé, melynek nyomatékát könnyedén gúnyolni senki sem fogja».⁷ Ha fáj egyeseknek, hogy «minden szónál, mely

¹ Kelet Népe.

² Lásd a Viztótól kiadott hatalmas köteteket. Széchenyi ö. Művei. VI. köt. 1—2. rész. (M. Tört. Társ. 1927), hol az index szerint több mint 50 helyen van szó a közvélemény kérdéséről.

³ «Német színházi botrány és még egy kis advány c. cikkében. VI. 1. rész. 271 s köv. lk.

⁴ U. o. 275. 1.

⁵ 1843 jan. 29. Viztota. 300. s köv. lk.

⁶ Ebben a közvélemény-vezető elit kisejtése.

⁷ A sajtó hivatásáról hosszasabban VI. 1. rész (Viztota) 596. 1.

az arisztokráciára vonatkozik», azonnal aggodalomba esnek, a köznemesi rend tollforgatója, egy középosztályi elit képviselője így ír¹: «Mi a békés átalakulás barátainak valljuk magunkat, s tudjuk, hogy ez csak a *létező arisztokratikus formák közt* történhetik. A véletlen úgy akará, hogy magunk is az egy és oszthatatlan nemesség (azaz arisztokrácia) tagjává szülessünk; de a nemes gróf emlékezzék meg, hogy a *békés átalakulást* semmi sem kompromittálná, mint az, ha a nemzet első szülőttei annyira a nemzet urainak képzelnék magukat, hogy irányukban csak az örökös szolgálai bóknak legyen helye, de sohasem a férfias, nyílt szózatnak». Íme, mint Bajzánál, az új középosztályi elit hangja.² Önérzetes, mert a *közönség* szélesebb talapzatára vél támaszkodni. . .

VI.

Ennek a vitának nincs — és soha nem lehet — vége. A népszerűsége támaszkodhatás hit dolga, a politikai bizalom kérdése. Elvben meg nem oldható, csak a konkrét-gyakorlati helyzet igazít el. Ez a kérdés — láttuk — nagyon jellemző: miként *képes hinni* a főrendű s a közrendű elit? Az előbbi messzebb áll a néptömegektől, magas pozíciójában biztosabb, értékeszmékben gazdagabb és szenvedélytelen: a hideg ész és *lelkiismerete* a döntő; az utóbbi hívőbb és dinamikusabb lélek: a tömegek hozzá közelebb vannak, jobban ismerheti őket, jobban bízik is bennök. Az első a magasabb, missziós típus, mely az általános «elvek», az *értékeszmék* szavát lesi, hallgatja; az utóbbi viszont a realistább: számára konkrétabb formájú *cselekvés* kell, e célból hatalom, eo ipso népszerűség is kell. A kettőjüké nem ellentétes álláspont, kiegészítik, de egyben keresztezik is egymást. A per — az elit-magartartás kérdése — nem dönthető el; folyik máig.

¹ U. o. 302. 1.

² Kossuth másutt (Felelet gr. Széchenyi I.-nak 1841. Széchenyi ö. Művei V. Ferenci: 470. 1.) szintén önérzetes: «Nyomorult porszem vagyok én, nemes gróf és (Istenemre! nem szerénykedő hiúság mondatja velem) a leggyöngébbek egyike vagyok; de a *léleknek ezen erejére nézve* versenyre merem hívni a legerősebbeket. . . Állítsanak bár szemközt egy félvilág-uralta hatalmassal, állítsanak szemközt *felbőszült milliók népdühével* (sic), e kebel a maga meggyőződését csak egy hajszálig is soha fel nem áldozá és feláldozni soha nem fogja» stb.

A missziós lélek a magvető, a másik az arató. Magvetés nélkül aratás sincs; a két elit-típus olyan, mint a fogaskerekek: *egymásba* kapaszkodnak; csak úgy forog a társadalom nagy gépezete . . .

Problémánknak csak a körvonalait mutathattuk itt meg. Tüzetesebb kifejtése távolabbi feladat, nem ezen igénytelen, alkalmi megemlékezésé.

Dékány István.

SZÉCHENYI FÖLDBIRTOKPOLITIKÁJA.

I.

Széchenyi a legnagyobb azon kevés történeti nagyságunk között, akik nem elsősorban a nemzet alkotmányos létéért, függetlenségéért, tehát az alkotmányjogokért harcoltak, hanem figyelmüket mindenekelőtt a nemzet gazdasági elmaradottságára fordították, s látták, hogy itt feltétlenül és minél előbb cselekedni kell. Az ország sokkal szegényebb, mint kellene lennie, már pedig műveletlen szegény népnél nem lehet valódi szabadság, míg művelt, gazdag nemzetet a világnak semmi hatalma nem volna elég erős leigázni, vagy hosszasan rabságban tartani. Az ország eddig folyton a szabadságért és függetlenségért küzdött s nem törődött a nép szellemi és anyagi kultúrájával. Magyarország a mi bölcsőnk, ezt az országot kell megszépítsük, kifejlesszük, boldoggá tegyük... a civilizációt és az igazi felvilágosodást mindenütt fenn kell tartanunk, nekünk Magyarországon ez a mi posztunk», írja 1829 nov. 28-án gróf Hunyady Ferencné sz. gróf Zichy Júliának fenkölt gondolatait az arisztokrácia feladatáról.¹ «Nemzetileg Múltunk kevés volt, Jelenünk szinte semmi, s csak a Jövendő lehet valami, tán mindenünk.»² Ezért minden erővel ezt kell építenünk s anyagilag is felvirágoztatnunk, mert «csak a vagyonos nemzet szabad a szegénységből ellenben elaljasodás, abbul pedig végre szolgaság leend vagy pásztori s rabló életmód . . .»³ Munkáit elsősorban saját rangtársaihoz írta, mert azokat akarta mindenekelőtt megnyerni s az ország újjáépítésének nagy munkájában velük vállvetve dolgozni. Olyan rideg őszinteséggel, nyíltsággal, mint eddig senki, odadörgi nekik, hogy az ország elesettségének

¹ Széchenyi Levelezése: I. k. 132. 1.

² Hunnia: 117. 1.

³ Hitel. Magyar Történelmi Társulat kiad. 312. 1.

elsősorban a nagybirtokos, művelt arisztokrácia az oka. «Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet s kötelesség. S mindazon számtalan életjő, melly úgy szólván, csak fentebb születéshez s több vagyonhoz van csatolva, csak úgy nem válik keserűvé s néha szinte méreggégé, ha nemes s közhasznú tettek által érdemeltetik meg.»¹ Az arisztokráciának kell irányítania, tanítania a kisebb nemességet, ennek pedig a parasztgazdákat, a jobbágyokat s nem elég csak lehajolni a jobbágyhoz, hanem fel is kell azt emelni. Ez a nagy nemzetmentő munka az arisztokrácia privilégiuma, de egyben leg-szentebb kötelessége is. A munka és a szorgalom s az ennek folytán előálló «szünetleni előmenetben lelheti az ember megelégedését némileg», de nemcsak az egyes, hanem ugyanígy az összeség, a nemzet is.²

A nemzet gazdasági felemelése az, ami Széchenyit állandóan foglalkoztatta, s minden más (közjogi, alkotmányjogi) reform jóformán csak annyiban, amennyiben ezzel kapcsolatban áll, vagy ennek nélkülözhetetlen előfeltétele. Földbirtokpolitikája odairányul, hogy termelő munkával, a mezőgazdasági hitel megteremtésével, az alkotmány természetében rejlő akadályok elhárításával, a terményértékesítés lehetővé tételével, a mezőgazdasági üzem belső szervezetének átalakításával a birtokosnak az ösiség és fiskalitás korlátaitól mentes szabad tulajdont adva erősítse, gazdagítsa a magyarságot.

Céljának elérésére nem kíván mereven ragaszkodni a jogi formák kötöttségéhez, amennyiben a siker elérésére ez nem kívánatos, vagy talán egyenesen károsnak mutatkozik. «Oly tárgyakat, mellyek köz kedvezést nyerének, s már már ki lehet tűzni felettük a diadali dandárt... a Corpus Jurisnak tömkelegibe többé vissza ne vigyük; s pedig egyedül azon egyszerű okbul, mivel a mostani században a közhaszon olly ok, mellynek a többség nem, de csak egyes ügyesek szegülnek ellen, kiknek hasznuk nem a közhaszon; ámde ha a világos oknak mezejéről a Corpus Jurisnak éppen nem nyilvános mezejére vitetik a kérdés, mint például az ösiség dolgában, nem játszatik-e

¹ Világ: 56. 1.

² Garat: 50. 1.

le a legtisztább és leggyönyörűbb országkérdés egy szövevényes prókatori vitatásra . . . elavult törvényeket s kivált ha azokra már nincs szükség, és ekkép egyedül egy kis prókatori tudomány-nak fitogtatása végett előidézni... a legszerencsétlenebb: tactica, de legfőképp azért is, mert ha mi magunk rázzuk meg a praescriptionak alapját, mi emberek közt a stabilitásnak legerősb és legtöbb esetben egyedüli sarkalata. .. Magyarországot is egyenesen és rögtön a szláv nemzetségnek kezére kell szolgáltatnunk, minthogy anyaföldünket sem bírjuk más jognál, mint a praescriptionak jogánál fogva.»¹ Mindent alapjában akar megváltoztatni, részlet javításoknak sem a földbirtokpolitikában, sem egyéb más kérdésben nem híve. «Végkép az örökös réginél megmaradás kívánsága, a mindigi foltozgatás és sohai gyökeres segítség következésében alkotmányunknak nem teoriája, azt nem mondhatom, mert abban felette sok jó van, de praxisa most valóban nem egyéb, mint egy számtalan abususból egymásra halmozott, az idő szellemétül bizonyosan s könnyen sarkából kifordítható gyenge rakvány.»² Nagy elszántsággal küzd a változhatatlan törvények ellen is. A nemzetnek főjellemonása a konzervativizmus, melyből ez a jogi megkötöttség is többek között származtatható. A meg nem változtatható törvény pedig semmi más, mint «az országlásnak azok kezében letétele, kik a dolog természete szerint arrul semmit se tudhatnak», a változtathatatlan törvényekből pedig «jó soha, rossz pedig mindig folyhat s így a szabadságnak inkább bilincsei, mint alapjai». Az élet³ irányítja a jogalkotást s nem fordítva. Ami jó volt 100 évvel ezelőtt, nem biztos, hogy most is helytáll. A jogalkotásnak a fejlődő étellel kell együtthaladnia, de semmiképen sem lehet a fejlődésnek kerékkötője. Már pedig jelenlegi alkotmányunk, a megváltoztathatatlan törvényekkel, a középkori élet szabályozására hivatott intézményeivel semmiképen sem szolgál a haladó étellek útmutatójával, segítőjével, hanem azt egyenesen lehetetlenné teszi. A múltnak túlhaladott jogi intézményeivel gyökeresen szakítani akar, melynek meg-

¹ Kelet népe: 360—361. 1.

² Stádium: 8. 1.

³ Hítel: Fontes kiadás. 425. és 429. 1.

testesítőjét, Werbőczy Tripartitumát leghelyesebbnek, tartja elégetni egy tizedrészt kivételével, ezt pedig magyar nyelvre lefordítva kell a publikum kezére adni. így nyilatkozik Werbőczyről gúnyosan: «S valóban kár volna azon két kötetten, azon törvényi codexen csak egy hajszálnyit is mozdítani, mely nemzetünket dicsóíti! Ó szégyen! Mit? A rabulának tekervényiből, melyeknek gazdagabb mezeje azon két idomtalan kötetnél nincs, nemzetünknek soha ne lenne szabad kimenekedni! . . . Midőn minden józan ember, minden lelkes nemzet tisztulásnak indul s törvényeit homályból kiemelni s mindenkinek érthetőkké tenni törekszik, csak mi szorgalmaskodunk, hogy az amabilis confusio meg ne szűnjék, mintha madárlép, melyből szabadulás és sötétség, melyből menedék nincs, volna elemünk . . . Törvénykönyveink kitisztítása és mind azon tárgyaknak máshová illesztése, melyek törvények közé nem illenek, s ekép azokat csak össze-vissza zavarják, mint indigenáink születésnapjai, fundatioink emlékei sat., legsürgetősb közé tartoznak, és csak akkor fog a két roppant főliantnak becse kezdődni, mikor legalább is kilenc tizede el lesz égetve és tüze felett újra felszentelve, módosított s rendbe hozott egy tizede».

Megérti a múltat, amikor a nemzet Béccsel szemben minden erejét arra fordította, hogy nemzetiségét, faji jellegét megőrizhesse, hogy ellenálljon a beolvasztó, germanizáló törekvéseknek. De ez a kor már a múlté. Akkor a védelmi állás, a meglevőhöz, az alkotmányhoz való görcsös ragaszkodás volt indokolt s a nemzet nagy feladatának meg is felelt. Most azonban megváltozott a helyzet. Az udvar többé nem tör magyarságunkra, többé nem akar bennünket magyar jellegűnkől megfosztani, faji létünket pillanatnyilag nem fenyegeti veszély. Ezért a negatívumból, a védekezés állapotából a pozitívum, a cselekvés, a haladás terére kell lépnünk. És itt sietnünk kell, mert a magyarnak pillanatai drágák, ideje pedig nagyon kevés. Ezeknek előrebocsátásával, illetőleg ezeknek az indokoknak a hatása alatt óriási reformprogramját így fogalmazza meg a Kelet Népében: «a bal szárny, a magyarság t. i., helyben megáll, s előnyomulás helyett magát vedlő helyzetbe téve minden figyelmét arra fordítja, hogy nyert helyzetéből ismét ki ne verettessek, sőt azt olly bevehetlenné tegye s erősítse fel, mint török ellen

Komárom vala pajzán tréfát üzö szüzével... És ha viszont minden tehetség, idő, értelmi súly . . . a jobb szárnynak, t. i. az alkotmánynak olly állásba tételére, illy kifejtésre pontosított össze, mikép ennél fűhassuk meg a haladási tárogatót, ezzel nyomulhassunk elé diadali hihetőséggel, és ez vívja ki nagy csatánk sikerét! Előre tehát a jobb szárnyal!»¹⁾ íme tehát a nagy program! Magyarságunk fejlesztésére, építésére, melyet pillanatnyilag nem fenyeget veszély, nem kell gondolkunk egy időre, hanem minden erőnkkel, összes igyekezetünkkel azon kell lennünk, hogy alkotmányunk levesse magáról az elavult középkori köntöst. Ha ez megvan, ha az alkotmány minden lehetőséget megad az anyagi, kulturális fejlődés lehetőségére, akkor lássunk nemzetiségünk, magyarságunk minél tökéletesebb kifejtéséhez. — *S az anyagi kifejlés legfontosabb eszköze Széchenyi elgondolásában a magyar nemzet érdekeit szem előtt tartó, a művelt Nyugattól el nem maradt gyökeres földbirtokpolitika.*

S e reform program végrehajtásában alapelve: do ut des. Kétségtelenül áldozatokat kíván a gyökeres földbirtokpolitika, épügy, mint a közös teherviselés, illetőleg az adózás kiterjesztése a nemességre, de az áldozatnál sokkal nagyobb jelentőségű az a haszon, mely ennek következtében mindenekelőtt az országra s vele és általa az egyesre is háramlik, minthogy az egyes boldogulása Széchenyi rendszerében szorosán függ az összeségétől. «Szisztémám azon elven alapul, hogy az által egy rész se veszítsen, sőt mindegyik nyerjen . . . Concessiókat tehát systemám senkitül sem vár; vagy ha azokat megkívánja is, helyettök tüstént többet ad.»²⁾ így van ez az ősiség eltörlésével kapcsolatban, amely által a föld értéke tetemesen növekedik egy csapásra, így a fiskalitással (a korona háramlási joga), melynek megszüntetése esetén átruházási, örökösödési illeték formájában bőven kárpótoltatik a kincstár. De így lesz a robot és dézsma eltörlésénél is, mi által a munkateljesítmény növekedik kb. háromszorosára, a közteherviselésnél, az adózásnál, mely szintén nem egyéb, mint gazdasági investíció. Ezeken

¹ Kelet népe: 70. 1.

² Stádium: 91. 1.

az intézkedéseken kívül azután alapelve a liberalizmus: kerülni minden erőszakos belenyúlást az állam részéről a gazdasági élet folyamába. Korának ez volt a divatos gazdasági iránya, mely alól természetesen ő sem vonhatta ki magát, habár már az ő idejében kezd működni Liszt Frigyes is ellenkező elgondolásával. A kereskedést szerinte pl. nem lehet előmozdítani parancs által, éppen úgy nem, mint ahogy egy bizonyos terményt sem lehet parancsszóra nagyobb mennyiségben termeszteni, hanem csak úgy, ha nyereséget ad, vagy ígér¹ s amint a föld jövedelmét nem lehet előre szabályozni törvényileg, nem lehet a kamatlábat sem törvénnyel meghatározni, mert azzal mindenki épúgy nyerhet, nyereszkedhet, mint a föld termékével.² Földbirtokpolitikáját illetően tehát liberalizmusát úgy értelmezhetnők, hogy törvényileg eltörölni az ősiséget, fiskalitást, robotot, dézsmát, (mindenekelőtt) megszervezni a hitelt, nememeseknek is megadni a birtokképeséget, nemesi birtokminimumot megállapítani, a többit pedig az életre bízni, tovább az állami beavatkozás nem terjeszkedhetik.

II.

Széchenyi volt az első nagy közgazda, aki belátta, hogy itt addig gyökeres földbirtokpolitikáról egyáltalán szó sem lehet, míg hitel nincs, mely a gazdasági élet eddigi lassú vérkeringésébe egy kis életet vinne, mely a teljesen naturális gazdaság bélyegét magán viselő mezőgazdaságot egy lépéssel közelebb vinné a fejlettebb pénzgazdálkodáshoz, vagy legalább annak a lehetőségét nyújtaná. Magyarországon egyik legnagyobb baj az, hogy mindenkinek nagyobb birtoka van, mint anyagi ereje annak karbantartásához és okszerű műveléséhez. Ezért pang minden. S a gazda hitelt nem kaphat, eltekintve az ősiség stb. korlátaitól, márcsak azért sem, mert törvényeink az adósnak kedveznek oktalanul s a hitelező érdekeit csupa szánalomból kiszolgáltatják az adósnak. Neki száz meg száz módja van, hogy perhalasztást eszközöljön, végrehajtást megakadályozza zárlat

¹ Hitel: Fontes kiadás. 373. 1.

² Stádium: 77—78. 1.

létesítésével stb., stb., mely lehetetlen állapotnak a következménye, hogy vagy egyáltalában nincs hitel, vagy ha van is, olyan magas uzsorakamatra, hogy azt megfizetni nem lehet. A hitelező olyan rizikót vállal, hogy így akarja magát kárpótolni. Mert ha végül hosszú per után kap is valamit, az, mint-hogy az adós jogosult élni a választás jogával, sokszor nem egyéb, mint hasznavehetetlen szárcsamocsár, melynek viszont az ősiségi törvéynél fogva biztos birtokában újra nem lehet, mert a nemzetség tagjai kivethetik, a fiskus lappangó joga feléledhet. Óhaja a hitellel kapcsolatban kereskedelmi és váltótörvényszék felállításában összpontosul, de ennek a váltótörvényszéknek az illetékességét a nemesi vagyona s birtokra is ki akarja terjeszteni abban az esetben, ha a nemes adós ennek a bíróságnak hajlandó magát alávetni. Visszaható ereje természetesen nem lenne, hanem csak azokra az adósságokra terjedne ki, melyek a törvény életbelépésétől keletkeztek.¹ A váltótörvénykezés alatt pedig elsősorban gyors igazságszolgáltatást ért. Másodsorban azt javasolja, hogy a bíróság ítéletei után a nemesi birtokot mindjárt el lehessen árverezni, nem pedig — mint szokásban volt — a nemesi birtokot természetben átadni becsérték szerint a hitelezőnek. Az ítélet végrehajtását késleltetni semmi módon nem lehet.² S ettől kezdve a hiteltörvény egyaránt vonatkozik a nemesre és nemnemesre, kik között e téren a legteljesebb a jogegyenlőség. A hitel így megadná a módot az okszerű gazdasági berendezkedésre, tőkét nyújtana a gazdáknak, hogy befektetéseket eszközölhessenek. «Most a hitel nálunk semmi egyéb, mint egy bosszantó gúny, mert általánosan véve csak annak van hitele, kinek nem kell s éppen annak nincs, kinek rá legnagyobb szüksége van»,³ továbbá «a rossz gazdát legyezik, és a jót sújtják».» Olyan fontosnak tartja a hitelkérdés megszervezését, hogy a Stádiumban megfogalmazott jogi reformprogramjában első pontban ezt kívánja megvalósítani.⁵

¹ Hitel: Fontes kiadás. 445. 1.

² Hitel: Fontes kiadás. 448. 1.

³ Stádium: 49—50. 1.

⁴ Ugyanott 55. 1.

⁵ Lásd itt ennek rövid kifejtését. Stádium: 30. 1.

A hitelnek azonban vannak bizonyos előfeltételei. Tökéletesen működő hitelszervezet nem képzelhető el másként, mint az ősiségi jog eltörlésével, a fiskalizációk, azaz a korona háramlási jogának megszüntetésével, mert míg ezek fennállnak, addig egy hitelező sem lesz hajlandó pénzt kölcsönözni bizonytalanra. Ami pedig az így felszabadított birtokok adását-vevését illeti, itt csakis úgy tudunk megfelelő árat kapni, mi nemesek földjeinkért, ha a nemnemeseknek is megadjuk a jogot, hogy mindenféle ingatlantulajdont szerezzenek. Ezáltal nagyobb a kereslet, feljebb mennek az árak. De másrésről éppen a gazdag kereskedők, iparosok, városi polgárok azok, kiknek Magyarországon pénzük van, tehát éppen őket zárni ki ebből a reformból esztelenség volna, s a nemesség saját érdekeit nem ismeri fel, ha ezt teszi. Ez a három törvényjavaslat: az ősiség és fiskalizáció eltörlése, a jus proprietatisnak a megadása a nemteleneknek is, alkotja földbirtokpolitikájának mintegy a tengelyét. E három törvényhez csatlakozik azután néhány olyan gondolata, melyek részben a munkások szorgalmát és a termelés produktivitását kívánják fokozni, mint a robot, dézsma, kilenced eltörlése. A termés értékesítésének javítása másrésről egyik fő törekvés, melyhez a közlekedés javítása, vízcsatornák, utak építése stb. és a vámkérdés megoldása vezet. Ime tehát Széchenyi nagyszabású, átfogó földbirtokpolitikája, melyből egyetlen láncszemet sem lehet kihagyni, mert akkor az egésznek az összefüggése szakad meg!

A Hitelben még mit sem szól az ősiség eltörléséről, mert még nem tartja az időt elég alkalmasnak hozzá, a közvéleményt elég érettnak a tárgyhoz. A Stádiumban lép vele elő teljes nyíltsággal. A reformtervezet II. törvénye így hangzik: «Az ősiségi Jog (jus aviticitatis) örökre el van törölve. Kifejtés. Akárminemű jószágot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető Felek tudtával örökösen elad, azt a vevőtől vagy annak hagyományosítul se az eladó, se annak nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti, s az örökös eladást soha meg nem semmisítheti».¹ A hiteltörvény ugyanis kétségtelenül elégtelen lett volna és nem működhetett volna zavartalanul az ősiség eltörlése

¹ Stádium: 30. 1.

nélkül. A bírói zálogot ugyanis jogunk értelmében az adós, illetőleg utódja, vagy engedményese a megítélt összeg és a végzett beruházások megtérítése után bármikor kiválthatta. Ezért Széchenyi által javasolt árverés, mely által a nemesi birtokot el lehetett volna árverezni, de az ősiségi elv továbbra is megmaradt volna, gazdaságilag alig bírt volna jelentőséggel, mert a birtokot csak jóval értékén alul lehetett volna elárverezni. Tehát aránylag kevés összegű tartozásért az adóst jóformán birtoktalanná tették volna. Viszont a hitelező sem érzi magát biztonságban az ősiség miatt. Így tehát a földárak is lényegesen és azonnal emelkedni fognak, mihelyt eltöröljük az annyi kárt okozó ősiségi rendszert. E mellett addig tulajdonról Magyarországon beszélni sem lehet, míg az ősiség megköti az időleges tulajdonos kezét, hiszen nem rendelkezhetik sajátjával szabadon, a birtok tulajdonképpen nem az övé, hanem a nemzetségé s így fölötte szintén csak az bír korlátlan rendelkezési joggal, ő nem más, mint az illető nemesi ingatlanak időleges haszonélvezője, vagy más állásfoglalás szerint mások a nemzetségtagok idegen dologbeli jogai által korlátozott tulajdonos.¹ Amíg az ősiség fennállott, a magyar nemes inkább csak birtokosa, mint tulajdonosa volt jószágainak.² Ez a kérdés azonban a legszorosabban kapcsolódik bele a nemtelenek bírhatási jogába; azon a ponton ugyanis, hogy így a szabaddá vált nemesi birtokot kik fogják megszerezni, idegenek, vagy hazai — eddig a birtoklási jogból kizárt elemek. Természetes, hogy Széchenyi is felismerte a kapcsolatot s ha pl. 1844 október 7-én tartott felsőtáblai beszédében — a nemnemesek bírhatási jogát tárgyalván — nem tért ki és nem követelte mindjárt az ősiségi rendszer teljes eltörlését is, az tulajdonképpen politikai belátásának a következménye, mert nem akarta a két tárgy közötti junctim felállításával veszélyeztetni a jus proprietatis kérdésének megoldását, mely most a demokratikus hangulat következtében könnyen megvalósítható. Másrészről az ősiség eltörlésének kérdése sokkal mélyebbre ható és sok más körülmény figyelembevételét megkívánó probléma. Mind a nemnemesek birtokszerzésének

¹ Murarik: Az ősiség alapintézményeinek eredete. 49—50. 1.

² Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. 311. 1.

kérdésében, mind az ősiség eltörlésénél nagy nehézség az országba tuduló idegen tőkének és idegen birtokosoknak a kiküszöbölése, amely probléma volt az oka azután annak, hogy később, amikor az ősiség kérdése is túljutott már az agitáció és a diszkusszió fokán — amint ez időben megkülönböztették az egyes fejlődési stádiumokat — egyre inkább az ősiség módosítása és nem annak teljes eltörlése lebeg előtte. Már 1844 október 7-én a felsőtáblán a nemnemesek birtoklási ügyében tartott beszédében kimondja, hogy eredetileg is az ősiségnek nem eltörlése, hanem csak módosítása volt szándéka. 1847 dec. 9-én tartott kerületi ülésen, melynek tárgya az ősiség volt, Széchenyi is beszédet tartott, melyben némileg ő is osztozik mások azon aggályaiban, hogy az ősiség eltörlöttetik s a nemzetiség megóvására egyéb intézkedések nem tételnek, ezen eladósodott ország idegen kezekre kerül, s ha aztán felvirágozik is, nem lesz többé magyar. Politikájának legmélyebb alapja mindig a nemzetiség volt, mert erős meggyőződése, hogy enélkül az élet semmi poézissel nem bír, s csak anyagi élvezet lehetséges. Éppen ezért minél nagyobb óvatosságot óhajt e tárgy körül. Külföldön két, vagy másfél percentre is kapni pénzt — míg nálunk 4—5—6%-ra, de volt eset, mikor egyszer 40%-ra — s igen természetes, hogyha egyszerre mobilizáltatik hazánkban a tulajdon, rögtön idegen kezekre kerül annak legnagyobb része. Ezért is többek között igen elhibázottnak tartaná előre röviden kimondani az úti possidetist.¹ Ez az elv az ősiségi törvényjavaslat tárgyalásakor azt jelentette, hogy a kártalanítás stb. kérdéseinél a nemzeti javak aktuális birtokosai vétetnek egyedül tekintetbe, a birtokra különben virtuális jogokkal bírók, tehát az összerző többi leszármazottai pedig nem számítanak.² Hogy mit jelentett ennek az elvnek a kimondása, megértjük akkor, ha átgondoljuk, hogy a nemesi birtokok nagy része eladósodott állapotban csak névleg volt tulajdonosáé, tekintélyes komplexum azonban zálogban volt, többnyire idegen bécsi kereskedők, vagy honi gazdag zsidóknál. Ez tehát mind kicsúszott volna azonnal a

¹ Zichy: Széchenyi Beszédei: 358—359. 1.

² Károlyi Árpád: Széchenyi döblingi irodalmi hagyaték? Naplója: 280. 1. jegyzet.

magyarság kezéből. Később, 1848 március 23-án tartott kerületi ülésen, amelyen ő elnökölt az ősiség dolgában a «sicuti possidetis» mellett foglalt állást mégis. Deák is e mellett volt. Ugyanígy előbb 1847 dec. 9-én is, bár az uti possidetis kimondása esetén senki sem veszít annyit mint ő, de ám legyen, csak nemzeti-ségünk vele együtt ne szakadjon.¹ Az 1843—44. évi országgyűlésen, amikor a nemnemesek birtokkéességét tárgyalták, azoknak, kik a nemnemesek bírhatási jogát elleneztek, leg-hatásosabb és legkomolyabb fegyverük éppen az idegen invázió-tól való félelem volt. Széchenyi azonban olyan fontosnak tartja, hogy szinte nem látszik észrevenni ezt a nagy nehézséget, vagy amennyiben látja is, lekicsinyli. 1844 október 7-én a felsőtáblán mondott beszédében többek között így szól: «ha most a világ-nak minden pénzes embere egész Magyarországot mától kezdve» holnaputánig — nem igen hosszú terminust adok — meg nem veszi, meg nem vásárolja, azért nem teszi, azért nem vásárolja meg, mert nem kell neki és mert az idegennek csak egy ki-területre van szüksége az indigenátus végett. Hisz minden pénzes ember nálunk nemességet kap, mint látjuk, és majd megveszi akár egész Bácsországot . . . mert vannak oly árak, melyekért az ember utóvégre elad mindent. Tehát segítve a bajon az eddigi rendszer mellett egyáltalában nincsen, és a különbség csak az: hogy a mostani körülmények között nemes-séget és egyáltalában nagyobb jószágoknak bírhatását csakis külföldi nyerheti meg; mert mi lelkes nép vagyunk, és igen jeles tulajdonokkal ellátva, de pénzünk nincsen; tehát magyar-tól a jószágot bizonyosan megvenni nem fogja, de meg fogja venni az idegen. Hisz neveket is tudnék elrecitálni — mert nincsen olyan izraelita, ki meg ne vehetné az országot. . .»³ Ha tehát a javaslat nem válik törvénnyé, akkor az idegen előbb nemes lesz és úgy vesz földet, ha törvénnyé válik, akkor nem mint nemes, hanem mint honpolgár szerzi a tulajdont. A kettő között az a különbség, hogy mint nemes adót nem fizet, mint honpolgár azonban kötelezve lesz a fizetésre. Tehát két rossz közül még a kevésbé rossz is a javaslat mellett szól.³

¹ Pesti Hírlap, 1847 dec. 17-i szám.

² Beszédei: 367—368. 1.

³ Beszédei: 377. 1. 1844. okt. 7-én mondott első beszédéből.

Megjegyzendő, az a tétele a magyar jognak, hogy nem-nemes nem bírhat fekvőséget tulajdonul, csak Széchenyi fel-lépése előtt mintegy 100 évvel keletkezett. Werbőczy Hármaskönyve és a Corpus Juris mitsem tud róla. A III. Károly által újjáalakított királyi kúria joggyakorlata alakította ki, jogszabállyá emelvén azt a közfelfogást, hogy az ország jogainak egyedül a Szentkorona tagjai a részesei s ekként ebből kizárt mindenkit, aki az alkotmányos nemzetnek nem tagja. A nem-nemesek birtokképtelenségét így mindjárt 1. decisiójában — hibás szolgabírói ítéletre támaszkodván — kimondta. Ennek alapján azután megindultak minden — a nem-nemesek és a községek ellen — másik decisiójában ugyanis az incapacitas possessorii-t ezekre is kimondta — a perek, ha azok nemesi javak birtokában voltak.¹

Ha már így Széchenyi inkább vállalta a kockázatot, de a nemes birtokképességét mindenáron keresztül akarta vinni, igyekezett más téren biztosítani a nemzetiséget. így a honosításokat akarja megszorítani.² Hasonlóképen emiatt ellenzi a zsidók emancipációját, teljes egyenjogúsítását is. «E tekintetben tehát a liberalismus egyenesen a nemzetiség rovására történik, és ez nem vélekedés, mert apodictice szám szerint be lehet bizonyítani, hogy minden ilyféle kedvezés csorba a nemzetiségre nézve.» «Tehát annak, ki a nemzetiséget őszintén pártolja, lehetetlenség, hogy most oly elemnek, melynek több intelligenciája, több szorgalma van, a nemzetiség rovására kedvezéseket nyújtson.»³ Később azonban ő is kilátásba helyezi a nemzettestbe való felvételüket. A pestmegyei közgyűlésen mondott beszédében pedig többek között kitér arra, hogy a magyarság, mely az alkotmányt fenntartja, lassanként inkább-inkább eltűnik és a németek jutnak túlsúlyra. Sajátmagát kérdi, ha Pestet szemléli, vajjon Magyarországon van-e. Először magunkat kell megerősíteni, mielőtt másoknak koncessziókat

¹ L. Wenzel Gusztáv: Visszapillantás az előbbi magyar királyi Curiának 1724—1769-i működésére. Epést, 1875. 12—14. 1., ill. az egyes perek 14. s köv. 1.

² 1844 nov. 5-én tartott beszéde a felsőtábla ülésén. Beszédei: 444—445. 1.

³ Széchenyi Beszédei: 353—354. 1.

nyújtunk. Hogyha pedig a zsidóknak megadják az ingatlan bírési képességet, nem tudja, milyen helyzetbe kerül az ország.¹ Lássuk már most, milyen formában kívánja ő megvalósítani a nemnemesek birtoklási jogát? A Stádiumban közölt reformtervezet IV. törvénye így hangzik: (Magyarországban mindenki bírhat ingó és ingatlan jószágot mint sajátot (jus proprietatis). Kifejtés. A magyar nemesember azonban, polgári és coionicalis funduson kívül, mindent ingyenben bír, a nemtelen pedig minden hold után a föld és fekvés mineműsége szerint eszten-dönként egy ezüst ötöst, hetest, vagy tízest fizet, vagy magát minden további adótul az által szabadítja örökre fel, hogy földeinek tizenkettődik részét köz adó alá veti».² Amint ebből a néhány sorból is kitűnik, mégsem gondol Széchenyi teljesen azonos birtoklási jogra, mely nemest és nemnemest egybefognak. Bizonyos kedvezést feltétlen kíván juttatni a nemességnek. A legelhibázottabb dolog azonban az, hogy idegeneknek is meg akarja adni a korlátlan jogot, hogy Magyarországon annyi földet vásárolhassanak, amennyit csak akarnak. Úgy látszik 1831-ben még nem gondolt arra a nagy veszélyre, mely az idegeneknek — javaslatának törvényre emelése esetére — feltétlen beálló Magyarországra-tódulása által a magyar nemzetiséget érni fogja, mely aggály pedig később már arra készítette, hogy az ősiség eltörléséről is lemondjon és megelégedjék csak annak módosításával. Nézzük tehát, kiket ért nemtelenek alatt, kiknek akarja megadni a jogot, hogy az ország földjét vásárolhassák? «Nemtelén nevezet alatt én itt ezen eset felvilágosítására a törvényink értelmét követvén a Világ minden emberét értem, egyet sem véve ki, a magyar nemesemberen kívül. S ez után azt javaslom, . . . hogy a nemtelen is bírhasson saját ingatlan tulajdont minden jussal és bátorsággal; s nemcsak egy, két, három s. a. t. sessiót, mint annál sokan megállnak, de az urasági allodiális földekből is annyit, amennyit akar. . . , amennyit szabad alku után megvásárlani képes.»³ A legszabadabb elvű fogalmazás: mindenki, bárhonnan származik is,

¹ 1839 ápr. 20-án. Széchenyi Naplója: V. k. 271. 1.

² Stádium: 31. 1.

³ Stádium: 123—124. 1.

bármilyen vallású, nemzetiségű, Magyarországon szerezhethet ingatlan tulajdont, és pedig hogy még növelje az aggodalmát — és pedig jogosan — sok konzervatív főúrnak — nyíltan kimondja, hogy amennyit csak akar korlátlanul. Ezt enyhíti azután a következő oldalon, de a hatást kétségtelenül tompítani nehezen tudja: «Nem mondom tehát, hogy a nemtelen is *bírjon* ingatlant, hanem hogy *bírhasson*. A törvény csak ez utolsót határozza el: azaz *ne parancsoljon*, hanem csak engedjen, a többit pedig bízza az időre s a szabad részekre». A törvény tehát permissiv jellegű és távol áll tőle — Széchenyi liberális szelleméhez híven — minden kényszerítés.¹ Meg kell azonban állapítani, hogy — bár itt Széchenyi igen messzire ment s javaslatát nem gondolta át úgy, mint máskor tenni szokta, mégis fenkölt jellem és nagy erkölcsi erő, bátorság kellett ahhoz, hogy 1831-ben arisztokrata léteire így merjen írni, akkor, mikor még a nemzet a Werbőczy-korból csak alig kezdett ébredezni s mindene nemesi kiváltsága volt, melynek fentmaradásában látta az ország létének egyedüli alapját. S javaslata indoklására a legnagyobb közgazdasági érveket hozza fel, miszerint «egy ország gazdagsága *ceteris paribus* azon idom szerint határozza el maga magát, mellyben az ország nagyobb vagy kisebb része közelebb, vagy távolabb áll a *proprietas* létéhez s viszont».⁸ «A tulajdon mindig jobban műveltetett s conserváltatott mint az idegen . . . annál gondosabban műveltetik s tartatik valami, akármi is. . . minél nagyobbban viseli magában az a tulajdonnak, a sajátjának természetét; s viszont annyival kevésb gond van rá, mint utánjárásra, mind becsben tartásra nézve, minél bitangabb az, vagy bitangabb szagú. Magyarországon pedig csak a legkisebb résznek van tulajdona; s ekép a legtöbb birtok, az aviticumtul lefelé a kamarai, örökös hagyományi — *fundationalis* — püspöki, apátsági jószágokon keresztül, a szántóvetőnek rövid időre, sőt esztendőről esztendőre kiadott *censualis*, vagy taksás földekig, kisebb vagy nagyobb mértékben általában véve, ha csalni nem akarjuk magunkat, mind bitang, vagy bitangabb.»³

¹ Stádium: 125. 1.

² Stádium: 97. 1.

³ Ugyanott 74—75. 1.

«Ha tehát azt akarjuk, hogy részint vetélkedés támadjon, a mi után a Magyar alacsony álláspontján pirulni fogna — s ezt ha többé nem tudná, mindennek vége lenne — részint mindenki a tagos határban a lelegelevenebb s álhatatosb munkásságra ébredjen fel, hozzuk azon dicső törvényt: hogy Hunniában minden szorgalmatos embert, a világnak akármilly részében lépett volna is az emberiség sorába, jutalmazhatja a Jus Proprietatis.»¹ Végül erre indította Széchenyit a jobbágyok iránti hála és megbecsülés is. Bennük látta azt a néposztályt — mint többször ki is jelentette, mely nemzetiségünket a köznemességgel együtt fenntartotta, melynek köszönhetjük, hogy nyelvünk még nem halott nyelv, hogy faji jellegünk nem veszett el.

Ezzel kapcsolatban sokan azzal vádolták, hogy ingyen, minden kártérítés nélkül akarja elvenni a nemesektől a jogos tulajdonukat, ami ellen ő több ízben is tiltakozik, mindannyiszor kifejtve, hogy «Én a Sajátot olly szentnek tartom, hogy . . . ha valaki azt javaslaná, hogy a magyar Nemesség, melyly a fejedelemmel összesen, a polgári telkeken kívül az egész országnak területét annyi századiul fogva közösen bírta, s most is bírja, arra szoríttassék, hogy örök jusát ingyen s minden aequivalens nélkül áldozza fel s veszítse el. . . legigazságtalanabbnak tartanám».² Hogy mennyiszor vethették ezt szemére, azt lehet következtetni abból is, hogy hány alkalommal tiltakozik ez ellen a teljesen alaptalan vád ellen. Más helyen pedig azt mondja, hogy ha ez egyszer megrázkódik, tudniillik az egyéni tulajdonrendszer, vagy felforgattatik, akkor anarchia és nyomorúság színhelye lesz az ország.³ Széchenyi tehát szabaddá akarta tenni a föld forgalmát, s résztletni benne az ország összes polgárát rendi különbség nélkül, de a tulajdon szentségének megtartása mellett. Egy Hitel-ellenes kézirat maró gúnnyal jegyzi meg Széchenyi politikájára: «Szállj le nemes, ülj fel paraszt».⁴ Egyesek attól féltek, hogy az egész ország hatalmi viszonyait meg akarja változtatni és a jobbágyságot a nemesek

¹ Stádium: 103. 1.

² Stádium: 124—125. 1.

³ Stádium: 256. 1.

⁴ Kazinczy levelezése: XXI. k. 346. 1.

ellen lázítani. Oly nézeteket hangoztat, «melyeknél fogva a parasztnak asztalára mindennap sült fácán fogna az égből repülni s az Urak üres tányérait paprikapor ellepni».¹ «Ezen munka, mellynek nagyobb a füstje, mint a lángja, nem egyéb, mint némelly Magyar Országi főbb Birtokosok s kiváló Mágnások ellen intézett Satyra, a Közjó előmozdítására, a Magyar Nemzet fel-emeltetésére, virágzóbb állapotban hozására törekedő Jószándék palástja alá bujtatva» . . . már szembetűnképpen a parasztságnak, jobbagyságnak szarvat ad, s mint egy utat mutat a Lázadásokra, azért az illyes Tanács nem érdemel egyebet, mint felsőbb hatalommal való zabolázást.² Kétségtelen, hogy a 40-es évektől kezdve reformpolitikájában egyre óvatosabb lett, sok radikális reformgondolatát lényegesen enyhíti, más alakba öltözteti. Eddig ő maga siet állandóan, mert Magyarország pillanatai drágák, percei meg vannak számolva, később pedig ugyanő kívánja a lassú, megfontolt haladást, így a közteherviselés gondolatát bármily hevesen propagálta is pályájának elején, amikor megvalósításra került a dolog, az 1847—48-i országgyűlésen halogatni akarta a döntést. Az 1847 nov. 27-én tartott kerületi ülésen ugyanis úgy nyilatkozik, hogy a tárgyat még kissé elő kell készíteni, s azt kívánja, hogy minél többen szóljanak hozzá, de még ma ne döntsék el, mert a fizetéstől mindennél jobban irtózik a magyar.³ Ugyanígy van az ösiséggel, melyet már nem egyenesen eltörölni, hanem csak lassan módosítani akar, sőt a magyar elem védelme céljából még a hitbizományt is fent szeretné tartani. Ezért általánossá válik a vád ellene, hogy a kormány embere lévén, reformpolitikáját is megfordította. Mások meg azzal állnak elő, hogy ő indította meg a reformmozgalmat, most azután nem tudja az egyre inkább elharapódzó lángokat megállítani. Tratter Járj György T. G. jelzés alatt a konzervatív párt érdekében írott cikkei élesen bírálják Széchenyit a Kelet Népe megjelenése után a Pesther Tageblattban közzétett Xéniákban. Azt mondja

¹ Pónori Thewrewk József: Hazafiúi Elmélkedések. 53. 1. 1833.

² Gróf Széchenyi István azon munkájának, melynek neve Hitel kivonása, csekély észre-vételekkel. Hitel: Fontes kiad. 683. és 690. 1.

³ Pesti Hírlap: 1847. évf., dec. 5-i szám.

róla, hogy a vakmerő bűvész felidézi a lelkeket, de fékezni rendszerint nem tudja; így opponál «némi» csupa dologtalan unalomból s aztán bámul a szapora sikeren. «Világ» volt a jelszó, a napnak hirdetője; ne neheztelj tehát, ha most éget s megperzsel.¹ A valóság pedig az, hogy Széchenyi egyrészt maga is meglepődve a nem várt felbuzduláson, másrészt látván, hogy a fellépése utáni reformmozgalom vezetői a kezdeményezőt radikalizmusban messze túlhaladják, s amikor nem csatlakozik hozzájuk, elvszegéssel vádolják, de legfőképpen pedig a belátás vezette politikájának bizonyos tempóváltoztatására, hogy a magyarság biztosítása az első szempont, melynek alárendelendő minden, akármilyen életbevágó reform is. Nagy ember volt, a népszerűséget mindig alá tudta rendelni a felsőbb érdekeknek, sőt ezek érdekében, szinte lehet mondani, többször tudatosan játszott a népszerűségét.

III.

Azonban Széchenyi nemcsak a jobbágyságot akarta felemelni, független önálló gazdákká tenni, hanem igyekezett a kismemességet is megóvni attól, hogy birtokainak teljes elaprózódásával elszegényedjék, mely folyamat pedig már akkor kezdődött. A jobbágyságban és a kismemességben látta a nemzet legnagyobb erejét, ezért igyekezett mindkettőt felvértetni minden lehetőséggel szemben. Ha a kismemesség elszegényedik, ez katasztrófálissá lehet a magyarságra is. «A nemesség irigylő a mágnásnak általánosan több vagyonát, s azt veti szemére: «Nem él hazájában, nem áldoz előmenetelére, elkülföldisedik s megveti a honi szokásokat sat.» De az irigység helyes ok-e a becsmérésre, gyűlöletre, s vájjon a mágnás tán oka a nemesség elszegényülésének s nem-e inkább a magyar Constitutio hiányai, melyek szerint a magyar nemes végtelenül szaporodik és végtelenül osztja vagyonát, a mi mathesisi szoros igazsággal *a végpusztulás napját előbb-utóbb ránk virrasztani kénytelen* Vagy más helyen így fejezi ki aggodalmát: «A kisebb Nemesség

¹ Ferenczy Zoltán: Bevezetés a Kelet Népéhez. 52. 1. Fontes kiadás.

² Hunnia: 12. 1.

nőttön nő s előrelátható: tíz nemesember jut majdmajd egy sovány hold földre. Művészetet, kereskedést üzni éretlen büszksége nem engedi s méltósága ellen tartja, becsületesen, ügyesség s tudománnyal fáradozni vagyon után . . .» hazánk népi közt az elszegényült nemesi osztály az, melly honunk valódi hasznát, valódi kifejlését tekintve, már már legalantabb lépcsőn áll, s nagy része még a becsületből is kivetkezve, magára s a közjóra nézve semmi egyéb, mint teher, tán nemsokára átok?»² A fellépés fontosságát e tárgyban — amint ugyanitt írja — már régen látta, de nem tartotta az időt elég érettnek még a nyílt fellépésre. Ezen segíteni kötelességünk, mert bármily nehéz is ezt a folyamatot törvényes úton megállítani, annak következményei semmiesetre sem olyan veszélyesek, «mint a végnélküli vagyon-eldiribolás szüleményeinek okvetlenül lenniök kell, mellyek elkerülhetetlenül végpusztulásra vezetik a magyar nemzet alkotmányos részét s így előbb-utóbb az egész magyar nemzetet is».³ Az 1832—36. évi országgyűlés a jobbágytelkek elaprózódásának meggátlására törvényileg intézkedik, de a nemesi birtokminimumot nem állapítja meg. Széchenyi a birtokminimumért való küzdelmet Pest megye közgyűlésén akarta megkezdeni. Ez a nagykiterjedésű vármegye közgyűléseit mindig a négy országos vásár alkalmával tartotta s így valószínűleg kis diéta volt egy-egy közgyűlés. Ezért lépett éppen itt fel Széchenyi eszméjével, de másrésről azért is, mert Pest megye a szabadelvűségben mindig előljárt, a reformokat mindig pártolta. Ezért is vette rendkívüli örömmel, mikor a nádorfőispán 1831. nov. 19-én kinevezte Pest megye táblabírájává s ezzel megnyíltak előtte Pest megye kapui, ami után régen vágyott. 1839-ben a közgyűlés az országgyűlési követeknek adandó utasítások elkészítésére bizottságot küldött ki, melynek Széchenyi is tagja volt s itt a bizottsági ülésen mondott beszédet a minimum mellett. Olyan törvényt kívánt, mely által meg lenne határozva, hogy a törvény után kötött házasságokból született nemesgyermekek közt 50 holdon alóli ingatlan

¹ Világ: 73. 1.

² Széchenyi cikke a Társalkodó 1839. jún. 5-ik számában. 178. 1.

³ Ugyanott 178. 1.

osztály alá ne kerülhessen, hanem a legöregebbik testvér, vagy ha ez nem hajlandó, akkor másik a többit becsértékben elégtesse ki, s egyé legyen az egész ingatlan. A többi testvér pedig katonai, kereskedői, papi, iparosi stb. pályán keressék boldogulásukat» Széchenyi nem ragaszkodott az 50 holdhoz, sőt eredetileg csak 30 holdat kívánt, de a bizottság emelte fel 50-re. Nem a mennyiség a fontos, hanem az elv, melyet a gyakorlatban úgy is lehetne megvalósítani, hogy az északi megyékben 20, Bácsban 50 hold lenne a minimum. Ez a javaslat pedig csak azokra vonatkozik. «kik nemcsak nem élnek, de még anyjok méhében sincsenek» Tehát a már szerzett jogot mindenképen tiszteletben óhajtja tartani. A válaszmány lelkesen magáévá tette Széchenyi eszméjét, azonban a közgyűlésen éppen azok buktatták meg, akiknek érdekét szolgálta volna. Sokan ugyanis — amint maga Széchenyi írja cikkében — népszerűségahajzásból azt hitették el, hogy az ő célja «a birtoktalan nemes megfosztani nemesi jogától». Védte a minimum eszméjét Fényes Elek, Fogarassy, Szegedy és Ballá Károly, aki azonban már mindjárt meg akarja szabni a nemesi birtok maximumát is. A kisebb nemesség — amint Széchenyi maga panasolja cikkében — javaslata miatt az ablakon akarta kidobni. De talán nem is lett volna rajta áldás, mert hiszen minden egyes osztály alkalmával a birtokba kerülő kölcsönnel terhelte volna meg az osztályosok kifizetése céljából. Ez volt a nagy reformátor egyetlen magánjogi reformgondolata, mely idővel nem valósult meg s talán nem is indokolatlanul. Széchenyinek tehát minden terve odairányult, hogy a földbirtokot felszabadítsa s valóságos tulajdonává tegye a jogosultnak, miről eddig, míg az ősiség és fiskalitás fentállott, nem lehetett szó sem. Meg akarta tehát adni a teljesen szabad rendelkezési jogot mind élők között, mind halálesetre. A tulajdonnak azonban mégis ismerte bizonyos közérdekű korlátozásait. Ilyen volt az előbb említett birtokminimum is, mely azonban minden igyekezete mellett sem lett jogszabállyá. De kívánta

¹ L. erre vonatkozóan Fáy András: gróf Széchenyi István pest-megyei működése. Budapesti Szemle, 1862. évf. 88—111. 1. Széchenyi cikkét a Társalkodóban: 1839. évi 91. sz.; Széchenyi naplója: 1839 febr. 26., márc. 3. és 30.

a tulajdonnak más közérdekű korlátozását: így pl. a kisajátítás törvénybeiktatását. Kardot rántott tehát e mellett az elv mellett is, mit azonban saját működésének idejében csak egyes részletkérdésekben sikerült elérnie: a közlekedés, a Lánchíd javára.¹ A legnagyobb magyar olyan tüzzel-vassal, olyan lelkesedéssel és energiával dolgozott és küzdött az ősiség ellen, hogy — amit más tárgyban sohasem tett — 1842-ben eltörlési törvényjavaslatot dolgozott ki Lissoványi és Fabriczy közreműködésével, a nádor és az országbíró tudtával.² A birtokforgalom és a felette való rendelkezés szabadságát tartotta közgazdasági szempontból a nemzet egyik életkérdésének. S bár így minden erővel küzdött a birtok megkötöttsége ellen, mégis (s ez talán a legnagyobb következetlenség Széchenyi egész működésében) a hitbizományokat fent akarta tartani, amely jogintézmény pedig az ősiségnél is fokozottabb mérvű kötöttséget jelentett. Az egyébként rendszerint annyira következetes politikus támadta a kevesebbet, de védte a többet. Sürgette a földbirtoknak a fölszabadtítását a középkori bilincsektől, s amikor az eszme nehéz küzdelem után végre elismerésre talált, csak a gyakorlatban kellett volna érvényesíteni, Széchenyi a fokozott ősiségét, a hitbizományi rendszert bizonyos korlátozásokkal fent akarta tartani. Ennek a legfőbb oka pedig az, hogy ő a magyarságot féltette a beözönlő idegenektől. Ha a hitbizományi kötelék akadályozza a birtok szabad forgalmát, akkor mégsem lesz olyan könnyű belőle a nemest kiforgatni. Azonban nem egészen kielégítő indok ez sem, hiszen — akkor még különösen — csak kizárólag a legnagyobb birtokok voltak hitbizományilag megkötve s mikor Széchenyi csak ezekre nézve tervezett a beözönlés ellen ellenintézkedést, azzal látszólag azt árulta el, hogy csak a nagybirtok és a nagybirtokos fekszik szívéen, amely nagybirtok pedig nincs is jórészt sem olyan arányban magyar kézen, mint a közép- és kisbirtok. Ezzel szemben a köznemesség kezében levő tiszta magyar föld ilyen irányú megvédésére semmit sem tett, — eltekintve a minimumkísérlettől, mely azonban

¹ Napló: 1836. ápr. 25.

² Napló: 1842 márc. 28. és 30.; 1842 ápr. 8., május 31. és jún. 1. és 3.; Vécsey Tamás: Széchenyi és a magyar magánjog. 16. 1.

nem elidegenítési és terhelési tilalom, hanem csak az oszthatatlanság tilalma akart lenni. Igaz, az 1823: L. t.-c. megengedte a köznemesnek is a hitbizomány alapítását, de egy-két kivételtől eltekintve ezek nem éltek vele. A köznemesség, a magyarság hangulatát nagyszerűen kifejezte Pest megye közgyűlése, mely még a minimum javaslat tárgyalásakor azt leginkább azzal az érveléssel vetette el, hogy nem lehet a gyermekek között különbséget tenni, egyiknek biztosítani csak az egész örökséget. Az 1847 dec. 9-én tartott kerületi ülésen kétszer is beszédet tartott az ösiség kérdésében, s hogy itt is egyik alapgondolata, illetőleg célja volt a hitbizomány védelme, bizonyítja naplójának megfelelő helye: «Ich redet 2-mal wegen Fidei Commisse — Majorate . . . ; und ich finde auf kein grosses Hinderniss b)¹ Ugyanekkor kifejti, hogy a nemzetiséget még incolatusi törvény s abszentizmusi adó által sem látja eléggé biztosítva; nemzetiségünk még korántsem oly erős, hogy minden viharral dacolhasson; elhervadt s új életre csak most üdült növény az, melyet atyai s anyai gonddal kell ápolni, hogy újra el ne fonnyadjon. Ha francia vagy német volna, nem lenne ily aggodalma, de magyar létére talán még a hitbizományok fenntartására is reá állana, mintsem a magyar nemzetiségnek ártson.² Jóval korábban, 1844 október 7-én tartott második beszédében a felsőtáblán így nyilatkozik: «Lesznek talán némi nehézségek a majorátusokat illetőleg, ezt tagadni nem lehet, de itt is segíthetni a dolgon; megvallom, hogy én nagy barátja vagyok a majorátusoknak, a nemzetiség érdekében; de nem oly majorátusnak, mely az országnak harmincadrészét teszi, ami ismét egy oly túlság, mely talán több kárt hajt, mint hasznot. Ezeknek barátja nem vagyok, és e részben könnyen el lehetne rendelni, hogy egy megyében csak egyharmada, vagy fele, vagy tizede lehessen majorátus, a többit pedig eladni lehessem).³ 1847 decemberében akkor vetődik fel benne erősebben ez a gondolat, amikor a követek egy jó része az úti possidetis mellett nyilatkozik: így pl. Bükk Zsigmond borsodi, Papszász L.

¹ Naplója: VI. k. 690. 1.

² Beszédei: 558—559. 1.

³ Beszédei: 371. 1.

bihari követ, s a hangulat általában ilyen volt. Ekkor nyilatkoztatja ki, hogy bár a majorátust esztelen skandalumnak tartja, mégis nem tudja, nem kellene-e fenntartani a nemzetiség megtartása, biztosítása céljából. De kétségkívül volt még egy másik hasonló súlyú indoka, amiért fent akarta tartani a hitbizományokat, ez pedig fontos politikai elv volt. Amint ugyanis 1847 felé az alsótábla túlsúlya a felsőtáblával szemben oly mértékben kezdett kidomborodni, hogy a demokrácia túlzásai ellen Széchenyi csakis erős, tekintélyes felsőtáblában gondolt ellenszert találni, felmerült a gondolat, hogy a hitbizományok fenntartása lenne-e az e felé a cél felé vezető legbiztosabb és legkönnyebb út. Terve az volt, hogy az alsótábla reformjával, megerősödésével kapcsolatban a mágnások táblájának koordinációját biztosítsa, úgy hogy megfelelő számú hitbizomány továbbra is fentmaradjon és a felsőtábla, mint Angliában; főleg ezekre a hitbizományokra legyen felépítve.¹

Széchenyi földbirtokpolitikájában a következő stáció a korona háramlási jogának, a fiskalitásnak megszüntetése volt. A Stádiumban megírt reformtervezet III. törvénye így hangzik: «A magszakadásból származó fiscalítások örökre megszűnnek. Kifejtés. Minden birtoknak más kézre átmenetelével azonban, legyen az akár vétel, akár successio, akár testamentum, akár ajándék s. a. t. a jószágnek törvényes becse után egy percent fizettetik a kormány kincstárába, és senki sem léphet jószága teljes birtokába mindaddig, míg ezen említett laudemiumot a kormánynak le nem teszi, vagy az iránt elég bátorságot elő nem mutat».² Hogy milyen fontosnak tartotta Széchenyi ezt is, mutatja az, hogy 1830 október 29-én a nádor előtt hazafias céljai között — mivel krízisek előtt állunk — a fiskalítás eltörlését is említette többek között.³ Az 1%-os átruházási, illetőleg örökösödési illeték magában is nagy jövedelmet jelentett volna a fiskusnak akkor, amikor — Gosztonyi szerint — már csak tulaj donképen akkor szállnak a koronára vissza a magvaszakadt

¹ L. Éber Antal: Széchenyi gazdaságpolitikája. 109. 1. — Falk Miksa: Széchenyi István gróf és kora: 137—138. 1.

² Stádium: 30—31. 1.

³ Naplója: IV. k. 148. 1.

nemesi javak, amikor éppen valaki az öröklésre nem jogosult rokonok közül megtartani nem akarja.¹ «Másképpen valóságos és teljes tulajdon csak akkor volna igazán, amikor az ősiség eltörlésével, a nemnemesek birtoklási jogának törvénybeiktatásával meginduló folyamatot befejezi a fiskalizáció eltörlése. Ezáltal a birtokok becsértéke legalábbis felével nő. A fejedelem a nemzeti tőkének felénnyel való nagyobbodása által, tehát ötven perccel gazdagodik, és éppen ezen idomzathoz képest nő erőben s hatalomban, de csak indirecte s lassanként; a Laudemium a jószágok tiszta becsé után directe s tüstént 1 perccel nyer, mi által a többi felszámíthatatlan indirect hasznok mellett még directe is sokkal több jövedelme kerekednék, mint most már jár a Fiscalizációnak.»² Haszon tehát mindenkire: az egyesre, mert ingatlanának értéke felével nő, és mert ezáltal szabad tulajdonra tesz szert; a nemzetre, mert a nemzeti vagyon megduplázódik értékben; a kincstárra, mert annak bevételei is lényegesen növekednek általa.

IV.

Röviden vázolt földbirtokpolitikáját Széchenyi a termelés egész rendszerének, az egész mezőgazdasági üzemnek az átalakításával akarta betetőzni. Mindenekelőtt a jobbágy-földesúri viszonyt akarta gyökeresen átalakítani. «Sok azt gondolja, hogy a földesúr jobbágya ellenében úgy áll, mint két kártyás egymás ellen, kiknek egyedül egyike nyer s éppen csak annyit nyerhet, mennyit a másik vesz. Ezen hibás előítélet többnyire mindenütt a két felekezet közt annyi hiedelmetlenséget szül, hogy földesúr s jobbágy közt barátságos egyezés hazánkban valóban csuda.»³ Széchenyi pedig éppen azt bizonyítja munkáiban, hogy a jobbágyon való segítség a földesúrnak is érdeke, mert csakis akkor megy jól a gazdának, ha a paraszt is boldogul. «Már a magyar Nemes ezen szeretetre méltó házitársat (t. i. a szerencsét, vagy a megelégedést) — csekély tapasztal-

¹ Ma már a korona visszaszállási jogánál úgy áll, hogy a valóságban csak akkor boldogulhat a legvilágosabb esetben is, ha a birtokos jószántából enged.» Gosztonyi 38. 1.

² Stádium: 95—97. 1.

³ Hitel: Fontes kiadás. 352. 1.

lásom s ítéletem szerint — legbizonyosabban találja fel a hű jobbágyság, előretökendő hazafiság s minden földije magasb felemelésére magán erőt vevő eszközlésekben s áldozatokban.»¹ Már 1826-ban észrevette, hogy az udvar törekvése az elmúlt évtizedekben arra irányult, hogy a parasztságot és a nemességet egymástól eltávolítsa. «Az osztrák kormány 1790 óta azt a rendszert követi, hogy a nemességet és a parasztságot különválassza. Meglehetősen haladott ebben, míg mi szépen aludtunk, némelyek még most is alusznak, — s egész szívből derekasan meggyűlöltük egymást.»² Már a bécsi udvar törekvései is arra készítetik, hogy egyengesse a jobbágy-földesúri viszony megfelelő kialakulását. A jobbágykérdésben először 1827 dec. 26-án szóla) fel a főrendek ülésén: «Lelkem esmérete azt hozza magával, hogy minden okoskodást elmellőzván, esmérve jobbágyaim sorsát, azon könnyíteni kötelességemnek tartsam s ezt kell minden földesúrnak tenni. A mi jót pedig ma lehet tenni, azt ne halasszuk holnapra».³ A földesurak a jövedelmezőbb állattenyésztés érdekében, mely nagykiterjedésű legelőket tett szükségessé, különböző szabályozási műveletek által egyre növelni akarták allodiális területeiket. E folyamat ellen az udvar mindenkor minden lehetséges eszközzel harcolt. Széchenyi a Hitelben kiemeli, hogy az udvar a szegény jobbágy védelmezője. Illetékes udvari körök már régóta észrevették, hogy minden ily művelet következtében az adózás alá vetett urbáriális föld területe csökken és az adóköteles réteg szegényedik el. Ezért a Hitelben a legelők elkülönítését, a faizás stb. szabályozását sürgeti. Bár a magyar jobbágy viszonya földesúrához lényegesen jobb volt, mint az osztrák örökös tartományokban,⁴ azért nálunk is bizalmatlan a jobbágy földesúrával szemben, ezért fél a jobbágyság pl. a legelők felosztásától is, mert az uraságok a jobbágyok kára által keresik jövedelmeiknek felemelését.⁵ Már pedig «ha elég érett az országnak szinte minden terhét annyi

¹Hitel: Fontes kiadás. 353. 1.

²Zichy Antal: Gróf Széchenyi István naplói: 186. 1. 1884.

³Széchenyi Beszédei: 37. 1.

⁴Disharmonie und Blindheit. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka: I. k. 624. 1.

⁵Széchenyi Levelezése: 107. 1.

századoktul fogva viselni, — ... akkor minden kétségen kívül a polgári létre is elég érett már, s ha valóban nem lenne arra eléggé kifejtve, . . . akkor minden szégyen csak azokra háramlanék, kik . . . fogva tartották a közértelemet, melly egy országnak egyedüli boldogság-elve;»¹ A jobbágy munkaszolgáltatását bérmunkává akarta átalakítani, mert a mostani robot és kilenced mellett nagy munkaerő vész kárba. A terményszolgáltatás helyére, mely a paraszt szorgalmát veszélyezteti, minthogy ez hányadszolgáltatás, a pénzzel való földbérllet mellett foglal állást.² Szerinte a robotra, dézsmára és kilencedre alapított termelési rendszer nemcsak hogy igazságtalan, de a termelés improduktivitásának fokozására nagyszerűbb és hatásosabb rendszert el sem tud képzelni. Annyi azonban bizonyos, hogy az akkori naturálgazdaság uralma idején ez volt az egyedül lehetséges módon szabályozott kapcsolat jobbágy és földesúr között. A földesúrnak saját kezelésű földje számára munkaerőre, illetőleg saját háztartása számára terményre volt szüksége. Mindezekért nem adhat pénzt abban a korban, mikor a pénzforgalom olyan korlátozott volt, s naturálgazdasági forma uralkodott mindenütt. Ugyancsak a pénzforgalom hiánya az oka annak, hogy a paraszt nemigen adhat pénzt földjéért, s évi bért sem fizethet annak bérléséért, de cserében rendelkezésre bocsáthatja a földesúr részére azért a földért, melyet használ, munkaerejének és termésének egy részét. A XIX. század elején egy jogi és közgazdasági írónk így határozta meg klasszikusan a jobbágy-földesúri viszonyt: «A Jobbágyság a mi Hazánkban a Haza gazdálkodása szerint felállított olly Szerződés, melly szerint egy részről a Földes-Úr köteleztetik a Föld népének, az élelemre megkívántató elégséges Föld, Rét, Legelő, Házhely és Faj észásnak a szabott mérték szerint minden pénz nélkül való kiadására: más részről pedig a Jobbágyok is, ezen haszonvételekért bizonyos Rendtartás, és Urbariomi tartozás alá rekesztetnek».³ Tehát bár Széchenyinek igaza van, amikor korholja ezt a rendszert, szemére vetve, hogy a robot miatt leg-

¹ Stádium: 117. 1.

² Világ: 89. 1.

³ Nagyváthy János: Magyar Gazdatiszt, 1921. 118. 1.

kevesebb egyharmad munkateljesítmény vész el, amely körülbelül 10 millió napszámmal egyenlő,¹ hogy a jobbágyot éppen nem biztatja a többtermelésre, mert tartozásai nem fix meghatározott szolgáltatásra, hanem a termés hányadára vonatkoznak; hogy a kilenced nemcsak nálunk volt Nagy Lajosig ismeretlen, hanem a nyugati államokban is csak elvétve s akkor is csak az egyház javára állott fenn; hogy a dézsma pedig nem valóságos tizedet jelentett, mert volt olyan dézsma is, amely valósággal a jövedelem $\frac{1}{8}$ -ad, $\frac{1}{5}$ -öd, sőt volt eset, hogy $\frac{1}{2}$, részét is tette, mégis megjegyzendő, hogy nem volt tekintettel a körülményekre, a divatozó naturálgazdaságra, mely más gazdálkodási módot nem is engedett volna. Tény azonban az, hogy az általa javasolt új gazdasági berendezkedéshez ez már egyáltalában nem illett volna; fejlett hitel és nagy pénzforgalom mellett ennek az egész rendszernek önmagától ki kell küszöbölődnie. Módot kell tehát adnia a jobbágynek, hogy földesurával *szabad egyezkedés formájában váltsa meg ezeket a tartozásokat*, mert kárpótlás nélkül elvenni ezeket szintén nem szabad. Pedig kortársai, még a kiváló gróf Dessewffy József is Taglatában azzal gyanúsítja Széchenyit, hogy kárpótlás nélkül akarja a jobbágyi munkaerőtől és szolgáltatástól megfosztani a nemest.² Széchenyinek azonban ez eszébe sem jutott. «Kárpótlás nélkül a Dézmát, Robotot sat. eltörteni legnagyobb — s hozzá teszem — szinte mennybe kiáltó igaztalanság lenne; mert mindenkinek királytul koldusig, Végzés által nyert sajátját szentnek tartom s úgyszólván rablásnak ítélném, ha egy szabad magyar birtokos, kinek — mint sokat tudok — szinte semmi egyebe nincs Dézmán, Roboton sat. kívül, mindeniből kivetkeztetnék».³ Egyben szeméretlenül Dessewffynek, «hogy Te mentél tovább mint én, mert Te a birtokost a robot s tizedváltásra kinszeríteni is akard, midőn én tanácsosnak tartom az egyezést szabadon hagyni a részeknek».⁴

«Mind fejedelmi erő, mind az országi bátorság, mind a földesurasági boldog lét mindaddig semmi egyéb, mint hamisan

¹ Hitel: Fontes kiadás. 349. 1.

² Dessewffy József: Taglatat. Fontes kiadás. 564. 1.

³ Világ: 136—137. 1.

⁴ Ugyanott.

kecsegtető szerencsétlen illusio, míg az ország legszámosbinak léte nem erős, nem bátor s nem boldog»,¹ s «A kormánynak mint birtokosoknak ereje, jól- és bátor-léte nemcsak egyeztethető a nép erejével, jól- és bátor létével; hanem olly szoros összefüggésben van vele . . . hogy e nélkül az nem is lehető».² «A nemzet nagysága, boldogsága, mindig csak magában a nemzetben rejtezik s hol már nemzet van, ott annak belső kifejtése mindennek sarkalattja; hol pedig még nemzet nincs, s csak egy kis része pór nép, ott legis legelső a nemzetesítés, t. i. Minden Lakosnak az emberiség közös jusaiba juttatása.»³ S legyen csak a magyar jobbágy örökös tulajdonososa földjének, vagy legalább ne kelljen ilyen módon kiszolgáltatnia munkaerejét földesurának, sokkal jobban fog az produkálni, mint bármely más nemzetiség, mely hazánk határai között él, «azon számos kiseded nemzetiség közt, mint a Tót, Oláh, Sváb s. a. t., egyben sincs félig is annyi erő, mint az eredet Magyarban. Igaz: a Sváb, s még tán a Tót is munkásabb mint ő; de éppen ezen dologtalansága, ezen komolysága, melly szerint ő még Magyaroktul is . . . legrosszabb földművelőnek tartatik, előttem bizonyos jel, hogy ő nem azért henyélő, mivel tunya, hanem mivel fáradozásra férfias öntudat ja után nincs elég ok. Adjatok neki csak elég ingert, t. i. tulajdoni just, s ne kételkedetek, hátra hagyja ő még mezei dolgokban is országotok minden egyéb kevert s korcs coloniáit».⁴ Széchenyi politikája tehát ezek szerint elsősorban nem a minél több munka, hanem a jól elrendelt munka, szóval az ész a nemzeti gazdaság talpköve.⁵ Fel is teszi a kérdést arisztokrata társainak: «valljon, ha parasztok volnánk, dolgoznánk-e robotban olly jobbra s balra tekintő szorgalommal, mintha valamelly bizonyos pénzért folytatnók munkánkat, mellyet tetszésünk szerint hat, vagy tizenhat nap alatt végezhetnénk?»⁶ Íme tehát előttünk áll Széchenyi egész termelési

¹ Stádium: 39. 1.

² Ugyanott 42. 1.

³ Stádium: 68. 1.

⁴ Stádium: 119. — Ez az idézet ugyanis részlet az angol Irwinggel való képzetes beszélgetésből.

⁵ Éber: 78. 1.

⁶ Hítel: Fontes kiadás. 350. 1.

politikája. A jobbágy munkaszolgáltatását, minthogy ezt a teljesítményt fokozni akarta, bérmunkává akarta átalakítani, mert így a nagy munkaerőpocsékolást megszüntetjük. A terményszolgáltatás helyett, mely a paraszt szorgalmát veszélyezteti, a pénzzel való földbérlés mellett foglal állást s mindezt betetőzni kívánja azzal, hogy a jobbágy maga is bírjon földet. Egykorú író azonban nagyon zokon vette Széchenyitől, hogy — bár a Hittelben a robot eltörlése mellett nyilatkozott, de midőn annak törvényhozási eltörléséről volt szó, a nagy reformátor mégis konokul hallgatott és az eszme diadala végett nem vetette latba még ekkor is nagy tekintélyét és mindenki által elismert tudását.¹ Ennek oka pedig már valószínűleg a Kossutthal folytatott ádáz politikai küzdelem volt, melyből nemzetünkre annyi hátrány származott.²

V.

Ez volt az a keret, melybe Széchenyi az ország anyagi kifejlődését kívánta beleépíteni. (Oly egységes, egész rendszer, melyet csak hozzá hasonló zseni tudott alkotni.) Az előadottak alkotják reformátori működésének gerincét, amely mellett természetesen figyelme kiterjedt a birtokpolitika egyéb, aktuális kérdéseire és melyek azonban a jogi szabályozással már kapcsolatban nem állottak. Munkára buzdította honfitársait, nemest, nemnemest egyaránt. Ismerjék meg, mijök van s mit hogyan kell művelni, kezelni. Ne gazdálkodjék az alföldi gazda úgy, mintha földje valahol a Felvidéken lenne és fordítva. Törekedjenek mindig a legnagyobb haszonra, mert az igazi vagyon nem a föld, hanem annak jövedelmezősége. Olyan növényt termeljenek, melyet a legnagyobb sikerrel, a legjobb áron el lehet adni. Nevel az okszerű állattenyésztésre, juh-, lótenyésztésre, selyemhernyótenyésztésre, amelyeknek nagy gazdasági hasznuk lehet. Törekedjenek az értékesítési kérdések megoldására, melybe beletartozik a jó közlekedési útvonal stb.

¹ Pócsi Zombath: Széchenyi viszonya az 1848-i átalakuláshoz. 32. 1.

² A robot, dézsma, kilenced kárpótlás melletti eltörlésére s az érdekelték szabad megegyezésére. L. Világ: 136—137. 1.

Méltán felmerül a kérdés, hogy mi lehetett Széchenyi belső indítéka hatalmas földbirtokpolitikai programjának megfogalmazásánál, valamint az érte való küzdelemben. Annyian és olyan különbözően fejtegették pro és kontra ezt a kérdést, hogy nem árt erre néhány szóval kitérni. Voltak, akik minden lépésében az önző motívumot keresték, éspedig saját kortársai. A telekdíjjal kapcsolatban felveendő kölcsönről azt mondták, azért fontos, hogy az eladósodott arisztokráciát a nemesség filléreire húzza ki a sárból. A hitellel, a nemnemesek birtokképességének elismertetésével kapcsolatban is önző arisztokráciának tartották politikai ellenesei, akinek célja az arisztokrácia érdekeinek szolgálása akár a kisnemesség érdekeinek kiszolgáltatásával is. Az érvek között kétségtelenül szerepel egy opportunistá elgondolás is, de talán bátran állíthatjuk, ez játszik a legkisebb szerepet. Inkább fegyver ez az arisztokrácia és a nemesség azon része ellen, mely hihetetlen maradiságában nem látja be a minden téren való reformálás szükségességét. Ez pedig az a gondolat, ha mi most nem csináljuk, úgyis eljő az idő, amikor a nép nem fogja tőlünk kérdezni a hogyan és miként-et. A leghatásosabban ezt naplójában fejezte ki; 1830 dec. 15-én a lengyel szabadságharc hatása alatt nálunk is a jobbágyok s a kisnemesség felkelésétől félt. «In der Zukunft sehe ich, oder dass das Land blühen wird, oder wir von den Bauern und den (!) kleinen Adél erschlagen. Der kleine Ader wird sich mit den Bauern gegen den reichen Gutbesitzer allieren, machen wir zur rechten Zeit keine Concessionen.»¹ Mondhatni, ez állandóan visszatérő gondolat munkáiban is. Félti hazája nagynehezen megteremtett reformútját a szélsőségesek izgatásától egyrészt, másrészt pedig a parasztságtól és kisnemességtől, akik a közép- és főnemesben csak az ő ellenfelüket, sőt sokszor csak ellenségüket látják. A gondolkozó nép megnyugtatósa, a nemtelenek birtokhoz juttatása, a jus proprietatis, valamint az ősiség eltörlése stb. révén életkérdés, mert a nép «gátokat tör, ha azok előtte jó s emberséges szívűleg meg nem nyitvatnak».² «Hazánk — s mit akarjuk esztelenül tagadni, vagy legsajnosb saját

¹ Naplója: IV. k. 168. 1.

² Stádium: 145. 1.

kárunkra fejünkől kiverni, már nagyon is felébredt. S így legfőképp nemes igazság érzetből s aztán önbátorság kedvéért legyen Hunniában örök díszünkre — mert önként eszközöljük s nem kinszerítve — elhatározva a törvény előtti egyenlőség.»¹ De egy más hasonló veszély is fenyegeti a nemzetet, ha idejében nem hajlandó a népnek megadni a kívánt jogokat, s ez oly indok, melyet korában még mások nem vettek észre, vagy legalább is ennek hangot adni nem nagyon mertek. Ez pedig, hogy az udvar segíti a jobbagyságot, az harcol ki neki a nemessel szemben minden engedményt, mely eljárással azokat a nemesség ellen kijátssza, a jobbagyság pedig mit sem sejtve az udvar karjai közé veti magát. A magyarság ilyen kettéválasztása pedig — hisz úgylis oly kevesen vagyunk — kimondhatatlan következményekkel járhat. «S mindaddig, míg magunk saját akaratunk s szabad odajárulásunk következésében szoros politikai törvényeket nem állítunk, mellyek után úgy fénylenek a magyar nemesség becsülete, mint a homály talán kristál, mindaddig nemcsak nagy súlya nem lesz, de nem is lehet szavaink s felírásainknak, hanem azon veszélynek is ki leszünk örökké téve, hogy *valaki más pótolja ebéli fogyatkozásinkat ki.*»²

Egy másik indító ok volt feltétlenül a szociális szempont, mert bár nem tagadhatni, hogy Széchenyi több szempontból tényleg vérbeli arisztokrata volt, de bizonyos az, hogy annak több hibájától, szűklátásától menten. Belátta, hogy a demokratikus áramlatok az eddigi patriarchális berendezésen változtatni fognak előbb, vagy utóbb, tehát jobb, ha magunk jószántából csináljuk meg. De mélyen átérezte a jobbagyok sokszor tényleg szörnyű helyzetét, szegénységét, elnyomottságát is, s ezen segíteni legfőbb kötelességének tartotta. így született arisztokrata létére is feltűnt neki a jövedelem- és vagyoneeloszlás igazságtalansága, hogy «Vannak köztünk — gondolná-e az ember —, kik Magyarországnak 500-ik, de olyanok is, kik hazánk 100-ad részét bírják, sőt még olly dúsak is, ha minden erdőt, homok-sivatagot, mocsárt, havast és szigeteket, mellyek a világon vannak felszámolunk is, kik az egész földkerék 17.000-ik

¹ Ugyanott 146. 1.

² Stádium: 211. 1.

Európa 1100-ik, az Austriai Birodalom 86-ik és szegény jó anyaföldünk 36-ik részének urai»!¹ Amikor a hitbizományok fenntartását szükségesnek vallja, akkor is mindjárt hozzáteszi, hogy az ország harmincadrészét magábanfoglaló hitbizományoknak ő sem barátja. Ez a nagy vagyoni különbség vitte arra, hogy nyíltan bevallott programjának egyik pontja éppen «birtokink józanabb felosztása» volt.² Természetes, hogy nem kell itten földosztási kísérletre, vagy fenyegetésre gondolni, hiszen éppen ő volt az, aki írásaiban annyira kárhóztatta Kossuth és követői politikáját, akik az éhes népet földosztással akarják kielégíteni. Ez nála csak a már említett reformokat jelentette, többet semmiesetre sem. De ennyi is elég annak a vádnak a megcáfolására, hogy az eladósodott arisztokráciát pártolja, dédelgeti és érdekeit szem előtt tartja. A familiák konzervációjával kapcsolatosan ő maga felteszi a kérdést, hogy «a közjóra nézve illy (t. i. a végletekig eladósodott, külföldieskedő) familiák conservatiója szükséges-e, hasznos-e? Én azt hiszem, lételek se nem szükséges, se nem hasznos, s egész becsek csak ama képzeletben áll, melly a régi nemzetségeket a korona drágaköveivé varázsolja».³ Sajátmaga a legnagyobb mértékben megcáfolja, hogy bármilyen osztályérendéért, vagy szűkebb családok érdekéért harcolt volna. Bármennyire is ellene volt Széchenyi az ország tekintélyes hányadát tevő latifundiumoknak, mégsem bántotta, sőt szinte észrevehetően került a katolikus egyház kezében levő óriási birtokkomplexumok rendezésének kérdésébe. 1843–44-i országgyűlésen ez a tárgy heves vitákra és éles kitörésekre adott okot, Széchenyi mégis hallgatag maradt s óvakodott a kérdés bármilyen formában való érintésétől.

De a legfőbb indíték minden reformjában a haszon, és pedig a közhaszon, mely azonban az egyedre is áldásos. Számtalanszor ismétlődő gondolata, hogy az összeség csak úgy lehet boldog, ha annak minden egyes egyede megtalálja a maga kenyerét, hiszen Magyarország elég nagy, határai között ennyi ember jó módban élhet. S viszont fordítva is áll: az összeség boldog-

¹Hitel: Fontes kiadás: 457. 1.

²Éppen csak érinti. Világ: 104. 1.

³Hitel: Fontes kiadás. 438. 1.

sága nélkül az egyéni boldogság is múló valami. Ha tehát magunk is gazdagodni, anyagilag függetlenek akarunk lenni, akkor adjuk meg a módját annak, hogy az alsóbb népréteg is az lehessen, mert míg ő nyomorult viskóban, hetenkint sem látva húst, tengeti életét, addig a felsőbb osztályok sem lehetnek gazdagabbak, mert előrehaladásuk emezek munkájától függ. Az önhaszon kérdése, mely önhaszon azonban mindig a közhaszonnak a függvénye, a leghatalmasabb rúgó minden cselekvésében. Do ut des, az áldozatért azonnal megadja a koncessziót is.

Ha azt vizsgáljuk, mennyiben volt igaza, mennyiben váltak valóra aggályai, akkor pedig éppen igazat kell adnunk. Széchenyi mindenekelőtt a nemzetiségét, a magyar fajt féltette az idegen inváziótól. Fellépése első éveiben figyelme nem akadt meg ezen a problémán, később azonban annál többet foglalkoztatta. Emiatt húzódozott közéleti pályájának utolsó éveiben minden gyökeres reformtól, emiatt kívánt óvatos politikát az ősiség kérdésében, ezért akarta a hitbizományokat is fenntartani, a minimum kérdését rendezni az alsóbb nemesség körében. Mert ha egyszer kicsúszik a föld a magyarság kezéből, ez végveszélyt jelenthet. Ezért nem üdvözölte örömmel az uti popsidetis-t sem. S ha a következményeket tekintjük, el kell ismerni, hogy teljesen igaza is volt. Sajnos, az abszolutizmustól a világháborúig terjedő korszak megmutatta, hogy nem lett volna szabad az ősiségét anélkül eltörölni, hogy a magyarság érdekeinek megóvására előbb megfelelő intézkedések ne történtek volna. Mindenütt és a magyarság minden rétege alatt meginog a föld. Az átalakulás olyan áldozatokat kívánt éppen a magyar elemtől, hogy felmerül a kérdés, nem volt-e az abszolutizmus intézkedésében több kár, mint haszon? A pénzzel nem rendelkező közép- és nagybirtokos magyarság egyre-másra kénytelen birtokait eladni, annyira előkészítés nélkül köszönt be az új éra, földjeiért pedig megfelelő kárpótlást nem kapott. S a magyar kézből kicsúszó birtokok vevői nem magyarok, hanem bécsi, vagy hazai, meggazdagodott zsidó kereskedők. Széchenyi valószínűleg észrevette azt a folyamatot is, mely a bécsi udvar irányításával azt célozta, hogy a magyar nagybirtokos réteg miről jobban itatódjék át részben idegen szellemmel, részben pedig maga is idegen elemekből tevődjék össze. 1784-ben pl.

5 hercegi, 95 grófi és 55 bárói családból idegen származású nagybirtokos család mindössze 3 hercegi, 24 grófi és 9 bárói volt. A XIX. század közepéig eltelt 66 év alatt a helyzet az idegen nagybirtokos arisztokrácia javára lényegesen megváltozott. 8 új hercegi családból 7 idegen volt, a 47 új nagybirtokos grófi családból 23 volt idegen (ebben nem szerepel azon idegen grófi család, mely már 1784-ben más minőségben, pl. mint nemes bírt ingatlant), 44 új bárói nagybirtokos családból több mint a fele, 24 volt idegen származású vagy idegenből jövő. De még jobban megváltozik a helyzet 1911-re. Az eddig lefolyt 60 év alatt 14 hercegi család szerzett Magyarországon nagybirtokot, s ez a 14 család mind idegen. A 70 új grófi nagybirtokos családból mindössze 14 magyar, a 112 új bárói nagybirtokos család közül pedig a legjobb akarattal is csak 21-et lehet magyar származásúnak ítélni. Amellett Széchenyi azt is kijelentette, hogy a legtöbb idegen arisztokrata családnak a magyar föld csak az indigenátus megszerzése miatt kell. Ennek az idegen invázió-nak pedig az az oka, hogy az abszolút kormány nemhogy nem gondoskodott a magyar érdek védelméről, hanem a régi alkotmánynak azt a tételét is törölte, hogy Magyarországon idegen honos nem bírhat fekvőséget. Így azután a monarchia összes pénzembere Magyarországot szemelte ki, ahol olcsón fektetheti be pénzét. De részesedett a magyar földben belga bank, angol ember és mindenféle nemzetiségű egyén is, csak a magyar elem szorult háttérbe. Maga a jobbágyfelszabadítás pl. Erdélyben az örökváltság formájában csaknem az egész erdélyi úrbéri állományt oláh kézre juttatta, hiszen az ottani magyarok, székelyek és szászok nem voltak jobbágyok, illetőleg közülük csak egész elenyésző csekély számú. így áll előttünk a föld-birtokpolitikus Széchenyi igazi nagyságában, aki görcsösen ragaszkodott minden magyar röghöz, hogy fajtáját mentse és boldogítsa. Előre látván a bekövetkező katasztrófát, elkeseredésében, fájdalmában az annyira felőrölt idegzetű ember elméje elborult.

Egész életét hazájának szentelte, hiszen magánügyeivel alig volt ideje foglalkozni, vagyoni helyzete éppen emiatt erősen megingott. Ezért birtokait is egyre-másra kénytelen eladni. 1835-ben eladja zákányi birtokát, 1842-ben a gyékényesi

birtokot, Lajos testvérének a nagykiterjedésű csokonyai uradalmat, Pálnak pedig a szintén hatalmas tarnócait. A Jankovich Ferencnek és Festetich Pálnak eladott zákányi birtok területe 3080 kat. hold; a gyékényesi, melyet gróf Zichy Domonkosnak adott el, 4300 kat. hold; a Lajos testvére által megvett csokonyai uradalom kiterjedése 29.660 kat. hold s a Pálnak eladott tarnócai uradalom 19.580 kat. hold. Az így eladott 56.220 kat. hold földdel szemben a vétel útján való gyarapodás mindössze 1015 kat. hold, a kehidai birtok, melyet Deák Ferentől vett meg.¹ Ebből pedig azt lehet sejteni, hogy előre megérezte: ezek az új arisztokrata családok nem lesznek állandóak, hanem arisztokráciánk állandóan változni, hullámozni fog. S az események itt is igazolták. Így pl. 1911-ben 39 olyan nagybirtokos család neve nem szerepel, mely pedig 60 évvel azelőtt tekintélyes birtokkal rendelkezett, s e számból 27 olyan, mely birtokát 1784 után szerezte, a bárói rangúaknál pedig 44 ekkor nem szereplő családból 31 olyan, mely birtokát az előbbi időpont után szerezte.² 1814-ben, amikor gróf Széchenyi Ferenc három fia között vagyonát szétosztotta, neki 87.122 hold jutott, s ebből három fiára nem hagyott többet, mint 31.517 holdat. Íme, ha más nem, ez szebben beszél mindennél! A politika tőle áldozat volt. Nem önző céljaira használta, nem akarta saját érdekeinek a nemzetét aláhelyezni, annyira nem, hogy közben birtokainak jó részét a haza szolgálatában egyik áldozatot a másik után hozva, kénytelen volt eladni. Így érthető meg, hogy amit a magyar gazdabajokról beszélt, azt ő mind átélte saját maga is, ismerte a magyar gazdaéletnek minden hátrányát, ügyét-baját s mindenütt ott fogta meg, ahol a legszükségesebb volt. Kossuth mellett méltán tekinthetjük őt a legnagyobb magyar birtokpolitikusként előrelátó, önzetlen, hatásos munkájáért.

Révész László.

¹ Gróf Széchenyi Viktor: Töredékek a sárvár—felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történelméből, 1933. 130—131. l.

² Az itt felsorolt adatokat s ezek kialakulásának menetét részletesen ismertetem «Adatok földbirtokviszonyaink kialakulásához» című sajtó alatt levő munkámban.

SZÉCHENYI GAZDASÁGPOLITIKÁJA.

Egy gazdaságpolitika jellegét egyfelől az eszmények, a célok határozzák meg, amelyeknek e politika szolgálni kíván, másfelől a módszerek, az utak, amelyekkel céljait elérni akarja. Széchenyi gazdaságpolitikájának, mint minden egyéb tevékenységének vezető eszménye, alapmotívuma a nemzetépítés volt. Természetes, hogy az eszközök, a követendő módszer terén vannak e gazdaságpolitikának olyan részei, olyan követelményei, amelyek hazánk akkori állapotából, gazdasági körülményeiből folytak, s ilyen értelemben korhoz kötöttek. De a lényeg korfeletti, minden nemzetépítő gazdaságpolitika örök programja. Mert minden pontja a «nemzetiség» a «magyarság nemes kifejlődése» céljának szolgálatában áll és a legtisztább keresztény eszményiségből táplálkozik.

Míg Széchenyinek a nemzetről, mint legfőbb értékről vallott társadalomtudományi felfogása teljesen eszményi-romantikus jellegű s mentes minden haszonelvűségtől, addig az eszközök világában, a gazdálkodásban, az észszerűség, a józanság, a racionalitás elvét hirdeti. Így találkozik össze benne kora nagy világnézleti és irodalmi áramlatának, a romantikának a szelleme a gazdasági individualizmus rendszerének ethoszával.

A nemzetet az egyének felett álló magasabb *Egésznek* tekinti, amely szorosan összefogja a részeket, a polgárokat. Mily romantikus hasonlattal mondja: «Szintúgy mint a határtalan csillagvilágban minden vagy nagyobb, vagy kisebb részekre szakad s magában egy egészet alkot; napok, planéták, s amit nem látunk, úgy lefelé a legkisebb is részekre oszlik és megint egy egészszé összesedik: csepp, gyümölcs, a legkisebb férgek oecomiája Úgy az ember akármily vad állapotú legyen is, társalkodik s az egész emberi nem nemzetekre, nemzetségekre, házastársakra ágazik. És éppen az, ami lélek-

telén testekben attractio és repulsio, az a nemzetekben *a hon szeretete és védelme.*) (H. 161.)¹

Az egyének létének és munkájának értelmét a magasabb Egésznek, a közösségnek szolgálata adja meg. Mély romantikával mondja ismét Széchenyi: «Mert mi melegítheti a nemes vért édesebben s mi által felelhet az ember jobban meg titokteljes ittlétének, — mellyben minden kétes s rejtett s hol még a legvilágosabban látó szebb lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet, — mint midőn ön állás-helyén, mellyre a sors állítá, hazája s ez által a mindenség tökéletesítéséhez tehetsége szerint járul?» (H. 249.)

Ebbe az egyénfeletti Egészbe, a nemzetbe illeszkedik bele az egyes, és a nemzet minden tagjának, birtokosnak, tisztviselőnek, polgárnak, kereskedőnek, parasztnak tevékenysége egyformán szükséges és fontos a közösség virágzásához: «A gránit-erejű egész alkotása egyenlően függ mindegyiktől...» (H. 226.)

Mi adja a nemzet valódi erejét? Tagjainak, a különböző funkciók végzőinek hozzáértése, szakértelme, erénye. A lakosoknak «a magok álláspontjára való alkalmas tulajdonok könnyebb vagy nehezebb súlya az egész valódi erejének vagy várható kifejlődhetésének staterája, szóval: közintelligentia — értelmesség — azon jel, melynélfogva a bölcs a nemzeteket mázsálja. S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra s így annál függetlenebb s erősb a nemzet.» (H. 182.)

S fölveti a nagy kérdést: «Valljon miért beteg a haza és ugyan mikép lehetne rajta segíteni?» S felelete: «a betegség gyökérokát kirekesztőleg nemzetiségünk fejletlenségében s közértelmességünk csekély létében találtuk.» (V. 95—96.) Ezen kell tehát segíteni, ki kell fejleszteni a közműveltséget. «Nem természetes lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. tesz a közérőt, hanem az ész, melly azokat józanul használni tudja. *Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs.* Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.»

¹ Az idézetek lapszámait a *Hitel* negyedik kiadását (Pesten, Petrózai Trattner J. M. 1832.), a *Világ* első kiadását (Pesten, Fűskúti Landerer 1831), a *Stádium* és *A Kelet népe* akadémiai kiadását (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1905), az *Adó és Két garas* első kiadását (Budán 1844) jelölik.

«A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.» (H. 178.) Ezért kell felemelni, «a nemzet sorába iktatni» a népet, ezért kell «Hunnia minden lakosinak polgári létet adni». (St. 38.)

A közértelmesség terjesztésének, haladásunknak legfőbb gátja szegénységünk. Ezt a gátat kell ledönteni, vagyonossá, gazdaggá tenni az országot. Egyfelől tehát a közműveltség gyarapításának alapja a gazdagodás, de másfelől a gazdasági fejlődésnek is legfőbb rugója az értelmesség. A nemzeti gazdagodás elveinek megvan a maga tudománya. Ettől kell tanácsot kérni, vezetetni magunkat: «Éppen úgy mint a földmérés és csillagászat csak lassan-lassan fejlődtek ki mostani tökéletesb létökre, de ma már száraz és csalhatatlan számolás és mechanikai szerszámok által folytattnak: úgy a földművelés, gazdaság, kereskedés, pénz dolga, nemzeti gyarapodás is sat. csak lassan-lassan bontakoztak ki, de már valamely bizonyos elvekre — princípiumokra — állítottak s ma tapasztalás és hasonlítás által felvilágosított tudományok segítségével jó formán és elég bizonyosan tudjuk előre mondani: mily következtést szül p. o. a legelők felosztása, papirospénz, bank, jutalmak sat.» (H. 155.) «Ha az országok s nemzetek előmenetelét, virágzását vagy viszont azok hátramaradását, hervadását tekintjük,» — mondja a Hitel bevezetése — «s mindazon okokat kifejteni iparkodunk, mellyek növéseket előmozdították, vagy hátráltatták,... úgy fogjuk találni, — ámbár a sorsnak s vak szerencsének is nagy befolyása van — hogy legtöbbnyire felemelkedésük oka az egészséges agyvelő s a tudományok szoros rendszabási szerint felállított s folytatott intézetek voltak, viszont úgy fogjuk találni tovább, hogy a *józan systema*, akármily csekély fényű következtési lennének is eleintén, mégis a köz virágzás és boldogság valódi alapja s viszont.» (H. 22.)

Mi ez a józan systema? Mit kíván az egészséges agyvelő? Vagy mélyebbre kérdezve, mire tanít a tudomány? Először is arra, hogy a nemzet élete is «a természet örök rendszabási szerint» folyik le. «Nemzeteknek úgy vannak életlépcsői mint embereknek.» (V. VIII.) «Semmi sem áll csendesén a világon, még anapsystemák is mozognak». (H. 270.) Magyarország se vesztegelhet mozdulatlan. Át kell vennie azt a gazdasági systemát, amelyet a fejlettebb országokban látunk. Ennek a rendszernek,

amelyet később kapitalizmusnak neveztek el, a jellemzői: a magántulajdon és a munka teljes szabadsága, a haszonvágytól irányított, számító kezdeményezés, az önérdék érvényesülése a piaci versenyben, a tőkének és a hitelnek döntő szerepe. «Bizonyos, hogy egy magányos mesterember, akármily jól értse is művét — vagy termesztő, bármi jó legyen is földje, nem igen gyarapodhat, vagy szinte nem is kezdheti el munkássági körét az ő állapot jához szükséges tőke nélkül. Úgy egy nemzet se.» (H. 145.) A tőkés gazdálkodási módot kell megvalósítani hazánkban is, meg kell teremteni azokat az intézményeket, amelyek lehetővé teszik kifejlődését s általa a nemzet vagyonosodását. Mert, kérdezi Széchenyi, «valljon mi teszi a lakosokat vagyonosokká?... Mi a közvagyonosság oka? A bátorlét, saját birtok, szabadság, törvény előtti egyenlőség s. a .t., ezek s csupán ezek ébresztik fel a köz szorgalmat, melly a nevelés, sajtószabadság s. t. *et* által józan útmutatást nyerend . . .» (St. 67.) Eme közszorgalom felébresztésének útjában állanak elavult társadalmi berendezkedésünk, értelmöket vesztett, régi törvényeink. «Az egész dolog veleje abban áll, mit kelljen tehát javítani, mit változtatni törvényeinken, mert ezek adják a köz erőműnek az impulzust» (St. 32.) A helyes gazdasági rend főfeltétele a *helyes jogrendszer*, mint a társadalmi összeműködés alapja. Széchenyi reformtörekvéseinek, gazdasági politikájának lényege régi, rendileg kötött jogrendszerünk átforgalmazása a gazdasági szabadságot megtestesítő új jogrendszerre «egy szelíd s convulsio-nélküli reformatio (St. 43.) útján.

A jó gazdálkodásnak s így a nemzet vagyonosodásának fő feltételei mindig *szellemük*. «. . . csak úgy remélünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövőnk, ha *szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk*, és nem viszont». (K. 5.) Ilyen szellemi erők a jó törvények is. «A törvény» — mondja Széchenyi — «nem teremt ugyan pénzt, valamint föld, nap és eső sem teremt közvetlen búzát. De azért éppen úgy, mint föld, nap és eső nélkül csak híjjal teremne búza, bármily különös szorgalom fordíthatná is rá, úgy bizony a pénz is csak vajmi gyéren terem ott, bármikép fáradozzanak is a lakosok, hol a törvényi szerkezet rossz, vagy csak papíroson áll; de nagy mennyiségben ellenállhatatlanul

mindig csak oda tódul és ott forog, hol e szerkezet helyes és a törvény nem egyedül holt vagy nyavalyás betű. Úgy, hogy a közgyarapodásnak, mellyet pénz képvisel, nincs mélyebb és feltét élesb alapja, mint célszerű és teljes erőben alkalmazott törvényszerkezet».¹

Régi feudális szervezetünkben a földbirtokos tulajdonjogát megkötötte az ősiség s a fiscalitás, a dolgozó jobbágy szorgalmát és munkakedvét pedig elvette a robot és a sok adó. Meg kell tehát szüntetni e kötöttségeket, fel kell szabadítani a földet és a munkát, ez fog utat nyitni a tőkének, a hitelnek, a befektetéseknek, a vállalkozói szellemnek, a kereskedésnek. Az *ősiségi* törvény uralma alatt a nemes az örökölt birtokkal csak összes rokonai beleegyezésével rendelkezhetett, csak így adhatta el, vagy vehetett fel rá kölcsönt. A család kihalása esetén pedig a birtok a koronára szállt: ez volt a *fiscalitás*. Maga ez a két körülmény megakadályozta, hogy a földbirtok zálogként hitel alapjául szolgálhasson. A birtokot vásárlót, vagy a hitelnyújtót mindig fenyegette valamilyen felbukkanó családtag részéről az esetleg évekig elnyúló per. Ilyen körülmények között nem várható, hogy pénzhez jussunk, hogy a tőke segítségével több életet vigyünk bele gazdálkodásunkba. «Sok birtokosaink gulyáik s búzavermeik mellett is mért szegények?» — kérdezi a Hitel szerzője — «s mért vannak számosan, kik 100.000 forintnál több esztendei jövedelmeikkel közeljárnak a koldusbothoz, vagy immár a samaritánus irgalmasságára is kerültek? . . . miért nem viszik vagy vihetik iparkodó gazdáink gazdaságukat olly magas pontra, mint azt az éghajlat, föld engedné, s . . . hazánkban kereskedés mért nincs, vagy legalább mért nincs olyan, amilyen lehetne?» «Vélekedésemet egyenesen kimondván mindazon szomorú következésnek, melyeket érinténk . . . nincs főbb oka, mint *pénzbeli összeköttetéseink hibás elrendeltetése*, s az abból természetesen következő tökéletes híjjá minden hitelnek. Ezen hiányt látom minden physikai természetlenség okának, mikor p. o. 100.000 vagy több holdnyi föld birtokosa csak egy forint-
 tul se tud bizonyos hitelt adni s pénzben szűkölködik; a tőke-

¹ A *Jelenkor*-ba 1845-ben írt cikksorozat XII. cikkének jegyzete. *Éber Antal*: Széchenyi gazdaságpolitikája, (Budapest, Franklin 1940.) 218. 1.

pénzes ellenben helyet alig találhat, honnan várhatna bizonyos kamatot, vagy idővel tetszése szerint a tőke rendes visszafizetését is. És éppen úgy-látom a hitel híjját, minden erkölcsi romlottság, lelki aljasodás egyik fő okának is.» (H. 24—25.)

A gazdasági haladás első feltételeként Széchenyi olyan jogrendszert kíván, amely lehetővé teszi a tőke szabad és bátor-ságos mozgását s így termékenyítő szerepét. Ezért állítja a Stádiumban programként közölt XII. törvény élére első törvényként: «A hitel haszna és kára mindenkit egyenlően ér». Vagyis a kívánatos új jogrendszerben mindenki, nemes és nem-telen, egyformán lekötheti zálogul a sajátját, ingatlan vagy ingó birtokát. A szerződők között hitel dolgában ne legyen különbség. Szigorú hiteltörvényt követel, amely ne az adóst pártolja, ne is a hitelezőt, «de pártoljon mindenkit egyenlően». (St. 84.) Lehetővé kell tenni a földbirtokra való bekebelezést, meg kell alkotni a váltójogot, felállítani a váltó-kereskedési törvény-széket, amely gyorsá és biztossá teszi a behajtást: íme a hitel alapvető jogi, intézményes feltételei, amelyeket az 1840-es váltótörvény igyekezett először megvalósítani.

A Stádium azt is megmondja, hogy miért kezdi javaslatait a hitellel. «Ez nem pusztá kedvem szülötte, de annak bizonyos oka van.» «A Hitel lábraelállítását tettem systemám talpkövéül, mert annak *nemléte*, mint a honi tapasztalás mutatja, leg-tehetőbb nemzetiséginket is megsemmisíti; *léte* pedig a leg-tehetetlenebbeket is előmozdítaná, mint azt viszont a külföld példája bizonyítja; s eképp annak felállítása, minthogy azáltal szinte minden egyes nyerne, a közjóra és haszonra mágusi be-folyással lenne.» (St. 41.) De hitelt mindaddig nem állíthatni fel valódi sikerrel, míg nincs eltörölve az ősiség s nem szűnik meg a fiscalitás. A kincstár kárpótlásul a rá visszaháramló birtokok helyett minden vagyonátruházásnál illetéket kap. A nem nemesek számára is lehetővé kell tenni a földtulajdon biztos megszerzését. Mindamellet a földbirtok felszabadításá-ban bizonyos óvatosságot ajánl. Fél attól, hogy «ha az ősiség eltöröltetik, s a nemzetiség megóvására egyéb intézkedések nem tételnek, az eladósodott ország idegen kezekre kerül s ha aztán felvirágzik is, nem lesz többé magyar.» (1847. szept. 9.-én a kerületi ülésen mondott beszéd. Beszédék, 558. 1.) Ezért mér-

sékelt formában fenntarthatóknak véli a majorátusokat is. Mert mindennél, a gazdagodásnál, a szabadságnál is nagyobb érték az egész, a magyarság, *a nemzet*.

A földtulajdon régi rendje, az ősiségben és fiscalitásban rejlő kötöttség, amely útját állja a tőke szabad és biztos áramlásának, csak egyik gátja a fejlődésnek. A másik gát a földet megművelő jobbágyok helyzete. A robot, a dézsma, az önkormányzati, a hadi adó és egyéb terhek s végül érdeke képviselésének úgyszólván minden hiánya sorsukat nagyon sivárnak mutatják. Meg kell tehát szüntetni a robotot, fel kell szabadítani a munkát, földhöz kell juttatni a dolgozókat, könnyíteni kell adóterheiken. Emellett szól minden józan számítás. Még a földesurak részéről is a jobbágyság felszabadítása «nem annyira keresztényi tett, mint inkább *jó calculus*». (St. 37.) A szabad ember munkája sokkal eredményesebb, termelékenyebb, mint a robotra kényszerítetté. «Nem azért fedi posvány és díszteleníti sivatag a hazát, mert nincs ember, nincs kéz, hanem azért, mert annyi munka munka foganatlan vész.» (H. 101.) «Egy törvény alatt álló kicsinosult szabad ember egy bizonyos mezőből százat fog kiteremteni, midőn önkény alatt tespedő szolga éppen azon mezőből tán harmincat sem fog kicsikarhatni.» A magántulajdon által fokozott szorgalom az életszínvonal s így a közfogyasztás emeléséhez vezet. «... mily mágusi befolyása van a szorgalomra a birtoki sajátságoknak. Nincs oly akadály, melyen az emberi állhatatosság ne győzne, ha a munkások magokért és övéikért fáradoznak; midőn a legkisebb nehézségek előtt is visszariad a mindig másért izzadó szolga. . . *nem a nép sokasága okozza egy vidék virágzását, hanem a nép mineműsége.*» (St. 108.)

Ha már most a felszabadított nemtelen is bírhat ingatlant, annak birtoklásához «teljes személy és vagyonbeli bátorság» vagyis törvény előtti egyenlőség és megfelelő «törvényes pártvéd», vagyis képviselet kell. Mindebből következik továbbá, hogy az önkormányzati és országgyűlési terheket a nemeseknek is arányosan kell viselniök, továbbá, hogy «A vizek elrendelése, utak készítése és jókarbantartása, valamint a bel vámok mindenkitől egyenlően fizetessenek és az országgyűlés tárgyai legyenek, mert ilyesekhez harmónia és szoros egybehangzás kell». (St. 42.) Másszóval Széchenyi követeli a *közteherviselést*.

Csak így lehetséges «mindenben parlag szint viselő hazánknak kellő instructiója». (A. 30.) Az adóztatás lényeges követelményeként azt kívánja, hogy mértéke helyes, a teherviselő képességgel arányos legyen, és hogy az adózók lássák a fizetett terhek helyes felhasználását, termelékenységét, üdvös voltát. Nem szabad adóztatással gyengíteni a nemzet tőkét és viszont a kiadásoknál, ma úgy mondanók, a pénzügyi etikának kell uralkodnia.

De nemcsak a földbirtokot és a munkát kell felszabadítani, hanem meg kell szüntetni, félre kell vetni, mint káros akadályt azokat az egyéb kötöttségeket is, amelyek a szabad vállalkozói szellemnek és a piaci áralakulásnak útjában állanak. Meg kell szüntetni a céheket, monopóliumokat és a hatósági árszabásokat, lehetővé tenni a versenyt.

Mindezekről az intézkedésektől, jobbágyfelszabadítástól, szabad földbirtoktól, közteherviseléstől, céhek eltörlésétől, a *belső fogyasztás* emelkedése várható, ez pedig előhívja a nagyobb termelés lehetőségét, a nagyobb szorgalmat, mindenki gazdagodását. «A *belső consumtio* bírja a közönséget a lehető legjobb s gazdagabb létre.» (H. 255.) A lakosság életszínvonalának emelkedése a virágzás fő feltétele. «... a serényebb földművelést, nagyobb industriát, virágzó kereskedést, szóval: a jobbanbírást s gazdagabb léteit megelőzi — s ezen talpigazságon áll a földbirtokosnak, ha úgy szabad mondani, kincstára — «Az ország lakosi legnagyobb részének olly körülmények közé helyeztetése, hogy az nemcsak marha-, de még borjúhúst is ehessenek; nemcsak savanyú, de még ugyancsak jó bort is ihassék; nemcsak posztó ruhát viselhessen, de még kárpitot is használhasson — röviden és olly világosan mint lehet: hogy az adófizető nép halkkal azon erkölcsiségre emeltessék s a jobban fáradozó és iparkodó test és észbeli törekedésének azon bizonyos és bátorságos jutalmát is nyerje, mellyek nélkül, akárki mit mond, egy ország sem emelkedhetett ki eddig és egy sem fog kiszabadulni a középszerűség s alacsony állás szomorú köreiből soha.» (H. 254.)

Mai szociálpolitikánk alaptételeként is elfogadhatjuk, amit az ínségesek megsegítési módjáról mond: «... a megörökített alamizsnának és az elszegényülteket úgyszólván készen váró segedelemnek milly gyászos következései vannak, még Britannia-

ban is, ahol a szorgalom iránylag olly nagy, mindenki tudja; úgy hogy hazánkban, hol a szorgalom olly felette csekély, előbb állítani oly intézeteket, mellyek a már köztünk lévő szerencsétlenek számára lennének, mint olyanokat, mellyek által a józan munkásság gerjesztetnék, egyenesen kimondván károsbb, mint hasznos . . .» «Felebarátainkon gyökeresen mi nem segíthetünk máskép, mint azon ingerek és módok által, mellyek őket arra ösztönzik, s lehetőséget is nyújtanak, hogy becsületes s bátor-ságos létöknek ők magok legyenek szerzői!» Egyszóval a szociál-politika alapelve a talpraállítás, a nemzeti munkába való beillesztés. A saját erejéből élő, «földdel megvívó», szorgalmas, szakmájához értő, kiművelt, erkölceiben szabad ember Széchenyi ideálja. Ilyenek nagy száma teszi vagyonossá, szabaddá a nemzetet. Legjobb, legbiztosabb az élet olyan országban, amelyben «mindenki sorstul nyert körei közt szabadon foroghat». (V. 384.) De igazi szabadság nincs megkötés nélkül. A szabadság tulajdonképen társadalmi termék s egyik alapeleme a rend. Szinte későbbi korok kritikájaként hangzanak következő szavai: «Agy velöm világosan mutatja, hogy mostani világban azt, ki semmiben sem akarja megkötni magát, előbb-utóbb mindenben meg fogja kötni az igazságos idők szelleme». (V. 392.)

A független, szabad emberek egyesülése, a concentratio teszi lehetővé egymás tapasztalatainak kicserélését, a helyes vélemények kialakulását s az egységes erőfeszítést. Ezért kell lóverseny, ezért kaszinó, ezért gazdasági egyesületek, kell Pest és Buda egyesítése a nemzet nagy szellemi és gazdasági közép-pontjává. «Mai világban ... már kiki átlátja, hogy *egy magányos ember semmi* s csak egyesületnek van hosszú élete s igazi súlya.» (H. 174.)

Az elmondottakból látjuk, hogy Széchenyi a tőke egészséges mozgásának alapjaként jó hiteljogot, ennek feltételeként a föld, a munka, a verseny szabadságát, továbbá a vállalkozói, kereskedési kedv felébresztését s a társulás, egyesületek előmozdítását kívánta. Ez az a systema, amelytől a szorgalom növekedése s a nemzet vagyonosodása várható. Törekvéseiben apellál társaira, a főnemesekre, hirdeti, hogy a jog és a vagyon kötelességekkel jár. Hirdeti a *példa* termékenyítő hatását. «. . . A földesúrnak az volna többek között kötelessége, hogy

a jobb gazdaság s elevenebb kereskedés józan systemája s ennek elismerése őáltala szívárgana lassan lassan az ország minden lakosiba.» (H. 183.) De bár legmagasabb erkölcsiségen nyugvó felfogása volt a köznek való áldozás kötelességéről, jól tudta, hogy a «nemes ösztön» az emberiségnek csak kisebb, bár magasabb részét sarkalja, az alacsonyabb, bár számosabb rész mozgatója a haszonvágy. Ezt sem kell azonban elítélni, a haszonvágy hatalmas erő: «mert előbb lesz vége nemcsak a magyar honnak, de még csillagunk is visszatér a nagy mindenség keblébe, minekelőtte az embernek melléből ki lenne irtva a benne mélyen fekvő *haszon utáni mindenben diadalmaskodó szomj*, mely közbevetőleg ítéletem szerint, korántsem oly alacsony vágy — ha józan irányt nyerend —, mint azt képzelni szokás». (St. 47.) «Félre azért minden pompás és fényes ajánlással, melly enthusiasmust gerjeszt s feneké nincs, s azért éppen olly sebesen lobban fel, mint a szalmatűz, de tovább se tart: s előre inkább a hidegvérű s józan számlálással, mert gazdálkodásban, kereskedésben csak *haszon* vagy *nyereség reménye* mozdít.» (H. 77.)

Ezek, a haszonvágy, az ebből eredő racionális számítás, a «gondolkodva gazdálkodás», jobb eredményre törekvés, a verseny és az ehhez szükséges egyéni szabadság az új, individuális gazdasági ethosz alapmotívumai. Ámde Széchenyi a gazdaságot mindig csak eszköznek tekintette, amelynek a vagyonosodással, a közerő növelésével, a szellem, az erény, a nemzetiség virágzását kell előmozdítania. Nem szűnik meg hangsúlyozni, hogy mindent elsősorban belső erőnktől, a gondolkodás és a gazdasági ethosz átalakulásától, a jogrendszer reformjától kell várnunk. Ezek a szellemi tényezők vetik meg legmélyebb alapját annak a *termelékenységi politikának*, amelyet az elmaradt ország gazdasági erejének kifejlesztése és fokozása céljából Széchenyi a közlekedés, vízszabályozás, földművelő rendszerek modernizálása, állattenyésztés, iparteremtés terén egyaránt hihetetlen lendülettel megindított és propagált.

Mint hogy úgy vélte, hogy azok a nagy befektetéseket kívánó technikai alkotások, amelyeket valóra akart váltani, megkívánják a bécsi kormánnyal való együttműködést, a közjogi követelések terén mérsékletet ajánlott. Azokban a súlyos vármokban, amelyekkel a bécsi kormány a magyar külforgalmat terhelte,

és amelyek kétségkívül nagyon károsan hatottak fejlődésünkre, Széchenyi is a nemesség adómentességének ellentétét látta: így akarta Bécs Magyarországon behajtani azt a többletet, amelyet a nemeseket is adóztató Ausztria fizetett. Ezért Széchenyi a hátrányos vámrendszer leépítésének egyik feltételét éppen a nemesség adómentességének megszüntetésében látja. Szkeptikusan viselkedett Kossuthnak az osztrák árutak boj-kottáló «Védegyletével» szemben is, azt tartva, hogy sem azoknak nincs igazuk, akik csak agrár jellegűket akarják fenntartani, sem azoknak, akik úgy vélik, hogy negatív eszközökkel egyik napról a másikra nagyszabású gyáripari termelést lehet megteremteni. Különben is Széchenyi angol közgazdától nyert iskolázottsága folytán a nemzetközi «munkafelosztás» és áru-forgalom kérdésében is a szabadság elvéhez állott közelebb.

Széchenyi nemcsak gazdaságpolitikai főelvként kívánta a tőkegazdaság meghonosítását, hanem az ország fellendítése végett igyekezett és tudott is megfelelő tőkét előteremteni. «Adó és Két garas» címen megjelent cikksorozatában minden földre «telekdj», vagyis földadó kivetését javasolja és ennek a segítségével nagyszabású, 100 millió forintnyi beruházási tervet akar megvalósítani. Ez az alap szolgálna egyfelől elfogadható kamatozású, jelzálogos gazdahitelek nyújtására, másfelől «út, vasút, vízcsatorna, kikötő, vizek általános elrendezése, börtönrendszer, polytechnikumok, nevelési intézetek, országház, határvámok beváltása s számos ilyes» megvalósítására. A tervet azonban nem sikerült az országgyűléssel elfogadtatnia. Ismerve Magyarország akkori tőkeszegénységét, valóban mirákulum, hogy ezerféle kezdeményezéséhez a Lánchídtól a Vaskapuig, a lóversenytől a legkülönbözőbb gazdasági egyesületekig megfelelő összegek teremtődtek elő. Ehhez a kor rohanó technikai forradalma mellett a lángelme önmagát kergető s másokat magával ragadó lobogása kellett.

Széchenyi gazdaságpolitikájának fő pontjai, legalább is abban, a mi régi jogi rendszerünk átalakítását illeti, a 48-as törvényekkel nagyrészt megvalósultak. Mi is bekapcsolódtunk abba a fejlődésbe, amelynek a nagy nyugati államok anyagi felvirágzásukat köszönhetik. Vájjon mit érez ki Széchenyi szavaiból, amelyeket az előbbieken bőven idéztünk, a mai magyar?

Nem egy területen ma bizonyára más kérdésekkel állunk szemben, mint ő és éppen Széchenyi mondta, hogy «az élő embernek nem a múltban, hanem a jelen és jövőben van igazi helye». (V. 222) De gazdaságpolitikai törekvéseinek alaptételei örökérvényűek: vezető elvként áll előttünk is, hogy a gazdaság magasabb szellemi és erkölcsi célok, a nemzet szolgálatában *áll*, hogy szellemi erők, tudás, erény, «jól elrendelt munka» (H. 102.) a nemzeti vagyonosodás talpkövei; hogy emelni kell a népszéles rétegeinek életszínvonalát; földhöz kell juttatni a dolgozókat, talpra állítani és védeni a gyengébbeket, megfelelő helyre vezetni a termékenyítő tőkét, előmozdítani a kereskedést. Igaz és ma is időszerű axióma, amit a jogrendszer, a törvény-szerkezet döntő jelentőségéről, a jól értelmezett, keresztény erkölcsiségen nyugvó szabadságról, mint az alkotó kedv és polgári erény alapjáról, különösen pedig, amit a nemzet vagyoni erejéről, mint nemzetiségünk, művelődésünk és védképességünk legfőbb biztosítékáról mondott: «. . . mert akárki mit ábrándoz, csak a vagyonos nemzet szabadít. (H. 56.)

Minden gazdaságpolitikai tevékenységünkben Széchenyi idealizmusától vezérelve, józanul kell keresnünk a «lehető jót», nem feledve a nagy mementót sem: «Magyarország pillanatai drágák».

Kislégi Nagy Dénes.

FIGYELŐ

SZÉCHENYI NEMZETISÉGPOLITIKÁJA.

«Ferenc József» tudományegyetemünknek Szegedre történt ideiglenes áttelepülésével néhai Herrmann Antal hét évtizeddel a vállán szintén a Nagy-Alföld szívében keresett új otthont. Amint erről annak idején értesültem, azonnal felhívtam a Szegedi Népfőiskolai Széchenyi Szövetség vezetőségét, kérje fel a kiváló népismerőt egy előadás megtartására. Tudtam, hogy ezzel neki örömet szerzek, volt népfőiskolásaimnak pedig élvezetes okulásra adok alkalmat. Nem is csalódtam. Amikor jóval az előadás után magam is ott jártam, az előadó már nem volt az élők sorában, emléke azonban frissen élt ifjú gazda-hallgatóinak lelkében. Érdeklődésemre még akkor is felujjongva számoltak be arról, mennyire «széchenyista előadást tartott az öreg», és szinte karban ismételték: *Mi magyarok két «Sz. István»nak köszönhetünk mindent: az egyik Szent István, a másik Széchenyi István.* Részletekre különben már nem emlékeztek; de az idézett tétel igazságáról szemlátomást meg voltak győződve. A címben megjelölt feladat tudatában nem is igen lehet más kérdést elgondolni, amelynek tisztázása alkalmasabb lenne magyar nemzeti hivatástudatunk kialakítására, mintha keressük azokat a történeti, politikai, népi és társadalmi előzményeket, amelyek ezt a tételt logikailag megalapozzák és minden vonatkozásban hely- és időállóvá teszik.

Amíg a trianoni korszakban csak a szellem fegyvereivel küzdhattünk történelmi határaink visszanyeréséért, — az évezredes birtoklásból eredő jog mellett, — méltán hivatkoztak szószólóink arra a tökéletes földrajzi egységre, és az ebből következő kölcsönös egymásrautaltságra, amely az élet gazdasági erőinek hatalmával kényszeríti együttélésre az ország lakosait. Ha ennek ellenére mégis bekövetkezhetett az ország feldarabolódása, akkor a Kárpátok karéjában élő népek kölcsönös megférhetésének — a gazdaságiakon túlmenő — olyan tényezői is vannak, amelyek végső s ennél fogva legfőbb feltételei hazánk fennmaradásának. Ezeknek a lelki feltételeknek kiküzdésével alapította meg Szent István

a magyar államot, és ugyanezeknek a lelki feltételeknek korszerű biztosításával alapozta meg Széchenyi István az Új-Magyarországot. Hirdette, hogy «csak úgy remélünk reánk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk, ha szellemi alapon emelkedik anyagi kiképzésünk és nem fordítva».¹

Szent István valóban apostoli buzgalmát csak akkor érthetjük meg, ha feltételezzük róla annak az igazságnak ösztönös megértését és egyben intuitív meglátását is, hogy *a hún-avar-sors elkerülése végett kellett a magyarságnak sürgősen olyan közösségi életre áttérnie, amellyel beilleszkedhetett az akkori Európa életrendjébe és amelynek belső értelmét akkor is, ma is az ember evilági végső rendeltetése adta, illetőleg adja meg*. Ennek a gondolatnak következetes, s ezért időnkint szigorú érvényesítésével lett ő az első, akit az uralkodók közül szentté avatott az Egyház, azaz követendő példaképpül oltárra emelt. Ezért szent ez a korona is, amely az Istenre alapított és az embert rendeltetésének betöltésére készítő királyságát, a magyar államot jelképezi. Ez a szentistváni gondolat eredeti jelentése szerint tehát valójában *eszményi magyar nemzetpolitikát* jelent, s ezért bizonyult — a köztudat szerint — a *legbőlcsebb nemzetiségpolitikának* is. A nemzetiségpolitika ugyanis mindig csak függvénye a nemzetpolitikának még ott is, ahol államalkotó és államfenntartó nemzet, kisebbségeket meghagyó és befogadó államnép eredetileg tulajdonképpen nem is volt, amint azt a különböző országokból kivándorolt vagy kitelepített lakosok által alkotott tengerentúli államok példája mutatja.

A rendi államszervezetek felbomlásával az egyes országokban azok, akik az állami főhatalmat kezükben tartották, maguk keresték az útját és módját annak, hogyan kapcsolhatnák be közvetlenül a nép egyre szélesebb rétegeit az állam életébe; mert belátták, hogy csak így tarthatják meg az állam életterét, csak így biztosíthatják az állami lét feltételeit, csak a társadalmilag összetartó és nemzeti öntudattól áthatott néppel tarthatják fent az államot.

Magyar nemzeti szempontból csaknem végzetesnek bizonyult, hogy a magyarság lélekszáma akkor, amikor a nemzetiséget azonosítani kezdték az anyanyelvvel, s a történelmi államok helyét nemzeti államok törekedtek elfoglalni, éppen a XVIII. század elején, ijesztően lecsökkent, s ennek arányát, a nemzetiségek számához képest, a beözönló idegenek, valamint a gyakran magyarellenes céllal irányított telepítések még kedvezőtlenebbé tették.

¹ L.: Kelet Népe, 5. 1.

E mellett a vezetésre alkalmas rétegek tagjainak nagy részéből kiveszett a nemzeti hivatástudat, mert a legtöbben idegen szellemben nevelkedtek, idegen szokásoknak hódoltak. Féltékenyen csak elavult rendi kiváltságaikat védték és őrizték. A kis- és nincstelen nemességgel együtt a földrajzi valóságból egyre üresebb jogi fogalommá élettelenülő «Hungaria» alkotmánya mögött kerestek védelmet a maguk «nemzet»-e számára; elkülönülő osztályönsükben nem is eszmélvén arra, hogy a magyarság igazi nemzetfenntartó ereje nem a «populus Werbóczianus»-ban, hanem az alkotmány sáncain kívül tartott magyar néprétegekben van.

Széchenyi világosan látta, hogy hazánk rútol el volt darabolva pártok, hitfelekezetek, különféle nemzetiségek és municipális alkotmányunk által. Ez az eldarabolódás tette az országot beteg, haladkló testhez hasonlónvá, amelyben a vér mind szellemi, mind gazdasági értelemben alig keringett. «Természettől és idők folyása által — állapítja meg Széchenyi az ország akkori viszonyait feltüntető társadalomrajzában,¹ — 21 igen különböző részre van elboncolva a magyar nemzet — vagy inkább — nép. De ezen kívül még megint 52 külön darabra, azaz 52 vármegyére van mesterségesen szétszaggatva.» A különféle érdekekből sokféle tagolt társadalmunkban, a világnak földrajzilag legegészségesebb országában, annyiféle ellentmondás viaskodott egymással, hogy az vetekedett a bábeli zavarral.

Épp akkor, amikor — a közlekedés tökéletesedésével — a nemzetközi érintkezés is egyre könnyebbé vált, a francia szabadságeszmétől tudatosná lett és a demokratizálódással egyre inkább érvényesülő nemzetiségi öntudat elfordította egymástól a népeket. Széchenyi figyelmeztetett, hogy «a különböző nyelvek azok a nagy határok, amelyek a nemzeteket egymástól elválasztják, és megóvják egyéniségüket és létüket, mint nemzetekét. Folyók, hegyek, tengerek mind semmik; az egyesülésnek megannyi hídjai. Nyelvek az igazi védfalak».² Azonban arról is meg volt győződve, 1830 július 17-én halálos betegen végrendeletszerűen tollba is mondta, hogy «Magyarország felemelésére csak három eszköz van: nemzetiség, közlekedés és végre a többi nemzetekkel való kereskedelmi összekapcsolás. Ezeket kötöm szívetekre».

Tíz évvel előbb még maga Széchenyi is kilátástalannak tartotta ezen fejlődési tényezőknek magyar szempontú összehangolá-

¹ V. ö.: Világ, 43—50. 11.

² L.: Világ, 329. 1.

sát; «mert, amint írta,¹ hazánkban annyi felekezet, annyi nemzet, annyi vallás van irigy, hogy ne mondjam egymást gyűlölő versengésben». Kiváló édesatyja is reményevesztett magyarként szállt sírjába. Kortársai közül sokan tették magukévá a magyarság közeli végéről terjesztett hiedelmeket. Nem tudtak a «Habsburg-birodalom» gondolatától amúgyis háttérbe szorított — szentistváni állameszme további vonzó, serkentő és emelő erejében sem hinni. A Hitel-ben azonban már azzal tiltatta Széchenyi magát és kortársait, hogy az erős ellenáll. Hadat izent a romantika multonmerengésének; «mert «a Múlt elesett hatalmunkból», ellenben «a Jövendőnek urai vagyunk». Ettől a hittől ihletetten elsősorban a saját magyar népének népi-faji erőit igyekezett kifejlesztem, hogy — a centripetális erő törvényénél fogva — ismét és továbbra is «középítő pont» lehessen a Kárpát-medence kisebb-nagyobb nemzetiségei számára.

Erre a legtisztább értelemben vehető nemzetemelő munkára azért tudott Széchenyi eredményeiben igazolt, próféta erejű írásokban megvilágított példát adni, mert:

a nemzetiségben isteni művet látott;

nem képzelt körülményekből, hanem mindig és mindenben a valóságból, a tényleges helyzetekből indult ki, — bármennyire sivárak és siralmasak voltak is azok gazdasági, társadalmi, politikai és nemzetiségi tekintetben;

héroszi arányúvá fokozott egyéni-faji életösztönével az «erkölcs-tudomány»-ban megtalálta a népiség megtartásának és nemzeti felemelkedésének megingathatlan alapjait;

nem ismert hatalmat, amely a vallás dolgában őt abban az elvében háboríthatná, hogy ahhoz két kézzel ne ragaszkodjék;

hideg okoskodással végzett, gyakran szívtelennek tetsző számításokban is nem önzés, hanem a legtisztább használsvágy vezérelte;

Svájc legszebb alpesi tájain és Itália legbujább völgyeiben és legkiesebb vidékein sohasem érzett oly melegen, nem tudott olyan önfeledten lelkesedni, mint hazánk pusztáin, rónáin, s emellett vallotta, hogy hazát nem alkot holt föld, hanem élő ember;

megdönthetetlen igazságként hirdette, hogy csak úgy boldogulhatunk, ha a nagyobb részen segítünk;

nem ismert magasabbat a hazaszeretetnél.

Széchenyi tanítása szerint a határtalan csillagvilágban min-

⁵⁵⁴ L.: Hunnia, 122. 1.

den vagy nagyobb, vagy kisebb részekre szakad, s magában mégia egy egésznek alkot. Napok, bolygók s a láthatatlan legkisebb dolgok is részekre oszlanak, s megint egy egészé összesednek. Ez a csepp, a gyümölcs s a legkisebb férgek ökonómiája. Ez a természet rendje. A részek támadnak, múlnak, minden forogva mozog.

.....egymást
Váltja örök romlás s teremtés.

Újból vén, vénből új lesz, s csak a mindenség örök. így az ember is, akármily vad állapotban legyen is, társul, s az egész emberi nem nemzetekre, nemzetségekre, házastársakra ágazik.

Mily szomorú sors saját tagjainak lassú sorvadását nyilván érezni, s az életerő fogyatkozásait napról-napra csalhatatlanabbul észrevenni! Ennél csak annak az embernek kínja lehet még fájdalmasabb, aki kénytelen átlátni, hogy ő egy rothadó nemzet tagja. Mert százszor könnyebb testi, mint lelki aljasodást szenvedni. Ahol pedig a nemzetiség semmivé vált, ott a lakosok elkorcsosodtak, vagy ahol a nemzeti szellem és sajátság már hiábavalóságokon, gyermeki bábokon alapul, ott, — habár a sokaság vakságában nem is gyanítja — keserű, de csalhatatlan tekintettel nézi a gondba merült hazafi, mikép folydogál le szemenkint a hátramaradt kevés fővény a nemzet életórájának üvegszelencéjébe.

Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közt való szeretet, barátság, s a familiabeli becsület fenntartását biztosító éberség. Ha pedig melegebben tekintjük, akkor az emberi lény minden erébe s lelke legbelsőbb rejtekeibe szótt természeti sajátság, melyet az önbecs megsemmisülése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint amilyen bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkon élni többé nem lehet. S ha a világtörténetet vizsgáljuk, nem áll-e a nemzetiség szent varázserőként legszebb fényben, mely valaha Marathon mezejét dicsőítette, s Thermopyle kőszirtjeit a legneme-sebb vérrel pirosította! Nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzelm, amely egész lényünket előzőnli, ha kérdés támad magyar honunk díszé és boldogsága felől?

Úgy hiszem, hogy csak honosai és övéi közt élhet megelégedet-ten az ember, ha már egyszer körül nézett a világban s éltének dele elérkezett. S mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak előrevitelén fáradozni. — S végre, ha már minden élet-iskolán keresztülmentünk, semmi sem oltja el megelégedésre vágyó szomjunkat, mint néhány élő honosunk megbecsülése és utódaink

áldása. Boldogabb a hottentotta s a kakerlók a maga fajtabéliéi közt, mint az elfajzott világpolgár Londonban, Parisban, mert ő mindenütt, még a legnagyobb sokaság közt is mindig csak idegen.¹

Amint az értelmünket felülhaladó naprendszerek temérdek-ségétől lefelé a legkisebb parány okig minden «*a Mindenség dicsőítésére!*» törekszik, az emberi nemet is nem vak véletlen, hanem bölcs hatalmak irányítása szakította külön nemzetekre, nemzet-ségekre, családokra.

Mind az a sajátság, külön árnyalatú kiképzés és házi erény, amellyel a Mindenség dicsőítéséhez a legkisebb család is hozzájárul, betöltése egy azelőtt bármi parányi erkölcsi hézagnak s így tökéletesülés. S ennél fogva még mennyivel inkább vezet tökéletességre mindaz, ami annak a száz meg száz külön eredetiségnek, tulajdonságnak s erénynek kiművelődéséből áradoz, amelyek vég-nélküli árnyalatokban rejlenek a nemzetek külön szellemeiben. Minden nemzet meg van hívva, habár mindegyik külön-külön úton is, hogy saját pályáján és saját minemiségében néhány, azelőtt nem ismert találmánnyal, néhány új igazság felkutatásával, s némely erénynek szebb kifejtésével megajándékozza az emberiséget és azáltal előmozdítsa az alkotás végcélját. Nem lehet a földön oly alávaló nép, melynek kitörlése az egész emberiségre, sőt az egész alkotásra nézve ne volna veszteség; s annál inkább, mert úgylis oly kevés törekszik ily magas cél felé, s a legtöbb már maga-magában omladoz össze.

Mily esztelen, természet ellen való és szívtelen tett, s mily égbekiáltó és az egész mindenség bosszúját gerjesztő bűn tehát egy nemzetnek a kiképződésre és az előhaladásra való őszinte törekvéseiben rosszat látni, gáncsot keresni és ellene szegülni! Mert ez nem kevesebb, mint megfosztani az emberiséget rokonától, legértékesebb javától, megfosztani a világot legszebb kincsétől, megfosztani a Mindenséget alkotórészétől.

Egy nemzet ugyanis, ha sajátságainak kifejtésében valami egészre képezheti ki magát, oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotórésze és egyike azoknak a lépcsőknek, amelyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik. Ez okból a becsületes ember, akinek lelke érti a természet szavát, el is fog követni mindent, amivel hozzájárulhat honosainak, nemzetének, hazájának tökéletesebb kifejtéséhez. Ez a vágy a honszeretet legmélyebb kútfeje. Ez az Istentől emberbe oltott érzelem a romlatlan termé-

¹ V. ö.: Hittel, 142—151. 11.

szet fiában minden más érzést felülmúl és felejtet, habár szándéktalanul is. Ez a vágy irányítja a legkiműveltebb főnek és a legnemesültebb kebelnek is minden lépését, de józanul, úgy, hogy műveletlent és műveltet — bármily távol álljanak is egyébiránt egymástól, — a hon java körül szinte mindenben hasonló vágy egyesít. S ebből az együttérzésből, amely e földön a legnemesebb, legdicsebb emberi cselekedetek leggazdagabb forrása, csak azok a félemberek, csak azok a féltudósok vannak kizárva, kitagadva, akik — az álnevelés maszlagaitól elrokkantva és az önzés-gondolta szokások hatalma által minden nemesből kivetkőztetve — a szűz természet benyomásait már elfelejtették, a természethez ismét visszatérítő bölcsesség szavát pedig még nem hallották meg.¹

Abból, hogy «az Alkotó kimondhatatlan bölcseséggel számtalan árnyalatú színekkel különítette el a nemzetek sajátságait», kitűnik, hogy kell nemzetiség. Ki-ki csak úgy bírhatja magát jól, ha az marad, amivé Isten alkotta, a török török, az angol angol, a magyar magyar.² Éppen ezért az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait, mint ereklyét, megőrizni és szeplőtelen mivoltában kifejezni, erőit, erényeit nemesíteni, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni — kérdi Széchenyi —, lehet-e ennél minden keserűségtől ment tisztább érzés. S ha mint hangya ily feldicsőítéshez egy paránnyal is hozzájárulhatunk, van-e ennél édesebb osztályrész emberek között, akikől a lelki örömök nincsenek elzárva.³

Ezért írta meg Metternichnek is, hogy felfogása szerint a nemzetiséget nem lehet elég magas fokra emelni. Hiszen nemzetiség nélkül nincs az életnek semmi poézise, nélküle csak anyagi élvezet lehetséges.⁴ Ezért neki, —aki érezte és meg is vallotta, hogy inkább magyarul meghal, mint másképp éljen —, legfőbb célja csak a *nemzeti élet* lehetett. Azt a napot, írta Világ című művében,⁵ amidőn majd a magyart — nemcsak szójárás és szokás szerint, hanem az értelem valóságában is — nemzetnek, szabad nemzetnek lehet majd mondani, azt a fényes napot néhány pillanattal előbb feltüntetni honunkra, önérzettel mondhatom, meg nem szűnő fáradozásom volt.

1860 március 4-én Széchenyi maga megírta a bécsi rendőr-

¹ V. ö.: Hunnia, 202—205. 11.

² L.: Hítel, 55. 1.

³ L.: Kelet Népe, 220. 1.

⁴ L.: Beszédei, 558. 1.

⁵ L.: 206. 1.

miniszternek, hogy csaknem negyven évig olyan aktivitásban élt, amely valóban ritka volt. Azonban sohasem dolgozott tüzzel-vassal. Érezte és előre látta, hogy az idő szelleme magával hozza majd a még «gyermeknép»-korát élő magyarság nemzeti kifejlődését. Ezt akarta ő ingadozás nélkül elérni. Munkára egyesítő és serkentő szavával, mindenütt és mindenben cselekvést sürgető tolláról és teremtő tetteinek magukkal ragadó példájával annyira mozgásba hozta a magyarságnak félszázaddal előbb legvésezebb aszályán átesett véré, hogy népünk — királyi pártfogolás nélkül, s gyakran az idegen szellemű kormányzat ellenére — a maga faji természetes erejéből egy negyedszázad alatt csaknem pótolni tudta évszázadok mulasztásait. «A nemzetiség fölemelése végett mindig elménk előtt lebegett — olvassuk a Világ-ban —, hogy *Magyarok* vagyunk. S hogy nemzetiségünk mind nemesebbre fejlődjék s ne alapuljon semmi egyében, mint minden homálytól kitisztult igazságokon, azt sem akartuk sohasem feledni, hogy egyszersmind *Emberék* vagyunk.» Ettől remélte «fajtánk és hazánk józan kifejtését».¹

A *magyarság* és *emberség* összeegyeztetése volt mind a két «Sz. Istvánének küldetéses hivatása és nagy történelmi teljesítménye. A kettő közül — a magyarságnak Szent István korabeli fejlődési fokán — a *humanizáláson*, Széchenyi István korabeli állapotában pedig a *renacionalizáláson* volt a hangsúly. A XI. században kereszténnyé, a XIX.-ben pedig öntudatos magyarrá kellett lennie népünknek, hogy mint nemzet megálhassa a helyét Európában. Innen van, hogy «magyarosítás»-on a nyelvünkben, szokásaikban elidegenedett magyaroknak eredeti népiségükhöz s nemzeti ügyünkhöz való visszaédesgetését értette Széchenyi.

«*Magyarosítani és egyesíteni!* Ím' ez volt mindig szemünk előtt. Voltak, akik egy hosszú álélet képzeletvilágától mesterségesen átítatva, veszedelmes újításnak vették a természet legrégibb törvényét, az anyanyelven szólást. Másokat jó gondolatokra, kacajra nógatott. Mások ismét komédiának hirdették. De eljő az idő, amelyben a nevető részt elfelejti, vagy emlékezetét megveti a közönség, s amikor a jövő megbocsátja majd a szónokok ügyetlenségét, akik — a közítélettel nem törődve —, ahelyett, hogy hallgattak volna, elszántan visszahozták a tanácskozás nyelvét a természet útjára. S tagadhatni-e, hogy egy-két tiszta szándékú ember milyen fordulatot hozott?»²

¹ L.: 262. 1.

² L.: Világ, 66. 1.

Ez a fordulat olyan hirtelen következett be, hogy magának Széchenyinek és épp a magyar nyelv védelmére csodálatos erővel megírt Hunnia című könyvében kellett túlhajtásaival szemben óvást emelnie. «Ez előtt nem tettünk magyarságunkért semmit, vagy legalább nem eleget, ez volt a legfőbb hibánk. Most pedig az a hibánk, hogy érette alig teszünk valamit, de ellene úntiglan cselekszünk. Hosszas álmunk után való ijedtségünkben rögtön helyre akarjuk hozni mindazt, amit elődeink nyolc század alatt elmulasztottak. Jóllehet mindent csak léptenként látunk a természetben fejlődni, magyarságunkat mégis máról-holnapra valami csoda által akarjuk emelni. Amit elaljasodásunkkal magunk szállítottunk le, úgy megint csak mi emelhetjük fel, azonban egyedül a feltételek alatt: 1. Ha a magyar nyelvet a legnagyobb kímélettel állítjuk a latin helyébe, de egyedül s kizárólag a latin helyébe és se nagyobb, se kisebb kört nem kívánunk adni annak, mint amilyent a latin nyelv politikai és iskolai tekintetben elfogadott. 2. Ha ennél a határnál megállván, mindenkit háborítatlanul hagyunk mind vallásának, mind nyelvének, szokásainak és nemzetiségi sajátosságainak gyakorlásában. 3. Ha tántoríthatatlan egységben szokásainkat nemesítjük, értelmünket tágítjuk, alkotmányunkat feudális szennyéből kitisztítjuk, anyanyelvünket mind jobban és jobban kiképezzük és csinosítjuk, szóval ha ügyünket annak józansága és szépsége által megkedveltetjük. S itt szeretném a francia Demosthenes. Foy szerint kimondani: «Aki ennél kevesebbet vagy ennél többet akar, az vagy a nemzetiség jogát felejtette el, vagy az emberiség igazait támadja meg».¹ Az 1842. évi november 27-én tartott akadémiai beszédében is tiltakozott minden nemzeti radikalizmus ellen.

Ebből kitűnik, hogy Széchenyi *a magyarság rovására nem kívánt senkinek sem kedvezéseket nyújtani*. Azonban amennyire ezt lehetetlennek tartotta,² *éppen úgy nem akart erre más nemzetiséget sem kényszeríteni*. Semmiféle jogtalan önzéstől, népi-faji imperializmustól nem engedte jogos nemzeti törekvéseink tisztaságát elhomályosítani. Népszerűségének kockáztatásával is ügyelt arra, hogy *a magyarság nemzeti lelkiismerete tiszta maradjon*. Ha valaki, Széchenyi elmondhatta magáról: «A kereszténység tiszta szellemében én mindenekelőtt türelmes vagyok és nemcsak szóval, de tettelleg vagyok türelmes».³

¹ V. ö.: 44—56. 1.

² V. ö.: Beszéddek, 352—356. 1.

³ L.: Beszéddek, 270. 1.

Széchenyi azt kívánta, hogy a tűrnetudás, mérsékelt, józan tapintat és mély bölcsesség legyenek a megbecsült hazafiasság jelei, ezek nyerjék el a polgári érdemkoszorút.¹ Azonban, ha ezért »virrasztás«-t, éber ügyelést is kívánt, megértette a túlzókat is. «Mi magyarok, ha nemzeti fennmaradásunkért aggódunk, s nyelvünk és sajtóságaink kifejtésében előhaladni törekszünk, egyenesen csak elolvasztásunk, megsemmisíttetésünk ellen védelmezzük magunkat. Magyarország egyéb nemzetiségei ellenben, ha nyelvüket, sajtóságukat terjeszteni törekednek honunkban, nem elolvasztatásuk, megsemmisíttetésük ellen küzdenek, hisz' nekik igazi hazájuk künn van — mert hazát nem alkot holt föld, hanem élő ember — s ekép fennmaradásuk záloga bizonyos. Ők nem sajtójukat, létüket védelmezik, hanem minket magyarokat igyekeznek kiszorítani a legszívtelenebbül s legirgalmatlanabbul, hogy sajtunkban osztozzanak. — Ha tehát nekünk, Árpád ivadékainak, e kincsünkért, nemzeti létünk és becsületünk végső zálogáért küzdenünk kell, s ha végveszély között önvédelmünkben nem ritkán támadókká látszunk válni, emberséges lélekkel ugyan ki kárhoz-tathat minket azért, akinek szíve bőrré és veleje csonttá nem fajult még?

Hazánk nemzetiségeihez intézett hatalmas erejű szózatában² pedig igyekszik velük beláttatni, hogy «a józan ész és bölcs előrelátás sem pártolhatja eléggé és túlságig a magyart és soha sem segítheti őt eléggé szabad alkotmánya és ezzel egybefüggő nyelve ügyében. Hunnia határai közt ugyanis csak ez az egyetlen mód arra, hogy más élő nyelveknek tán egykori önkényes öleléseitől megmenekedhessünk.

Egyesüljetek tehát, Hunnia minden nemzetei, a magyar génusz szárnyai alatt s tartsátok híven kebleitekben, hogy: Egység nélkül Hunnia semmi».

Széchenyi azt kérte a korabeli nemzetiségektől, hogy nyújtsanak a magyarságnak barátságos kezét. Hogy ő mennyire őszintén nyújtotta népe nevében a magáét, azt épp őt a nemzetiségpolitikája miatt ért támadásra adott felelete³ mutatja legmeggyőzőbben: «— Ha nem is oly hű, oly őszinte magyar, mint én, akárhány, nálamnál őszintébb és hübb egy sincs, erre esküszöm; azért mégsem tudom felejteni, — és ezt minden csepp véremlen érzem —,

¹V. ö.: Garat, 39. l.

²V. ö.: Hunnia, 67—128. l.

³V. ö.: Hírlapi cikkei, I. köt., 484. l.

hogy önálló, halhatatlan lelkű, szabad lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll, s ezért hallgatnia kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétben

Faji hűségéből fakadó és az egyéni tökéletesedéssel nemzetünk újjászületését előmozdító nemzetpolitikája vezette Széchenyit ezen eddig ismert legmagasztosabb felfogású nemzetiségpolitikára.

Várad József.

SZÉCHENYI ÉS KÖZÉPOSZTÁLYUNK.

Legerősebben a középosztályra hatott Széchenyi alakja és életműve. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy középosztályunk Széchenyi szellemében eszmél feladatára s e szerint cselekszik. Ehhez nem ismeri eléggé és főleg nem látja igazi valóságában Széchenyi lelki világát. Az iskolákban nyert benyomások és ismeretek már egy heroizált és lényeges elemeket nélkülöző Széchenyi-alakot vetítenek elé. A Kelet Népe és a nyomában támadt vita, vagyis a Széchenyi—Kossuth ellentét szintén inkább zavarólag hat, mint eligazítóan, felvetvén egy elméleti kérdést, amelyben a kérdés hibás feltevése miatt egyik félnek sem lehet igaza. Értelmiségünk társadalomismeretének fogyatékoságát leplezi le, hogy ennek felismerését a Széchenyi-jubileum sok írójánál ma is hiába keressük.

Ám mindez csak az egyik hiba, bár maga is súlyos, hiszen csak az igaz és teljes történelem adhat okulást és csak a lelke mélyéig megnyilatkozó ember lehet ránk maradandó hatással. Baj az is, hogy középosztályunk nincs olyan a lelki állapotban, amely eszmények befogadására alkalmassá tenné. Széchenyi tisztán a jövőre irányította tekintetét, ennek élt, ehhez igazodott minden állásfoglalása, célkitűzése, tette. Valóságos antihistoricizmus élt benne, ami annak felismeréséből támadt, hogy a magyarságot a tradíciók túlzott és rendszerint nem is őszinte tisztelete megrontja, haladásában gátolja. A Verbőczy szelleme anakronisztikussá lett, lehetlenné teszi a magyarság nemzeti összeforr adását, mert test védetlen, igazságtalan, elnyomást, lenézést és gyűlöletet keltő. A Verbőczy-ideológia a tételes jogban három nemzedékkel ezelőtt megbukott, az életből száműzetett és mégis él és hat. Széchenyi műve itt ma sem vált teljessé. Hogy középosztályunk nem tudja magáévá tenni Széchenyi jövőbe néző és nemzete jövőjéért élő hivatástudatát, nemcsak a közönséges halandó önző erőtlenségében leli magyarázatát, hanem a mai magyar középosztály jelenhez, pillanatnyi érdekéhez tapadó attitűdjében. Széchenyit csak reformálni kész és

a reformot az egész nemzet jobb jövőjéhez igazító lélek fogadhatja be hamisítatlanul és csonkítatlanul.

Ami Széchenyiből valóban ható értéként felszívódott középosztályunk műveltebb elemeinek lelkébe, azt a «Széchenyi emlékezete», vagyis Arany János művészi alkotásának szuggesztív hatása szolgáltatta. Nem volna helyes lebecsülni egy költői kép dinamikus értékét, hiszen ez nagyobb lehet minden másnál és valóban a Széchenyi esetében is ilyen. Megvan azonban a veszedelme, hogy elmossa, eltakarja azokat a vonásokat, amelyek emberi közelségbe hoznák e nagy reformátort. A Verbőczyánus osztályönzés, osztályelzárkózás lappangó szelleme úgy köt egyezséget a Széchenyi-magasztalás erkölcsi kényszerével, hogy a nagy nemzeti apostol alapját magas piedesztálra helyezi, a hódolat és csodálat tömjénfüstjével áldoz neki, ezzel is jelezvén, hogy oly magasban látja őt, ahová közönséges halandó nem követheti. A kettős morál, helyesebben az erkölcsi képmutatás egyik neme ez.

Még a jobbik eset. Van olyan jelenség is, hogy az osztályhelyzet haszonélvezői és rögzítői Széchenyi-követőt játszanak. Ezek nem sajnálják a fáradságot attól sem, amitől a középosztály nagy tömegei tartózkodnak, hogy Széchenyi munkáit tanulmányozzák. De nem tiszta kézzel nyúlnak a Széchenyi-könyvekhez, mert a *maguk* igazságát keresik bennük nem átallanak merő osztályérdekből visszaélni Széchenyi mondataival. Visszaélés ugyanis minden kiragadott citátum, ha nem keretezzük eredeti értelmének és célzatának világosságával. Visszaélés az is, ha nem vagyunk tekintettel a korra és helyzetre, amelyben letűnt századok nagyjai állásfoglaltak, hanem mai küzdelmek számára kovácsolunk belőlük fegyvert. És az ilyen visszaélések súlyos morális hibák, melyekre nem lehet mentség a harc heve, mert erkölcsi erőforrásaink tisztavízű kútjának bezennyezésével egyértelmű.

Azok a középosztálybeliek, akik a reformer Széchenyivel szemben a hazáját felbomlástól féltő Széchenyi konzervativizmusából (ha ugyan ennek nevezhető) rajzolják meg Széchenyi arcképét, nem tudják, hogy mindenképen elavult és a nemzet életérdekeit sértő tendenciát szolgálnak. Azt sem, hogy vélt osztályérdekük helyett olyan osztályérdeket támogatnak, amely nemcsak a nemzet, hanem a középosztály érdekével sem hozható közös nevezőre. A középosztály érdeke ugyanis csak a széles alsó néprétegek minél nagyobb boldogulása lehet, a társadalmi igazságosság lehető maximuma. A reformer Széchenyi, az igazságkereső nem maradhat ki a negyvenes évek ütemlassító Széchenyije miatt, a középosztály Szé-

chenyi portréjából. Ez irányítja tekintetét a jövőre, ez ad neki erkölcsi erőt az osztályönzés leküzdésére, ez teszi Széchenyit élővé, hatóvá és termékenyítővé, amire középosztályunknak mindenképp szüksége van.

Mit *nem* lát a magyar vezetőréteg eléggé világosan? Széchenyi nemzetegyesítő, szellemi, erkölcsi, érzelmi és munkaközösségbe, egyszóval társadalmi közelségbe tömörítő nemzetpolitikáját. Azt, hogy nála a nemzet egy nagy természetes alakulat, egy nagy család, amelyet az igazságosság szellemének és a szeretet melegének kell átfűtenie, hogy minden tagja kifejthesse istenadta képességeit. Abban a korban, amidőn a születési arisztokrácia egyben a hatalom (föld, kultúra, presztízs, befolyás) legelső birtokosa, a reálpolitikus Széchenyi ettől várta a nemzeterősítő reformmunka vezetését, sőt elvégzését is. A jóhiszeműek előtt világos, hogy nem a túl erősök biztosítása, hanem önzetlen, áldozatkész magatartásra nevelése lebegett szeme előtt. Akkor a népemelés aktuális célkitűzése nem lehetett a mai, hiszen előbb a közjogi, magánjogi és gazdasági gátak áttörése s ezzel az önerőből való felemelkedés lehetővé tétele volt a feladat. Nem Széchenyin múlt, hogy a *feudális* Magyarországot nem sikerült maradék nélkül eltüntetni, nem is azon, hogy a mágnások osztálya nem követte őt, annak csak néhány tiszteletreméltó tagja. A belső társadalmi átalakulás teljes, zavartalan, a kor követelményének megfelelő folyamata — ezt senki sem látta akkor jobban Széchenyinél — azon a mindennél fontosabb, döntőbb érdeken futott zátonyra, hogy az ország magyar jellege megóvassék. A magyar kisebbség államalkotó érdekének akkor többet ígét a feudális birtok- és hatalmi rend nyújtotta hatalmi eszköz fenntartása és felhasználása, mint a demokratikus erők kibontása. Az a tragikus belső ütközés volt tehát a feudalizmus egészséges felszámolásának akadálya, amely abban a tételben foglalható össze, hogy a többnyelvű ország gyenge és erőtlen. Ami mégis megtörtént, elég volt arra, hogy Széchenyi nemzeterősítő munkája ne maradjon eredménytelen. A magyarság két emberöltő alatt többséggé lett s az erők elhelyezkedése a népi emelkedés lassú és nem zökkenések nélküli folyamata során visszaszorította a korábban kendőzés nélkül jelentkező feudális érdekharcot. Ennek nemzeterősítő szerepe értelmetlenné vált, léte a szétszakított ország integrálódásának, veres posztóként ható akadálya. Széchenyi népemelő eszméje ma nem a mágnásosztály munkárahívó öröksége, hanem azé a rétegé, amely annak örökébe lépett, a magyar vezető értelmiségé. Döntő fontosságú — mégpedig a nemzet és a középosztály szempontjából

egyaránt —, hogy ez a vezető értelmiség a lényegét, tehát a magyar nép egyedeinek kibontakozását kívánó nemzetpolitikát lássa Széchenyiben s ne a rég időszerűtlenné vált történelmi alkalmazkodást. Ne a felső réteg és ehhez szellemben igazodó közép réteg kiszolgáltatását tekintse nemzeterősítő feladatnak, hanem az alsó néptömeg életlehetőségeinek minél gyorsabb és kiadósabb szolgáltatását. A kérdés csupán: ráeszmél-e arra, hogy most már a közép- és felsőrétegek megmentése, ezzel a magyarságnak, a műveltségnek, a civilizált létformának megtartása fordul meg azon, rátér-e a vezető értelmiség az egyedül reális nemzetpolitikának Széchenyi szellemében való szolgáltatára: az önzetlen nemzet-testvériség megvalósítására?

Őz Péter.

HOGYAN LÁTJA SZÉCHENYIT A MAGYAR IPARI MUNKÁSSÁG?

Ipari munkásságunk átlaga csak igen kis mértékben szerzi ismereteit komoly könyvekből. Nem csoda: munkabérért felemészti az elsőrendű anyagi szükségletek kielégítése. A munkáskönyvtárak, a népkönyvtárak ügye valójában még megoldatlan, hiszen a meglévő intézmények távolról sem felelnek meg az igényeknek. Az üzleti alapon álló kölcsönkönyvtárak könyvanyaga csak részben nevelőértékű és a kölcsönzési díjat a legtöbb munkás nem tudja megfizetni.

E sorok írója most foglalkozik közel másfélezer ipari munkásról készült adatgyűjtésének feldolgozásával s ebből is az világlik ki, hogy a munkásoknak csak egészen elenyésző hányada olvas rendszeresen komoly könyvet. A nagy tömeg szegénysége miatt nem olvas. Az érdeklődés hiánya ritkán szerepel a válaszokban. Nemcsak a könyvhöz jut nehezen a magyar ipari munkás, hanem még a folyóiratokhoz, napilapokhoz is. A munkás rendszerint csak alkalmi újságot olvas, hetenkint mindössze egyszer-kétszer vásárol lapot.

A tervszerű olvasásra való nevelés gyakran még ott sem jár kellő eredménnyel, ahol munkáskönyvtárak, népkönyvtárak állanak rendelkezésre s ezek megfelelő használatnak is örvendenek. Ennek oka az, hogy kevés a követelményeknek megfelelő könyv, így vagyunk többek között a Széchenyi-irodalommal is. Nagyjaink életét és munkásságát tárgyaló tevékenységük eredményeit a nép, a nemzet irányában az élet fényében megmutató s a munkásolvasó előképzettségéhez alkalmazkodó irodalmunk igen szegényes.

Az ipari munkások továbbképzésére a munkásszervezetek és

a népművelés keretében folyó munka csak egészen kis tömegekre terjed ki. Ebben a tevékenységben is sok a rapszodikus vonás. Gyakran hiányzik a munka tervszerű, logikus felépítése s nem mindig árad abból az egyetemes nemzeti kultúrának mindenkit magához vonó, magába kapcsoló ereje. Ilyen körülmények között a magyar ipari munkásság zöme számára az iskolából és a leventesorból való kikerülés után a további komoly alapos művelődés lehetősége nagyon csekély és ezért van azután az, hogy ismeretei további bővítésében hézagok mutatkoznak. A népnevelés terén legelül járó nemzetek, így Dánia, Norvégia, Svájc, Svédország stb., a közösségi nevelés munkájában különösen kihasználják nagy szülötteik életének, munkásságának megfelelő ismertetésében rejlő nemzetnevelési lehetőségeket. Nemcsak a nép- és középiskolákban, hanem a földműves- s a tanonciskolákban, azontúl pedig a nép-főiskolákban is. A svájci népfőiskolai mozgalom vezető egyénisége: Wartenweiler-Hafter a svájci nagy emberek egész sorának életét írta meg, a nevelő alkalmak egészen az aprólékosságig menő kihasználásával, teljesen népszerű módon, olcsó, mindenki által hozzáférhető füzetsorozatban. Nálunk erre még nem kerül sor.

Nem csoda hát, ha Széchenyi Istvánról a magyar ipari munkásság tömegei hézagos, sokszor téves és zavaros ismeretekkel rendelkeznek. Több száz ipari munkást megkérdeztünk, mit tudnak gróf Széchenyi Istvánról, miben látják magyar vonatkozásban az ő jelentőségét és hol szerezték a róla való ismereteiket s a feleletek azt mutatják, hogy a megkérdezettek legnagyobb részének ismeretei csak az elemi, esetleg a polgári iskoláiban tanult, vérszegény anyaghoz, olykor pedig a mostani Széchenyi év alkalmából elhangzott előadásokhoz kapcsolódnak. Megemlítésre érdemes, hogy vannak, akikben Széchenyi iránt az érdeklődést a legutóbb kiadott Széchenyi-bélyegsorozat keltette fel.

Azonban ez a kevés is elegendő volt arra, hogy olyan érzés- és gondolatfolyamatot indítson el, amely Széchenyi, mint az eszményi magyar ember és a munkások önzetlen barátja körül sokszor egészen mondaszerű módon jut kifejezésre.

A csak villanásszerű ismeretek mellett a képzelet is szóhoz jut az eszményi magyar ember megláttatásáért. Ügy rajzolódott meg Széchenyi alakja a magyar ipari munkásban, az ismeretbeli hiányosságoknak, hézagoknak sokszor önkényes kiegészítésével, kitöltésével, mint ahogy a garabonciás diák alakja kialakul a falusi ember szemében az alacsonyan szálló felhőkből, a föld felett gomolygó ködből stb. (A paraszti származású ipari munkásságban

bizonyos mértékben még mindig megvan a képesség a fantázia kibontakoztatására.)

A feleletek legnagyobb részében szószerint ismétlődik a tan-könyvekből már annyira ismert párhuzam, amellyel azok Széchenyi törekvéseit jellemezni kívánják: «Széchenyi előbb gazdaságilag akarta megerősíteni az országot, szemben Kossuthal, aki előbb a politikai szabadságot kívánta számára biztosítani».

A munkások mind meglátták Széchenyiben az önzetlen, a közérdeket nemcsak szavakkal, de önfeláldozó cselekedetekkel is szolgáló, dolgozó embert. Igen jellemző, hogy a grófi címnek elvész itt az a jellege, amelynek jegyében a munkásember általában megítéli a grófot; itt valami egészen más, egyéni magatartással, munkával valóban megérdemelt nemességet jelent. A feleleteknek egész sora emeli ki, hogy Széchenyi «bejárta a világot, de nem azért, hogy szórakozást keressen, hanem hogy tanuljon és a tanultakat a nemzet érdekében használja fel». Széchenyi a magyar ipari munkáshoz, mint munkaalkalomteremtő és tényleges alkotásokat produkáló ember áll legközelebb. Vannak, akik azt hiszik, hogy testi munkát is végzett, sőt e munkával kapcsolatban bekövetkezett mártírhalált tulajdonítanak neki. Egy fiatal budapestkörnyéki munkás írja: «Gróf Széchenyi István volt a legnagyobb magyar. Arról nevezetes, hogy megépítette a Lánchidat, ő szabályozta a Vaskaput és a Vaskapu szabályozása közben megfázott és meghalt. Még arról volt nevezetes, hogy a kereskedelmet ő lendítette fel, sokat utazott és sokat látott. Ő hozta be az olasz építőmestereket és ő alapította meg a Tudományos Akadémiát és még ő volt Magyarország pénzügyminisztere».

Érdekes és igen jellemző a következő megnyilatkozás: «Széchenyi István a kergeskezű gróf, először a császári hadseregben, mint kapitány harcolt. A Napóleon elleni háborúban tüntette ki magát. Leszerelése után sokat utazott a nyugati országokban és sokat tanult. És ő mindig azt akarta, hogy Magyarországot naggyá tegye. Ő alapította a Magyar Lovaregyletet. A Tudományos Akadémia megalapításánál felajánlotta egy évi jövedelmét. A Vaskapu szabályozása is az ő nevéhez fűződik. Ő építette a Széchenyi-Lánchidat. Azt mondotta: Magyarország nem volt, hanem lesz».

A valóságnak megfelelő tények a továbbiakban is igen sok helyen keverednek a naiv képzelet kitalálásaiival. A legtöbben azért tartják őt a legnagyobb magyarnak, mert «Ő volt az ipar és kereskedelem megindítója». Vannak, akik világosan látják Széchenyi erkölcsi és államférfiúi nagyságát. «Széchenyi volt a magyarok út-

törő férfija, óriási akarással, munkaszorgalommal és hazaszeretettel megáldott férfi volt, aki nem ijedt meg semmilyen akadálytól. Ő volt az, aki mondta: előbb az ország legyen gazdag, aztán hozza meg a szabadságot. Megépítette az első gőzhajót, az első hidakat, amelyek az akkori időben felbecsülhetetlenek voltak s a Dunát szabályoztatta». Általában tudnak az Akadémia alapításáról, a Lánchídról, a folyószabályozásokról és a közlekedési tevékenységről (gőzhajó, vasút), de csak nagy általánosságban. A hitelre alapozott társadalomfejlesztő munkáról, nyilván történeti ismeretek hiányában, már szinte semmit sem tudnak. Ismereteik bizonytalanok, telve sokszor vaskos tévedésekkel. «Szabályozta a Dunát, a Tiszát és meglétesíti a Vaskaput. Nagy műve a hitel, amellyel megalapítja az ipart és a kereskedelmet». «A Vaskapu szabályozását megkezdte, de nem tudta befejezni és felajánlotta arra évi 3000 korona jövedelmét». Sokan tudnak külföldi utazásairól.

Egy másik feleletből figyelemreméltó ez a megállapítás: «A munkásságért is nagyon sokat tett, ezért csak hálával tartozunk neki». Egy további hasonló megállapítás: «Szerette a munkásnépet, a szegényekért is sok jót tett». Ugyanezt a gondolatot fejezi ki, csak sokkal beszédesebben ez a vélemény: «Mindenkéért dolgozott, mindenkiért tenni akart valamit, a nép legkülönbözőbb rétegei iránt vonzalommal viseltetett, így nem utolsósorban viselte szívében a munkásság helyzetét is. Azt szerette volna, ha ők is, mint minden fajtája a dolgozóknak, emberibb életet élnének, keresetükből, ha szerényen is, de rendesen meg tudjanak élni és több megbecsülésben legyen részük». Ugyancsak az idetartozó feleletek közül jellemző még ez is: «Létrehívta először a Lánchíd megépítését, azután a földek megművelésére külföldről hozott szakembereket és azokkal műveltette a földeket. Iparokat létesítette

Tehát Széchenyi a mai magyar ipart és mezőgazdaságot megalapozó, sokak szerint megteremtő nagyság képében jelenik meg ipari munkásságunk szemében. De ezenfelül még akkor is, ha nem is mindig kifejezetten szerepel a válaszokban, a sorok között állandóan megnyilvánul a meggyőződés, hogy Széchenyi a dolgozó nép, a munkások, a szegények Őszinte barátja volt s «ha nem lettek volna irigyei, akit munkáját megakadályozták, a magyar nép jövője egészen másképp alakult volna».

Már az említett válaszokban is erősen kidomborodik Széchenyinek nemzetnevelő jelentősége. Ebben a vonatkozásban elsősorban tényleges cselekedeteit látják különös erővel hatóknak. Az ilyen irányú válaszokból még megemlítenő a következő: «Mint egy-

szerű huszárhadnagy, beutazta az egész világot és mindenhol, amit tanult, azt mind, mind a magyar nemzetre hagyta». «ő alapította a Tudományos Egyetemet. Az egyévi jövedelmét erre felajánlotta.» «Tudós, szónok, alkotó egyszemélyben. Az országgyűlésen egy évi jövedelmét ajánlotta fel, hogy abból építkezzenek és tudományos könyveket vásároljanak.» «Gróf Széchenyi István megalapította a Magyar Nemzeti Múzeumot. A Magyar Tudományos Akadémia felépítésére egy évi fizetését ajánlotta fel.» «Nagy ellentétben volt Kossuthtal, mert Kossuth háborút, Széchenyi meg fel lendülést akart.» «Ő volt a lóverseny megalapítója, de nem kereskedelmi szempontból. Az ember kellemes szórakozására is gondolt. ő alapította meg a Kaszinót, ő volt az, aki azt mondta, a nép ne menjen Bécsbe a pénzt elkölteni, ezért bevezette a lóversenyt.»

Egy munkás szerint «igen sok iskolát és intézetet is alapított». Egy másik így ír: «Széchenyi István a magyar művelődésért küzdött, azt akarta fejlettebbé tenni. Az országgyűlésen felajánlotta egy havi jövedelmét az ország iparának fejlődésére és akkor a többi magyar főúr is mind azt mondta, hogy vele tart. Az volt a főelve, hogy az ország nagy és művelt legyen és csak azután harcoljon, ezért nagyon sok kellemetlensége volt». Iskolai tanulás visszhangja a következő: «A Széchenyieket mindig az önzetlenség, tettvágy és áldozatkészség jellemezte és köztük István volt a legkiválóbb, legkimagaslóbb férfi. De nemcsak jó példakkal, tettekkel, hanem szóval is buzdította a nemzetet. Három hatalmas műve: A Hitel, Világ, Stádium kijelöli az utat, amelyen haladnia kell a magyarnak». «Külföldről hazajövet, látta a magyar nemzet elmaradottságát, műveletlenségét és teljes erejével küzdeni kezdett a tudatlanság ellen. Magyar gazdák megsegítésére megalapozta a hitelstádiumot». «Az országgyűlésen minden szem feléje fordult és a nálánál sokkal gazdagabb főurak is szégyenkezve ajánlották pénzadományaikat a Magyar Tudományos Akadémia felállítására. Ebben az időben nagyon el volt terjedve az idegen szó (német, latin) és ezzel a nagy dologgal egyszerre újra megnyitotta a magyar nyelv szabad virágzását. Megszerkesztette a Hitel című folyóiratot.» «A Hitel, Világ, Stádium. Ezekben Széchenyi megírja programját, felfogását az ország ügyeiről, az útmutatást, a célt, amelyen minden magyarnak haladnia kellene.» «Magyar ifjakat küldött ki külföldre, a művelődés iránt.» «Széchenyi a földművelésre is megtanította a magyarokat.» Egy munkás szerint: «Három kiváló regényt írt: Hitel, Világ, Stádium».

Széchenyi betegségének keletkezését is túlfeszített munkája-

nak tulajdonítják általában. Van ilyen felfogás: «Erős gondolkodás közben megzavarodott».

Az ipari munkásságnak Széchenyi egyéniségének értékelése tekintetében vallott felfogását talán a legjellemzőbben fejezi ki ez a felelet: «Halálát fájdalommal gyászolta szegény, gazdag, főúr és szegény paraszt egyaránt, mert ő pártfogolta az elnyomottakat, jobb belátásra bírta az elnyomókat».

Gróf Széchenyi István személyét, élete munkáját és eredményeit, íme, általában így ítéli meg a magyar ipari munkásság. Természetes erkölcsi érzékre és értékelő készségre mutat ez a, lehet mondani, egységes állásfoglalás. A «kérgeskezü gróf» kifejezésnek szimbolikus mély igazságát senki sem tagadhatja.

A cikkíró azt hiszi, helyesen járt el, amikor a számára feltett kérdésekre azokkal válaszoltatott, akiknek válaszára a magyar olvasó valóban kíváncsi volt. Természetesen még igen sok, érdekes és a nyilvánosság elé kívánkozó anyag szerepel a gyűjtésben. Ennek feldolgozását azonban más alkalomra szántuk.

Hilscher Rezső.

MIT TUD A FALU NÉPE SZÉCHENYIRŐL?

Levelet írtunk Veres Péter tagtársunknak s felkértük, írnia meg, mit tud a falu népe Széchenyiről? A következő választ kaptuk:

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

A kérést szívesen teljesíteném, de — sajnos — nincs róla mit írni. Az én falum népe még a legműveltebb falusiak közé tartozik, de Széchenyiről mégsem tud semmit. A magyar parasztságnak egyetlen vezér-élménye volt eddig: Kossuth Lajos. Még Nagyatádi Szabó sem tudott beférközni, csak éppen a keskeny kigazdaréteg képzeletvilágába. Széchenyiről a legműveltebbek sem tudnak többet, mint a nevét, amit az elemi iskolában megtanultak, ha ezt is el nem felejtették. Ezt nincs értelme megírni. Hogy önkényes belemagyarázásokat csináljak, ez meg nem nekem való munka. Nyomorúságos iskolai történelmünk még azt is elmismásolta, hogy Széchenyi és Kossuth között ellentét volt s így a nép még ezt sem tudja. Semmit sem tud.

Balmazújváros, 1941 december 15.

Üdvözlettel:

Veres Péter.

Eddig Veres Péter levele. Utána néztünk néhány mai népi iskolai olvasókönyvben. Ma már 4—5 oldalon szólnak Széchenyiről.

A szerkesztő.

A NAPI SAJTÓ SZÉCHENYI ÜNNEPE.

Elkértük a pesti lapok alkalmi cikkeit, hogy lássuk, mit jelent hírlapíróink számára Széchenyi, mennyi eleven értéket a mai problémák szempontjából. A beérkezett anyag korántsem teljes, de mégis tájékoztató. Első megállapításunk: Széchenyi ma sem a nagyközönségé, a nemzet nagy tömege még ma sem vette birtokába. Közvéleményünk napi munkásainak nem sok bensőséges, még kevesebb súlyos mondanivalójuk volt a legnagyobb magyarról. Az ünnepséget a miniszterelnök remek beszéde mentette meg a szürke szintelenségtől. Bárdossynak volt mondanivalója, amikor gyönyörű idézetekben hangra bírta Széchenyi sokhúrú lelkét s volt művészi ereje úgy fogalmazni meg tömör jellemrajzát, hogy az minden olvasó számára megkapó élmény legyen. Gondoljunk pl. arra a felejthetetlenül szép mondatára, amelyben Széchenyi munkájának maradandóságát fejezte ki: «Terveit és gondolatait s ezek megvalósításával önmagát is valósággal beleveste a haza földjébe s ez az ország, mint egy roppant arckép, több mint száz év után, még ma is az ő örök vonásait tükrözi».

A miniszterelnök beszéde megkönnyítette a hírlapírók feladatát. Sokan egyszerűen kiemelték és új tálalásban prezentálták annak egyik-másik gondolatát. Talán a kormányelnöki beszéd őszintesége és jövőbe tekintése is bátorította azokat, akik eredeti módon idézték fel Széchenyi szellemét. *Herczeg Ferenc* «Isten napszámosát» állítja az olvasó elé (Pesti Hírlap), a cselekvőt és nemzetnevelőt. Konklúziója: nem azok a népszerű vezérek, akik dolgoznak a népért, hanem azok, akik beszélni tudnak a nyelvén. Mindaddig, amíg Széchenyi elveit tettekkel a magáévá nem teszi az egész magyar vezetőréteg, mindaddig, amíg politizálni nálunk annyi, mint beszédek mondani, terveket szőni, pártot gyűjteni, taktikázni és intrikálni, a hatalmon ülőket támadni és megbuktatni, mindaddig a nagycenki halottnak lesz igaza az élőkkel szemben, mindaddig gróf Széchenyi István marad a jövő embere.

Széchenyi pályáján végigtekintve *Milotay István* a magyar faj értékébe vetett hitét emeli ki s azt az alaptételét, hogy csak a magunk erejéből, a magunk elszántságával segíthetünk magunkon s ha ez az eltökéltség nincs meg, nem tud feltámadni bennünk, hiába minden, el fogunk veszni. Milotay úgy látja, hogy Széchenyi élete, példaadása száz esztendő alatt is alig fogott rajtunk valamit. Folyton emlegetjük és ünnepeljük őt és azt hisszük, ezzel eleget teszünk szellemének. Berekesztettük őt a múltba, aki pedig mindig

minden percével a jövődönék élt. Százötven éve, hogy született s mintha munkában, az általa kitűzött célok megvalósításában még mindig száz évvel volnánk adósai. (Új Magyarország.)

Ugyanide torkollik *Erdődy Elek* ünnepi vezércikke (Újság), mely Széchenyi életművét a szellemi alapokon nyugvó haladás gondolatában, bukását pedig a kossuthi politika előrelátott veszedelmében jelöli meg. «Vállalna-e minket szellemi örököseinek a Legnagyobb Magyar?» — kérdezi.

A keresztény felelősségtudat hőstét és hivatott nemzetnevelő mesterét állítja az olvasó elé *Almásy József* «Széchenyi emlékezete» című terjedelmes cikkében (Magyar Nemzet). Széchenyi mély istenhitét és társadalmi felelősségérzetét hozza a szerző kapcsolatba s ennek alapján úgy látja, hogy Széchenyi elsősorban keresztény politikus volt. Azonban sem 67 után, sem a trianoni korszakban nem követték őszintén Széchenyi eszméit, mert csak antiliberalizmusát látták meg, kereszténységét nem. Most várja a szerző, hogy végre «nemzeti programmá legyen Széchenyi életének minden értéke, hogy éltető eszmét lássunk a politikai életnek az evangéliumhoz való alkalmazásában. Széchenyi egyénisége és élete megmutatja, hogy a keresztény politika az önfeláldozó szeretet, minden emberért, a felebarátainkért érzett s az Isten színe előtt számonkérendő felelősséget és az isteni képmáshoz méltó alkotó munkát jelenti.»

Barankovics István a szellemi és erkölcsi jelleget emeli ki «A magyar géniusz evangélistája» című ünnepi cikkében (Kis Újság). Széchenyi az önismeretet és önmagunk megjavítását kívánja mindenk előtt, mert csak így szolgálhatja nemzetét, amelyben Széchenyi az emberi erény, lelki érték egy-egy megnyilvánulási módját, stílusát látja. A magyarnak az erény sokkal magasabb lépcsőjén kell állania, mint a többi nemzetnek, csak így töltheti be történelmi hivatását. Az önismeretre és valóságtiszteletre kell tehát mindenk felett törekednünk. Az alkotó Széchenyi alakját több újságcikk igyekezett megeleveníteni. Legtömörebben és gazdagabban *Pádányi Gulyás Jenőnek* sikerült. (Reggeli Magyarország.)

Vannak, akik mint *Marschalkó Lajos* (Függetlenség) egyszerűen történelmi visszaemlékezésben elevenítik fel a nagy férfiú érdekeit. Siklóssy László Széchenyi jóslatát: «Magyarország nem volt, hanem lesz!» — magyarázza meg (Pesti Hírlap), vagy történelmi tanulmányokból ragadnak ki idézeteket (Pethő: Világostól Trianonig, Szeffű: Széchenyi mai jelentősége. — Magyar Nemzet.). Történelmi karcolatot ad a német *Deutsche Zeitung* is (Ein Warner

der ungarischen Nation), különösen Széchenyi óvatos nemzetiségi politikájának ismertetésének szentelve nagyobb teret. A még mindig időszerű reformátort mutatja be a *Népszava* névtelen cikke, mely szerint legjellemzőbb korunkra, «hogy Széchenyit még mindig lehet idézni s megteheti ezt világnézet, párt, politikai árnyalat, álljon bár a legellentetesebb pólusokon».

Legkomolyabban fogta fel a Széchenyi emlékezés alkalmát a Pester Lloyd és az Esti Újság. A Pester Lloyd több kiváló író szólaltatva meg, minden oldalról megvilágítani igyekezett Széchenyi életművét, alkotásait. (Kornis Gyula, Czettler Jenő, Perényi Zsigmond, stb.) Az Esti Újság hasábjain pedig *Mokkái János* «Széchenyi és a mai reformerek» címmel cikksorozatot jelentetett meg, sorra vévén a ma is időszerű társadalomfejlesztő-javító kérdéseket.

A Nemzeti Újság *Arany János* ódájával ünnepelt és folytatógatos történeti karcolatot közölt Széchenyi ifjúkoráról. Figyelemreméltó a Magyarság ünneplése. *Rátkay R. Kálmán* «Széchenyi álma» címen vezércikket írt, amelyben Széchenyi és a múlt század közepi magyarság tragikus sorsában hasonlóságot lát s mintha az akkori időre emlékeztetne a mai, azt a tanulságot vonja le, hogy magunkba szállva, tanuljunk Széchenyitől. «Mondjunk búcsút a külön magyar glóbusz gyermekes fikciójának». Ugyané lap másik számában *Mattyasovszky Kornél* Széchenyiben a népi politikust ünnepli s azt állítja, hogy «ugyanazért a magyar jövőért volt Kossuth tudatosan forradalmár, Széchenyi pedig tudat alatt».

Legkomolyabban fogta fel a Széchenyi emlékezés alkalmát az Esti Újság, amelynek hasábjain *Makkai János* «Széchenyi és a mai reformerek» címmel cikksorozatot jelentetett meg, sorra vévén a ma is időszerű társadalomfejlesztő-javító kérdéseket.

Az apró riportok, részkérdéseket tárgyaló cikkekcskék, anekdoták és Széchenyi-idézetek nagy számban láttak napvilágot a Széchenyi év napisajtójában. Ezekre nincs terünk kitérni. Szemlénket azzal zárjuk, hogy a Széchenyi-év a hírlapok munkájában is hozott eredményeket. Ha nem is járult hozzá lényegesen a Széchenyi-irodalom gazdagításához, azzal, hogy felmutatta nagy értékünk alakját és kifejezésre juttatta még mindig élettelen, többnyire megvalósulásra váró nemzetnevelő eszméit, tett valamit a magyar közlélek erősítése, javítása, gyarapítása terén.

P. P.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Kornis Gyula: *Széchenyi és a magyar költészet.* Budapest, 1941. Franklin-Társulat. 282 lap.

Kornis Gyula újabban nagy szeretettel mélyed el nagyjaink életébe, egyéniségébe. (*A magyar politika hősei, Apponyi világnézete, Az élő Tisza István, Kölcsey világnézete, Pázmány személyisége, Petőfi pesszimizmusa.*) Széchenyi mostani jubileumára is új művel gyarapította ily munkái sorozatát.

Könyve bevezetésében (*Az örök Széchenyi*) Széchenyi egész államférfiúi pályáját s egész életmunkáját felölelő nagyszabású tanulmány körvonalai rajzolódnak ki. Könyve többi részében azonban már csak szűkebb tárgykörre szorítkozva vizsgálja Széchenyi és a magyar költészet kapcsolatait.

Tárgyánál és tartalmánál fogva a bevezetés érdekli jobban folyóiratunkat, bár a könyv többi fejezetének is van nem egy olyan része, amely lapunk tárgykörébe vág.

Kornisnak Széchenyire mint államférfiúra vonatkozó megállapításait érdemes csokorba fűzni. Széchenyiben mindmáig — s talán mindörökre — a legnagyobb magyart látja, mert benne nem egy kor lelke, hanem a nemzet örök szelleme szólalt meg s az ő ajkain keresztül tárta föl mindenkori érvénnyel a magyar élet örök problémáit. Ma is legmélyebb problémánk a magyarság és emberiség viszonya. Nem a nemzet erkölcsi megújhdásától várjuk-e emelkedésünket? Nem alapvető létkérdésünk-e a szomszédos nagyhatalomhoz való viszonyunk, amelyet Deák egy fél-századra Széchenyi szellemében oldott meg, de amely most még félelmesebb arányban s a legnagyobb magyarnak óvatosságát követelő alakban van kiújulóban. Nem örök problémája-e a magyarságnak a nemzetiségi kérdés, amelynek erőszakos és mechanikus nyelvi megoldásától Széchenyi annyira óvta a maga fáját? Széchenyi izzó faj szeretete az alsóbb rétegeket jogilag és gazdaságilag föl akarta emelni. S van-e korszak, amelyben ne lenne örökké időszerű a műveltség nemzetfenntartó és nemzetfejlesztő ereje, a kiművelt emberfők más nemzetekkel szemben érvényesülő fölénye

és hatalma? Ezek valóban a magyarság örök problémái. Ezek keretét Széchenyi elsősorban a maga korára szabta ugyan, de minden magyar történeti korszakra — múltra, jelenre, jövőre — egyaránt ráillenek. Széchenyi a magyar élet bármely területén a *lényeg* pillantotta meg. Elméjének sugarai azonnal a mélybe fúródtak, a társadalmi, jogi, politikai, gazdasági és művelődési intézmények és irányzatok velejébe hatoltak s rögtön a célok és a hozzájuk mért legjobb eszközök viszonyát ragadták meg. így vált nemzetének eddig legnagyobb reformátorává. Valóban a magyar történelem Időtlen Embere.

E nemzetmegújító munkára legmélyebben átélt hivatástudat képesítette, amelynek kútfeje tudatos fajszeretete. Szíve minden dobbanásának, elméje minden rezdülésének csak egy indítéka van: fájának szeretete. A nemzeti közösség társadalmi énjét személyesen a maga egyéni énjében éli meg. A nemzetet megváltó történeti *küldetés* él benne. Tüzetesen vizsgálja a magyarság lelki alkatát, jó és rossz tulajdonságainak belső összefüggését, hogy lássa, mikép alakíthatja át s javíthatja meg. Erkölcsei-politikai célzata a magyar jellemnek mindmáig felül nem múlt pszichológusává fejleszti. Műveiből egész kis magyar nemzeti karakterológia szerkeszthető meg. A magyarság tipikus nemzeti vétkei — megállapítása szerint: az örökös széthúzás és pártoskodás. Ennek lélektani alapja szerinte az, hogy a magyar lelki alkatnak uralkodó rétege az érzelem. A magyar az affektív lelki típusba tartozik, amelyet érzelmei folyton elragadnak. Mindennek huszáros lendülettel nekiront, lelkesedik, de a kitartó, szívós és tervszerű munka hiányzik belőle. A magyar lélek szalmatűzként lobban föl, cserfaként azonban soha nem ég. Ennek főokát abban látja, hogy a magyarság vezetői mindig a nemzet lelkesedő természetére építettek, de sohasem ébresztgették benne a számító-fontoló tehetséget. Széchenyi a cselekvés, a munka erkölcsét követeli elsősorban nemzetétől. Másik tipikus bűnünk az önhittség és a hiúság. Ez a kútfeje közéletünk sarkalatos hibájának: mindenki vezérkedni akar. Ezért vérében van a magyarnak a mindenáron, csakazértis ellenzéki szellem s emiatt semmi pozitív építőmunka nem folyhatik hazánkban. Az örökös ellenzéki szellem természetesen lelki talaja a nagyra fejlett magyar retorikának. Fájó szívvel állapítja meg, hogy a két politikai típusból: a dolgozó méhek és a herék, azaz a tényhazafiak és a száj hazafiak törzsalakjából az utóbbiak ragadják magukhoz a vezetést.

Széchenyi örök példaképe az építő politikájú, pozitív magyar-

nak. Elveiért küzd a kormány ellen vagy mellett, de alkotni akar. Széchenyi valóban a magyar történet emberfeletti embere, valószínűs Übermensch. A nemzet jelentékeny része nem azért került igézete alá, mert arisztokrata volt, hanem mert a nemzet rögtön megérezte egyéniségén a lángelme bélyegét, az önzetlen faj szeretet mélységét, a nemzetet fölemelni törekvő abszolút odaadás és munka sistergő szellemét. *Reformpolitikája a maga lényegében a magyarság új nagy nevelési rendszerének igényével lép föl, nemzetnevelésnek indul s következetesen végig ez is marad.* Mély meggyőződése, egyben politikai rendszerének alapja, hogy a nemzetet az ősi vérségi köteléken kívül elsősorban sajátos kultúrája avatja nemzetté. Ezért akarja mindenekelőtt a magyarságot műveltté s a műveltséget magyarrá formálni. Ezért szánja politikai rendszerét nemzetnevelő rendszernek: ehhez a legfőbb célhoz mérten minden csak eszköz. Heves izgatása a lóversenyért, kaszinóért, a sokféle gazdasági intézményért, mind csak arra való, hogy a sűrűvérű, közönyös magyarnak lelkét mozgásba hozza, a szellemi és anyagi kultúra javai iránt érdeklődését fölébressze, a fejlettebb műveltségnek gazdaság-vagyoni alapját, mint eszközt megteremtse.

Széchenyi szerint a nemzet és kultúra válhatatlan egység: nincs igazán nemzet kultúra nélkül s nincsen kultúra nemzeti közösség nélkül. Minden nemzet, a magyar is, a végre van a földön, hogy a kultúrában foglalt eszmények rendszerét, amelynek értéktáblája csúcán a keresztény erkölcs áll, minden lehető erejével megvalósítani törekedjék. Ez Széchenyinek történetfilozófiai s magyar nemzetpolitikai vallomása, egész életmunkájának erkölcsi-szellemi gyökere és elvi alapja.

Küldetésére hosszú, belső munkával készült. Rendkívül sokoldalú, a maga korában valóban univerzális műveltsége tette képessé nagy történelmi hivatására. A közélet egy-egy irányában mélyreható szakműveltségre iparkodik szert tenni: ha kell, alapos elméleti és gyakorlati tanulmányok alapján társadalombölcselelő közgazdász, vízi mérnök, gépész, útépítő is. Műveltsége nem külsőszerű és könyvszagú: az élet iskolájába jár. De a szilárd elvek embere is. Óriási irodalmi munkásságából az eszmék kimeríthetetlenül gazdag kincsei sugároznak felénk a múltra, a jelenre és jövőre egyaránt termékeny tanulságokkal. Valóban klasszikus politikai írónk: minden beszéde és írása a lángelme teremtő erejének protuberanciaszerű kitörése. Szelleme páratlanul sokoldalú: a nemzet látókörét soha senki sem szélesítette ki annyiféle irányban s oly rendszeresen, mint ő, a reális gazdasági eszméken át az ön-

ismeret lélektanán keresztül a kultúrának felsőbbrendű eszményi javáig. Egész reformrendszere, nagy nemzetmegújító terve, tősgyökeresen magyar földből és szellemből sarjad: a *nemzeti nyelv* ápolását, *gazdasági* újításait, *társadalompolitikai* reformjait, a *közjogi* újrendezésre vonatkozó eszméit mind a magyar sajátos történeti alkatra s az adott helyzetre szabja. Mindebben legfőbb eszménye: a *nemzeti egység*. Legyen a magyar egységes nyelvében, érzésében, gazdasági- és társadalompolitikai törekvéseiben.

A nemzeti nyelvben Széchenyi a fajnak egyik legfőbb sajátosságát, létfenntartó elemét s a műveltség fejlődésének biztosítékát látja. (A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása.) De a nyelvet is mindjárt világnézetének legfőbb kategóriája, az erkölcs szempontja alá állítja: a pusztán magyar szó még nem jelenti a magyar étoszt, a nemzeti érzést. Ezért óva int attól a naiv nemzetiségi pszichotechnikától, amely azt hiszi, hogy a nyelvnek többé-kevésbé erőszakos elsajátításával már a magyarság számát komolyan szaporítjuk.

Nemzetfejlesztő rendszere a magyarság ideális-szellemi és reális-anyagi javait nagy egységben látja és egyensúlyban tartja. Nemzetnevelő erkölcsi célzata *gazdaságpolitikájának* alapja is: magasabbrendű erkölcsiség és műveltség nem fejlődhetik ki gazdasági jólét nélkül. A szegénység és gazdasági elmaradottság nem engedi meg a nemzet szellemi-erkölcsi kibontakozását. Innen lázas reformmunkája a gazdasági élet minden terén. Látóköre befogja az egész magyar gazdasági életet. Elsősorban a szeretett magyar föld sorsa érdekli, a mezőgazdaság színvonalát akarja emelni, mert ősi, kezdetleges földművelési technikánkat elavultnak tartja, A Tiszát azért akarja szabályozni, hogy nagy területek szabaduljanak föl az árvíz alól, másrészt öntözőművek létesüljenek, ő, a Dunántúl fia, a Tiszavölgyön akar segíteni, mert az a fajunk bölcsője, a tiszta magyar nép törzskének telephelye. A magyar huszárnak és a magyar parasztnak lószeregete indítja a lótenyésztés érdekében kifejtett tevékenységére.

Szemében a magyar faj fennmaradásának és fejlődésének legszilárdabb alapja a föld. De nincs gazdasági életünknek ága, amelynek megalapozásában ne lenne nemsak eszmei, hanem cselekvő része is. A magyar gazdasági és kulturális élet középpontot követel, ezért Pest és Buda fejlesztését szíve ügyének tekinti. Nincs magyar államférfi, akinek annyi időtálló alkotása volna, mint neki.

Széchenyi politikai rendszerének alapja a magyar faj fel-

dicsőítése. Ennek legnagyobb akadályát az elavult ősi alkotmányban látta, amely 9 millió embert néhány százezer kiváltságos nemes érdekében jobbágyi szolgasorsra kényszerítve, ellenkezik az igazságosság isteni és emberi törvényével. Társadalompolitikájának középpontja ezért a jobbágykérdés. Elméletét folyton tépi a gondolat, hogy a nemzet teste nem társadalmi organizmus, hanem szétszórt tagok konglomerátuma. Egyesíteni akarja a nemest, a polgárt és a jobbágyot: egyek legyenek lélekben és érdekekben. Széchenyi népbárát politikája mindig fáját nézi, de a magyar fajon nem a magyar nemesi rendet érti, hanem az egész nemzetet a jobbágysággal együtt. Vallásos és erkölcsi meggyőződése a jobbágyban felebarátot, testvért érez, akinek emberi méltóságáért és szabadságáért síkra kell szállania. Az ősmagyar faj gényűsége szállja meg, ha az egyszerű jobbágyot szemléli: a nép tiszta értelmességében, eredeti észjárásában, nyelvi fordulataiban, becsületérzésében és romlatlan fizikumában látja a magyarság ősi, hamisítatlan természetét.

A *Világban* az ország különféle nemzetiségű parasztjainak máig érvényes kis összehasonlító karakterológiáját állítja össze, hogy a magyar jellemet s az ebből folyó társadalmi érvényesülés lehetőségét és mértékét megállapíthassa. De minden romantikus parasztrajongása mellett nem huny szemet a magyar embernek megfoghatott munkaakarata és a művelődés iránt való csekély fogékonysága előtt. A magyar jobbágyságban a magyarság utolsó zálogát, reményét és fenntartóját látja. Széchenyi tette a jobbágykérdést igazán a magyar politikai életnek égető s most már nyíltan tárgyalható problémájává.

Széchenyi társadalompolitikája az elszegényedett kis nemesiséget is föl akarja emelni. A nemesség pusztulásának okát főképp az úrhatnomságban látja. A magyar lenézi a gazdasági-kereskedelmi foglalkozást, nálunk a gyakorlati ész fagypontra áll. Széchenyi ezt a társadalompolitikai kérdést is szervesen beilleszti nemzetnevelő rendszerébe. Műgyetemet követel, hogy a magyar ifjúság a mérnöki-gazdasági pályára is léphessen s valami másra is ki képeztesse magát, mint jogászságra.

Hosszú, rendszeres nemzetnevelő munkájában elve: Véres revolutio helyett ingadozás nélküli reformatio.

A Széchenyi és Kossuth között való ellentétéről Kornisnak az a felfogása, hogy őket nem a politikai és gazdasági elvek különbsége állította szembe egymással, hanem viszályuk magva a taktika különbsége: «a tónus és a tempó». Széchenyi fokozatos haladást

akar elsősorban az erkölcsi-művelődési és gazdasági szabadság terén. Kossuth ellenben gyors fejlesztést kíván főképp a politikai szabadság területén.

E bevezetésül írt önálló kis tanulmány mintegy összefoglalja a Széchenyire vonatkozó újabb irodalom legfőbb eredményeit és modern szempontoktól megvilágított pompás összképben mutatja meg a legnagyobb magyar alapját és a magyarság számára való jelentőségét.

Könyve többi részében Kornis szűkebb tárgykörével foglalkozik (Széchenyi és a magyar költészet) 6 fejezetben. A fejezetek címei: 1. Széchenyi, a költő. 2. Széchenyi és a klasszicizmus. 3. Széchenyi és a romantika. A 4. fejezetben külön részletesebben szól Széchenyinek és Vörösmartynek egymáshoz való viszonyáról. Az 5. fejezetben — ez a legterjedelmesebb és e tanulmányának a dereka — Széchenyi és Petőfinek egymáshoz való viszonyát tárgyalja érdekes alcímű fejezetekben: *a) A két lélek rokonsága, b) Az Alföld szépsége, c) Népi politika és népi költészet, d) Szabadság és forradalom, e) Nemzet és emberiség.* A 6. fejezet címe: *Költészet és politika.* Ennek is két alfejezete van: 1. Idealizmus és realizmus, 2. A politikai jós lélektana.

Ugyanezt a tárgyat azonos címmel (Széchenyi és a magyar költészet) *Beöthy Zsolt* is földolgozta irodalmunkban 1892-ben az anyag bő ismeretével és ma is helytálló szempontok szerint, írása alig avult valamit. Kornis érvényesíti és értékesíti Beöthy eredményeit, újabb szempontjaival kiegészíti, itt-ott elmélyíti és újszerűen világítja meg. Beöthynél részletesebben szól Széchenyi költői hajlamairól és kísérleteiről. A legfőbb gondolatai itt: Talán nincs még egy államférfiünk, aki annyira becsülte volna a költők nemzeti és társadalmi szerepét, mint Széchenyi. Hivatásukat az államférfiak hivatásával rokonnak érezte. A magyar költészetben a jövőbe vetett hit húrjait Széchenyi rezdíti meg költőink lantján. E második tanulmányában Kornis főképp Széchenyi és Petőfi kapcsolatával foglalkozik. Ez egészen új Kornis tanulmányában.

E kérdés izgatja a szerzőt. Petőfi és Széchenyi közt nagy a politikai ellentét. Költészetében Petőfi nem szól Széchenyiről. Amit Útíveleiben ír Széchenyiről, az méltatlan mind Széchenyire, mind Petőfihez. Széchenyi Petőfit értékeli, mint költőt, de mint politikusról és forradalmárról nincs jó véleménye. Döblingi hagyatékában egy helyt azt írja Széchenyi, hogy Petőfi az ő fia. Kornis szerint ezt a kifejezést, hogy az én fiam, átvitt, jelképes értelemben kell vennünk, azt akarja vele kifejezni Széchenyi,

hogy a forradalmár Petőfi az ő szellemi gyermeke. A szerzőnek e föltevése, e magyarázata a forrása az egész tanulmánynak. Kornis lelki rokonságot vél fölfedezni Széchenyi és Petőfi közt, elsősorban lelki alkatuknak sok közös vonása alapján. Kornis e föltevését szemfényvesztően ragyogó okfejtéssel törekszik valószínűvé tenni, de megvalljuk, nem tud meggyőzni bennünket állításának helytálló voltáról. Lángelméknél a lelki rokonság — a lelki alkat hasonló vonásai — kevesebbet mond, mint másoknál s összehasonlításra kevesebb okot és jogot ad, mint más egyéniségeknél. Semmiképpen sem jelent szellemi rokonságot, amely a nagyemberek lelki tartalmának rokonságát, hasonlóságát jelenti s amely az összehasonlításnak inkább lehet az alapja. Petőfi és Széchenyi lehetnek hasonló lelki alkatúak — de ez is vitatható —, szellemi rokonoknak azonban semmiképpen sem nevezhetők. De a nagyon érdekes okfejtésben élveztük Kornis friss észjárásának rendkívül ügyes elmejátékát.

A tételnek irodalomszociológiai szempontokból való földolgozása még Beöthy Zsolt után is hálás és szép föladat lenne. Kár, hogy Kornist Petőfi és Széchenyi vélt rokonságának ötlete eltérítette választott tételének tárgyyszerű kidolgozásától. Pedig Kornisnak nagyszerű erudíciója van ahhoz, hogy ezt a tételt a mostaninál tárgyyszerűbben oldja meg. Tanulmányának azonban így is nagy értéke, hogy nagyszerűen elemezvén Széchenyi és Petőfi egyéniségét, szellemi kalauzolásával mélyen bepillantunk a korszakalkotó két lángelménk lelkületébe. A világos, gördülékeny, színes, lendületes, és finoman kifejező könnyed stílus regénymódjára olvastatja ezt az értékes és szép könyvet. —e.

Imre Sándor: *Széchenyi István születésének 150. évfordulójára.* Budapest, 1941. A magyarországi református egyetemes konvent kiadása. 533 l.

A szerző négy fejezetben (I. *Széchenyi nem a múlté.* II. *Széchenyi hivatása.* III. *Széchenyi tevékenysége.* IV. *Széchenyi és a mai ifjúság.*) Széchenyinek mélyreható ismeretével méltatja Széchenyi reformátori egyéniségét, nemzetébresztő és nemzetújító munkáját és alkotásait. A kis füzet minden sorából az a főszólam árad ielénk, hogy Széchenyi nem a múlté s hogy a mai ifjúság a magyar életben reávarakozó föladataira készülésében Széchenyit válassza szellemi vezetőjéül, lélekben váljék minden magyar ifjú és leány Széchenyi tanítványává. «Széchenyi egyetemes igazságok látója és hirdetője, égetően időszerű; mindenik művében a mai magyar

életre, a magyar sors mostani jelenségeire, az étellel a saját életéért most vívódó ember egyéni kérdéseire világít reá.»

A szerző sugalló erővel fejtegeti, hogy Széchenyi mikben lehet irányítója, lélekben, szellemben *nevelője* a mai magyar ifjúságnak.

A tömör fogalmazású füzetke tartalmilag igen gazdag. Széchenyi-idézetet is bőségesen s mintaszerűen foglal fejtegetéseinek keretébe. Szinte kis Széchenyi-breviárium. —e. —/.

S á r k á n y J ó z s e f: *Gróf Széchenyi István élete és eszméi.* Budapest, 1941. 79 lap. A Széchenyi-munkaközösség kiadása.

A szerző a magyar iskola szükségleteit tartotta szem előtt. Valóságos Széchenyi-ismeret és adattár, de könnyeden és élvezetesen megírva. Széchenyi életrajzának fonalán halad s annak keretében összeszed és tárgyal Széchenyire vonatkozó minden fontosabb tudnivalót. Kellő részletességgel ismerteti Széchenyi kezdeményezéseit, alkotásait, ismerteti s elemzi — az iskolai szükséglet szempontjából — műveit, a vele kapcsolatos vitákat, a műveiről s a Széchenyiről szóló irodalom legfontosabb termékeit. Bőségesen közöl Széchenyi-idézeteket s kisebb-nagyobb szemelvényeket. Az ifjúság és a tanár számára e füzetet különösen értékessé teszi még az, hogy 11 szép Széchenyi vonatkozású képet is közöl betétlapokon. —e. —/.

Éber Antal: *Széchenyi gazdaságpolitikája.* Franklin-Társulat kiadása. Budapest (évszám nélkül). 278 oldal. —Éber Antal: *Mire tanít Széchenyi?* (Az ifjúság számára.) Szerző kiadása. Budapest. 1941.

A két világháború között nagyon divatos volt Széchenyi. Sajnos kis részben önmagáért, nagyobb részben azért, mert minden irányzat, a neobarokktól a szélső jobboldalig, a maga igazolását kereste benne. Éber Antal művei azon kevesek közé tartoznak, amelyek igyekeznek objektívek maradni és általában mentesek a mára kacsintó tendenciától. Ez pedig elég nehéz feladat, mert Széchenyi ma is aktuális s nem egy tanítása ma is program lehetne — sajnos még mindig csak program.

A Széchenyi-irodalom régóta hiányát érzi egy olyan műnek, amelyet avatott közgazdász ír Széchenyiről s gazdaságpolitikájáról. Ezt a hiányt pótolja Éber Antalnak a címben jelzett első könyve. A másik mű is jórészt erről szól, de az ifjúság számára, ami külön is

hiányt pótol, mert ifjúsági irodalmunk igazán nem bővelkedik Széchenyi-művekben. A szerző «a serdültebb ifjúság számára» írt «regényes életrajz» szokványos és Széchenyi emberi méreteire szűk formáját elvetve, Széchenyi-könyvet írt a rekordok és stukák zajától s a különböző mítoszok ködétől körülvett mai ifjúságnak. A szerző mondanivalóit párbeszédes formába, képzelt beszélgetésekbe önti. E párbeszédnek Széchenyi és kortársai vagy csak a kortársak között folynak le s melyekbe — pontosan kiemelt — Széchenyi-idézetek vannak beleszőve. Minden beszélgetést egy kis bevezetés előz meg. A műből ugyan nem az egész Széchenyi, sőt talán nem is mindig az igazi Széchenyi emelkedik ki, de ez szinte elkerülhetetlen akkor, amikor egy ilyen nagy és komplex egyéniségről az ifjúság számára akar valaki írni. Kár azonban, hogy a szerző nem mindig vigyáz a stílusára és Széchenyi szájába olyan szavakat ad, amelyek jóval utána születtek meg s ami még nagyobb baj, újabb idők fogalomzavarai tükröződnek bennük. Ilyen pl. a szociálpolitika, amely akkor született meg, amikor a «politika» megszűnt «szociális» lenni, vagy ilyen a célkitűzés szó, amely talán még inkább furcsán hangzik annak a Széchenyinek a szájából, aki a célok felismerése és megvalósítása közé nem iktatott semmiféle «kitűzési» műveletet. Kortársának a szájából is furcsán üti meg az olvasó fülét a «kisgazda» szó olyan időből, amikor a pórok még nem is lehettek gazdák. A «Széchenyi, mint katona» fejezet eloszlatja azt a hiedelmet, hogy Széchenyi csak afféle dilettáns főúri katona lett volna; ellenkezőleg, jó és ambiciózus katona volt, aki, ha nem éri ennyi mellőztetés, nemzetünk örök kárára osztrák tábornokként végzi életét.

A *Széchenyi gazdaságpolitikája* ezzel szemben komoly igényű munka. Alapos és rendszeres összefoglalása nemcsak Széchenyi gazdasági tanításainak, hanem hazánk akkori gazdasági és azzal szorosan összefüggő társadalmi helyzetének és problémáinak is, amelyek csekély részletben változtatásokkal ma is éppen olyan aktuálisak. Ezek: a szegénység, a tőkehiány, a jobbágy (paraszt) kérdés egész komplexuma, az ősiség s a fiscalitas, a közteherviselés, a vámkérdés s a vele kapcsolatos külkereskedelmi problémák, a védegyelet kapcsán az ipar problémái, a kereskedelem és a hitel kérdései. Kár, hogy Széchenyi alkotásai s azok története nem kapnak egy-két önálló fejezetet: tanulságos lett volna pedig — legalább példának — kimerítően ismertetni valamelyik gazdasági alkotásának, pl. a Lánchídnak, a Vaskapu- vagy a Tiszaszabályozásnak a történetét is.

Széchenyinek a közgazdásznak a képe elég plasztikusan emel-

kedik ki Éber könyvéből s ez a kép a legnagyobb magyar realista képe, aki sok magyar problémát megoldott, de még többet felvetett. Valamennyihez azonban hívő lélekkel, de hideg számító ésszel nyúlt hozzá úgy, ahogy talán sem előtte, sem utána senki sem. A tényleges helyzet reális számbavétele, az emberi haladás tisztelete, de ugyanakkor minden túlzás és szélsőség határozott elvetése: ez Széchenyi, aki sohasem elvont eszmék miatt, sohasem «elvből» cselekedett, hanem csak azért, hogy nemzetének használhasson. «Nem fedezett fel új gazdasági igazságokat, azonban az, hogy elvont gazdasági igazságok hatását hazájának és a világnak jelenlegi és jövőbeli körülményeire felfogta, korának a legeredetibb közgazdasági államférfiává tette.» Így idézi Éber Morleyt, aki Cobdebről mondja ezt, de talán Széchenyire ez még fokozottabban áll. «Vitorláinkat fordítsuk a szél irányába», mondotta, mert «... jobb a Duna árját kijelelni mint azt keresztgáttal felfogni akarni . . . sokkal józanabb az idők szellemének irányt adni, mint az által hajtatni, mód nélkül józanabb annak parancsolni, mint végre kénytelenül engedni.» A nagy realista éppen gazdaságpolitikájában mutatkozik meg leg erősebben: ebben a legnagyobb s a legkorszerűbb, de legfélértettebb is. Csodálatos, hogy ezt az embert, a nagy réalpolitikust, még ma is elvek elvakult harcosának igyekeznek feltüntetni. Így lesz azután a mai Széchenyiből az úgynevezett gazdasági szabadság fanatikus zászlóvivője. Pedig ő csak eszköznek tekintette az úgynevezett gazdasági szabadságot, vagyis a tőke és a kereskedelem szabadságát s számára ezerszer fontosabb a cél: politikai és társadalmi téren a szabadság, gazdasági téren pedig az, «hogy Magyarországon egy ember se legyen kenyér s ruházat nélkül, föld és szakismeretek nélkül és az erkölcsi műveltséget senki se nélkülözze.» Másutt: a nemzeti gazdaság valósi kútfejének legfőbbike, legbiztosabbika és leggazdagabbja a belső fogyasztás ... a közszabadságból eredő felette nagy belső consumptio.» «A belső consumptio az, amely minden ország kifejtésének a palladiuma.» A cél tehát: több fogyasztás, nagyobb jólét, az ember szabadsága és méltósága. Mindezek nagy részben ma is csak célok, akkori eszközeik azonban időközben öncéllá lettek. Széchenyi céljainak megvalósulását akkor — érhetően — a kereskedés szabadságától várta, mert hiszen ezzel remélte megszüntetni a céhek, az ősiség és a nemesi vármegye feudális megkötöttségeit, melyek akkor a jólét, a fogyasztás és az emberi szabadság útjában állottak. Azóta fejlődtek ki olyan megkötöttségek, amelyek felfalták nemcsak a gazdasági, hanem a politikai szabadságot is: a kartellek, a monopolkapitaliz-

mus nemcsak a kereskedés és iparüzés szabadságát tették milliók számára a valóságban illuzóriussá, hanem nem egy helyen az államot és a politikai hatalmat is kezükbe kerítették. Széchenyi akkor, a szabadversenyt nem ismerő államhatalommal és gazdasági étellel szembenállva — igen helyesen — azt vallotta, hogy «minden, ami egyeseknek kedvez s a concurrentiát kizárja, a közönségnek káros.» Azóta azonban — már az első világháború előtt — a gazdasági szabadság örve alatt alakult nemzeti, de főleg nemzetközi kartellek igen sok téren lehetetlenné tették a versenyt s a haszon kedvéért csökkentették a termelést s magasra szorították fel az árakat, úgyhogy az államhatalom kénytelen volt azért beleavatkozni a gazdasági életbe, hogy a piacot monopolizáló kartelleket feloszlassa s a vállalatokat versenyre kényszerítse. A tőkének azonban ma már nem érdeke a verseny, tehát nem is versenyez! így ma már szabad verseny s úgynevezett gazdasági szabadság nincs, — már a két világháború között is csak elvétve volt — s azt nem az államhatalom tette lehetetlenné, hanem a tőke. (Hangsúlyoznunk kell, hogy nem az anyaghiányon, korlátozott forgalmon és csökkentett fogyasztáson alapuló átmeneti hadigazdálkodásra gondolunk, mely nem lehet végleges békegazdálkodási forma.) Ma tehát a fogyasztás emelésére törekvő Széchenyi nem a céhekkal s az állami monopóliumokkal találná szemben magát, hanem a kartellek monopóliumával s a szabadság érvényesítését nyilván nem a tőke szabadságától várná. Érdekes, hogy bár Éber egész fejezetet szentel a gazdasági szabadság kérdésének, abban egyetlen egy Széchenyi-idézet sincsen, amelyben a gazdasági szabadság» szó előfordulna, a kereskedelem szabadsága is csak egyben, de az is azért, mert azt reméli, hogy ezáltal «a szerzésnek s a keresetnek eszközei mindenkire nézve tágíthatnak.» Ma azonban már tudjuk, hogy ehhez nem elég a kereskedelem szabadsága, mert mindenkinek joga van ugyan gyárat alapítani és földet venni, a valóságban azonban csak az szerezhet termelőeszközt, akinek tőkéje van, a tőkét pedig ma már a legtöbbben öröklik s csak ritkán «szerzik» és «keresik». Nem lehet ma dogma Széchenyi felfogása az iparról sem. Széchenyi akkor szembenállott a védegylettel, mert akkor mezőgazdaságunkban emberhiány volt, amit csak fokozott volna az iparfejlesztés. Ma azonban a mezőgazdaságunk, az ipar tekintélyes fejlődése ellenére sem bírja foglalkoztatni mezőgazdasági népességünket, iparunk tehát ma eszköze Széchenyi alapvető gazdasági tanításának: a többkeresetnek s a belső fogyasztás emelésének s iparunk lebontása a magasabb fogyasztású ipari munkástömegeket leszorítaná a mező-

gazdasági munkásság alacsonyabb fogyasztási szintjére. Széchenyi szellemének a megcsúfolását jelentené tehát, ha valaki ma őt használná érvként iparunk áldozatos fejlesztése ellen.

Nem gazdasági szabadságra tanít tehát Széchenyi, hanem az emberi szabadságra, a kettő pedig egyáltalában nem azonos, sőt néha egymással ellentétes. Nem kétséges, hogy melyiket kell választanunk, ha ez a kettő ellentétbe kerül s hogy ez mégis vitás lehet, oka, hogy nem hallgattunk Széchenyire s nincs elég kiművelt emberfőnk. Azóta nem születtek Széchenyi Istvánok, de olyanok is kevesen, akik nem a szavait, hanem a szellemét és a céljait értik meg. A mának Széchenyi ugyanazt tanítja, mint akkor: számvetést a tényekkel s a körülményekkel, reális mérlegelést annak, mit kell tenni, de annak is, hogy mikép és hogyan. Azaz elméletek s tanok, eszmék és rendszerek egyoldalúságától mentesen keresni, hogy érhetjük el a célt, ami ma is ugyanaz: az emberi méltóság, az ember szabadsága, a javak bősége és lehető egyenletes elosztása. Minden, ami ezzel ellentétes, ellenségünk akkor is, ha talán azt is szabadságnak nevezik, pl. a tőke szabadságának.

Éber Antal két könyve közelebb visz bennünket Széchenyi szelleméhez, de nem visz sokkal közelebb a mai, az aktuális Széchenyire. Ezt azonban nem is akarja. *Borbély Mihály.*

Karácsonyi Sándor: *Széchenyi és Katona.* Két évforduló. Budapest, 1941. 44. 1. Az Exodus kiadása.

A két tanulmány közül, minket itt az első érdekel. A Katonáról szóló teljesen irodalmi: a magyar léleknek az európaiától *előtér* megnyilatkozási és művészi formakereső jellegéről szól.

A Széchenyi-tanulmány kis terjedelmű, de nagyigényű munka. Ki volt Széchenyi, mi volt lelkének legegényibb, leglényegesebb jegye, életművének mély tartalma? Erre a kérdésre keresi a választ a szerző.

Módszere: El kell oszlatni mindazt a ködöt, amit száz esztendő óta a politikusok, művészek, tudósok, a társadalmi élet hangadói, az egyházak szószólói, az iskola támasztottak személye körül s eltüntetni azt a szubjektív torzítást, amellyel benne gomolygó gondolataink miatt alakját látjuk. Ez a tisztító, kirekesztő munka Karácsony tanulmányának túlnyomó része. Tehát negatív irányú elemzés, helyesebben elemzések röviden vázolt eredménye.

Helyes-e a szerző indulása? Kétségtelen, hogy Széchenyinek több a parazitája, mint az olvasója s mint az, aki lényege szerint ismeri. A parazitákra nincs mentség, ezek hamisítók és szentség-

török, mert önző egyéni és osztályérdekek számára kovácsolnak fegyvert abból a nemes anyagból, amely az egyetemes magyarságért áldozatkészen rombolt ódon falakat és épített új bástyákat. Első sorban a lelkekben, hiszen emberek, nemzetek, társadalmak sorsa a lelkekben dől el. Van azonban mentség a jóhiszemű torzítók számára, hiszen való, hogy Széchenyit nem könnyű megismerni. Előkelő, finom és nagy lélek, amint szerzőnk mondja s hozzátehetne volna, hogy nyugtalan, mély, küzdő lélek tele lappangó belső tűzzel, olykor ki-kitörő vulkánal. A köd és tömjénfüst elütésére tehát szükség van, ha tisztán és élesen akarjuk látni Széchenyit, de elég-e?

Nézzük, mit mond Karácsony.

A szubjektív tévedés veszélye igen nagy. Magunkat látjuk Széchenyiben. Hit támad, vágy a követésre. Ámde Széchenyi sem ment attól az emborsortól, hogy «olykor káromkodik valójában az ember, egy, a kebel mélyéből fakadni látszó imádság szavaival s milyen közel kerülhet Istenhez viszont olyankor, mikor forma szerint fejét öklözve, könnyeit hullatva átkozódó szavak árját ontja magából». Széchenyi nem a biztosan vezérlő *próféta*, egyszer zsidbaszt, lenyűgöz, hipnotizál, máskor ostoroz, ijeszt vagy serkent, felemel, lesújt. De a *filozófus* művére is vigyáznunk kell. Széchenyi társadalomszemlélete utópisztikus államot mutat, mint a Platoné. (Nagyon érdekes és fontos kérdés a szerző e megállapításának helyessége. Mindenesetre kérdés, amelyet itt nem dönthetünk el.) A *reformer* nagyságát, gazdag teremtő erejét ma is élő alkotásai mutatják. De Széchenyi szellemében élnek-e? kérdezi az író. A *politikust* sokban igazolta az idő. De a politikus Széchenyi csak osztozó társa lehet kora nagyjainak. Korunk jelszava a krisztianizmus. De a *hitvalló* Széchenyivel szemben ott a tébolyodásig kétségbeeső és az öngyilkos Széchenyi. íme a meggondolások, melyek a nagyság alapját keresőben támadnak. De a szerző óva int a közismert és elevenül ható Széchenyi-alkotásoktól is. Arany ódája mint megkapó, elragadó szobor él és hat lelkünkben, annyira, hogy már a valódi Széchenyi helyébe lép. A Szekfü Széchenyi-alakja csak a nemzetpolitikus és a politikus, pedig érezzük, hogy a csonkítatlan Széchenyi politikusnak is más, több, mint ez az arisztokráciát regeneráló Széchenyi, «Isten kegyelméből a magyar gondolat élharcosa». Szekfü Széchenyije az Imre Sándor «nemzetnevelő Széchenyi»-jének a kor új jelszava szerint átirnt mása.

A korok megnyilatkozásai nem igazítanak el, a művek sem. Széchenyi nem klasszikus magyar író, mert «nem tud magyarul

és mert «nem élte bölcsőjétől koporsójáig a mi életünket©. Kívülről nézi, bírálja, szenved a magyar életet, de nem érti és érzi ösztönösen. Itt megint izgalmasan érdekes problémát érint a szerző, bátran, de nem szerencsésen. Széchenyi magyarságának kérdése finomabb és nehezebb szövet, semhogy három tagadó mondattal és egy mégoly szép kiengesztelő ellentétellel («nagy ölelésű szeretetben egy a nemzetével») fel lehetne fejteni. Karácsony itt is üres kézzel megy tovább. Megtapogatja a nemzetnevelő eszményt, a kiművelt emberfőt s megállapítja, hogy a magyar kultúra még ma is kettős szerepben kettős életet él: egy csekély értékű európai utánpótlásban vérszegénykedik, másfelől mint valóban magyar a falakon kívül közönybe fagyva senyved. Itt nem a kiművelt, hanem a felocsúdott emberfőre van szükség, — írja a szerző. Az alkotások «elfonnyadtak», a politikus (Széchenyi-Kossuth) elvesztette perét, mert nyilván nem lehet előbb gazdaságilag s azután közjogilag felszabadulni. (A diszkusszióknak ily iskolás egyszerűsítése felületességre vezet s ez meg is fogja a szerzőt, mert nem veszi észre, hogy az ellentétel is hamis. Itt kölcsönösen ható tényezőkről van szó, tehát csak az *együttes* megoldások lehetnek sikeresek.)

Eddig a tanulmány *negatív*, Széchenyi nagyságának szokásos megokolását tagadó gondolatmenete. És most a tanulmány csattanójaként Széchenyi önismeretre törésében, tökéletlen bűnbánatában jelöli meg ma is élő funkcióját s életműve kulcsát. Széchenyi nem tudta egészen megutálni bűneit s ezek visszatérő rémei elől a halálba menekülve tanulságul hagyta, hogy «a legnemesebb kebel sem válthatja meg sem önmagát, sem nemzetét önerején».

E pietista akkord Karácsony tanulmányának pozitív része. A magyar bűnbánat és megjavulás, a magyar megújulás sürgetése, mint Széchenyi tanulság. A megújulásra szükség van s az újjászületést a Széchenyi által is mindenkor követelt igazságosság szellemének megjelenésétől várjuk. De ha ebben keressük Széchenyi kivoltát, ebben az erkölcsi lelkeségben, nagysága rejtvényoldó kulcsát, akkor sem a Karácsony-féle Széchenyi tragikum, hanem az az erkölcsi erő a nagy, a példaadó, amely ha végül összeroppant is, példa nélkül való életmunka kiváltója volt. De végső eredményül mégis azt gondoljuk: hibás út a nagy ember nagyságát ilyen boncoló eljárással keresni, mert a nagyság nem *egyetlen* kielemezhető vonás abnormis mérete, hanem a lélek nemessége, az ítélet és képzelet ereje, a nagy cél felismerése és az alkotó akarat együtt. Széchenyi is példa erre.

Szombatfalvy György.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

— A Széchenyi-év a folyóiratokban. —

A folyóiratok Széchenyi cikkeit és megemlékezéseit, amennyiben azokról tudomást szereztünk, rövid ismertetéssel négy csoportba gyűjtöttük össze.

1. Az ünnepelt Széchenyi.

KELET NÉPE. 1941. 18—19.

Németh László: *A legérdekesebb magyar.*

Találóbb cím lett volna: A legrejtélyesebb magyar. A szerző ugyanis a belső ellentmondásokat keresi ki Széchenyi alakjában vagy azokat a vonásokat, amelyek ütközni látszanak s talányossá teszik. A téma felállítása szerencsétlen s az író önmaga lefokozására vezet. Nem győz meg arról, hogy Németh László valóban ne tudná megkonstruálni annak az ellentétnek áthidalását, amely Széchenyi idegen világban telt ifjúsága és a mély magyar nemzetiség reformátora között első pillanatra támad. Nem tanáros magyarázatra, életrajzi adatokra gondolok, hanem sok a szálból font lélek átvilágítására. Széchenyi magyarságának olthatatlan s önmagát a nemcsak hevítő, de olykor szinte felemésztő tüzét éppen ennek az ifjúságnak prelúdiuma nélkül volna nehéz megérteni. Még világosabb az erőszakolt tétel hínárba vezető ingoványa a második szakaszban, hol a naplók önkisebbitő és reménytelenség hangulatában tett feljegyzéseiből összerótt szánalmas képet, az öngyilkosság fel-felmerülő gondolatával küszködő Széchenyit, a belső bizonytalanság szenvedőjét értetlenül a jövőbelátó, biztos ítéletű nemzet vezetővel állítja szembe. Nem érti a nemzetgazdát sem, pedig ha nem keresne misztikus magyarázatokat gazdaösökben, ostoros diszciplínában, hanem szóhoz engedné a nyilvánvaló, de a rejtélyt megszüntető tényt, hogy Széchenyi fantáziájának tárgya népének meg-nemesítése, testben-léleekben újjáalakítása, aminek eszköze éppúgy a tanítás, meggyőződés, mint a példa és a tett s hogy aki a maga

átformálása során az értelemben, a nemzeténél a «közértelmiségben» fedezte fel az eredményes munka feltételeit, az «játssza» a nemzetgazdát s mikor hitéletről beszél, ebben ugyanúgy látja a fogalom erkölcsi, mint gazdasági s egész társadalomalapozó tartalmát.

A forradalmár és Kossuth-fékező, csupa-aggodalom és ideges rémlátó Széchenyi ellentéte és megvilágosodnék a nemzetiségi kérdés fénytől, amelynek lángjait a forradalom ellenségei az első alkalommal valóban fel is lobbantották.

A kis tanulmány mégis nagyon érdekes és végeredményben tanulságos kísérlet, egy rossz helyről — alulról — elkapott pillanatfelvétel. Pedig a szerző hivatott volna rá, hogy a megérdemelt szeretettel közeledve hőséhez mély emberi arcképét adja a ma oly töménytelen elrajzolt giccs után.

Frankenberg Adolf: *«Széchenyi gögje».*

Egy hiú és nyegle ifjú modoros feljegyzése csalódásáról, midőn Széchenyi nem volt őt hajlandó magával vinni Angliába.

MAGYAR KULTÚRA. 1941. 18—19. sz.

Nemes Czike Gábor: *Széchenyi István.*

Aggódva kérdezi a szerző: vájjon nem homályosodott-e el Széchenyi történeti alakja is, mint Koppányé, Kanté és Thökölyé? Furcsa kérdés, különös, egyenlőtlen tanulmány. Adathalmaz, idézetek és valami különös, aggályoskodó értékelés keveréke, amelyből bizony nem bontakozik ki plasztikus képe Széchenyinek.

MAGYAR LÉLEK. 1941. 9. sz.

Hankiss János: *Széchenyi él.*

Az ünnepi szám bevezetője a népművelés Széchenyi szellemében való feladatokra mutat rá.

MAGYAR ÚT. 1941. 32. sz.

P. B.: *Európai magyar.*

Néhány Széchenyi-idézet a magyarkodás és «szóhazafiság» ellen, a kozmopolitizmusról, «amely még gyalázatosabb), az igaz hazafiságról, a faji öntudatról és a nemzetiségre épült európai műveltségéről.

PANNONHALMI SZEMLE. 1941. IV. sz.

Macher Emanuel: *Az örök Széchenyi.*

Széchenyi vallásos világnézetét s a kereszténység útjára vissza-, vezető szellemi hatását fejtegeti a szerző.

TÜKÖR. 1941. 9. sz.

Gróf Széchenyi Bertalan: *Széchenyi István példája.*

A szerző rámutat Széchenyi (és a Széchenyiek) anyagi áldozatkészségére és Széchenyi fáradhatatlan munkakészségére.

Östör József: *Az élő Széchenyi.*

Elmélkedés Széchenyi nagysága felett.

JELENKOR. 1941. 18. sz.

A folyóirat közli Babits: A legnagyobb magyar c. tanulmányának egy részét, Juhász Gyula: Széchenyi c. szonettjét és Gyulai Pál: Széchenyieskedők c. versét.

DONAUEUROPA. 1941. September.

W. v. Z.: *Auf Széchenyi's Spuren.*

Széchenyi európai szellemét emeli ki a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja és életműve alapján.

2. A nemzetpolitikus.

BUDAPESTI SZEMLE. 1941 szept.—dec.

Östör József: *A magyarság védelme Széchenyi műveiben.*

Kifejti, hogy miben különbözik s mennyiben egyezik Széchenyi magyar fajt védő, kifejtő munkássága és a mai fajvédelem. Széchenyi nem ismerte a mai faj védelem előfutárjainak könyveit s Eötvössel bízott abban, hogy a liberalizmus tér foglalásával a nemzetiségi ellentét gyengülni fog. Mégis minduntalan szót emel a magyar vér, a magyar faj és nemzetiség szeplőtlensége, tisztasága, védelme érdekében. Féltette a 6 millió magyart a 60 millió szlávástól és a németsegtől. A zsidók aránytalan térfoglalásától is tartott, ezért ellenezte a korlátlan recepciót. A jobbágyság felszabadításától is a magyarság erősítését várta. Tanulmánya végén a szerző rend-

szeres áttekintést ad arról, miképen kívánta Széchenyi a magyar fajt erősíteni és nemesíteni működésének széles és gazdag területén.

K o r n i s Gyula: *Az örök Széchenyi.*

Széchenyi értékének maradandóságát vizsgálja és magyarázza meg ez a tanulmány. Gyökerét missziós hitében és a magyar nemzetiségnek az azonosulásig menő átérzésében jelöli meg. Széchenyi meg akarta váltani nemzetét. Önismeretet és a felismert hibák leküzdését kívánja, mert az árva magyar különben nem maradhat fenn. Páratlan erkölcsi bátorsággal mutat rá a nemzet hibáira, betegségeire, melyek gyógyíthatóságában erősen bízott. Első feltétel azonban a magyar lélek átformálása, szellemi és anyagi művelődés iránt fogékonnyá tétele, képességeinek, erényeinek kibontása. Tehát *közértelmesség és nemzetiség*. Reform-rendszere szerves, honi gyökerű, tudatosan a nemzeti egység gondolatát szolgáló. Mindig mélyreható, sohasem felszínes. A hamis látszatot s a csak látszateredményt hozó túlzásokat elítéli (magyar nyelv terjesztése). Társadalompolitikája is örök elveken épül: a társadalmi igazságosság és a szerves társadalmi összeműködés gondolatán. Lelkiismereti kérdés volt számára a jobbgység felszabadítása. Egész reformrendszere lényegében nemzetnevelő, ezért is nem avul el, állandó, talán örök.

G e s z t e l y i Nagy L á s z l ó: *Gróf Széchenyi István és a népszerűség.*

A szerző Széchenyi népszerűtlenségének adatait, példáit gyűjti össze sok idézetben a Széchenyi irodalom és a Naplók anyagából. Nem adja lélektani elemzését a kérdésnek, azonban cikke így is érdekes és tanulságos.

B a l o g h Jenő: *A legnagyobb magyar.*

Az Akadémia ünnepi ülésén tartott előadás teljes áttekintést nyújtó kimerítő összefoglalásban ismerteti Széchenyi munkásságát. Nemzeti hivatástudatát, az Akadémia megalapítását, a magyar nyelv használatának és a nemzetiség kifejtésének sürgetését. Ismerteti Széchenyi álláspontját az alkotmányjogi reformok kérdéseiben, főleg a nemesi kiváltságok megszüntetéséért és a jobbgység felemelése érdekében folytatott küzdelmét, valamint magánjogi reformeszméit. Vácsolja az erők egyesítése, az egységes nemzet megvalósítása érdekében kifejtett munkáját, a «központosítást», a főváros kifejlesztését célzó működését. «A társadalompolitikus» c. három oldalnyi fejezete inkább hazaszeretetének, faj szereteté-

nek és humánus érzületének dokumentumait idézi fel, mint társadalompolitikai rendszerét. A Kelet Népe c. fejezetben kimutatja, hogy Széchenyi Kossuth-tal való küzdelme után is a fokozatos haladás híve maradt s a Kossuth-tal való vitában sem vezette más, mint a jogosult hazafiúi aggodalom.

Tanulmánya utolsó részében a szerző Széchenyi érdemeit méltatja s különösen kiemeli az Akadémia alapítójának ma is irányt szabó szerepét. Hadd idézzük az illusztris előadó lelkes szavait, amely szerint «az okszerű haladáson hazánknak is magyar fajtánknak és különösen széles néprétegeknek további felemelkedésén szünetlen, mindhalálíg munkálkodni kívánunk \»

LÁTHATÁR. 1941 november.

Joó Tibor: *Széchenyi nemzetiségsszemlélete.*

A szerző szerint Széchenyi a nemzetiségi eszmének a humanizmus eszméjével való összeegyeztetésére törekedett, ez nacionalizmusának alapkérdése. A nemzetet Isten művének, a természet részének tekinti s kifejlését erkölcsi követelményeknek, mely csak az erkölcsiség, az emberi méltóság sérelme nélkül történhetik, tehát a humanizmussal nem szabad ütköznie. Világos képet ad a szerző Széchenyi nemzeteszsméjéről, de itt-ott olyasmit is lát benne, ami csak saját — ismert — nemzetfogalmának eleme, Széchenyi reális nemzetfogalmával azonban nem fér össze. Ezt a Joó Tibor-féle nemzetfogalmat ismerjük fel, amikor Széchenyiről azt mondja, hogy a nemzetiséget szellem-erkölcsi tartalomnak tekintette, melynek lényege erény s hogy a nemzet szerinte «elitközösség», amelyhez csak jobbjai tartoznak. Széchenyi nemzetfogalma nem ez. Ő a nemzetet természetes társadalmi közösségnek, származás, nyelv, műveltség, szokások közösségével meghatározott valóságnak tekintette, amelyet képességei, erényei kifejtésében összeműködésre kívánt nevelni. A közös magyar hazában különböző nemzetek szabad önkifejtését tartotta szükségesnek, tehát amikor azt írta, hogy «Hunnia minden nemzeti egyesüljete a magyar géniusz szárnyai alatt», ez csak a politikai, közéleti összeműködést, az állami egységet jelentette. Széchenyi egyébként sem gondolt valami ősmagyar nacionalizmusra, nem azért a «legnagyobb magyar», mintha valóban «soha senki nálánál jobban át nem élte volna a magyar hagyományokat» s azt a ma sokszor hallott, de a történettudomány szerint alaptalan, téves állítást, mely szerint Szent István idegen lakosságot invitált volna az országba, Széchenyivel kapcsolatban emlegetni valóban nem helyénvaló.

JELENKOR. 1941. 19. sz.

Szabó Zoltán: *Kelet népe.*

A szerző csevegő modorában méltatja Széchenyi száz éve megjelent könyvét, melyet stílusa szerint a konfessziók, a «bűn és erény közt vergődő keresztény vallomások» mellé helyez. Szép idézeteivel sikerült a munkáról tárgy és hangulat szerint meglevenítő képet adni. (Az író közben népszerűsíteni kívánja a «derülátó» szót: a *tétova* derülátás, a *féktelen* derülátás még hagyján a (derülátó hangütés» szörnyűsége mellett.)

KÁRPÁTMEDENCÉ. 1941. 1—2. sz.

Csery-Clauser Mihály: *Gróf Széchenyi István.*

A szerző rövid, vázlatos ismertetésben méltatja Széchenyi pályáját.

Sz.: *Széchenyi—Teleki.*

A névtelen szerző nagy párhuzamosságot talál Széchenyi és gróf Teleki Pál államférfiúi felfogása, célkitűzései, elvei, eszközei között.

KATOLIKUS SZEMLE. 1941. Szeptember.

Szalóczy Pelbárt: *Széchenyi István: A Kelet népe.*

Kettős jubileumot szolgál az író, midőn a százéves munka alapján, amelynek vallomásszerű voltát emeli ki, Széchenyi életművét méltatja.

PROTESTÁNS SZEMLE. 1941. 10. sz.

Vasady Béla: *A magyar önismeret prófétája.*

A szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy az önismeretre nevelő Széchenyi e munkája prófétai jellegű.

CÉL. 1941. Október.

Bosnyák Zoltán: *A fajvédő Széchenyi.*

«Mindenek előtt áll előttem hűség fajtámhoz» idézi a szerző Széchenyi vallomását, rámutatva, milyen sokoldalú munkában kívánta a nagy nemzetnevelő a magyar faj védelmét szolgálni. Idézi Széchenyi ismert mondását is: «Ki emancipál majd minket, ha mi most emancipáljuk a zsidókat?»

HITEL. 1940—1941. 2. sz.

J u h á s z I s t v á n : *A Kelet népe.*

Széchenyi polemikus könyvének létrejöttét és néhány fő gondolatát ismerteti a szerző a mű centennáriuma alkalmából. Kossuth 1840-ben, mikor a kormány a reformok útjára tért, a Pesti Hírlapban nem a reformhangulat elmélyítésén, hanem terjesztésén dolgozott. Ezt Széchenyi hibás taktikának tartotta. Különösen a nemzetiségi veszedelmet látta. A nemzetiségi kérdés tekintetében való érzéketlenség a magyarság egyik átka. Ne terjesszük mohón a magyar nyelvet. «Nyelvet, nemzeti sajtóságot ily felette könnyű szerrel nem lehet biztosítani — a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése még korántsem dobogása a szívnek és ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még». Az erdélyi folyóirat szerzője ma is időszerűnek látja Széchenyi ez intését. Kiemeli még Széchenyi szép és örökké igaz megállapítását, hogy a hazát csak hiúságunk félretételével, «bizonyos zarándoki komoly megtagadással» szolgálhatjuk.

KÜLÜGYI SZEMLE. 1941. November.

H o r v á t h J e n ő : *Széchenyi diplomáciája.*

A szerző szerint Széchenyit diplomatává avatták a külfölddel való kapcsolatai s Metternich segítségével Magyarországnak nagykövete lett Európa haladó nemzeteinél.

A SAJTÓ. 1941. 9. sz.

S z i k l a y J á n o s : *Széchenyi mint hírlapíró.*

A szerző szerint különös kegyelettel kell ünnepelni a sajtónak, mert Széchenyi «hírlapíró is volt». Ennél többet alig mond a kétoldalas cikkecske.

MAGYAR LÉLEK. 1941. 9. sz.

P é t e r E r n ő : *Széchenyi és a magyar hivatás.*

Széchenyinek a magyar nemzet öncélúságával és a Kárpátok medencéjében való állami hivatására vonatkozó nézeteit ismerteti.

D ö m ö t ö r S á n d o r : Széchenyi és a magyar önismeret.

Széchenyi kíméletlenül őszinte önismeretre törekvésének sok hasznát látta a nemzet. Ez Széchenyi egyik legfontosabb útmutatása a jövőre.

V á r a d i J ó z s e f: *Széchenyi és a nemzetiségi kérdés.*

A szerző ismerteti Széchenyi felfogását a nemzetiségről és a kölcsönösség erkölcsi követelményét, mely Széchenyi nemzetiségi politikájának alapja.

Sz.: W e r e s s J o l á n: *Asszonyi feladatok Széchenyi évében.*

Rámutat a népművelés eszközeire, amelyekkel Széchenyi szellemében való életre taníthatják a falu asszonyait.

H a l á s z G é z a: *Széchenyi és a művelődés.*

A «kiművelt emberfő» nemcsak a városokban, az iskolázottak között, hanem a falu egyszerű népénél is nemzetnevelő cél. Széchenyi szerint ez a maga helyén megfelelő képzettséget jelent, olyan embert, aki a maga és ezzel nemzete boldogulását előbbre tudja vinni.

SOPRONI SZEMLE. 1941. 4. sz.

Ö s t ö r J ó z s e f: *Széchenyi és vármegyéje.*

Új adatokat is feltáró ismertetése azoknak a kapcsolatoknak és eseményeknek (családi birtok, Cenk, 1831. évi kolerajárványbiztosság, útépités, Rábaszabályozás, selyemtenyésző, szederfaültető egyesület, a reformok ellenzése, képviselőség Nyéken), amelyek Széchenyit Sopron vármegyéhez fűzték.

KISEBBSÉGI KÖRLEVÉL. 1.941. November.

Bédi Imre: *Széchenyi és a nemzetiségi kérdés.*

Rövid korrajz után jórészt hosszabb idézetekben ismerteti a szerző Széchenyi álláspontját és törekvéseit a magyar nyelv kérdésében és a nemzetiségi kérdés megoldásában.

Sz. Gy.

3. A nemzetgazda.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1941. Március.

Harrer Ferenc: *Széchenyi és a főváros.*

A cikk Széchenyinek Budapest fejlesztésével kapcsolatos tevékenységét ismerteti. Széchenyi tervszerű várospolitikát, egészséges házak építését, modern építési szabályzatot, a városban és körülötte kerteket, szabad térségeket követelt. Leg-

nagyobb alkotásával, a Lánchíddal összekapcsolta e két várost. További tervei voltak egy pesti szabadkikötő, Pestre torkoló Duna-Tisza csatorna, a vár alatt vezető alagút, magyar színház, a Gellért-hegyen Pantheon, nagy bálterem, a Dunaparton új országház.

Gesztelyi Nagy László: Gróf Széchenyi István agrárpolitikája.

Vázolja mezőgazdaságunk helyzetét a XVIII. század végén és a francia- felvilágosodás hatása alatt a jobbágyosság felszabadításának kívánságát. Hitel híján nem valósulhatott meg a kellő haladás. Ezért Széchenyi elsősorban az elévült jogrendszer átalakítását kívánta. Reformtörekvéseinek középpontjában a földbirtok áll. A földbirtokos osztálytól a közügyek iránt nagyobb érdeklődést követelt. A népnek viszont szabadságot, kultúrát és jólétet akart adni, a jobbágyokat beleilleszteni a nemzetbe. Egyik főtevékenységi területe a Tiszavidék volt, mint az örök magyarság fészke. Nagy figyelmet szentelt az utak kérdésének, az intenzívebb földművelő módszereknek, a lótenyésztés nemesítésének, de hangsúlyozta a juhtenyésztést is. Útmutatásait a magyar gazdasági élet fejlődése sokáig követte és ma is követi.

Veress Gábor: Széchenyi közlekedéspolitikai működése.

Már 1816-tól figyelte az akkor forradalmi változásokat élő közlekedés ügyét és ezt az érdeklődését egész pályafutása alatt megtartotta. Csakhamar elismert szakértő e téren. Egyaránt foglalkoztatják a vasutak és a hajózás kérdései. A vitában, hogy merre vezessenek az első vasutak, Széchenyi a Duna jobbpartján Bécs felé s Károly városon át Fiume felé vezető vonal mellett emelt szót. Két munkáját szenteli a közlekedésügy beható tárgyalásának: a «Magyarország kiváltságos lakosaihoz» intézett röpiratot. Ebben Budapestről sugárformában kiinduló vasúti-rendszert kíván és sürgeti az Alduna szabályozását. Másik munkáját mint a közlekedésügyi bizottság elnöke adja ki: ez az ország vasúthálózatának tervezete. Kifejti azokat az elveket, amelyeket ilyen közlekedési rendszert megalkotni kíván. A vasutak mellett éppen olyan nagy figyelmet fordít a folyók szabályozására és hajózhatóvá tételére, nemkülönben a közúti hálózat kiépítésére is. Az országgyűlés elfogadta tervezetét és 8 millió forintot szavazott meg vasútépítésre, 2 milliót vízművekre. De a szabadságharc viharai a terv megvalósítását meghiúsították.

Rohringer Sándor: Hajózás, Vaskapu-szabályozás, Tisza-szabályozás.

A szerző Széchenyi nagy műszaki jellegű munkáit ismerteti. Legáldásosabb tevékenysége a Tisza rendbehozása volt. 1829-ben belépett a Dunagőzhajózási társaságba és három hajó építését sikerült kivívnia. Nemsokára beutazta az Aldunát, tanulmányozza a hajózási lehetőségeket. A következő évben királyi biztosként munkához fog. Nagy pénzügyi nehézségekkel küzdve 1841-ben 510 ezer forint befektetés után abba kellett hagynia. De a főfeladat már meg volt oldva, a főakadály elhárítva, a sziklába út építve, ahol alacsony vagy túl magas vízállás mellett is a forgalom lebonyolítható volt. Még nagyobb nehézségekbe ütközik a Tiszánál. A szabályozás előtt a folyó mintegy két millió holdat öntött el hónapokra. Leküzdve az ellenállásokat, kivívta, hogy a konkurens terveket elejtve, Vásárhelyi Pál tervét fogadták el. A munkálatok csak Széchenyi után fejeződtek be, négy millió hold földet hódítva el az ártól. Ezért e téren Széchenyi tevékenysége második honfoglalásként jellemezhető.

Éber Antal: Széchenyi és a pénzügyek.

A szerző fejtegeti Széchenyi államháztartási elveit. Két vezető szempont állt előtte: 1. Meg kell őrizni az államháztartás egyensúlyát; 2. Az állami kiadásoknak a lakosság teherbíróképességéhez, nem pedig az állam szükségleteihez kell igazodniok. Államkölcsonök felvétele hasznos célokra, helyesléssel találkozott, viszont ellenezte a nem jövedelmező célokra való hitelt. Fellépése döntő jelentőségű volt a közteherviselés kérdésében. Viszont állást foglalt az antiszociális fogyasztási adók ellen. Nagy figyelmet szentel a hitelügynek és a hitelszervezet megteremtésének, ezért kívánta az elévült rendi törvények eltörlését. De nemcsak kiváló pénzügyi szakértő, hanem gyakorlati pénzügyes is volt. Nagyszerű ügyességet fejtett ki tervei pénzügyi végrehajtásában. Vigyázott vállalatai mobilitásának megőrzésére. Ellenezte az állam vállalkozói tevékenységét, szerepét a jótállásra kívánta korlátozni.

Pálffy Ilona: Buda és Pest Széchenyi polgárrá választásakor.

A Széchenyi korabeli Buda és Pest erősen különbözött egymástól. Buda lakóinak száma 30 ezer, Pesté 60 ezer körül mozgott. Buda a hagyományos régi város jellegét mutatja, Pest volt a fejlődés központja, kereskedelme és ipara már nagy szerephez jutott. A belvárosnak már egészen nagyvárosi képe volt. Ebből

a két városból akart Széchenyi egységes hatalmas fővárost teremteni és a fejlődés szinte minden elgondolását meg is valósította. *A könyvismertetések* rovatában *Dékány István* ismerteti Éber Antal könyvét Széchenyi gazdaságpolitikájáról, ezt különböző magyarnyelvű könyvek ismertetése követi.

MAGYAR KÖZLEKEDÉSI SZEMLE. 1941. 3—4. sz.

Wulff Olaf: Széchenyi mint a magyar közlekedés megalapítója.

Jellemzi Széchenyi egész működését. Javakorát hatalmas közlekedési alkotások előkészítésére fordítja. Kitűnő technikai érzékkel is bír, mindig a legjobb szakembert választja ki. *Markos Olivér:* Széchenyi korának közlekedési joga.

Széchenyi volt a céltudatos magyar közlekedési politika első apostola. Első mai értelemben vett közlekedésjogi törvényeink megalkotása is az ő elgondolásainak eredménye. Előtte rendszeres közlekedéspolitikai törekvésekről nem lehet beszélni. Széchenyi különösen a Stádiumban foglalkozik az utakkal. Látja a központi irányítás fontosságát s az országgyűlés számára követeli az útépítés vezetését, az egész hon érdekét tartva szem előtt. Foglalkoztatta a közlekedési eszközök versenyének a kérdése is, ez is megköveteli az államhatalom egységes irányítását. Az 1836. XXV. t.-c. veti meg a *kisajátítási jog* alapját, ugyancsak megjelenik a *a tárgyi kártérítési felelősség* elve. Viszont nincs még szó sem a fuvarozási kényszerről, sem a díjszabási felségjogról. A következő 1836. XXVII. t.-c. szól a Lánchídról. Ezt az előző törvényben lefektetett kisajátítási jog tette lehetővé. A hídvámszedési jog rést üt a nemesség adómentességén. Nagyjelentőségű az *állam háramlási jogának* alapvetése is. De mind e törvények csupán rész-eredményeket tartalmaznak. Széchenyi igazi programját az 1848. évi közlekedési javaslat tartalmazza. Ebből felismerhető annak a *közlekedési jogrendszernek* is a váza, amelytől Széchenyi elgondolásai valóra váltását remélte. Egységes rendszert akart, amely felöleli a vasutat, hajózást, közutakat egyaránt. Terve alapjául 100 millió ezüst forintnyi országos kölcsönt akart felvenni. Felismeri a díjszabások kérdésének nagy fontosságát. Az 1848. XXX. t.-c. «a felelős minisztériumnak a közlekedési tárgyak iránti teendőiről» a javaslatban előterjesztetteket emelte törvényerőre. A törvény a magyar közlekedésügy klasszikus alapvetése. Elvei ma is eleven erővel hatnak.

Veress Gábor: Széchenyi és az államvasúti rendszer.

A szerző ismerteti Széchenyi felfogásának megváltozását a vasutak létesítési ügyében. Eleinte az angol mintát tartotta szem előtt, amely egyfelől a nagybefolyású kanális-társaságok érdekeit védte, másfelől csupán a kisajátítás és a maximális díjtételek megállapítására szorítkozott. Ezzel fordult szembe először List Frigyes. De az osztrák báró Kübeck is az államvasúti rendszer mellett foglalt állást. Széchenyinek 1844-es röpiratában még az az álláspontja, hogy a vasutakat magánkezdemenyezésre kell bízni, ahol szükséges, kamatbiztosítást adni s az államnak csak ott lépni fel kezdeményezőleg, ahol a magánvállalkozás nem vezet célhoz. Ezt az álláspontját bírálta gróf Dessewfy Emil s leginkább az ő hatása alatt Széchenyi közlekedésügyi főművében, a «Javaslat»-ban már határozottan az államvasúti rendszer mellé áll.

Vitéz Vásárhelyi Boldizsár: Széchenyi tevékenysége a magyar közlekedési pályák kialakítása terén.

A tanulmány szerzője vázolja a magyar közlekedésügy állapotát a XIX. század első felében, azután Széchenyi tevékenységét a közlekedés javítására és ezzel kapcsolatos technikai alkotásait. Az 1848-i javaslat 2260 km vasútvonal építését vette programba. Széchenyi jól látta, hogy a vasutak főjöveldelme nem a személy-, hanem az áruforgalomból ered. A víziutak kialakításának programja a csatornák és a folyók hajózhatóvá tételét öleli fél. De idetartozik a közutak programja is, bár Széchenyi nem ezeket tartotta legfontosabbnak. Főelv, hogy 1. az ország különfajú népei egymással és nem egymás között hozassanak kapcsolatba; 2. a legtöbb útvonal kiegészítője legyen a központból kiinduló sugárnak, végül 3. a terméketlenebb hegyvidékek kapcsolatba jöjjenek a termékeny völgyvidékekkel.

Rohringer Sándor: Széchenyi alkotásai: a Vaskapu és a Tisza szabáivozása.

Széchenyi két legfontosabb technikai alkotásának politikai, gazdasági és műszaki nehézségeit és megoldásuk módját ismerteti a szerző.

Vajna István: Széchenyi és a magyar gőzhajózás.

Széchenyi már 1830-ban kifejtette: «Az Alduna hazánk élettere». Meg kell szünni a többi világtól elszigetelt létünknek. Kívánja a Pestre torkoló Duna-Tisza csatornát, kezdeményezésére létesül a

téli kikötő az óbudai szigeten. A hajózással függnek össze nagyszabású vízszabályozásai is. 1846-ban megalapítja a Balatoni Gőzhajózási Társaságot.

U. ott 5—6. sz.

Három emlékbeszéd Széchenyiről: *Veress Gábornak* a Magyar Közlekedési Tudományi Társaság ülésén, *Varga József* kereskedelmi és iparügyi miniszternek a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi estélyen «Gróf Széchenyi István, a nemzet tanácsadó mérnöke» címen, végül *Kommerniczky Gyulának* a Magyar Folyam és Tengerhajózási Rt. ünnepi közgyűlésén tartott emlékbeszéde. Veress Gábor szerint Széchenyi nagyságát három tulajdonság alapozta meg: vallásossága, nagy szellemi átfogó ereje és faj szerete. Nem tudja teljesen elfogadni a liberalizmus és az individualizmus elveit, de gazdasági programjában az önségélyt hirdeti. Legtöbb idejét közlekedési alkotásokra fordította. A Lánchidat is magántársaság segítségével valósította meg, amelynek jövedelmét a mindenkire kötelező vámfizetés adta. Az 1836. XXV. és 1848. XXX. t.-c. méltán nevezhetők *Lex Széchenyinek*. A legnagyobb magyar egyúttal a legnagyobb magyar közlekedés politikusunk is. — *Varga József* akadémiai ünnepi beszédében kiemeli Széchenyi meglepő technikai felkészültségét. Széchenyi mindenekelőtt azt hirdette, hogy a nemzeti gazdaság alapköve a jól elrendezett munka. Láta, hogy Európában helyzetünket az határozza meg, mennyire vagyunk képesek gazdaságilag összekötni a Keletet a Nyugattal. Technikai alkotásai nagy történelmi feladatok szolgálatában állanak. A Lánchíd a két város egybefoglalására szolgált. Ebből eredt a Ganz-gyár és cementiparunk kiindulása is. Történelmi feladatnak szolgált az Alduna szabályozása és a Tiszáé is. Megvetette a magyar vasútügy alapját. A Hengermalom Társaság indítja meg a magyar malom-ipart és a lisztkereskedelmet. Az OMGE alapítása a mezőgazdaság fejlesztését célozza. Az Alföldet minél jobban össze kell kapcsolni az ország többi részével, innen a Duna-Tisza csatorna terve. Hirdeti az ipar és kereskedelem megbecsülésének fontosságát és maga mutat példát a vállalkozásra. Tanításai ma is élnek és különösen igaz az, hogy az Alföld termelési viszonyait kell megjavítanunk. — *Kommerniczky Gyula* emlékbeszéde kiemeli Széchenyi szeretetét a Duna iránt s ismerteti a hajózás terén végzett alkotásait.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE 1941. November—december.

Gesztelyi Nagy László: Gróf Széchenyi István agrárpolitikája.

A szerző fejtegeti, hogyan látta Széchenyi a magyar föld és a magyar ember helyzetét. Széchenyi a földön keresztül és a földből kívánta az ország boldogulását kibányászni.

Trummer Árpád: Széchenyi vízügyi politikája.

A Darányi Ignác Agrártudományos Társaság ünnepi ülésén tartott emlékbeszéd. A szerző jellemzi azt, a mit Széchenyi a vízgazdálkodás terén alkotott, a dunai és tiszai hajózás megteremtését, a vizek szabályozását, A Duna—Tisza-csatorna ügyét.

JELENKOR 1941. Szeptember 1. sz.

Kosa János: Széchenyi gazdaságpolitikája.

A szerző kifejti, hogy Széchenyi gazdasági reformtörekvéseiben elsősorban a magyar arisztokráciát akarta a kapitalisztikus fejlődés irányába beállítani. Míg az osztrák arisztokrácia tagjai ebben az időben már erős érdekeltséget vállaltak gyár- és vállalatok alapításában, a magyar mágnásoknál semmi ilyen nem tapasztalható. Széchenyi maga létre hívta az első vállalatokat, ezzel a főnemesség és az agrártörke belekapcsolódott az ország iparosodó fejlődésébe. Gazdaságpolitikája elveit Széchenyi nyugatról hozta, elméleti alapjait Angliából, a gyakorlati mintákat inkább Franciaországból. A francia liberalizmus alakította ki benne célként a szabadelvűség és a rendi alkotmány összeegyeztetésének vágyát. Mozgalmához nem csak azok csatlakoztak, akikhez fordulni akart, hanem a nála többet követelő liberális-demokrata csoport is. Ezért a túlzókkal szemben lassan inkább a konzervatizmus felé hajolt el. Ha pártállásán természetesen változtatott is, a humanitás és szabadság elveiből soha nem engedett.

HONI IPAR. 1941. Október 1. sz.

Németh Imre: Széchenyi a magyar ipar fejlődéséről.

Széchenyi nem írta alá a Védegyelet fogadalmi ívét a mozgalom tüntetés jellegű megnyilvánulása miatt. Látta, hogy «nincs még mit védeni» s félt az összbirodalmi ipar reakciójától és «a nemzetet érhető köznevetségétől». Előbb meg kell teremteni, amit védeni akarunk. A Gyáralapító Társaságra 5000

forintot jegyez és vállalja az alelnökséget: itt reális munka kínálkozik. Kifejezi azonban aggályát az alapszabályok nem szabatos szövegezése miatt és kevesli a tőkét a célhoz képest. «Mi, vérbeli magyarok, eddig még nem nagy számmal voltunk fabrikánsok». Az erőszakolt gyáralapítások arra vezetnének, hogy idegen mesterlegények szereznének legtöbbet és csorba esnék nemzetiségünkön. Ilyen alapon Széchenyi fajvédőnek tekinthető. Ha felfogása érvényre jut, a Kossuth-féle mozgalom lendületével egy jól képzett magyar gazdasági világ teremthetett volna. De nem így történt. Széchenyi hamar lemondott az alelnökségről és kilépett a társaságból is. Ami később történt, az részben a Széchenyitől követelt egyéni erőfeszítés és alapos munka eredménye, részben a vele ellentétes felfogás érvényesülésével csalódást és veszteséget jelentett. Széchenyinek a magyar gyár- és iparfejlesztésre vonatkozó nagy elgondolásait csak most kezdjük igazán megérteni.

MAGYAR LÉLEK. 1941. 9. sz.

Horváth Ferenc: Széchenyi gazdaságpolitikája.

Széchenyi nem csak kenyérpolitikát, hanem az erkölcsi műveltség előmozdítását is követelte. A magyarságot fokozott fejlődéssel a kapitalisztikus gazdasági rendbe akarta beleilleszteni, de a gazdaságot mindig csupán eszköznek tekintette.

Páll András: Széchenyi mezőgazdasági és közlekedési politikája. Vázolja hazánk mezőgazdasági és közlekedési viszonyait Széchenyi ezirányú reformtörekvéseit, a jobbágyfelszabadítást, a földbirtok kötöttségének megszüntetését, az okszerű gazdálkodás meghonosítását, az állattenyésztés fejlesztését, a vizek szabályozását, a Tiszavidék fellendítését stb.

Bagoly Béla: Széchenyi és a Balaton. A szerző a balatoni hajózás megalapításáról és a környék ezúton való fellendítésének törekvéséről ír. A balatoni gőzhajózás «életségzikkát lövelne az egész tóra és a mintegy álomban szendergő vidéket vidor elevenséggel ruházná fel».

KÁRPÁTMEDENCÉ. 1941. 3. és 7. sz.

Péter Ernő: Az alkotó Széchenyi.

A szerző ismerteti Széchenyi gazdasági alkotásait, közelebbről a Lánchidat. A 7. számban ugyanő «Széchenyi gazdaságpolitikája» címen röviden vázolja Széchenyi tevékenységét a gazdasági, élet különböző területein. Elsősorban a föld népét, különösen

a Tiszavölgyben élő «legsajátosabb magyar népet» akarta felemelni. Törekvéseinek lényege a szellemi alapokon nyugvó anyagi megerősödés.

A TENGER 1941. 7—9. sz.

Mladiáta A. J.: Széchenyi géniusza és a magyar hajózás.

A tanulmány szerzője előbb leírja Magyarország állapotát Széchenyi fellépése idején, azután jellemzi Széchenyi reformtörekvéseit, végül részletesen bemutatja tevékenységét a dunai gőzhajózás megteremtésében. 1830 szeptember 4-én érkezett az első gőzhajó «Franz I.» Budapestre nagy lelkesedést keltve. Gyors ütemben készültek további hajók. 1835-ben már többszörös átrakodással Bécs és Konstantinápoly, illetve Szmirna között meg volt a hajóösszekötetés. A cikk foglalkozik a Vaskapu átvágásával, a Tiszaszabályozással is, végül Széchenyi nagyságát jellemzi.

A «KÖZTELEK» 1941. évi ápr. 6. sz.

Somssich László professzor az OMGE ápr. i-i igazgató-választmányi gyűlésén mondott «Emlékezés»-ét közli. Különösen Széchenyinek a mezőgazdasággal kapcsolatos tevékenységét az Országos Gazdasági Egyesület alapítását ismerteti. Ebből lett 1835-ben az OMGE, amely a szerző szerint sokirányú tevékenységével mindig Széchenyi szellemében működött.

MAGYAR GYÁRIPAR.

A lap 1941 okt. 20. sz. *dr. -g -j.* emlékezik meg Széchenyinek a magyar gyárpar fejlesztését célzó tevékenységéi ól.

MAGYAR SZÖVETKEZÉS.

A lap 1941 nov. 15. sz. *Schandl Károly* «Széchenyi és a falu népe» címen arról is, hogy Sz. főcélja a föld népének fölemelése volt. Hirdette az önségély és szövetkezés elvét, szorgalmazta a gazdasági műveltség népszerűsítését. Az állattenyésztés szervezésével kezdte működését, ebben látta mezőgazdaságunk fejlesztésének bázisát, önkormányzati alapon kívánta megteremteni a vízügyi politika alapjait s a mezőgazdasági ipar létesítésével megindítani iparunk fejlődését.

VASÚTI ÉS KÖZLEKEDÉSI KÖZLÖNY.

A lap 1941. okt. 12. száma *Markos Olivé*mak a Magyar Vasúti és Hajózási Clubban «Széchenyi a kötelességteljes és vé tanuja.» címen tartott emlékbeszédet. Közli: Széchenyi legigazibb szívügye a közlekedés volt. *K. N. D.*

4. Kisebb cikkek, epizódok.

MAGYAR SZEMLE: 1941. Október-november.

Östör József: *Az újabb Széchenyi-irodalom.*

Néhány újabb kiadott, részben még kiadatlan forrásmunkát ismertet a szerző, így a Történelmi Társulat kiadásában megjelent döblingi hagyatékot s ennek alapján megemlékezik arról az újabb vizsgálódásról is (Schaffer), amelynek eredménye szerint Széchenyi nem volt örült csak lelki egyensúlya ingott meg s idegrendszerének a képzelet túlműködésében nyilvánuló zavara következett be a 48-as év kritikus napjaiban és a halála előtt a rendőri házkutatás hatása alatt. Ismerteti a szerző az 1038-ban felbontott Síéchenyi hagyaték tartalmát (Crescencia levelei) végül Szekfü «A mai Széchenyi című könyvét és Éber Antal: Széchenyi gazdaságpolitikája c. munkáját.

Török Pál: *Széchenyi és az «úriember» fénykora.*

A szerző a múlt század közepén kialakult «úriember» fogalmát elemzi és rajzolja meg főképen a pesti Nemzeti Kaszinó egykori névkönyvei és alapszabálya és az egykorú Jókai-regények alapján. Széchenyi nemzeti kaszinója «a jó ízlést, mívelt és deli magaviseletet, józan és közhasznú elmélkedést az ész tehetségeit és a közértelemiséget kifejtő és nevelő intézet»). Tagjai között polgárok és zsidók is voltak. A Nemzeti Kaszinó lett az ország szellemi és anyagi vezetésének irányító tűzhelye. Az «úriember» magyar fogalom, mely magasrendű erkölcsi, ízlésbeli követelményeket támasztott és vallási, osztály, nemzetiségi különbségek felett egyesítette a magyar vezetőréteget, az elitet.

PÁSZTORTÚZ. 1941. 10. sz.

Gál István: *A fiatal Széchenyi Angliában.*

Színes, egyben tartalmas rajz Széchenyi első, 1815. évi angliai útjáról.

TÜKÖR. 1941. 9. sz.

Br. Villani Lajos: *Széchenyi Olaszországban.*

A szerző az 1814. évi, nápolyi, 1818. évi olaszországi útjáról bővebben ír, a többit csak érinti. (Széchenyi hatszor járt Olaszországban.) A nemzeti érzés erősítésére nagy hatással volt az 1818. évi utazás.

Ifj. Vayer Lajos: *Széchenyi István képmásai.*

A Széchenyi-ikonográfiáról ad gazdag tájékoztatást néhány-érdekes képpel.

Vitéz Aggházy Kamil: *Széchenyi mint katona.*

Széchenyi 18-ik évében lett katona 1809-ben s résztvett Győr védelmében. 1813-ban alkapitány és parancsörtsízt. A lipcsei csatában kilövik alóla lovát és laposvágást kap. Ekkor ő menti meg a helyzetet azzal, hogy 25 kilométert lovagolva «meghívja» Blüchert és Bernadotte — svéd trónörököszt az ütközetbe. Az osztrák hadvezetőség nem méltányolja vitézségét. Az őrnagyságot éveken át hiába szorgalmazza. 1825-ben lemond rangjáról. A szerző rámutat arra, hogy Széchenyi sok élettapasztalatot és világismeretet szerzett katonai pályáján.

HÍD. 1941. 39. sz.

Hertelendy István: *Vékony testű, igen fekete hajú s nyájas úr . . .*

Néhány egykorú feljegyzést, Széchenyire és életmódjára jellemző epizódot elevenít fel a szerző.

ORSZÁGOS KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLETI KÖZLÖNY. 1941. Október.

Imre Sándor: *Széchenyi és jövőnk.*

Az iskola számára eddig «tananyag» volt Széchenyi, nem pedig kivételes, magyar életre előkészítő élmény nyújtása. Pedig Széchenyi erre mindenki másnál alkalmasabb. Feltétele azonban, hogy a tanárság ezt felismerje s Széchenyit nem a magasbahelyező méltatás dicsfényében, hanem emberi közelségben ismertesse meg az ifjúsággal. Ifjúkori vívódásait, melyek a hivatás felismerésére eszmélteinek, felkészülését a közhasznú, nemzetfejlesztő munkára, önismeretre törekvését, érzelmi életét, az összeműködésről, a magyarság hibái-

ról, gyengeségéről, ereje gyarapításáról, a helyes gazdálkodásról vallott nézeteit, társadalomszemléletét, élet- és világnézetét. Mindez és általában Széchenyi olvasatása jövőnkre, a magyarság megerősítésére való szükséges felkészülés. Ha ezt megérezte a tanárság, ha megmutatta, hogy Széchenyi ma is élő feladat és erőforrás, az ifjúság érdeklődése és gyümölcsöző szeretete nem fog elmaradni.

THEOLOGIA. 1941. 4. sz.

Grúber Miklós: *Széchenyi István eszmevilágának romantikus gyökerei.*

Milyen hatásokra alakult ki Széchenyi vallásossága, hivatástudata és a «Hitel» alapeszméje, — ezekre próbál fényt deríteni a szerző tanulmánya. Széchenyi Ferenc vallásos volt, buzgó katolikus. Vallásossága még erősödött, amikor a család Bécsben Hofbauer Szent Kelemen szerzetes és ú. n. romantikus körének vendéglátó gazdája lett. A fiatal Széchenyi is ismerte ezeket. A költők közül Shakespeare, Tasso, Schiller hatottak rá. Ismerte Müller Ádám egy-két könyvét. Schlegel Frigyest és feleségét személyes barátság fűzte a Széchenyi-családhoz. Olaszországi, majd keleti utazása váltotta ki Széchenyi tettvágyát, használni akart embertársainak és hazájának. A «Hitel» több helye mutatja, hogy ismerte Müller Ádám gazdasági elméletét. Íme az ú. n. szellemtörténeti diagnózis Széchenyi romantikus jellegének megvilágítására. Gyenge méceses, melynél az imbolygó árnyékok nem mutatják meg az arcok egyéni vonásait.

Sz. Gy.